(دیاریی لیژنەی ئامادەکردنی ڕێوڕەسمی یادی پەنجاساڵەی
کۆچی دوایی یەکەم مەلیکی کوردستان شێخ مەحموودی حەفید)
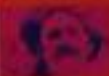
یادنامەی
شێخ مەحموودی حەفید

منتدى إقرأ الثقافي

www.iqra.ahlamontada.com

تصوير أبو عبد الرحمن الكردي

یادنامەی
شێخ مەحموودی حەفید

(دیـــاریی لیژنـــەی ئامـــادەکردنی
ڕێـــوڕەسمی یـــادی پـــەنجا ســـاڵەی
کۆچـــی دوایـــی یەکـــەم مـــەلیکی
کوردستان شێخ مەحموودی حەفید)

بنکەی ژین
سلێمانی ـ ٢٠٠٦

٩٥٣,٢١
ح ٩٤٤ حەفید، ناسر (نووسەری تر)
یادنامەی شێخ مەحمودی حەفید/ دانانی ناسر حەفید (نووسەری
تر)" پێشەکی لیژنەی باڵا .ـ سلێمانی: بنکەی ژین، ٢٠٠٦.
٣٢٠ ل: پاشکۆ، ١٧,٥ × ٢٥ سم. .
١-حەفید، شێخ مەحموود ـ مێژوو.
٢-مێژووی هاوچەرخی کورد.
ئـ . لیژنەی باڵا (پێشەکی). ب. ناونیشان.
کتێبخانەی گشتی سلێمانی زانیاری سەرەتایی پۆلێن و پێرستی ئامادەکردووە

سەرپەرستی لەچاپدراوەکانی بنکە: سدیق ساڵح
زنجیرە: ٥٢
کتێب: یادنامەی شێخ مەحموودی حەفید
نووسەر: ناسر حەفید و ئەوانی تر
تایپ: سیروان خەلیل محەمەد
مۆنتاج: یادگار ئەورەحمان
بەرگسازی: قادر میرخان
خەتی بەرگ: ئەحمەد سەعید
شوێنی چاپ: سلێمانی، چاپخانەی شڤان
ژمارەی سپاردن: ١٠٤٣ی ساڵی ٢٠٠٦

بنکەی ژین
بۆ بووژاندنەوەی کەلەپووری بەڵگەنامەیی و ڕۆژنامەوانیی کوردی
هەرێمی کوردستان: سلێمانی، سەرچنار، گەڕەکی ١١٩، شەقامی ٧٥ سەگرمە، خانووی ٧٣
تۆرمال: ٣١٨٣٦٣١ ئاسیا: ٠٧٧٠١٥٦٥٨٦٤ یا ٠٧٧٠١٤٦٤٨٣٣ سانا: ١١٢٨٣٠٩
سنووقی پۆست: ١٤ E. Mail: bnkaizhin@yahoo.com

پێشەکی

لە دووتوێی ئەم یادنامەیەدا چاوتان بە کۆمەڵێك وتارو لێکۆڵینەوە ئەکەوێت کە لەلایەن کۆمەڵێك نووسەرو زانستکارەوە ئامادەکراون بۆ پێشکەشکردنیان لە کۆبوونەوەکانی ڕێوڕەسمی پەنجاهەمین ساڵیادی کۆچی دوایی شێخ مەحموودی حەفید. ئێمە لە کاتێکدا سوپاسی هەموو ئەو نووسەرو زانستکارانە ئەکەین کە ئەرکی ئامادەکردنی ئەو وتارو لێکۆڵینەیان گرتۆتە ئەستۆ، دەستخۆشییان لێئەکەین و هیواداریـن کارەکانیان شایانی ڕەزامەندیتان بێ‌و ئێوەش بە سەرنج و تێبینییەکانتان باسەکان دەوڵەمەند بکەن، وە ئەگەر هەڵەو ناتەواوییەکتان تێدا بەدیکرد بیخەنەڕوو، تا ئەو هەڵەو ناتەواوییانە نەمێڵین و بە ڕوونکردنەوەی پێویست و ئامادەکردنی پێرست بۆ شوێن و ناوەکان، کە پێویستن بۆ هەموو کارێکی زانستی، تەواو بکەین.

ئێمە بەهیوای ئەوەی ئەم ئەرکە بە جێبهێنین، بێ هیچ دەستکارییەك وتارەکانمان چۆن پێگەیشتوون وەك خۆی بڵاوکردۆتەوە، ئومێدەوارین ئێوەش لە بیروڕاو بۆچوونەکانی خۆتان ئاگادارمان بفەرموون تا لە چاپی داهاتوودا ڕەچاویان بکەین.

هەر بژین

لیژنەی باڵا

٢٠٠٦/١٢/٢٢

شێخ مەحموود:
یەکەم کۆشش دوای بابانەکان
لە پێناو ئیدارەیەکی کوردیی سەربەخۆدا

_مەسەلە پڕکردنەوەی بۆشایی بابانەکان نەبوو، بەڵکو هەوڵێکی تری مێژوو بوو.

_دوو سیاسەتی دژ بەیەک. بوونی هەر یەک لەوان نەبوونی ئەوی تریان بوو. خەباتی شێخ مەحمود دژی نەبوون بوو.

_شێخ مەحمود و هاوڕێکانی هەنگاویان دەنا بۆ دەوڵەتی کوردیی، بەڵام ئینگلیزەکان ئەوانیان بۆ نۆکەریی دەویست.

ناسر حەفید
٢٠٠٦-١١-٢٠/ سلێمانی
Nala١٩٢٢@hotmail.com

هەر کاتێک مێژوو دەستی شل بووبێت، دەسەتەڵاتێکی کوردیی لە کوردستانی داگیرکراودا هەڵتۆقاوە. ئەم دەستەڵاتە لە راستییدا بۆ ئەوە نەبووە کە گەلی کورد باشتر ببات بەڕێوە، بەڵکو لە بنەڕەتدا بۆ ئەوە بووە کە کورد دەستەڵات دروست بکات لە کورد خۆی. یەکێک لەم دەستەڵاتدارییانە میرایەتیی بابان بوو.

عوسمانییەکان لە ڕێڕەوی بەرفراوانبوونیاندا ساڵی ١٥١٤ لە جاڵدێران کەوتنە شەڕەوە دژی سەفەوییەکان. بەشداربوونی کورد لە بەرەی عوسمانییداو سەرکەوتنیان بەسەر سەفەوییەکاندا، ژمارەیەک میرنشینی کوردی لە ژێر سایەی دەسەڵاتی عوسمانییدا لێ کەوتەوە. یەکێک لەو دەستەڵاتدارییانەی کە لە دوای ساڵی (١٥١٤)ەوە ناوی دەرکەوت دەستەڵاتی بابانەکان بوو.

دانیشتوانی میرنشینی بابانەکان موسوڵمانی سونە مەزهەب بوون کە نێوەندەکەی لە ئەستەنبوڵ لە دەستی سوڵتانەکانی عوسمانییدا بوو. ئەم دەستەڵاتی بابانە لە ژێر کاریگەریی دوو فاکتەردا بووە. یەکەم، فاکتەرێک کە سەرچاوەی لە هۆکارە سروشتییەکانەوە وەرگرتووە. بەپێی ئەم هۆکارە سروشتییانە کورد دەبوو لە خۆی و بە گوێرەی خۆی لە ڕێکخستنێکدا دەستەڵات لە زێدی خۆیدا دروست بکات. هەروەکو چۆن پورە هەنگێک یان شارە مێروولەیەک بۆ بەردەوامیی ژیان لە کۆبوونەوەو خۆڕێکخستنیان توانایەک بۆ هەموویان دروست دەکەن. دووەم، فاکتەری بیروباوەڕی ئیسلامیی کە گەلانی ژێر دەستەڵاتی عوسمانیی لە ڕێکخستنێکدا کۆ کردبووەوە. بەم ڕێکخستنە باوەڕییە سوڵتان هێزی گەلانی لە دەستدا کۆ بوو بووەوە کە بەکاری دەهێنایەوە بۆ حوکمکردنی هەر یەکێک لە خۆیان.

هەر کاتێک فاکتەری ستوونیی سروشتیی لە بەرانبەر بە فاکتەری ئاسۆیی ئیسلامیی دەوڵەتییدا بەهێز بووبێت دەستەڵات ملی لەوە ناوە کە سەربەست بێت و سەرئەنجام لەگەڵ عوسمانییەکاندا بکەوێتە ناکۆکیی و

جەنگەوە. بەلام شەڕ و ناکۆکیی بەردەوامی سەفەویی شیعە مەزهەب لەگەڵ عوسمانیی سوننە مەزهەبدا لۆجیکییە فاکتەری سوننەیەتیی کردبێت بە فاکتەری زاڵ و بڕیاردەر بەسەر فاکتەری سروشتییدا. مرۆڤ دەتوانێت بڵێت: فاکتەری سروشتیی هۆکاری خۆڕێکخستن و دروستبوونی دەستەلاتێکی کوردیی بووە، بەلام دەوڵەتی عوسمانیی لە ڕێگای فاکتەری ئایدۆلۆجیی ئیسلامییەوە ئەم دەستەلاتەی بۆ سیاسەتی خۆی بەکار هێناوە. حوکمی بابانەکان بەگشتیی ئەڵقەیەکی دەستەلات بووە لە ناو زنجیرە دەستەلاتی عوسمانییدا کە هەرگیز نەیتوانی لێی دەربچێت. میرەکانی بابان بەزۆریی لە پێناوی دەستەلاتدا دژی یەکتریی پەنایان دەبردە بەر دەستەلاتی عوسمانییەکان و لەشکری ئێرانییان دەهێنایە سەر خۆیان. میرەکانی بابان لە نێوان ناکۆکیی و شەڕی قەڵەمڕەوی سەفەوییەکان و عوسمانییەکاندا هەوڵیان داوە کە ڕۆڵی ئەو ئەڵقە دەستەلاتە ببینن. ئەمارەتی بابان کە لە بناغەوە بەهۆی عوسمانییەکانەوە دروست بووبێت هۆی مانەوەی لە دەرەوەی ئەوان لە نێوانی هەردوو قەڵەمڕەوەکەدا نەبووە. بۆیە ئەگەر یەکێک لە پاشاکانی بابان لە سەردەمێکی دیاریکراودا بوژانەوەیەکی خستبێتە ناوچەکەیەوەو ملی لە پساندنی گرێبەندیی دەستەلاتی عوسمانییەکان نابێت، کۆتایی بە نەمان هاتووە.

فاکتەری ئایدۆلۆجیی

عەرەب بە هۆی ئاینیی ئیسلامەوە باڵی کێشا بەسەر ژمارەیەک نیشتیماندا. تورکەکان ئەم ئایدۆلۆجیی ئیسلامییەیان خستە دەستی خۆیانەوەو لە ڕێگای ڕێکخستنی ئیسلامیی گەلانەوە قەڵەمڕەوی عوسمانییان دروست کرد. فارسەکان مەزهەبی شیعەیان لە بەرانبەر سوننەی عوسمانییەکاندا خستە گەڕ و قەڵەمڕەوی سەفەوییان دامەزراند. ڕوس بەهۆی شۆڕشی سۆشیالیستیی ئۆکتۆبەرەوە یەکێتیی سۆڤیەتی پێک هێناو ڕێکخستنێکی سیاسیی جیهانیی بەناو میللەتاندا راکێشاو جیهانی کرد بە دوو بەرەوە. قەڵەمڕەویی ئەم نەتەوانە لەسەر حسابی

نەتەوەکانی تر بوو. باوەڕ لە هەر فۆرمێکدا بووبێت ئایین یان کۆمۆنیزم بە ئەقڵی ئازاد و فاکتەری سروشتیی ناکۆک بوو. میللەتان لەژێر دەستەڵاتی عوسمانییدا دەبوو بە قورئان و وتەکانی پێغەمبەر لە ژیان تێ بگەن. ئەم پێتێگانەش لە دەستی سوڵتانی عوسمانییدا بوون. دەوڵەتی عوسمانییش بە گوێرەی بەرژەوەندیی خۆی پێتێکە ئیسلامییەکانی لێک دەدایەوەو بەکاری دەهێنان. ئەم بەکارهێنانەش رووی دەدا پێچەوانەی بەرژەوەندیی گەلان (پێچەوانەی فاکتەری سروشتیی) بوو. کاتێک میر سلێمانی بابان ساڵی ١٦٨٩ کەرکوکی رزگار کرد، وەزیری عوسمانیی بەغداد "حەسەن پاشا" لە نامەیەکی هەڕەشەدا نوسی: "پێویستە بگەڕێنەوە بۆ ناو ریزی موسوڵمانانی یەکتاپەرست و ملکەچی شەریعەتی ئیسلامیی بن بە پێی ئایەتی کەریمەی: "یا ایها الزین امنوا اتیعوا اللە و اتیعوا الرسول واولی الامر منکم. ئەگینا لە ریزی "باغی"یان دادەنرێن کە دەبێت بەپێی شەرع شەڕتان بکرێت" (٦٣/١٢).

لە مێژوودا باس کراوە میر محەمەدی رەواندز فتوای مەلای خەتێ، کە خۆشی کورد بووە، دەوری چۆڵ کردووەو بۆتە هۆی شکانی لە شەڕیدا دژی دەوڵەتی عوسمانیی. بەکارهێنانی پێتێگەکانی ئایدۆلۆجیی ئیسلامیی وەکو ئامرازێک بۆ بڕیار لە لایەن دەستەڵاتی عوسمانییەوە نموونەی ساڵی ١٧٢٦ وەردەگرێت. کاتێک ئەشرەف خانی ئەفغانی دەستی گرت بەسەر ئێراندا سێ نامەیان نارد بۆ دەوڵەتی عوسمانیی کە لە یەکێکیاندا مەلا ئەفغانییەکان داوایان کردبوو دان بنرێت بە ئەشرەفدا وەکو ئیمامی میللەتەکەی. بەڵام کۆبوونەوەی کاربەدەستانی عوسمانیی لەگەڵ موفتی و قازی و زانا ئاینییەکانیان بەوە گەیشت کە ئەشرەف "یاخی"یەو بەر حوکمی ئەم ئایەتە دەکەوێت: "فان بغت احدهما علی الاخری فقاتلوا التی تبغی حتی تفیء الی امر اللە". ئەم بڕیارەش "نەوشیروان" وتەنی وەکو بڕیاری جەنگ وابوو (٦٠/١٢).

گەلانی موسوڵمانی داگیرکراو و ملکەچ دەبوو لە رێگای دەستەڵاتی عوسمانییەوە پێتێکەکانی ئیسلام بەکار بهێنن. بەم پێیە ئیمامەتیی ئەستەنبوڵ بڕیاری دەدا ئەم گەلانە چۆن بیر بکەنەوە. ئەم چۆنیەتیی

بیرکردنەوەیەش دیارە تەریب لەگەڵ بەرژەوەندیی دەسەڵاتی تورکییدا رۆشتووە. ژیانی گەلانی ژێر دەست بە حوکمی ژیانی نەتەوەی دەستەڵاتدار گەڕاوە. لە سەردەمی کۆمۆنیزمیشدا مافی نەتەوەکان مافێکی گوێرەیی بوو، دەبوو بە گوێرەی ئایدۆلۆجیی کۆمۆنیزم و سیاسەتی نێودەوڵەتیی یەکێتی سوڤییەت هەڵبسەنگێنرێت. بۆیە مانای ئازادیی بۆ کورد لە بنەڕەتدا مانای رزگاربوونی فاکتەری سروشتیی بووە لە گیرۆدەیی فاکتەری ئایدۆلۆجیی بێگانە. ئایا فاکتەری سروشتیی دەبوو چۆن خۆی رزگار بکات؟ ئایا دەبوو بیروباوەڕی ئیسلام رەد بکاتەوە؟ کێشەکە رەدکردنەوەی باوەڕی ئیسلام نەبوو، بەڵکو بەکارهێنانی بوو بە کوردیی. هۆکاری سروشتیی بۆ خۆرێکخستن لە خۆوەو بە خۆ دەبوو تەریب لەگەڵ ئایدۆلۆجییدا یەک هەدەفیان هەبێت. کورد دەبوو لە خۆی و بە گوێرەی خۆی پێتێکەکانی ئیسلام بەکار بهێنێت. ئەمەش ئەوەی دەگرتەوە کە دەبوو سەرچاوەی ئیسلامیی باوەڕپێکراوی کوردیی هەبێت کە بۆ کوردەکان جێگای لێکدانەوەو بەکارهێنانی پێتێکەکانی ئیسلام بێت. بۆ ئەمەش دەبوو کورد خەریکی کۆششی عیلم و عیرفان بێت. شێخ مارفی نۆدێ یەکێک بوو لەو مەلایانەی خەریکی زانیاریی و باوەڕی ئیسلام بوو.

شێخ مارفی نۆدێ

بابانەکان بیریان لەوە کردەوە کە لە قەڵاچولان بگوێزنەوە. مەحمود پاشا نزیک گوندی مەلکەندی سەرایەکی دروست کرد بۆ ئەوەی بیکات بە مەڵبەندی حوکمڕانیی. بەڵام فریا نەکەوت تەواوی بکات لابرا. ئیبراهیم پاشا بەردەوامیی دا بەم پڕۆژەیە. داروپەردوی خانوەکانی قەڵاچوالانیان بەکارهێنا بۆ دروستکردنی ئەم شارە تازەیە "سلێمانی". نەوشیروان مستەفا دەنوسێت: "ئەم شارە بوو بە ناوەندێکی گرنگی جوڵانەوەی سیاسیی و فەرهەنگیی و ئەدەبیی لە مێژووی نوێی کورددا". یەکێک لەو بینایانەی کە دروست کرا "مزگەوتی گەورە بوو". ئەم مزگەوتە تاکە مزگەوت بووە کە نوێژی هەینیانی تێدا دەکرا. یەکێک لەو مەلایانەی کە لە سەرەتای دامەزراندنی مزگەوتی گەورەوە دانرا شێخ مارفی نودێ بوو.

شـێخ مـارف بـە منداڵـیی لای بـاوکی خوێندویـەتی. دوای ئـەوە لـە قوتابخانەی قەڵاچوالاندا ماوەتەوە تا کوژرانی سلێمان پاشا. بەهۆی ئـەم ڕووداوەوە "فەقێ"کانیش ماوەیەک پەرەوازەبوون. شێخ مـارف چـووە لای مەلا محەمەدی ئیبنولحاج و چوار ساڵیش لای ئەو خوێندی. ئەو کاتە مەلا عەبدوڵای بێتوشیی هاتۆتە هەزارمێرد بۆ لای ئیبنولحاج، شێخ مارف لای ئـەویش خوێنـدی. دوای ئـەوە گەڕاوەتـەوە بـۆ قـەڵاچوالان و مۆڵـەتی مامۆستایی وەرگرتووە. ژمارەی ٥٤ کتێبی ئاینیی و، دەربارەی ڕێزمـانی عەرەبیی و بەلاغەت بە عەرەبیی نوسیووە (١٣/٥). فەرهەنگی "ئەحمـەدیی" بە زمانی عەرەبیی/کوردیی داناوە. ئەم فەرهەنگـە ژمـارەی ١٤٧٥ وشـەی عەرەبیی تێدایە. لەگەڵ دروستکردنی سلێمانی شێخ مـارف لـە مزگـەوتی گـەورە دامـەزراوە، وانـەی وتۆتـەوە، نوسـیوویەتی و سەرپەرشـتیی کتێبخانەکەی کردووە (١٠٣/١٢).

شێخ مارفی نودێ کە ساڵی ١٨٣٨ کۆچیی دوایی کرد تەمـەنی ٨٦ سـاڵ بوو. لە ڕێگای شێخ مارفەوە ڕێنمـایی قـادریی لەسـەردەمی بابانەکانـدا پەرەی سەند. شێخ عەبدولقادری گەیلانیی، کە دانەری ئەم ڕێگایە بـووە، چەند پەیڕەوییەکی دانابوو بۆ سوفییگەریی کە بریتیی بوون لەم خاڵانەی خوارەوە:

١. دەروێش دەبێت سوێند بە خودا نەخوات. ٢. بـە هـیچ جۆرێـک درۆ نەکات. ٣. بەڵێنەکانی جێبەجێ بکات. ٤. لەعنەت لە هیچ خولـقێنراوێک نەکات. ٥. دوعای خراپ لە هیچ کەسـێک نـەکات. ٦. شـایەدیی لـە هـیچ موسوڵمانێک نەدا کە هاوبەشی بۆ خودا پەیدا کردووە یان کفری کـردووە. ٧. تەماشای هیچ گوناحێک نەکات. ٨. داوای یارمەتیی لەکەس نـەکات. ٩. تەماعی لە دەستی کەس نەبێت. ١٠. ملکەچ و بێفیزبێت (٧٥/١٣).

ئەو خاڵانەی سەرەوە لە بنچینەدا نەخشەی پێکهێنانی سـترەکتورێکی موراڵیین کە مرۆڤ لە ڕێگای کۆشـشی سـۆفێتییەوە توانیوویـەتی پێکـی بهێنێت. لە سەرەتادا لە سەر رادەی مرۆڤی تاک لەوە دەدوێـن کـە کـەس دەبێت چۆن بێت و چۆن هەڵسوکەوت بکات. لە پلـەی دووەمـی سیاسـییدا دەچێتـــە خزمـــەتی ئـــەوەوە کـــە کۆمەڵـــگا چـــۆن ببینرێـــت.

له سەردەمی حوکمی کورتی ئەحمەد پاشای کوڕی سلێمان پاشـادا هێـزی چەکدار رێکخرا. ئەحمەد پاشا چوار تیپی هەزار کەسیی لە سـەر شـێوەی سوپا نوێیەکانی دنیا دروست کرد و پلەی سوپایی بـۆ دیـاری کـردن. لــە هەمان کاتدا بایەخێکی زۆری دا بـە خوێنـدن و خوێنـدەواریی. مزگـەوتی تازەی دروست کرد و رێزی مەلاکانی دەگـرت. ژیـانی مـەلاکانی مـسۆگەر دەکرد و گوندی لەسەر وەقـف کـردوون. کتێبخانـەی مزگـەوتی گـەورەی ئاوەدان کردەوە، ژمارەیەک کتێبی زۆری بۆ کڕین یان بە نوسـینەوەی دا. دوای دور خرانەوەشی لە کوردستان بەردەوام کتێبی بۆ ئـەم کتێبخانەیـە ناردۆتەوە. هەتا ئێستاش ژمارەیەک لەو کتێبانە لە کتێبخانەی ئـەوقافی سلێمانیدا ماوە. لەم سەردەمەدا شیعر بە شێوەزمانی بابان گەشەی کـرد. "قوتابخانەی شیعری بابـان" لــە لایـەن سـێ شـاعیری هەڵـکەوتووەوە "نالـی"، "سالم" و "کوردی"یەوە هاتە کایەوە. ئەحمەد پاشـا تێکۆشـا بـۆ بەرقەرارکردنی ئاسایش، و پاراستنی سەر و ماڵــی هاووڵاتیـان و سـزای جــەردەو رێگـری دەدا. هــانی پیـشەسازیی و کـشتوکاڵی داوە (١٢/١٦٠). بەڵام کورد کە کەوتبووە نێـوانی (نەوشـیروان وتــەنی) دوو بەرداشــەوە، هەمیشە دەستەڵاتەکەی بەگشتیی بەشێک بوو لە دەسـتەڵاتی یـەکێک لــە قەڵەمڕەوەکانی عوسمانیی و سەفەویی. دەستەڵاتی میرەکانی بابــان بــە پێی هەلومـەرجی سیاسـەتی عوسمانییـەکان و ئێرانییـەکان کـەوتبووە وردەکارییەکەوە کە فاکتەری دەستەڵات هێڵە موراڵییەکانی لە سەر ئاستی جیاواز دەشکاند. برا برای دەکوشت و لەشکری دەوڵەتەکەی تری دەهێنایە سەر میرایەتییەکە. خۆیان کە سوننە بوون دەکەوتنـە بــەرەی شـیعەوە. شێخ مارفی نودێ لە نامەیەکدا بۆ عەلی رەزا پاشای والی بەغـداد ساڵـی ١٨٤٢ دەنوسێت کە لەوەتەی شای عەجەم و سەربازانی شیعە ئەم وڵاتەیان داگیرکردووە، شیرازەی دین و دنیا تێک چووە. ئاواییەکان وێران بــوون و نوێژی جەماعەتیان تێدا ناکرێت. لە قوتابخانەکەیاندا لە ٧٠ قوتابییــەوە هاتۆتە سەر ١٠ قوتابی (١٢/١٧١). لە شـەڕ و نـاکۆکیی نێـوان جوتــە بـرا مەحمود پاشا و سـلێمان پاشــادا ساڵــی ١٨٢٧ و ١٨٢٨ ناوچەکـە توشـی ناهەمواریی کۆمەڵایەتیی، سیاسـیی، فەرهــەنگیی و ئــابوریی هــاتووە.

ناوچەکـە چەنـد جارێـک لــە نێــوانی عوسمانییــەکان و ئێرانییەکانــدا دەستاودەستی کرد، گەشتە ئەوەی کە ئێرانییەکان پادگانێکی هەمیــشەیی لە سلێمانی دابنێن. فریزەر کە لە سەردەشتەوە دێـت بـۆ سـلێمانی، بــە درێژایی ڕێگا گوندێکی ئاوەدان نابینێت، کە دەگاتــە سـلێمانی بەڕەیــەک نابێــت بــۆی رابخــەن. زۆربــەی پیــشەکار و بازرگــان و جوتیارەکــان هەڵهاتبوون بۆ ڕەواندز، کەرکوک و موسـڵ. دانیــشتوانی سـلێمانی لــەو کاتەدا هاتۆتە سەر کەمتر لە ٥٠٠٠ کەس (١٥٧/١٢).

نەوشیروان مـستەفا دەنوسـێت: "شـێخ مـارف زۆر بێـزار بـووە لــە لەشکرکێشییەکانی ئێران و، لە ململانێ و نـاکۆکیی نـاوخۆی میرەکــانی بابان، لەو نامانەدا کە بەجێ ماون بە لایەنی کەمەوە سێ جار و لــە سـێ سەردەمی جیاوازدا ویستویەتی سلێمانی بەجێبهێڵێت (١٥٩/١٢).

جگە لە شێخ مارفی نودێ مەولانا خالیدی نەقـشەبەندیش هــەر لــەو گێژاوە بێ هیوا بوو. مەولانا خالید پێش ئەوەی ببێت بە شێخی تەریقــەت شیعری بەسەر پاشاکانی بابادا هەڵـدابوو. هەوڵــی دا مــەحمود پاشــا و عوسمان بەگی برای و عەبدوڵا پاشای مامیان ڕێک بخات. ئەم سـێ کەســە لە سەر دەستی مەولانادا سوێندو تەڵاق و خەنجەر دەخۆن کە خیانەت لــە یەکتریی نەکــەن. هــەر کاتێـک نامــە لــە حــاکمی کرمانــشان یــان والـی بەغدادەوە بۆ یەکێکیان هات لە یەکتریی نەشارنەوەو لەبەردەمی مــەولانا خالیددا بیکەنەوە. بەڵام ئەم پەیمانە جێگای بڕوا نــەبووە لای مــەولانا و لەوە نەچووە هەلومەرجێکی مــاددیی بــەهێز هــەبووبێت بـۆی. مــەولانا خالید لە ئەنجامدا ڕووی کردە بەغداد و دواتر کە بە سەفەر هاتۆتەوە بـۆ سلێمانی نەیویستووە مەحمود پاشا ببینێت و نامەی گلــەیی و ڕەخنەشــی بۆ نوسیووە (١٤٤/١٢).

ناکۆکیی پەنجا ساڵەی نێوانی عوسمانییەکان و سەفەوییەکان، کە لە سەردەمی سوڵتان سەلیمی یەکەم و شا ئیسماعیلی یەکەمەوە دەســتی پــێ کرد بوو، ساڵی ١٥٥٥ گەشتە "ڕێکەوتنی ئاشتیی ئاماسیە". بە گوێرەی ئەم ڕێکەوتنە، کە لە نامەکانی نێوانیادا هاتبوو، کێـشەی سـنور، ئـایین و راکردوانی لەدەست هەریەک لەوان باسکرابوو. دەوڵەتی عوسمــانیی دانی

بە بوونی دەوڵەتی ئێرانیی سەفەوییدا نابوو (٣٩/١٢). ئەم رێککەوتنە تا مردنی سوڵتان سلێمان ساڵی ١٥٦٦ و مردنی شا تەهماسب ساڵی ١٥٧٦ لە لایەن هەردو لاوە رەچاو کرا. دوای ئەم رێککەوتنە رێککەوتنی یەکەمی ئەرزرۆم ساڵی ١٨٢٢ گەلێک کێشەی چارەسەر کرد بەڵام کۆتایی بە ناکۆکیی نێوانی تورک و فارس نەهێنا. رێککەوتنی دووەمی ئەرزرۆم بە کۆششی بەریتانیا و روسیا ساڵی ١٨٤٧ ئیمزا کرا. لەم رێککەوتنەدا بەندە گرنگەکانی رێککەوتنی یەکەم دوپات کرانەوەو ژمارەیەک کێشەی گرنگی تریان بەلادا خست. برگەی دووەمی رێککەوتنەکە کێشەی کوردستانی دەگرتەوە. لەم برگەیەدا دەوڵەتی ئێرانیی بەڵێنی دا واز بهێنێت لە خواستەکانی خۆی لە ویلایەت و شاری سلێمانیدا و دەست وەرنەدات لە مافی خاوەنداریێتیی دەوڵەتی عوسمانیی کە لە ناوچەی ناوبراودا هەیەتی.

نەوشیروان مستەفا دەنوسێت: "ئەم رێککەوتنە بناغەی سیاسەتی هاوبەشی هەردو دەوڵەتی بەرامبەر میرایەتییە کوردییەکان و مەسەلەی کورد دارشت و کۆتایی بە حوکمی بنەماڵە خۆجێییەکان هێنا لە هەردو بەشی کوردستانی عوسمانیی و ئێرانییدا" (١٦٤/١٢).
لە ناو سترەکتوری دەستەڵاتی عوسمانییدا بنمیچێک لە فاکتەری "ئایدۆلۆجیی دەوڵەتیی" وەکو فاکتەری دووەم بۆ دەستەڵاتی بابانەکان، لە ناکۆکیی عوسمانییەکان و سەفەوییەکاندا، دروست بوو. لەژێر ئەم بنمیچەدا، حوکمڕانیی بابانەکان بە حوکمی یاسای سروشتیی وەکو فاکتەری یەکەم بەپێی هەلومەرجی ناوچەکە لە گەشەکردن و لاوازبووندا بوو. دوای رێککەوتنی دوو لایەن، ئێرانییەکان و عوسمانییەکان، دۆڕاو لایەنی سێیەم بوو. ئەرکی فاکتەری دووەم تەختکردنی فاکتەری یەکەم (قەوارەی بابانەکان) بوو. هۆی دروستبوونی بابانەکان هۆی روخانیشیان بوو. جارێکی تر مێژوو دەستی نوقاندەوە، بەڵام ئایا فاکتەری یەکەمی سروشتیی بۆ کوێ چوو؟

ئایدۆلۆجیی بە کوردیی

شێخ مارفی نۆدێ ساڵی ١٨٣٨لە هەمان ساڵدا کە سلێمان پاشای کوڕی ئەوڕەحمان پاشا کۆچیی دوایی کردووە لە سەیوان نێژراوە. سیانزە ساڵ دوای ئەم مێژووە کۆتایی بە میرنشینی بابان هاتووە. ساڵی ١٨٤٩ ئیسماعیل پاشا دانرا بە موتەسەڕیف لە سلێمانی. ناوچەکە راستەوخۆ خرایە ژێر دەستەڵاتی تورکەکانەوەو بەمە کۆتایی هات بە میرایەتیی بابان (١٦٨/١٢).

دوای شێخ مارف کاک ئەحمدی کوڕی بەردەوامیی دا بە تێکۆشان. کاک ئەحمەدی شێخ کاتێک ساڵی ١٨٨٧ کۆچی دوایی کردووە ٩٧ ساڵ ژیابوو. ئەو کاتە شێخ مەحمود تەمەنی ٥ ساڵ بووە. کاک ئەحمەد ژمارەی ٩٩ بەرهەمی نوسینی هەبووە کە بەناو خەڵکیدا بڵاوی کردونەتەوە. لە نوسینەکانیدا گرنگییەکی زۆری داوە بە مورال و پەروەردەی رۆح. کاک ئەحمەدی شێخ دەنوسێت: "مرۆڤ هەرچەند پایەو مایەدار بێت، پێویستە لەگەڵ راگرتنی سەنگینیی و ئەدەبدا دەربارەی خەڵک خاکیی بێت، خۆی بە کەم بزانێت، خۆی بە زل نەزانێت، سڵاویان لێ بکات، وەڵامی سڵاویان بداتەوەو کە هاتە مەجلیسەوە هەوڵی لای ژورو نەدات و لە رێگارۆشتندا هەوڵی ئەوە نەدات پێش بکەوێت (٩٣/١٤).

کاک ئەحمەد لە رێنماییەکانیدا رەچاوی کارەکتەری گوێرەیی (نیسبی یان رێلاتیڤیزم) کردووە کە یەکێکە لە سیفەتەکانی زانستێتیی. لە روونکردنەوەکانیدا لێکچوونی وەکو ئامرازی تێگەیاندن بەکار هێناوە. کاک ئەحمەد دەنوسێت: "دوکتۆر تا لە نەخۆشییەکە حاڵی نەبێت دەرمان بە نەخۆشەکە نادات، کە بە نەخۆشییەکەشی زانی بە قەدەر پێویست دەرمانی بۆ دیاری دەکات، هەر بەو جۆرە زانای زانستی بیروباوەڕ لەسەری پێویستە بەپێی رادەی هوشیاریی موسوڵمانان ئامۆژگارییان بکات و، بە قەدەر توانای بیروهۆشیان شتیان فێر بکات. ئەگەرنا ئیرشادکردنی "زیاد لە توانا" زیانی لە سوودی زیاتر دەبێت (٤٩/١٤).

کاک ئەحمەد جگە لە تێکۆشانی ئاینیی و زانستیی رۆڵێکی گەورەی کۆمەڵایەتیی بینیووە. بەرگریی لە جولەکە کردووەو لای جولەکەکان

خۆشەویست بووە. لەم رووەوە ژمارەیەک هەڵوێست و کرداری کاک ئەحمەد دەگێڕنەوە. کاک ئەحمەد لەم بارەیەوە دەڵێت: "ئەی نابینن لەم رۆژەدا لە نێو موسڵمانانندا ئەرکەکانی ئیسلامێتیی، وەکو غیرەت و وەفا و راستیی و میهرەبانیی و دڵسۆزیی و راگرتنی دڵی دراوسێ و رێز لە ئەهلی دین هەر ناویان ماوە؟ (٤٦/١٤)." شێخ مەحمودیش کە وەزارەتی دانا مەسیحیەکی دەستپاک "عەبدولکەریم عەلەکەی" کرد بە وەزیری دارایی.
تۆماس هۆبس مرۆڤی وەکو بوونەوەرێکی دووفاقیی بینیووە، لەبەرئەوە بە پێی ناوبراو مرۆڤ دوو سروشتیشی هەیە: یەکەم "شەیدایی" و دووەم "ژیریی". لە دەرەوەی هەبوونی حکومەت، شەیدایی مرۆڤ بە پێویستیەوە زیاد دەبێت و لە ژیرێتییەکەی بەهێزتر دەبێت. مرۆڤ دەبێتە کۆیلەی شەیدایی و دەیەوێت حەزی لە چی بوو بیکات و هەرچییەکی ویست هەیبێت. بۆیە لە باری سەرەتایی بێ حکومەتدا رەوشێکی خراپ دروست دەبێت کە شەیدایی مرۆڤ تیایدا بە بێ بەربەستێک رەوتی خۆی وەردەگرێت (٧٥/١٦).
بە پێی جان جاک رۆسۆ مرۆڤ، بە چوونەناو باری کۆمەڵگاوە لە باری پێشوی سەرەتاییەوە کە دەستەڵاتێک نەبووە، کارەکتەرێکی مۆراڵیی وەردەگرێت کە لەوەپێش نەیبووە. ئەو کاتە بۆ یەکەم جار ئەرکی سەرشان جێگای ئەو بزوێنانە دەگرێتەوە کە لە ویستی لەشەوە سەرچاوە وەردەگرن و دەبنە پاڵپێوەنەری جوڵانەوەی مروڤ. ماف جێگای ئارەزوو دەگرێتەوە، کە تا ئەو کاتە مرۆڤ هەر بیری لە خۆی کردۆتەوە بەڵام ئیتر خۆی دەبینێت ناچارە لە پرەنسیپێکی ترەوە هەڵسوکەوت بکات، پێش ئەوەی گوێ لە ئارەزووەکانی بگرێت لە بەردەمی ژیریی خۆیدا راوەستێت (٣٣/١٥). بەپێی رۆسۆ ئیتر مرۆڤ ئەو کاتە کارەکتەری مرۆڤیی وەردەگرێت کە بە گوێرەی مۆراڵێک (واتە راست و هەڵەیەک، چاکەو خراپەیەک یان رێکخستنێکی کۆمەڵایەتیی) نەک راستەوخۆ بە ئارەزوو بۆ دابینکردنی پێویستییە ئاژەڵییەکانی هەنگاو بنێت. کاک ئەحمەدیش دەربارەی هەمان کێشە دەڵێت:
"سەرکەوتنی گەلی خراپ و ناهەقکار بەسەر ئەهلی هەقدا، لەبەرئەوەیە لە هەر شوێنێکدا یەکێک ئیشێکی نالەبار بکات، مادام بە پێی ئارەزووی ئادەمیزاد بێت، یارمەتیدەری زۆرەو باوەڕی پێ دەکەن.

بەڵام لە هەر لایەک یەکێک ئیشێکی باش بکات لەبەر ئەوەی کە ناکۆکی ئارەزووی نەفسی خەڵکە یارمەتیدەری زۆر کەمە، بەڵکو بێباوەڕیی بەرامبەر دەردەبڕن. لەبەر ئەمەیە کە مرۆڤی پاک بەهۆی ئەو بارە نالەبارەوە نزیکە دڵی ببێت بە ئاو (٢٨/١٤). ئەم تێکستەی کاک ئەحمەد ئەوە پیشان دەدات کە فاکتەری ئارەزوو لە فاکتەری مۆراڵ بەهێزترە. مرۆڤ بڕوای بەوە کەم دەبێتەوە کە بتوانێت لە ڕێگای ڕێنماییەوە گەرەنتیی ڕێکخستنێکی کۆمەڵایەتیی دادپەروەرانە بکات. لە ڕاستییدا ئەرکی بەڕێوەبردنی کۆمەڵگا ناخرێتە سەر زهنی چاک، بەڵکو سەر سیستێمی چاک. جەوهەری بۆچونەکانی کاک ئەحمەد و ڕۆسۆ و هۆبس دەگەڕێتەوە بۆ ئەو سەرچاوەیەی کە کۆمەڵگا لە کۆنتراکتێکی کۆمەڵایەتییدا دروست بووە. لەم کۆنتراکتەدا مرۆڤ هەم مافی هەیە هەم ئەرکی لەسەر شانە. کاک ئەحمەد لە بواری ئەمر بە چاکەو نەهی لە خراپەدا دەنوسێت کە یەکەم، خوداوەند پەیمانی لەگەڵ هەموو بەندەکانی خۆیدا بەستووە کە دان بە پەروەردەگاریی ئەودا بنێن و بە ئافەریندەی هەموو جیهانی بزانن. دووەم، خوداوەند پەیمانی لەگەڵ پێغەمبەراندا بەستووە کە هەر پەیڕەو و ئەحکامێک خوداوەند ناردوویەتی بۆیان بە گەلەکانیانی ڕابگەیەنن. سێیەم، خوداوەند پەیمانی لەگەڵ زاناکان، خاوەن دەستەڵات و خاوەن تواناکاندا بەستووە کە کە ئەمر بە چاکەو نەهیی لە خراپە بکەن. ئەگینا بە گوێرەی کاک ئەحمەد شاردنەوەی ڕاستیی، مرۆڤەکە شایستەی سزا دەکات (١٤/١٤). هیچ کۆنتراکتێک بێ مەرج نابێت. جان جاک ڕۆسۆ لەم بارەیەوە دەڵێت: "هەر میللەتێک بێ مەرج خۆی بخاتە دەستی هەر دەستەڵاتێکەوە هیچ نرخێک لە باتی وەرناگرێت." شێخ مەحمود دەڵێت: "مەرجی سەرەکی ئەوەیە هەمووومان یەک دڵ، یەک زمان و یەک جەستە بین (٩٠/٥)." هەڵوێست و سیاسەتی شێخ مەحمود سەرچاوەی لە سترەکتورێکی مۆراڵییەوە وەرگرتووە کە دروست بوو بوو ئەرکێکی مێژوویی پێ ببینرێت. شێخ مەحمود دەڵێت: "لە منداڵییەوە بیرم لە گەلەکەم دەکردەوە، من وا دروستبووم". چۆن مرۆڤ شتومەک بە گوێرەی پێویست بەکار دەهێنێت، ئاواش کۆمەڵ بەگوێرەی هەلومەرجی کات مرۆڤەکانی بەکار دەهێنێت.

کاک ئەحمەد لای خۆیەوە جیهانێکی بۆ خۆی دامەزراندبوو. کاتێک سوڵتان عەبدولحەمیدی دووەم ویستبووی ببینێت ئەم داواکەی رەد کردبۆوەو وتبووی: "من کەسێکی هەژار و خوا پەرست کارم بە بینینی سوڵتان نییە و تەنها هەر خودا گەورەمە (١٥/٥)." بەهێزیی کاک ئەحمەد لە ئارامیی رۆحەوە هاتووە. ساکاریی و ژیانی ناو هەژارانی دەربڕی ئازایەتیی بوون. ئەو شوێنەی کە گەورەترین سوپا و بەهێزترین چەک نەیتوانی بیگرێت، کاک ئەحمەد بە سواری کەرێکەوە بە بێ ئەوەی زۆر لە خۆی بکات بوو بە نیشتیمانی. ئەو شوێنەش "رێز" بوو. رێزیش هەر کەسێک هەیبوو، تەنها بە خۆی دەشکێت. کاتێک کە کەریم بەگی فەتاح بەگی هەمەوەندیی سەری گەورەی نا بە شێخ مەحمودەوە لەبەرئەوە نەبوو کە شێخ مەحمود لەو بەهێزتر بوو، بەڵکو لەبەرئەوە بوو کە شێخ مەحمود میراتگری رێز بوو. ئینگلیزەکان کە هاتنە عێراقەوە زوو لە کاک ئەحمەد تێگەیشتن. میس بیل لە هێز و نفوزی شێخ مەحموددا گرنگیی کاک ئەحمەدی خوێندەوە. دوای شەڕی بازیانی ساڵی ١٩١٩، کە ئینگلیزەکان سلێمانیان گرت، مەکتەبەکەی کاک ئەحمەدیان سوتاند. لە خۆڕایی نەبووەکە خەڵکی سلێمانی سوێندیان بە گۆڕی کاک ئەحمەد و شێخ مەحمود خواردووە. کێشەکە لە بنەڕەتدا خودی کەسەکان نییە، ئەو بەها جوانیی و مۆراڵییانەن کە لای ئەوان هەبوون.

لە دوای کاک ئەحمەد، شێخ سەعیدی کوڕەزای ناوی دەرکرد. شێخ سەعید خاوەنی فەنتازییەک و هێزێکی شیعریی بوو کە لە کۆچی دوایی شێخ مستەفای برایدا نووسی:

مردنە بێ تۆ ژیانم زیلە بێ تۆ عیزەتم
دەردە خۆراکم بەبێ تۆ ژەهری مارە شەربەتم
تۆیش وەکو من قوڕ دەپێویت گەر بزانیت عیللەتم
وێڵی سەحراکەی نەهاتی غوربەتی بڕ میحنەتم
ئیرسی مەجنونە خەلاتم لەیلەکەم ون کردووە
چیم لە جاهو حیشمەت و ئیقباڵە، بۆچیمە حەشەم
وەک جەهەنەم وایە جەنەت قەبرە گوڵزاری ئیرەم

قەت نییەو نابێت فەرەج بۆ تۆ هەتا ڕۆژی عەدەم
دڵ لە ناری فیرقەتت وەک خونچە تەنگو پڕ لە غەم

لاوازبوونی دەستەڵاتی عوسمانیەکان بوو بەهۆی سەرهەڵدانی شێخ سەعید. عوسمانییەکان نەیان دەتوانی کۆنترۆڵ و سەرپەرشتیی تەواوی موڵکی دەوڵەت بکەن و باج و داهات بە جوانی کۆ بکەنەوە. بۆیە بەشێکی زۆری موڵکی دەوڵەتیان داوە بە کرێ یان بە مەزاد فرۆشتووە. شێخ سەعید و براکانی سودیان لەم هەلە بینی و بنکەیەکی ئابوریییان بۆ خۆیان پەیدا کردووە (١٣٦/٣). جگە لەمە دەوڵەتی عوسمانیی پێویستی بە کەسانی ناودار و بەنفوز بووە کە یەکێک لەوانە شێخ سەعید بوو. شێخ سەعید دوو جار بانگ کراوە بۆ ئەستەنبوڵ بۆ میوانداریی. شێخ سەعید ئەوەندە نێوانی لەگەڵ سوڵتان عەبدولحەمیددا خۆش بووە کە دەڵێن جفرەی تایبەتی داوەتێ بۆ پەیوەندیی ڕاستەوخۆ.

لە شێخ مارفی نۆدێ وە تا سەردەمی شێخ سەعید تێکۆشانی ئەم بنەماڵەیە لە بواری ئایدۆلۆجییدا بوو. دوای نزیکەی ٣٧ساڵ تەختبوونی قەوارەی بابانەکان یەکەم گولله ساڵی ١٨٧٧ شێخ سەعید تەقاندی. بەڵام ئەم جارەیان پشتبەست بە ئایدۆلۆجیی. لەو ساڵەدا شێخ سەعید لە شەڕی دژی قەیسەری ڕوسییدا لەگەڵ عوسمانییەکاندا بەشدار بوو (١٤٨/٣). ڕزگاربوونی "فاکتەری سروشتیی خۆڕێکخستن" لە دەست "فاکتەری ئایدۆلۆجیی ئیسلامیی دەوڵەتیی" پێویستی بە خودی ئایدۆلۆجییە ئیسلامییەکە خۆی هەبوو. شێخ مارفی نۆدێ کارخانە ئایدۆلۆجییە کولتورییەکەی لە سەردەمی بابانەکاندا دامەزراند. کاک ئەحمەد کەرەسەکەی تیادا بەرهەم هێنا. شێخ سەعید ئەم کەرەسەیەی کردی بە ئامرازو شێخ مەحمود بەکاری هێنا. کێشەکە ئەوە نەبوو کە شێخان بۆشایی نەمانی بابانەکانیان پڕ کردەوە، بەڵکو هەوڵێکی تری مێژوو بوو.

لە سەفەرێکی شێخ سەعیددا بۆ لای سوڵتان عەبدولحەمیدی دووەم ساڵی ١٨٩٨ شێخ مەحمودی کوڕی کە تەمەنی حەڤدە ساڵ دەبێت لە جیاوازیی ژیانی ئەستەنبوڵی تورک و ژیانی

دواکەوتووی کورد سەرسام دەبێت. کاتێک شێخ مەحمود هۆی ئەم جیاوازییە لە باوکی دەپرسێت، باوکی لە رستەیەکی ساکاردا وەڵامێکی قوڵی دەداتەوە کە تا ئێستاش ئەم وەڵامە کرۆکی کێشەی سیاسیی کوردە.

شێخ سەعید دەڵێت: "ئەوان بۆ خۆیان دەژین و ئێمەش بۆ ئەوان." خەباتی ئازادیی کورد بە درێژایی مێژوو دەبێت هەوڵی رزگاربوون بووبێت لەم کۆتە سەپاوە. هەر تێکۆشەرێکیش ئەم کوردایەتییەی کردبێت کردارەکانی شایەتن و باجەکەشی داوە. شێخ مەحمود یەکێک بوو لەو کەسانەی کە ئەوەندە تەرخان بوو بۆ شکاندنی ئەم یاسا سەختە کە ئیتر ئەقڵی تیادا نەما خۆی ناو نا "فەرهادی کورد".

شێخ سەعید و ئیتیحادییەکان

رێکخراوی ئیتحاد تورەقی لە لایەن هەندێک ئەفسەری لاوی تورکەوە بە نهێنیی لە سلانیک دامەزرا. ژمارەیەک لە تورک، عەرەب، کورد، ئەرمەن و کەسانی تر بوون بە ئەندام و لایەنگری ئەم رێکخراوە. ئیتیحاد تورەقی رۆژی ١٩٠٨/٠٧/٢٤ کۆدەتایەکی سەربازیی کرد بەسەر سوڵتان عەبدولحەمیدی دووەمداو ناچاری کرد دەستوری ساڵی (١٨٧٦)ی مەدحەد پاشا بێنێتەوە پێشەوە. سوڵتان لە مانگی چواری ساڵی داهاتوودا هەوڵی دا کۆدەتایەک بکاتەوە بەسەر ئیتحادییەکاندا بەڵام سەری نەگرت. ئیتحادییەکان سوڵتانیان ناچار کرد لە دەسەڵاتدا نەمێنێت و رەشادی برایان بە ناوی (رەشادی پێنجەم)ەوە کرد بە سوڵتان (٤٩/١). سوڵتان رەشاد هیچ دەسەڵاتێکی لە حوکمدا نەبوو. ئیتحادییەکان هەر ئەوەندەی جێگای خۆیان لە حوکمدا قایم کرد، کەوتنە سیاسەتی بەتورککردنی نەتەوەکانی ژێر دەسەڵاتی عوسمانیی. ئیتیحادییەکان دایان نا لە ماوەی ساڵەکانی (١٩٠٨ـ١٩١٤)دا پلانی لەناوبردنی ئەرمەن و توانەوەی کورد بە ئەنجام بگەیەنن. بۆ ئەرمەنییەکان "لەناوبردن"یان هەڵبژارد و بۆ کورد لە پلەی یەکەمدا "تواندنەوە لە ناو تورکدا". بەڵام ئەگەر تواندنەوە سەری

نەگرت ئەوا کوردەکانیش کوشتار بکرێن. بۆ ڕێکخستنی ئەم پرۆسێسە لـە ڕووی یاساییشەوە قانونی تەیبەتییان دەرکرد. ڕاگوێزانی کـورد گەشـتە ئەوەی کە هەر دە کوردەو لەناو سەد تورکدا نیشتەجێ بکرێن. دەسـەلاتی تورک لە ساڵی (١٩١٥)دا ژمارەی ٧٠٠ هەزار کوردی گواستەوە بۆ ڕۆژئاوای ئەنازۆڵ بەلام لەم ژمارەیە، بەهۆی تیاچوونەوە لە ڕێگا، تەنها نیـوەی گەشتە شوێنی مەخسەد (١٥/٢).

شێخ سەعیدی حەفید نێوانی لەگەڵ سوڵـتان عەبدولحەمیـددا خـۆش بوو. چەند جارێک بانگ کرابوو بۆ ئەستەنبوڵ بۆ میوانداریی سوڵتان. کە ئیتحادی تورەقیی دەسەلاتی گرتە دەست، لقی ئیتحادییەکان لە سلێمانی پێک هات لە ناحەزن و دوژمنانی شێخ سەعید. ئەم تاقمە بریتیی بوون لە کەسانی بازرگان، ئاغـا و کەسـانێکی ئەفـسەری تـازەدەرچوی سـوپای عوسمانیی. ناحەزەکانی شێخ سەعید بە هەلیان زانی لەگەڵ موتەسەریفی شاردا کەوتنە پیلانگێڕان دژی شێخ سەعید. پیلانەکان بریتیبوون لـە دانی بەرتیل بە کاربەدەستانی عوسمـانیی و نـاردنی ڕاپـۆرتی پـڕ لـە درۆ و هەلبەستراو دەربارەی شێخان و لایەنگرانیان بۆ موسڵ و بابی عالی. ئـەم هەولانــە شــێخ ســەعیدیان خــستە بــەردەمی ئیجرائــاتی تورکــە ئیتیحادییەکانەوە. بەلام ئایا ئیتحادییـەکان چـی دەکـەن بەرامبـەر بـە ناودارێکی کورد کە پاشماوەی بابانەکان و پەروەردەی شێخ مارفی نۆدێ و کاک ئەحمەدی شێخە؟

شێخ سەعید و کوڕەکانی لەگەڵ سەید ئەحمەدی بابە ڕەسـوڵ و شـێخ ساڵحی موفتی بانگ کران بۆ سەرا. لە لایەن پۆلیس و سەربازی تورکەوە دەستبەسەر کران. بازرگانەکان چونە پۆستەخانەو تـەلگرافیان کـرد بـۆ شکات و ناڕەزایی دژی نفوزی شێخان. دوکتۆر "زیا" و ئەفسەرێک بـەناوی "فەهمی"یەوە لەگەڵ "قۆڵ ئاغاسی"دا چونە بـازاڕ و بلاویـان کـردەوە کـە حکومەتی عوسمانیی شێخانی گرتووەو دەبێت بچن بۆ سـەرا بـۆ ئـەوەی گوێ لە خوێندنەوەی فەرمان دەربارەی ئەو گرتنـە بگـرن. هـەر کەسـێک نەچێت بۆ ئەو گوێگرتنـە پیـسترین جـۆری سـزا دەدرێـت. ناوشـاریان خرۆشـان و هــانی دانیـشتوانیان دا کــە پــەلاماری ماڵــەکانیان بـدەن و

دەستدرێژیی بکەنە سەر کەسوکاریان (١٤٧/٣). شێخ سەعید و گیراوەکـان لە ژێر چاودێریی هێزێکی دووسەد کەسییدا رەوانە کران بەرەو موسڵ.

لەو رۆژانەدا رۆژنامەی "ئیرشاد" لە موسڵ و رۆژنامـەی "بەغـداد" لـە شاری بەغداد کەوتنە بلاوکردنەوەی نوسینی ناحەزانـە دەربـارەی شـێخ سەعیدی بەساڵداچوو. رۆژنامەی "بەغداد" کە خاوەنەکەی "موراد سلێمان" بوو لە ژمارەی (٢)ی مانگی مایسی ساڵی (١٩٠٩) دا لەژێر ناوی "الحالە فی کردستان و فاجیعە السلێمانیە"دا لە نوسینێکدا بە جنێوێکی پیسەوە قـسە و هێرشی خۆی ریز کردبوو (١٤٧/٣).

شێخ سەعید لە موسڵ لە خانویەکی محەمـەد پاشـا سـابونچیی، کـە لەناو کورددا بە حەمـە قـەدۆ ناسـراوە، دانـرا. رۆژی دووەمـی جـەژنی قوربان، رێکەوتی سێـشەممەی ١٩٠٩/٠١/٠٥ فەرتەنەیـەکیان بـۆ نانـەوە. کاتێک "بەهادین ئەفەندی" لەگەڵ شـێخ ئەحمـەد و شـێخ مـەحموددا لـە ساحەی "باب التۆب" دەڕۆن، ئافرەتێک دەقیژێنێت کە "بەهادین ئەفەندی" دەستی بۆ بردووە. لەمەوە خەڵکەکە پەلاماری بەهادین ئەفەنـدی دەدەن و شێخ مەحمود و شێخ ئەحمەدیش تێـوە دەگلـێن. ژمارەیـەک جەندرمـەی کوردیش، کە لە کەرکوکەوە تازە دابەزێنرابوون، دەچنە ناو شـەڕەکەوە، چەک دێتە بـەکارهێنان و شـەڕ کاتێـک دەکوژێتـەوە کـە جەندەرمـەکان دەکشێنەوە بـۆ سـەکەنەکەیان. ئـەم بەیەکادانـە بـووە هـۆی کوشـتن و برینداربوونی ژمارەیەک. رۆژی دوایی جێگری والی موسڵ "فـەریق زەکـی پاشا حەلەبی" وەفدێکی لە سێ کەسی ناسراوی شاری موسڵ نارد بە دوای شێخ سەعیددا کە لەبەر پارستنی خۆی بێتە سەرا. شێخ سەعید بڕوای بەم نێردراوە کرد و لەگەڵ ژمارەیەک سەربازدا هێنرا بۆ ساحەی سەرا. بـەڵام کاتێک گەشتنە سەرا بە فەرمانی بەڕێوەبەری پۆلیسی موسڵ "توفیق بەگ" دەرگای سەرا بەسەر شێخ سەعیددا داخرا. خەڵکە هاندراوەکـە هێرشـیان کردە سەر شێخ سەعید، یەکێک لە پشتەوە بەردێکی زلی دا بەسەری شێخ سەعیدداو کوشتی. ئەو پیاوەش کە لەگەڵی بوو "رەزا دەبـاغ" بـە گوللـە کوژرا. بە کوشتنی شێخ سەعید و رەزا دەباغ کۆتایی بە ئاژاوەکە نـەهات. لێشاوی موسڵییەکان رووی کردە ئەو ماڵەی شێخ سـەعیدی لـێ دابـەزی

بوو. هێرش کرایه سەر ماڵەکەو لە ئەنجامدا ١٣ کەس، کە لەگەڵ شێخ سەعید بوون، لەوێدا کوشتار کران. یەکێک لەوانە شێخ ئەحمەدی کوڕی شێخ سەعید بوو. ژمارەی کوژراو لە فەرتەنەکەدا بە گشتیی گەشتە ٧٠ کەس و ١٠٠ بریندار (١٦٣/٣). خانێک کە هی محەمەد پاشا سابونچیی بوو تالان کرا. بەپێی قونسوڵی بەریتانیی، ئەو کاتە حکومەت هێزێکی سوپایی ٨٥٠ کەسیی هەبوو کە دەیتوانی کۆنترۆڵی ئاژاوەکە بکات. بەلام سەرۆکی ئەرکانی فەیلەقی دەوڵەت "عەلی سەعید بەگ" بوو کە ئەندامی ئیتیحاد تورەقیی بوو. ئەم پیاوە ژنبرای موتەسەرڕیفی سلێمانی بوو، لە سەرەتاوە ئاگاداری هەموو ڕووداوەکان بوو لە سلێمانییەوە تا دامەزراندنیان لە موسڵدا (١٥٤/٣). عەلی سەعید بەگ سور بوو لە سەر ئەوەی کە سوپا دورەپەرێز لەم فەرتەنەیە بووەستێت (٤٨/١).

ڕووداوی موسڵ کوردستانی هەژان. باسکردن و بەدواداچونی ڕووداوەکان کەوتە ڕۆژنامەکانی ئەستەنبوڵەوە. ژمارەیەک بەرپرسی حکومیی لە ئەستەنبوڵەوە هاتن بۆ لێکۆڵینەوە لە هۆی ڕووداوەکە.

نائارامیی ژیانی ڕۆژانەی شاری سلێمانی گرتەوە. هەمەوەندەکان کە دۆستی شێخ سەعید بوون لە ناوچەی کەرکوک لە حکومەت یاخی بوون. هەڕەشەیان لە حکومەت کرد کە تۆڵەی قوربانییەکان دەسێننەوە. هەستانی کورد لە شارەکانی کەرکوک، سلێمانی، هەولێر و هەڕەشەی چونەناو موسڵەوە بۆ تۆڵەکردنەوە، وای لە حکومەت کرد کە شێخ مەحمود جارێ لە موسڵ بهێڵێتەوە. شێخ مەحمود دوای بریندarبوون و خۆحەشاردانی لەناو خوێناو و کوژراوەکاندا، خۆی گەیاندبووە ماڵی (خدر هەمەوەندیی) ، کە موقەدەمی دەرەک بوو لە موسڵ. شێخ مەحمود لە ماڵی ناوبراوەوە گەیەندرایە ماڵی "محەمەد چەلەبیی جادر" و لەوێشەوە برایە خانوی حکومیی.

یەکێک لە داواکارییەکانی ڕاپەڕیووەکان ئەوە بوو کە لە ماوەیەکی دیاریکراودا ڕێگا بدەن شێخ مەحمود موسڵ بەجێ بهێڵێت. موتەسەڕیفی کەرکوک کەوتە پەیوەندیی لەگەڵ والی موسڵدا کە شێخ مەحمود مەرەخەس بکرێت، بۆئەوەی لە ئاکامی خراپی هێشتنەوەی ڕزگاریان

ببێت. لەژێر ئەو فشارەدا کــە کــوردە راپــەڕیووەکان خــستبوویانە ســەر حکومەت، شێخ مەحمودیان لە ژێر چاودێریی مەفەرەزەیەکدا رەوانە کــرد بۆ کەرکوک. لە کەرکوک خەڵکەکە لە ماڵی سەید ئەحمەدی خانەقا و لــە تەکێی شێخ عەلی تاڵەبانیی دابەزین. شێخ مەحمود، کە ئەو کاتە تەمەنی ٢٨ ساڵ بوو، پێشوازییەکی گەورەی لە لایەن کەسایەتییەکانی کــوردەوە لێ کرا.

شــاری ســلێمانی و دەوروبــەری کەوتــە بــەر هێــرش و هەڕەشــەی جەنگاوەران بەتایبەت هەمەوەندەکان. چالاکیی بازرگــانیی، ســەفەر لــە سلێمانییەوەو بۆ سلێمانی زەحمەتیی تێکەوت. ژمارەیەک لە بازرگانەکان کەوتنە کۆکردنەوەی قەرزەکانیان و بەجێهێشتنی شار. ناحەزانی شــێخان لە کاتی پرسەی شێخ سەعیددا لە چەنــد قاوەخانەیــەک کەوتنــە قــەوان لێدان. لایەنگرانی شێخان چوونە سەر ئــەو قاوەخانانــەو قەوانــەکانیان شکاندن (١٦٠/٣). بەلام شێخ مارفی نەقیب، مامی شێخ مەحمود، کە یەکێک بوو لە دورخراوەکانی موسڵ، کــە هاتــەوە بــڕیای دا کێــشەکە شــێوەی تۆڵەسەندن وەرنەگرێت، بدرێتە دەست یاسا و مەحکەمە. لێکۆڵینەوە لەم رووداوەو مەحکەمە ساڵێک و نیوی برد. ژمارەی ١٣٠ پیاو و ١٣ ئافرەت بۆ لێکۆڵینەوە حیجــز کــران. ســەرۆکی دادگــا فایــەق بــەگ بــە یارمــەتیی لێکۆڵەرەوەی یاســایی، کــە لــە دیاربــەکرەوە هێنابوویــانن، فــەرمانی لەناوبردنی ١٣ کەس و بەندکردنی ٥٠ کەسیان بۆ ماوەی سێ ساڵ دەرکرد. بەلام ئەم حوکمانە لە ئەستەنبوڵ دانیان پێدا نەنران. هەموو تاوانبارەکان بەردران. کەس لە سەر رووداوی کوشتاری موسڵ حوکم نەدرا. مێجەر سۆن رای وابووە کە رووداوەکانی موسڵ بە پێی ئەو فەرمانانە پیادە کــران کــە بەرپرسەکانی ئەوێ وەریان دەگرت. لۆنگریک لــە بــارەی کوشــتی شــێخ سەعیدەوە وتویەتی: "کارێکی دوژمنانەی چەپەڵ دژی کەســایەتییەک کــە گەورەترین ناوبانگی هەبێت (٤٨/١ـ٥٨).

کاتێک رەشــید پاشــا رۆژی ١٩٠٩/٠٣/٠١ بــوو بــە والی موســڵ هەوڵــی ئاساییکردنەوەو کۆنترۆڵی رەوشەکەی دا. لە ســلێمانی کۆبوونەوەیــەکی رێکخست کە لایەنی شێخەکان و بازرگانــەکان تیایــدا بەشــداربن. بــەلام

بازرگانەکان ئامادەی ئەو کۆبوونەوەیە نەبوون. (توفیق پاشا)ی موتەسەڕیفی سلێمانی کۆمەڵێک جەندرمەی لەبەردەمیماڵی شێخ مەحموددا دانا بۆئەوەی کەس هاتوچۆی نەکات. بەڵام خەڵکی شار فشاریان بۆ خۆی هێنا. کاتێک لە سلێمانی دەرپەڕی لە نزیک خەراجیانەوە رێی پێ گیراو خۆی و قافڵەکەی چەک کران. عەبدوڵا ئەفەندی کاتب کە ئەندامێکی دیاری ئیتحاد تورەقی بوو لە سلێمانییەوە نەقڵ بوو بۆ کفری و لەوێ کوژرا. باوکی بەهادین ئەفەندی بە دەستێکی نادیار لەناوچوو. ناحەزە ئیتیحادییەکانی شێخان بنەبڕیی هەر خەریکی پیلان بوون. ئەم رووداوانەیان بە دەسیسەی شێخ مەحمود تۆمار کرد لای دەوڵەت. شێخ بە سێ ساڵ حوکم دراو فەرمانی گرتنی بۆ دەرچوو (١٥٤/٣).
بەڵام دەوڵەت ئەوەندەی دەسەڵات نەبوو کە کۆنترۆڵی تەواوی هەبێت بەسەر ناوچەکەدا. ئەو کاتە ساڵی ١٩٠٩ باری سیاسیی لە ئوستانە (ئەستەنبوڵ) خراپ بوو بوو، سەرۆکی عەشیرەتەکان دەستیان خستبووە کاروباری شارەکانەوە بە تایبەت لە سلێمانی و عەمارە و بەسرە. هێزی حکومەتی عوسمانیی، کە لە فەیلەقی شەشی عێراقدا خۆی دەنواند، لاواز بوو.

هێرشەکانی کورد بۆ سەر دەوڵەتی عوسمانیی لە سلێمانی و ناوچەکانی سەر سنور، بەتایبەت لە لایەن هەمەوەندەکانەوە، ئەوەندە پەرەیان سەند کە لە مانگی شەشدا والی فەرمانی دا بەناردنی سوپایەک بۆ سزادانیان. بەڵام پێش ناردنی سوپا بۆ ئەوێ بەهۆی ناکۆکیی نێوان شێخ عەبدولسەلامی بارزان و (عوسمان ئاغا)وە وای کرد کە والی هێز بنێرێتە سەر شێخی بارزان. حەملە بۆ سەر شێخی بارزان سێ مانگ بەردەوام بوو بە بێ ئەوەی سەرکەوتنێکی ئەوتۆ بەدەست بێنێت. ئەم حەملەیە پەنجا هەزار قرشی تێچوو. بەڵام شێخ عەبدولسەلام دواتر بەهۆی کوردی ناپاکەوە جەندرمەی تورک گرتی و ساڵی ١٩١٤ لە موسڵ ئیعدام کرا. لە ناوچەی زاخۆش هێرش دەکرایە سەر دەوڵەت. عەشیرەتی (دلێم)یش چالاکییان بەرەو باکور نزیک موسڵ بوو بووەوە. هێرشەکانی هەمەوەندییەکانی دۆستی شێخ مەحمود وای کرد کە والی حەملەیەک لە

مانگی (١٢)دا بەرێ بخات. بەڵام جەنگاوەرکانی کورد هەر کاتێک زۆریان بۆ دەهات دەچونە سەر سنوری ئێران یان خۆیان دەکرد بەودیودا بۆ ناو ئێران (٦١/٤). شێخ مەحمود لە شاری "مەریوان"ی کوردستانی ئێران، دور لە پیلانی کوردی ناحەز و دەستەلاتی تورکە ئیتیحادییەکان، پێشوازییەکی گەرمی لێ کراو دانیشت.

پەشێویی تەنها کوردستان و ویلایەتی موسڵی نەگرتبووەوە. لە بەهاری ساڵی (١٩٠٩)دا چالاکیی عەشایەری عەرەبی سەر دیجلە و فورات دژی حکومەت دەستی پێ کرد. ئاژاوەی سەر خواروی روباری دیجلە بە دەستی شێخی موحەمەرە و شێخی کوێت لەسەر زەوی و موڵک لە بەسرە بە لابردنی والی بەسرە وەستایەوە. لەهەمان کاتدا جوڵانەوەکانی سەرەوەی روباری فورات گەشتە ئەوەی کە قونسوڵی گشتیی بەریتانیی داوای لە حکومەتەکەی کرد کە کەشتییەکی چەکدار بنێرێتە بەسرە بۆ ئامادەیی لە حاڵەتێکدا عەشایەرەکان هێرش بەرنە سەر کەسانی ئەوروپیی و ماڵ و موڵکیان. هاتوچۆی کەشتیی لە روباری دیجلەدا لەبەر رەحمەتی تەقەلێکردنی عەشایەرەکاندا بوو لە کەنارەکانەوە.

دوای شەهیدبوونی شێخ سەعید رۆڵی ئەم بنەماڵەیە لە بەردەمی کورە گەورەی شێخ سەعییدا وەستا کە شێخ محەمەد بوو. شێخ محەمەد رۆڵەکەی کرد بە دوو بەشەوە. قورئانەکەی باوکی بۆ خۆی هەڵگرت و تفەنگەکەشی دا بە شێخ مەحمود. شێخ محەمەد لە حوکمدارییی یەکەمی شێخ مەحموددا ساڵی ١٩١٨ بوو بە قازی سلێمانی. ساڵی ١٩١٩ دوای شەڕی دەربەندی بازیان و گرتنی سلێمانی لە لایەن ئینگلیزەکانەوە رووی کردە گوندی بێتوش و لەوێ کۆچیی دوایی کرد و نێژرا. بە مردنی شێخ محەمەد کۆتایی بە رێنمایی ئاینیی لە لایەن ئەم بنەماڵەیەوە هات. بەڵام رۆڵی سیاسیی لەگەڵ شێخ مەحموددا درێژەی کێشا.

شێخ مەحمود و روسیا

شێخ مارفی مامی شێخ مەحمود و باوکی حەپسەخانی نەقیب، بەهۆی دۆستایەتیی موتەسەڕیفی سلێمانی "ئیبراهیم ئەفەندی ئەرنائۆتی"یەوە،

له ئەستەنبوڵ بۆ شێخ مەحمود تێکەوت. شێخ مەحمود لە لایەن دەوڵەتەوە لێبوردنی بۆ دەرکرا (١٥٤/٣).

شێخ دوای دوو ساڵ لە مەریوانەوە لە ساڵی (١٩١٢)دا گەڕایەوە بۆ سلێمانی. بەڵام دوای ساڵێک ١٩١٣ نوێنەری نارده لای قونسوڵی گشتیی روس "ئەرلۆف" لە بەغداد بۆ باسکردنی کێشەی کورد. لە کۆتایی مانگی چواری ساڵی (١٩١٣)دا سەید ئەحمەدی مەرەخەسی بە نوێنەر نارده لای قونسوڵی روس "کیرسانۆف" لە موسڵ. ئامادەیی کوردی پیشان دا بۆ شۆڕشێک دژی عوسمانییەکان لە حاڵەتێکدا روسیا پشتیان بگرێت و یارمەتیان بدات. دوبارە جارێکی تر لە مانگی شەشدا نوێنەری چووەوە لای قونسوڵی گشتیی "ئەرلۆف" لە بەغداد بۆ هەمان مەبەست. ماوەیەکی زۆر بەسەر ئەو سەردانانەدا نەڕۆشت کە ئەحمەد بەرزنجی سەردانێکی تری بۆ لای جێگری قونسوڵی روسیی لە موسڵ لە مانگی یەکی ساڵی (١٩١٤)دا کرد. بەرزنجیی نامەیەکی شێخ مەحمودی پێ بوو بۆ قسەکردن لە بارەی رەوشی سلێمانییەوەو و زانیاریی وەرگرتن دەربارەی هەڵوێستی روسیی.

شێخ مەحمود دەیویست پشتگیریی روس بۆ سیاسەتی خۆی وەربگرێت. بەڵام سیاسەتی دەرەوەی روسەکان لەسەر ئەو بناغەیە بوو کە سود لە کورد دژی عوسمانییەکان وەربگرن لە حاڵەتێکدا جەنگ داگیرسا. لەگەڵ ئەوەدا کە ژمارەیەک بەرپرسی روس بۆچونێکی جیاوازیان هەبوو لەو سیاسەتە. جێگری قونسوڵی روسیی لە (کوی) و قونسوڵی روسی لە ئورمییە پێچەوانەی هەڵوێستی حکومەتەکەیان بوون دەربارەی کێشەی کورد. هەندێکیان پێشنیاریان کرد کە یارمەتیی دارایی شێخ مەحمود لە سنوری ٢ـ٣ هەزار رۆبڵدا بدەن بۆ راکێشانی کورد بەلای خۆیاندا. هەروەها جێگری سەفیری روسیی لە تاران "فلادیمیر مینۆرسکی" لە راپۆرتێکی نهێنییدا پێشنیاری یارمەتیی پێویستی کوردی کردبوو لە ناوچەی سلێمانی و ئیشکردن بۆ پێدانی ئۆتۆنۆمیی بۆ زامنکردنی ناوچەی نزیک روسیا لە ولاتی فارسدا و بۆ بەهێزکردنی نەخشەی هێرشی روس بۆ سەر ناوچەی موسڵ لە حاڵەتی روودانیدا. ئەم بۆچوونەی مینۆرسکی

جیاواز بوو لە بۆچوونی حکومەتەکەیەوە کە سەفیر لە وەزارەتی دەرەوەی روس "جریکۆف" دوپاتی کردەوە کە مەسەلەی کورد تەنها لە کاتی بەرپابوونی جەنگدا جێگای سەرنجە. ئەویش پێویستە بە ئاگالەخۆبوونێکی تەواوەوە پەیوەندییان لەگەڵدا ببەسترێت (٧٩/١).

لە هەمان کاتدا شێخ مەحمود لە ساڵی (١٩١٣)دا لە پەیوەندییدا بوو لەگەڵ دەستەیەک کوردا بۆ گفتوگۆکردن دەربارەی هەڵگیرسانی راپەڕین دژی دەوڵەتی عوسمانیی. ئەم کەسانە بریتیی بوون لەم ناوانە: جەلال بابان، کە ئەفسەرێکی عەسکەریی بوو لە سوپای تورکییدا لە چەمچەماڵ، بابەکر ئاغای پشدەر، ئەحمەد بەگی تۆفیق بەگ، ئەحمەد بەگی ساجێبقران (حەمدی)، ئیسماعیل حەقیی، و فایەق تۆفیق کە بە فایەقی تاپۆ ناسرابوو. بەڵام پاش قسەلێکردن گەشتنە ئەوەی کە راپەرینەکە دوا بخەن و کۆفایی بەوە بهێنن یاداشتێکی نهێنیی بدەن بە کۆمەڵەی دەوڵەتان دەربارەی کێشەی سنور. ئەو کاتە سنوری نێوان ئێران و تورکیایان دەست نیشان دەکرد و دەچەسپاند. لە یاداشتەکەدا نوسییان:

"بۆ دەوڵەتە رۆژئاواییەکان نییە زەوی وڵاتەکەمان دابەش بکەن و بیدەنە گەلێکی تر. موڵکییەتی ئەم زەوییانە بۆ خەڵکەکەی خۆی دەگەڕێتەوەو ئیشەکەتان پێچەوانەی مافی مرۆڤ و سەربەستیی و دیموکراتییە. بۆ بێگانە رەوا نییە ئەمە بکەن..."

شێخ مەحمود خۆی چووە سنور و یاداشتەکەی دانی. کاتێک لیژنەکە هاتە سلێمانی لە ماڵی "عەبدولرەحمان بەگی بانق" یاداشتێکی تریشی دایە دەستیان. لیژنەکە فەرەنسیی/ئینگلیزیی بوو. لیژنەکە بە شێخ مەحمودیان راگەیاند: "تازەکردنەوەی سنور و پارچەکردنی کوردستان شتێکی براوەیەو بەدەست ئەوان نییە، کوردستانی خواروو و رۆژهەڵات دەبنە ناوچەی دەسەڵاتی روسیای قەیسەریی و عێراقی عەرەبیش

دەکەوێتە ژێر دەسەڵاتی ئینگلیزەوە. لەبەرئەوە چی داخوازییتان هەیە داوا لە روسیای قەیسەریی بکەن، ئەم بڕیارەش نهێنییە."

شێخ پیاوێکی باوەڕپێکراوی بە ناوی "عەبدوڵا ئاغای حاجی حەمە سەعید" نارد بۆ خانەقین بۆ پەیوەندیی بە کەسێکی سیاسیی روسەوە. پاش ٤ مانگ وەڵامی روسەکان هاتەوە: "هەرێمی کوردستان ئێستا بۆتە ناوچەی دەسەڵاتی ئینگلیز و پێویستە نەخشەکەتان بگۆڕن و یادداشت بدەن بە دەزگای ئینگلیز، ئێمەش لە کاتی خۆیدا یارمەتیتان دەدەین (٢٢/٥)."

ئەو سەردەمە سیاسەتی بەتورکتەماشاکردنی نەتەوەکانی ژێر دەسەڵاتی دەوڵەتی عوسمانیی لە لایەن ئیتیحادییەکانەوە بوو بە هۆی ئەوە کە هەستی نەتەوایەتیی میللەتانی تری وەکو عەرەب، یۆنانی، سربیی بجوڵێنێت یان هەست بە مەترسیی بکەن لە بەرامبەر ئەم هەڵوێستەدا. لە مانگی دەی ساڵی (١٩١٢)دا جەنگ لە نێوانی وڵاتانی بەلقان (یۆنان، بولگاریا، سەربیا و مۆنتی نێگرۆ) و دەوڵەتی عوسمانییدا دەستی پێ کرد. ئەنجامی جەنگ لە کۆتایی مانگی حەوتی ساڵی دوایيدا ١٩١٣ بە سەربەخۆیی وڵاتانی بەلقان هات. هەر ئەم سیاسەتەی بابی عالی نەریتی یەکسانیی و رێگادانیشی بە ئاینیی دی شکاند. ژمارەیەک گوندی "القوش" کە بڕوایان بە کەنیسەی کلدانیی کاسۆلیکیی بوو ویستیان بچنە سەر باوەڕی ئەسڵیی نەستوریی. بەڵام حکومەتی بابی عالی ئەم ویستەی رەت کردەوە. هەروەها بەوە رازی نەبوو کە مەترانی ئەو گوندانە لە لایەن مارشەمعونەوە دابنرێن. دانیشتوانی ئەو گوندانە پەنایان بردە بەر نائیبی قونسڵی گشتیی حکومەتی بەریتانیا لە موسڵ بەڵام ئەوان لەو کاتەدا نەیان ویست دەست بخەنە کارێکی ناوخۆیی واوە (٧٢/٤).

والی بانگی "شێخ مارفی حەفید"ی کرد بۆ موسڵ. والی بە شێخ مارفی مامی شێخ مەحمودی راگەیاند کە ئاگای لە جوڵانەوەکانی شێخ مەحمودە. هەر پەیوەندییەک بە هەر لایەکەوە یان هەر جوڵانەوەیەکی سیاسیی لەمەولا بکەن کەس ناتوانێت رێگەگریی بکات لە لەناوبردنیان. شێخ مارف دوای گەڕانەوەی بۆ سلێمانی کۆبوونەوەیەکیان لەگەڵ دۆستانی خۆیان

کرد. بڕیاریان دا شێخ مەحمود خۆی ون بکات و ئەمانیش سەری خۆیان کز بکەن تا ڕۆژی خۆی. شێخ مەحمود بە ناوی دیارییەوە هەندێک کەلوپەل وهەزار لیرەی ڕەشادیی بۆ والی نارد. شێخ سلێمانی بەجێ هێشت و چوو بۆ داریکەلیی، دوای ماوەیەک، لەبەر خۆپاراستن لە شەڕی سەربازی عوسمانیی و پیلانی کوردی ئیتیحادیی، ڕووی کردەوە "مەریوان" لە ڕۆژهەلاتی کوردستان. ئەم ناوچەیە لە ژێر نفوزی دوو سەرکردەی کورددا بوو؛ "مەحمود خانی دزلی" و "مەحمود خانی کانی سانان". شێخ مەحمود لە لایەن ئەم دوو سەردارەوە پێشوازیی گەرمی لێ کرا. مەحمود خان لە کۆبوونەوەیەکدا وتی: "تۆ لە ناوماندا نامۆنیت، لە نیشتیمانی خۆتدایت و ئێمەش لەسەرمانە ڕێزت لێ بگرین، یارمەتیت بدەین و ئەوەی بۆ ولاتمان باشە بیکەین."

لە قەلای مەریوان ژمارەیەک سەرۆکهۆز و سیاسیی و مەلا و ناوداری کورد کۆبوونەوە. لەوێش بڕیاری ئەوە درا کە ڕاپەڕین ساز نەکرێت. بەلام بە دوو نارەزاییینامە کۆتایی بهێنرێت بە کۆبونەوەکە، یەکەمیان بدەن بە بالوێزخانەی دەولەتان و لەمەسەلەی ڕزگاریکردنی کورد و چارەنوسی تێیان بگەیەنن، دووەمیان دەربڕینی نارەزایی بوو بەرامبەر بە سولتەی تورک (٢١/٥).

شێخ مەحمود ئەو ماوانە هەولی لەگەل ڕێنماییکردنی خەلکییدا دەدا، پێی دەوتن: "پێویستە بزانن چۆن بژین و بۆ کێ تێدەکۆشن. دەبێت بە زمانی کوردیی بخوێنن و بنووسن، بۆئەوەی زمانەکەتان بگاتە پلەی زمانە زیندووەکانی جیهان." شێخ مەحمود لای وابوو کە تورکەکان بە ناوی ئایینەوە کوردستانیان داگیر کردبوو (٩٢/٥).

جەنگی جیهانیی یەکەم

ڕۆژی ١٩١٤/٠٨/٠٢ جەنگی جیهانیی یەکەم دەستی پێ کرد. عوسمانییەکان ڕۆژی ١٩١٤/١١/٠٥ چوونە بەرەی ئەلمانیاوە لەم جەنگەدا. عوسمانییەکان هێزیان لە بەرامبەر ڕوسیادا شانسی نەبوو. سوپای عوسمانیی لە چاو سوپای ولاتە ئەوروپییەکاندا لاواز و کەمچەک و تفاق بوو. عوسمانییەکان

بەرەورووی روسیا بوونەوە. هێزی روسیا لە سەرووی ئێران دەستێکی باشی لە هێزی عوسمانییەکان وەشاند. سوپای روسیی بە کوردستانی ئێراندا هاتەخوارەوە بەبێ ئەوەی هێزێک هەبێت بتوانێت بەرامبەری بووەستێتەوە. دانیشتوانی کوردستانی ئێران لەبەردەمی داگیرکردنی خاکەکەیاندا لە لایەن روسەکانەوە کەوتنە نەهامەتییەوە. ژمارەیەک لە دانیشتوان هەڵهاتن بەرەو کوردستانی عێراق. سەرۆکهۆز و خێڵەکان پەنایان بردە بەر شێخ مەحمود بۆئەوەی هێزێک رێک بخەن بۆ بەرەنگاربوونەوەی روسەکان. عوسمانییەکانیش لە لای خۆیانەوە هەوڵیان دا بۆ رێکخستنی هێزێک لە کوردەکان خۆیان بۆ راوەستان لەبەردەمی ئەم دابەزینانەی سوپای روسییدا. عوسمانییەکان پەیوەندییان کرد بە شێخ مەحمودەوە بۆئەوەی ناکۆکیی نێوانیان بخەنە ئەولاوەو بگەڕێتەوە بۆ کوردستانی ژێردەسەڵاتی عوسمانیی، لە بەرامبەر هەندێک باشکردنی باری کورد و ناوچەی کوردستاندا، هێزێک دروست بکات بۆ وەستانەوە دژی سوپای روسیا. شێخ مەحمود سەرەتای ساڵی ١٩١٥ گەڕایەوە بۆ سلێمانی. لە بادینانەوە تا خانەقین کورد لەژێر سەرکردەیی شێخدا کۆبۆوە. هێزێکی کوردیی شانبەشانی سوپای عوسمانیی دژی روسیا پێک هات. هێزی کورد بە سەرۆکایەتیی شێخ مەحمود بەشداریی کرد لە بەربەستکردنی هێرشی سوپای روس بۆ کوردستانی عێراق. سوپای روس شکێنرا و کرایەوە بە دیوی ئێراندا. شێخ مەحمود وەکو پاڵەوان پێشوازیی لەناو میللەتدا لێ کراو بوو بە جێگای پیاهەڵدانی شاعیران، لەوانە شێخ عەبدولحەمید کانی مشکانیی (٨٥/١).

بەریتانیا رۆژی ١٩١٤/١١/٢٢ بەسرەی داگیر کردبوو. حکومەتی عوسمانیی کەوتە رێکخستنی هێز لەناو عەرەب و کورددا. ژمارەیەک لە کوردیش لە هەولێر، موسڵ، کەرکوک، سلێمانییەوە بەسەرکردایەتیی کەسایەتییە کوردەکان بەرێکەوتن بۆ شەڕی دژی بەریتانیا لە بەسرە. یەکێک لەو سەرکردانە شێخ مەحمود بوو کە بە هەزار سوارەوە رووی کردە خوارووی عێراق. ئەم هێزە لە ناوەڕاست و خوارووی عێراقدا بە گەرمیی پێشوازیی لە لایەن خەڵکەوە لێ کرا. هەرچییەکیان پێویست بوو بە بێ بەرامبەر پێیان

دەبەخشین. ئەحمەد زەنگەنە کە یەکێک بوو لە بەشدارانی هێزی شێخ مەحمود وەسف دەکات کە گەشتونەتە بەغداد خەڵک لە هەردوو لای جادەوە ریزیان بەستبوو، هەلهەلە و چەپڵەیان بۆ لێ دەدان. بە تەپڵ و دەفەوە گۆرانیی و حەدیسی ئاینییان بەسەردا دەوتن. ژنان لەسەربانە بەرزەکانەوە تەماشای ئەم کاروانەیان دەکرد لە ناوچەی نزیک پردی عەتیق. بەغداد بە پیاو، ژن و منداڵەوە بۆ پێشوازیی برا کوردەکانیان چوبوونە دەرەوە (٨٨/١).
هێزی کورد رووی کردە کوفە و لەوێوە بەرەو سەماوە. حاجی "عەبد جریان" لەوێبوویەکی سەماوەبووە وتویەتی کە خەڵکی سەماوە تامەزرۆ بوون کە شەرەفی ئەوەیان هەبێت شێخ مەحمود و جەنگاوەرەکانی میوانیان بن. شاعیرەکان شیعاریان بەسەردا دەخوێندنەوە، یەکێک لەوانە تایبەت بوو بە شێخ مەحمود کە دەیان وت: "دوولەسەرسێی بەهەشت بۆ (هادی)مان و یەک لەسێکەی تری بۆ کاک ئەحمەد و منداڵەکانی." یان دوولەسەرسێی بەهەشت بۆ (هادی)مان و یەک لەسێکەی تری بۆ شێخ مەحمود و کوردەکانی."
جەنگاوەرەکان رێگای ئاوییان گرت بۆ ناسرەیە کە شوێنی کۆبوونەوەی زۆربەی هێزەکان بوو لە هەموو عێراقەوە. لە ناسرییەوە جەنگاوەرەکان گەشتنە ناوچەی "نەخیلە". هێزی عوسمانیی لە ناوچەی "برجسیە" خڕبوو بووەوە. سلێمان بەگ، کە لە عوسمانییەکان بوو، بوو بە فەرماندەی هەموو هێزەکان. شەڕی سەرەکیی رۆژی ١٩١٥/٠٤/١٢ دەستی پێ کرد. دوو رۆژ دوای ئەوە سوپای بەریتانیی هێرشی کردەوە سەر لەشکری عوسمانیی و لەژێر گوللە و تۆپبارانی بەریتانییدا سوپای عوسمانیی و هێزی جەنگاوەرانی کورد و عەرەب زیانێکی باشیان لێکەوت. لەشکری عوسمانیی شکا. ژمارەی کوژراوانی جەنگاوەرانی کورد و عەرەب حساب کرا بە نزیکەی ٣٠٠٠ کەس. لەناو ناودارانی کورددا شێخ ستار تاڵەبانیی لە گوندی بایاوا و شێخ لەتیف تاڵەبانیی لە گوندی کانی قادر، کە هەردوکیان خەڵکی کەرکوک بوون، کوژران. رەشید پاشا کە پێشتر موتەسەریفی مونتەفیک بوو لە خەڵکی سلێمانی، ئەویش لە کوژراوەکان بوو. فەرماندەی لەشکری عوسمانیی "سلێمان عەسکەریی"ش خۆی کوشت. شێخ مەحمود و سەید ئەحمەدی خانەقا بریندار بوون.

شێخ مەحمود بە هەڵسەنگاندنی شەڕەکە بۆی دەرکەوت کە عوسمانییەکان لە جەنگدا بە بەریتانیای دەدۆڕێنن. لە کشانەوەدا لەناسریە گفتوگۆیەک کرا کە پەیوەندیی بکرێت بە بەریتانیاوە بۆ ئەوەی بەهۆی ئەوانەوە دەسکەوتێک بۆ کورد بەدی بهێنن. یەکێک لە ئامادەبووەکان روو دەکاتە "تۆفیق وەهبی" و پێی دەڵێت ئەگەر لەبەر شێخ مەحمود نەبووایە ئێستا بانگی تورکەکانی دەکرد هەڵی بواسن (٧/؟). کوردەکان بەخۆیان و هێزەکانیانەوە گەڕانەوە بۆ کوردستان.

بە گەڕانەوەی شێخ مەحمود بۆ کوردستان، عوسمانییەکان کەوتنە بەهێزکردنی لە شەڕیدا دژی داگیرکردنی کوردستان لە لایەن روسیاوە. بە پێی رۆژهەڵاتناسی روسیی "لازاریف" ئەم جارەیان عوسمانییەکان پەیمانیان دا بە شێخ مەحمودی حەفید و سەرکردەکانی تری کورد کە ئۆتۆنۆمییان بدەنێ لە بەرامبەر بە شەڕیاندا دژی روس (٩٥/١).

روسیا لە رێگای سەفوەت بەگەوە پەیوەندیی کرد بە شێخ مەحمودەوە. ناوبراو نامەیەکی شەخسیی نارد بۆ شێخ مەحمود، ئەمە دەقی نامەکە بوو:

لە فەرماندە سەفوەت بەگی نوێنەری سوپای قەیسەری روسەوە بۆ شێخ مەحمود

دوای رێز و سلاو، (ئەحمەد سورێنیی)مان بە قورئانێکەوە نارده لاتان، بۆئەوەی دڵنیابن لە قسەکانمان. لای جەنابتان ئاشکرایە حکومەتی عوسمانیی بەرەو نەمان و توانەوە دەڕوات، سوپا و دەزگای دەوڵەتییان بەرەو وەستان دەچێت، تەنها سوپای کورد نەبێت. ئەوان ناتوانن بەرەنگاریی قەیسەر بکەن.

برام روسەکان خاوەنی سوپایەکی مەزن و چەکی کوشندەن. دڵنیابن کۆتایی جەنگ بەم زوانە لە بەرژەوەندیی ئێمە دەبێت و بەسەرکەوتنی ئێمە کۆتایی دێت. لەبەرئەوە حەز بە برایەتییتان دەکەم، تکایە قسەمان وەرگرن و دەوڵەتی قەیسەریش ئامادەیە بەهەموو جۆرێک یارمەتیتان بدات. ئێمە پێویستمان بە یارمەتیی ئێوەیە، بۆئەوەی بەیارمەتیی هەردولا تورک لە ولاتەکەماندا دەربکەین. من نامەوێت ئێوە دوژمنێکی بەهێز و بەتوانای وەکو دەوڵەتی قەیسەرتان هەبێت. تکایە وەلامم بدەرەوە.

سەفوەت بەگ

سەقز/١٩١٥/٠٩

"عەبدوالڕەحمان بەیاتی" دەنوسێت "نامەکـە لـەو کاتـەدا نوسـراوە کـە ئەڵمانیا فشاری هێنابووە سەر هێزەکـانی روسـیا لـە سـاحەی شـەڕی رۆژهەلات لە ئەوروپا. سەرکردایەتی روسیی تەماشای شـێخ مـەحمودیان کـردووە وەکـو وەرەقەیـەکی بـراوە لـە رێـڕەوی گـۆڕانی سـتراتیجیی رووداوەکاندا، بە لایەنی کەمەوە لەناوچەی کوردستان، و بەرزکردنەوەی تای تەرازوی روسیا لەوێدا. جگـە لەمـەش بـۆ پەیـداکردنی زەحمـەتیی لەبەردەمی سوپای عوسمانییدا لە بەرەورووبوونەوەی هێزەکانی ئینگلیزدا کە لە خوارووی عێراقەوە هەڵدەکـشان." شـێخ مـەحمود لـە (١٩١٥/٠٩)دا وەلامی نامەکەی بەم جۆرە دایەوە:

لە شێخ مەحمودەوە بۆ سەفوەت بەگی نوێنەری سوپای قەیسەر

دوای سلاو، برام سەفوەت بەگ! من نیشتیمانم لـە درنـدەیی سـوپای قەیسەر دەپارێزم، هیواشم پێی نییەو پێویستیشم بە دیـاری ئـەو نییـە. سوپای قەیسەری خوێنڕێژ کوردی لەناو برد. تۆ چاکم دەناسیت. من لـەو دوژمنە ناترسم کە بیناسم. هەموو هیوام ئەوەیە کورد و کوردسـتان لـەو دوژمنە رزگاری بێت. ئەوەی دەستی یارمەتییمان بۆ درێژ بکات دۆستمانە. وەلامی دوژمنەکانیشمان لە لوولەی تفەنگەکانمانەوە دەدەینەوە (١٨٧/٥).

دڵسۆزت مەحمود

لـە (١٩١٥/٠٣)دا روسـیاو بـەریتانیا رێکـەوتنێکی نهێنییـان مۆرکردبـوو دەربارەی دابەشکردنی زەوی ئێران لە نێوانیانـدا. ئـەم دوو ولاتـە پێـشتریش سالّـی ١٩٠٧ رێکـەوتنێکی لـەم جۆرەیـان لـە نێوانـدا هـەبوو. چالاکییـە سـەربازییەکانی روس هـەر لـە سـەرەتای جەنگـەوە پانتاییـەکی گـەورەی کوردستانی ئێـرانی گرتـەوە. ئـەم هەرێمـە شـوێنێکی سـتراتیجیی بـوو بـۆ تەحـەکومکردن بەسـەر ناوچـەی رۆژهـەلاتی ناوەڕاسـتدا. ئەڵـمانیا و عوسمانییەکان گرنگییـەکی گـەورەیان پـێ دەدا. لـە کاتێکـدا کـە هێزەکـانی بەریتانیا لە "کوت" لە لایەن هێزی عوسمانییەوە دەوری گیرا بوو، هێزی روس

له سەرەتای بەهاری ساڵی (١٩١٦)دا لــە سێ قۆڵــەوە (خانــەقین، ڕەوانــدز، سلێمانی) ڕوویان کردە عێراق. هێزی سەر خانەقین لە لایەن عوسمانییەکانەوە بەرهەڵــستیی کــرا و کرایــەوە بــەودیودا. هێــزی ســەر ڕەوانــدز لــە رایــات و دەربەندەوە گەشتە ڕەواندز و چەند حەفتەیەک لــەوێ مانــەوە. لــە ســەرەتادا بــەهۆی بوغزانــدنی ئیتحادییەکانــەوە خەڵــکێک بــەلای ڕوســەکاندا دایــان دەشکاند، بەڵام خراپەکاریی سوپای ڕوس وا کرد کە هەڵوێــستیان بگۆڕدرێــت. ڕاپۆرتە بەریتانییەکان پیشانی داوە کە لــە خانــەقین و شــوێنەکانی تــر، کــە سوپای ڕوسی تێچووە، ترس و تۆقانێن کەوتۆتە دڵی خەلکەکەوە. ئەمە بــووە هۆی هەڵوێستی خراپ بەرامبەر بــە هێــزی داگیرکــەر لــە عێراقــدا بەگــشتیی (بەریتانیا و ڕوسیا). هێزی ڕوسیی لە قۆڵی سلێمانییەوە "پێنجــوین"ی گــرت و تا شاخی تاریەر لە شارباژێڕ هات (٢٦/٥). شێخ مــەحمود لێی ئــەم هێــزە لــە بەرەی عوسمانییەکاندا لە پێنجوێن، مــەریوان، بانــە جــەنگا. ســوپای ڕوس کرایـــــــــــەوە بـــــــــــە دیـــــــــــوی ئێرانـــــــــــــدا.

دوای ئەم سەرکەوتنە، قوماندانی تورک "حیلمی بــەگ" و "عەباســی بەتلیــسی" کەوتنە ناکۆکیی کوردەکان و قوماندان بە تۆمەتی کەمتەرخــەمیی، حــەوت لــە سەرۆکە کوردەکانی جافی دایە بەر دەسڕێژی لــەناوبردن (٢٧/٥). ســەرچاوەی تورکیی بەو شێوەیە باسی هێزی کوردی کردووە کە گرنگییەک و کاریگەرییــەکی ئــەوتۆی نــەبووە لــە ڕێــڕەوی شــەڕەکاندا، بــە زۆریــی چالاکییــان لەســەر هێرشکردنە سەر سوارەکانی ڕوس بووە. جگە لە دەوریان وەکــو دەلیــل لەبــەر شارەزاییان دەربارەی ناوچەکە، دەســتێکی گــەورەیان هــەبووە لــە ڕاووڕوتی هێزی ڕوسدا کە کشاونەتەوە (٩٨/١).

جەنەراڵ (براتۆڤ)ی ڕوس بۆ سودبینین لە ساردیی نێوان شــێخ مــەحمود و تورک دوو نامە بە دوای یەکدا و شمشێرێک بــە عەبــدولاخانی گولانییــدا، کــە یەکێک بووە لە کوردەکانی ســابلاخ، نــارد بــۆ شــێخ مــەحمود. براتــۆڤ لــە نامەکانییدا دەڵێت کە ئەوان چاویان نەبڕیووەتە وڵاتی کوردان. کوشتنی شــێخ سەعیدی باوکی شێخ مەحمود لە لایەن تورکەکانــەوە لــە موســڵ ساڵــی ١٩٠٩ دەهێنێتەوە یادی شێخ مەحمود. تورک بە دوژمنی هەردوو لا لە قەڵــەم دەدات و ئامادەیی خۆی بۆ یارمەتیی کورد پیشان دەدات. شێخ مەحمود لــە وەڵامەکەیــدا

دەست بۆ کردارە خراپەکانی روس رادەکێشێت کە لەگەڵ ئەو نیەتە پاکەدا یەک ناگرنەوە کە براتۆف دەیخاتە روو، هەروەها راسپاردەی دەمییش دەنێرێت بۆ براتۆف. براتۆف لە وەلامدا پەنجە رادەکێشێت بۆ ئەو کوشتارانەی کە لە ناوچەی دیاربەکر، بەتلیس، وان، باشقەلا، عەزیزییە، قارس و ئەردهاندا لە لایەن تورکەوە دەرهەق بە کورد و ئەرمەن کرابوون. لە هەمان کاتدا دان بە خراپەکارییەکانی خۆیاندا دەنێت و هۆیەکەی دەخاتە سەر شانی ئەو ئەرمەنییانەی کە هاتونەتە ناو سوپای روسەوەو دەیانەوێت تۆڵەی خۆیان لە عوسمانیی بسەندنەوە. بەلام براتۆف ئامادەیی خۆیی پیشان دەدات کە بەر لەم خراپەکارییە بگرێت کە بۆ ناوبانگی سەربازیی روس خراپە وەکو شێخ مەحمود بۆی نوسیووە (٣١/٥).

خراپجولانەوەی تورکەکان لەگەڵ کورددا بووە هۆی ئەوەی شێخ مەحمود سەرەتای ساڵی ١٩١٨ لە مەیدانی شەڕ کشایەوە، گەڕایەوە بۆ سلێمانی و جەنگاوەرەکانی چونەوە ماڵی خۆیان. رووداني شۆڕشی (١٧) ئۆکتۆبەری سۆشیالیستیی ساڵی ١٩١٧ بووە هۆی گۆڕینی سیاسەتی روسیا وهەڵوێست لە جەنگ. روسیای سۆشیالیست خۆی لە جەنگ کێشایەوەو لەگەڵ دەوڵەتی عوسمانییدا پێکهاتن. ئەو

بۆشاییەی کشانەوەی روسیا بەجێی هێشت کەوتە بەردەمی بەریتانیا و دەبوو حسابی بۆ بکات.

بەریتانییەکان گفتیان دابوو بە شەریف حسەین دوای تەواوبوونی جەنگ لە بەشە عەرەبییەکەی دەوڵەتی عوسمانییدا ولاتێکی عەرەبیی بۆ دابمەزرێنن. شەریف حسەین لە مانگی شەشی ساڵی (١٩١٦)دا دژی عوسمانییەکان چووە بەرەی بەریتانیاوە لە جەنگەکەدا (٦). شێخ مەحمود پەیوەندیی کرد بە شەریف حسەین، (شەریفی مەکە)وە، بەلام هیچ وەلامدانەوەیەک و هاوکارییەکی دیار لە نێوانیاندا دەرنەکەوت. بەپێی سەرچاوە یەکێک لەو نامانە دەست عوسمانییەکان کەوت و لە ئاکامی ئەمەدا عوسمانییەکان کەوتنە هەوڵی کەمکردنەوەی نفوز و پیلانگێڕیی لە شێخ مەحمود. بە پیلانێک ماڵەکەشیان لە سلێمانی تالان کرد (١٠٠/١).

هاتنی ئینگلیزەکان بۆ کوردستان

ئینگلیز لە رۆژی (١١)ی مانگی (٣)ی سالّی (١٩١٧)دا بەغدادی داگیر کرد. هێزەکانی بەریتانیا بەردەوامییان دا بە گرتنی عێراق. سوپای بەریتانیی سێ هێزی بە سێ قۆلّدا خستە گەڕ. یەکەم، قۆلّی دیالە بەرەو زنجیرە چیای حەمرین. دووەم، قۆلّی روباری فورات. سێیەم قۆلّی روباری دیجلە. ئەم قۆلّە بەرەو سەروو لە هەموویان پرمەترسیی تر بوو لەبەر هەبوونی هێزی عوسمانیی بە چڕیی. رۆژی ١٩١٧/٠٤/٢٦ سەرۆکی ئەرکانی سوپای بەریتانیی فەرمانی پێشڕەویی دەرکرد بۆ جەنەراڵ مارشاڵ. مارشاڵ لە جێگای جەنەراڵ مۆد، کە بە نەخۆشیی کۆلێرا مرد، دانرابوو (١٠١/١). سەرۆکی ئەفسەرە سیاسییەکان "سێر برسی کۆکس" کەوتە ناردنی نامە و نوێنەر و پەیوەندییکردن بە ژمارەیەک سەرۆک هۆز و کەسایەتیی لە کەرکوک و سلێمانی. کۆکس گفتی سیاسیی و ئابوریی دەدا بەو کەسانە لە بەرامبەر هاوکارییان لەگەڵ بەریتانیادا. ئەم ئامرازە سیاسیەی کۆکس لە بەکارهێنانی گفتدا و رێگا خۆشکردن بۆ هێرشی سوپای بەریتانیی ئەنجامی بەدەست هێنا. ئەمە وای کرد کە کۆکس بە رەسمیی پشتگیریی بەردەوامبوونی سوپای بەریتانیی لە داگیرکردنەکانیدا بکات. روسەکان لەگەڵ دانیشتوانی ناوچەی داگیرکراویان خراپ بوون ژمارەیەک لە کورد هەڵهاتبوون بۆ ناوچەی ژێر دەسەلاتی عوسمانیی. ئەمە کاری کردبووە سەر هەڵوێستی خەڵک بەرامبەر بە بەریتانیاش. لە رووی سەربازییشەوە بەریتانیا دەبوو شوێنی روسیا پڕ بکاتەوە لە خانەقین. سوپای بەریتانیی لە مانگی دوانزەی سالّی (١٩١٧)دا خانەقینی گرت. خانەقین پێش، کشانەوەی روسیا لە جەنگ لە لایەن روسیاوە گیرا بوو. هەروەها رۆژی ١٩١٨/٠٤/٢٨ کفری گرت و رۆژی دوایی لە (٢٩)ی ئەپریلدا توزخورماتو و لە رۆژی (١٩١٨/٠٥/٠٧)شدا کەرکوکی داگیرکرد (١٠٣/١). بە نزیکبوونەوەی بەریتانیا و بلاوبوونەوەی داگیرکردنەکانی، ژمارەیەک سەرکردەکانی کورد بەتایبەت لە هەمەوەند و یەزیدیی پەیوەندییان کرد بە بەریتانیاوە (١٠٣/١).

شێخ مەحمود و کەسانی تری سیاسیی و ئـازادیخوازییش کەوتبوونـە پەیوەندیی، کۆبوونەوەو نامەگۆڕینەوە لەگەڵ کاربەدەسـتانی ئینگلیـزدا لە خانەقین و کفری و بەغداد. شێخ مەحمود نامەیەکی نارد بۆ "ولـسن"ی نائیبی حاکمی گشتیی عێراق. لە نامەکەیدا نوسی:

"مەبەستی دەوڵەتە گەورەکان لە جەنگدا، هـەروەکو لـە بەیاننامەکەی سەرەک کۆماری ئەمریکا و چەرچڵی شالیاری بەریتانیادا هاتووە، داننانە بە مافی گەلە مافخوراوەکـان و سەربەخۆییاندا. ئێمە بە پێی باوەڕمان بـەم بەیاننامەیـەو بەڵێنەکانی دەوڵەتە گـەورەکان هیوامـان وایـە بـەچاوێکی سۆزەوە سەیری مەسەلەکەمان بکرێـت و لـە رزگـارکردنی کوردسـتان و دەرکـردنی تـورک و بلاوکردنـەوەی بـانگی سەربەخۆییدا یارمەتییمان بدەن (٣٦/٥).

باوەڕپێکراوی کوردان
حەفیدزادە مەحمود

ولسن دەربارەی ئەم نامەیە نوسیویەتی کە نامەکـە بریتیـی بـوو لـە پیرۆزبایی سەرکەوتنی بەریتانیی
و چاوەڕانیی کورد بۆ بوژانەوە لە ژێر سـایەی حـوکمی بەریتانییـدا. جگە لەمە لە نامەکەدا شێخ مەحمود تکـای لـێ کـردووە زامـنی تـەواوی ئەوەی بکـات کـە لـەژێر هـیچ باروزروفێکـدا رێگـا نـەدرێت دەسـەلاتی عوسمانیی جارێکی تر بگەڕێتەوە کوردستان (١٠٤/١). ئینگلیزەکان وەلامیان بـــۆ شـــێخ مـــەحمود نـــارد کـــە نوێنـــەری ئـــەوان بێـــت. شێخ مەحمود و لایەنگرانی کەوتنــە خۆئامـادەکردن بـۆ راپـەڕینێک دژی تورکەکان و دەرکردنیان لە کوردستاندا. وەزارەتی جەنگی بەریتانیی هەڵی سەنگاند کە گرتنی کەرکوک پەلەی تێدا بـووە. ترسـیان پەیـدا کـرد کـە

نــەتوانن پارێزگــاریی شــارەکە بکــەن و کارەســاتێک بێــت بەســەر هێزەکانیاندا. ڕۆژی ١٩١٨/٠٥/٢٤ لە شاری کەرکوک کـشانەوە بـۆ بێجـی. عوسمانییەکان چوونەوە ناو کەرکوک. فەرماندەی سوپای شەش "خـەلیل پاشا" فەرمانی دا بە سەرکردەی هێزی عوسمانیی لــە سـلێمانی "مـستەفا بەگ" کە شێخ مەحمود بگرێت. مستەفا بەگ بانگی شـێخی کـرد بـۆ شـار بۆئەوەی گفتوگۆی دەربارەی کاروباری ناوچەکە لەگەڵدا بکات. بەڵام شێخ مەحمود کە هات گرتیان و لەژێر پاسەوانییەکی توندا نێردرا بۆ کەرکوک. دادگای سەربازیی تورک ڕۆژی ١٩١٨/٠٨/٣٠ بڕیاری لەناوبردنی شـێخی دا. بەڵام لەناوبردنی شێخ مەحمود ئاسان نــەبوو. شـێخ مـەحمود نفـوزێکی زۆری لە سلێمانی و دەرەوەی سلێمانی هەبوو. هێرش بۆ سەر قافڵەکانی هێزی عوسمانیی زیادی کرد. ئەفسەرێکی ئەڵمانیی لە ڕێگای گەڕانەوەیدا لە سلێمانییەوە بۆ کۆیە هێرشی کرایە سەر، چەند کەسێک لە پیاوەکانی کوژران و چەککران. دەوڵەتەکانی سەر ساحەی جەنگ دەیان ویست سـود لە هەموو هێزێک بۆ بەرژەوەندیی خۆیان ببینن. لەم کاتــەدا جەنــەڕاڵ عــەلی ئیحــسان پاشــا بــوو بــە فەرمانــدەی فەیلــەقی شەشــی ســوپای عوسمانیی.

عەلی ئیحسان پاشا کە لە ئەستەنبوڵەوە گەشــتە موسـڵ حوکمەکــەی لابرد، چاوی کەوت بە شێخ و لــە جیــاتی ئــەوە ڕوتبــەی مارشاڵــی پــێ بەخشی. شێخ مەحمود لە مردن ڕزگاری بوو، لە موسڵەوە گەشتە کەرکوک و لەوێوە بۆ سلێمانی. عوسمانییــەکان فەرمانەکــەی قومانــدانی گـشتیی عەلی ئیحسان پاشایان بڵاو کردەوە (٣٣/٥). عــەلی ئیحــسان پاشــا ٥٠٠٠ لیرەی ئاڵتونی دایە بۆئەوەی هێزێک لە چەند تیپێکـدا (کتائـب) بــەناوی "تەشکیلاتی میللی"یەوە پێک بهێنێت و کاروباری پێ ببات بــەڕێوەوە. ئــەم هێزە بۆئەوەی پاراستنی لای چەپ، کە ڕۆژهەڵاتی هێزەکانی عوسمــانیی دەگرتەوە، لە سلێمانی بپارێزێت. هــەروەها لــە خەتــەکانی هــاتوچۆی ســوپای بــەریتانیی بــدات. بەومەرجــەش کــە هەمیــشە ئامادەبێــت بــۆ یارمەتیدانی سوپای عوسمانیی بەهەموو توانایەکەوە چ لە ڕووی ماددیی و چ لە ڕووی بەشەرییەوە. عەلی ئیحــسان پاشــا فــەرمانی دەرکــرد بــۆ

سەرکردەی "حامییەی سلێمانی" کە چەک و تفـاقی پێویـستی بـداتێ بـۆ جێبەجێکردنی ئەم ئەرکە. مانگی دەی ساڵی ١٩١٨ کاتی دەستپێکردنی ئـەو پرۆژەیە بوو کە شێخ مەحمود لەگەڵ عـەلی ئیحـسان پاشـادا لەسـەری رێکەوتن (١٠٧/١). بەڵام بوونی شێخ مەحمود لە ژوری لەناوبردندا پرسیار دەخاتـە سـەر ئـەوەی کـە بـە پلانێکـی وا بوترێـت "رێکـەوتن". کشانەوەی هێـزی ئینگلیـز لـە کـەرکوک کەوتـە گـوێی دانیـشتوان لـە کوردستان. ئەم کشانەوەیە لە هەیبـەتی بـەریتانیای هێنایـە خـوارەوە. ژمارەیەک کەس، کە لە ئینگلیز نزیـک بـوو بوونـەوە، لێیـان پاشـگەز بوونەوە. کشانەوەکە بوو بە مایـەی پروپاگەنـدەی عوسمانییـەکان دژی ئینگلیز. دەنگی ئەوە بڵاوبووەوە کە هاوپەیمانەکان شکاون و لـە هـەموو سـاحەیەکی شـەڕ کـشاونەتەوە. بڵاوبوونـەوەی ئـەم پروپاگەندەیـە ئینگلیزەکانی خستە ترسەوە کە راپەڕین لە شوێنە جیاوازەکانی عێراقـدا سەر هەڵبدات. بەڵام سەرکەوتنەکانی بەریتانیا لـە سـوریاو فەلەسـتین هەروەها چوونەدەرەوەی "بولگاریا"ی هاوپەیمانی عوسمانیی لە جەنگ، هانی بەریتانیای دا فەرمان دەرکات بۆ جەنەراڵ مارشاڵ پێشرەویی بکـات لە سـەر هـەردوو لای روبـاری دیجلـە بـەرەو بـاکور. رۆژی ١٩١٨/١٠/٣٠ بەریتانیا موسڵی گرت. فەرماندەی فەیلەقی شەش عـەلی ئیحـسان پاشـا بروسکەیەکی کرد بۆ موتەسەڕیفی سلێمانی عەلی رەزا بەگ بۆ گەڕانـەوە بۆ موسڵ و ئەو هێزەش کە لە سلێمانییدایە بیخاتە ژێر بەڕێوەبەرایەتیی شێخ مەحمودەوە بەناوی دەوڵەتی عوسمانییەوە، بۆئەوەی بەرامبەر بـە هێزی بەریتانیا بووەستێتەوە کە تازە گەڕابوونـەوە بـۆ کـەرکوک پـاش کـشانەوەی هێـزی عوسمـانیی لێـی. موتەسـەڕیفی سـلێمانی لەگـەڵ فەرمانبەرە مەدەنییەکانییدا سلێمانی بەجێ هێشت. هێزێکی سـەربازیی و ژمارەیەک جەندرمەی لەژێر فەرماندەی (ساڵح بـەگ تـابور ئاغاسـی)دا بەجێ هێشت (١٠٨/١).

دوای چەند رۆژێکـی کـەم هێزەکـانی بـەریتانیا "ئاڵـتون کـۆپری" و "هەولێر"یشیان گرت. بەڵام توخنی سلێمانی نەکەوتن لەبەر بوونی هێـزی تورکیی لەژێر دەسەڵاتی شێخ مـەحمودا. شـێخ مـەحمود پـێش گـرتن و

بەردانی لە لایەن عوسمانییەکانەوە، لەگەڵ ئینگلیزەکاندا جارێـک پێـک هاتبوو.

بەڵام ئایا شێخ مەحمود چۆن ئـەو ئاوڕلێدانەوەیـەی عوسمانییـەکان لێک دەداتەوەو چۆن هەڵسوکەوت لەگەڵ ئـەم پلەوپایەیـەدا دەکـات کـە عوسمانییەکان پێیان بەخشی؟ شێخ مەحمود لـەو بارەیـەوە دەنوسـێت: "تورک ویستی سوێم لێ وەربگرێت، چونکە پێویستی بە من بـوو، منیـان زۆر بە ڕێزەوە ناردەوە بۆ وڵاتەکەم، هاتنەوەی منیش بۆ ئەوە بوو بتوانم پشتگیرییتان بکەم و ڕێگەیەک بدۆزینەوە تا بگەینە ئـەو هیوایـەی بـۆی تێدەکۆشین" (٩٢/٥).

ڕێککەوتنی کورد و ئینگلیز ساڵی ١٩١٨

شێخ مەحمود کە گەڕایەوە بۆ سلێمانی پەیوەنـدیی کـرد بـە ژمارەیـەک سەرۆکهۆز و سیاسیی و وڵاتپارێزەوە. لـە ماڵـی سـەید عومـەری مـامی کۆبوونەوەیەکیان کرد و بڕیاریان دا کۆدەتایەک دژی عوسمانییەکان ڕێک بخـەن، خاکەکـەیان لـە تورکـەکان پـاک بکەنـەوەو بـە پـشتگیریی هاوپەیمانەکان بە گشتیی و ئینگلیز بە تایبـەتی کـە لـە خاکەکـەدا بـوو سەربەخۆیی کوردستان بەدەست بهێنن (٣٦/٥). ئەم نیازەش تـەریب بـوو بەو هەوای پڕوپاگەندەیەی کـە هاوپەیمانـەکان و بەنـدەکانی سـەرۆکی ئەمەریکیی ودرود ولسن دەربـارەی مـافی مـرۆڤ و سـەربەخۆیی گـەلان دروستیان کرد بوو.

لە کۆبوونەوەکەدا بڕیاریان دا کە وەفـدێک بنێـرن بـۆ کفـری بـۆ لای ئینگلیزەکان بۆئەوەی ئەوانیش پەیوەندیی بکـەن بـە و(لـسن)ی جێگـری حاکمی گشتیی عێراقەوە. گفتوگۆی بەشداربووان ئەوەشی خـستە بـەرچاو کە ڕێتێچوونی ناراستیی ئینگلیزەکانیش لەبەرچاو بگیرێت. وەفدەکە بـە سەرۆکایەتیی "فایەق تۆفیـق" ناسـراو بـە فایـەقی تـاپۆ و ئەندامـەتیی "عیزەت تۆپچی" و "تایەر ئەفەندی" ڕێکخـرا و چـوو بـۆ کفـری. لـەوێوە پەیوەندییان کرت بە (ولسن)ەوە. ئەم گفتوگۆیە ڕەنگە بتوانرێت بە یەکەم

گفتوگـۆی شـێخ مـەحمود لەگـەڵ ئینگلیزەکـان لەقەڵـەم بـدرێت. وەفدەکەی کورد بە سەرۆکایەتیی فایەقی تاپۆ لەگەڵ ئینگلیزەکاندا لەسەر ئەم بەندانە ڕێککەوتن:

١. هاوپەیمانـەکان دوای دەرکـردنی تـورک دان بـە سـەربەخۆیی کوردستاندا دەنێن بەمەرجێک حکومەتی کوردستانی خـواروو ڕاوێژکـارە سیاسیی و ئابوریی و سەربازییەکانی بـۆ چەنـد ساڵـێک ئینگلیـز بـن. کۆنگرەی ئاشتیی جیهانییش دەبێت یارمەتیی هاوپەیمانەکان بدات و لـە گەڵیان بێت.

٢. ئینگلیز بۆی نییە دەست بخاتە ناو ئیشوکاری نـاوخۆی وڵاتەکـەوە ئەگـەر ڕەزامەنـدیی دەسـەڵاتدارێتی نیـشتیمانیی لەسـەر نـەبێت.

٣. کوردەکان تا سنوری سروشتیی خۆیان وەردەگرن، ئینگلیز چاودێرییان لێ دەکات و هەر ئـەویش یارمـەتییان دەدات بۆئـەوەی بچنـە کۆمەڵـەی گەلانـــەوە بـــۆ ئـــەوەی مافیـــان بپارێزرێـــت.

٤. بەهۆی تەشەنەکردنی گرانیی و برسێتیی لـە کوردسـتاندا، دەوڵـەتی ئینگلیـــز دەبێـــت یارمـــەتی ئـــابوریی کـــورد بـــدات.

٥. دەبێت ئینگلیز چەک و زەخیرەی جەنگ بدات بـە سـوپای کوردەکـان.

٦. نابێت هێزی سوپایی بنێردرێت بۆ کوردستان ئەگەر ڕەزامەندیی هەردوو لای لەسەر نەبێت.

٧. لە کاتی باسکردنی کێشەی مافی چارەنوسی گەلاندا لـە کـۆنگرەی ئاشتی جیهانیی و کۆمەڵەی گەلاندا، هەوڵدان لە لایەن هاوپەیمانەکانەوە دەدرێـت بـۆ یـەکگرتنی کوردسـتانی ئێـران و کوردسـتانی عێـراق.

دوای گەڕانـــەوەی وەفدەکـــە لـــەکفری شـــێخ مـــەحمود و هاوپەیمانەکانی کۆبوونەوەیەکیان بە نهێنیی لە سلێمانی کرد و بـڕیاری کۆدەتایـەکی سـەربازییان دژی تـورک دا. تورکـەکان بەمـەیان زانی و سەرئەنجام لەسەر ئەوە ڕێککەوتن کە هێزەکانی تورک بێ شـەڕ خۆیـان بدەن بەدەستەوە بەمەرجێک چەکیان نەکەن و نەیان دەنە دەست ئینگلیـز. کوردەکان بەم مەرجە ڕازی بوون و شێخ مەحمود فەرماندەو ئەفسەرەکانی

تـــوركی خـــسته خانووەكـــەی مامیـــەوە. ئینگلیـــز داوای ئـــەم هێـــزە خۆبەدەستەوەدەرەی كرد بەڵام شـێخ مـەحمود تەسـلیمی ئینگلیزەكـانی نەكردن. كۆمەڵێک لەم سەربازە توركانەی لە رێگای سورداشـەوە لەگـەڵ چەند چەكدارێكی لەخوداترسدا رەوانە كرد بگەڕێنەوە بـۆ توركیـا. بـەڵام ئەم هێزە كەوتنە بەر لێدانی خێڵی جافەتیی، زۆربەیان كوشتن و چـەک و تفاقیان بە تاڵان بردن. شێخ مەحمود ئیتر ئەو ژمارەیەی مایەوە لە رێگای سـەقزی ئێرانـــەوە رەوانـــە كـــردەوە بـــۆ وڵاتی خۆیـان (٣٨/٥). دوای رەوانەكردنەوەی توركە دەستبەسەرەكان ژمارەیەک لە سەربازە توركەكان نامەیەكیان لە توركیاوە نارد بۆ حەپسەخانی نەقیب. لە نامەكـەدا وەكـو دایک ناویان هێنابوو. سەربازەكان سوپاسێكی زۆریان كرد بوو كە كـاتی دیلێتییان بەو شێوەیە چاودێریی كردبوون كە دایک لەگەڵ كـوڕی خۆیـدا دەیكات.

حوكمداریی یەكەمی شێخ مەحمود ١٩١٨

مێجەر نۆئێل لە كفرییەوە هات بۆ داریكەلی و لەوێـشەوە رۆژی (١٦)ی مانگ گەشتە سلێمانی. نۆئێل بەبێ هێزی سەربازیی ژمارەیەک كەسی لـە دوكتۆر، ئەندازیار و پسپۆڕی تر لەگەڵدا بـوو (١١١/١). "بـەدرێژایی رێگـا وەكو نوێنەری هێزی ئازادیبەخش و خۆشیهێن پێشوازیی گەرمیان لێ كرد" (١٦/١٧). رۆژی دوایی (١٧)ی مانگی یانزەی ساڵـی (١٩١٨) كۆبوونەوەیـەكی گـەورە لــە سـلێمانی ســاس كـرا. لــەم كۆبوونەوەیـەدا سیاسـیی و كاربەدەسـتانی ئینگلیـز و خوێنـدەواران و سـەرەک هـۆز و بازرگـان و ناسراوە ئاینییەكان و نوێنەرانی چینەكانی كۆمەڵی تیادا بەشدار بـوون. مێجەر نۆئێل بە پێی ئەو فەرمانەی لە ولسنی حـاكمی گـشتی عێراقـەوە وەری گرتبوو بە زمانی فارسی رایگەیاند كـە شـێخ مـەحمود حوكمـداری كوردستانە و هیواش وایە كە لە داهاتوویەكی نزیكدا دان بە سـەربەخۆیی كوردستانی گەورەشدا بنرێت. مێجەر نۆئێل راوێژكاری سیاسیی و مێجـەر دانلیس راوێژكاری سەربازییە (٣٩/٥). نۆئێل گفتی دا كە ئەوەی ناوچەكان پێویستیانە لە رێكخـستن جێبـەجێی بكـات و لەگـەڵ حكومـەتی تـازەی

دامەزراودا یەکی بخات. هەروەها موچەی ١٥٠٠٠ روپێی (کــە دەیکــردە ١٢٢٥ جونێی ئیستەرلینیی) بۆ شێخ مەحمود بڕییــەوە. ئامادەبووەکــان ســەید عومەری مامی شێخ مەحمودیان هەڵبژارد بۆ موتەسەڕیفی سلێمانی. شێخ محەمەدی برا گەورەی شێخ مەحمود بوو بە قازیی شەرعیی. شــێخ قــادری حەفید کرا بە فەرماندەی گشتیی سوپا. ماجید مستەفاش بوو بــە یــاوەر و سکرتێری سیاسیی شێخ مــەحمود. مێجــەر نۆئێــل بــوو بــە راوێژکــاری سیاسیی و مێجەر دانلیس بە راوێژکاری سەربازیی و دارایی. رەفیق حیلمی بە رەزامەندیی شێخ مەحمود بوو بە وەرگێڕ و نوسەر و فێرکــەری زمــانی کوردیی نۆئێل.

شاری سلێمانی هەژاریی، پیسخۆریی و ناهەمواریی پێــوە دیــار بــوو. نۆئێل بروسکەی نــارد بــۆ ئەرنۆلــد ولــسن یارمــەتیی خواردەمــەنیی و هەروەها تۆوی کشتوکاڵیی بۆ جوتیــاران بنێرێــت. خواردەمــەنیی وەکــو شەکر، چا، ئارد لە مەخزەنەکانی بەغــداد و کەرکوکــەوە هێنــران و بــە خۆڕایی دابەش کران بەسەر دانیشتواندا. پارەیەکی زۆر خرایە بازاڕەوە لە رێگای پێسپێردراو و ئەوانەوە کە پەیوەندییان بە شێخ مەحمودەوە هەبوو (٦٨/٧).

یــەکێک لــە ئەرکــەکانی نۆئێــل نەهێــشتنی پاشمــاوەی دەســەڵاتی عوسمانییەکان بوو. نفوزی عوسمانییەکان لە سلێمانی شلۆق بوو. نوئێل ئەم ئەرکەی چواند بــە راوەشــانی دارێــک بەرەکــەی گــەییووبێت. بــەڵام لابردنی سیستێمی ئیدارەی کــۆن هەڵوەشــاوییەکی بــەپێی لێکدانــەوەی نۆئێل لە ژیانی کۆمەڵایەتییدا بەجێ دەهێشت کــە بەرپرســیی حکومــەتی بەریتانیای زیاد دەکرد بۆ ئیدارەکردنی ناوچەکە وەکو بەشــێک کــە جیــا نابێتەوە لە عێراق (١١٧/١). نۆئێل کــە نێــردرا بــۆ کوردســتان نەخــشەی سیاسەتی بەریتانیی پێ بوو بۆ ئــەو کاتــە کــە بەئــەنجامی بگەیــەنێت. ناوەڕۆکی سپاردەکەی نۆئێل کە لە ولسنیەوە وەرگرتبوو بریتی بوو لــەم خاڵانەی خوارەوە:

١. مێجەر لە وتووێژدا لەگەڵ سەرۆکەکانی ناوچەکانــدا دەبێــت حــسابی

ئەوە بکات کە دەسەڵاتی سـەربازیی ئینگلیـز ڕێـی تـێ ناچێـت هێزێکـی سوپایی بنێرێـت بـۆ سـلێمانی بۆئـەوەی هەمیـشە لـەوێ بمێنێتـەوە.
٢. مێجەر نۆئێل لەگەڵ سەرۆکە ناوچەییەکاندا ئەو ناوچانە ڕێک دەخـات و دەیانپارێزێـت کـە هێـشتا لـە لایـەن هێـزی سـەربازیی ئینگلیـزەوە داگیرنەکراون.
٣. کەسانی سەر بە دوژمن تەسلیم دەکەنەوەو بەر لە چالاکییـەکانیان دەگـرن و هێزەکـانی ئینگلیـز بـە شـتومەکی پێویـست دەقـەت دەکـەن.
٤. لە سەر بنەمای تێگەشتن لەگەڵ سەرۆکە ناوچەییەکاندا ئەوەی دەکرێت پێویستەو جێگای پیاچونەوەیە لە هەر کاتێکدا بێت.
٥. مێجەر سەرپشکە شێخ مەحمود، ئەگەر دەکرێت، دابنێت بە نوێنەری ئینگلیز لە سلێمانی. هەروەها مێجەر ئەگەر پێی باش بێت دەتوانێـت لـە ناوچەکانی تری وەکو چەمچەماڵ و هەڵەبجەو شوێنانی تر هەمان دانانی وەکو ئەوەی شێخ مەحمود ئەنجام بدات.
٦. بۆ سەرۆکی ئەو خێلانەی باس بکات کە لەگەڵیاندا پەیوەندیی پەیدا دەکات کە هیچ نیازێک لـە ئـارادا نییـە بەڕێوەبەرایەتییـەکی بێگانـەی پێچەوانەی نەریت و ئارەزوەکانی ئەوان دابنێت.
٧. سـەرۆکی خێـڵەکان هـان بـدات یـەکبوونێک بـۆ چـارەی کێـشە گشتییەکانیان بە ڕێنمایی ئەفسەرە سیاسییەکانی بەریتانیی ڕێک بخـەن. داوایان لێ بکات بە پێی قانونی تورکیی یان ئەگەر پێویـست بێـت بـەپێی گونجاندن لە گەڵ پاریزگـاریی و پێشخـستنی ڕێکخـستنی وڵاتەکەیانـدا باجی یاسایی بدەن (٤٨/٢).

نۆئێل ڕێکخستنێکی دەستەڵاتی کاتیی پێک هێنا کە بریتی بوو لـە یەکـەم، دانانی فەرمانبەرێک لە هەر ناوچەیەکدا. ئـەم فەرمانبـەرە لـە ژێـر ڕێنمـایی ئەفسەرێکی سیاسییدا بوو. نۆئێل فەرمانبەرە عەرەب و تورکەکانی بە گـوێرەی توانا لا دەبرد و لە کورد خۆی فەرمانبەری دادەنا (٢٢/١١). دووەم، هەر سـەرۆک خێڵێکیش لـە ڕێگـای شـێخ مـەحمودەوە، کـە فەرمانبـەرێکی موچـەوەرگری حکومیی بوو، لەبەردەمی بەریتانیادا بەرپرسـیار بـوو (١١٧/١). ئـەم سـەرۆک خێڵانەش موچە وەرگری حکومەتەکە بوون.

ولسن خۆشی رۆژی ١٩١٨/١١/٠١ به رێگای ئاسماندا گەیشتە سلێمانی، لەم سەفەردا کاپتن "بیل"یشی لەگەڵ بوو کە داینا بە یاریدەدەری ئەفسەری سیاسیی سلێمانی. ولسن لەگەڵ ژمارەی نزیکەی ٦٠ کەس لە سەرۆکە ناسراوەکاندا لە سلێمانی کۆبووەوە. شێخ مەحمود یەکێک بوو لەوان. ژمارەیەک لەم ناسراوانە کوردی رۆژهەلات بوون کە ویستی خۆیان پیشان دا بخرێنە سەر ئەم ئیدارەیە. بەلام ولسن بەمە رازیی نەبوو. دوای ئەم هەنگاوە نۆئێل دەستی کرد بە سەفەر بەژمارەیەکی زۆر لە ناوچە کوردییەکاندا. نۆئێل داوای لە خەلکی ناوچەکان کرد بۆ دانانی سیستێمی حوکمی تازە لە کۆیە، رانیە و رەواندزدا. ناوەڕۆکی ئاگاداریی و رونکردنەوەکانی نۆئێل بۆ دانیشتوانی ناوچەکان لەم خالانەدا بوو:

١. فەرمانبەرانی ئیدارە بەگوێرەی توانا کورد دەبن.

٢. لاوانی کورد لە رکێفی ئەفسەری کورددا سەربازیی دەکەن.

٣. کوردیی زمانی رەسمیی دەبێت.

٤. بەریتانیا یاسا دەگۆڕێت بەشێوەیەک کە لەگەڵ دابونەریتی دەڤەرەکاندا بگونجێت.

٥. دەزگایەکی کۆکردنەوەی باج دادەنرێت بۆ کۆکردنەوەی بڕێک کە پێویستیی دانیشتوانی پێ مەیسەر بکرێت.

٦. نۆئێل پەیمان دەدات کە حکومەتەکەی رێزی دابونەریتی باو لە ناوچە کوردییەکاندا بگرێت. (٢٢١/١)

بۆ ئەم ئەرکانە بەریتانیا ژمارەیەک یاریدەدەری ئەفسەری سیاسیی لە ناوچە کوردییەکاندا دانا. شێخ محەمودیش توانی لە هەندێک شوێن فەرمانبەری باوەڕپێکراوی خۆی دابمەزرێنێت، لەوانە "شێخ ئەمینی سندۆلان" لە رانیە. بابەکر ئاغاش بە پشتگیریی بەریتانیا و دواتر بە لەگەڵدابوونی شێخ مەحمود خۆی کرد بە حاکمی پشدەر.

لە کاتێکدا کە نۆئێل خەریکی بەئەنجام گەیاندنی ئەرکەکانی بوو، شێخ مەحمودیش لە لای خۆیەوە وەکو ئینگلیزەکان هەدەف و سیاسەتێکی مێژوویی خۆی پێ بوو.

سیاسەتی دەرەوەی شێخ مەحمود

شێخ مەحمود مەزبەتەیەکی ئامادە کرد بۆ "کۆنگرەی سوڵح" لە پاریس. ئەم مەزبەتەیە، کە ژمارەیەک لە کەسایەتییە کوردەکانی ناوچەکە موریان کردبوو، شەریف پاشای دەکرد بەنوێنەر بۆ داواکردنی مافی کورد لە کۆنگرەی سوڵحدا. لەگەڵ ئەم مەزبەتەیەدا نامەیەکیشی بۆ شەریف پاشا خۆی نوسی. ئەم مەزبەتە و نامەیە درا بە رەشید کابان و ئەحمەد بەرزنجی. ئەم دوو کەسە چونە شاری حەڵەبی سوریا بەرەو پاریس. بەڵام لەوێ فەرەنسییەکان گرتیانن و رەوانەی کوردستانیان کردنەوە. ئەم مەزبەتەو نامەیە لە خانوی حوکمداریی شێخ مەحموددا بە ئامادەبوونی مێجەر نۆئێل ئامادەکران. کاتبی ئەم دوو نوسراوە رەفیق حیلمی بوو (٦٥/٧). فەرەنسا و بەریتانیا بە هاوکاریی رێگەیان گرت لەوەی راسپاردەکە بەدەستی شەریف پاشا بگات لە پاریس (١٢٥/١). هەر لەم ماوەیەدا ولسن لەسەر پێشنیاری وەزیری هند سەفەرێکی لە (١٩١٩/٠٢)دا کرد بۆ پاریس بۆ ئەوەی لە نزیکەوە بارە سیاسییەکە لە کۆنگرەی سوڵحدا ببینێت (٨). بەریتانییەکان رێگایان لە وەفدی میسریش بە سەرۆکایەتیی "سەعد زەغلوڵ" گرت بچێت بۆ پاریس، لەبەر ئەوەی پێیان وابوو دژی سیاسەتیانە. ئەمە بوو بەهۆی راپەرینیی جەماوەریی دژی بەریتانیا لە میسر. کۆنگرەی سوڵح دوای تەواوبوونی جەنگی جیهانیی یەکەم لە پاریس بەسترا. رۆژی ١٩١٩/٠١/١٨ هەتا رۆژی ١٩٢٠/٠١/٢١ درێژەی کێشا. لەو بابەتانەی کە کۆنگرە گفتوگۆی توندی دەربارە کرد دابەشکردنی موڵکی ئەڵمانیا و عوسمانیی بوو لە نێوانی دەوڵەتە هاوپەیمانەکاندا (١٢٥/١).

شێخ مەحمود و لایەنگرانی بە پێکهێنانی حکومدارییەکە پشتیان لێ نەکردەوەو هەر بەردەوام بوون. ژمارەیەک نامە و مەزبەتەیان ناردە بەردەستی کۆنگرەی ئاشتیی جیهان و کۆمەڵەی گەلان. یەکێک لەو نامانەو یەکەم نامە کە بۆ کۆنگرەی ئاشتی جیهان نێردرا، بریتیی بوو لەمەی خوارەوە:

بۆ سەرۆکایەتیی کۆنگرەی ئاشتیی جیهانیی/

پاریس ١٩١٩/٣/٢٠

نامەم پێشکەش بە ئێوەی بەڕێز دەکەم کە سەرۆکایەتیی کۆنگرەی ئاشتیی جیهانتان پێ سپێردراوە. هیوای زۆرمان پێتانە کە گوێ لە بانگی هەقی رەوامان بگرن. ئەو بەیانانەی کە لە لایەن دەوڵەتە هاوپەیمانەکانەوە لە کاتی یەکەمین جەنگی جیهانییدا دەرکراو ئەو هەموو کوشتار و ماڵوێرانییەی کە داتان بە هیوای رزگارکردنی هەموو گەلانی لاوازی ژێردەستی تورک و سوڵتە سەرکوتکەرەکەی بوون. ئامانجتان لەم شەڕەدا سەربەخۆیی بوو بۆ ئەو گەلانە کە لە نێوانیاندا گەلی کوردیش دێت. گەلی کوردمان یەکێکە لەو گەلە کۆنە ژێردەستانەی حکومەتی تورک کە لە دەمێکەوە بە دەستییەوە دەناڵێنێت. بلاوبوونەوەی ئەم بەیانانەش لەلایەن دەوڵەتە هاوپەیمانەکانەوە موژدەیەکی دڵخۆشکەر بوو بۆمان. لە هەموو شوێنێکی کوردستانەوە گەلی کورد دەنگی خۆی و داخوازییەکانی بەرز دەکاتەوە بۆتان. هەڵگری ئەم مەزبەتانەش "سەید ئەحمەد" و "سەید رەشید زەکی بەگ"ە کە بەڕێوەبەری قوتابخانەی کوردستانن. بەناوی نوماینەدەی ئێمە و گەلی کورد لە کوردستانەوە هاتنە لاتان. داواتان لێ دەکەین بە داخوازیی نوماینەدەکانمان رازی بن و گوێی هەقیان بۆ شل بکەن و مەزبەتەکانیان پێشکەش بە کۆنگرەی ئاشتی جیهانیی بکەن بۆئەوەی ئەوانیش بتوانن ئەم ستەمکارییەی تورکمان لەسەر هەڵگرن. بە یارمەتیتان خۆمان دروست بکەین و نوماینەدەشمان بە موژدەی سەربەستییەوە بگەڕێنەوە.

سەرۆکی حکومەتی کوردستان

شێخ مەحمود حەفید

(پشتگیریکردن)

بۆ کۆنگرەی ئاشتیی جیهانیی لە پاریس

وەکو دەزانن هۆی ئەو هەموو خوێنڕشتنەو هاتنی دەوڵەتە گەورەکان بۆ ناو شەڕ بە ئامانجی سەربەستیی و رزگارکردنی گەلانی ژێردەستە بوو. ئەمەش یەکەم و دوا بیری بەشەرەفی ئێوەیە. بەپێی ئەوەی لە بەیاننامەکانتانا هاتووەو خوێندومانەتەوە. گەلی کورد ژمارەی دە ملیۆنە، دوو ملیۆنیان لە کوردستانی خوارووودا دەژین. سەدەکانی پێش ئێستا کورد حکومەتی سەربەخۆی خۆی هەبووەو ئازادیی خۆشی هەموو کاتێک بەدەست هێناوەو پاراستویەتی. بەڵام تورکیا و ئێران هەموو کاتێک تەماعیان کردوینێ، بە ناوی ئایینەوە وڵاتەکەیان داگیرکردووین. سیاسەتەکەی تورکیا و گەورەکردنی دەوڵەتەکەی و شەڕو ئاژاوەی نێوان هەردوو دەوڵەتەکە بوونە هۆی نەمانی حکومەتەکانمان. ماینەوە بە ژێردەستیی، لەگەڵ ئەوەشدا کوردستان نیشتیمانی رەسەنی کورد و سنورێکی سروشتیی تایبەتیی خۆی هەیەو گەلێکی جیاوازی تێدا دەژی. لەم رۆژەدا، کە کۆمەڵە گەورەکەتان دامەزراوە، ئامانجتان رزگارکردنی هەموو گەلانی گێتییە و بوونەتە پەرستگای ئێمەو هیوامان پێتانە کە مافی خۆمان دەسگیربخەن و بۆ گەلانی مافخوراوی تریش ژیانێکی نوێ بگێڕنەوە، نەوەکو خاکەکەیان لێ داگیر بکرێت، خۆشیان ببنە ژێردەستەو کویلەو رێزیان لێ نەگیرێت.

چاوەڕێی دڵسۆزیتان دەکەین سەربەخۆییمان، کە حکومەتی بەریتانیا بڕیاری لەسەر داوە، بپارێزن. پارێزگاریی سەربەخۆییمان و مافمان بەستراوە بە دادپەروەریتانەوە. پێشتان رادەگەیەنم کە نوماینەدەی ئێمە سەید ئەحمەد ئەفەندی و سەیید رەشید زەکی بڕوای تەواومان پێداون، هیوامان وایە رێزیان لێ بگرن و گوێ بۆ داخوازییەکانیان شل بکەن و مافەخوراوەکانیشمان بۆ بگێڕنەوە. نوێنەرەکانیشمان بە خۆشییەوە بنێرنەوە لامان.

سەرۆکی حکومەتی کاتیی کوردستان

شێخ مەحمود حەفید

ئەم پاشکۆیە جگە لە شێخ مەحمود ٣٩ کەس لە سەرهۆز و کەسایەتییە ناودارەکان ئیمزای کردووە. جولەکە، مەسیحیی، کوردی رۆژهەلات و گروپە جیاوازەکانی کۆمەڵگای لەخۆ گرتووە. دوابەدوای ئەم نامەیە لە ناوچەی سەرسنووری سەقز و شاری سەقز خۆیەوە نامەی پشتگیریی بۆ نامەکەی حکومەتی کوردستان لە لایەن ٢٢ کەسایەتییەوە نێردراوە. هەروەها لە هەرێمی سلێمانی و کەرکوک و هەولێر و کۆیەوە نامەی پشتگیریی بەهۆی (شەریف پاشا)وە درا بە کۆنگرەی ئاشتیی جیهانیی لە پاریس. ئەم نامانە لە لایەن چەندەها کەسایەتیی و نوێنەرانی خەڵکی ناوچەکانەوە ئیمزا کرابوون (٤٠/٥).

بەڵام وەکو شێخ مەحمود خۆی پێکا بووی ئیتر "سەربەخۆیی و مافی کورد بەسترابوو بە دادپەروەریی بەریتانیاوە." ئایا بەریتانیا لە راستییدا چی بوو؟

بەریتانیا، داگیرکەری نوێ

سالانی ١٩١٠ گەرمییەکی سیاسیی و فکریی تازە بۆ رزگاربوون لە کۆنترۆڵی عوسمانیی لە نێو عێراقییەکاندا سەری هەڵدا بوو. ناکۆکیی نێودەوڵەتیی لە جەنگ نزیک دەبووەوە. ئەم ناکۆکییە هەلی دەدا بە بەریتانیا، فەرەنسا و روسیا بۆ لەتکردنی ولایەتەکانی دەوڵەتی عوسمانیی. دەوڵەتی عوسمانیی لە رووی ئیداریی و سەربازیی و هونەرییەوە لەو پێشکەوتنەی رۆژئاوا بەجێمابوو. نەوتیش لە عێراق و ئێراندا بوونی گومانی تێدا نەمابوو.

ناتەبایی نێوانی بەریتانیاو دەوڵەتی عوسمانیی فەزای فراوان دەکرد بۆ نفوزی ئەڵمانیا. بەریتانیا بە ئومێدی نەهێشتنی ناخۆشیی نێوان خۆیان و دەسەلاتی عوسمانیی تا نیووەی یەکەمی سالی (١٩١٤)ش لە گفتوگۆدا بوو. بەلام جەنگ سنوری دانا بۆ ئەم گفتوگۆیە. بەریتانییەکان نەیان دەویست هیچ دەوڵەتێکی ئەوروپی توخنی خلیجی عەرەبیی و ناوچەکە بکەوێت. لاشیان وابوو کە هەڵوێستی دەوڵەتی

عوسمـــانیی لـــه باشـــترین حالـــەتدا بێلایـــەنێکی داخلـــەدڵ دەبـــوو. ڕۆژی ١٩١٤/١٠/١٦ بە فەرمانێکی نهێنیی، بۆمبی، کە ئەو کاتە گـەورەترین ئیستۆڵ بوو لە ٤٧ پاپۆر، بەشـێکی ڕووی کـردە ڕۆژهـەڵاتی ئـەفریقا و بەشێکی ڕووی کردە خاڵێکی دیاریکراو لە خلیجی عەرەبییـدا. ئـەم خاڵـە دیاریکراوە دوایی دەرکەوت بەنـدەری بـەحرەین بـوو. دوای حەفتەیـەک دەوڵەتی عوسمانیی، بە هێرشی بـۆ سـەر ئۆدیـسە، چـووە جەنگـەوە. پاپۆرەکـانی بـەریتانیا ڕۆشـتن بـەرەو دەرگـای شـەتی عـەرەب و لـە (٠٦ـ١١ـ١٩١٤)دا هێرش کرایە سەر فاو (٤). ئینگلیزەکان هەم هەدەفی خۆیان دەزانی و هەم قاچیان دەخستە ناو خـاک و خەڵـکێکەوە کـە لـەمێژ بـوو لێکۆڵینەوەیان تیایاندا کردبوو. ڕۆژی (١٩١٤/١١/٢٢)ش کشان بۆ بەسـرەو ئەوێـــشیان گـــرت. هێزەکـــانی بـــەریتانیا بـــەردەوامییان دا بـــە داگیرکردنەکانیان. ڕۆژی ١٩١٧/٠٣/١١ بەریتانیا (بەغداد)یـشی گـرت. دوای هەشت ڕۆژ ١٩١٧/٠٣/١٧ جەنەراڵ مۆد بـەیانێکی دەرکـرد. لـە بەیانەکـەدا هاتبوو کە یەکـەم، بـەریتانیا وەکـو ڕزگاکـەر نـەک وەکـو داگیرکـەر و تۆڵەسێن هاتۆنەتە ناو شارەکانی عێراقەوە. دووەم، بەریتانیای گـەورە یارمەتیی عێراقییەکان دەدات بۆ ئەوەی خواستی ئـازادیی و سـەربەخۆیی حوکمی وڵاتەکەیان بەدی بهێنن (٨).

ڕۆژی ١٩١٧/١٠/١٧ شۆڕشی سۆشیالیـستیی لـە ڕوسـیا ڕووی دا. دوای ڕۆژێک دەسەڵاتی تازە بەیانی کرد کە ئـەمان دبلۆماسـیی نهێنیـی قبـوڵ ناکەن. پەیمانیان دا کە هەموو ڕێکەوتننامە نهێنییەکانی نێوانی قەیسەرو دەوڵەتە گەورەکان ئاشکرا بکەن. دوای چەنـد حەفتەیـەک نزیکـەی سـەد ڕێکەوتننامە و ژمارەیەکی زۆر لە دۆکۆمێنت و نامـەی دبلۆماسـییان لـە ڕۆژنامە ناوچەگرەکانی خۆیاندا بلاوکردەوە. یەکێک لەو ڕێکەوتننامانـە دەقی سایکس/بیکۆ بوو.

ئەم نهێنیی هەڵماڵینە بوو بە هەواڵێکی جیهانیی و نیەتی بـەریتانیای خستە ڕوو. "مەکتەبی شۆڕش"، کە لە شۆڕشی ساڵـی بیـستی عێراقییـدا ڕۆڵێکی گرنگی هەبوو، لـە دوای ئاشـکرابوونی ڕێکەوتننامـەی نـاوبراو چالاکییەکانی کەوتنە گەڕ (٦٩/٩). هـەر لەسـەرەتای ساڵـی (١٩١٨)دا لـە

نەجەف چالاكيى بەرگريى دژى بەريتانيا دەركەوت. رۆژى (١٩١٨/٠٣/١٩)ش بە رێكخستن و دەورى ئەندامانى "كۆمەڵەى نەهزەى ئيسلاميى" كاپتن مارشاڵى حاكمى "نەجەف"يان كوشت.

لە رێكەوتننامەى سايكس بيكۆدا ساڵى ١٩١٦، بەريتانييەكان لەگەڵ فەرەنسييەكاندا رێككەوتبوون كە بەشە عەرەبييەكەى دەوڵەتى عوسمانيى بكەن بە دوو ناوچەى دەستبەسەرداگيراوى بەريتانيى و فەرەنسيى (٦). رۆژى ١٩١٨/٠١/٠٨ چواردە بەندەكەى سەرۆكى ئەمەريكيى دەرچوو. لە بەندى يەكەميدا كۆتايى هێنابوو بە دبلۆماسيى نهێنيى. بەندى پێنجەمى دەربارەى ناكۆكيى بوو لەسەر كۆلۆنييەكان كە چارەسەرى ئازاد، ئاشكرا و بەويژدانى تيا بكرێت. لەم چارەسەركردنەدا بەرژەوەنديى دانيشتوانى كۆلۆنييەكان بێت رەچاو بكرێت. بەندى دوانزەى پەيوەنديى بە گەلانى ژێر دەستەڵاتى عوسمانييەوە هەبوو كە هەلێكى موتڵەقى پارێزراويان بدەنێ بۆ پێشخستنى سەربەخۆيى. ئەم چواردە بەندە بەخێرايى لە هەموو جيهاندا بلاو بۆوە. رۆژنامەكان و لايەنە سياسييەكان گرنگييەكى زۆريان پێ دا. لە عێراق رۆژنامەى "العرب" و رۆژنامەى "تێگەشتنى راستى" و رۆژنامەى "نجمه كەركوك" بە عەرەبيى، كورديى و توركيى بلاويان كردەوە (٧٠/٩). ئەم سێ رۆژنامەيە بەريتانيا لە بەغداد دەريدەكردن. مێجەر سۆن سەرپەرشتيكارى "تێگەشتنى راستى" بووەو (شوكرى فەزلى)يش تيايدا نوسيووە (٣١٧/٣)

بەندەكانى سەرۆكى ئەمەريكيى ودرۆد ولسن حەماسى خەڵكيى لە هەموو لايەكەوە بەرز كردەوە. لە بەغداد لە شەقام و چايخانەدا بوو بە بابەتى باس، بيرى دانانى ئەميرێكى عەرەبيى بۆ عێراق هاتە كايەوە بەلام نەدەزانرا ئەم ئەميرە كێيە؟ (٨)

نۆ رۆژ پێش بەيانكردنى حوكمداريى كوردستان لە سلێمانى، لە رۆژى (١٩١٨/١١/٠٨)دا راگەياندنێكى ئينگليزيى و فەرنسيى بۆ دانيشتوانى عێراق و رۆژهەلات بەگشتيى دەرچوو. ناوەرۆكى راگەياندنەكە بريتيى بوو لەم خالانە: ١. هەردوو ولات دەيانەوێت خەڵكەكە لە پاشماوەى ئەو

کۆیلەیەتیی و چەوسانەوەیە رزگار بکەن کە عوسمانییەکان بەجێیان هێشتبوو. ٢. دەیانەوێت بەڕێوەبەرایەتیی و حکومەتی نیشتیمانیی ئازاد بەگوێرەی ئارەزووی دانیشتوان لە عێراق و سوریادا هەڵبژێردرێن. ٣. لەبەرئەم هەدەفە هەردوو دەوڵەت بڕیاریان داوە کە یارمەتیی دانیشتوان بدەن بۆ ئەم کارانە: ١. دروستکردنی حکومەتەکانیان. ٢. دانپیانان بەو حکومەتانەدا. ٣. دەستنەخستنە کاریانەوە (٨).

چەکی ریفراندۆم

جێگری حاکمی سیاسیی عێراق ئەی.تی ولسن ئەو بەیانەی رۆژی (١٩١٨/١١/٠٨)ی فەرەنسا و بەریتانیای بەدڵ نەبوو. ولسن رای وابوو گفتدان بە هاووڵاتیان بۆ ئازادیی و هەڵبژاردنی حکومەتان دەبێتە هۆی هاندانیان و سەرئەنجام ئیدارەی بەریتانیی لە گیروگرفتی قورسەوە دەئاڵێنێت. ولسن بروسکەیەکی کرد بۆ وەزیری کۆلۆنیی لە هند و تیایدا بەرهەڵستیی خۆی بەرامبەر گفتی سەربەخۆیی نیشان دا. رۆژی ١٩١٨/١١/١٩ وەزیر لە هندەوە وەلامی دایەوە کە بەیاننامەکە لەگەڵ سیاسەتی بەریتانیادا ناکۆک نییە. ئایدیاکەی پشتی بە پێشنیارەکانی عەقید لۆرەنس بەستووە بۆ دروستکردنی حکومەتی عەرەبیی سەربەخۆ لەژێر فەرمانی منداڵانی شەریف حسەین لە هەر یەک سوریا و عێراق. لەهەمان کاتدا حسەین مەلیکی حیجاز بێت، ئەم حکومەتانە لەژێر سایەی حکومەتی بەریتانیادا دەبن. ولسن رەدی دایەوە کە پێشنیارەکانی لۆرەنس واقعیی و بەکار نین، پێشنیاری کرد ریفراندۆمی گشتیی بکرێت بۆئەوەی رای خەڵکی وڵاتەکە بزانرێت کە ئایا دەیانەوێت دەوڵەتێکی عێراقیی و حکومەتێکی عەرەبیی دابمەزرێنن کە پێک بێت لە ولایەتەکانی بەسرە، بەغداد و موسڵ یان نا؟ ولسن دەیویست حکومەتی بەریتانیی بخاتە سەر ئەو بڕوایەی کە عێراقییەکان دەیانەوێت کۆنترۆڵی بەریتانیی بەردەوام بێت و حەزیان لە سەربەخۆیی نییە. بەم بۆنەیەوە لە وەزارەتی هندەوە لە رۆژی (١٩١٨/١١/٣٠)دا بروسکەیەک هات بۆ ولسن داوای راپرسیی گشتیی تیادا کرابوو. هاووڵاتیانی عێراق دەبوو وەلامی سێ پرسیار بدەنەوە:

١. ئایا ئارەزوویان لە دەوڵەتێک هەیە کە لە سنوری ولایەتی موسڵەوە تا کەنداوی عەرەبیی یان فارسی درێژ ببێتەوە؟

٢. ئایا لەم حاڵەتەدا ئارەزوویان لە سەرۆکێکی عەرەبیی هەیە کە سەرۆکایەتیی ئەم دەوڵەتە بکات؟

٣. کێیە ئەو سەرۆکەی دەیانەوێت لەم حاڵەتەدا؟

لە بروسکەکەدا هاتبوو کە زۆر گرنگە بە لایانەوە دەربڕینی رای دانیشتوانی ناوچەکان دەربارەی ئەو کێشانە راستیی بن، بەشێوەیەک کە بەیانکردنی بۆ جیهان دەربڕینێکی پاکی رای خەڵکی عێراق بێت (٨).

ولسن هەر کە بروسکەکەی وەرگرت کەوتە کۆبوونەوە بە ئەفسەرە حاکمەکانی لە پارێزگاکان و قەزاکاندا. داوای لێ کردن کە بکەونە حەملەی پەیداکردنی وەڵامی ئەو سێ پرسیارە لەناو دانیشتواندا. بەڵام ولسن نەی دەشاردەوە کە وەڵامێک پەیدا بکەن ئارەزووی مانەوەی خەڵکی عێراق لەژێر سایەی بەریتانیادا بگەیەنێت. بەم پێیە ئەفسەرە بەریتانییەکان داوایان لە ئەهلی شارەکان دەکرد مەزبەتە کۆ بکەنەوە تیایدا داوا بکەن کە ئەو حاڵەتەی هەبوو بەردەوام بێت. هەندێکیان لەوەش زیاتر دەڕۆشتن بەوەی کە داوایان لە خەڵکیی دەکرد ئارەزوی مانەوەی پاراستنی موتڵەقی بەریتانیی بکەن، یاخود دانانی ئەمیرێک لەژێر چاودێریی بەریتانیادا.

بۆ گفتوگۆ دەربارەی ریفراندۆم ولسن داوای لە قازی شیعە و سونیی کرد هەریەکەیان ٢٥ کەس ئامادە بکات بۆ بەشداریی کۆبوونەوەیەک رۆژی ١٩١٩/٠١/٢٢. هەروەها داوای لە حاخامی یەهودیی کرد ٢٠ کەس و لە مەسیحییەکان ١٠ کەس ئامادە بکەن.

کۆبوونەوەکە بە ئەنجامێک دەرچوو کە داوای "حکومەتێکی عەرەبیی دەکرد لە دەوڵەتێکی سەربەخۆدا بەدەر لە چاودێریی بەریتانیی. ولسن و دەستەڵاتەکەی بەم ئەنجامە نارەحەت بوون. داوای لە لایەنگرانی، کە ژمارەیەکی کەم بوون، کرد کۆبوونەوەکە بەجێ بهێڵن. نوێنەرانی سونە و شیعە نارەزاییان لەم هەڵسوکەوتەی ولسن دەربڕی. یەکێتییەکی بێ وێنەیان پیشان دا لە دامەزراندنی حکومەتێکی سەربەخۆ پشتبەست بە ئەنجومەنێکی

هەڵبژێردراو. بەم بۆنەیەوە هەڵوێستنامەیەکیان دا بە دەسەڵاتی بەریتانیی بریتیی بوو لەمەی خوارەوە:

"وەکو زانراوە مەبەستی هەردوو دەوڵەت بەریتانیای گەورەو فەرەنسا ئەوەیە کە گەلانی رۆژهەڵات ئازاد بکەن و حکومەت و ئیدارەی نیشتیمانییان بۆ دابنێن. لە پراکتیکدا دامەزراندنی ئەم حکومەت و ئیدارانە لە هەر یەک لە سوریا و عێراقدا دەبێت بەپێی ئەوەی کە دانیشتوانی نیشتیمانیی هەڵیان دەبژێرن. ئێمە نوێنەری شیعەو سوننەی بەغداد و دەوروبەرین، بەگوێرەی ئەوەی کە ئێمە نەتەوەیەکی عەرەبیی ئیسلامیین، وا بۆ وڵاتی عێراق، کە لە موسڵی باکورەوە درێژ دەبێتەوە بۆ کەنداوی فارسیی، یەک دەوڵەتمان هەڵبژارد کە مەلیکێکی عەرەبیی موسوڵمان سەرۆکی بێت، ئەویش یەکێک لە نەوەکانی گەورەمان شەریف حسەین بێت. ئەم دەوڵەتە بەستراببێت بە ئەنجومەنێکی یاسادانانی نیشتیمانییەوە کە بەغداد بارەگای بێت."

جولەکەکان رەتیان کردەوە ئیمزای ئەم دەقە بکەن. هەندێک سەرۆک تایەفەی مەسیحییان بەلای خۆیاندا راکێشا کە ئەوانیش ئیمزای نەکەن. لە جیاتی ئەوە لە لای خۆیانەوە نامەیەکیان بەرزکردەوە داوای مانەوەی عێراقیان کرد لەژێر ئیدارەی بەریتانییدا (٨).

بەم پێیە دوو هێڵی سیاسیی جیاواز لە عێراقدا دەرکەوت. یەکەمیان سیاسەتی سەربەخۆبوونی خەڵکی عێراق و دووەمیان سیاسەتی داگیرکردنی عێراق بوو لە لایەن بەریتانیاوە. ئەم رووداوە لە راستییدا پیشانی لایەنە نیشتیمانییەکانی دا کە گفتی هاوپەیمانەکان و بەندەکانی ولسن قسەی بەتاڵن. لەسەرەتادا نارەزایی گەشتە کازمییە. زاناکان و ناسراوەکانی ئەوێش نامەیەکیان بە هەمان ناوەڕۆکەوە دا بە ولسن. نارەزایی و داواکاریی گەشتنە شارەکانی فوراتی ناوەراست، حلە، موسەیەب، کوفە، کەربەلا و نەجەف. ئەم بەرهەڵستییە جەماوەرییە پەرەی سەند تا بوو بە "شۆرشی بیست"ی عێراق رۆژی ١٩٢٠/٠٦/٣٠. (ولسن)یش لای خۆیەوە بەردەوام بوو لە پەیداکردنی مەزبەتە و ناودا بۆ پشتگیریی هەدەفەکەی خۆی. تا گەیشتە ئەوەی بروسکەیەک لە رێگای

وەزارەتی هندەوە لێ بدات بۆ حکومەتەکەی تیایدا بنوسێت: "زۆربە لە عێراقدا نایانەوێت گۆڕان لە حوکمی بەرقەراردا ببێت و دەیانەوێت لەژێر چاودێریی بەریتانیادا بمێننەوە. کەمەیەکیش ئەمیرێکی عەرەبییان دەوێت بە لیژنەیەکی تەشریعیی و دەستورەوە." ولسن لە بروسکەکەیدا پێشنیاری کرد کە مەندوبێکی سامی بۆ عێراق دابنرێت و وەزیری عێراقیی لە عەرەب و ناعەرب کە سەر بە بەریتانیابن یارمەتیی ئەم مەندوبە بدەن (٨). زوهێر دوجەیلی رای وایە دوای ٨٤ ساڵ دانانی دەسەلاتی "گارنەر" و "برێمەر" دوای روخانی سەددام لێچوی ئەم ئایدیا ئینگلیزییە بوو. بەلام حکومەتی بەریتانیی بە پێشنیارەکانی ولسن رازی نەبوو. وەلامیان دایەوە کە هەوڵ بدات چارەسەرێکی باشتر بدۆزێتەوە.لە وەلامەکەدا داوایان لێ کرد بچێت بۆ کۆنگرەی سولح بۆ پاریس بۆئەوەی لە نزیکەوە ئاگای لە گفتوگۆکانی ئەوێ بێت. ولسن دوای سەفەرەکەی گۆڕانێک هات بە سەر بۆچونەکانیدا. رۆژی ١٩١٩/٠٣/١٩ بروسکەیەکی کرد بۆ حکومەتەکەی و داوای لێ کردن رێگای بدەن بە دامەزراندنی لیژنەیەکی تەشریعیی ناوەند مەندوبێکی سامیی سەرۆکی بێت و عەرەبیش سەرەوکاری بەڕێوەبەرایەتییە جێبەجێکەرە جیاوازەکانی بکات. بەلام دەبێت بە تەنیشت هەر یەکێک لەوانەوە سکرتێرێکی بەریتانیی هەبێت (٨).

کردەوەی داگیرکەرانەی بەریتانییەکان لە زۆر شوێنی کوردستانیشدا بەتایبەت لە ساڵی بیستدا بوو بە هۆی بەیەکادان. چالاکیی پێشمەرگەیەتیی ناوچەکانی زاخۆ، عەمادیی، موسڵ، خانەقین و کفری گرتەوە. بەلام لە سلێمانی سیاسەتێکی پێشکەوتوو، کە بەری مێژوویەکی دورودرێژ بوو، بەرەنگاری بەریتانیا بووەوە. هەر لە سەرەتای ساڵی (١٩١٩)ەوە سیاسەتی داگیرکەرانەی بەریتانیا و سیاسەتی ناشونالیستانەی کورد لە حوکمدارییەکەی شێخ مەحمودا بەرەو خاڵی یەکتربڕین چوون. شێخ مەحمود و لایەنگرانی هەنگاویان دەنا بۆ دەوڵەتی کوردیی، بەلام ئینگلیزەکان ئەوانیان بۆ نۆکەریی دەویست.

یەك حکومەت و دوو سیاسەت

بیروباوەڕ و سیاسەتی ناشونالیستانەی شێخ مەحمود و دەستە سیاسییەکەی لە مانگی دووی ساڵی (۱۹۱۹)دا تەشەنەی کرد بۆ کفری، کەرکوک و ڕەواندز. ولسن بڕیاری دا کە ناوچەکە ئیتر لە بەغدادەوە ڕاستەوخۆ ئیدارە بکرێت. بانگی حاکمە سیاسییە بەریتانییەکانی کرد بۆ کۆنگرەیەک لە بەغداد لە سەرەتای مانگی ئازاری (۱۹۱۹)دا. لەم کۆبوونەوەیەدا مێجەر نۆئێل، سۆن، لچمەن، ۆکەر، گوردن و کەسانی دی کە زانیاریی دەستی یەکەمیان دەربارەی ناوچەکە هەبوو بەشدار بوون. دوای گفتوگۆ و هەڵسەنگاندن، بڕیار درا کە مێجەر سۆن جێگای مێجەر نۆئێل بگرێتەوە. نۆئێل بەم بڕیارە ڕازی بوو (۱/۱۳۰). نۆئێل لە جیاتی کارە کۆنەکەی ئەرکی گەڕانێکی بە کوردستانی تورکیادا کەوتە بەر. بەڵام کابتن بیلی یاریدەدەری بە ئیش نێردرا بۆ دەرەوەی سلێمانی. لەم ڕۆشتنەیدا ئەحمەد فایەق بەگی وەکو وەرگێڕ و نوسەر لەگەڵدا چوو (۷/۸۷).

مێجەر سۆن لە ناوەڕاستی مانگی ئازاری (۱۹۱۹)دا بوو بە حاکمی سیاسیی سلێمانی. کە مێجەر سۆن بە فڕۆکە لە سلێمانی نیشتەوە نزیکەی ۵۰۰ سوار و ۱۰۰۰ پیادە چوو بوون بۆ موشیرئاوا بۆ پێشوازیی. بەڵام مێجەر سۆن لە تەوقەکردندا خۆی لە شێخ مەحمود پەرێز گرت. شێخ مەحمود شوێنەکەی چۆڵ کرد و گەڕایەوە. بەدوای شێخ مەحموددا جەماوەرەکە بلاوەیان لێ کرد و بەریتانییەکان هەر خۆیان مانەوە (۳/٤٦٤).

سیاسەتی تازەی ئینگلیزەکان بەرامبەر بە کورد لەم کردەوانەدا دەرکەوتن:

۱. ئینگلیزەکان ناوچەی کفری و کەرکوکیان لە سلێمانی کردەوە. لە مانگی (۳)دا پارێزگای کەرکوکیان پێک هێنا. دواتر، ڕەواندزیان لە مانگی شەشدا لە سلێمانی کردەوەو لە پێکهێنانی هەولێردا (کۆیە)یان خستە سەر.

۲. مێجەر سۆن کەوتە پەیوەندیی بە سەرۆک هۆزەکانەوەو هاندانیان دژی شێخ مەحمود. ناکۆکیی نێوانی شێخ مەحمود و بەریتانییەکان لە لایەک و شێخ مەحمود و کەسانی سەر بە ئینگلیز لە لایەکی ترەوە دەستی پێ کرد.

۳. ئینگلیزەکان دەستیان کرد بە دامەزراندنی هێزێک کە بە ڕوکەش لە ژێر

فەرماندەیی شێخ قادری برای شێخ مەحموددا بوو. بەڵام لە راستییدا مێجەر دانلیس بەڕێوەی دەبرد. ئەم هێزە لە سەربازی کورد و ژمارەیەک لە ئەفسەرە کۆنەکانی سوپای عوسمانیی دروست کرا بە ناوی هێزی "لیڤی"یەوە.

٤. ژمارەیەک لە کەسانی فارس، هندیی، بلوج و ئەفغانیی کە بەریتانییەکان بۆ خزمەتکاریی و نوسەریی لەگەڵ خۆیان هێنابوویانن، دەستدرێژییان دەکردە سەر خەڵک بەبێ ئەوەی سۆن هیچ سنورێکیان بۆ دابنێت.

٥. ئینگلیزەکان ژمارەیەک لە ناسراو و سەرخێڵەکانیان پارەو ساماندار دەکرد بە مەبەستی دژایەتیی شێخ مەحمود.

٦. موچەکەی شێخ مەحمودیان بە بیانوی کەمیی داهاتی کوردستان و بێپارەییەوە هێنایە خوارەوە بۆ دە هەزار روپی لە مانگێکدا.

٧. کابتن بیل کەوتە دامەزراندنی موختار و ئاغا لەناو عەشیرەتەکاندا لە شار و دەوروبەریدا لە کەسانێک کە رقیان لە شێخ مەحمود و نزیکەکانی دەردەبڕی.

٨. کابتن بیل هانی عەشایەرەکانی دەدا دژی لایەنگران و دامەزراوانی حکومەتەکەی کورد. کاتێک کە لە هاندانی عەشایەرەکانی رانیەدا دژی شێخ ئەمینی سندۆلان ژێر کەوت، پەنای بردە بەر حاکمی سلێمانی و سەرئەنجام شێخ بروسکەیەکی نارد بۆ عەشایەرەکان کە گوێڕایەڵی سیاسییەکانی بەریتانیی بن و بڕیاری پێویست بدەن دەربارەی شێخ ئەمین (١٣٢/١)

٩. بەریتانییەکان بە چاوێکی سوکەوە لەگەڵ دانیشتواندا جوڵانەوەو خراپەکارییان لەگەڵدا دەکردن. میللەت لەژێرەوە تا هات پڕ بوو لێیان (١٠٨/٧).

رەفیق حیلمی دەگێڕێتەوە کە مێجەر سۆن بوو بە قەرەقوش لە خەڵکیی. رۆژ نەبوو لەسەر تەرسی وڵاخ چەند کەسێک سزا نەدات. کە سۆن دەچوو بۆ بازاڕ دەبوو خاوەن دوکاندارەکان لەبەری راست بنەوە.

ڕێبوار خۆی لادا و ڕێگای بۆ چۆڵ بکات. پۆلیس یان جاسوسێک لەرزی لێ بهاتایە دەبوو خەڵکیی بچن بۆ لایان. "حەیومە فەنی" کوڕی پیاوێکی حەماڵی گومرگ بوو، لەو دەورەدا بوو بە فەرماندەی مەرکەز. جارێک توشی لەرزوتا بوو خەڵکی سلێمانی پۆل پۆل چون بۆ سەردانی بەوانەشەوە کە خۆیان زۆر بە گەورە دەزانی.

سۆن لە ڕێگای پرۆژەی جادەو ڕێگا ڕاکێشانەوە ژمارەیەکی زۆر لە کورد عەرەب و عەجەمی لەژێر دەستی "عەزیز خان"ێکی فەیلییدا بەناوی ئەندازیار، چاودێری کرێکارەوە خستبووە دەوری سلێمانیەوە. عەزیز خان پیاوێکی نەخوێندەوار و ترزل و توش بوو. چاوی بەری عەرزی نەدەبینی و دوای سۆن هەر خۆی حساب بوو. زۆربەی چاودێرەکان نەخوێندەوار بوون. ئەمانە ڕێگایان ڕاست دەکردەوەو ڕێکیان دەخست. لەسەر ئاوەڕۆ پردیان دروست دەکرد. بۆ ئەم پرۆژانە دراوێکی ئێجگار زۆر سەرف دەکرا. بەشێکی زۆری ئەم پارانە لە سندوقی میریی دەردەچوو. دەچووە ژێر دەسەلاتی "عەزیز خان"ەوە لەوێشەوە دەچووە گیرفانی سۆنەوە (١٠٨١/٧) شێخ مەحمود نامەیەکی نارد بۆ ولسن. لە نامەکەیدا نوسیبووی: "کورد داوای ئازادیی دەکەن. ئەگەر ئەم هەقە لە ماوەیەکی نزیکدا وەرنەگرن، ناتوانم پەیمانی ڕەدکرنەوەیان بدەم. لەبەرئەوە بە ناوی خۆم و هەموو کوردەوە تکا دەکەم هەڵسوکەوتی سیاسەتی ناڕەواتان بگۆڕن، هەروەها پیاوی سیاسەتی ئێستاتان سۆن لابەرن بە یەکێکی دیکە کە سەنگین تر و پرماناتر بێت."

بەلام هەڵوێستی کورد سیاسەتی ئینگلیزەکانی نەگۆڕی. ڕۆژی ١٩١٩/٠٣/١٥ کاپتن "لیز"یان کردبوو بە یاریدەدەری حاکمی سیاسیی لە کفری. کاپتن کەوتە پەیوەندیی ڕاستەوخۆ لەگەڵ هەندێک سەرۆک عەشیرەتەکانی بەگزادەی جاف و خانمی وەسمان پاشا بەتایبەت. بەهاتنی مانگی چواری ساڵی ١٩١٩ ژمارەیەکی زۆر لە عەشایەر لە دەسەلاتی کورد جیا بوو بوونەوە.

دەسەڵاتی کوردیش لای خۆیەوە کەوتە خۆی. دەستیان کرد بە کۆبوونەوەو لێکۆڵینەوەی ڕەوشەکە و هەنگاونان. شێخ مەحمود باوەڕپێکراوەکانی خۆی نارد بۆ ناوەڕاست و خوارووی عێراق بۆ پەیوەندیی کردن بە ناسراوەکانەوە. لەوە دەکۆڵینەوە کە هەڵوێستی ئەو ناوچانە چۆنە بەرامبەر بە ئینگلیز. لە زۆربەی شارەکان ئینگلیزەکان بوو بوون بە ناحەز. ناوبەناو لە حاکمەکانیان دەکوژرا. کەسانی چاک و ئاسایی لێیان دەتەکانەوە. لە زۆربەی شارەکانی عێراقدا بە نهێنیی ڕێکخراو دروست دەکرا. جەماوەر لە بەڵێنەکانی بەریتانیا بێ هیوا بوو بوو. ژمارەیەک بە لای تورکەکاندا دەیان شکانەوە (١٠٦/٧).
شێخ مەحمود بە نهێنیی پەیوەندیی کرد بە مەحمود خانی دزڵییەوە لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان بۆ لەشکرکێشیی. شێخ مەحمود وەڵامی نارد بۆ مەحمود خان کە بە بیانوی زیارەتی کاک ئەحمەدی شێخەوە بێت بۆ سلێمانی. ئەفسەری سیاسیی لە هەڵەبجە "لیز" بە پەلە ئاگاداری مەحمود خانی کردەوە کە دوژمنایەتیی بەریتانیا مەترسیی لە بەردەمدایە (١٣٤/١).
بەڵام مەحمود خان ڕۆژی ١٩١٩/٠٥/٢١ بە ٣٠٠ چەکدارەوە هاتە ناوچەی سلێمانی. مێجەر سۆن وەڵامی نارد بۆ شێخ مەحمود کەوا مەحمود خانی دزڵی گەشتۆتە شارباژێڕ. پێشنیاری کرد کە تەنها دە کەسی بە بێ چەک لەگەڵدا بێتە ناو شارەوە. ئەگینا شێخ مەحمود لە قسەی سۆن دەردەچێت. شێخ لە وەڵامدا وتی: "نەبووە بە نەریت ڕێگا لە کەس بگیرێت بێت بۆ زیارەتی کاک ئەحمەدی شێخ."

سۆن بەشەو هاتوچۆی لە شارەکەدا قەدەغە کردبوو. ئینگلیزەکان لیوایەکیان هێنابووە قەراغ شار و خێوەتیان هەڵدابوو. لەناو شاردا جەماوەر جوڵەی تێکەوت، هاتنە سەر جادەو ڕۆشتن بەرەو ماڵی شێخ مەحمود. خەڵکەکە هاواریان کرد: "شێخ مەحمود تۆ لەگەڵ تاجی بەریتانییدایت یان لەگەڵ ئێمەدایت؟" شێخ مەحمود لە وەڵامدا وتی: "تاجم ناوێت، ڕەزابوونی گەل ڕەزابوون منە. سەربەخۆییەک ئینگلیز بیدات توانەوەو نەمانە، تا دوا هەناسەی ژیانم لەگەڵ ئێوەدام" (٥٣/٥). شێخ مەحمود بیری وابوو کە بڵێت: "نامەوێت ژینی ئەسارەت، بەسمە عومری

گومرەهیی. نای خەمە سەر خۆم بە دەستی موددەعیی تاجی شاهیی. قەد بە ئەمری دوژمنانم نامەوێت فەرمانڕەهیی."

کورد وەفدێکی بە سەرۆکایەتیی عیزەت نەجیب نارد بۆ لای بەریتانییەکان و داواکارییەکانی کوردیان خستەوە پێش. بەڵام ئەوان دایانەوە دواوە. شێخ مەحمود چووە ناو جەماوەرەکەوەو روویان کردە سەرا. ئەفسەر و سەربازە کوردەکان لەجیاتی ئەوەی تەقە لە راپەرینەکە بکەن، چوونە پاڵ ئەفسەری وڵاتپارێز عیزەت نەجیب. بە فەرمانی شێخ مەحمود، عیزەت نەجیب ئاڵای بەریتانیای لەسەر بینای ئیدارەی بەریتانییەکان داگرت و لە جێگایدا ئاڵای کوردستانی هەڵ کرت. شێخ مەحمود وتی: "ئاڵاکەیان بە جوانیی بۆ قەد بکەن و بیاندەنەوە با بچن لە وڵاتی خۆیان هەڵی بکەن."

شەڕ لە نێوانی مەحمود خانی دزلی و هێزی لیڤیدا دامەزرا. هێزی لیڤی لەژێر فەرماندەی "دانلیس"دا بە ٢٠٠٠ پیادەو ٤٠٠ سوارەوە کەوتنە شەڕ. لە شەڕەکەدا ئەفسەر "رەشیدی عاسیە خان" و دوو ئەفسەری ئینگلیز کوژران و "مێجەر دانلیس"یش گیرا. کەریم بەگی فەتاح بەگی هەمەوەندیی و ئەحمەد بەگی ساحێبقران ژمارەیەکیان لێ هەڵبڕین بەرەو کەرکوک (٥٤/٥). زۆربەی پاشماوەی ئەم هێزەی لیڤی چوونە ناو هێزەکەی مەحمود خانەوە.

کاتێک کە جەماوەری خەڵکەکە رووی کردە شەڕەکە بۆ یارمەتی مەحمود خان، هێزی لیڤی بە تەواویی شکا بوو. مێجەر سۆن پێش گەیشتنی مەحمود خان، گرینهاوسی کردبوو بە جێگری خۆی (١١٥/٧). سۆن هەڵهات بۆ هەڵەبجە. لە هەڵەبجە هەوڵی دا بە یارمەتیی هەندێک لە بەگزادەی جاف لەشکرکێشیی بکات بەڵام بۆی سەر نەچوو، لەوێوە رووی کردە بەغداد (٥٤/٥).

شێخ مەحمود زوو ئینگلیزەکانی لە "دەبۆکە" کۆکردەوە بۆئەوەی لە دەستدرێژیی جەماوەر بیان پارێزێت و بە رێزەوە لەگەڵیاندا جولایەوە. هەواڵ دوای دوو رۆژ گەشتە بەغداد. دەسەڵاتی کورد هێزێکی بە فەرماندەی شێخ کەریم ئامادە کرد بۆ گرتنی هەڵەبجە. بڕیاریان دا حامید بەگی جاف

هەڵەبجە رزگار بکات و ببێت بە حاکمی ئەوێ. بەڵام دوو شەبەیخونیان کرد بۆ سەر بنکەی حاکمی سیاسیی بەریتانیی بە بێ ئەوەی ئەنجامێکی تەواو بدات بەدەستەوە (١٣٨/١).

ولسن بە فڕۆکە هات بۆ سلێمانی و بەیانێکی بۆ شێخ مەحمود خستە خوارەوە. داوای کرد شێخ مەحمود بچێت بۆ بەغداد بۆ گفتوگۆ. شێخ مەحمود هەندێک مەرجی دانا بۆ ئەم چاوپێکەوتنە بەڵام ولسن نەچووە ژێری (١١٦/٧). ولسن لە سلێمانییەوە چووە سەر هەڵەبجەو لەوێ نامەیەکی دەستخەتی بۆ حاکمی سیاسیی خستە خوارەوە کە بەیارمەتی خانمی وەسمان پاشا دەربچێت. خانم دواتر لە پاداشتی دەرکردن و خزمەتی ئینگلیزەکاندا پاشناوی "خان بەهادۆر"ی وەرگرت. دوای دەستبەسەراگرتنی شار لە لایەن شۆڕشگێڕە کوردەکانەوە، لایەنگرانی شۆڕش زیادی کرد. دەسەڵاتی کورد هێڵی تەلەگرافی نێوانی سلێمانی و (کەرکوک)یان بڕی بوو بۆ نەگەیشتنی هەواڵ بە بەریتانییەکان لە کەرکوک. هەروەها هێزەکانی شۆڕش دەستیان گرت بە سەر کاروانێکدا کە لە کفرییەوە دەهات بۆ سلێمانی. لەم کاروانە پارە و ژمارەیەک تفەنگ و ئەسپ دەست شۆڕشگێڕان کەوت (١٣٦/١).

شێخ مەحمود رۆژی ١٩١٩/٠٥/٢٢ دوو فەرمان و بەیانی ژمارە یەکی شۆڕشی دەرکرد. بە فەرمانی یەکەم لیژنەیەکی پێک هێنا بۆ کاروباری تەقەتکردنی سوپای کوردستان بە تفاق. ئەم لیژنەیە بە سەرۆکایەتیی سەید عومەر و ئەندامەتیی ئەحمەد سەبری خواجا، سەید کەریم سەید ئەحمەد و شێخ عەلی سەرکار پێک هات. بە فەرمانی دووەم ئەنجومەنێکی دانا بۆ بەڕێوەبەرایەتیی کاروباری حکومەتەکە لەو کاتانەدا کە حوکمدار شێخ مەحمود لە دەرەوەی سلێمانی پایتەخت بێت. ئەم لیژنەیە پێک هات لەم ناوانەی خوارەوە:

١. سەید عومەر، سەرۆک (پێشتر موتەسەریف بوو)
٢. ئەحمەد بەگی فەتاح بەگی ساحێبقران، حەمدی. (پێشتر بەڕێوەبەری شارەوانیی بوو)
٣. سەید کەریم سەید ئەحمەد.

٤.سالّح پاشا.
٥. ئەحمەد خواجا.
٦. حەمەد بەگی قادر بەگ.

بەلام بەیانەکە بریتیی بوو لەمەی خوارەوە:
"بە فەرمانی حوکمداری کوردستان سەرکردەی گشتیی "مەحمودی کوڕی سەعید"، سوپای کورد دەستی دایە چەک. بە هۆی ناڕەوایی، پارچەکردنی گەلی کورد، خراپەکاریی، لادان لە پەیمانی دانی مافەکان بە کورد لە لایەن ئینگلیزە بەریتانییەکانەوە، رۆژی ۱۹۱۹/۰٥/۲۱ یەکەم رۆژی شۆڕشی کوردە لەبەردەمی بەریتانیای گەورەدا (٥٠٥/٣).

مەحمود
حوکمدار و فەرماندەی گشتیی

لێکدانەوەی مێژوویی

لە سالانی (۱۸۷۸ـ۱۸۸۰)دا سیاسەتی داگیرکردنی ولاتان و دەستگرتن بەسەر جیهاندا لە لایەن ولاتە ئەورووپییەکانەوە کەوتە گەشکردن. ئەم دەرکەوتە یەکەم جار لە بەریتانیاوە دەستی پێ کرد. چونکە بەریتانیا یەکەم دەوڵەت بوو لە ناردنەدەرەوەی خەڵوزی بەردین، دەرهێنان و پیشەسازیی مێتال و پیشەسازیی چنیندا. جگە لەمە لە ناوەڕاستی سەدەی نۆزدەدا گەورەترین ئستۆڵی دەریایی هەبوو کە لە توانایدا بوو زۆربەی رێڕەوە دەریاییە ستراتیجییەکانی جیهان بپارێزێت. "لەندەن"ی پایتەخت لە گرنگترین شوێنە جیهانییەکانی دراو بوو. چڕبوونەوەی سەرمایەو پیشەسازیی لە بەریتانیادا هێزێک و سیاسەتێکی دروست کرد کە لە ئاستێکدا بوو یەکەم، رێگا بگرێت لە ولاتە ئەورووپییەکانی دی کار بکەنە سەر بەرژەوەندییەکانی و دووەم، ئیمتیازەکانی دەرەوەی ئەورووپای بپارێزێت. بەریتانیا لە سالانی (۱۸۸۰ـــ۱۸۹۰)دا نیمچە پارێزەری ئەفغانستان و سنوری هند بوو. لە چین و ئیمپراتۆریەتی عوسمانییدا لە

گەشەپێدانی بازرگانییدا بوو. جگە لە بەرژەوەندییەکانی لە ئەفریقا و ئەمەریکای ناوەڕاستدا (١٠/١٥).

"ویلیام هاربون" سالی ١٥٧٩ مۆڵەتی بازرگانیی لە تورکیا وەرگرت. لە دوای ئەم مۆڵەتەوە بەریتانیا بۆ یەکەم جار بەشێوەیەکی ڕێکخراو دەستی کرد بە بازرگانیی لە ناوچەی وڵاتانی عەرەبیی ژێر دەسەڵاتی عوسمانییدا. سالی ١٦٣٩ (کۆمپانیای گواستنەوەی کەلوپەل)ی بەریتانیی مۆڵەتی بۆ دابەزینی شتومەک لە بەندەری بەسرەدا وەرگرت. ئەمە یەکەم هەولی بازرگانیی بەریتانیا بوو لەگەڵ بەندەری بەسرە. لە سالی (١٧٦٤)یشدا بەریتانیا بە رازیبوونی بابی عالی سەنتەرێکی دبلۆماسیی/بازرگانیی لە بەسرە کردەوە کە ڕێگای خۆش کرد بۆ نفوزی سیاسییان لە ناوچەکەدا. سالی (١٨٣٢)ش بنکەی قونسلی گشتیی بەریتانیی لە بەغداد و یاریدەری قونسولیش لە ولایەتی بەسرە دانرا. (٤/٤٤)، بەم شێوەیە کەناڵێکی بەریتانیی لە عێراقدا دروست بوو کە هەلی رەخساند بۆ هەدەفی بازرگانیی، ئابوریی و سیاسیی بەریتانیا لە ناوچەکەدا. ڕووداوەکان لای بەریتانییەکان پیشانیان دا کە مێژووی کەشتیەوانیی لە خەلیجی عەرەبیی و روباری فورات و دیجلەدا بەسترابوو بە هەدەفی بازرگانیی و ئابوریی و سیاسیی بەریتانیاوە لەو دەڤەرەدا.

کۆمپانییەکانی کەشتیەوانیی و گواستنەوەی بەریتانیی رووی نفوسی بەریتانیای لە عێراقدا پیشان دەدا. ئەمە یارمەتیی ئەوەی دا کە جێگای ئابوریی و سیاسیی خۆیان توند بکەن. ئەم نفوسە وای کردبوو کە چەند پاپۆڕێکی جەنگییان هەبێت کە مومارەسەی هێزی دەگەیاند لە خلیجی عەرەبیی و شەتی عەرەبییدا (٤/٤٣).

عێراق لە سالانی (١٩١٠)دا گرنگیی لە لایەن زلهێزەکانەوە لە زیاد بووندا بوو، بەتایبەت بەریتانیا و ئەڵمانیا کە دوو دەوڵەت بوون لە پێشبرێکدا بۆ بلاوکردنەوەی نفوسیان تیایدا. بەریتانیا توانی بە ڕێگای جیاواز هاوپەیمانێتیی لەگەڵ ئێران و زۆربەی شێخنشینەکانی عەرەبییدا ببەستێت. بەهۆی ئەمەوە بوو بە هێزێکی سەرەکیی لە کەنداوی عەرەبییدا. بازرگانیی لە عێراقدا پەرەی سەند لەگەڵ عوسمانییەکان و کۆمپانیای

یەهودییدا. داهاتی خەزێنەی بەریتانیی لە دەسکەوتی بازرگانیی گەشتە زیاد لە ملوێن پاوەنی ئەسترلینی.

لەگەڵ زیادبوونی ململانێی بەریتانیا و ئەڵمانیادا گرنگیپێدانی دەوڵەتی عوسمانی بە عێراق زیادی کرد. ئەم گرنگیپێدانەش لە پێناوی دەسکەوت و بەرژەوەندیی ئابورییدا بوو بە تایبەتیی لە بواری رێگای دەریا و نەوت و هێڵی ئاسندا. دوای کۆدەتای "ئیتیحادییەکان"ی دۆستی ئەڵمانیا بە سەرۆکایەتیی ئەنوەر پاشا، ئەڵمانیا نفوسی لە سیاسەتی عوسمانییدا زیادی کرد. بە تایبەتیی لە مانگی یەکی ساڵی (١٩١٣)دا، کە ئەنوەر پاشا بوو بە وەزیری جەنگ. ئینگلیز بەشێوەیەکی دیار پەنای بردە بەر نفوزی بازرگانیی و هاتوچۆی دەریایی لە عێراق. پێکهاتنێکی کاتیی رۆژی ١٩١٣/٠٧/٢٩ کە زۆری دەوام نەکرد رێگایەک بوو بۆ جێگیربوونی شوێنی کەشتیەوانیی بەریتانیا لە مینای بەسرە و شەتی عەرەب و روباری دیجلە کە کۆمپانیای (ستیڤن لنج)ی کەشتییەوانیی دەستی پێ کردبوو لە کۆتایی سەدەی نۆزدەدا.

ساڵانی ١٩١٠ گەرمییەکی سیاسیی و فکریی تازە لە نێو عێراقییەکاندا بەرپا بوو بۆ ئۆتۆنۆمی و رزگاربوون لە کۆنترۆڵی عوسمانیی. ناکۆکیی دەوڵەتیی لە جەنگ نزیک دەبوەوەو هەلی دەدا بە بەریتانیا و فەرەنسا و هاوپەیمانەکەیان روسیا بۆ لەتکردنی ولایەتەکانی عوسمانیی کە لە رووی ئیداریی و شێوازی سەربازیی و هۆنەرییەوە لەو پێشکەوتنەی رۆژئاوا دواکەوتوو بوو (٨٠/٤).

رۆژنامەنوسی سویدیی "بیتتە هامەرگرێن" دەنوسێت: چەند رووداوێک پێش پێنانە سەدەی تازەوە بوو بەهۆی چاوتێبڕینی قەڵەمڕەوی بەریتانیی لە عێراق:

١. داڕوخانی وردە وردەی وڵاتی عوسمانیی.

٢. مۆڵەتدانی سوڵتان بە ئەڵمانییەکان بۆ کردنەوەی هێڵی شەمەندەفەر لە بەغدادەوە بۆ بەسرە.

٣. پێویستیی دڵنیاییکردنی ڕێگـای زەوی بـۆ (هندسـتان)ی پـیرۆزەی تاجی ئیمپراتۆریی بەریتانیی.

٤. دۆزینەوەی نەوتی زۆر لە کەنداوی فارسییدا (٦).

پرۆسێسی جەنگەکە بریتی بوو لە گۆڕینی دەسەڵاتێکی کۆنی تـورکیی بـە دەسـەڵاتێکی نـوێی ئینگلیزیـی. دەوڵـەتی داتـەپیووی عوسمـانیی هونەرێکی ئیداریی نەبوو لە ئاستی گەورەیی قەڵـەمڕەوەکەیدا بێـت. لـە ئەستەنبوڵەوە کۆنترۆڵی ویلایەتەکانی موسڵ، بەغداد و بەسرە شـلۆقیی تێکەوتبوو. سیاسەتی ئیتحادی تورەقییش لـە نـەبوونی ئـەم هونـەرەدا هیستریای شۆڤێنیی بۆ مایەوە، دەیویست کۆنترۆڵـی خـۆی لـە ڕێگـای لەناوبردن و بەتورککردنی گەلانەوە بگێڕێتەوە. شێرێکی پیر دەبوو جێگـا بۆ شێرێکی گەنج چـۆڵ بکـات. بۆیـە بەریتانییـەکان بۆئـەوە هـاتبوون کێـشەکەیان لەگـەڵ عوسمانییەکانـدا ببڕێننـەوە نـەک لەگـەڵ گـەلانی ژێردەستیدا. گەلانی ژێردەست تەنها ساحێبیان دەگۆڕی. عوسمانییـەکان دەبوو کلیلی کەلەپچەکان تەسلیمی ئینگلیزەکان بکـەن. بـەڵام جیـاوازیی بەریتانییـەکان لـە عوسمانییـەکان ئـەوە بـوو کـە بەریتانییـەکان بـە شـێوەیەکی تـر بـەردەوامییان دەدا بـە ژێردەسـتیی گـەلان.

بەریتانیا لە جەنگەکەدا ١٩١٤ـ١٩١٨ ژمارەی ٧٥٠ هەزار کەسی (جگە لە هند) لێ کوژرا. ژمارەی ١،٧ ملوێنی لێ برینـدار بـوو. لـە ڕووی ئابوورییـەوە نزیکـەی سـێیەکی سـامانی نەتـەوەیی دانـا. بـڕی ٨،٥ ملیـار جـونێی ئیستەرلینیی سەرف کرد. بەرهەمی پیشەسازیی بەریتانیی بە ڕادەی یـەک لەپێنج هاتە خوارەوە. قەرز لەسەر دەوڵەت ساڵی ١٩١٤بریتی بوو لە ٦٥٠ ملوێن بەڵام ساڵی ١٩١٩ گەشتە ٧٨٢٩ جونێی ئیـستەرلینیی (٢٢/٩). بۆیـە بەریتانیا کـە عێراقـی داگـیرد هەوڵـی دا مەسـرەفی ئیـدارەو لەشـکری بەریتانیی بخاتە سەر دانیشتوانی عێراق. بوجەی باج لە عێراق لە ساڵـی (١٩١٩ـ١٩٢٠)دا گەشتە ٥،٥ ملوێن جونێی ئیـستەرلینیی، هـەر عێراقییـەو دوو جونێی کەوتبووە سەر. مێجەر سۆن ٢٣ بڕگەی بۆ باج دەرکرد کـە لـە ساڵی (١٩٢٠)دا بەهۆی کۆکردنەوەی باجەوە پێویستی بە پارەی بەریتانیی نەبوو. لەم پارەیەی کە کۆی کردبووەوە ٣،١٧٨،٩٨٠ ڕوپێ، بڕی ٢ ملـوێنی

چوو بۆ مەسرەفی پۆلیس و کاروباری سەربازیی. عوسمانییەکان ٦ فلسیان باج دەسەند بۆ هەر دار خورمایەک بەلام بەریتانییەکان ١٦ فلس (٣١/٩). ئینگلیزەکان هەدەفی داگیرکردن و سیاسەتی بەرژەوەندیی بەریتانییان جێبەجێ دەکرد. هەلوێستیان بەرامبەر بە گەلانی ناوچەکە لەم روانگەیەوە بوو.

ئینگلیزەکان پەیمانیان دابوو بە شەریفی حسەین کە لە بەشە عەرەبییەکەی ژێر دەسەلاتی عوسمانییدا ولاتێکی عەرەبیی بۆ دروست بکەن کە فەلەستینیشی دەگرتەوە. شەریف حسەین سالی ١٩١٦ چووە بەرەی بەریتانیاوە دژی عوسمانییەکان. بەلام بەریتانییەکان لەگەل ئەوەشدا، وەکو سێر پیرسی کۆکس دەری دەبڕێت، هەر دلنیا نەبوون لەوەی کە عەرەب بە تەواویی دوژمنی عوسمانییەکان دەبن. لە دواییشدا بە رای کۆکس دەرچوو کە ملوێن و زیاتریش بەو جۆرە نەبوون. بۆیە بەریتانییەکان لە سەرەتاوە هیوایان خستە سەر توانایان بۆ براوپێهێنانی عەرەب کە نیەتیان بەرامبەر خۆیان و بەرامبەر بە باوەڕیان باشە، بەوە بتوانن لەسەر هەلوێستێکی بێلایەن بیان هێلنەوەو وازیان لێ بهێنن ئەمان ئینگلیزەکان حسابی خۆیان لەگەل عوسمانییەکان تەواو بکەن بە بێ ئەوەی کاریگەریی بکاتە سەر ئەوان. لەسەر ئەم بناغەیە دەستیان کرد بە دەرکردنی تەسریحاتی دلنیاکەر پێش دەستپێکردنی حەملە (٤/٢٤).

وەکو رۆژنامەنوسی سویدیی "بیتە هامەرگرێن" دەلێت بەریتانییەکان تەنها بە چەکی مەعدەنیی شەڕیان نەکرد (٨). بەریتانییەکان چەکی پروپاگەندەشیان بەکار هێنا. جەنەرال مۆد هەر هەشت رۆژ دوای داگیرکردنی بەغداد جاڕی دا بەریتانیا وەکو رزگارکەر نەک وەکو داگیرکەر هاتۆتە شارەکانی عێراقەوە. لە رۆژی (١٩١٨/١١/٨)شدا بەریتانیاو فەرەنسا بە جووت بلاویان کردەوە کە ئەوان هاتوون بۆ یارمەتیدانی گەلانی ژێر دەسەلاتی دەولەتی عوسمانیی بۆ رزگاریی و سەربەخۆبوون. بەندەکانی ودرود ولسنی سەرۆکی ئەمەریکییش جێگایەکی زۆری لە هزری خەلکی ناوچەکەدا گرت و هیوایان خستە سەر. شێخ مەحمود لە نامەکانییدا و لە

کاتی دادگایی کردنیشیدا ئەم هەموو گفت و بەندانەی وەکو ئامرازێکی سیاسیی بەکار دەهێنایەوە بەرامبەریان بەلام بەبێ ئەوەی بچوکترین کاریگەریی هەبێت بۆ سەریان. چونکە بەریتانییەکان هەر لە سەرەتاوە دایان نابوو کە ئەو پەیمان و بەندانە دەربارەی مافی گەلان تەنها درۆ بوون. بەشێک بوون لەو شێواز و پێداویستییانەی کە داگیرکەری نوێ هەلسوکەوتی پێ دەکرد لەگەل گەلانی ژێردەستدا. رۆژنامەی "تێگەشتنی راستی" کە بەریتانیا لە بەغداد بۆ کوردی بلاودەکردەوە، لە ژمارەی (٤)یدا نوسیبووی: "حکومەتی موعەزەمەی بەریتانیا شەرقی بۆ شەرقییەکان دەوێت. ئەم حەربە گەورەیە بۆ سەربەست بوونی ئەقوامی موختەلیفەی وەکو عەرەب و کورد و ئەرمەن ئەکا و بۆخۆ بە خۆ ژیانی ئەقوام سەعێکی تەواوی ئیختیار کردووە." هەروەها لە ژمارەیەکی تریدا دەنوسێت: "چارەی کوردان ئەمرۆ وەک عەرەب بە حکومەتی موعەزەمەی بەریتانیا پشت پێبەستنە. چونکە چاوی لە مال و مولکی کەس نییە و ئارەزوی ئازادکردنی ئەقوامە." هەروەها لە ژمارەی (١٩)ی مانگی سێی (١٩١٨)دا دەنوسێت: "ئەم شەرە هەر دەبرێتەوە، ئەوسا ناوی عەرەب و ئەرمەن و جولەکە لەناو موعاهەدەی سولحدا زیکر ئەکرێ. چونکە ئەمانە لەم شەرەدا هەموویان سەریان بەرز کردەوەو داوای حکومەتیان کرد. ئەمما کوردەکان هەتا ئێستا هیچیان نەکرد. دیارە خۆیان حاکمێتیان ناوێت. چونکە ئەگەر بیان ویستایە هەرایەکیان ئەکرد و بە قسەی تورکەکان تەفرەیان نەدەخوارد. کورد ئەبێت لە ئێستاوە پەلە بکەن بۆئەوەی لەناو موعاهەدەی سولحدا ناویان هەبێت." بەریتانییەکان کە باعیسی خوێن رشتنێکی زۆر بووبێتن ئیتر رێگرێک نەبوو لە بەردەمیاندا کە شانبەشانی ئەمە دانەبەزن بۆ نزمترین ئاستی مورالییان. رۆژنامەی ناوبراو لە ژمارە (٤)ی مانگی یەکی سالی (١٩١٨)دا نوسیبووی: "فەرموو ئەوا میستەر ل.ج. ستیوارت نەک تەنها هەر بووە بە ئیسلام بەلکو ناوی خۆشی گۆریووەو کردویەتی بە "جەمالەدین" و "میستەر جاکسن" کە تازە موسولمانە ناوی خۆی ناوە "سەعدی حەمدی." ئەو ناوەی لە ناوێکی ئینگلیزیی تر لا خۆشترە. خۆ میستەر سۆن سەری بچوایە نوێژی نەدەچوو، حسەین

شیرازییەو لەسەر مەزهەبی شیعەیە (٣١٩/٣)." ئەم قسانە لە راستییدا سوکایەتیی پێکردن و پێ رابواردن بە کورد پیشان دەدەن لە لایەن بەریتانییەکانەوە، بەڵام نابێت نکۆڵیی لەوەش بکرێت کە ئایا کورد خۆی تا چ رادەیەک لە ئاستی ئەم قسانەدایە؟

مرۆڤ نازانێت پروپاگەندەو گفتە درۆکانی بەریتانیا تا چ رادەیەک کاریان کردە سەر رێڕەوی جەنگ. بەڵام پرسی کۆکس دەنوسێت کە جەنگ دەریخست خەڵک بەگشتی دوژمن نەبوون، دژ نەبوون. جگە لە خێڵەکانی هۆرەکان کە وەکو دەستکەوت دەیان روانییە هەردوو لا و سەریان دەگۆڕییەوە. بەڵام گرفتێکی ئەوتۆیان لەگەڵ دانیشتونی ئەو عەشایەرانە نەبوو کە دوابەدوا دەیان گرتن. بەهەرحاڵ نە راپەڕینی رێکخراو دژیان هەبوو وە نە عوسمانییەکان یارمەتییەکی ئەوتۆیان بەدەست هێنا (٢٤/٤).

"لە ئینتیدابی بەریتانیادا ١٩٢٢ ـ ١٩٣٢ عێراق بە چاوێکی نزمەوە لە لایەن بەڕێوەبەرایەتیی کۆلۆنیاڵیی بەریتانیاوە لە هندستان سەیر دەکرا. ئەفسەرە سیاسییەکانی وەزارەتی هند بە چاوێکی نزمەوە تەماشای دانیشتوانی ناوچەکەیان دەکرد. جگە لە دانیشتوانی پایتەختی ویلایەتەکان موسڵ، بەغداد و بەسرە ئیتر لایان وابوو کە خەڵکی شارەکانی دی زۆر دورن لە هونەری ئیدارەو حوکمکردنەوە. "ئەفسەرەکان لەوێ لەو بڕوایەدا نەبوون کە ئەو خەڵکە زۆرە بەدەوییە شوانە لە کوخدا ژیووە، چەڵتوک و دانەوێڵە و خورما چێنەرەی سەر فورات و دیجلە توانای بە هونەری دەوڵەت بشکێت (٨)."

نائیبی حاکمی سیاسیی عێراق ئەی.تی.ولسن دەیویست راستەوخۆ حوکمی دانیشتوانی عێراق بکات. لەگەڵ حکومەتەکەی کەوتە ناکۆکییەوە لەسەر ئەوەی کە ئەوان دەیان ویست بەپێی پێشنیارەکانی عەقید لۆرەنس ئیدارەی عێراق بکەن. لە خەڵکی ناوچەکە حکومەتی داتاشراوی سەر بە بەریتانیا دابمەزرێنن و لە رێگای ئەوانەوە سیاسەتی بەریتانیی جێبەجێ بکەن. نوێنەرانی سوننەو شیعە لە کۆبوونەوەی رۆژی (١٩١٩/٠١/٢٢)دا حکومەتێکی سەربەخۆییان بڕیار دا بەدەر لە ئینتیدابی بەریتانیی کە یەکێک لە کوڕەکانی شەریف حسەین ئەمیری بێت. بەڵام ولسن دەیویست

ئەوە بسەپێنێت کە خەڵکی عێراق نایانەوێت سەربەخۆ بن. ئەمەش ئــەوە پیشان دەدات کە ئەو گفتانە بۆ ئەوە نەبوون کە گەلانی ناوچەکە بیکەن بە راست. بەڵکو بــۆ ئــەوە بــوون کــە پێیــان راپــەڕن دژی عوسمانییــەکان. بەریتانیا کە جەنگی خۆی لە عوسمــانیی بــردەوە ئیتــر لایــەنی سـێیەم گەلانی ژێردەست دەبوو ملکەچ بێت. گەلان و نیشتیمانەکانیان دەسکەوتی جەنگ بوون بۆ بەریتانیا و فەرەنسا.

کاتێک کە دەسەلاتی کوردیش لە کفری لەگەڵ ئینگلیزەکان رێککــەوتن. ئینگلیزەکان هیچ گیروگرفتێکیان نەبوو لەسەر ئــەو خالانــەی کــە کــورد دایـنابوون. لای ئەوان ئەو خالانە لە گروپی پروپاگەنــدەبوون. خالــەکانی رێککەوتنەکە هەموویان کـۆک بــوون لەگــەڵ پــەیمان و بەیاننامــەکانی هاوپەیمانــەکان. بەریتانییــەکان دەیــان زانی شــوێنی ئــەو خالانــە سەریەشەی تیادا نییە تەنەکەی خۆڵە. ئەوەی بە لای ئەوانەوە گرنگ بوو ئەوان بتوانن بچنە سلێمانی و نەخشەی سیاسەتی خۆیان بۆ ئــەو رۆژە، کە هێزێکی سوپاییان لە دەستدا نەبوو، دەست پێ بکەن. مێجەر نۆئێل کــە هاتە سلێمانی بەیانی حوکمدارییەکی کرد کە داننان نەبوو بە سەربەخۆیی کوردستاندا. بــەلام راوێژکــارانی سیاسـیی و ســەربازیی و ئــابوریی لــە ئینگلیزەکــان بــوو. ئینگلیزەکــان بــە پێچەوانــەی خالــی دووەمــی رێککەوتنەکەی کفرییەوە، بێ رەزامەنــدیی دەســەلاتدارێتیی نیـشتیمانیی کوردستان نەک دەستیان لە کاروباری نــاوخۆی کوردســتانەوە وەردەدا، بەڵکو ئەوان خۆیان بە خاوەنداری مرۆڤ و خاکەکە دەزانی. کێشەکە مافی گەلان نەبوو تا گفتوگۆکان سنوری سروشتیی کوردستان بکات بــە بابــەت وەکو لە خالی سێدا هاتبوو. یارمەتیــدانی ئــابوریی و پــارە هەلڕشــتنی ئینگلیزەکانیش سەرچاوەی لە مەبەستی سیاسیی خۆیانەوە وەرگرتبــوو. شێخ لەتیفی شێخ مــەحمود لــەم باریــەوە وتبــووی وەکـو ئــەو گەنمــە ژەهراوییە وابوو کە جوتیار دەیدا بە مشک. هاوولاتیــانی برســی نــەیان دەتوانی ئەم یارمەتییە وەرنــەگرن، بــەلام وەرگرتنەکــەش ویــژدانی لــێ دەسەندن و کێشە سیاسییەکەی پێ دەدۆڕاندن. مێجەر سۆن وای دەبینی کە ئەو کوردانەی پشتگیریی حوکمی شێخ مەحمودیان کرد گەورەترین شت کە

چاویان تێ بڕیبوو لە ڕێگای ئەم پشتگیرییەوە دەستیان بکەوێت ئارامیی و ئاساییش بوو، ئەو گیروگرفتە ئابورییەی کە جەنگ هۆکاری بوو وای لێ کردبوون کە هەموو وەسیقەیەک ئیمزا بکەن کە خواردن و دڵنیاییان بداتێ (١٢٤/١).

ئەمەریکاو بەریتانیا پاش نزیکەی (٨٥) ساڵیش کە هاتنەوە بۆ گرتنی عێراق، پێشتر نزیکەی هەشت ساڵ ئابلۆقەیان خستبووە سەر عێراق بۆئەوەی خەڵکێکی شەکەت و بێدەرامەتی پێ ئامادەببێت کە پارەیەکی بێشوماری بۆ هەڵبڕێژن. ئینگلیز چەک و زەخیرەی نەدا بە کورد سوپای بۆ پاراستنی نیشتیمانی خۆی لێ دروست بکات. بە پێچەوانەوە، بەریتانییەکان ویستیان لە کورد هێز دروست بکەن بۆئەوەی بەرژەوەندیی بەریتانیی پێ بپارێزن. ئەو هێزە کوردییەی ئینگلیزەکان دروستیان دەکرد نەیدەتوانی بۆ مەبەستێک بەکار بێت لە دەرەوەی ستراتیجی بەریتانیی بێت. هەوڵدانیش بۆ یەکگرتنی کوردستانی ئێران و عێراق لە کۆنگرەی ئاشتیی جیهانیی و کۆمەڵەی گەلاندا لە لایەن هاوپەیمانەکانەوە ، لە سیاسەتی بەریتانییدا بوونی نەبوو. ولسن هەر دوای بەیانکردنی حوکمدارییەکە هات کۆبوونەوەی لەگەڵ نزیکەی ٦٠ کەسایەتیی کرد و تیایدا "ویست"ی کوردی ئێرانی ڕەد کردەوە کە بچنە سەر حوکمدارییەکە. بۆ ولسن ئەوە گرنگ بوو کە گوێ هەڵخات ژمارەیەک سەرۆک هۆز یان بازرگان و خوێندەوار بدۆزێتەوە ئامادەبن دژی شێخ مەحمود بن. لە ڕاستییدا کورد لە گفتە درۆکانیشدا کێشێکی ئەوتووی نەبوو. هاوپەیمانەکان لە ڕاگەیاندنەکانیاندا بۆ دامەزراندنی حکومەت و ئیدارەی گەلان زیاتر مەبەستیان لە عەرەب و سوریا و عێراق بوو. کاتێک ولسن لە وەزارەتی هندەوە لە ڕۆژی (١٩١٨/١١/٣٠)دا بروسکەی بۆ هات کە ڕای دانیشتوانی عێراق دەربارەی سێ پرسیار وەربگرێت، پرسیارەکان بواری ئەوەیان تێدا نەبوو کە دانیشتوان ڕای خۆیان دەربڕن عێراق کوێ بگرێتەوە. عێراق دانرابوو لە موسڵی باکورەوە دەست پێ بکات بۆ کەنداوی فارسیی. نوێنەرانی سوننەو شیعە نامەیەکیان بەرزکردەوە بۆ دەسەڵاتی بەریتانیی کە پێ بەپێی ئەوەی هاوپەیمانەکان گفتیان دابوو

گەلانی ناوچەکە بڕیاری خۆیان بدەن، ئەوان ئەمیرێکی عەرەبیان هەڵبژارد بۆ عێراقێک کە کوردستانی باشوری ژێردەستەی خۆیان دەکرد. کۆمەڵەی عەهدی عێراقیی کە سەرەتای ١٩١٩لە دیمەشق دروست بوو، لە داواکارییەکانیا کە دابوویان بە لیژنەی ریفراندۆمی ئەمەریکیی "لیژنەی کراین" هاتبوو:

١. رزگارکردنی عێراق لە سنوری سروشتییدا لە دیاربەکرەوە تا خلیجی بەسرە.

٢. دامەزراندنی حکومەتێکی دەستوریی مەلیکیی مەدەنی لە عێراق کە مەلیکەکەی ئەمیر عەبدوڵا یان "ئەمیر زەید"ی برای بێت (٦٩/٤).

کاتێکیش کە شێخ مەحمود پەیوەندیی کرد بە شەریفی کوڕی حسەینەوە، هیچ وەڵامێک لەوەوە دیار نەبوو. عەرەبەکان کە گفتی وڵاتی عەرەبییان بە کوردستانی خوارووەوە پێ درابوو، عەرەب کە خۆشی ژێردەستە بوو، هیچ هۆیەکی پێ نەبوو کە قسە لە قسەی بەریتانیادا بکات و ئەم زیادەیە رەدبکاتەوە. مێژوونوسی بەریتانیی "ئەرنۆلد تۆینبی" دەربارەی پەیمانەکانی بەریتانیا وتوویەتی ئەوەی کە کەمتر لەوانی تر پەیوەندیی بە کوردەوە هەبوو (٢٠/٩).

نۆئێل کە هات بۆ سلێمانی ئەرکەکانی ئەوە بوو کە خەڵکی ناوچەکە رێک بخات بۆ دژایەتیی عوسمانییەکان و تەقەتکردنی پێویستییەکانی سوپای بەریتانیی و پەیداکردنی داهات لە رێگای کۆکردنەوەی باجەوە. ئینگلیزەکان کە ئەو کاتە نەیان دەتوانی سوپایەک بنێرن بۆ سلێمانی دەبوو نۆئێل لە کورد هێز و توانا دروست بکات بۆ پرکردنەوەی ئەو بۆشاییە. مێجەر نۆئێل کە لە گەڕانی ناوچەکان هاتەوە، لەو سەرەوە ئەو بڕوایەشی لەگەڵ خۆی هێنایەوە کە هەندێک سەرۆک خێڵی کوردیی هەن حەزیان لە حوکمی شێخ مەحمود نەبوو. ئەوان دەیان ویست وای ببینن کە زۆربەی عەشایەرەکان کە لەگەڵ حکومەتەکەی شێخ مەحمود بوون بۆ ئەوە بوو کە لە رێگای ئەوەوە ئارامیی و خۆشگوزارییان لە بەریتانییەکانەوە دەست بکەوێت (١٢٦/١).

لای بەریتانییەکان دامەزراندنی حوکمدارییەکەی ١٩١٨/١١/١٧ ڕێکخستنێک بوو بۆ بەڕێوەبردنی کاروباری سیاسیی خۆیان. بە خۆڕایی نەبوو "سێر پیرسی کۆکس" رای وابوو بڵێت "هەموو شتێکمان لە هیچەوە دەخوڵقاند و چاومان لەدەستی خۆمان بوو بۆ ئەو شتەی پێویستمان پێی بوو (٢٩/٤). ئینگلیزەکان لە سەر حسابی گەلان لە هیچەوە شتیان بۆ خۆیان خوڵقاند. ئەوەی ئەوان بۆخۆیان خوڵقاند ئەوە بوو کە کورد "شتی" خۆی نۆڕاند. ژمارەیەکی کەم نەبوون لە کورد کە پشتیان کردە حکومەتەکە ببێت بە هیچ و بەریتانییەکان شتی بۆ خۆیان لێ دروست بکەن.

مێجەر نۆئێل، ڕاگەیاندنەکانی بۆ خەڵکی ناوچەکە کە فەرمانبەرانی ئیداریی کورد دەبن، زمانی کوردیی ڕەسمیی دەبێت و یاسا بە شێوەیەک دەبێت کە لەگەڵ دابونەریتدا بگونجێت، بریتی بوون لە شێوەی هەڵسوکەوت لەگەڵ خەڵکەکەدا نەک داننان بە مافەکانیاندا. ئەوان دەیان ویست بە دەستێک لەگەڵ خەڵکییدا بجوڵێنەوە کە لێی هەڵنەسڵەمێنەوە. وەکو چۆن هندییەکی بچکۆلە فیلێک ڕادەهێنێت و دەیبات بەڕێوە، ئەوانیش دەیان ویست بە دەستێکی کوردیی کورد کۆنترۆڵ بکەن و بەکاری بهێنن. نۆئێل لاوانی کوردی بۆ پاراستنی نیشتیمانی کورد "کوردستان" دروست نەدەکرد. ئەوان وەکو براوەی جەنگ دەیان ویست لە خەڵکەکە سوپاش بۆ خۆیان دروست بکەن. نۆئێل دەیزانی کە کورد و حوکمدارییەکەی دەیان توانی ئەرکی پاراستنی ناوچەکەیان لە عوسمانییەکان ببینن، بەڵام کێشەکە تەنها هەر ئەوە نەبوو. ئیدارەی بەریتانیی دەیان ویست هەموو شتێک خۆیان بڕیاری لەسەر بدەن و بۆ هەدەفی خۆیان بێت. لەناو ئەم هەدەفەی ئەوانیشدا کێشەی کورد جێگای نەبوو. بیتتە هامەرگرێن دەنوسێت: "بەریتانییەکان ویستیان موسڵی کوردیی ببەستن بە عێراقەوە، لەبەر دوو هۆ:

١. زانییان کە کانێکی نەوت لە ناوچەکەدا هەیە، کە پێویست دەبێت بۆ دابینکردنی ئابوریی وڵاتی مەلیکیی.

٢. لەبەرئەوەی کوردەکان سوننین، خستنە سەر عێراقیان توانی ببێتە هۆی کەمبوونەوەی ڕێژەی شیعەکان لە دانیشتوانیی عێراقدا.

ژێرچەپۆکەکردنی شیعەکانی زۆرینەی عێراق بنچینەی هەموو دەسەڵاتەکانی بەغداد بووە، لە بەریتانییەکانەوە بۆ سەدام حوسەین (٨).

شێخ مەحمود و هاوڕێکانیشی لای خۆیانەوە لایەن بوون. رابوردووی شێخ لەگەڵ عوسمانییەکانداو گفتوگۆکانی لەگەڵ روسیادا پیشانیان دابوو کە شێخ مەحمود وەکو لایەنێک و بەپێی رێککەوتن لەگەڵ وڵاتاندا دادەنیشێت. کاتێکیش خەڵک هەڵی بژارد بە حوکمدار، بە ئەرکی سەرشانی خۆی زانی چ بە زمان و چ بە چەک داوای ئەو بەندانە بکات کە لەگەڵ ئینگلیزدا لەسەری رێککەوتن (١٦٤/١). ولسن دەنوسێت کە سجلەکەی رۆژانی تورکی شێخ مەحمود باس ناکات جێگای بڕوا بێت، لەبەرئەوەی شۆڕشی دژ کردوون (٢٢/١١). ئینگلیزەکان لەگەڵ ئەوەشدا هەوڵیان دا سود لە نفوزی ببینن. چونکە نەدەترسان بەسەریدا سەرنەکەون. چ لە عەشایەر و چ لە خوێندەوار، بۆ پارەو پلەوپایە لەگەڵ ئینگلیز بوون. ئینگلیزەکان دەیانزانی کورد میللەتێک نەبوو بۆ رزگاربوون. پشتبەستن بە میس بیل ئینگلیزەکان وایان دەبینی کە لەدەوری شێخ مەحمود دەستەیەک کۆبوونەتەوە گەشە بە ئایدۆلۆجیی سەربەخۆیی دەدەن و شێخ مەحمود ناو دەبەن بە حاکمی هەموو کوردستان. میس بیل ئەم دەستەیەی ناو بردبوو بە "مونافیق" و تەقەتکەری شێخ مەحمود بە بیروباوەڕی زیادەڕۆیی. بۆیە چارەسەرکردنی رەوشەکە بە دەربڕینی میس بیل پێویستی بە گێڕانەوەی جنۆکە (شێخ مەحمود) بەردراوەکەی سلێمانی بوو بۆ قاپوڕەکەی خۆی و سەر لە نوێ بەندکردنەوەی. میس بیل لای وابوو کە دەبوو حوکمدارییەکەی شخ مەحمود سنوری بۆ دابنرێت. بەڵام ئەم هەنگاوانەی ئینگیزەکان بۆ کەمکردنەوەی نفوزی شێخ لە هەمان کاتدا هۆکاری راپەڕاندنیشی بوو. هەروەکو هەنگاونانەکانی عوسمانییەکان بۆ رێگریی لە دەسەڵاتی، دەبوو بە سەرچاوەی تێکچوونی پەیوەندییان بە شێخەوە (١٢٨/١).

ولسن و ئیدارەکەی لە بەغداد بە چاوی رەخنەوە دەیان روانییە مێجەر نۆئێل. وایان دەزانی کە بەهۆی نۆئێلەوە شێخ مەحمود دەستەڵاتی گەشەی کردو شەڕ و تێکچوون ئەنجامی هەڵەی ئەو بوو. بەڵام بەیەکادانی

ئینگلیزەکان و کورد ڕووداوێکی حەتمیی بوو. نۆئیل بێ سوپا لە ڕێگای ڕێکەوتنێکەوە توانی بچێتە سلێمانی و پێشوازیی لێ کرا. شێخ مەحمود لەم بارەیەوە دەڵێت: "بە بێ ئەوەی تنۆکێک خوێن بڕێژن ڕێگام دان بێنە کوردستان، وەکو ڕزگارکەرێک نەک وەکو داگیرکەر. پەیمانیان پێ داین مافی خۆمان بدەنێ. بێشەرمانە بەچەشنی هاوڕێیەک هاتن، بەڵام وردە وردە لە پەیمانەکانیان پاشگەز بوونەوە (٩٣/٩).

لە پراکتیکدا پرۆسێسەکە وای گەیاند کە ئینگلیزەکان شەڕەکەیان دوا خست و دەسەڵاتی کوردیش بڕواشی بە ئینگلیزەکان نەبوو بێت، ئەقڵی تیادا نەدەبوو پشتبەستن بە بۆچوون نەچن بە دەم پەیمانی بەریتانییەکانەوەو تاقی نەکەنەوە. جگە لەمەش کورد ئەڵتەرناتیڤێکی تریشی نەبوو، دەبوو هەموو هەوڵێک بدات بۆئەوەی لە پەنای ئەم وڵاتە بەهێزەدا شتێک بەدەست بهێنێت و خۆی لە جەبەروتی بپارێزێت. بەڵام حکومەتەکە دوو هەدەفی جیاوازی لەبەردەم دا بوو، هەدەفی بەریتانیی و هەدەفی کوردیی. هەر هەنگاوێک بۆ هەر یەکێکیان نکۆڵیی بوو لەوی تریان. دەبوو یەک هەدەف و یەک سیاسەت هەبێت. ئەویش دیارە هی بەهێزترینیان بوو. کورد توانی ئاسان ڕۆژی ١٩١٩/٠٥/٢١ شۆڕشێک بەسەر هێزی بەریتانییدا بکات. بەڵام لەو کاتەدا بوونی بەریتانیا لە کوردستان پەنجەی لەشێکی گەورە بوو. بەریتانیا هێزێکی بچوکی لەوێ هەبوو. بەریتانیا گەورەترین وڵاتی دنیا ئەمڕۆ یان سبەینێ، دەیتوانی بەسەر هێزی شێخ مەحمود و هاوڕێکانیدا سەربکەوێت. ئەوەی کە جێگای هیوا بوو ئەوە بوو کە کورد وەکو میللەت داگیرکردن قبوڵ نەکات. نۆئیل کە ڕێکخستنێکی حکومیی لە پەنا شێخ مەحموددا پێک هێنا، ڕێکخراوەیەکی کۆنترۆڵ بوو. لە هەنگاوی دووەمدا ئەرک لابردنی دەسەڵاتی ناشونالیستی کورد بوو. بۆ ئەم ئەرکەیان ئیتر نۆرەی مێجەر سۆن بوو. لە ڕاستییدا سیاسەتی بەریتانیی پێویستی بە پیاوێکی وەکو "عەزیز خان" بوو.

سەرئەنجام:

١. ئینگلیزەکان لە ڕێگای ڕێککەوتن و بەناوی ڕزگارکەر و نۆستەوە بێ شەڕ هاتنە سلێمانییەوە، ئەگینا وەکو داگیرکەر شێخ مەحمود بە قسەی خۆی هەر ئەو کاتە شەڕی دژ دەکردن.

٢. بەریتانیا و فەرنسا لە ناوچەکەدا شانبەشانی چەکی مەعدەنیی چەکی تریشیان بەکار هێنا، لەوانە چەکی پروپاگەندەو گفت و پەیمانی درۆ بوو.

٣. گفت و پەیماندانەکان بە گەلانی ژێر دەستەلاتی عوسمانیی لە ناوچەکەدا بۆ سەربەخۆبوون و ڕزگاریی، زیاتر عەرەبی مەخسەد بوو نەک کورد. تا ئێستاش لە جیهاندا کە باسی ئاشتیی لە ڕۆژهەلاتی ناوەڕاستدا دەکرێت، مەبەست کێشەی فەلەستینە.

٤. ئینگلیزەکان دوای تەسلیمبوونی عوسمانییەکان و ئەنجام بردنەوەی جەنگ، کوردستانی جنوبییان بە ناوچەی براوەی خۆیان تەماشا دەکرد.

٥. ئینگلیزەکان حکومەتی کوردییان بۆ بەڕێوەبردنی کاری خۆیان دامەزراند. لایان وابوو شێخ مەحمود بە دیار موچەو دەستکەوتی تایبەتیی خۆیەوە دادەنیشێت. بەلام شێخ و دەسەلاتی کوردیش هەدەف و سیاسەتی خۆیان هەبوو.

٦. حوکمدارییەکە بۆ هەدەفی هەر لایەک بەکار بهاتایە، کوردیی یان ئینگلیزیی، نکۆلیی ئەوی تریان بوو. بۆیە دەبوو دەسەلات بە لایەکدا ساغ بێتەوە. شەڕ شتێکی حەتمیی بوو.

٧. ئەفسەرە سیاسییەکانی بەریتانیا کە ئەرکیان داگیرکردن بوو، خوێنساردانە بوونی کورد و سیاسەتی کوردییان نەدەبینی. ئەوان کوردیان وەکو لایەن دانەنابوو. ولسن بۆ نۆکەریی شێخ مەحمودی لا جاهیل بوو.

سەرچاوەکان:

١. عبدالرحمن ادريس سالح البياتی، الشيّخ محمود الحفيد والنفوز البريتانی فی كردستان العراق حتی عام ١٩٢٥، دار الحكمه، لندن، ٢٠٠٥.

٢. د.وليد حمدی، كورد و كوردستان له بەڵگەنامەكانی بەریتانیادا، وەرگێرانی موحەمەد نوری توفيق، سەردەم، ١٩٩٩.

٣. م.ر. هاوار، شێخ مەحمودی قارەمان و دەوڵەتەكەی خوارووی كوردستان، بەرگی یەكەم، لەندەن، ١٩٩٠.

٤. العراق فی الوسائق البرتانيه، ١٩٠٥ـــ١٩٣٠، تقيم ومراجعه: عبدولرزاق الحسنی، ترجمه و تحرير فواد قزانجی، دار المامون، ١٩٨٩ بغداد.

٥. كەمال نوری مەعروف، یاداشتەكانی شێخ لەتیفی حەفید لەسەر شۆڕشەكانی شێخ مەحمودی حەفید، چاپی یەكەم ١٩٩٥.

٦. بيتته هامەرگرێن، مێژوو خۆی دوبارە دەكاتەوە بۆ خەڵكی عێراق، رۆژنامەی (سڤێنسكە داگبلادت)ی سویدیی رۆژی ٢٠٠٢/١٢/٠١، گۆڕینی بۆ كوردیی ناسر حەفید.

٧. رەفیق حیلمی، یادداشت، كوردستانی عێراق و شۆڕشەكانی شێخ مەحمود، چاپخانەی رۆشنبیریی و لاوان، ١٩٨٨.

٨. زوهێر الدوجيلی، الانتخابات العراقيه الاولی قبل ٨٥ عاما، مازا جری؟

٩. د.كەمال مەزهەر، دور الشعب الكردی فی سوره عشرين العراقيه، متبعه الحوادس، بغداد، ١٩٧٨.

١٠. ئەیوب بارزانی، المقاومه الكرديه للاحتلال ١٩١٤ـــ١٩٥٨، دار النشر حقائق المشرق ٢٠٠٢.

١١. ارنولد تی. ولسن، بلاد مابين النهرين بين ولائين، الجز السادس، ترجمه فواد جميل، بغداد، ١٩٧٣.

١٢. نەوشیروان مستەفا ئەمین، میرایەتیی بابان لە نێوانی بەرداشی رۆم و عەجەم دا، ١٩٩٨، چاپەمەنی خاك.

١٣. د. ئیبراهیم ئەحمەد شوان، سۆفیگەری، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر ٢٠٠١.

١٤. مەلا عەبدولكەریمی مودەڕیس، مەكتوباتی كاك ئەحمەدی شێخ، چاپخانەی الحوادس، بەغداد، ١٩٨٤.

١٥.. Jean Jacques Rousseau, Om Samhällsfördraget, Natur o Kultur

١٦.. Hannu Tapani Klami, Sanningen Om Rätten

١٧. نەوشیروان مستەفا ئەمین، سەردەمی قەڵەم و موراجەعات.

الآراء و المواقف البريطانية حول الشيخ محمود الحفيد ١٩١٨- ١٩٢٣

❖ د.سروه اسعد صابر(*)

(*)كلية الاداب-قسم التأريخ /جامعة صلاح الدين- هەولێر

المقدمة:

يعتبر الشيخ محمود الحفيد من الزعامات الكوردية البارزة التي ظهرت على ساحة الأحداث في كوردستان الجنوبية بعد الحرب العالمية الأولى ١٩١٨ وقد تهيات جملة ظروف، شخصية تتعلق بميوله القيادية و نزعته القومية المميزة، و أخرى ميزت المرحلة المهمة التي مر بها العالم و منها انهيار الدولة العثمانية و بروز المسالة الكوردية و تكون دول جديدة أهمها دولة العراق مما اتاح لهذه الشخصية أن تلعب دوراً مهماً في خضم مرحلة صعبة و مصيرية تميزت بالتعقيد. و عليه يسلط هذا البحث الموجز الضوء على جانب من مسيرة الأحداث التي تعامل معها الشيخ كطرف كوردى ذه مطالب محددة تلخصت في تأسيس دولة كوردستان الجنوبيه وحكومتها بالتعاون مع احدى الدول العظمى التي طلب الشيخ مساعدتها و تضامنها. ومن هنا أخذت أراء و مواقف المسؤلين البريطانيين حول الشيخ لبيان رأيهم الذي لا يمكن فصله عن نظرتهم و اراءهم تلك عن المسالة الكوردية في كوردستان الجنوبية التي تميزت عن باقي الأجزاء الأخرى كونها اصبحت ضمن السياسة البريطانية وهي أول منطقة كوردية يتم احتلالها من قبل بريطانيا العظمى انذاك ومنذ ذلك الحين اصبح لهذه الدولة سياسة كوردية. فبدات العلاقة مع الشيخ التي تميزت بالتوافق ثم التذبذب وبعد ذلك بالتناقض الذي سيصيب أهداف و خطط كلا الجانبين حتى تصل إلى الاصطدام.

الآراء البريطانية عن الشيخ أثناء الحرب الأولى:

من المعروف إن أول احتكاك للشيخ مع البريطانيين ظهر في معركة الشعيبة ١٢ نيسان ١٩١٥ مع قوة كوردية عشائرية تلبية لطلب عثماني. فشهد الشيخ في هذه المعركة هزيمة قوات الدولة العثمانية المكونة من قوات نظامية عثمانية و قوات غير نظامية من العشائر العربية في المنطقة أيضا.

ومن الراجح انه بعد أن لاحظ الشيخ المستوى القتالي و العسكري لكل من الطرفين في هذه المعركة فطن إلى إن هزيمة القوات العثمانية فيه احتمال كبير على يد القوات البريطانية.

وهناك إشارة إلى نية و رغبة الشيخ محمود منذ ذلك الوقت في الاتصال بالبريطانيين و منها ما ذكره الضابط العثماني الكوردي توفيق وهبي[١].

بعد أن دخلت القوات البريطانية بغداد بدا الاتصال و الاحتكاك بالمناطق الكوردية من خلال العشائر الكوردية الموجودة ضمن خانقين و كفري و حتى دخولهم إلى كركوك في ٧ أيار ١٨١٨. وهنا حاول الشيخ الاتصال بالبريطانيين بعد وصولهم إلى كفري. وظهر إن ردهم كان ايجابياً. وظهر حسب تقرير بريطاني إن الوصول إلى تفاهم سياسي مع الشيخ انذاك كان ضرورة سياسية[٢]. وبادرت السلطات البريطانية الى تعيين الشيخ حاكماً على السليمانية[٣]، كممثل عنها هناك وان النفوذ الكبير للشيخ كان الدافع لإصدار قرار التعيين هذا[٤]، ولكن هذا القرار الغي في أخر لحظه بعد انسحاب القوات

---

(١)ينظر:- رسول هاوار، شێخ محمودی قارەمان و دەوڵەتەکەی خوارووی کوردستان، بە (١)، (لندن، ١٩٩١) ، ل٣٤٦.

(٢)مذكرة حول الشيخ محمود، إعداد الكابتن: ب.هولت ، ترجمة: آزاد كرمياني، مجلة راية الإسلام، ع(١)، آذار ١٩٩٦.

(٣) وليد حمدي، الكردو كردستان في الوثائق البريطانية ، (لندن،١٩٩١)، ص٤٤.

(٤) احمد عثمان ابوبكر، مقترحات لإدارة مناطق كوردية بعد الحرب العالمية الأولى، مجلة كاروان، ع(٤٨)، ايلول ١٩٨٦.

البريطانية من كركوك. وقد انتقمت القوات التركية من الكورد المتعاونين مع بريطانيا حتى إنها

أصدرت قرار الإعدام بحق القرار فيما بعد و أصدرت العفو عنه, وتم تعيينه متصرفاً على السليمانية و اوكلت له حفظ الأمن هناك[٥].

العلاقة بين الشيخ و البريطانيين بعيد الحرب:

في ٣١ تشرين الأول ١٩١٨ توقفت الحرب بين الحلفاء و الدولة العثمانية و اعلنت الهدنة بين الطرفين. وكان واقع الحال يشير إلي إن اغلب مناطق كوردستان الجنوبية لم تكن انذاك قد وصلتها قوات بريطانية وان هزيمة العثمانيين ادت انسحابهم تدريجياً فخلت كوردستان إلا من الإدارة الكوردية.

في اول تشرين الثاني ١٩١٨ قدم الضابط السياسي في كفري تقريراً حول وصول أثنين من الوجهاء الممثلين عن الشيخ و معهما رسالة له يطلب فيها بإلحاح من الحكومة البريطانية بألا تستثني كوردستان عن قائمة الشعوب المحررة وإنه لولا اعتقاله من قبل العثمانيين لكان اعد كل شيء لأجل تحرير كوردستان و طلب أيضا تعليمات للعمل ضد العثمانيين. ووصف تقرير بريطاني النفوذ الكبير للشيخ و ترتيب زيارة لضابطين بريطانيين إلى السليمانية بصحبة وجيهين كورديين أرسلهما الشيخ[١].

وزار هذا الضابط وهو الميجر نوئيل (الذي كان قد عين حاكماً سياسياً في المنطقة كركوك في ١ تشرين الثاني ١٩١٨) السليمانية في ١٦ تشرين الثاني. وكان الحاكم المدني في بغداد السر ارنولد ولسن وضح لنوئيل عدم إمكانية إرسال قوات عسكرية للسليمانية أو أماكن اخرى في كوردستان و ضرورة أن يوضح لهم انه لاتوجد هناك نية من قبلهم (البريطانيين) لفرض إدارة غريبة عليهم او إدارة لايريدونها[٢].

---

(٥)ارنولد ولسن، بلاد ما بين النهرين بين ولائين، ترجمة: فؤاد جميل، (بغداد، ١٩٧١)، ج (٢)، ص٢٨٨.

(١) احمد عثمان ابوبكر، كردستان في عهد السلام ،(اربيل ،٢٠٠١) ، ص٢٠٧.

(٢) عثمان علي، دراسات في الحركة الكردية المعاصرة ١٨٣٣-١٩٤٦، (اربيل ، ٢٠٠٣) ، ص٢٧٠.

وذكر نوئيل إلى انه استقبل بحفاوة ولا يرى صعوبات في طريق إنشاء دولة كوردية تحت الحماية البريطانية و أوصى بخلق حركة مماثلة في مناطق كوردية شمال الموصل(٣).

في أول كانون الأول ١٩١٨ زار ولسن السليمانية جواً و حضر مايقارب (٦٠) زعيماً كوردياً. وجاء في تقرير بريطاني حول الاجتماع إن الحركة القومية قوية في كوردستان وان الشيخ محمود سلمهم وثيقة تحمل تواقيع مايقارب (٤٠) زعيماً مطالبين بالمساعدة والحماية البريطانية لتمكين الشعب الكوردي من التقدم. ومن جهته أعلن الجانب البريطاني عن سياستة بتحرير الشعوب الشرقية من الاضطهاد التركي و مساعدتها على تحقيق إستقلالها. وحرر ولسن كتاباً نص على إن اية عشيرة كوردية تقطن المنطقة مابين الزاب إلى نهر ديالى لها أن تقبل برضاها زعامة الشيخ محمود الذي يحظى بالتأييد البريطاني(٤).

تقرير الميجر نوئيل المهم حول الشيخ محمود :

قدم الميجر نوئيل بتاريخ ٨ كانون الأول ١٩١٨ تقريراً إلى السلطات الإدارية البريطانية حول انطباعاته عن الشيخ محمود وعن الادراة القائمة هناك بعد مايقارب ثلاث أسابيع من بقائه في السليمانية. وعليه، فأن أهمية هذا التقرير او المذكرة، تكمن في جانب منها بتقييم نوئيل لنواحي شخصية و ادارية عن الشيخ والتي ستؤثر على مايظهر في وجهة نظر المسؤلين في بغداد لشخص الشيخ وما سينشأ لديهم من انطباع حول كيفية التعامل معه مستقبلاً.

أما الجانب الأخر و الذي لايقل أهمية عن الأول هو ماصاغه الميجر نوئيل من خطه إدارية مستقبلية حددت النهج الذي سيسير عليه بعض المسؤولين البريطانيين في بغداد و الذي أصبح نهجاً او مدرسة تميزت في اراءها عن النهج الذي سيقترحه المسوؤلون البريطانيون في لندن إلى حد ما، وهو الذي

(٣) ابوبكر، م.س ، ص ١٢٧-١٢٨.

(٤) احمدي ، م.س ، ص٤٩.

كـان يـشجع علـى ربـط كوردسـتان اداريـاً بمـسيوثؤتاميا، أو ادراة المنـدوب السامي في بغداد.

ولإبراز هـذه الوثيقة المهمة التي ستصبح أساساً يعتمد عليه المسؤولون البريطانيون في بغداد في صياغة سياستهم الكوردية سيتم عرض أجزاء مهمة منه:

– افتتح نوئيل تقريره بالإشارة إلى أول اتصال بين الشيخ و بين البريطانيين في ربيع ١٩١٨ ثم امر تعيينه وما أُخذ بالاعتبار انذاك حول النفوذ الكبير له.

– ذكـر إن منطقـة الـسليمانية كانـت في العهـد العثمـاني مـن اكثـر المنـاطق العثمانية اضطراباً، وعزى ذلك في المقام الأول، إلى الشيخ و اقربائـه و مؤيديـه المنتشرين في تلك النواحي.

– وجد إن هناك ميل إلى وصف نفوذ الشيخ بالسلبية. وعلى مايظهر انـه اخـذ في الاعتبار نوعية السياسة العثمانية السلبية هـي الأخرى وان نـشاطات الـشيخ جاءت كونها ((تعبيرات طبيعية عن الاحتجاج و الانتفاضة من قبل المظلومين)).

– حـاول نوئيل إن يوضح حقيقة وجد إنها تـستلزم الاهتمـام لكونهـا مـن القضايا التي ستواجههم في كوردستان، وهي إن نفوذ الشيخ كان موجوداً وانـه زاد في الوقت الحاضر وأصبح اكبر من اى وقتٍ مضى.

– أوضـح نوئيـل بجلاء اهميـة التعاون مع هـذا النفوذ الـذي لـولاه، لكـان وجـب حضور قوات حماية بريطانية كبيرة وهو ما كانت تعارضه الحكومة البريطانية اشـد المعارضة. ولعل أهم ماتطرق إليه نوئيل من وجهة نظره السياسية هـو ((الحفـاظ على السلم في هذه البلاد من دون اللجوء إلى المساعده من القوات البريطانية)).

قـع الحـال إن ذلـك كـان يعـني الـسير علـى سياسـة توافقيـة تـضمن بقـاء العلاقة جيدة مع الشيخ و التواصل معه وهو ما حافظ نوئيل عليـه طيلة بقاءه في السليمانية، ولكن من خلفوه لم يتمكنوا من فهم هذا الوضع و المحافظة على علاقة حسنة مع الشيخ لحين يتم احتواءه كما سيصرح به نوئيل مستقبلاً.

– خطـط نوئيـل لمـسالة مهمـة تتعلـق بمـستقبل أو المـصير الـسياسي و الادراي لهـذه المنطقـة (كوردسـتان الجنوبيـة) وهـو مـا سـيكون لـه اثـر ووقـع بطبيعـة الحـال حـول الموقـف مـن مـسألة زعامـة الـشيخ نفـسه. فـذكر انـه و

بالمطابقة مع التصريح الانطلو-فرنسي*، فأنهم يهدفون إلى (خلق كوردستان حرة تحت التوجيه البريطاني). ولكنه مال الى تأجيل هذه الفكرة وأعطى مبررات لذلك ومنها، تخلف المنطقة، وانعدام المواصلات، الخلافات العشائرية. واستخلص إلى ضرورة تشجيع الأهالي على إن يتوجهوا بأنظارهم إلى مسيوثؤتاميا و الارتباط ببغداد، مع الحفاظ على تطور كوردستان على الأسس و الخطوط القومية التي ذكرها هو..... والتي ستفضي بمرور الوقت إلى مقياس واسع من الحكم الذاتي (الاوتونومي)[1].

ومن الواضح إن أفكار ومقترحات نوئيل مهمة بهذا الصدد لان الإطار الذي يضعه لإدارة و مستقبل كوردستان سيحدد العلاقة مع الشيخ وتوجهه وهو ذات التوجه الذي وجده نوئيل المجموعه من الكورد الذي شخصهم هو بالكورد القوميين المتحمسين ورجال عشائر الجبال الذين سيخالفون على الأرجح، هذا الارتباط ببغداد ويدعون إلى كوردستان مستقبله تحت الحماية البريطانية.

بعد هذا التوضيح يحدد نوئيل الموقف من الشيخ محمود فذكر:

- بأنهم اعترفوا به تماماً طالما إنه معترف به من قبل العشائر و الشعب.
- بأنهم ليس لديهم النية بفرض حكمه على العناصر التي تتردد في قبوله.
- وصف نوئيل الجوانب السلبية حول وجهة نظره التي كونها عن الشيخ من حيث ((أن مزاجه توسعي وفخم)) و ((يتأثر بذلك الشخص الذي كان أخر من حادثة)) .راى أيضاً انه محاط بفئة من أصحاب المصلحة الذين يملون ذهنه بتصورات فخمه و ساذجة، وانه نظم ميزانيات عجيبة، ولكنه من جهة يبرز فوائد التعاون مع شخصية كالشيخ ذا تأييد واسع كونه كنز سياسي ثمين وان نسبة المعارضة له منخفضة جداً في بلدٍ لاتزال فيه الروابط العائلية و الخصومات الفئوية تلعب دوراً كبيراً جداً. فمقابل كل شخص معارض حسب تقدير نوئيل هناك أربعة يؤيدونه. وعليه وجد إن الشيخ سلطة ينبغي الاعتراف

---

* صدر هذا التصريح من قبل الجانبيين الفرنسي والبريطاني بعد أيام معدودة من انتهاء الحرب (٨ تشرين الثاني ١٩١٨) حول حرية الشعوب الشرقية العثمانية و تشكيل حكومات وطنية منها.

(١) ابوبكر ، م.س ، ص٢٧١-٢٧٢.

بها و عامل لجعل العشائر الجبلية الشمالية وما وراء الحدود تربط مصيرها بالبريطانيين. وعليه ((فتنصيبه رصيد متمين))، حسب تعبيره.

ولكن يظهر انه من خلال هذه المعادلة، وما تمليه مصلحة البريطانيين في كوردستان، تساءل هو، هل من الصحيح تضخيم سلطة و سيادة الشيخ. وهنا وجد نوئيل ضرورة البحث عن بدائل للشيخ، وانه لوظهر اشخاص اخرون، بشرط إن لايتم خلقهم او صنعهم بوسائل، وان يتمتعوا بنفس شعبية و سلطة الشيخ في هذه البلاد، فمن المصلحة لجميع المعنيين و منهم الشيخ نفسه، حسبما ذكر نوئيل، إن يؤخذ بهم.

وفي النهاية نصح نوئيل بضرورة الأخذ بركيزتين في سياستهم الحالية في كوردستان وهي الاستفادة القصوى من نفوذ الشيخ و المحافظة على واجهة حكومته، وكذلك العمل لجعل رؤوساء العشائر و الفئات الأخرى في المجتمع الكوردي، يختاروا الارتباط بمسيوثؤتاميا[1].

بوادر تغير السياسة البريطانية في كوردستان والموقف من الشيخ محمود:

لاحظت الإدارة البريطانية إن سلطة الشيخ قد توسعت و شملت إلى نهاية كانون الأول ١٩١٨ مناطق رواندز و رانية و كويسنجق[2]. في وقت برزت بوادر سياسة بريطانية تميل إلى تفضيل الإدارة او الحكم المباشر في منطقة كوردستان و تحديداً السليمانية على غرار مناطق مسيوثؤتاميا الأخرى المرتبطة بالحكم البريطاني المباشر.

لقد دَوّن نوئيل في تقرير له في عام ١٩٢١ عن احداث انتفاضه ١٩١٩في السليمانية موضحاً في البداية إن حالة السلم و الاستقرار الأمني في المنطقة كان قائماً وان الشيخ و الموظفون الكورد كانوا يعملون بتوافق مع إدارتنا وان

---

(١) ابوبكر ، م.س ، ص٣٧٢ – ٣٧٥.

(٢) عثمان علي ، م.س ، ص ٢٧١.

الوضع بمجمله لم يكن يتعارض مع ما اقترحه الكولونيل ولسن من تمتع المنطقة بنوع من الحكم الذاتي الكوردي تحت إشراف بريطاني. ولكن يضيف نوئيل قرر الحاكم المدني ولسن فيما بعد الحد من سلطة الشيخ و تقليص نفوذه[٣]. وبحلول شهر آذار ١٩١٩ شعر المسؤولون البريطانيون في بغداد بضرورة إعادة النظر في سياستهم تجاه الشيخ. فنظم اجتماع حضره الحاكم المدني ولسن* و الضابط السياسي في الموصل لجمن والضابط السياسي المساعد في اربيل دبليو.هاى و الضابط السياسي في كركوك لونطريك مع الضابط السياسي في السليمانية الميجر نوئيل. وتوصل المؤتمر إلى قرارين وهما تقليل نفوذ الشيخ تدريجياً و بطريقة لاتؤدي إلى المواجهة المباشرة أو العلنية معه، وان يتم تكليف الميجرسون لتولى منصب الحاكم السياسي في السليمانية بدلاً من نوئيل لتنفيذ هذه الخطة[١].

ومن وجهة النظر البريطانية فأن الشيخ كان سيتسبب بخروج الأوضاع في كوردستان من تحت يد الساسة البريطانيين، بفرض فكرة كوردستان المستقلة، ذلك الاتجاه الذي أصبح يزداد قوة ومن الطبيعي إن يتعارض ذلك مع الخطة التي سيتم وضعها لكوردستان من قبل مدرسة بغداد للمسؤولين البريطانيين و التي ترى ترجيح فكرة الدمج التدريجي لكوردستان بالادراة المباشرة في بغداد، وليس التعامل معها ككيان مستقل فاصطدمت السياسة البريطانية هنا

---

(٣) هاوار، م.س، ص٤٥٩.

* لتوضيح اسس هذا الاتجاه لدى ولسن و الغالبيه من المسؤولين البريطانيين الذين أصبحوا الان يديرون الوضع في مسيوبوتاميا، فلابد من معرفة انهم جيء بهم من الإمبراطورية البريطانية في الهند وانهم تمسكوا بنظرية مدرسة الهند الاستعمارية التي تعتبر سكان المستعمرات غير مؤهلين للإدارة الذاتية و يجب تدريبهم على ذلك من خلال السلطة الاستعمارية و ذلك عن طريق مؤسسات الإدارة المباشرة ويقدم الأهالي النصائح للحاكم العام من خلال مجالس بلدية و محلية. و بالنتيجة حاول ولسن ان يؤسس سياسه بريطانية تؤدي الى تعزيز السيطرة البريطانية على العراق (كوردستان الجنوبية و مسيوبوتاميا) ظناً منه انه سيكون ضمن الامبرطورية البريطانية الهندية. ينظر: عثمان علي، م.س، ص٢٦٧، ٢٩٠.

(١) عثمان علي، م.س، ص٢٧٤.

بالاتجاه الكوردي المعارض لذلك. وكان الشيخ محمود كما هو معروف يمثل هذا الاتجاه. ومن الوارد والطبيعي إن يكون لكل جانب أسبابه ومبرراته.

إن السبب أعلاه يمكن اعتباره من أهم الأسباب لتصادم الشيخ مع السلطات البريطانية، رغم إن للمسؤولين البريطانيين اسباب أخرى حول تخلف المنطقة الكوردية و كيفية ادراة الشيخ لها و غيرها من الأسباب الإقليمية و الدولية.

انتقد الميجرسون في احد تقاريره التي رفعها بعد إحداث انتفاضة الشيخ الأولى في نيسان ١٩١٩ نوايا الشيخ و أسلوب إدارته وطموحه في تأسيس كوردستان اوتونومية تحت الحماية البريطانية تمتد من خانقين إلى شمزينان مستفيدا من سلطتة و نفوذه ومن المساعدة البريطانية. وان أماله هذه لم تكن خفية على الضابط البريطانيين الذين، حسب تعبيره، لايمكن إن يلاموا على ذلك. كذلك قيامة (الشيخ) وبمعرفة منهم بملأ المناصب الإدارية بأقربائه و معارفه[٢].

الأجراءات البريطانية لتقليص سلطة ونفوذ الشيخ:

من المعروف أن البريطانيين وصلوا إلى كوردستان عن طريق السلم و الاتفاق أولا مع الشيخ محمود، السلطة البارزة انذاك في منطقة السليمانية. ورغم إن هذه الفترة شهدت تطوراً ملحوظا لصالح توسع نفوذ وسلطة الجانب الكوردي الممثل بالشيخ (الحكمدار)، فأن الجانب البريطاني أيضا استطاع تثبيت سلطته الإدارية و توثيق علاقاته بالإطراف الكوردية وتكوين معرفة أوليه ومهمة عن طبيعة المجتمع الكوردي وفئاته وميوله واتجاهاته و يشهد على ذلك الاهتمام البالغ للضباط السياسيين في القيام بالاتصالات و الجولات بين العشائر و الزعماء الكورد ومعرفة تفاصيل مهمة عن المناطق وتوزيع العشائر وقدراتها ووزنها القتالي إلى غير ذلك[٣].

---

(٢) هاوار ، م.س ، ص٤٥٧- ٤٥٨.

(٣) ينظر: رفيق حلمي ، ياداشت ، به (١) ، (سليمان ،١٩٨٨) ، ل

بعد تعيين الميجرسون * في السليمانية وتكليف نوئيل بترك منصبه والقيام برحلة إلى كوردستان الشمالية، قام سون بالاتصال بعشائر الجاف في هلبجة وكفري وكلار وكذلك عشيرة الهموند في ضمضمال واخبرهم بأنهم لم يعودوا تابعين من الان لسلطة الشيخ. وكانت هذه المناطق قد انضمت من تلقاء نفسها إلى سلطة الشيخ. ففصلت كركوك في آذار ١٩١٩ عن سلطة الشيخ وكذلك كفري في حزيران وبالنسبة لكويسنجق فقد الحقت باربيل. وقد المح سون إلى إن الشيخ تأثر جراء هذه الإجراءات[١] وحتى في مدينة السليمانية نفسها تمكن سون من إجبار بعض الموظفين الذين تم تعيينهم من قبل الشيخ على التخلي عن مناصبهم وتمت الاستعانة بآخرين عينهم بنفسه[٢].

وعلى أية حال ادت هذه السياسة بالنتيجة إلى حدوث اصطدام بين الشيخ والسلطات البريطانية كانت نتيجته اندلاع انتفاضة أدت إلى سيطرة القوات الكوردية على السليمانية و لجوء السلطات البريطانية إلى استخدام القوة العسكرية لاتهائها واسر الشيخ بالنتيجة. ومنذ ذلك الوقت ظهر تنافر بين وجهات النظر الكوردية والبريطانية وتطورت الأوضاع إلى حد بروز تعاون كوردي-تركي كانت نتيجته إن تصبح بريطانيا على وشك إن تفقد سيطرتها على كوردستان الجنوبية.

وعلى أية حال، جرت محاكمة الشيخ بعد أسره واصدر حكم الإعدام بحقه وكان ولسن من اشد المناصرين لتطبيق هذا الحكم[٣]، الذي ضفف فيما بعد إلى السجن عشر سنوات والنفي إلى احد جزر الهند.

---

* كان لسون خلفيه ومعلومات عن هذه المنطقة وتحديداً الشيوخ في السليمانية ومنهم عائلة الشيخ محمود بالإضافة إلى معرفته اللغه الكوردية. وعرف عنه تشدده تجاه سلطة الشيخ بعد تسنمه مهمة الإدارة هناك. وقد اثرت شخصيته غير المتزنة وإجراءاته الاستفزازيه وتحديه العلني للاداره الكوردية بزعامة الشيخ على تعقيد الوضع هناك وتطوره إلى نتائج خطيرة تجلت باندلاع انتفاضة ضد السلطات البريطانية في السليمانية، وبروز مشاعر عدم الثقة في العلاقة الكوردية-البريطانية.

(١) هاوار ، م.س ، ص ٤٤٨-٤٥٠.

(٢) احمد تقى، خەباتى گەلی کورد لە یاداشتەکانی ئەحمەد تەقی دا ، (بغداد ، ١٩٧٠)، ص٩٢ " عثمان علي ، م.س ، ص٢٧٤.

(٣) عبدالرحمن البياتي ، الشيخ محمود الحفيد والنفوذ البريطاني في كردستان العراق حتى عام ١٩٢٥ ، (لندن، ٢٠٠٥) ، ص١٦٦.

فسرت السلطات البريطانية أسباب الانتفاضة كما بدا لها[٤]، ولكن كان لكل من الميجرسون ونوئيل رأيهما. فقد ذكر سون إن السياسة البريطانية إثناء فترة تولى الميجرنوئيل مهام منصبه في السليمانية كان لها دورها في تسلط الشيخ حسب تقديره. ولكن نوئيل اثار عدة نقاط في دفاعه كون الشيخ كان السلطة الوحيدة في المنطقة وانه لولا تضامنه لما تمكنوا من تثبيت الأمن في المنطقة وان صلاحياته هذه استمدت من تعيينه واعتراف الحاكم المدني به. واضاف إنهم كانوا على علمٍ بوجود نواقص وسلبيات في إدارة الشيخ محمود ولكنه عبر عن اعتقاده بأن حق الحكم الذاتي يجعلهم يقرون بأن يكون بمقدور الشخص (المقصود الشيخ)أن يمارس سلطاته وتمشية أموره، سواء كان بشكل خاطئ أو صحيح[٥].

وعن رأيه الشخصي تحديدا ذكر نونيل انه كان يأمل أن يشجع وينصح الضابط الذي خلفه ببذل جهده للتقليل من سلبيات الادراة هناك، ولكن الذي حدث إن السياسة الجديدة هذه لم تأخذ بنظر الاعتبار ماهية المطالب في المنطقة وان سون كلف بتقليص سلطات الشيخ ولكن عن طريق أساليب حكيمة ودون أثارة للمشاكل, وأخيرا وجد نوئيل انه من الطبيعي بعد كل ذلك، إن تبرز معارضة من الشيخ لمثل هذه الأساليب و الإجراءات التي طبقت ضده من قبل سون والنتيجة كما راى هو كانت مزرية في وقت رأى انه لم تكن هناك حاجة لكل هذه الإثارة لان احتواء الشيخ، حسبما ذهب إليه، كان سيتم لامحاله إذا عرفوا كيف يقومون بذلك عن حكمة و دراية[٦].

---

(٤) ينظر: حمدي ، م.س ، ص٧١– ٧٥.

(٥) هاوار ، م.س ، ص٤٦١ –٤٦٢.

(٦) ن.م ، ص ٤٦٣ – ٤٦٤.

إعادة الشيخ محمود من المنفى في الهند أيلول ١٩٢٢
(تباين الآراء و جدوى ذلك) :

منذ نفي الشيخ في أواسط ١٩١٩ و إلى حين عودته إلى السليمانية في ٣٠ أيلول ١٩١٩ كانت ثمة تطورات استجدت على الساحة الكوردية ومنها التحدي الكمالي في كوردستان وتفاقم المعارضة الكوردية للإدارة البريطانية حتى اصبحت مسألة إحتفاظ البريطانيين بكوردستان الجنوبية تكاد تكون مستعصية.

وجدت بعض الآراء البريطانية ضرورة إعادة الشيخ محمود وكانت أخرى ترى غير ذلك او مترددة في اتخاذ مثل هذه الخطوة.

جاءت اولى المقترحات عن عودة الشيخ من قبل وزير المستعمرات البريطاني ونستون ضرضل عندما سأل في رسالة له إلى المندوب السامي في بغداد برسي كوكس بتاريخ ٢١ نيسان ١٩٢٢ عن الشيخ محمود. ولكن كوكس أجل رده إلى ٨ حزيران. وعلى مايظهر كان كوكس في البداية غير راغب بعودة الشيخ[1]. ولكن تطورات الوضع واقتراح المس بيل (السكرتيرة الشرقية في مكتب المندوب السامي) بضرورة الموافقة على عودته لتهداة الأوضاع في كوردستان جعلته يوافق[2] وكانت قد كتبت في رسالة لها في ٢ شباط ١٩٢٢ قائلة:- ((إننا نمر بفترة عصيبة جداً وهو امر يعود بشكل كبير إلى الخطر التركي الذي يتهددنا))[3].

وفي رسالة أخرى للمس بيل بتاريخ ١٠ أيلول ذكرت إن الميجر ادموندز الضابط السياسي في رانية انذاك، رأى إن الإجراء الصحيح في ظل تلك الظروف هو عودة الشيخ إلى المنطقة[4]. والحقيقة إن ادموندز نفسه عبر عن ذلك بقوله: ((كنا قد يئسنا من إبقاء الترك خارج الحدود بمواردنا و إمكاناتنا الخاصة

---

(١) روبرت اولسن ، راپەڕینی شێخ سعیدی پیران ، وەرگێڕانی: ابوبكر خۆشناو ،(سلێمانی ، ١٩٩٩) ، ل١٠٢.

(٢) عثمان علي ، م.س ، ص٣٩٦.

(٣) اليزابيث بيرغوين ، جيروترورد بيل واوراقها الشخصية ١٩١٤ -١٩٢٦ ، ترجمة: نمير عباس ، (عمان ،٢٠٠٢) ص٤٥٢.

(٤) بيرغوين ، م.س ، ص٥٠٨.

فعدنا إلى استخدام الشيخ لترصين الشعور الوطني الكوردي كونه الوسيلة الوحيدة لدرء خطر الترك وكان علينا إن نقبل بكل آثارها ونتائجها المنطقية أو النزول إلى مطالبيه المدعومة من كل أكراد الألوية الثلاثة))(٥).

جرت مباحثات بين الشيخ و الجانب البريطاني ورغم عدم وضوح فحوى اللقاء و الشروط التي قدمها الطرفان لبعضهما إلا انه يمكن استكشاف بعض أوجه هذا الاتفاق. فحسب ماورد في مذكرات رفيق حلمي وهي الرواية الكوردية فأن المندوب السامي اقترح على الشيخ مساندتهم ضد الكماليين وإخراج الأخيرين من كوردستان الجنوبية مقابل إعطاء الحكم الذاتي للمنطقة تحت زعامة الشيخ الذي سيتولى منصب حكمدار كوردستان(٦).

وتفسر لنا رواية المس بيل في رسالتها المؤرخة ١٩ أيلول، عن ماصرح به الميجر ادموندز، بعض التوجهات المرتقبة لمستقبل المنطقة حيث ذكر انه في حال طلب الشيخ حمايتنا فانهم سيعينون ضابطاً سياسياً معه للعمل بصفة ضابط ارتباط يتولى مهمة التنسيق مع بغداد من غير ممارسة اى عمل إداري، مضيفاً بأنهم إذا ماتمكنوا من إدامته علاقة طيبة مع الشيخ ودعم استقلال ذلك الجزء من كوردستان الذي يسيطر عليه، فانهم سيتمكنون من إقامة منطقة عازلة بين العراق و تركيا(٧). وقد يكتنف الوضع بعض الغموض وهو أمر طبيعي لان السياسة البريطانية نفسها لم تكن واضحة وجلية بشأن المستقبل الادارى والسياسي لهذه المنطقة (كوردستان الجنوبية) والذي اعتمد على ما يظهر على تطورات الاوضاع ومستجدات الامور..

أبرز تطورات مابعد عودة الشيخ محمود إلى كوردستان:

ذكرت المس بيل معلومة كشفت عن الانطباع الذي تولد عند نوئيل لدى رؤيته الشيخ في بغداد بعد عودته من المنفى، والتي لوحت له بأن الشيخ بدا مرتبكاً وغير ميالٍ إلى الاضطلاع بعبء المسؤوليات في السليمانية وإنه بدا كأنه يميل

---

(٥) ادموندز ، م.س ، ص٢٧٤.

(٦) رفيق حلمي ، م.س ، الجزء الثاني ، ص٥٣٢.

(٧) برغوين ، م.س ، ص٥٠٨.

إلى تفضيل حياة الراحة والهدؤ[1].

وبعد عودته إلى كوردستان وجد الشيخ جملة امور حسمت عليه إدراك الواقع الموجود وتفهم متناقضاته ومصير كوردستان كل ذلك في ظل الموقع والمسؤولية التي اصبح يحمل اعبائها فتيقن جملة نقاط:

- إن الموقف البريطاني في كوردستان ضعيف جداً.
- وجد معارضة كوردية قوية للبريطانيين وميل للتعاون مع الأتراك.
- لم يرضى إن يصبح مجرد عامل او وسيلة لتحقيق هدفِ البريطاني بطرد الأتراك من كوردستان*.
- أراد استغلال هذه الظروف للضغط على البريطانيين وإقناعهم لتحقيق مكاسب كوردية في الاعتراف بكيان كوردي تحت حمايتهم.
- اراد عن طريق بعض الكورد المتعاونين مع الأتراك إن يحصل على مساعدة معنوية ومادية منهم، وان يبقى اتصالاته معهم سرية وان يحافظ على علاقة مع الجانب البريطاني.
- بادر إلى تشكيل حكومة كوردستان في ١٥ تشرين الأول ١٩٢٢.

وفي خضم هذه الأوضاع توصل البريطانيون إلى عدة استنتاجات وملاحظات، منها إن الشيخ يطمح إلى تأسيس مملكة كوردستان الجنوبية، وانه اجري اتصالات مع الأتراك للاستفادة منهم لتحقيق هذا الهدف، وتحضيره من جهة أخرى لتوسيع منطقة نفوذ حكومته لما بعد حدود السليمانية.

---

(١) ن.م ، ص٥٠٩.

* لوحظ ان الشيخ بدا يفقد الثقته بالبريطانيين بعد وقت قصير من عودته. فقد توترت علاقته معهم حول مدينتي رانية وكويسنجق اللذين كانتا قد احتلتا من قبل قوات اوزدمير بعد انسحاب البريطانيين منها في ايلول ١٩٢٢. وقد اتفق لشيخ مع البريطانيين بعد عودته ان يستخدم نفوذه لدى وجهاء االمدينتين لإرغام القوة التركية على الخروج منها على ان تصبح تحت سيطرة الشيخ محمود، وقد تم ذلك ولكن القوات البريطانية احتلت المدينتين وتم طرد مندوب الشيخ. وذكر نوئيل ان الشيخ استقبل هذا النبا بحزن شديد. ينظر : عثمان علي ، م.س ، ص٤٠٨.

الموقف البريطاني من تطورات مابعد عودة الشيخ:

ا- الاستفادة من زعماء كورد آخرين أيضا ومنهم سيد طه وسمكو بطرد الأتراك[٢] حيث قدم ادموندز مقترحاً إلى وزارة الخارجية البريطانية بهدف إشعال المواجهة بين الشيخ والأتراك في رواندوز[٣] حيث كان سيد طه معارضاً للأتراك. وفيما يخص سمكو، فقد ساءت علاقته بهم مؤخراً. وبعد عدم تحقيق ذلك لهم أرادوا الاستفادة من سيد طه لمواجهة وتقليل نفوذ الشيخ من خلال استقطاب العشائر الكوردية للوقوف ضد القوة التركية في كوردستان[٤] وهو مالم ينجح بطبيعة الحال.

اما بالنسبة لسمكو فقد عبر ادموندز عن رأيه بأن وجوده في السليمانية رفع معنويات القوميين الكورد والذي بدوره أعطى دفعاً قوياً للشيخ[١].

ب- ممارسة ضغوط اقتصادية على الشيخ[٢].

ج- إصدار تصريح بريطاني - عراقي بتاريخ ٢٤ كانون الأول ١٩٢٢ جاء فيه : ((تعترف حكومة صاحب الجلالة البريطانية و الحكومة العراقية بحق الكورد الذين يعيشون داخل حدود العراق في إقامة حكومة كوردية ضمن هذه الحدود.....))[٣].

واحتمل هذا التصريح بعض نقاط الجدل حول أسباب إصداره. فوجدت السلطات البريطانية في العراق إن الأوضاع كانت تسير في إتجاء تقوية موقع الشيخ محمود بعد فشل العمليات العسكرية البريطانية في السليمانية و رواندوز ضد الترك وكانت عمليات المنطقة الأخيرة بالتعاون مع سيد طه الذي اثبت عدم جدارته في حشد التأييد لمواجهة الأتراك أو أن يكون بديلاً للشيخ،

---

(٢) ادموندز ، م.س ، ص٢٧٥ - ٢٧٧ "

- Derk Kinnan, the Kurds and Kurdistan, (London, 1970) P 37.

(٣) عثمان علي ، م.س ، ص.

(٤) ن.م ، ص٤١٣.

(١) ن. م، ص ٤١٣ .

(٢) ينظر : ادموندز ، م.س ، ص ٢٧٥ .

(٣) ينظر : ن. م، ص٢٨١.

بالإضافة إلى ظهور بوادر تزعزع لدى بعض الإطراف الكوردية التي كانت موالية لبريطانيا حيث لاحظ البريطانيون انه حتى الطالبانيين* انفسهم قد زاروا الشيخ في السليمانية ((كبادرة سلامة)) علة حد تعبير ادموندز[٤]. او إظهار للولاء. فكانت الطريقة الوحيدة، حسب راي بعض المسؤولين البريطانيين هو تحشيد الراي العام القومي الكوردي ((المعتدل))* ضده[٥] او بالاحرى تماماً، عدم تزعزع ثقة العناصر الموالية لبريطانيا وتقوية مواقعها من خلال إصدار تصريح بريطاني-عراقي مشترك مهم في حقيقته ومحتواه* وعليه فإصدار التصريح وبهذا الاعتراف عكس الموقف البريطاني الصعب في كوردستان حيث كتب نوئيل في كانون الأول ١٩٢٢ إلى المندوب السامي، إن الوضع في كوردستان يتدهور بصورة خطيرة جداً فاما إن تحرك الحكومة البريطانية بسرعة شديدة ضد الشيخ او تُقدم تنازلات للأتراك[٦] وهو ماكان يعني خسارة كوردستان.

ودعا ادموندز إلى ضرورة التعجيل في نشره[٧] لأن الخطر كان وشيكاً على اربيل وكركوك. ولكن من جهة اخرى تحفظ نوئيل وشكك في الأثر المطلوب الذي سيحدثه من تقليص قوة الشيخ بين الكورد بل وحتى على رأى المعتدلين

---

* كان بعض شيوخ الطالبانيين موالٍ لبريطانيا.

(٤) ادموندز،م.س.

* اطلق هذا المصطلح من قبل البريطانيين على تلك الفئة التي كان لها توجهات قومية كوردية ومتعاونه على الاغلب مع البريطانيين ومن الذين لم يحسبوا على الفئة الموالية للشيخ او يتحمسوا للتعاون معه ضد البريطانيين.

(٥) حمدي ،م.س ، ص١٩٦.

* ان محتوى التصريح كان فيه اعتراف رسمي واضح ومن قبل حكومتين لإقامة حكومة كوردية يجعله وثيقة ومستمسكاً مهماً حاولت الجهتين التغاضي عنه والتعتيم عليه. فيذكر ادموندز ان (صيغة التصريح، ولاسيما استعمال تعبير " حكومة كوردية" بدلاً من "إدارة كوردية"، وكذلك عدم ذكر اي حدود جغرافية، تجاوز كثيراً ماتوقعت). ينظر: ادموندز ، م.س ، ص٢٨١. وتطرق تقرير اخر إلى هذا التصريح مشيراً الة انه: ((لو ان ذلك التصريح كان بقي في الذاكرة حتى اليوم فأنه كان من الممكن ان تنتبه لجنة الحدود اليه)). ينظر : حمدي ، م.س ، ص١٩٦.

(٦) عثمان علي ، م.س ، ص٤١٦.

(٧) ادموندز ، م.س ، ص٢٨٠.

الكورد الذي راى انهم لن يرضوا بأقل من حمرين كحدود وعليه، فقد شكك في مسالة تخليهم عن الشيخ[1].

واستنتج تقرير بريطاني بوضوح ان هذه التصريح لم يأتي بنتيجة ملموسة لأنه جاء متأخراً جداً ولمكانة الشيخ محمود كما تكهن بها نوئيل كانت قوية جداً[2].

وبعد هذه المرحلة شهدت الفترة اللاحقة ١٩٢٣-١٩٢٦ تطورات أخرى على الساحة الكوردية لمختلف الإطراف الكوردية، البريطانية، التركية والعراقية وفي ظل هذه الوضع الدولي لعب الشيخ محمود أيضا دوره في تزعم الحركة الكوردية في كوردستان الجنوبية بأمل التأثير على الأوضاع وتسخيرها لتحقيق استقلال ذلك الجزء الكوردي.

الخاتمة

١- ظهر الشيخ محمود بعد انتهاء الحرب العالمية الأولى كأحد الشخصيات البارزة في كوردستان الجنوبية التي لعبت دورها في مسار الأحداث السياسية ومصير المنطقة. وكان عاملاً في مجيء البريطانيين إلى كوردستان بعد الاتصال بهم والتنسيق معهم للحيلولة دون عودة الأتراك لكوردستان وضمان المساعدة البريطانية للنهوض و التقدم فيها.

٢- كانت معرفة السياسة البريطانية بالكورد وكوردستان أولية، حيث كان دخولهم لأراضي كوردستان جديداً وحتمت عليهم هذه التجربة الاستعمارية الجديدة الإلمام بالمسألة الكوردية وعليه كانت سياستهم الكوردية وخططهم لإدارة وتحديد مصير كوردستان، يتسم بتعدد الآراء وتناقضها وغموضها والتخبط في أحيان اخرى. وكان احد نتائج ذلك التناقض مع الآمال الكوردية، او حتى الأصطدام معها في بعض الأحيان.

---

(١) عثمان علي ، م.س ، ص٤١٦.

(٢) ن. م ، ص٤١٨.

٣- اتسم الموقف البريطاني من الشيخ في بدايته بالايجابية والتوافق الذي خلقه الوضع القائم من إدارة بريطانية-كوردية مشتركة في منطقة السليمانية وإنحائها. ولكن هذا الموقف تغير لاعتبارات سياسية تعلقت برغبة الساسة البريطانية في بغداد في انتهاج سياسة حصر وتحديد السلطات الكوردية الممثلة بإدارة الشيخ محمود وإحلال إدارة مباشرة بريطانية محلها تدريجياً على غرار المناطق الأخرى من مسيوثؤتاميا.

٤- افرزت هذه الخطوة نتائج سلبية من ضمنها، إندلاع انتفاضة كوردية ونفي الشيخ محمود وتدهور العلاقة الكوردية البريطانية. انعكس إختلاف الراي على تحليل وتفسير كل من الضابطين السياسيين (اللذين تناوباً على الإدارة في السليمانية) لأسباب الانتفاضة وسلوك الشيخ ودوره في هذا الأحداث.

٥- اتفاق الآراء البريطانية على عودة الشيخ إلى كوردستان وفك أسرة بعد التطورات التي شهدتها المنطقة وبروز تحديات جديدة وتنصيبه حكمدار على السليمانية وأنحائها.

٦- استياء العلاقة بين الجانبيين لعدم أتفاق الطرفين في الأهداف وتناقض مصالحهما مما أدى بالجانب البريطاني إلى تجاهل مطالب الشيخ ثم إنذاره فيما بعد واستخدم القوة.

٧- وبالنتيجة يمكن تمد الشيخ محمود جزءاً من المسألة الكوردية في كوردستان الجنوبية في الفترة المهمة المتناولة في بحثنا هذا.

قائمة المصادر

المصادر باللغة العربية:

١- احمد عثمان ابوبكر، كردستان في عهد السلام (بعد الحرب العالمية الأولى)، (اربيل ،٢٠٠١).

٢- ارنولد ولسن، بلاد مابين النهرين بين ولائين ،ترجمة : فؤاد جميل ، (بغداد،١٩٧١).

٣- س.ج.ادموندز، ترك وكرد وعرب ،ترجمة: جرجس فتح الله، (بغداد،١٩٧١).

٤- إليزابيث بيرغوين، جيرترود بيل وأوراقها الشخصية ١٩١٤-١٩٢٦ ،ترجمة:نمير عباس ،
(عمان،٢٠٠٢).

٥- عثمان علي، دراسات في الحركة الكوردية المعاصرة ١٨٣٣-١٩٤٦-دراسة تاريخية وثائقية ، (اربيل،٢٠٠٣).

٦- وليد حمدي، الكرد وكردستان في الوثائق البريطانية ، (لندن ،١٩٩١)

المصادر باللغة الكوردية:

١- احمد تقى، خهباتى گهلى كورد له ياداشتهكانى احمد تقىدا، (بغداد ،١٩٧٠).

٢- رسول هاوار ،شيّخ محمود قارهمان و دهولّهتهكهى خوارووى كوردستان ، به(١)و(٢) ، (لندن ،١٩٩١).

٣- رفيق حلمي ،ياداشت ، بة(١)ء(٢) ، (سليّمانى ،١٩٨٨).

٤- رۆبرت ئۆلسن، راپهرينى شيّخ سعيدى پيران ،وهرگيّرانى:ابوبكر خۆشناو ،(سليّمانى ،١٩٩٩).

المجلات:

١- احمد عثمان ابوبكر ، مقترحات لإدارة مناطق كوردية بعد الحرب العالمية الأولى، مجلة كاروان، ع(٤٨) ، أيلول ١٩٨٦.

٢- مذكرة حول الشيخ محمود، إعداد: الكابتن:ب.هولت،ترجمة: أزاد گرمياني،مجلة راية الإسلام،ع(١)،آذار ١٩٩٦.

المصادر باللغة الانكليزية:

1- Derk kinnan, Kurds and Kurdistan, (London, 1970).

چه‌پکێ نامه‌ی شێخ مه‌حموودی حه‌فید

❖ حه‌مه‌ی حه‌مه باقی

(١)

وتەیەکی پێویست:

سەرەتای بەهاری ساڵی ١٩٨٨ز، لەبەر شاڵاوی ئیقلیمگیریی ئەو هێرش و کیمیاویی بارانەی لەلایەن هێزەکانی (سەدام حسین)ەوە بۆ سەر ناوچە ئازادکراوەکانی کوردستانی عێراق کرا، ناچاربووین بە هەر دەردەسەریی و دژواریی و لێبڕانێك بوو، لە بناری چیای (ئاسۆس)ەوە دەربازبووین و چووینە کوردستانی ئێران و لەوێش لە شاری (سەقز)ی شیرین و جوانکیلەدا گیرساماوەو لەسەرەتادا هەر زوو بەهۆی هەندێ دۆستی دێرینەمەوە، لەگەڵ بنەماڵەی شێخەکانی گوندی (دۆزەخدەرە) ناسیاوییم پەیداکردو ئەوانیش لوتفیان نواند، نەوازشێکی زۆر کوردانەو جگەرسۆزانەیان کردین و لە سنووری توانای خۆیان بەدەر، یارمەتییان داین.

(دۆزەخدەرە)، گوندێکی زۆر بچکۆلەی سەر بە شاری سەقزەو نزیکەی (٥) کیلۆمەترێك لە خۆرهەڵاتی باکووری سەقزەوە دوور دەبێ. گوندەکە لە دەمێکەوە بەهۆی ماڵەباوانی بنەماڵەی سەیید عەبدولقادرەوە (١٨٧٣-١٩٥٧ز)، لەگەڵ بنەماڵەی کاك ئەحمەدی شێخ (١٧٩٢-١٨٨٧ز)ی سلێمانییەوە، دۆستایەتی دێرین و ڕاستەقینەو پتەویان پەیدا کردووە، ئیتر ئەوە دوای ئەوەو تائێستاش ئەم دۆستایەتییە هەر بەردەوامە.

ئەم دۆستایەتییە لە سەردەمی شێخ مەحموودی حەفید (١٨٨١-١٩٥٦/١٠/٩)دا، زیاتر گەشەی کردووە، کە هاوتەمەنی (سەیید عەبدولقادر) بووە. دۆستایەتییەکەیان ئەوەندە توندو پتەو بووە، زۆر جار لە سنووری پێوەندی نێوان شێخ و خەلیفەی تێپەڕاندووەو وەك نەوەکانیان دەیگێڕنەوە، لە هەموو کات و سەردەمێکی خۆشی و ناخۆشیدا، لە

سەردەمی ئەوپەڕی دەسەڵاتی شێخ مەحموودا، کە حوکمداری کوردستان بووە، تا ئەوپەڕی بێدەسەڵاتیی شێخی نەمر، کە لەدوای ژیانی ئاوارەیی و دەست بەسەرییەکەی، لە بەغداد هەڵاتووەو بۆ نیشتمان گەڕاوەتەوەو لە گوندی (داریکەلی) گۆشەگیر بووە، هەمیشە بەسەر سنووری توند داخراوو قایمکراوی هەردوو دەوڵەتی عێراق و ئێراندا، نامەی بەردەوام و هاتووچۆ لەنێوانیاندا بەردەوام بووە، هەر ئەوەکانی سەیید عەبدولقادر دەیگێڕنەوە، کاتێ کە هەواڵی کۆچی دوایی شێخی نەمر، بە شێخ عەبدولقادر گەیشتووە، ئیتر لە سوێی شێخ مەحموود، زۆر نەڕیاوەو نەخۆش کەوتووەو دوو مانگ دوای کۆچی شێخ مەحموود لە (۱۹۵۷/۱۲/۲۳ز-۱۳٤۹/۱۰/۲هەتاوی) کۆچی دوایی کردووە، هەر لەبەر ئەمە، ئەوانەی لە نزیکی (شێخ)ەوە ئاگاداری دۆستایەتیی هەمەلایەنەی شێخ مەحموود بوون، چاکتر شارەزای ئەم پێوەندیو دۆستایەتییە قووڵە بوون، بۆیە شاعیرێکی میللی وەك: بەنگینە- حاجی باقی (۱۹۰۸-۱۹۷۲ز)، کە شێخیی نەمری خۆشدەویست، لەو شیعرە بڵاوەیدا، کە بۆ کۆچی دوایی شێخ مەحموودی نووسیوەو سەرەتاکەی بەمجۆرە دەست پێدەکات:

ئەی دڵ ! کۆستی وا، هەر نەبینراوە
بۆ هەڵناقرچێی بەدەم جەفاوە!
هاوار ! بەندی دڵ، بڕا بە جاریٚ
قەڵای قەومی کورد، ڕووخایە خواریٚ

لە بەیتێکیدا ئاماژەی بۆ ئەو دۆستایەتییە توندەی نێوان شێخ مەحموودوماڵباتی شێخانی (دۆزەخدەرە) کردووەو دەڵێت:

ڕادیۆ بانگی دا، لە دۆزەخدەرە
(شێخ) وەفاتی کرد، بۆ کورد خەتەرە[1]

---

[1] دیوانی حاجی باقی (بەنگینە)، کۆکردنەوەو ئامادەکردنی عوسمان محەمەد هەورامی، سلێمانی، چاپەمەنی دیلان، چاپی یەکەم، ل٦٧.

لــــەماوەی تەمــــەنی دۆســــتایەتیی (شــێخ مــــەحموود) و (ســــەیید عەبــدولقادر)دا، (١٣) نامــەی شــێخی نــەمر، نــەوەکانی ســەیید عەبــدولقادر پــارێزراون، کــە شــێوەی پارێزگــاریی ئــەم نامانــە، ئەوەنــدە بــە پیرۆزیــی و رێــزەوە هــەڵگیراون، تەنانــەت زەرف (پاکــەت)ی نامــەکان وەك خۆیــان مــاون، بــەجۆرێکیش هــەڵگیراون، کــە ئەگــەر هــەر ســەیری پشتی زەرفــەکان بکرێــو ســەیری مێــژووی ســەر نامــەکانی ناویــان نــەکرێ، وا دەزانــرێ هــەر چــەند مانگێکــە نێــردراون، لەکاتێکــدا دوو نامــەیان، کــە هــی ســەردەمی حوکمــداریی کوردستانە، مێژوویان نزیکەی (٨٠-٩٠) ساڵێك لەمەوبەرە.

ســەیر لەوەدایــە، شــێخی نــەمر ئەوەنــدە گونــدی (دۆزەخــدەرە)ی لا شــیرین بــووە، دڵــی نــەهاتووە لەســــەر پــشتی زەرفــەکان و ســــەردێری ســــەرەتای نامــــەکان بنووســــێ: (دۆزەخــــدەرە)، بــــەڵکوو لای خۆیــــەوە بــــە (جەننــــەت دەرە)ی ناوناوەو تکای لە نزیکانی خۆیشی کردووە، تا هەروای ناوبەرن.

شــــایانی باســــە، پێوەنــــدیی شــــێخی نــــەمرو ماڵبــــاتی شــــێخانی (دۆزەخــدەرە)، لــە ســنووری ئــەم نامانــە بــەربڵاوترو چــڕە، کــە وەك نــەوەکانی بنەماڵــەی (ســــەیید عەبــدولقادر) دەیگێڕنــــەوە، لــــەکاتی جــــەنگی یەکــــەمی جیهانیــــدا، کــــاتێ لەشــــکری ڕووســــی لــــە خۆرئــــاوای ئێرانــــەوە، ڕووەو (مــــەریوان)و (پێنجــوین) بــەرەو کوردســــتانی باشــوور هــاتوون، شــێخی نــەمر بــۆ بــەرپێگرتنیان بــە لەشــکری کــوردەوە هاتۆتــە نزیــك پێنجــوین و ژمارەیــەکی زۆر لــە جــەماوەری کوردســتانی ئێــران، لــە لەشــکری (شــێخ)دا پێــشمەرگە بــوون، کــە ئەنــدامان و خزمــانی ماڵبــاتی شــێخانی (دۆزەخــدەرە)ش لــەم هەڵوێــستەدا بــــە دڵ و بــــە گیــــان لەگــــەڵی بــــوون... دوای ئەمــــەش وەك بیرەوەرییــەکانی زێــوەر (١٨٧٥-١٩٤٦)ی شــاعیر لــە(گەنجینــەی مــەردان)و شــێخ لــەتیف حەفیــد (١٩١٧-١٩٧٢) دەیگێڕنــەوە، لــە تێــشکانەکەی شــەڕی (دەربەنــدی بازیــان)دا، کــە ژمارەیــەکی زۆری لەشــکرەکەو بنەماڵــەی شــێخی نــەمر، ئــاوارەبوون و ڕوویــان لــە کوردســتانی ئێــران کــردووەو لــە مــەریوان و بانــەو ســەقزدا گیرســاونەتەوە، لەلایــەن بنەماڵــەی دۆزەخــدەرەوە پێــشوازیی

شـایان کـراون و داڵـده دراون و حەسـێنراونەتەوەو سـەرلەنوێ بـۆ مەیـدانی خـــەبات ئامادەکراونەتـــەوە.. دواتـــریش لـــەکاتی حوکمدارییەکەیـــدا، ڕوونـاکبیری ناسـراوی وەك (سـەیید ڕەئـووف ضـیائی)، کـە ئـەویش هـەر (سـەقز)ییـەو لەگـەڵ شـێخانی دۆزەخـدەرەدا خزمـە، لـە سلێمانی لای شێخ هەمەکارە بووە.

نـاوەڕۆکی ئـەم چـەپکە نامەیـەی شـێخ مـەحموود بـۆ سـەیید عەبـدولقادری دۆزەخـدەرە، هـەموویان بـاس و بابـەتی دۆسـتایەتی ئـامێزن و بـریتین لـە کاروبـاری تایبـەتی هـەردوو دۆسـت. بـەڵام ئـەوەی جێـی سـەرنج و دڵخۆشـییە، چـوار لـەم نامانـەی (شـێخ) بـە کـوردی، بـۆ دۆسـتێکی وەك عەبـدولقادر، لـە پارچـەیەکی تـری کوردسـتاندا نووسـراون، کـە لـەو سـەردەمەدا زمـانی کـوردی تێـدا قـات و قـڕ کـراوەو نیـشانەی ئەوەشـە، کـە سەیید عەبدولقادر زانیۆێتی کوردی بخوێنێتەوە.

هاوکـات (٤) نامەشـیان لـەکاتی حوکمدارییەکـەی شـێخ مـەحمووددا نووسـراون، کـە لـە دامێنـی هـەر نامەیەکیانـدا، لەسـەروو نـاوی خۆیـەوە دەنووسـێ: مـەلیکی کوردسـتان. ئـەم چـەپکە نامەیـەی بـۆ سـەیید عەبـدلقادری دۆزەخـدەرە نووسـراون، مێـژوویان لـە (١٩٢٠-١٩٤٧)ن دەخایـەنێ. هەرچـەندە لێـرەدا دەبـێ ئـەوەش بڵـێم، کـە چ ئـەو نامانـەی بـە فارسـی و چ ئەوانـەش بـە کـوردی بـۆ بنەماڵـەی دۆزەخـدەرە نووسـراون نووسـیارەکانیان کـوردی و فارسـی زان نـەبوون و ئاسـتی خوێندەواریـشیان زۆر باڵا نەبووە.

وەك لەسـەرووتریش ئامـاژەم پێـدا، لەبـەر ئـەوەی نـاوەڕۆکی زۆربـەی ئـەم نامانـە، تایبـەتن بـە کاروبـاری دۆسـتایەتی هـەردوولاوە بـە پێویـستم نـەزانی سـەرنج و لەنگـەری زۆریـان ڕابگـرم، بـەڵام دواتـر سـەرنجێکی گـشتی لەسەر پوختەی ناوەڕۆکیان دەردەبڕم.

(٢)

هـەر لـەو ماوەیـەدا کـە لـە سـەقز بـووم، زۆر زوو لەگـەڵ بنەماڵـەی بـەڕێزان کاکـە سـەیید عەبـدولقادری (سـیادەت)ی شـاعیر کاکـە سـەیید مـستەفای تورجـانی، کـوڕانی خوالێخۆشـبوو: حـاجی بابەشـێخ (١٨٧٦-١٩٥٩ن)ی سـەرۆك وەزیرانـی کۆمـاری کوردسـتاندا ناسـیاویی و دۆسـتایەتی بـەتین و بەتایبـەتیش لەگـەڵ کـاك سـەیید مـستەفادا پەیـدا کـرد، کـە بـەهۆی پلەوپایـەی دێرینـەو ناوبـانگ و پێوەنـدی کۆمەڵایـەتی بـەربڵاوی جـەنابی باوکیانـەوە، بەڵگەنامەیـەکی هەمـەجۆرەی زۆریـان لـەلا کۆبۆتـەوە، لـەناو ئـەو بەڵگەنامانەشـدا، وەڵامنامەیـەکی شـێخ مـەحموود بـوو بـۆ "حـاجی بابەشـێخ" کـە بـە مێـژووی (١٩٣٠/٩/٣١ن) نووسـرابوو. نامەکـە بـە زمـانی فارسـی و خـەتێکی خـۆش و پەخـشانێکی بـەتین و چـڕ دارێژراوە.

لـەم وەڵامنامەیـدا دەردەکـەوێ، کـە پێـشتر جـەنابی حـاجی بابەشـێخ لەلایـەن دەوڵـەتی شاهەنـشایی ئێرانـەوە، تکـا لـە حـاجی بابەشـێخ کرابـێ، تـا بـەهۆی دۆسـتایەتییانەوە لەگـەڵ شـێخ مـەحمووددا، داوای گـرتن، یـان بەدەسـتەوەدانی (حەمـە ڕەشـیدخانی بانـە)، لـە شـێخ مـەحموود بکـات، کـە لـەو کاتـەدا لـە دەسـت ئێـران هـەڵاتووە. واتـە: لـە سـاڵی (١٩٣٠ن)دا ئـەم هـەردوو کەسـایەتییە کـوردە، پلـەو پایەیـەکی دەوڵـەت و ڕێکخـراوو حیزبێکیـان نییـە، چـونکە وەك دەزانـین لـەو سـاڵانەدا (شـێخ) دەسـەڵاتی حوکمـداریی کوردسـتانی نـەماوەو بـە تایبـەتیش لـەکاتی نووسـینی ئـەم نامەیـەدا، سـلێمانی جێهێـشتووەو لـە ناوچـەکانی شـارباژێرو پێنجوێنـدا دەژیـو ئـەم نامەیـەش ڕێکەوتـە لەگـەڵ هەڵـچوون و ڕۆژانـی جـەماوەری دەڤـەری سـلێمانی و دەوروبـەری بـە تایبـەتی و زۆربـەی ناوچـە کوردنیـشینەکانی کوردسـتانی عێـراق،

چونکه ئەم نامەیە هەفتەیەك دوای خۆپیشاندان و ڕاپەڕینی بەردەرکی سەرای سلێمانی (١٩٣٠/٩/٦ن) نووسراوە، بەڵگەی ئەوەیە، کە شێخ لەم کاتەدا دەسەڵاتی ئیداریی و یاسایی بەسەر دەوڵەتی عیراقدا ناڕوات تا داوا لە هێزو بەرپرسانی عێراق بکات (حەمە ڕەشیدخانی بانە) یان بۆ دەسگیر بکات و بە دەسەڵاتدارانی ئێرانیان بداتەوە. هاوکات (حاجی بابەشێخ)یش هێشتا نەبۆتە سەرۆك وەزیرانی کۆماری کوردستان. لەبەر ئەوە بەرپرسانی دەوڵەتی شاهەنشایی ئێران ئەم هەلومەرجەیان هەڵسەنگاندووەو زانیویانە لەم سەروبەندەدا شێخ مەحموود لە دەوڵەتی عێراق تووڕەو داخ لەدڵەو خۆسازدانیشە بۆ تۆڵەکردنەوەی قوربانیانی ڕاپەڕینی بەردەرکی سەرای سلێمانی و ئەگەر لەم کاتەدا سەرۆك خێڵێکی کوردی وەك (حەمە ڕەشید خانی بانە)یش بە ناوی ئەوەی لە دەوڵەتی ئێران یاخی ببێ و بچێتە پاڵ دەوڵەتی عیراق، ئەوا شێخ مەحموود بە چاوی ناحەزو دوژمنی کورد سەیری ئەو سەرخێڵە دەکات و تۆڵەی ئەم هاوکاریکردنەی دەوڵەتی عێراقی لێدەکاتەوە. بۆیە دەوڵەتی ئێران بەزیرەکییەوە ئەم هەلە دەقۆزنەوەو لەم دەرفەتدا داوایان لە حاجی بابەشێخ کردووە، تا تکای دەستگیرکردنی (حەمە ڕەشیدخانی بانە) یان لە شێخ مەحموود بۆ بکات، کە لەم سەروو بەندەدا بە خۆی و لەشکرەکەیەوە لە ناوچەکانی شاربازێڕو پێنجوین دایەو ئەو هەردوو ناوچەیەیش سەرەڕێی هاتوچۆی دەربازبوونی (حەمە ڕەشید خانی بانە)یە، لە سنوورەکانی هەردوو دەوڵەتی عێراق و ئێرانەوە.

نامەکە جگە لەوەی بەڵگەیە بۆ پلەوپایەو دەسەڵات و ناوبانگی ئەم دوو کەسایەتییە گەورەیەی هەردوو کوردستانی عیراق و ئێران، لای گەورە بەرپرسانی دەوڵەتی ئێران، هاوکات بە ناوەڕۆکەکەیدا دەردەکەوێ، کە شێخ مەحموود هەر لەبنەڕەتەوە دەزانێ کە ئەم داوایە لەلایەن دەوڵەتی ئێرانەوە بەرەو ڕووی (حاجی

بابەشێخ) کراوەتەوە، هەر لەبەر ئەمە دەزانێ کە وەڵامەکەیشی بەرچاوی کاربەدەستانی ئێران دەگاتەوە، بۆیە بە گیانێکی دیپلۆماسیانە، سەرەڕای ئەوەی گلەیی زۆر لە دەوڵەتی ئێران دەکات، لە هەمان کاتدا خۆی و (حاجی بابەشێخ)یشی لەو داوایە دەرباز کردووە:

"سەبارەت بە بابەتی نامەکەو محەممەد ڕەشیدخانی وێنەیی و سەرلەبەری بەگزادەی (بانە)یش، وردەکارییەکی واتان فەرمووە، کە بەگوێرەی بۆچوونی هێژاتان بێ، دەبێ ناوبراو لە عەمرو نۆی منی خزمەتگوزارتاندا هەڵسوکەوت بکات! هەر لەبەر ئەمەشە هۆی نەوازشی ئەوتان، لە من داوا فەرمووە! پەنا بەخوا لەم بوختانە گەورەیە، کە دەبێ لای ئەم دڵسۆزەی خۆتانەوە ڕاستیی ببیستن و بە دڵسۆزییەوە عەرزتان دەکەم، کە بەو هۆیەوە لە جەنابی هێژاتان دۆستتن، کەمتر گومان دەکەم، بۆیە دەبێ باوەڕ بفەرموون، کە هەرچییان عەرزکردوون، هەمووی دەست هەڵبەستی ناحەزان و ناپاکان بووەو هەرگیزو بۆ هیچ کارێکیش ڕووی لە ئێمە نەناوە، تا ببمە ڕاوێژکاری، یان بەرپرسیان، ئەگینا گومان دەبرێ، کە پێشتریش و دواتریش خزمەتی هەمەجۆرەم بە حکوومەتی مەزنی ئێران کردبێ و بە (با)ی بدەم! خۆشتان دەزانن کە هیچ پاداشتێکی کاری چاکەم لە حکوومەتی مەزن وەرنەگرتۆتەوە، لەکاتێکدا هەمیشەیش تەقەللای ئەوە دەدەم تا سەرەڕای ئەوەی ڕەزامەندیی دەوڵەتی مەزن بە دەست بهێنم، کەچی پاداشتەکەی هەر بە گەورەترکردنی ناحەزانی من و نزمترکردنەوەی دۆستانی من شکاوەتەوە. لەپاڵ ئەمانەشدا هێشتا تا گیان لە جەستەمدا بێ، لە چاکەی دەوڵەتی مەزن .... سەرەڕای ئەوەی ئەو ئامۆزا بەڕێزەم دەیڵێت، کە هەرچی لەو بارەیەوە بفەرموێ، دەبێ بە گیان ئەنجامی بدەم و بە شانازییەوە جێبەجێی بکەم. بەڵام لەم بابەتەوە ئەم دۆستەتان پۆزش دەخوازێ، کە ئەگەر هاتوچۆی

خەڵكی، بە هۆیەك بزانن، ئەوا نەخێرو خانەدانی كاك ئەحمەد (خوا ڕووی موبارەك بكات)، لە هەموو جیهانی ئیسلامییەوە زیارەتی دەكرێ و ئەوەش پێچەوانەی ڕەوشت و ئایینە، ئەگەر ڕێگە لە خەڵكی بگرین، جگە لەوەی كە ناوبراو، ناوبەناوێك هەر بە مەبەستی زیارەت هاتووەو ئەمەش نەبۆتە مایەی پێوەندیی ئێمەو ئەوان و لە عەقلیشەوە دوورە، كە بەبێ سەردانی ڕاستەوخۆی ئەوان، خۆمان بە ئامۆژگاریكارو بەرپرسی ئەوان دابنێین. هیوادارم لەم ڕووەوە گلەیی نەفەرموون و بەندەی موخلیسیشتان بۆ هەمیشەو بۆ بەسەركردنەوەی كاروباری هێژاتان ئامادەم. تكاو خۆزگەشم ئەوەیە، بەڵكو بە سۆزەوە عەرزتان دەكەم، كە ئەو پلەو پایەو ڕێزەی لە سایەی خواوە ئێستا هەتانە، بیقۆزنەوەو كاروباری موسڵمانانی پێ ڕاپەرێنن و نەبنە سۆنگەی تەنگ پێهەڵچنینتان، كە من پێم وایە ڕەزامەندیی خوای مەزن، دەبێتە هۆی بەرزبوونەوەو مانەوەی هەمیشە. ئیتر (لوقمان)یش پێویستی بە فێركردن نییە".

(٣)

لە سەرنجێكی گشتیی ناوەڕۆكی ئەم چەپكە نامەیەدا، دەگەینە ئەو ئەنجامەی، لە سەروبەری ڕستەو كۆپلەو پەرەگرافی ئەم نامانەدا، گیان و باوەڕی شێخ مەحموودی حەفید، بە ئایینی ئیسلامگەرایی، ڕەنگ دەداتەوە، كە ئەم باوەڕە لە تەمەنی چارەكە سەدەی ئەم نامانەو لە قۆناغەكانی ئەوپەڕی دەسەڵاتی شێخ مەحمووددا، لە حوكمداری كوردستانەوە، بۆ ژیانی گۆشەگیریی، لە گوندێكی وەك (داریكەلی)دا، هەمان هەست لە یەكەمین ئەم چەپكە نامەیەدا، تا دوایەمین نامە، بە هەمان جریوە دەدرەوشێتەوە، كە ئەم باوەڕە چەسپیوە، دەشێ بكرێتە

دەلاقەیەك بۆ ئەوانەی فیکری ئەم سەرکردە کوردە بخوێننەوەو بزانن ئەم فاکتەرەی ئایینە، زەبرو کاردانەوەی چەند لەسەر چارەنووسی کوردو ناسنامەی بزووتنەوەکەی بووەو لەم بوارەشدا ئەم ڕستانە، لە دەقی چەند نامەیەکی شێخدا، وەك نموونە دەهێنینەوە:

"هەموو ئاوات و کۆششێکی من، لەپێناوی پاراستنی ئایین و ئەم کۆمەڵە کوردە ئیسلامەدایە، بە هیمەتی پێشینانی خۆمان، کە هەر بەمجۆرەیان کردووە، تەقەللای پارێزگاریکردنی موسڵمان لەژێر پەنجەی کافراندا دەدەین. خوای مەزن سەرتان بخات و بە پیشتیوانی خوا نائومێد نەبین. ئەوانەش کەوا ڕێبازی تەریقەت دەشێوێنن و لەگەڵ ئەم زنجیرەی بنەچە پاکەدا، دوژمنایەتی دروست دەکەن، پیرانی تەریقەت، بەگوێرەی حەق، حەقیان لێ دەسێنێ و بەسزای خۆیانیان دەگەیەنن و لە باوك و باپیریانەوە لە دین بێبەشیان دەکەن"[3]

یان:

"هەروەك چۆن ئێمە بۆ بووژاندنەوەی ئایین تێدەکۆشین، یان چۆن جەنابی هێژاتان لەم دنیا، کەوتوونەتە ناو دۆزەخەوە، بە پشتیوانی خوا لە دنیای دواییدا لە بەهەشتدا دەبێ، لە دوعای خێریش نابێ لە یادم بفەرموون".

بە پشتیوانی خوا هیواخوازم بە دوو رکاعەتی نوێژی سوننەت، لەسەر بەرماڵە موبارەکەکەتان، بە پلەی دەروێشی بگەم".[4]

یان:

"قوربان، بەهۆی ئەو خەونەوە، کە پێشتر دیبووم، کاتێ خۆی بە خزمەت حەزرەتی سەروەریی جیهان گەیشتم، ئیتر لای خۆمەوە هیچ گومانێکم لە سەییدایەتی و نەجابەتی هێژاتانەوە نەماوە"[5]

---

[3] نامەی ٧ی مارتی ١٢٤٠.
[4] نامەی ٣ی نیسانی ١٩٤٧.
[5] نامەی ١٣ی ئەیلولی ١٩٣٠.

(١)

بخدمت جناب شيخ عبدالقادر دام مجده

قوربان دەستت ماچ ئەكەم

كاغذت رسيد از مژده سلامتى آن محب خيلى مسرور شدم از خصوص رفع حرج هرچندى ممكن باشد سعى خواهم كرد اين كاغذرا براى معتمد خودم جناب يوزباشى ماجد افندى نويشته كه در حكومت سفر سعى و تسهيلاتى بكند پاكترا بلا تأجيل روانه فرمائيد. حال پاره براى خريدن املاك ندارم آن پاره كه (؟) املاك صرف مىكنم در راه جهاد اكبر و براى مجاهدين صرف ميكنم. زياده درحفظ خدا باشيد محبم.

٢٥ تشرين اول ٣٩

ملك كردستان

بۆ خزمەتی جەنابی شێخ عەبدولقادر[6]، خوا هەر سەروەریی بەردەوام بکات

نامەکەتان گەیشت لە مژدەی سەلامەتی‌ی ئەو خۆشەویستە، زۆر دڵشاد بووم. سەبارەت بە لابردنی خەرجییەکەش ئەوەندەی لەتوانامدابێ، دریغیم نەکردووە. ئەم نامەیەشم بۆ جێ‌متمانەی خۆم، جەنابی یووزباشی ماجد ئەفەندی[7] نووسیوە، کە لە فەرمانڕەوایەتی‌ی (سەقز)دایە، تا تەقەللا

[6] سەیید عەبدولقادری دۆزەخ دەرە کوڕی سەیید محەمەد کوڕی سەیید ئیسماعیلی دوورەمە. پەیوەندیی دۆستایەتیی لەگەڵ شێخدا هی ڕۆژانی شەڕی پرووسە لە یەکەم جەنگی جیهانیدا. دوای بەدیل گیرانی شێخیش، کە بنەماڵەو کەس‌وکارو لایەنگرانی ئاوارەی ئەو دیو بوون، سەیید عەبدولقادر بەدەنگیانەوە هات و هاوکاری و کۆمەکی کردن. دۆزەخدەرەیش، دێیەکی سەر بە شاری سەقزەو نزیک بە باکووری ڕۆژهەڵاتیەتی. شێخ لەبەر خۆشەویستی‌ی سەیید عەبدولقادرو بۆ وەفاداری نواندن ناوەکەیی گۆڕیوە بە جەننەتدەرە.

[7] مەبەست ماجد مستەفای ئەفسەرێکی لەشکری شێخ مەحموودە.

بــدات و ئاســانكاری لــەو ڕووەوە بكــات. نامەكــە بــەبێ ڕاگیركــردن ڕەوانــە بفــەرموون. ئێــستا بــۆ كــڕینی زەوی وزار، پــارەم نییــەو ئــەو پارەیــەی كــە بــۆ كـــڕینی زەوی وزاری ســـەرف دەكـــەم، لـــەپێناوی جیهـــادی گـــەورەو بـــۆ موجاهیدینی سەرف دەكەم. لەوە زیاتر، لە پەنای خوادا بن. خۆشەویستم.

٢٥ی تشرینی دووەمی ٣٩[8]

مەلیكی كوردستان

(٢)

خدمت رشادت و سعادتمآب جناب شیخ عبدالقادر دام لقاه

بعــد از عــرض ســلام واحترامــات رقیمــهء زیبــا مــرقم اینجانــب فرمــوده بودیــد واصــل دســت تعظیم گــردید از انــسانیت و الطــاف و مــژدهء عافیت آن جنــاب عــالی بــسیار مــسرور و ممنــون شــدم امیــداورم دائمــا در كمــال عافیـت وصـحت بـوده باشـید، غایـه و كوشـش مـن صـرف بـرای محافظـهء دیانـت و ایـن كتلـهء كـورد اسـلام اسـت مـا بـه همـت اجـداد خـود (بـدین گـونـه؟) بمحافظــهء مــسلمان از زیــر پنجــهء كفــار تــشبث كــردهام (امــل) اســت؟ خــدای لایــزال موفــقتــان فرماینــد و محــروم نــشویم انــشاءالله آنانكــه از خــط طریقــت تجــاوز وبــااین ســلالهء طــاهره عــداوت پــیش آورد پــیران طریقــه (؟) حــق و اورا بــه مجــازات خــود میرســاند وجدالجــد دردنیــاو قیامت از دین محروم میفرماید.

چـون مـا بـرای احیـای دیانـت سـعی میكنـیم دیگـر چـون جنـاب عـالی دردنیــا بــه دوزع (دوزخ) افتــادهایــد انــشاءالله در قیامــت جنــت مكانــت میباشد باید از دعای خیر غافلم نفرماید.

٧ مارت ٣٤٠ ملك كردستان

---

[8] ساڵەكە ڕۆمییەو دەكاتە ٢٥ی تشرینی دووەمی ١٩٢٣.

بۆ خزمەتی جوامێرو بنەچە بەختەوەر

جەنابی شێخ عەبدولقادر خوا بیپارێزێ

دوای پێشکەشکردنی ڕێزو سڵاو. نامە جوان و ڕازاوەکەی بۆ ئەم لایەنەتان فەرموبوو، بە دەستی سوپاسگوزاریم گەیشت، لە پیاوەتی و لوتف و مژدەی چاکبوونەی ئەو جەنابە، یەکجار دڵشاد بووم و قەدرزانیم کرد، هیوادارم هەمیشە لەوپەڕی لەش ساغی و سەلامەتیدا بن. هەموو ئاوات و کۆششێکی من، لەپێناوی پاراستنی ئایین و ئەم کۆمەڵە کوردە ئیسلامەدایەو ئێمەش بە هیممەتی پێشینانی خۆمان، کە هەر بەم جۆرەیان کردووە تەقەللای پارێزگارکردنی موسڵمانان، لەژێر پەنجەی کافرانسدا دەدەین. خوای مەزن سەرتان بخات و بە پشتیوانیی خوا نائومێد نەبین. ئەوانەش کەوا ڕێبازی تەریقەت دەشێوێنن و لەگەڵ ئەم زنجیرەی بنەچە پاکەدا دوژمنایەتی دروست دەکەن، پیرانی تەریقەت، بەگوێرەی حەق، حەقیان لێ دەسێنێ و بە سزای خۆیانیان دەگەیەنن و لە باوك و باپیرەوە لە دین بێبەشیان دەکەن.

هەروەك چۆن ئێمە بۆ بووژاندنەوەی ئایین تێدەکۆشین، یان چۆن جەنابی هێژاتان، لەم دنیا کەوتوونەتە ناو دۆزەخەوە[9]، بە پشتیوانیی خوا لە دنیای دواییدا، جێگاتان لە بەهەشتدا دەبێ. لە دوعای خێریش نابێ لەیادم بفەرموون.

٧ی مارتی ٣٤٠[10]

---

[9] مەبەستی لەلایەکەوە لەوەیە، کە لە گوندی (دۆزەخ دەرە)دا دەژی و شێوە گاڵتەکردنێکی برایانەیشی تێدایە، لەلایەکی تریشەوە ستایشی ئەو خواپەرستییەی دەکات، کە لە هەموو خۆشیی و بەختەوەریی ئەم دنیایە، دەستی داشتووەو ئازار لە خواپەرستییەکەیدا دەچێژێ.

[10] ڕۆمییەو دەکاتە ٧ی مارتی ١٩٢٤.

۳۰/۹/۱۳

خدمت حضرت مستطاب عموی زادهء محترم آقای حاجی بابا شیخ دام فضله العالی

پس از عرض سلام واحترام لایقه دستخط مبارك واصل و خواندن سطورش موجب ستر همه الم و رفع همه غم گردید قربان سبب به رؤیای که سابق دیده‌ام وجناب سید عبدالحکیم میداند بلکه بمراتب بیان نموده‌ام وقتی بخدمت حضرت فخر عالم ٤۳ رسیدم شك از سیادت و نجابت جنابعالی ندارم مع هذا هرگز از صداقت و دوستی آن جناب بلکه هرچه اظهار فرموده مطابق واقع دانسته ومیدانم و ازینطرف نیز مخلص‌را بدوست حقیقی و ارادتمند صمیمی محسوب فرمایند راجع به مسئله مرقومهء محمد رشید خان وینه و سایر بگزادهای بانه شرحی بیان فرموده مبنی بأینکه بزغم جنابعالی درتحت امر و نهی ارادتمند حرکات مینمایند و ازاین جهت اظهار فراح جویی و نوازش ایشان از من فرموده‌اند سبحانك هذا بهتان عظیم از مخلص خودتان راستی بشنوند و صداقتاً عرض مینمایم زیرا از جنابعالی دوستی کمتر گمان میبرم باور بفرمایند هرچه عرض کرده‌اند بستهء مغرضین و مفسدین است و هرگز برای هیچ کاری مراجعت به ما نکرده‌اند تا که مستشار ویا آمر ایشان شوم والا گمان مبرند که سابق و لاحق خدمتی متعدده به حکومت علیه ایران رسانید به باد دهم و باوجود خودتان میدانند هیچ جزای نیکی از حکومت علیه ندیده‌ام دائما درصدد رضامندی حکومت علیه هستم وجزایش ترقی مغرضان اینجانب وپستی دوستان من است بهرحال تا جانی در بدن دارم از خیرخواهی دولت علیه .... باوجود اظهار ان عموی زادهء محترم که ما طالبم هرچه راجع به من .... در انجام آن بجان منّت دارم

لیکن از این قضیه مخلص معذرت مینمایم اگر آمدشد عامەرا سبب میدانند خیر خاندان حضرت کاك احمد قدس الله روحه عالم اسلامی قصد نمایند و خلاف دیانت کە مانع شویم غیر از این کە گاه گاهی محض زیارت امدەاند وسیلەء ارتباط ما وایشان نیست واز عقل دوراست بدون مراجعەء ایشان خودرا بە ناصح و آمر ایشان محسوب نمایم امیدوارم گلە نفرمایند مخلص دائما برای ارجاع امورات بە جنابعالی ما حاضرم. رجا و خواهشی دارم بلکە مشفقانە عرض مینمایم همین موقع احترام کە حالا الحمد لله بدست دارند فرصت غنیمت شمارند واز اصلاح کار مسلمین مضایقە نفرمایند بە خیال رضای خدای تعالی واسطەء ترقی پایندە و بی‌زوال خواهد بود دیگر لقمان را آموختن نشاید.

محب

(ئیمزای مەحموود)

بۆ خزمەتی حەزرەتی بنەچە چاك، ئامۆزای بەڕێزم جەنابی حاجی بابەشێخ، چاكەو پیاوەتیی هەر بەردەوام بێ

دوای پێشكەشكردنی عەرزی سڵاوو ڕێزی شایان، نامەی دەستنووسی موبارەكتان گەیشت و خوێندنەوەی دێڕەكانی بوونە مایەی باركردنی هەموو ئازارو باركردنی هەموو خەمێك.

قوربان. بەهۆی ئەو خەونەوە، كە پێشتر دیبووم و جەنابی سەیید عەبدولحەكیمیش دەیزانێ و تەنانەت چەند جارێكیش گێڕاومەتەوە، كاتێ بە خزمەتی حەزرەتی سەروەری جیهان گەیشتم، ئیتر لای خۆمەوە هیچ گومانێكم لە سەییدایەتی و نەجابەتی هێژاتان نەماوە" بۆیە هەرگیز لە ڕاستگۆیی و دۆستایەتی ئەو جەنابە گومانێكم نییەو هەرچییان فەرمووە، هەمووی ڕاست بووەو وەك خۆی دەرچووە. دەزانم

لـە بەرامبـەردا مـنی دڵسۆزیـشتان بـە دۆسـتی ڕاسـتەقینەو خزمـەتگوزاری بێچەندو چوونی خۆتانم لەهەژمار دەفەرموون.

ســەبارەت بــە بابــەتی نامەکــەو محەمــەد ڕەشــیدخانی وێنــەیی و ســەرلەبەری بــەگزادەی (بانــە)ش، وردەکارییــەکی واتــان فــەرمووە، کــە بــەگوێرەی بۆچــوونی هێــژاتان، نــاوبراو لــە عومرونــۆێ منــی خزمەتگوزارتانــدا هەڵــسوکەوت دەکــات ! هــەر لەبــەر ئەوەشــە هــۆی نەوازشــی ئــەوتان لــە مــن داوا فــەرمووە ! پــەنا بــە خــوا لــەم بوختانــە گەورەیــە، کــە دەبــێ لای ئــەم دڵسۆزەی خۆتانــەوە ڕاسـتیی ببیـستن و بـە دڵـسۆزییەوە عــەرزتان دەکــەم، کــە بــەو هۆیــەوە لــە جــەنابی هێــژاتان دۆســتتر، کــەمتر گومــان دەکــەم، بۆیــە دەبــێ بــاوەڕ بفــەرموون، کــە هەرچــییان عــەرز کــردوون، هــەمووی دەســت هەڵبەســتی ناحــەزان و ناپاکـان بـووەو هـەرگیزو بـۆ هـیچ کـارێکیش ڕووی لـە ئێمـە نـەناوە، تابیمـە ڕاوێـژکار، یـان بەرپرسـیان. ئـەگینا گومـان دەبـرێ کـە پێـشتریش و دواتـریش خزمـەتی هەمـەجۆرەم بـە حکوومـەتی مـەزنی ئێـران کردبـێ و بـە (بـا)ی بـدەم ! خۆشـتان دەزانـن کـە هـیچ پاداشـێکی کـاری چـاکەم لـە حکوومـەتی مـەزن وەرنەگرتۆتـەوە، لەکاتێکـدا هەمیـشەش تەقـەللای ئـەوە دەدەم تـا سـەرەڕای ئـەوەی ڕەزامەنـدیی دەوڵـەتی مـەزن بەدەسـت بهێـنم، کەچــی پاداشــتەکەی هــەر بەگــەورەترکردنی ناحــەزانی مــن و نزمترکردنـەوەی دۆسـتایەتیی مـن شـکاوەتەوە. لـەپاڵ ئەمانەشـدا هێـشتا تـا گیـان لەجەسـتەمدا بـێ، لـە چـاکەی دەوڵـەتی مـەزن .... سـەرباری ئـەوەی ئـەو ئـامۆزا بـەڕێزەم دەیڵێـت، کـە دەبـێ هەرچـی لـەو بارەیـەوە بفــەرمویێ، دەبــێ بــە گیــان ئــەنجامی بــدەمو بەشــانازییەوە جێبــەجێی بکــەم. بــەڵام لــەم بابەتــەوە ئــەم دۆســتەتان پــۆزش دەخــوازێ، کەئەگــەر هاتوچـۆی گـشتیی خـەڵك، بەهۆیـەك بـزانن، ئـەوا نـەخێرو خانـەدانی کـاك ئەحمـەد (خـوا ڕۆحـی موبـارەك بکـات)، لـە هـەموو جیهـانی ئیـسلامییەوە زیـارەتی دەکـرێو ئـەوەش پێـچەوانەی ڕەوشـت و ئایینـە، ئەگـەر ڕێگـە لـە

خـەڵك بگـرین، جگـە لـەوەی كـە نـاوبراو، ناوبـەناوێك هـەر بـە مەبەسـتی زیـارەت هـاتووەو ئەمـەش نەبۆتـە مایـەی پێوەنـدیی ئێمـەو ئـەوان و لەعەقلیـشەوە دوورە، كـە بـەبێ سـەردانی ڕاسـتەوخۆی ئـەوان، خۆمـان بـە ئامۆژگاریكـارو بەرپرسـی ئـەوان دابنێـنین. هیـوادارم لـەم ڕووەوە گلـەیی نەفـەرموون و بەنـدەی موخلیسیـشتان بـۆ هەمیـشەو بـۆ بەسـەركردنەوەی كاروبـاری هێـژاتان ئامـادەم. تكـاو خۆزگەشـم ئەوەیـە، بـەڵكوو بەسـۆزەوە عـەرزتان دەكـەم، كـە ئـەو پلەوپایـەو ڕێـزەی لەسـایەی خـواوە ئێـستا هەتانـە، بیقۆزنـەوەو كاروبـاری موسـڵمانانی پێ‌ڕابپـەڕێنن و نەبنـە سـۆنگەی تـەنگ پێ‌هەڵـچنینیان، كـە مـن پـێم وایـە ڕەزامەنـدیی خـوای مـەزن، دەبێتـە هـۆی بەرزبوونـەوەو مانـەوەی هەمیـشە. ئیتر (لوقمـان)یـش پێویستی بە فێركردن نییە.

دڵسۆزتان

مەحموود

(٤)

بۆ مقامی بەرزو خەلیفەی پیری ڕۆشن ضمیر

جەنابی سەیید عەبدولقادر جەننەت دەرە (جەنەدەرە)

لـەدوای بـەیانی ئیخلاصـییەت كاغـەزی موبارەكتـانم وەرگـرت. خوێندمـەوەو بـووە سـەبەبی زیـادیی نـووری چـاوم ئـەحواڵت پرسـیبووین، واین لە داریكـەلی وە لـەطیـفـیش وا لـە بەغدا. بـە كـەرەمی خـواوە چـاوەڕێی هاتنـەوەین. طـەڵـەبی دوعـای خێـر ئەكـەین و ثـانییـەن بـە واسـیطەی دەروێش كەریمـەوە جووتـێ گـۆرەوی و جووتـێ دەستكێـشتان نـاردبوو، پـێم گەیـشت. چـاوی كوڕەكـان مـاچ ئەكـەم. ئیظهـاری تەئەسـوفتان فـەرمووبوو لـە بـەعـضـێ ڕێگەوە، بڵێم چی ئەبێت:

یارب سـتەدی ملك زدسـتی چومەنی

دادی بە محـنتی نی مـەردی نی زنی

اگر گردش روزگار بنده معلوم شـــــد

پيش تو چه دەفزنی، چە شمشسيرزنی

دووبـاره بـه فـەحوای (لاتقنـت– لاتقـنط) ... نابـێ مـەئيووس بـبن. ان الله معنا: باقی تەمەنناى مەسرووريیەتی دین و (دینو) دنیاو ئاخیرەتتان ئەکەم.

مەحموود 1941/12/21

* نامەکە لەبنەرەتـدا بـە ڕێنوسـی کـوردی ئـەو سـەردەمە نووسـرابوو. بۆ زیاتر تێگەیشتنی خوێنەران بەمجۆرەم نووسییەوە.

(5)

قوربان خاڵۆ سەيید عەبدولقادر دەستەکانت ماچ ئەکەم

کاغـەزت گەیـشت، خوێندمـەوە، لـە سـەلامەتیتان مەسـروورو بـە ئەحواڵپرسـی مـەمنوون بـووم. بـۆ جیهـەتی بەنـدەزادە: لـەتیف ئیظهـارتـان فـەرمووە ئـەوا حکومـەت وەعـدەی داوە بـەم نزدیکانـە (نزیکانـە) بیهێنێتـەوە، ئـەمما پـەنا بـەخوا. جووتـێ جـوارب (گـۆرەوی)ت هەدییـە فـەرمووبوو، گەیـشت، تەشـەککورو دوعـای خێرتـان ئەکـەم، چـاوی مەخـدوومان مـاچ ئەکـەم، خـوای عالـەمییان بەرقـەراریان بفـەرموێ. لەسـەر ئـەمری ئێـوە کاغـەزمان نووسـی بـۆ سـەلیم خـان. ئـەمڕۆ هەشـت ڕۆژە جـەلال[11] چـووە بەد(وای) لەتیفدا، بزانین خوا تەقدیری چۆنە. باقی ئیحتیرام

موخلیستان

مەحموود

1942/3/4

ئـەبێ دائیمـە بەچـاوی لوتفـەوە تەماشـای کـاك عەبـدوڵڵا بکـەن (بەکەن!) کوڕێ بەئەدەبە.

---

[11] جەلال، مەبەست لە شێخ جەلال (1907–1962/10/10)ی شێخ ئەحمەدی برای شێخ مەحموودو (دواتر زڕکوری شێخ مەحموود)ە.

(٦)

مـەقامی موحتـەرەم پـیری (پیـری!) ڕۆشـن ضـەمـیر جـەنابی ئەسـسەید عەبدولقادر

جەننەتدەرە

لـەدوا(ی) عـەرزی دەسـت ماچـکردن، پیاوەکانمـان گـل دایـەوە، تـا (لـەطیـف) دێتـە ئێـرەو جـەنابی کۆلۆنێـلْ (لایـن) تەشـریف بێـرن (بێـرن!)، ئەمرەکـەی (ئـەمری کـە) لێ وەرگـرین بـو سـەر حـاکمی سیاسـی (سـفە)، تـا ئیـستیرادی ئەملاکـەکان بکاتـەوە. ئـەمرتان فـەرموو تیـغبەنـد بـۆ مەخـدوومی مەخـدوومزادە (وە) بـرازات کاکەحەمـە، شـەش دانـەمان تەقـدیم یـەعنی هەدییـە کـرد. شـێخ عـەلی لـە خوشەویـستانی (ئـە!) ئێمەیـە، وامـان بەچـاك زانـی لـە خزمـەت ئێـوە (ایـوە) دابـێ، تـا جـواب ئەگێڕمەوە (اگیرمەوە). باقی ئیحتیرام !

مەحمود

١٩٤٢/٣/٢٩

(٧)

حضوری اقای محترم

الـسید عبـدالقادری یادگـاری حـضرت پـیری روشـن ضـمیر حـضرة کاك احمد

پـس از عـرض اخـلاص و آرزومنـدی (آرزومنـدی)، لطـف نامـەی (لطفنـامـەء) مبارکتـان (مبارەکتـان) رسـید زیـارت نمـودم اظهـار گلـە از تکاهـل نمودنـد مخلـص فرمـودە حاشـا در حـین مراسلەء (مراسلە) بـە اول یـا اولیـای اموری بریطـانیـای عظمـی مراجعـت شـد وعـدە گـرفتم کـە قـصور از نیکـی ننماینـد. قربـان بجـسب حقـوقی دولی و (وە) معاهـدەی بـین دولـتین اولیـای امـور بریطانیـا (بایـد !؟) دسـت تـصرف بـە امـوری

حکومــت علیـــەی ایـــران نمـی برنـــد امـــر بـــسفارت از طهـــران و (وە) او بحکومــت پارسـیان التمـاس میفرمایـنـد دولـتین عظمـی بـرای شخـصی یـا عمــر و زیـد معاهــدەی (!) دولی برایــشان (بریــشان) نمـی نمایـنـد ... دیگـر حــضرت خجـستەصفات (تــان !) مــسلکی شـیخی التمــاس بــرای فقــرا وە (!) تـــن دادن تکیـــە (تـــون داوەن) وە شـــکری حـــضرت بـــاری جلّـــە (وە !) علـی کـاری دیگـر ندارنـد بـیشـك اولیایـانی (اولیاهـای) امـور بنـا بخـاطری مـسلك هــیچ نــوع یــد معاملـەی بیفــراز نیکــی نمیفرمایـنـد. لطیــف و(وە) کاکە حسین و شیخ محمد بعرض دست بوسی مصدّعند !

و (وە) نــوری چـشمان شــیخ بهاالــدین (بهاءالـدین) و (وە) کاکــە حــسین و حــسام الــدین و (وە) محــی الــدین و (وە) علاالــدین (علاءالــدین) دیــدە بوسانم وبرادرزادە کذا دیگر هەمرا بحضرت مئان سپردم. باقی احترام

مخلصتان

محمود

لاحقــە: مخلـص خـدای حـضرت تـان شـیخ علـی بعـرض دسـت دامـن بوسی مصدع است (مصدعست !)

١٩٤٢/٥/٢٤

بـــۆ خزمـــەتی جـــەنابی بـــەڕێز عەبـــدولقادری یادگـــاری پـــیری دەروون ڕووناك حەزرەتی کاك ئەحمەد

دوای پێـــــشکەشکردنی ئـــــیخلاس و ئارەزوومەنـــــدی، لوتفنامـــــە موبارەکەکـــەتان گەیـــشت و زیـــارەتم کـــرد. گلـــەییتان لـــە تەمـــەڵی بەنـــدەی موخلیـــستان فـــەرمووبوو، نـــەخێرو حاشـــا، چـــونکە هـــەر لـــە ســـەروەختی نامەکـــەدا، پێوەنـــدی بـــە بـــەرپرس یـــان بەرپرســـانی کاروبـــاری دەوڵـــەتی مـــەزنی بریتانیـــاوە کـــراوەو بـــەڵێنم وەرگرتـــووە کـــە ئـــەوانیان هەرچـــی کـــارێکی باشـــیان لەدەســـت دێـــت، درێغـــی نەکـــەن. قوربـــان ! بـــەگوێرەی

یاسـای نێودەوڵـەتی و پەیماننامـەی نێـوان هـەردوو دەوڵـەت، بەرپرسـانی کاروبـاری بریتانیـا .... دەسـت لـە کاروبـاری حکوومـەتی ئێـران وەرنـادەن و کارەکـەی باڵیۆزخانـە، یـا لەرێگـەی تارانـەوە، یـان داوا لـە حکومـەتی پارسـیان (ئێـران) دەفـەرموون و دەوڵـەتانی گـەورەش لەبـەر خـاتری کـاری شەخـسی، یـان فـلان و فیـسار پەیماننامـەی نێودەوڵـەتی پێـك نـاهێنن. ئـیتر حـەزرەتی ڕەوشـت موبارەکانـەتان بـۆ ڕێبـازی شـێخایەتی و بـۆ ڕاپەڕانـدنی کـاری هـەژاران و پشت پێبەسـتن و سوپاسـی حـەزرەتی یـەزدان تـەرخان بفـەرموون و ئـەو شـتانەی تـر، کـاری خـەڵکانی تـرەو بێگومـان بەرپرسـانی کاروبارەکـانیش، لەبـەر خـاتری هـیچ جـۆرە ڕێبازێك، لە چاکە زیاتر، لە کاری کەس وەرنادەن.

لـەطیـفەو شـێخ حـسێن و شـێخ محەمـەد، عـەرزی دەسـت ماچـکردنیان بـۆ نـووری چـاوان شـێخ بـەهادین و کاکەحـسێن و حیـسامەدین و محێـدین و عـەلادین هەیـەو چـاویان مـاچ ئەکـەمو دیـسانیش بـۆ برازاکـانم بـە حەزرەتی خوای گەورە دەسپێرم. باقی ئیحتیرام.

موخلیستان

مەحموود

٩٤٢/٥/٢٤

پاشـکۆ: مـوخلیس و فیـدای حـەزرەتتان: شـێخ عـەلی، عـەرزی دەسـت ماچکردنتانی هەیە.

* سـەرلەبەری دەقـی نامەکـە، بـە زمـانێکی فارسـی زۆر شـپرزەو بێسـەروبەرو بـێ هـیچ بناغەیـەکی یاسـاو ڕێـسای ڕێزمـان نووسـراوەو لـە زۆر شـوێندا، خـۆم بـەزۆرو بـە بۆچـوونی خـۆم ڕستەسـازیم بـۆ ڕێـك خستووە.

(٨)

بۆ یادگاری حەضرەتی پیری ڕۆشن ضەمیر سید عبدالقادر دام عمره

لەدوا(ی) عەرضی ئیحتیرامی لائیقە، کاغەذی پڕ دوعاو بەرەکەتان گەیشت. لە هیممەتو لوطفتان طەڵەب ئەکەین دائیما بۆ هەموومان لە دوعا (دوعای؟) غافڵمان مەکەن وەکوو نەتان کردووین. حامیلی کاغەذ(ن) سەیید ئەحمەد بەیانی ناساغی کرد، خوا لە ئێمە (ایمە)ت نەستێنێ. هەدییەی دەروێشانەتان کە زیاترە لە کەرەمی پادشایەك گەیشت. بۆ جیهەتی موڵکەکان تەشەبوث بێشك ئەکەم بە قونسوڵی سلێمانی.

عەرضی سەلامم لە جەنابی خاڵۆ شێخ ئەمین تەقدیم ئەکەم. چاوی کوڕەکانی ماچ ئەکەم. دوعای خێریان بۆ ئەکەم و لەطیفو باباعەلی دەستتان ماچ ئەکەن. والسلام.

حەفید زادە

مەحموود

٩٤٤/٤/١٩

(٩)

مقامی منیع خیلفی پیروشن ضمیر خالوی شیخ عبدالقادر افندی جنت دره انشاءالله في جنات عالیه

پس از اهدای اخلاصیت و محبت خویشاوندی (خوی شاوندی !) وارثیت التفات نامەرا بدو دست اعتزاز گرفتە و بدیدەی اشتیاق خواندە همە وقت دعا (لـ ؟) دوام بقاتان از حق تعالا (تعالی) تمنا (تمنی) دارم امیدوارم هیچ وقت در حین حضور داعی را فراموش نفرمایند و بحضوری قلبی (ارتد) چشمی (چشم) مخدومان میبوسم از رب منان در طلبم بردوام بطول عمر (بحشم !؟) رالی مرتبی درویشی (درویشی!) وسرافراز گردید.

انشاءالله امیدوارم بخدا بدو رکعت ادای سنت بر سری سجّادەی مبارکتان بمرتبی درویشی (درویشی) برسم. بە کوردی عەرضت ئەکەم گۆرەوەیەکانت لە پێئەکەم، لە دەست نەچم بەخوا.

عەرضی اخلاصیّت و محبت در خدمت بهاالدین (بهاءالدین) پربها دارم.

کاکە بهاالدین ئاگادار (ئاگاهداری) عالی ! با کاك عەبدوڵلاّ رجادارم

محمود

١٩٤٧/٤/٣

وەفدی شێخ مەحموود بۆ کۆنفرانسی ئاشتی
٢٠ ی ئازار- سەرەتای ئۆکتۆبەری ١٩١٩
بە گوێرەی بەڵگەنامەکانی وەزارەتی دەرەوەی فرانسا

❖ د.نەجاتی عەبدوڵلا

پاریس- ٢٠٠٦

ڕەنگە باسێکی وەك وەفدی شێخ مەحموود بۆ کۆنفرانسی ئاشتی ساڵی ١٩١٩ لە هەموو لایەنەکانی دیکەی مێژووی بزووتنەوەی شێخ مەحموود کەمتر لێکۆڵینەوە و بەدواداچوونی بۆ کرابێ و تەنانەت بیرەوەری نووسەکانی شێخ مەحموودیش لە باشترین حاڵەتدا لە چەند دێرێك زیاتریان لەمبارەیەوە نەنووسیووە کە وادەبێ زانیارییەکانی ئەم چەند دێرەش لەگەڵ یەك ناکۆك بن. ڕەفیق حیلمی، لە (یادداشت)ەکەی خۆیدا لەمبارەیەوە دەنووسێ: " *من خۆم نووسەری (مەزبەتە) و (نامە) تایبەتییەکە بوم کە نێررا بۆ "شەریف پاشا". ئەمانە بە (ڕەشید کابان) و (سەید ئەحمەد) ی بەرزەنجی دا ڕەوانەی (پاریس) کرا*" و بە قسەی ناوبراو مەزبەتەکە "*لە ماڵی حوکمدار نووسراوە*".[1] لای شێخ لەتیفی حەفید مەزبەتەکە و نامەکان مێژووی ٢٠ ی ئاداری ١٩١٩ یان بەسەرەوەیە[2]. ئەحمەد خواجە تەنها بە دوو دێرێك دەنووسێ " نێرراوەکان سید ئەحمەد و ڕەشید زەکی بە پاسپۆرت و خواهشی پیاوە باوەڕپێکراوەکانی بریتانیا گەیشتنە (حەلەب) لەوێ لە لایەن فرەنسزەکانەوە مەزبەتەکەیان لێسێنرا و پاشەو پاش گێڕایانەوە بۆ کوردستان"[3]. ئەمە هەموو ئەو زانیاریانەیە کە لەبارەی وەفدی شێخ مەحموودەوە زانراو بێ.

---

[1] ڕەفیق حلمی، *یادداشت: کوردستانی عراق و شۆڕشەکانی شێخ مەحموود*، بەشی یەکەم، چاپی دووەم، هەولێر، ١٩٨٨، لا: ٦٥-٦٦

[2] *یادداشتەکانی شێخ (لەتیف) ی حەفید لەسەر شۆڕشەکانی شێخ مەحموودی حەفید*، کەمال نووری مەعروف ساغی کردۆتەوە، چاپی یەکەم، ١٩٩٥، لا: ٤٠-٤٩ . ئەمە لەگەڵ ئەو زانیاریانە ناکۆکە کە ڕەفیق حیلمی دوایەتی چونکو ئەمەی دوایی لە ڕۆژی ٢٠ ی شوباتی ١٩١٩ چۆتە کۆیە تا حوزەیرانی هەمان ساڵ هەر لە کۆیە ماوەتەوە (یادداشت، هەمان سەرچاوە، لا: ٨٧- ١٦١). ڕەشید زەکی وەك دواتر دەبینین لە مەزبەتەکەیدا دەڵێ (٢٠ ئادار ئێمە سلێمانی-مان جێهێشتبوو) ئیدی نازانم چۆن ئەم نامانە لای شێخ لەتیف ڕۆژی ٢٠ ی ئاداریان بەسەرەوەیە!

[3] ئەحمەد خواجە، *چیم دی*، بەرگی یەکەم، بەغدا، ١٩٦٨، ٢٢

ئـەم باســەی ئێمــە پــشت ئەســتوور بــە بەڵگەنامــە فرەنــسییەکانی کۆنسلخانەکانی فرانسا لە حەلەب و بەیروت ئامادە کراوە کە ئێستە تەواوی ئەم بەڵگەنامانە لە ئەرشیڤی وەزارەتی دەرەوەی فرانسا پارێزراون و ئەوە بۆ یەکەمجارە کە لێرەدا بڵاودەبنەوە .

I

جۆرج پیکۆ، کۆمیسێری بەرزی حکومەتی فرانسا لە بەیرووت لە نامەی ژمارە ٣٠٥ ی ڕۆژی ٢٣ ی تەمووزی ١٩١٩ کە لە بەیرووتەوە بۆ ستیفێن پیشۆنی وەزیری دەرەوەی فرانسای نووسیووە دەنووسێ:

" دوو وەفدی کوردستان، سەید ئەحمەد ئەفەندی، ئەندامی بنەماڵەی شێخ مەحموودی کاندیدی حکومەتی کوردستان و ڕەشید زەکی وەفدی سلێمانیی کوردستانی جنووبی بەمزوانە دوای گەشتێکی درێژ لە ڕێگەی بەغدا-حەلەب گەیشتنە بەیرووت و داوایان لێکردم بۆ سەفەری فرانسا ئاسانکاریان بۆ بکەم. فەرمانی توند لە سەرکردەی گشتی لەبارەی ئەم دوو کەسەوە هاتووە کە هەموو ئیمکانیەتێکیان لەمبارەیەوە بوەستێنرێ و ئەوە پیشانبدرێ کە هاوپەیمانەکانمان پابەندی ئەوەن کە دەنگی خەڵکی کوردستان نەگاتە ئەورووپا. ئەم دوو وەفدە نامەیەکیان ئاراستە کردم کە هاوپێچ لەگەڵ ئەم نامەیەدا وەرگێڕاوەکەی بۆ بەڕێزتان دەنێرم کە بریتین لە داخوازینامەی گشتی و ئارەزوویانە بیخەنە بەردەمی حکومەتی کۆماری (فرانسا). وێنەیەکی دەقا ودەقی ئەم بەڵگەنامانە دراونەتە وەفدی ئەمریکی کە هاتبوونە بەیرووت و گوێ بیستی ڕەشید زەکی بوون "[٤].

---

[٤] ئەرشیڤی وەزارەتی دەرەوەی فرانسا، ڕۆژهەڵات ١٩١٨-١٩١٩ (کوردستان-قەفقاز)، بەرگی ١١، نامەی جۆرج پیکۆ بۆ وەزیری دەرەوەی فرانسا- (داخوازینامەکانی خەڵکی کوردستان)، نامەی ژمارە ٣٠٥ ی ڕۆژی ٢٣ ی تەمموزی ١٩١٩

ڕەشید زەکی لە مەزبەتەکەیدا کە بە تورکی عوسمانلی نووسییەوەو بە ناوی وەفدی سلێمانیی حکومەتی جنووبی لە ڕۆژی ٦ ی تەمووزی ١٩١٩ لە بەیروت لە هۆتێلی ئەمریکا نووسیوویە و ئاراستەی بەڕێز کۆمیسێری پایە بەرزی حکومەتی فرانسی کردووە لە بەیرووت، لەم نامەیەدا بە دوور و درێژی باسی سەفەری وەفدەکە دەگێڕێتەوە هەر لە دەرچوونیانەوە لە سلێمانی تا ڕۆژی نووسینی مەزبەتەکە. لە سەرەتای نامەکەیدا دەنووسێ: " من وەفدی کوردستانی خوارووم، ئەمانەی خوارەوە ڕادەگەیەنم: حکومەتی کورد کە لە سلێمانی پێکهاتووە ئەم (ناوچانە) دەگرێتەوە: لە ماردین تا سنە بەرەو باکور بە (سنە) شەوە، لە ورمێ وە تا باش قەڵا. لەکاتی ڕووخانی کەرکووك، پێش ئاگربەس هەموو دانیشتوانی کەرکووك بە تێکرایی شێخ مەحموود- ئەندامی بنەماڵەی پیرۆزی شێخەکانی بەرزەنجییان بە پاشای خۆیان هەڵبژارد "[٥].

بە گوێرەی مەزبەتەکەی ڕەشید زەکی، وەفدی شێخ مەحموود ڕۆژی ٢٠ ی ئاداری ١٩١٩ لە سلێمانی بەدەرکەوتوون و ٦ ڕۆژ دواتر گەیشتونەتە بەغدا. واتە دەبێ ڕۆژی ٢٥ یان ٢٦ ی ئادار گەیشتبنە بەغدا. ڕۆژی ٢٧ ی ئادار، لە بەغدا بە فەرمانی کۆمیسێری بالای ئینگلیز بە نووسراوی ژمارە ٥/ ١٢٣ کە لەلایەن ئۆفیسی کۆمیسێری سیڤیل دەرچووە ڕێگەی سەفەرکردنیان پێدەدەن و بەو پێیەی کەوا " ڕێگەی بۆمبای زۆر پر ئاستەم و درێژببووە، بە ڕێککەوتن لە گەڵ بەڕیوەبەری حاکمی عێراق ها ول ڕێکدەکەون تا لە ڕێگەی زەمینی بەغدا-حەلەب سەفەر بکەن". ئەمە دەقی ئەم نوسراوە ڕەسمییە کە بە ئینگلیزی لە بەغدا و بە ئیمزای ویلسن نووسراوە و ڕوخسەتی سەفەرکردنیان پێدراوە:

---

[٥] ئەرشیڤی وەزارەتی دەرەوەی فرانسا، ڕۆژهەڵات ١٩١٨-١٩١٩ (کوردستان-قەفقاز)، بەرگی ، ١١مەزبەتەی ڕەشید زەکی بابان بۆ کۆمیسێری بەرزی حکومەتی فرانسا لە بەیرووت، ڕۆژی ٦ ی تەمموزی ١٩١٩.

ژماره ۲ **(کۆپی)**

۱۲۳/٥

ئۆفیسی کۆمیسێری سیڤیل

بەغدا

۲۷ ی ئاداری ۱۹۱۹

هەڵگری ئەم نامەیە سەید ئەحمەد، لە خزمانی شێخ مەحموودی دەسەڵاتداری کوردستانی جنووبییە کە ئێستە سەرکردەی ئێستەی ئەم بەشەی نەتەوەی کوردە. سەید ئەحمەد بە ڕەزامەندی کۆمیسێری سیڤیل لە میزۆپۆتامیا لە ڕێگەی مووسڵ، نەسیبین و حەلەب بۆ سەروکاری کاروباری ئێستەی نەتەوەی کورد دەچێتە پاریس بۆ بەردەم کۆنفرەنسی ئاشتی.

بڕی پارەی ٥٥٠ لیرەی تورکی لە لایەن شێخ مەحموود بە ناوی مەسرووفاتی سەید ئەحمەد بۆ خەرجیی سەفەرەکەی دانراوە. داواکراوە کە سەید ئەحمەد ئاسانکاری بۆ بکرێ بۆ ڕاکێشانی ئەو برە پارەیەی کە پێویستی دەبێ. هەموو ئەوە برە پارەیەی کە ڕادەکێشرێ دەبێ لە پشت ئەم نامەیە بنووسرێت و تەلگرافی تایبەتی بۆ ئەم نووسینگەیە بنێردرێت. ڕەشید ئەفەندی هاوەڵی سەید ئەحمەد دەکات و پێشبینی دەکرێ کە وەرگێڕێکیش لە حەلەب بەگەڵ گروپەکە بکەوێ[٦].

سەرهەنگی دووەم

ئۆفیسی کۆمیسێری سیڤیل

ڕەشید زەکی لە مەزبەتەکەیدا بە دوور ودرێژی باسی گەشتەکەی خۆیان بۆ حەلەب دەگێڕێتەوە و دەنووسێ:

---

[٦] ئەرشیڤی وەزارەتی دەرەوەی فرانسا، ڕۆژهەلات ۱۹۱۸-۱۹۱۹ (کوردستان- قەفقاز)، بەرگی ۱۱، نامەی سەرکاری کۆمیسێریای فرانسا لە سووریا و ئەرمینیا بۆ وەزیری دەرەوەی فرانسا، بەیرووت، ۲٥ ی ئابی ۱۹۱۹، پاشکۆی ژماره ۲.

"، لە ماوەی ١٠ ڕۆژدا گەیشتینە حەلەب. ئەو پاسەپۆرتەی کە لە بەغدا بۆمان ئامادەکرابوو هەر تا حەلەب دیاریکرابوو و بۆ بەردەوامی ڕێگە دەبوایە پەنا بۆ ماژۆر براێن ببەین، کە ئەویش یەکەمجار بەغدای ئاگادارکردەوەو بۆ وەڵام وەگیرخستن چەند ڕۆژێك چاوەڕێمان کرد، وەك دواتر ماژۆر خۆی پێی ڕاگەیاندین کە وەڵامی بەغدا ئەوەیە کە ئەوان ڕازین بەڵام دەبێ پرسەکە بخرێتە بەردەم سەرکردایەتی گشتی لە میسر و دیمەشق، چەند ڕۆژێك دواتر ئاگاداریان کردینەوە کە وەڵامی سەفەرەکەمان هاتۆتەوە، ژێنرال ئەللینبی هات ئاگاداریکردینەوە کە وەفدی کوردی بۆ نوێنەرایەتیکردنی نەتەوەی کورد لە لایەن لەندەنەوە ڕێگەی پێدراوە و ئەوان ڕۆیشتوون و چیتر پێویست بە چوونی کەسانی دیکە ناکات."[٧].

ڕەشید زەکی، دوای ئەوەی ٤٠ ڕۆژ لە حەلەب[٨] چاوەڕوانی دەکات بۆ ئەوەی ئەنجامێکی دەستگیربکەوێ دەچێتە بەیروت بەڵام" هەر ئەو دەمەی لە بەیروت بە بوونی منیان زانی، ناچاریان کردم بگەڕێمەوە حەلەب و بە تەلگراف هەموو لایەکیان لە من ئاگادارکردەوە. کۆمیسێری سیاسیی نیشتەجێی بەیرووت، بەڕێز مارگار بایەخی بە ڕەوشی من دەدا و وادەی پێدام ئاسانکاری سەفەرم بۆ بکات، بەڵام هێندەی نەبرد ئەو تێلگرامەی کە بۆ ژێنرال ئەللینبی هاتبوو بۆی دووپاتکردمەوە، کە لەبەر ئەم هۆیانەی خوارەوە ناردنی ڕەشید زەکی و سەید ئەحمەد شتێکی زیادە. دواتر بەو بیانووەی کە ئاو و هەوای بەیرووت شێدارە فەرمانی بۆ دەرکردم بچمەوە حەلەب. لەو لای دیکەوە هاوخەباتکارەکەم سەید ئەحمەد کە لە دیمەشق بوو فەرمانی بۆ هاتووە ڕاستەوخۆ بگەڕێتەوە حەلەب و ئەوە چەند ڕۆژێکە هیچ دەنگ و باسێکی نازانم. لەسەر داوای خۆم و بۆ درێژکردنەوەی ماوەی مانەوەم لێرەدا

---

[٧] هەمان سەرچاوەی پێشوو.

[٨] مەزبەتەکەی ڕەشید زەکی ڕۆژی ٦ ی تەمووزی ١٩١٩ لە بەیرووت نووسراوە، بۆیە ئەگەر ٤٠ ڕۆژ لە ٦ ی تەمموز دەربکەین، ئەوا بە دڵنیاییەوە دەبێ بڵێین وەفدی شێخ مەحموود دەورووبەری ٢٣ ی ئایاری ١٩١٩ گەیشتوونەتە حەلەب.

بۆ کاری تەواو تایبەتیی خۆم ڕوخسەتی یەك هەفتەیان بۆ درێژکردمەوە لەگەڵ فەرمانی ئەوەی کە ڕۆژی ٨ ی تەمووز دەبێ بڕۆم".

وەفدی شێخ مەحموود لە سەروبەندی گەیشتن دەبن بۆ حەلەب کاتێك شێخ مەحموود ڕۆژی ٢٣ ی ئایاری ١٩١٩ لە دژی ئینگلیز رادەپەڕێ و ئەمە واتای ئەوەبوو هەموو پێوەندییەکی سیاسیی و عەسکەری نێوان شێخ مەحموود و ئینگلیز دەپچڕێ‌و لە هەمان کاتیشدا واتای کۆتایی هاتنی ئەرکەکانی وەفدی شێخ مەحموودیشی دەگەیاندو دواتریش کاتێك سوپای ئینگلیز ڕۆژی ١٨ ی حوزەیران، بە قسەی کۆنسلی فرانسی لە بەغدا، شارل ڕۆ گوتەنی بە بێ ئاستەنگ دەربەندی بازیانیان گرتەوەو شێخ مەحموود بە دیل گیرا ئیدی لە واقیعدا شتێك بە ناوی وەفدی شێخ مەحموود نەمایەوە و ئینگلیز کەوتە کات کوشتن و دژایەتیکردنی وەفدی شێخ مەحموود. ڕەشید زەکی لە مەزبەتەکەی خۆیدا بۆ کۆمیسێری پایەبەرزی کۆماری فرانسا باسی بێهیوایی خۆیی و مامەڵەی خراپی هاوپەیمانەکان دەکات و بە گوێرەی مەزبەتەکە بێت وەفدی کوردی نیمچە دەستبەسەر بوونە و لە مەزبەتەکەیدا داوای ئازاد بوونی خۆشی دەکات:

" ئامانج لەم عەریزەیە ئەوەیە کە بەڕێزتان لە کاروبارەکان و بێهیوایی خۆم ئاگاداربکەمەوە، کە بێهیوایی نەتەوەیەکە کە بەمشێوەیە مامەڵە لەگەڵ وەفدەکانی کراو ئاستەنگ و کۆسپیان هێنرایە پێش بەو ئامانجەی ڕێگەی سەفەری پاریسم لێبگرن، ئەوان دەزانن کە هەرکات گەیشتمە پاریس هەموو شتەکان دەخەمە ڕوو، ئەوەی کە ئینگلیزەکان نایانەوێ. هەربۆیە من سەرنجی کۆمیسێری بەرزی فرانسا بۆ ئەوە ڕادەکێشم کە کۆنفرەنسی ئاشتی لەو وردەکاریانە ئاگاداربکاتەوە تا بتوانن بەگوێرەی تێرمەکانی ئاخاوتنی سەرۆك ویلسن کە هەموو دونیا پشتیوانی لێکرد، فەرمانی ئازادبوونم دەربکەن. دەبێ ئەوە لەبەرچاوبگیرێ کە کورد نەتەوەیەکی ئەو هێندە گەورەیە کە بەشێکی لە ئێران و بەشێکی دیکەشی لە تورکیایە و لە چەند

مليۆنێك پێكهاتووه. نەتەوەیەكی كۆن و خاوەن مێژوویێكی خۆراگر، ڕاست و ڕەوان، بەوەفایە و شایانی ئەوەیە بەتەك ئەندامە فرانسییەكانەوە شوێنێكی لە كۆنفرەنسی ئاشتی هەبێ. لەوەتای چوار مانگە وەك سەرگەردانێك لێرە و لەوێ ئەسووڕێمەوە، ئەتوانم گەواهی ئەوەتان بۆ بدەم كە كوردەكانی جنووبی، ئەو چاكەیە لەبیرناكەن كە لەگەڵیان كراوە، لەبەرانبەر بەرژەوەندییەكانی دۆستەكانیان خۆیان ئەكەنە قوربانی و خۆیان سەربەرز ئەبین چاكە بكەن، زیاد لەوەش زۆر ئەستیارن لەبەرامبەر ئاستەمیەكاندا و وزە و بەرگری نیشان ئەدەن. كوردستان زەوی و زارەكەی ئێجگار بەر بڵاو و نەكێڵراوە و چەندین (كان)ی لێیە، هەموو چەشنە میوە و ئاژەڵێك، هەڵبەت نابێ ئەوەش لە بیربكەین كە خەڵكەكەی زۆر لە نەتەوەكانی دیكە زیاتر پێویستیان بە یارمەتی هەیە. من منەتبارتان ئەبم بە ناوی مرۆڤایەتییەوە ئەم داخوازینامانەی خوارەوە كە خواستی هەموو كوردەكانن بگەیەننە بەردەست حكومەتی فرانسا.

١- سەربەخۆییەكی تەواو، بەبێ قەید و شەرت بدرێتە حكومەتی كوردستانی جنووبی لە ژێر حاكمیەتی شێخ مەحموود كە نشینگەكەی لە سلێمانی دەبێ،

٢- فەرمانی سەفەر كردنم بە ئەمان بۆ فرانسا دەربكرێ،

٣- هەموو جۆرە چەوساندنەوەیەك كە لە دەرەوە دێن دژ بە كوردەكانی دانیشتوانی جنووبی ڕابگیرێ.

٤- من هانا وەبەر بەخشندەیی میهرەبانانەی حكومەتی فرانسا دەبەم بەو جۆرەی كە بە پێویستی دەزانێ بێت بە هانای كۆمەگی دانیشتوانانی سلێمانی كە بە قۆناغێكی زۆر سەخت دا تێپەڕدەبن.

٥- من ڕاگەیاندنی زۆر گرینگتر و زۆر ڕاشكاوانە ترم پێیە ئەگەر ئێوە حەزبكەن چاوپێكەوتنێكم لەگەڵدا ڕێكبخەن.

٦- ڕێگەدان بە ئەمان وئازادی بۆ كەسیی خۆم بۆ ئەوەی بتوانم پێوەندی بكرم.

٧- وێنەیەكی ئەم نامەیە دراوە بە كۆمسیۆنی ئەمریكی.

٨- ئەوە لەیاد مەکەن کە مەلیکی کوردستانی جنووبی و بندەستەکانی هاوسۆزیی ڕاستەقینەتان بۆ ڕەوانە دەکەن و داوای پشتگیریتان لێدەکەن.

٩- منیش لە لایەن خۆمەوە ڕێزی تایبەتی خۆمتان پێشکەش دەکەم و لێتان دەپاڕێمەوە داخوازییەکانم بگەیەننە شوێنی مەبەست"[٩].

ڕەشید زەکی

وەفدی سلێمانیی کوردستانی جنووبی

II

بە گوێرەی ئەو دەکۆمێنت و فایلانەی کە ئێستە لە ئەرشیڤی وەزارەتی دەرەوەی فرانسا لە پاریس پارێزراون دەگەینە ئەو ڕاستییەی کە زۆر نامەو نامەکاری تایبەت بە وەفدی شێخ مەحموود دیار نین و ئەمە لە زۆر جێگەدا لەناو گومانمان دەهێڵێتەوە، بە نموونە سەرکاری کۆمیسێریای بەرزی فرانسا لە سوریاو ئەرمینیا لە بەیرووتەوە لە نامەی ڕۆژی ٢٥ ی ئابی ١٩١٩ بۆ وەزیری دەرەوەی فرانسای نووسیووە " شەرەفی ئەوم هەیە هاوپێچ لەگەڵ ئەم نووسراوە، سێ نامە بۆ جەنابتان ڕەوانە بکەم کە یەك لە دوای یەك بۆ سەرۆکی کۆنفرەنسی ئاشتی، سەرۆکی کۆمەڵەی گەلان و دواجار بۆ شەریف پاشا، وەك بالیۆزی تورکیا لە ستۆکهۆلم و نوێنەری داخوازییەکانی کوردەکان لە پاریس نێردراون"[١٠]. بە داخەوە ئەم نامانە کە هەموویان لە بارەی کوردستانی جنووبین و زۆر پێدەچێ ئەمانە هەمان ئەو نامەو

---

[٩] بۆ دەقی تەواوی وەرگێردراوی کوردیی مەزبەتەکە و کۆپی ئۆریژینالی عوسمانلی و وەرگێراوی فرەنسەوی مەزبەتەکە بڕوانە: نەجاتی عەبدوڵڵا، *شێخ مەحمودی حەفید زادە لە بەڵگەنامەی فرانسی دا ١٩١٩-١٩٢٤*، یەکەم بەرگ، سلێمانی ٢٠٠٦.

[١٠] بڕوانە ئەرشیڤی وەزارەتی دەرەوەی فرانسا، (*لە بارەی کوردستانی جنووبییەوە*)، نامەی سەرکاری کۆمیسێریای فرانسا لە سووریا و ئەرمێنیا بۆ وەزیری دەرەوەی فرانسا، بەیرووت، ٢٥ ی ئابی ١٩١٩.

مەزبەتەیە بن کە ڕەفیق حیلمی لە "یادداشت" ەکەی خۆیدا باسیان دەکات کەچی هەموویان (لە کاتی ئێستەدا) ونن و لە ناو ئەرشیڤدا نەماون و یان لانی کەم لە ئەمڕۆدا لەبەر دەستدا نین.

وا دیارە شەڕی شێخ مەحموود لەگەڵ ئینگلیزو دواتر دوای بەدیلگرتنی شێخ مەحموود، وەفدی کوردی هیچ دەرەتانێکیان بۆ نەماوەتەوە جگە لەوەی لە دەرگەی ئەفسەرو کاربەدەستانی حکومەتی فرانسی بدەن بەڵکو لەم ڕێگەیەوە بتوانن ڕاستەوخۆ دەروویەك بۆ سەفەری فرانسا بکەنەوە.

ڕۆژی ١٨ ی ئابی ١٩١٩ سەید ئەحمەد، نوێنەری شێخ مەحموود لە دیمەشق، مەزبەتەیەك دەداتە کۆلۆنێل کوس، ئەفسەری پێوەندی حکومەتی فرانسا لە دیمەشق *و لەوێدا خۆی وەك* "وەفدی حکومەتی کوردستانی جنووبی دەناسێنێ کە لە لایەن حوکەمەتەکەیەوە بۆ نوێنەرایەتی کورد بۆ کۆنفرەنسی ئاشتی *ناردرابێ*"[11] *کە بەداخەوە ئەم مەزبەتەیە تەنها نوسخیەکی زۆر کاڵی وەرگێڕاوە فرەنسییەکەی ماوەو گرینگە لێرەدا کەمێك ناوەڕۆکی ئەم مەزبەتەیە ڕوونبکەینەوە.*

ئەوەی لە هەمووی زیاتر زۆر زەق لەو مەزبەتەی سەید ئەحمەد هەستی پێدەکرێ ئەو خیتابییە کوردستانییە کە وەك نوێنەری وڵاتێکی سەربەخۆو گەلێکی ئازاد قسە دەکات و هیچ ئینتیمایەکی بۆ عێراقی عەرەبی نییە" کوردستانی جنووبی کەوتۆتە نێوان عێراق و ئێران لەوەتای ٦٢ ساڵ دەبێ سەربەخۆیی خۆی لە دەستداوە ئەوە بەمزوانە دەبێتە نۆ مانگ بەگوێرەی هەلومەرجی گرێدراوی نێوان ئەم وڵاتەو حکومەتی ئینگلیز کە ئێستە بە ناوی هێزی هاوپەیمانەکانەوە عێراقی داگیرکردووە، سەربەخۆیی خۆی وەچنگ خستۆتەوە"

سەید ئەحمەد زۆر جەسوورانە قامك دەخاتە سەر ڕاستییەکان و هۆیەکانی ڕاپەرینی چکداری کورد دژ بە ئینگلیز ڕووندەکاتەوە:

---

[11] ئەرشیڤی وەزارەتی دەرەوەی فرانسا، مەزبەتەی سەید ئەحمەد بۆ کۆلۆنێك کووس، ئەفسەری حکومەتی فرانسا لە دیمەشق، ڕۆژی ١٨ ی ئابی ١٩١٩.

" ئەركێك كە خرابووە سەرشانم، دەبووایە بڕۆیشتمایە پاریس، كەچی بە بیانووی ئەوەی گوایە ئەفسەرانی پێوەندیی ئینگلیز چاوەڕوانی زانیارین لە بارەی پرسی منەوە، لە دیمەشق گلدرامەوە. لە كاتی چاوەڕوانیدا بیستم فەوجی ئینگلیز بەمەبەستی شەڕكردن لەگەڵ بۆلشەویكەكانی ڕووس و ئیتحادییەكانی تورك لە ناو ولاتەكەم، هەڵیانكوتاوەتە سەر هاوخەباتكارەكانم و زۆر دڵڕەقانە كەوتوونەتە خوێن ڕشتنی خەڵكی بێگوناه، لەكاتێكدا ئەمە زۆر ڕوون و لەبەرچاوە كە داب و نەریت و ترادسیۆنی كورد لەگەڵ پرەنسیپی بۆلشەویكەكان ناگونجێ. من ئەوەتان بۆ دووپات دەكەمەوە كە ئەو ڕابوونە میللییانەی لە ولاتەكەم بەرپابوون لە سۆنگەی ئەم مۆتیڤانەی خوارەوە سەریانهەڵداوە:

١- چەوساندنەوە و زولم زۆر دژ بە گەلی كورد.

٢- دەستێوەردانی دەسەلاتكارانی سەربازیی (ئینگلیـن) لە كاروباری ناوەخۆی حكومەتەكەم.

كورد كە نەیتوانی بەرگەی ئەم حاڵەتانە بگرێ، پەنای بردە بەر چەك و پێی وابوو تاكە ڕێگەیە بۆ بەرگری لە خۆ كردن. بێگومان ئەو دەستێوەردانە سەربازیەی ئینگلیز كە لە ولاتەكەم دەكران تەنها یەك ئامانجیان لەبەرچاو بوو كە ئاژاوەی تێدا بنێنەوە و لەوێشەوە بەدوای ئەوەدا بگەڕێن بێ توانایی حكومەتەكەم بسەلمێنن". سەید ئەحمەد لە دوا وتەیەدا داوا لە ئەفسەری پێوەندی حكومەتی فرانسا دەكات تا " ناوەڕۆكەكەی بگەیەننە حكومەتی فرانسا كە بە بێ وەستان داكۆكی لە ئازادی گەلانی چەوساوە دەكات. ئێمە لێتان دەپاڕێننەوە كۆتاییێك بۆ ئەم جۆرە كارانە دابنێن لە ولاتەكەم"[١٢]. بەلام هەموو ئەم هەوڵ و تەقەلایانەی وەفدی شێخ مەحموود هیچێكیان لێوە شین نەبوو و فرانسا نە هیچ بەرژەوەندییەكی لە كوردستانی جنووبی دا هەبوو و نە ئەو توانایەشی هەبوو دەست لە كاروباری ناوچەیەك وەربدات كە بە

[١٢] ئەرشیڤی وەزارەتی دەرەوەی فرانسا، مەزبەتەی سەید ئەحمەد بۆ كۆلۆنێل كووس، ئەفسەری حكومەتی فرانسا لە دیمەشق، ڕۆژی ١٨ ی ئابی ١٩١٩.

ویستی خۆی بۆ ئینگلیزی جێهێشتبوو. بە گوێرەی بەڵگەنامەکان لەوە تێدەگەین کەوا لە ڕێگەی کۆمیسێرییای حکومەتی فرانسا لە شام و دواجار لە ڕێگەی وەزیری دەرەوەی فرانسا پێوەندی نامە و نامەکاری لە نێوان سەید ئەحمەد و شەریف پاشا هەبووە. شەریف پاشا لە پاریسەوە لە ٢٥ ی ئۆکتۆبەری ١٩١٩ لە نامەیەکدا بۆ وەزیری دەرەوەی فرانسا سوپاسی دەکات کە لە ١٠ ی هەمان مانگ نامەی سەید ئەحمەدی بۆ ڕەوانە کردۆتە پاریس. دواتر لە ١٣ ی نۆڤەمبەری ١٩١٩، وەزیری کاروباری دەرەوەی فرانسا لە نامەیەکیدا بۆ کۆمیسێرییای بەرزی حکومەتی فرانسا لە سووریا نووسیوویە گوایە هاوپێچ لەگەڵ نامەکەیدا نامەیەکی شەریف پاشای لەگەڵە بۆ (سەید ئەحمەد ئەفەندی، وەفدی کوردستان لە دیمەشق ڕەوانە کراوە) و وەزیر داوا دەکات نامەکە بگەیەنێتە دەست سەید ئەحمەد ئەگەر هیچ تەگەرەی سیاسیی یان کەسیی تێدا نەبینێتەوە"[١٢]. *بە داخەوە هیچ شوێنەوارێکی ئەم نامانە دیار نییە و کەس نازانێ داخۆ هێشتا هەر شاردراوەن یان لە ناو چوون و نەماون. بێگومان ئەگەر ڕۆژێك ئەم نامانە لە پێچ و پەنایەکدا بدۆزرێنەوە ڕەنگە ڕوناکیەکی زۆر بخەنە سەر ئەم باسە.*

III
دوا قۆناغ

دواین هەواڵ لە بارەی وەفدی شێخ مەحموود لە لایەن ئەفسەری فرانسی دوژەن دو کۆستینگ لە نامەی ڕۆژی ٦ ی ئۆکتۆبەری ١٩١٩ بە نامەی ژمارە ٧N لە حەلەبەوە بۆ جۆرج پیکۆی نووسیووە و چەند زانیاریەك بەدەستەوە دەدات کە جێگەی تێڕامانە: (بەمزوانە ئەفسەری سیاسیی

[١٢] ئەرشیڤی وەزارەتی دەرەوەی فرانسا، نامەی وەزیری دەرەوەی فرانسا بۆ کۆمیسێرییای بەرزی کۆماری فرانسا لە بەیرووت، ژمارە ٥٥٥، ڕۆژی ١٣ ی نۆڤەمبەری ١٩١٩.

ئینگلیز لە حەلەب توانی هەردوو وەفدی کوردیی سلێمانی سەید ئەحمەد ئەفەندی و موحەمەد شەریف ئەفەندی بەردەستبخات کە هاتبوون سکالا لە دەست ڕژێمی ئینگلیز بکەن لە میزۆپۆتامیا و بە ئۆتۆمۆبیل و بە هاوەڵی دوو ئەفسەری ئینگلیز دەستگیریان کردن، پارەی پێویستیان لەگەڵ خۆیان برد بۆ ئەوەی پرۆپاگەندە لە ناو هۆزە کوردەکانی ڕەواندوز، ئامێدی و سلێمانی دا بکەن)[14]. دوای ئەوە ئیدی لە ناو دەکۆمێنتەکاندا سەرەداوی زانیاری و هەواڵ لە بارەی وەفدی کوردی ون دەبێ و دوا زانیاری لە بارەی سەید ئەحمەد لە تێلگرامێکی نهێنی کۆنسلی فرانسی لە بەیرووت ڕۆژی ١٤ ی ئابی ١٩٢٠هاتووە، کلایتۆن کۆمیسێری سیڤیلی ئاگادارکردۆتەوە کە سەید ئەحمەد " لە گەڕانەوەیدا بۆ بەیرووت (واتە ئابی ١٩٢٠) هاتبوو ئەو سیناتێرە* ببینێ کە لە دیمەشق لە چوون و هاتنەوەیدا چاوی پێکەوتبوو. سەید ئەحمەد پێ ی لەسەر (دووبارە گەڕاندنەوەی) کۆنترۆڵی کورد داگرتووە بۆ سەر سلێمانی لەژێرچاوەدێری شێخ (وشەیەکی نەناسراوە). گوتوویە کە هۆزەکان تەواو مەیلیان بۆ ئینگلیزەکان هەیە بەڵام سیستمی ئێستایان بەدڵ نییە. هۆزەکان داوای ئەمنستیەك دەکەن بۆ سەرۆکە بەدیلگیراوەکانیان"[15].

---

[14] ئەرشیڤی وەزارەتی دەرەوەی فرانسا ، نامەی دوژمن دو کۆستینگ بۆ جۆرج پیکۆ، حەلەب ٦ ی ئۆکتۆبەری ١٩١٩، نامەی ژمارە ٧N. (بە گوێرەی ئەم بەڵگەنامەیە ڕەفیق حلمی و ئەحمەد خواجە ڕاستدەکەن کاتێك دەنووسن هەر دوو وەفدی شێخ مەحموود لە حەلەب گیراون و تێبینیەکەی خالیدی کوڕی ڕەشید زەکی کە گوایە لە بەیروت گیراون و سدیق ساڵح-یش هەر بۆ ئەوە دەچێ لە جێگەی خۆیدا نییە و هەروا ئەو تێبینیەی سدیق ساڵح گوایە تا ڕۆژی ١٨ ی حوزەیرانی ١٩١٩ کە دەکاتە ٩١ ڕۆژ ناشێت وەفدەکە گەیشتبنە شاری حەلەب (بڕوانە: سدیق ساڵح، "*ڕەشید کابان نوێنەرێکی کوردستانی باشوور (ساڵی ١٩١٩)*"، گۆواری (پەیڤین)، ژمارە ٤، دیسامبەری ١٩٩٨، ل:١٨٦، ١٩٤) هەمدیس لە جێگەی خۆیدا نییە و بە گوێرەی مەزبەتەکەی ڕەشید زەکی دەبێ وەفدەکە لە دەوروبەری ٢٣ مانگی ئایار گەیشتبنە حەلەب و دواتر سەید ئەحمەد لە مەزبەتەکەی خۆیدا باسی ئەوە دەکات کە ئەوان لە شام دەبن کاتێك ئینگلیز پەلاماری کوردستانی جنووبی دەدات.

** سیناتێرSignataire : واتە ئەو کەسەی کە مۆری پەیماننامەیەك یا کارێك دەکات.

[15] ئەرشیڤی وەزارەتی دەرەوەی فرانسا، تێلێگرامی شۆڤێ بۆ وەزارەتی کاروباری هەندەران، ژمارە ١٦٠٧، بەیرووت، ١٧ ی ئابی ١٩٢٠. زانیارییەکانی ناو ئەم تێلێگرامە مێلێك بەسەر ئەو زانیاریانە دا دەهێنێ گوایە دوای بەدیلگراتنی وەفدی شێخ مەحموود لە حەلەب ئۆکتۆبەری ١٩١٩ سەید

بۆ کورتکردنەوەی ئەم باسە:

١- ڕێگەنەدانی وەفدی شێخ مەحموود بۆ کۆنفرانسی ئاشتی لەسەر داوای سەرکردەی گشتی ئینگلیز بووە بۆ ئەوەی وەك خۆیان دەنووسن بەو مەبەستە بوو تا (دەنگی خەڵکی کوردستان نەگاتە ئەورووپا).

٢- ڕاپەڕینی چەکداری شێخ مەحموود لە ٢٣ ی ئایاری ١٩١٩ دژی ئینگلیز ئەرکەکانی وەفدی شێخ مەحموودی ڕاگرت و دواتریش بەدیلگرتنی شێخ لە ١٨ ی حوزەیران و داگیرکردنەوەی شاری سلێمانی لە لایەن سوپای ئینگلیز بە یەکجاری کۆتایی بە ستاتووی دیپلۆماتی وەفدی شێخ مەحموود هێنا.

٣- فرانسا هیچ هاوسۆزییەکی بەرامبەر بە کورد نیشان نەدا، گەرچی پێوەندی نێوان فرانسا و ئینگلستان ئەو هێندە باش نەبوو، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا فرانسا ئامادە نەبوو یەك هەنگاو لە وەفدی کورد بێتە پێشەوە.

٤- ئەوەی لە هەموو شتێك زیاتر جێگەی سەرنج و وردبوونەوەیە ئەوەیە کە وەفدی شێخ مەحموود لە مەزبەتەکانیاندا زۆر کوردستانیانە بیریان کردۆتەوە و وەك وەفدی کوردستانێکی سەربەخۆ قسە دەکەن.

٥- وێڕای بە ئەنجام نەگەیەشتنی وەفدی شێخ مەحموود کەچی دەکرێ وەك یەکەمین هەوڵی دیپلۆماتی کوردی حسێبی بۆ بکەین. ئەرکێکی دیپلۆماتی کە دوای دامەزراندنی یەکەمین دەسەڵاتی کوردی هاتە پێشەوە و بە ڕوخانی ئەم دەسەڵاتەش ئیدی ئەرکە دیپلۆماتییەکەی بە کۆتایی گەیشت.

پاریس

نۆڤەمبەری ٢٠٠٦

ئەحمەد چوار ساڵ بۆ دوورگەی (هنجام) دوورخراوەتەوە (بڕوانە: سدیق ساڵح، هەمان سەرچاوەی پێشوو، ل: ١٩٣-١٩٤)

السياسة البريطانية في كردستان الجنوبية تشرين الاول ١٩١٨-آب ١٩٢٠[*]

❖ الدكتور سعد بشير اسكندر

(*) من كتاب "بريطانيا ومستقبل كُردستان .. من التخطيط الى التقسيم ١٩١٥-١٩٢٣".

وقع على عاتق وزارة الهند مسؤولية إدارة ممتلكات بريطانيا الإقليمية الجديدة في كردستان ومسبوتاميا، في حين أبقت وزارة الخارجية إشرافها على السياسة الحكومية العامة لحين انعقاد مؤتمر السلام القادم، الذي سيُقرر مستقبل تلك الاقاليم ضمن إطار تسوية سياسية سلمية للامبراطورية العثمانية. وفي غضون ذلك، أدار الكولونيل ويلسون، بوصفه المفوض المدني وكالة والموظف السياسي الرئيس، سياسة بريطانيا الميدانية. هذه السياسة التي أدت دوراً حساساً للغاية في تحديد مسار الاحداث في غياب موقف رسمي عام واضح المعالم والغايات. وساعد ويلسون في تصريف الشؤون الادارية والسياسية عدد من الموظفين السياسيين، الذين قاموا بتمشية القضايا المحلية كُلٌ في مقاطعات، فضلا عن رفع مقترحات حول الاسلوب الأمثل والممكن في عملية الادارة. وقدمت السلطات العسكرية الميدانية من جانبها تصورات عن أولوياتها واهدافها بقدر ما تعلق الأمر بالقضايا الاستراتيجية والأمنية.

لقد تَمثّلت المهمة الرئيسة للسلطات البريطانية في بغداد بعد انتهاء الحرب بإعادة الحياة الإدارية والاقتصادية والاجتماعية في كردستان الجنوبية إلى أوضاعها الطبيعية. وهذا الفصل يتناول جملة اوضاع عسكرية وسياسية أثرت في القرار البريطاني بشأن الموافقة على مشروع اقامة كيان كردي يتمتع بحكم-ذاتي تحت اشرافهم السياسي بين نهاية تشرين الاول وبداية تشرين الثاني من العام ١٩١٨. وغالبا ما أشار المسؤولون البريطانيون في لندن والموظفون الميدانيون البريطانيون في الشرق الأوسط إلى ذلك الكيان بوصفه "*دولة كردية*"، بالرغم من عدم تمتعها باستقلال تام او هوية متكاملة. وفي صيف العام ١٩١٩، تم التخلص من هذه الدولة، بعد ان تغلبت القوات البريطانية على التحدي العسكري والسياسي الذي شكله الشيخ محمود، حاكم الكيان الكردي. ولذلك من المهم تقديم تحليل مفصل بعض الشيء حول أسباب

الانقلاب الحاصل في السياسة البريطانية الميدانية وتداعياتها بالنسبة إلى مستقبل كردستان الجنوبية على المديين القصير والطويل.

السيطرة البريطانية غير المباشرة وتشكيل دولة الحكم-الذاتي في كردستان الجنوبية: الظروف والغايات

في المراحل الاولى من الوجود البريطاني في كردستان الجنوبية، خضعت عملية صنع القرار الميداني البريطاني لجملة شروط، كان من أهمها عدم وجود قوات احتلال بشكل كاف او إداريين مدنيين مؤهلين.[1] ولم يكن موقف بريطانيا السياسي والعسكري مستقرا ومأمونا بَعدُ في المناطق الكردية الجنوبية المُشرفة على سهول مسبوتاميا الواقعة إلى الجنوب منها. وقبل التوصل إلى هدنة مودروس، كان التوغل البريطاني قد بدا تواً في كردستان الجنوبية (اظر الخارطة رقم ٩)، ولذا أصبح من الضروري ان تُطيل السلطات البريطانية في بغداد أمد حُسن النوايا التي أبداها الاهالي الكُرد تجاههم، خصوصا وان الاخيرين هم الذين بادروا إلى تحرير العديد من مدنهم وقراهم من الوجود التركي، ودعوا في الوقت نفسه البريطانيين إلى زيارة مناطقهم بهدف تقديم المساعدة على وضع ترتيبات سياسية وادارية تتلاءم مع الاوضاع الجديدة. ان مواقف الكُرد الجنوبيين المعادية للاتراك والمؤيدة لبريطانيا شكلت العامل الذي سهل على البريطانيين إنجاز مهمتهم الفورية المُتمثلة بتحقيق الاستقرار الامني وتطبيع الاوضاع الاجتماعية والاقتصادية من دون الحاجة إلى اقامة إدارة مباشرة عسكرية او مدنية مترهلة وباهظة التكاليف.

ان موقف الكُرد الايجابي المذكور اتاح للبريطانيين فرصة لخفض مستوى الالتزامات العسكرية والمالية القائمة آنذاك في مسبوتاميا، وجعلهم في موقف جديد اصبحوا من خلاله قادرين على تعزيز نفوذهم السياسي بسهولة في كافة ارجاء كردستان الجنوبية. وينبغي التذكير بهذا الشأن، انه لم تكن في

---

[1] W.R. Hay, Two Years In Kurdistan (London: Sifgwick & Jackson Ltd, 1921), p-6

البدء لدى البريطانيين اية نيّة لتوسيع الرقعة الجغرافية للاحتلال العسكري حين دعا الشيخ محمود ممثليهم للقدوم إلى مناطق كردية حساسة من الناحية الاستراتيجية. يقول تقرير بريطاني مطوّل بهذا الخصوص:

كان الاحتلال العسكري (لكردستان الجنوبية) امرا مستبعداً إلى حد كبير، وذلك لانه حتى بعد الحاق الهزيمة بالاتراك، تضافرت معا (عوامل) التجهيزات ومصاعب اخرى لتجعل من المستحيل الإحتلال بواسطة حامية حتى نقطة قريبة جدا في متناول اليد ومهمة للغاية سياسيا بالنسبة لنا، كالسليمانية. لهذا توَجَبَ (علينا) تبني خيار الاعتماد على الوسائل السياسية البحتة، وتولد شعور (لدينا) بان افضل الوسائل لتحقيق ذلك (الهدف) هي استغلال الحس الشرعي تماما للقومية الكردية التي كانت ولحقبة زمنية طويلة تُثبت نفسها بين القبائل الكردية الجنوبية.[2]

يتضح من كل ذلك ان نول كان منطقيا في خياره وهو أن لا يحصل تدخل بريطاني مباشر، وان يقتصر الدور البريطاني على إسداء نصائح سياسية وأمنية وارشادات ادارية وفنية للزعامة الكُردية، التي تُرِك لها أمر الإدارة الفعلية للشؤون المحلية.

ان وجود تطلعات قومية أولية في اوساط الزعامات الكُردية شكل واحداً من أهم العوامل التي أثرت في صنع القرار الميداني البريطاني في مراحله الاولى. لقد عدَّ أهالي كردستان الجنوبية قدوم القوات البريطانية إلى ديارهم تحريرا من الحكم التركي ومساوئه وفرصة لبناء إدارة محلية تتوافق مع رغباتهم الخاصة. وبحسب ما ذكره برسي كوكس:

كانت فكرة الحكم-الذاتي الكردي، التي نمت وترعرعت في عهد النظام الدستوري (العثماني)، قد أُحييت من جديد وقد حفزتها إلى حد كبير بنود بياننا الموجه للعرب الذي اثبت وجود موقف مغاير تجاه الحساسيات والتطلعات العرقية عن تلك التي كان يتبناها الاتراك.[3]

---

[2] Precis of Affairs..
[3] Ibid, p.4.

ودلل الترحيب الحار والودي الذي تلقاه الميجر ادورد نوِل من لدن ممثلي المدن والقرى الكردية في منطقة السليمانية على تصاعد آمال الكُرد.[٤] ويُذكر ان نوِل عمل وكيلا في الاستخبارات العسكرية البريطانية حيث مارس نشاطه في منطقة القوقاز خلال الحرب العالمية الاولى وفي شمال ايران في العام ١٩١٩، كما عينه الكولونيل ويلسون موظفا سياسيا مسؤولا ميدانيا عن الشؤون الكردية.[٥]

ان قرار السلطات البريطانية في بغداد في خوض تجربة السيطرة غير المباشرة في إدارة المنطقة الكردية (B) قد استند أساسا إلى النصيحة التي أسداها نوِل، الذي رأى في ذلك النظام الاداري-السياسي حلا منطقيا على ضوء التطلعات والرغبات المحلية السائدة في كردستان الجنوبية. بتعبير اخر، لم تكن السلطات البريطانية في مسبوتاميا في وضع عسكري او أيّ موقف سياسي يسمحان لها ان تتجاهل وجود مشاعر وتطلعات قومية في أوساط النخبة الكردية المحلية، التي نشطت تحت تأثير وعود اطلقها الحلفاء، خاصة بريطانيا العظمى. وكان الشيخ محمود وحلقته القومية المُتمركزة في منطقة السليمانية هي التي بادرت إلى أطلاق عملية تشكيل حكومة كردية قبل انتهاء الحرب بوقت قصير. وكان الهدف من وراء ذلك، على ما يبدو، نيل إقرار بريطاني بالوضع الجديد، وجعل المسؤولين البريطانيين يدركون أهمية التعامل بشكل إيجابي مع التطلعات الكردية في اعقاب طرد رموز النظام التركي من كردستان الجنوبية. وفضلا عن ثقته الاولية بالوعود السياسية البريطانية، تعامل الشيخ محمود مع الاوضاع السائدة آنذاك بإسلوب سياسي ذرائعي، فمن جانب، أبدى الشيخ استعداداً ملموساً لاحترام مصالح بريطانيا في كردستان الجنوبية، ومن جانب ثان، ربط ذلك الأمر بتمتع الكُرد بحكم-ذاتي في مناطقهم الاصلية. بهذا النحو، سعت الزعامة الكُردية الجنوبية منذ البداية وعلى

---

[4] Political Officer, Sulaimaniya, to Political, Baghdad,16 November 1918, AIR20/512, PRO.

[5] Political, Baghdad, to Political, Mosul, 20 November 1918, AIR20/512 & E.W.L. Noel, Note -in- Colonial Office Minute No.4958, 22 July 1922, C0730/13, PRO.

النقيض من نظيرتها العربية، إلى التوفيق بين تطلعاتها ومصالح بريطانيا لدى مِلء الفراغ السياسي والاداري الناجم عن طرد الاتراك.

أدى نوِل دوراً مهما في إقناع السلطات البريطانية في مسبوتاميا بضرورة اللجوء إلى التعامل السياسي المنفتح مع الزعامة الكردية لتحقيق هدفها في تعزيز نفوذها في كردستان الجنوبية. وتمثّلَ ذلك التعامل السياسي باحترام التطلعات القومية الكردية الاولية واحتضانها في السياسة البريطانية، سواء المحلية الميدانية منها او الدولية الرسمية. ففي اعقاب زيارته الاولى إلى السليمانية، بعث نوِل تقريرا إلى رؤسائه في بغداد أكد فيه ان الحركة القومية الكردية "*قوية جدا إلى الحد الذي لا ارى فيه صعوبة تُذكر في تشكيل دولة كردية تحت حمايتنا وسيطرة موظفين سياسيين على النهج العام، شريطة ان تتخذ حالا مبادرة سريعة ونشطة*".[٦] تلك كانت خلفية اُصدار السلطات البريطانية في بغداد تعليمات خاصة أرسلتها إلى نوِل تؤكد للكُرد الجنوبيين بانه ليس في نيّة بريطانيا فرض "*إدارة غريبة عن عاداتهم وآمالهم*".[٧] وبهذا الشكل بدأ تزايد النفوذ البريطاني في كردستان الجنوبية يرتكز إلى التَّفهُم الذي أبداه نوِل نحو التطلعات القومية الكردية، من جانب، والى استعداد الشيخ محمود للتعاون مع البريطانيين بطريقة تحترم مصالحهم، من جانب ثان (انظر الخارطة رقم ١٠). وتجسد التفاهم المشترك في قيام دولة كردية تتمتع بحكم-ذاتي تحت إشراف بريطاني، تألفت مكوناتها الاساسية من: حكومة كردية، ومستشارين بريطانيين في مجالات عسكرية مالية وإدارية وقضاء محلي ونظام جباية للضرائب وقوة ليفي محلية (وحدة عسكرية تألفت من عناصر كردية). وعين البريطانيون الشيخ محمود حاكما على المنطقة (B) الممتدة من نهر الزاب الصغير شرقا حتى الحدود العثمانية-القاجارية القديمة غربا. وفضلا عن نوِل، بوصفه الموظف السياسي، ساعد الشيخ محمود موظفان بريطانيان هما: الميجر دانيالز، المشرف على تشكيل قوات الليفي الكردية وتدريبها،

---

[6] Political, Baghdad, 17 November 1918, AIR20/512, PRO.
[7] political, Baghdad, to SIS for India, 31 October 1918, AIR20/512,PRO.

والكولونيل غوردون ولكر، المشرف على شؤون الدخل والضرائب. والجدير بالاشارة، ان الموظفين البريطانيين في لندن وفي الشرق الاوسط قاموا لاحقا بربط نظام السيطرة غير المباشرة بنول، وهو النظام الذي كان يتقاطع جوهرياً مع نظام السيطرة المباشرة الذي دعا إليه الكولونيل ويلسون. وحصل الاعتراف البريطاني بسلطة الشيخ محمود قبل ان تشرف الحرب على نهايتها.[8] وهذا الاعتراف جاء منسجما مع إرادة محلية تمخض عنها انتخاب الشيخ رئيسا لحكومة محلية اعترفت بها الزعامات الكُردية في منطقة السليمانية قبل ان يُجبر الاتراك على الخروج من السليمانية.

ولخيار السيطرة غير المباشرة مزايا سياسية واستراتيجية متنوعة بقدر ما يتعلق الأمر بالبريطانيين. فلمسالة إصطفاف الكُرد وتعاونهم مع البريطانيين اهمية خاصة بوصفها نقطة انطلاق مُمكنة لتوسيع الرقعة الجغرافية للسيطرة البريطانية في إتجاه مناطق كردستان النائية. أما وجود كردستان جنوبية معادية فسيُمكن الاتراك من العودة إليها، سواء بوسائل سياسية او بطرق عسكرية. لهذا، تلخصت مهمة نول الاساسية في كسب "*تعاطف الكُرد عن طريق تشجيع الشعور القومي المناقض للنزعة الاسلامية*"،[9] التي كان يُروّج لها الاتراك. ولم يكن خافيا على البريطانيين ان عودة الحكم التركي إلى اقليم كردستان الجنوبية سيشكل تهديدا مباشرا لسيطرتهم على مسبوتاميا العربية. وكانت المنطقة الاخيرة ما زالت تشهد مؤامرات يحوكها الاتراك وأعوانهم، الذين كانوا يحثون سكانها العرب على محاربة اعداء الاسلام والمسلمين (اي البريطانيين). وبهذا الشكل، تحتّم على السلطات الميدانية البريطانية تجنب موقف تواجه فيه خصمين بصورة متزامنة، أي الاتراك والكُرد. وتطلّب تحقيق تلك الغاية قيام البريطانيين بتطبيع الاوضاع العامة في المناطق الكردية من خلال تقديم المساعدة لزعمائها لإعادة الاستقرار الامني وتسهيل استئناف النشاطات الاقتصادية.

---

[8] Precis of Affairs-, op. cit. p6.
[9] E.W.L. Noel, Note -in- Colonial.office Minute No.4958, 22 July 1922, C0730/13, PRO.

وفضلا عن كل ذلك، كانت للسيطرة غير المباشرة منفعة سياسية اضافية تمثّلت بضرورة التصدي للدعاية السياسية المعادية لبريطانيا، التي وقف البلشفيون وراءها. لقد شكلت المفاهيم الايديولوجية الثورية المتعلقة بحق الشعوب الخاضعة في تقرير مصيرها والتضامن الاممي تهديدا حقيقيا للنفوذ الامبريالي البريطاني في ايران وتركيا وغيرها من بلدان الشرق الاوسط. ففي ظلّ تلك الظروف، اصبح تشكيل حكومة ذاتية كردية فكرة مقبولة عمليا إذ سيصبح بالامكان تصوير المواقف البريطانية على انها منسجمة مع النقاط الاربع عشرة التي اطلقها الرئيس الامريكي ويلسون. وهذه النقاط استندت إليها مناشدات الزعامات الكردية الخاصة بضرورة منح حق تقرير المصير إلى الشعوب غير التركية، في مقدمتها الشعب الكردي. فوق ذلك، ستُساعد هذه الواجهة السياسية المتمثلة بمنح اللاهالي حق إدارة شؤونهم البريطانيين في تقوية صلاتهم مع الحلقات القومية الناشطة في اجزاء كردستان الاخرى او الموجودة في المنفى.

على صعيد آخر، تأثرت السياسة البريطانية في كردستان الجنوبية بالتغييرات الحاصلة في الاصطفافات الدولية والتحالفات بين القوى الكبرى، التي حصلت خلال الحرب العالمية الاولى. ان وقوع ثورة أكتوبر وادانة روسيا البلشفية للاتفاقيات السرّية المتعلقة بتجزئة الامبراطورية العثمانية بصورة كاملة وتقسيم ايران القاجارية إلى مجالات نفوذ بين روسيا القيصرية وبريطانيا قد جعلت الساسة البريطانيين يستغنون عن فكرة اقامة حزام فرنسي يفصل المنطقة البريطانية عن المنطقة الروسية في كردستان العثمانية في حالة تنفيذ مشروع التقسيم المُتفق عليه. وحالما وضعت الحرب أوزارها، عمل البريطانيون بسرعة على اخضاع المناطق التي احتلوها إلى سيطرتهم السياسية. وبينما سعت حكومة لندن إلى فرض سيطرة بريطانية عسكرية وسياسية في المنطقة (A)، أبلغت الكولونيل ويلسون بتفاؤلها بشأن اقناع حكومة باريس "***بالتخلي عن ادعاءاتها في منطقة الموصل***"، ناصحة إيّاه بضرورة ان لا يشعر الفرنسيون بان البريطانيين ينتهكون بنود اتفاقية

سايكس–بيكو القديمة.[10] ومثلت تعليمات الحكومة البريطانية تلك واحدة من الإشارات المبكرة حول التغير الحاصل في وجهات نظرها بشأن الخارطة السياسية للاقاليم العثمانية السابقة لمرحلة ما بعد الحرب. لقد خضعت قضية إنهاء الوجود الفرنسي في كردستان الجنوبية إلى حسابات استراتيجية اساسية مرتبطة بسيطرة البريطانيين على مسبوتاميا العربية. فقوة الموقف البريطاني في مسبوتاميا العربية يعُد أمرا حيويا بالنسبة إلى أمن المسالك البحرية والبرّية المؤدية إلى الهند. فضلا عن ذلك، اصبح الإقرار بالسيطرة البريطانية الكاملة على ولاية الموصل أمرا مرغوبا فيه من اجل استغلال امكانياتها الاقتصادية عاجلا أم آجلا. ولذلك، اصبح ضروريا ان يُعاد النظر في بنود اتفاقية سايكس–بيكو او حتى التخلي عنها تماما من خلال إقناع الفرنسيين بالتنازل عن مجال نفوذهم السياسي في المنطقة (A).

بفضل سياستها المرنة في ظاهرها، التي استوعبت فكرة تشكيل حكومة–ذاتية كردية تحت إشراف موظفيها، اصبحت بريطانيا في موقف اقوى لكسب تأييد المحليين الكُرد في المنطقة (A)، الذين لم يكونوا يثقون بتاتا بنوايا الفرنسيين بسبب دعمهم للجماعات المسيحية المحلية. ولم يُبدِ الكُرد أية رغبة تُذكر في الخضوع لسيطرة فرنسية، في الوقت الذي كانت الحماية البريطانية تعني مستقبل اكثر إشراقا لهم مما كان قائما. وكانت لندن تُفكر بالفعل في بسط نظامَ السيطرة غير المباشرة على المنطقة (A) كلها، تمهيدا لدمجها بالدولة الكردية الفتية الجديدة، شريطة ان تلتحق النواحي العربية من تلك المنطقة، كمدينة الموصل والقرى العربية إلى الجنوب منها، بمسبوتاميا العربية الخاضعة للإدارة البريطانية المباشرة. وتظاهرت السلطات البريطانية في بغداد بالموافقة على نظام السيطرة غير المباشرة (اي توحيد كردستان الجنوبية بعد الغاء مجال النفوذ الفرنسي في جزء منها)، حتى انها اقترحت

---

[10] SIS to Civil Commissioner, Baghdad, Confidential, (undated) F0371/3386, PRO.

تشكيل "مجلس مركزي لكردستان الجنوبية يتالف من القادة التقليديين، تحت رعاية بريطانية".[11]

بقدر ما تعلق الأمر بالكولونيل ويلسون، مثّلت فكرة قيام الكُرد بتقرير مصيرهم فرصة تُمكنه ووزارة الهند من مقاومة اي مشروع لاقامة حكم عربي أو بسطه على كردستان الجنوبية، بحسب نقاط الاتفاق التي تضمنتها مراسلات حسين–مكماهون في أثناء الحرب. فمن وجهة نظره، ان إتخاذ ترتيبات سياسية وادارية وفرضها كأمر واقع بمساعدة الكُرد أنفسهم سيكسبها شرعية لا يستطيع الفرنسيون او الشريفيون العرب التشكيك فيها. وتضمّنت احدى مذكرات وزارة الهند إشارة واضحة إلى هذا الأمر:

من الواضح، بقدر ما يتعلق الأمر بكردستان الجنوبية في اقل تقدير فان الاهالي قد مارسوا حق تقرير المصير واختاروا (عدا استثناءات معينة) في ان يتحولوا إلى كونفدرالية منفصلة في ظلّ ارشاد بريطاني. ان هذا الاعلان وقبوله رسميا من قبل المفوض المدني يبدو انه ينفي (على اي حال فيما يتعلق بالكُرد الجنوبيين) اقتراح الكولونيل لورنس الخاص بمملكة عربية–كردية. لكن، سيبقى الامر صعبا مع فرنسا، وان التطورات الاخيرة في كردستان تؤكد ضرورة ضمان اعادة نظر، في الأقل، في ذلك الجزء من اتفاقية سايكس–بيكو، الذي يتعلق بمقاطعة (district) الموصل واعالي وادي دجلة. ان الرغبة في الوحدة التي عبّر عنها الكُرد في السليمانية يجعل من غير الممكن الدفاع اكثر من ذي قبل عن تقسيم اقليمهم إلى ثلاث مناطق بشكل اعتباطي.[12]

بهذا النحو، جاء كيان الحكم–الذاتي في كردستان الجنوبية إلى الوجود نتيجة لتضافر عوامل عدّة هيّ: اولا، لم تكن بريطانيا في موقف يجعلها تقبل بإلتزامات عسكرية او مالية إضافية بعد انتهاء الحرب، في وقت كانت هي في حاجة ماسّة إلى تسريح قواتها العسكرية وخفض نفقاتها الامبريالية. ثانيا، تَطَلَبَ تعزيز موقف بريطانيا في مسبوتاميا (ذات الاهمية الاستراتيجية بالنسبة

---

[11] Political, Baghdad, to SIS for India, 30 October 1918, AIR20/512, PRO.
[12] J.E. Shuckburgh, India Office, Memorandum, 14 December 1918, F0371/3386, PRO.

إلى أمن الطريق البّرية والبحرية إلى الهند) ان تبقى كردستان الجنوبية هادئة وحليفة او في اقل تقدير صديقة للبريطانيين. ثالثا، لم يكن بامكان البريطانيين التغاضي عن أو حتى ترويض التطلعات السياسية الكردية الجامحة في المراحل الاولى من انتشار نفوذهم في كردستان الجنوبية. رابعا، لقد كان بإمكان تلك السياسة المرّنة ان تُفشل دعايات الحرب المعادية لبريطانيا، التي اطلقها الاتراك والبلشفيون ضدهم. واخيرا، يُمكن ان تكون كردستان الجنوبية في حال تمتعها بحكم-ذاتي وسيلة على المدى القصير بيد ويلسون لإفشال محاولات انصار الحركة الشريفية في اقامة دولة عربية تشمل ولاية الموصل، فضلا عن ولايتي بغداد والبصرة.

نهاية الدولة الحكم-الذاتي الكردية: الملابسات والغايات

١- مواقف الموظفين البريطانيين الميدانيين

عُرف عن الكولونيل ويلسون (سواء في الدوائر البريطانية الموجودة في لندن او الموجودة في الشرق الاوسط) انه كان موظفا تقليديا ذا نزعة امبريالية سافرة،[١٣] وذلك بسبب إيمانه الشديد بضرورة تحويل الاقاليم المفتوحة في مسبوتاميا وكردستان إلى مستعمرات بريطانية بحتة وبشكل صريح. ولم يُخفِ ويلسون رغبته المبكرة في جعل كردستان الجنوبية "*محميّة بريطانية*"[١٤] في تقييماتها الاولى بشأن المناطق الكردية:

من الناحيتين السياسية والاستراتيجية، هناك الكثير للتحدث عن تبني خط (نهر الزاب الصغير حدودا لدولة العراق، شاملة التون كوبري والسليمانية وبنجوين: ان مقاطعتي السليمانية وحلبجة الغنيتين قابلتان لتطور كبير، وان منتجاتهما هي اساسية بالنسبة إلى صناعات العراق ورفاهيته، اي البترول

---

[13] انظر على سبيل المثال لا الحصر المصدر الآتي:
Foreign Office Minute on 'the Administration Report on the Sulaimaniya division for Year 19191, 23 July 1920, F0371/5069r PRO.

[14] Political, Baghdad, to Political Sulaimaniya, 26 November 1918, AIR20/512, PRO.

والفحم الحجري والحبوب والجوز ومواد الاصباغ والتبوغ. ان للمادتين الاوليتين على الخصوص، وكما تعلم حكومة صاحب الجلالة، قيمة عظيمة كامنة.[١٥]

وطوال وجود ويلسون في مسبوتاميا بين عامي ١٩١٨ و١٩٢٠، لم يُبدِ حتى لمرة واحدة تعاطفاً يُذكر تجاه مطالب الحكم-الذاتي الكردية او يقرّ بوجود تطلعات قومية كردية. ولم يخفق القوميون الكُرد انفسهم في ملاحظة الاختلاف الكبير بين موقفي ويلسون ومرؤوسه نوِل تجاه الوضع الكردي. ففي مذكراته الشخصية، اشار رفيق حلمي، الذي عمل لفترة مترجما مع البريطانيين، إلى ان ويلسون لم يُخفي معارضته لوجود كيان كردي يتمتع بحكم-ذاتي ولقيادة الشيخ محمود السياسية.[١٦] وإدعى ويلسون انه نظرا لانقسام الكُرد (حالهم في ذلك حال العرب) وعجزهم عن حُكم انفسهم فانه ينبغي على بريطانيا ان تفرض الحماية المباشرة بصورة تجعل الموظفين البريطانيين مسؤولين وحدهم عن وضع السياسات وتنفيذها على الارض.[١٧] وليس غريبا إذن ان لا يُدخر ويلسون جهدا ووقتا في انتقاد تجربة الحكم-الذاتي الكردية وتعريتها في التقارير التي كان يبعثها إلى لندن، والإدعاء بان المصالح البريطانية تستلزم إعادة النظر في الترتيبات الإدارية العثمانية القديمة.[١٨]

لقد جسَّدَ نوِل حالة استثنائية بالمقارنة مع معاصريه من الموظفين السياسيين البريطانيين العاملين في كردستان الجنوبية من حيث دفاعه المستميت والثابت عن نظام السيطرة غير المباشرة، بالرغم من إقراره بوجود بعض النواقص فيه. اما بقية الموظفين البريطانيين فكانوا يتفقون مع موقف ويلسون المعارض لفكرة قيام كردستان جنوبية تتمتع بحكم-ذاتي. وعكس وجود تلك المواقف رغبات المنادين بها في ممارسة سيطرة شاملة في إدارة الشؤون الكردية، كما عكست سماتهم ورغباتهم الشخصية. والجدير بالذكر ان جميع هؤلاء الموظفين ومساعديهم قد

---

[15] Political, Baghdad,15 October 1918, F0371/3407, PRO.

[16] حلمي، *يادداشت*، ج١، ص٧١

[17] Political, Baghdad, to Political, Sulaimaniya, 26 November 1918, IR20/512, PRO.

[18] Political, Baghdad, 7 December 1918, F0371/3386, PRO.

جاءوا من صفوف الجيش البريطاني بسبب فقدان الكادر الاداري المدني المؤهل[١٩] وكذلك قلة الاشخاص من اصحاب الخبرة العملية في شؤون الشرقية. وهذا الأمر لربما يُفسر الصرامة الشديدة التي تبناها الموظفون البريطانيون الميدانيون خلال التعامل مع أهالي كردستان الجنوبية. ويصف أحد المعاصرين الكُرد، رفيق حلمي، الميجر إي بي سون (خليفة نوِل) بانه متكبر جدا وفظ في تعامله مع السكان.[٢٠] وحين اصبح سون الموظف السياسي لمقاطعة السليمانية في العام ١٩١٩، سارع إلى استبدال أغلبية الموظفين الكُرد بهنود وفرس وعرب. واستهدف هذا الاجراء إزالة الطابع الكردي عن الإدارة المحلية.[٢١] ولم يكن الموظف السياسي لمقاطعة الموصل، الكولونيل جي إي لجمن، يخفي تشككه او حتى كراهيته تجاه الكُرد بسبب ايمانه الثابت باقترافهم مجازر ضد المسيحيين المحليين في أثناء الحرب. ولهذا عامل لجمن المحليين الكُرد بقساوة حيث قام بتهجيرهم من مقاطعته.[٢٢] وفي مذكراته الشخصية، يوضح هومفري بومان، مدير التعليم في مسبوتاميا، كيف ان تعاطف لجمن مع "نكبة" المسيحيين أضفت عليه صفة القساوة بين المحليين الكُرد.[٢٣] كما عُرف عن لجمن اتخاذ اجراءات قاسية ضد عرب مسبوتاميا، الذين قاموا بقتله في نهاية الأمر خلال تمردات العام ١٩٢٠. والجدير بالإشارة، ان خليفة لجمن، جَي اج بيل، كان قد حذر السلطات البريطانية الميدانية من وقوع عواقب وخيمة في حالة استغلال اللاجئين المسيحيين الاثوريين في قمع المحليين الكُرد بوصفها وسيلة عملية لتوطيد النفوذ البريطاني.[٢٤] ويُفسر نهج التفرقة الدينية لماذا إتخذت اولى الانتفاضات الكردية في مقاطعة الموصل بُعدا دينيا واضحا، إذ كانت رد فعل مباشر على توطين البريطانيين للاجئين الآثوريين الغرباء في اراضي تعود ملكياتها إلى الكُرد.

---

[19] Hay, Two Years In Kurdistan, pp.5-6.

[20] حلمي، *ياداشت*، ج١، ص١٠٨.

[21] المصدر السابق، ص٧٧ و٨٤-٨٨.

[22] Political, Mosul, to Noel, Rowanduz, 11 January 1919 & Political, Mosul, to Political, Baghdad, 18 January 1919, AIR20/12, PRO.

[23] Humphrey Bowman, Middle East Window (London & Toronto: Longmans & Green Co., 1942), p.241.

[24] J. H. Bill to Civil Commissioner, Memorandum on the Future of the Qaza of Amadia, 21 October 1919, F0371/4193, PRO.

وبالانسجام مع مواقفه العدائية التي إتخذها تجاه المحليين الكُرد في مقاطعته، أبدى لجمن وبشكل طبيعي معارضته الشديدة لنظام السيطرة غير المباشرة التي ارتبط به كيان الحكم-الذاتي الكردي. وعبّرت تلك المعارضة عن نفسها في حادثة خوشناوتي التي بدأت في بداية شهر كانون الثاني عام ١٩١٩. ففي حينها، اخبر نوِل رئيسه ويلسون برغبة أشراف منطقة خوشناوتي الواقعة ضمن مقاطعة الموصل بالانضمام إلى الكيان الحكم-الذاتي الكردي الذي تراسه الشيخ محمود.[٢٥] وحالما عَلِمَ بقرار ويلسون بالموافقة من حيث المبدأ على ما اقترحه نوِل، سارع لجمن إلى التعبير عن معارضته الشديدة لما حصل، طالبا منه العدول عن ذلك القرار.[٢٦] وبعد اطلاعه على معارضة لجمن، أرسل نوِل برقية اخرى إلى ويلسون احتج فيها على إلغاء قراره حول توسيع الرقعة الجغرافية للكيان الكردي كي يشمل منطقة خوشناوتي:

انا لا ارى اي داع في ان تعيد النظر في قرارك. اولا، لا يوجد هناك سبب قوي يجعلنا نلتزم بالتقسيم (الإداري) التركي للمقاطعات، حتى لو كان الامر كذلك، فان القبيلة المعنية كانت خاضعة لحكومة رواندوز بين عامي ١٨٩٦ و١٩١٤. ثانيا، جاء ممثلو القبيلة الواقعة في هذا الجانب من (نهر الزاب لرؤيتي، معبرين عن رغبتهم في القبول (بسلطة) الشيخ محمود. ثالثا، ان الحركة القومية التي بدأناها تنمو يوميا من حيث القوة. وهي تحوي (بذور) التطور الطبيعية والصحية و... قد تُجذب وتستوعب العناصر الكردية النقية جميعها، (التي) ستفضله بطبيعة الحال على شكل الإدارة المختلطة في الموصل.[٢٧]

لقد مثلت قضية الموقف من تلبية رغبة اشراف منطقة خوشناوتي في الانضمام إلى كيان الحكم-الذاتي أولى إشارات الانقسام الحاصل في مواقف الموظفين البريطانيين الميدانيين تجاه النظام الأمثل القادر على توطيد الموقف البريطاني في كردستان الجنوبية.

---

[25] Noel, Rowanduz, to Political, Baghdad, 10 January 1919, AIR20/512, PRO.
[26] Political, Mosul, to Political, Baghdad, 11 January 1919, AIR20/521, PRO.
[27] Noel, Rowanduz, to Political, Baghdad, 10 January 1919, AIR20/512, PRO.

ولم يُخفِ بقية الموظفين الميدانيين البريطانيين معارضتهم القوية لوجود دولة كردية، ناهيك عن توسيع رقعتها الجغرافية. وضمن هذا التوجه، طلب الكابتن ستيفان لونغريغ، الموظف السياسي المساعد في كركوك،[٢٨] من ويلسون إخراج مقاطعة كركوك من سيطرة الحكومة الكردية في السليمانية.[٢٩] وفي عشية الانتفاضة الكردية، التي اعلنها الشيخ محمود في ٣ آيار ١٩١٩، حذر الموظف المساعد في اربيل من خطورة التاثيرات الصادرة عن كيان الحكم-الذاتي الكردي على المقاطعة التي يُديرها، مُبديا معارضته للطبيعة المرّنة لنظام السيطرة البريطانية المباشرة المُطبقة في كردستان الجنوبية، التي منحت الموظفين الكُرد دورا محدودا في الإدارة المحلية. كما دعا الموظف المساعد إلى توحيد جميع انظمة السيطرة بصورة عاجلة لمنع ظهور مطالب اخرى بالحكم-الذاتي، على غرار ما حصل في السليمانية.[٣٠] ان شيوع هذه الاراء المساندة لإقامة إدارة بريطانية مباشرة بين الموظفين الميدانيين والضباط العسكريين في مسبوتاميا هو العامل الذي سهّل من مهمة ويلسون في منع عملية ظهور كردستان جنوبية تتمتع بحكم-ذاتي، وكذلك القضاء على جميع آثار إدارة الحكم-الذاتي الكردي القائمة في السليمانية.

واتسمت عملية فرض السيطرة المباشرة بطابعها التدريجي واستغلال الموظفين البريطانيين للتناقضات القبلية والمناطقية. وفي الوقت نفسه، عبّرت العملية عن وجود تناقض بين المشروع الذي كانت تفضله حكومة لندن والمتمثل بقيام كردستان جنوبية على اساس دولة واحدة او عدّة دول، ومشروع ويلسون الميداني الهادف إلى دمج جميع المناطق الكردية بالإدارة البريطانية المباشرة في بغداد. وكان لتوقيت الانقلاب في السياسة البريطانية الميدانية اهمية خاصة لأنها جاءت بعد قبول باريس المبدئي

---

[28] كتب ستيفان لونغريغ كتابين عن العراق استند فيهما الى تفسير الاحداث والتطورات من وجهة نظر بريطانية صرفة.

[29] Administration Report of the Sulaimaniya F0371/5069, PRO, p.3.

[30] Assistant Political Officer, Arbil, to Political Officer, Mosul, 3 May 1919, F0371/4193, PRO.

باعادة النظر ببنود اتفاقية سايكس-بيكو في ١٨ كانون الاول ١٩١٨ بطريقة تسمح بدمج المنطقة (A) الفرنسية بمنطقة النفوذ البريطاني في كردستان الجنوبية. وهذا يُفسر جزئيا لماذا تراجع ويلسون عن فكرة توحيد ادارة اقليم كردستان الجنوبية على اساس الحكم-الذاتي والسيطرة البريطانية غير المباشرة. وبدلا منها، اقترح ويلسون "*تجزئة*" كردستان الجنوبية بين الكيان السياسي الكردي القائم ومسبوتاميا العربية الخاضعة للادارة البريطانية المباشرة. وتضمن هذا الاقتراح دمج المناطق المنخفضة من كردستان بادارة مسبوتاميا البريطانية، في حين تُلحق المناطق المرتفعة بكيان الحكم-الذاتي الكردي.[٣١] وكانت غاية ويلسون من وراء كل ذلك منع تقسم المنطقة (A) بين دولة الحكم-الذاتي الكردي والدولة العربية المستقبلية، كما اوصت لندن بذلك. وادعى ويلسون في أحد تقاريره انه وبالرغم من غياب التجانس الإثني والديني، فان الرأي العام في مقاطعة الموصل مالَ لصالح خيار "*دولة واحدة*" تحت إدارة بريطانية بحيث تشمل كردستان الجنوبية والولايتين ذات الاغلبية العربية: بغداد والبصرة.[٣٢]

القى ويلسون المسؤولية على عاتق الكولونيل لجمن في إعادة تنظيم مقاطعة الموصل على وفق نظام سيطرة الموظفين البريطانيين المباشرة. ونتيجة تنفيذ قرار ويلسون، ظهر نظامين من السيطرة في كردستان الجنوبية لمدة ستة إلى سبعة اشهر: تمثل الاول بكيان الحكم-الذاتي الكردي القائم في المناطق الواقعة بين نهر الزاب الكبير غربا والحدود العثمانية-القاجارية القديمة شرقا، وتجسد الثاني في الإدارة البريطانية المباشرة الذي غطّت المناطق الواقعة إلى الشرق من نهر الزاب الكبير بما في ذلك منطقة سنجار الكردية. وبعد ان استقرت ادارة بريطانية مباشرة في جزء من كردستان الجنوبية، اتخذ ويلسون الاستعدادات لبسط سيطرتها على جميع ارجاء الاقليم المذكور. وتُبين زيارة بومان في نيسان عام ١٩١٩ كيف كان قرار ويلسون في

---

[31] A.J.Toynbee, Foreign Office Minute No.207981, 21 December 1918, F0371/3386, PRO.
[32] Ibid.

الغاء الحكومة الكردية سرًا مفتوحا بين الموظفين البريطانيين، بحيث كان تطبيق السياسة الجديدة مجرد مسألة وقت.[٣٣] لقد استهدفت السياسة الانقلابية الجديدة منع توسيع كيان الحكم-الذاتي الكردي جغرافيا لكي لا يشمل مناطق جديدة، مثل راوندوز وخوشناوتي. وفي الوقت نفسه، لجأ الموظفون البريطانيون إلى سياسة تفرقة الصفوف بهدف إضعاف سلطة الحكومة الكردية. وضمن هذا التوجه، قام الموظفون البريطانيون بِحَث بعض القبائل الكردية، خاصة تلك التي كانت لها مشاكل عالقة مع أسرة الحفيد كالجاف، على التعبير عن معارضتها لحكومة الشيخ محمود تمهيدا لإخراجها من سلطتها.[٣٤] وفي مذكراته الشخصية، تحدث رفيق حلمي عن الكابتن أج بيل، الذي عمل معه مترجما في كويسنجق، كيف كان يُدون تفاصيل الخلافات القبلية والعداوات الشخصية، خاصة تلك التي تعلقت بالشيخ محمود.[٣٥]

على الصعيد الإداري، قام ويلسون بتعيين عدد من الموظفين السياسيين ومعاونيهم ممن كانوا يؤمنون بقوة بفرض سيطرة بريطانية مباشرة على كردستان الجنوبية، ومنهم الميجر سون في السليمانية، والميجر دبليو آر هَي في اربيل،[٣٦] وكابتن أي جي راندل في كويسنجق. وعمل الموظفون البريطانيون على توسيع صلاحياتهم وتدخلاتهم على حساب حكومة الشيخ محمود، مبررين ذلك بوصفه رد فعل على السياسات غير العادلة التي كان ينتهجها ممثلو الحكومة الكردية. ففي قضاء كويسنجق، ادعى مساعد الموظف السياسي البريطاني في تقرير له كيف انه "*أجبر على التدخل*" في ادارة شؤون القضاء لكي "*يمنع المصادمة او الظلم*".[٣٧] وكانت احدى نتائج السياسة الانقلابية الجديدة فصل مقاطعتي كركوك وكفري عن السليمانية وضمنيا عن كيان الحكم-الذاتي في شباط ١٩١٩. وبالتناسب مع انحسار الرقعة الجغرافية لكيان الحكم-الذاتي الكردي وإقتصارها على السليمانية والمناطق

---

[33] Bowman, Middle East Window, p.228.

[34] حلمي، *ياداشت*، ج١، ص٧٨.

[35] المصدر السابق، ص٨٠-٨١.

[36] راجع كتابه عن ذكرياته في كردستان: ***Two Years in Kurdistan***.

[37] Administration Report on Keuisenjaq for the Year 1919,

المحاذية لها، انكمش نفوذ الشيخ محمود وقلّت صلاحيات حكومته بشكل كبير. واستمرت عملية تحجيم الكيان الكردي بفصل مقاطعة راوندوز عنه في شهر حزيران ١٩١٩، في حين تم نقل كويسنجق إداريا إلى لواء اربيل الحديث التكوين.[38] لقد استهدفت سياسة ويلسون الانقلابية تمزيق أوصال كردستان الجنوبية إداريا وسياسيا بطريقة تمنع السليمانية من ان تبقى بؤرة للتحرك السياسي او تصبح نواة لتشكيل دولة كردية كبيرة. كما سعى ويلسون ومرؤوسيه إلى سد الطريق امام ظهور قيادة سياسية موحدة ذات شرعية بين صفوف الكُرد الجنوبيين.

٢- التفسيرات البريطانية في مواجهة التفسيرات الكردية عن الدولة الكردية

خضعت الظروف المحيطة بقيام الدولة الكردية وبأسباب تدميرها إلى تأويلات مختلفة قدمها معاصرون كُرد وبريطانيون. ففي اعقاب إسقاط حكومة الشيخ محمود، سارع ويلسون إلى التقليل من شأنها، وتشويه وظيفتها، واصفا أياها بانها نظام إقطاعي خاضع لسيطرة بريطانية مباشرة.[39] وفي اتصالاته مع رؤسائه في لندن، استخدم ويلسون مصطلح "*الكونفدرالية*" لدى تحدثه عن كيان الحكم-الذاتي الكردي ، مدعيا انه لم يكن سوى اتحاد بين قبائل كردية يستند إلى توافق جماعي تقليدي، وليس بوصفه ترتيبا سياسيا وإداريا خاصا إتفق عليه البريطانيون، من جانب، والشيخ محمود، من جانب ثانٍ. وبالطريقة نفسها، وصف الميجر سون الحكومة الكردية بانها مجرد نظام قبلي متأخر. لقد سعت السلطات البريطانية الميدانية من وراء اطلاق تلك الصفات على كيان الحكم-الذاتي الكردي إلى إستباق أي انتقاد يوجه ضدها بسبب إفشالها تجربة السيطرة غير المباشرة، وكذلك التهرب من المسؤولية في حالة تدهور الاوضاع السياسية والأمنية.

---

[38] The Administration Report on the Sulaimaniya division for Year 1919, F0371/5069, PRO, p.3.
[39] Ibid, p9.

لكن الوقائع، خاصة الظروف المحيطة ببسط النفوذ البريطاني على المناطق الكردية تتناقض بصورة جلية مع ادعاءات ويلسون وسون وغيرهما من الموظفين البريطانيين بشأن تركيبة الكيان الكردي ووظيفته وطبيعة صنع القرار ومصدره. فلم يكن الشيخ محمود رئيسا صوريا للإدارة الكردية القائمة في عهده، ولم يُبدِ اي استعداد في ان يكون حاكما مُجردا من صلاحيات فعلية. ان سماته الشخصية العنيدة القوية تعارضت مع الدور الإسمي المحدود الذي رسمه له ويلسون. لقد مارس الشيخ محمود صلاحيات كبيرة لدى تصريف الشؤون الحكومية بما في ذلك تعيين الموظفين الكُرد في جميع المناطق الخاضعة لسلطته. اما الموظفون البريطانيون، وفي مقدمتهم نوِل، فاقتصر دورهم على تقديم الاستشارة والتنسيق بين الحكومة الكردية والادارة البريطانية في بغداد. بتعبير أدق، مارس المستشارون البريطانيون نفوذهم من خلال الشيخ محمود، ولم يكن الموظفين الكُرد مسؤولين امامهم. على سبيل المثال لا الحصر، يُبين التقرير الإداري الخاص بقضاء كويسنجق كيف ان حاكم المدينة (حاكيمى شار) كان مسؤولا بصورة مباشرة امام الشيخ محمود، في حين مارس الموظف المساعد البريطاني عمله بصفته مستشارا له في القضايا الادارية.[40] وتميزت الادارة المحلية بطابعها الكردي البحت، إذ جاء جميع منتسبيها من الكُرد. كما كان للحكومة الكردية قوة عسكرية كردية (الليفي)، الذي نظمها ضباط كُرد، ووضعت تحت إمرة الشيخ محمود.[41] ووكانت اللغة الكردية اللغة الرسمية في إدارة الحكم-الذاتي. اما القوانين فقد عُدلت لتتماشى مع العادات والتقاليد المحلية. وفضلا عن كل ذلك، كان لكيان الحكم-الذاتي ميزانيته الخاصة القائمة على نظام جباية الضرائب. واستخدمت موارد الكيان في مجالات تحسين المرافق العامة، إلا ان الفائض منها كان يُرسل إلى السلطات البريطانية في بغداد.

---

[40] Administration Report on Keusenjaq.., op. cit., p.31

[41] Precis of Affairs-, op. op. cit., p.16.

لم تكن الإدارة الكردية من وجهة النظر الشيخ محمود وأنصاره مجرد ترتيب مؤقت جاء ليلبي حاجات آنية وانما هي مثّلت نواة دولة كردية كبيرة تضم جميع مناطق كردستان الجنوبية. فضلا عن ذلك، لم يعُد الكُرد تشكيل تلك الإدارة اعترافا صريحا بسلطة الشيخ محمود بوصفه زعيما قوميا فحسب بل ايضا إقرار بريطاني ضمني بان كردستان الجنوبية تُمثل وضعية سياسية وإدارية خاصة تختلف عن بقية مناطق مسبوتاميا العربية الخاضعة لسيطرة بريطانية مباشرة، التي لا تؤدي نخبها العربية المحلية دورا يُذكر في الادارة المحلية. وينبغي التأكيد هنا ان من الصعب جدا التأكد من ان الميجر نوِل قام بإطلاع الجانب الكردي أم لا بالطابع المؤقت للترتيبات السياسية والإدارية التي أحاطت بتشكيل كيان الحكم-الذاتي الكردي. فبالنسبة إلى المعاصرين الكُرد، ومنهم رفيق حلمي والشيخ قادر الحفيد (شقيق الشيخ محمود)، لا يرفضون تلك المزاعم المتعلقة بالطابع المؤقت والتجريبي للإدارة الكردية فحسب، بل ايضا يؤمنون بان الوعود البريطانية قد انطوت على توسيع الرقعة الجغرافية لكيان الحكم-الذاتي. ان الأمر الذي شجع على خلق هذا الانطباع عند هؤلاء الكُرد هو موافقة البريطانيين على إلحاق مناطق جديدة تقع بين نهري الزاب الكبير والزاب الصغير بكيان الحكم-الذاتي الكردي. وكان نوِل قد قدم بنفسه طلبا إلى السلطات البريطانية في بغداد يحثها فيه على الموافقة على توحيد بقية مناطق كردستان الجنوبية عن طريق دمجها بالكيان الكردي القائم. والجدير بالإشارة، ان بعض مناطق كردستان الشرقية المحاذية للحدود العثمانية-القاجارية قد قدمت هي الاخرى طلبا تؤكد فيه رغبتها بالانضمام إلى الكيان الكردي. ولم تستطع السلطات البريطانية في بغداد ان تتهرب من انها هي التي كانت قد اطلقت فكرة "*كردستان للكُرد*" تحت الحماية البريطانية بما في ذلك إنشاء دولة كردية، وإن هذه الفكرة لاقت "*شعبية حقيقية*" إلى درجة ان "*إشارات صدرت عن جميع القبائل المجاورة تؤكد رغبتها في الانضمام إلى*

الكونفدرالية الكردية".[٤٢] فعلى ضوء هذا التطورات، قام البريطانيون بالموافقة على الصيغة الآتية:

سيُسمح للقبائل الكردية (الموجودة بين (نهري) الزاب الكبير و ديالى (عدا تلك القبائل الموجودة في الاقليم الفارسي)، التي تقبل بإرادتها الحُرة بقيادة الشيخ محمود، ان تفعل ذلك، وان الأخير سينال دعمنا الاخلاقي في المناطق المذكورة آنفا نيابة عن الحكومة البريطانية.[٤٣]

بحسب الشهادة التي قدمها نول في وقت لاحق، كانت كردستان الجنوبية "***هادئة وقانعة***" خلال الأشهر الاولى من حياة الحكومة الكردية.[٤٤] ويبدو ان توطيد اركان الكيان الكردي وبسط نفوذ حكومة الشيخ محمود على مناطق كردية اخرى هي التي اثارت المخاوف عند ويلسون ودفعت به إلى التعجيل بتغيير السياسة الميدانية بما في ذلك وضع نهاية لتجربة الحكم-الذاتي. ومنذ بداية كانون الاول ١٩١٨، بدأت كردستان الجنوبية تشهد، سواء بصورة علنية او خلف الكواليس، تصعيدا تدريجيا للخلافات البريطانية-الكردية حول المستقبل السياسي والاداري للمناطق الكردية الواقعة خارج كيان الحكم-الذاتي. فمن جهة، عدَّ ويلسون والموظفون البريطانيون من الذين شاطروه الرأي والموقف تزايد نفوذ الحكومة الكردية خطراً ينبغي التصدي له بالسرعة الممكنة قبل أن يفوت الأوان. ومن جهة ثانية، شدَّدَ الشيخ محمود إصراره على توسيع الرقعة الجغرافية لكيان الحكم-الذاتي من خلال إلحاق مناطق كردية اخرى بناءً على رغبات زعاماتها المحلية. وعدَّ الشيخ محمود ما كان يطلبه امرا طبيعيا ومنسجما لا مع الرغبات كردية المحلية فحسب، بل ايضا مع روح الاتفاق الذي ابرمه مع البريطانيين ومع توجهات السياسة البريطانية العامة التي كان يتعامل معها. وشكلت زيارة ويلسون إلى مدينة السليمانية في

---

42 Ibid, p10.
43 Ibid.
44 E.W.L. Noel, Note -in- Colonial Office Minute No.4958, 22, July 1922, C0730/13, PRO.

١ كانون الاول ١٩١٨ نقطة الانعطاف في العلاقات الكردية-البريطانية. فخلال تلك الزيارة، عقد ويلسون اجتماعا موسعا مع إعضاء الحكومة الكردية بحضور نحو ٦٠ شخصية كردية محلية جاءت من مناطق كردستان الجنوبية ومن بعض مناطق كردستان الشرقية. ففي هذا اللقاء، حاول الجانب الكردي جاهدا الحصول على وعد بريطاني لا يضمن المستقبل السياسي لكردستان الجنوبية فحسب، بل ايضا مستقبل اجزاء كردستان الاخرى، من خلال قيام كردستان موحدة مستقلة تحت حماية بريطانية.[٤٥]

وبحسب راي رفيق حلمي، فأن الرغبة بالوحدة السياسية تحت قيادة الشيخ محمود، التي عبّرت عنها الزعامات الكُردية الجنوبية والشرقية على حد سواء، هي التي اقنعت ويلسون بضرورة التخلص من الحكومة الكردية ورئيسها.[٤٦] لقد عدّت السلطات البريطانية الميدانية، من جانبها، نشاطات محمود السياسية وتقديمه لمطالب جديدة إنحرافا عن الاتفاقات السابقة بينها.[٤٧] وبين ليلة وضحاها، اضفت التقارير البريطانية على الشيخ محمود صفة الطاغية، ولجأت إلى ماضيه في محاولة منها للتأكيد على شخصيته المتمردة التي يُمكن الوثوق بها. وأدعت تلك التقارير بان سعي الشيخ إلى توسيع كيانه من خلال إلحاق مناطق غير مرغوب فيها بحسب المقاييس والمصالح البريطانية (كأربيل ومقاطعة الموصل)، ومحاولة كسبه ولاء جهات كردية معادية للحلفاء قد حوّلته إلى خطر يُهدد مستقبل السلام في البلاد.[٤٨] ولهذا تحتم على ويلسون، بحسب إدعاءاته، اتخاذ خطوات عاجلة لكبح جماح الشيخ محمود ومنع نفوذه من الانتشار إلى "*مناطق غير ضرورية او يُعترض عليه، وحيث يُشكل في المستقبل خطرا محتملا يُهدد السلام*".[٤٩]

---

[45] India Office, Political Department, 27 August 1919, F0371/5069, p.2.
[46] حلمي، ياداشت، ج١، ص٩٤.
[47] Administration Report of the Sulaimaniya division.., op. cit.
[48] Precis of Affairs-, op. cit., p15.
[49] Ibid.

ويُمكن القول، عند تلخيص موقف ويلسون تجاه الشيخ محمود، ان الاول وافق على اقامة حكومة كردية على مضض لاسباب موضوعية تتعلق بضعف الموقف البريطاني العسكري والسياسي في شمال مسبوتاميا، وإنه عدَّ الحكومة الكردية ترتيبا سياسيا وإداريا مؤقتا وليس بديلا عن الادارة البريطانية المباشرة، كما يتضح من التقرير البريطاني الاتي:

ومن دون التعاون والمساعدة الكاملتين التي كان يمنحنا اياها (الشيخ محمود) في ذلك الوقت، لأصبح من الضروري إدخال حامية (بريطانية) قوية، وهو الأمر الذي كان مستحيلا في حينه. ومن وجهة النظر السياسية، كان من المهم جدا انُ نعزز النظام في المنطقة (الكردية)، في نفس الوقت الذي نتجنب فيه مظهر من يستخدم القوة لهذا الغرض. [٥٠]

وحالما اقتنع ويلسون بانه لم تعُد هناك حاجة لوجود حكومة كردية بعد توطيد النفوذ السياسي والعسكري البريطاني، لم يتردد في اتخاذ السبل اللازمة لتدميرها. وتصاعدت مخاوف ويلسون بسرعة وذلك لان القبول المتزايد الذي اكتسبتها تجربة الحكم-الذاتي بين أوساط الكُرد في المناطق غير الخاضعة لسلطة الشيخ محمود قد تُجبره على تطبيق نظام السيطرة غير المباشرة في مناطق مسبوتاميا العربية.[٥١] لتلك الاسباب، لم يدخر ويلسون وقتا او جهدا في اتخاذ اجراءات عاجلة للقضاء على تجربة الحكم-الذاتي حالما اعتقد بأمتلاكه للامكانيات السياسية والعسكرية اللازمة لإدارة كردستان الجنوبية بواسطة الموظفين البريطانيين. وبحسب شهادة نوِل، كان ويلسون هو الذي اتخذ لوحده قرار إنهاء الحكومة الكردية، من دون ان يستشير في ذلك الموظفين البريطانيين العاملين في تلك الحكومة. وقام بتنفيذ القرار الموظف السياسي الجديد، الميجر سون.[٥٢]

---

[50] Ibid, p.12.
[51] E.W.L. Noel, Note -in- Colonial Office Minute, No.4958, 22 C0730/13, PRO.
[52] Ibid.

عواقب فرض الحكم البريطاني المباشر على كردستان الجنوبية بالنسبة إلى المسألة الكردية

لم تترك سياسة ويلسون الانقلابية تجاه الحكومة الكردية خيارا أمام الشيخ محمود وحلقته القومية سوى تحدي السلطات البريطانية في بغداد، متهما إياها بنكث الوعود السابقة. ولم يكن هذا التحدي في جوهره معاديا لبريطانيا او يستهدف انهاء نفوذها، وانما كان رد فعل مباشر على الانقلاب الكبير الحاصل في سياسة ويلسون الميدانية القائمة، التي تزامنت مع تغيير الكادر الإستشاري البريطاني العامل ضمن الدولة الكردية. ولم يكن للتحدي الكردي أي ارتباط، لا من بعيد ولا من قريب، مع نشاطات حركة تركيا الفتاة المعادية للبريطانيين، كما يدعي المؤرخ بريتون سي بوش.[٥٣] لقد كان الهدف الرئيس للكُرد الرافضين للانصياع إلى أوامر بغداد هو العودة إلى الوضع السياسي والاداري السابق، اي قبل أن يُقلب ويلسون السياسة الميدانية رأسا على عقب لصالح فرض إدارة بريطانية مباشرة. ولم يكن الشيخ محمود غافلا عن حقيقة انه كان في حاجة ماسة إلى مساندة الحكومة البريطانية، خاصة وانه كان يأمل منها أداء دور مؤثر في مؤتمر السلام الدولي القادم في اتجاه الاعتراف بتطلعات السياسية القومية الكردية.

بدأ التحدي الكردي في ٢٢ آيار ١٩١٩ من بدون ان تُراق اية دماء حيث اعتقلت حكومة الشيخ محمود جميع الموظفين البريطانيين، العسكريين منهم والمدنيين، في مدينة السليمانية. وسرعان ما تلقت الانتفاضة مساندة قوية من جانب بعض القبائل الكردية الواقعة على الطرف الاخر من الحدود العثمانية- القاجارية القديمة، وهذا الامر سهل تحرير منطقة شهرزور بما في ذلك مركزها مدينة حلبجة. وبينما كان الشيخ محمود يُعلق آماله على إلزام الجانب البريطاني على الدخول بسرعة في مفاوضات لمنع وقوع مصادمات عسكرية، أصر ويلسون على اللجوء إلى القوة لحسم الموقف لصالح البريطانيين، ولم يكن هدفه الاساس قمع

---

[53] Briton C. Busch, Mudros to Lausanne: Britain's Frontier in West 1918-1923 (New York: State University of New York Press, Albany, 1976), p.186.

المنتفضين الكُرد بقدر ما كان تدمير كيان الحكم–الذاتي الكردي بشكل نهائي. ويُذكر ان ويلسون قد اصر بعد قمع الانتفاضة على شنق الشيخ محمود خلال المحاكمة العسكرية التي اجريت له،[٥٤] بدلا من نفيه إلى الخارج، كما كانت تطالب السلطات العسكرية الميدانية. أراد ويلسون من وراء ذلك أن يقطع جميع الصلات مع القوميين الكُرد بصورة نهائية لكي يتسنى له توحيد إدارتي كردستان الجنوبية ومسبوتاميا العربية على وفق نظام الحكم البريطاني المباشر.

على الرغم من قمع التحدي الكُردي واسر قائده الشيخ محمود خلال القتال، استمرت المقاومة الكردية للحكم البريطاني المباشر، حيث واصل انصار الشيخ من الكُرد الجنوبيين والكُرد الشرقيين نشاطاتهم بمهاجمة المواقع البريطانية بصورة متقطعة.[٥٥] وفي الوقت نفسه، لم تتلقَّ سياسة ويلسون الانقلابية في القضاء على كيان الحكم–الذاتي الكردي وإلحاقها بالإدارة البريطانية في مسبوتاميا العربية تأييدا يُذكر من الزعامات الكردية المحلية الاخرى، باستثناء قِلّة من "*المتنورين بدرجة اكثر*"، على حد وصف تقرير بريطاني.[٥٦] ان انتشار الفوضى واختلال الأمن والنظام في المناطق الكردية، خاصة الجبلية منها، أصبح السمة السائدة للحياة في كردستان الجنوبية في المرحلة التي أعقبت إختفاء كيان الحكم–الذاتي الكردي.[٥٧] والجدير بالاشارة، ان نظام الحكم البريطاني المباشر لم يفشل في كردستان الجنوبية فحسب بل ايضا في مسبوتاميا العربية. فقد شهدت الاخيرة اندلاع سلسلة تمردات في العام ١٩٢٠ نجم عنها مقتل ٤٢٦ جنديا بريطانيا وجرح ١٢٢٨، فضلا عن ٦١٥ آخرين ممن عدّوا في عداد المفقودين او الأسرى.

---

[54] A.Tabot Wilson, Mesopotamia, 1917-1920: A Clash of Loyalties, London: Oxford University Press, 1931], p.142.

[55] في أول مجابهة عسكرية مع القوات البريطانية، الحقت القوات الكردية هزيمة بها. لكن سرعان ما أعد ويلسون حملة عسكرية جديدة نجحت في قمع الانتفاضة وأسرت الشيخ محمود بعد اصابته بجروح. وقدم محمود الى المحاكمة ونفيّ الى الهند، وظلّ فيها معتقلا حتى منتصف العام ١٩٢٢.

[56] Precis of Affairs, op. cit., p.12.

[57] Sulaimaniya Monthly Progress Report for the Month of August 1919, F0371/5070 & Administration Report of the Kirkuk division for Period January 1st 1919-December 31st 1919, F0371/5069, PRO.

واختلفت الاساليب التي عبّرت من خلالها الزعامات الكردية المحلية عن معارضتها للحكم البريطاني المباشر، حيث لجئ بعض منها إلى الحوار المباشر وإسداء النصح، في حين لجئ بعض آخر إلى قوة السلاح. ولم تقتصر المعارضة الكردية لفرض الحكم البريطاني المباشر على المناطق التي كانت ضمن كيان الحكم-الذاتي الكردي فحسب بل شملت العديد من المناطق الكردية الاخرى. وفي اربيل، طالبت زعامات الكُرد الدزئيون البريطانيين بوضع ترتيبات سياسية وادارية شبيهة بتلك التي كانت موجودة في المناطق الواقعة إلى الشرق من نهر الزاب الصغير (اي كيان الحكم-الذاتي). ولم تؤدِ اجراءات تجميلية اتخذها موظفون بريطانيون لم تَمُس بنية الحكم البريطاني المباشر وآلياته، كمنح بعض الزعامات الكردية مراتب شرفية او دورا استشاريا محدودا في القضايا الادارية، إلى الحد من انتشار الاضطرابات او حدّة المعارضة. ففي مقاطعة الموصل، وجد الموظفون البريطانيون صعوبة اكبر في التعامل مع سكان مناطق كردية، كزاخو وعقرة، بالمقارنة مع سكان الاقضية القريبة من السليمانية، حين عملوا على اعادة تنظيمها إداريا وسياسيا على وفق نظام الحكم البريطاني المباشر.[٥٨] وفي بداية شهر نيسان ١٩١٩، تفاقمت الاضطرابات في زاخو بحيث ادت إلى مقتل الموظف السياسي المساعد فيها، كابتن سي بيرسون.[٥٩] ويُبين مقطع من يوميات الموظف السياسي البريطاني في اربيل كيف كان السورجيون والبارزانيون نشطين في معاداة الوجود البريطاني.[٦٠] ويُذكر ان البارزانيين كانوا قد تحالفوا قبل ذلك مع خصومهم الزيباريين خلال انتفاضتهم ضد البريطانيين، التي ادت إلى مقتل الموظف السياسي في مقاطعة الموصل، الكولونيل بيل (خليفة لجمن) والموظف السياسي المساعد في عقرة، كابتن كي سكوت.[٦١]

[58] Precis of Affairs, op. cit., p.10.
[59] G.L.Bell, Northern Kurdistan, 8 March 1920, AIR20/513, PRO.
[60] Extract from the Dairy of Political Officer, Arbil, for Month of January 1920, F0371/5068, PRO.
[61] Political, Baghdad, 4 November 1919, F0371/4193, PRO.

ان العامل الديني هو الذي صعد من الموقف السياسي المتأزم وضاعف من غضب الكُرد العام من الموظفين البريطانيين في مقاطعة الموصل والمتمثل بموقفهم الداعم للاجئين المسيحيين الآثوريين على حساب مصالح الاغلبية الكردية المحلية. لقد قام البريطانيون باعادة توطين هؤلاء اللاجئين القادمين من ايران في أراضي تعود للكُرد ومن ثم استخدامهم كأداة للسيطرة البريطانية على السكان الاصليين. ومن اجل تعزيز الحكم البريطاني المباشر لجأ بعض الموظفين البريطانيين إلى نهج تفريق الصفوف على اساس الدين. وكان لجمن أول مسؤول بريطاني لجأ إلى ذلك النهج الهدام من الناحية الإجتماعية في المنطقة الكُردية الواقعة ضمن مسؤوليته الادارية. وأبدى عدد قليل من الموظفين البريطانيين شكوكهم بجدوى تبني ذلك النهج لِما له من خطورة على السلم الأهلي والتعايش الاجتماعي بين السكان الاصليين والوافدين كوسيلة لتوطيد أركان الحكم البريطاني المباشر في بعض مناطق كردستان الجنوبية. ففي عشية انتفاضة العمادية، عبّرَ الكولونيل بيل عن مخاوف كبيرة تجاه تنفيذ فكرة إرسال اللاجئين الاثوريين إلى المناطق الكردية،[٦٢] قبل ايام فقط من وقوع حادثة قتله على يد المنتفضين الكُرد:

ان الاعتبار الوحيد الذي يدفع بالقبائل (الكردية) إلى إبداء معارضة عنيدة هو فكرة اننا مصممون على دعم المسيحيين ضد المسلمين باية طريقة ممكنة... في الوقت الذي نسعى فيه إلى التوصل إلى ترتيب توفيقي مع المسلمين.[٦٣]

اما ويلسون فأنكر وجود أية علاقة مباشرة او غير مباشرة بين إرسال اللاجئين المسيحيين وإسكانهم في مناطق كردية واندلاع انتفاضة العمادية، التي أجبرت مرؤوسيه على مغادرة عقرة.[٦٤] عموما، رفض ويلسون الاعتراف ان المصدر الحقيقي للمتاعب الشديدة التي كان يواجهها البريطانيون على ارض تكمن في تجاهل الرغبات الكردية في الادارة-الذاتية.[٦٥] اما رفيق حلمي فعزا

[62] Foreign Office Minute No. 168555, 8 January 1920, F0371/4193, PRO.
[63] H. Bill to Civil Commissioner, Baghdad, Memorandum on the future of the Qaza of Amadia, 21 October 1919, F0371/4193, PRO.
[64] Civil Commissioner, Baghdad, 9 November 1919, F0371/4193, PRO.
[65] Civil Commissioner, Baghdad, 20 November 1919, F0371/4193, PRO.

انتشار السخط الكردي إلى النهج القاسي التي إتبعه البريطانيون بعد نفي الشيخ محمود إلى الهند.[٦٦]

وتخبط الموظفون البريطانيون ميدانيون في محاولاتهم لتبرير وقوع الاضطرابات الحادة التي كانوا يواجهونها في المناطق الكردية الخاضعة لسيطرتهم المباشرة. وارجع بعض منهم أسباب الانتفاضات الكردية، ومنها انتفاضة العمادية في تشرين الثاني ١٩١٩، إلى الدعاية التركية المعادية للمسيحيين وكذلك إلى الدعاية الفرنسية المناصرة للمسيحيين، مدعين ان موقف الفرنسيين هو الذي أثار مخاوف راسعة بين الاهالي الكُرد.[٦٧] عموما أرجع الموظفون الميدانيون التغيير الطارئ في المواقف الكردية تجاههم إلى عاملين رئيسين هما: أولا، سمات الكُرد القومية، ومنها "*كراهيتهم المعتادة للقانون*"، و"*الطموحات الشخصية لقادتهم المحليين*" وخلافاتهم الداخلية، وثانيا، التأثيرات الخارجية وأهمها نشاطات الكماليين المعادية لبريطانيا (نسبة إلى مصطفى كمال زعيم النزعة التركية الطورانية) بين الاوساط المحلية الكردية القائمة على استغلال المشاعر الدينية والنزاعات القبلية الداخلية،[٦٨] وانتشار الاطروحات البلشفية القادمة من ايران وتركيا،[٦٩] وعودة أسرى الحرب الكُرد من الهند إلى ديارهم، الذين سردوا حكايات عن كيفية اضطهاد البريطانيين للهنود.[٧٠]

لقد اتخذت المعارضة الكردية للسيطرة البريطانية المباشرة اشكالا متعددة. ففي حين لجأ انصار الشيخ محمود إلى أساليب الكر والفر في مهاجمة المواقع الخاضعة للسيطرة البريطانية، انتفضت قبائل كردية سواء بمفردها او بالتحالف مع قبائل أخرى خاصة في المناطق الجبلية الوعرة والنائية. ويُلاحظ ان التمردات المحلية لم تتطور إلى انتفاضة كردية عامة شاملة لغياب التنسيق

---

[66] حلمي، ياداشت، ج١، ص٨-١٤.

[67] Precis of Affairs-, op. cit., p.11.

[68] Civil Commissioner, Baghdad, Priority, 11 November 1919, F0371/4193, PRO.

[69] Civil Commissioner, Baghdad, 27 March 1920, F0371/5068, PRO.

[70] Administration Report Of the Sulaimaniya Division-, op. cit.

والحساسيات القبلية والمناطقية. وهذا الامر ساعد البريطانيين على الحدّ من خطورة تلك التمردات، بالرغم من فشلهم في القضاء عليها قضاءً مبرما. ، كما لم يكن ميدان التمردات حصرا على منطقتي الموصل والسليمانية، انما شملت النواحي الغربية من كردستان بما في ذلك منطقة جزيرة ابن عمر. ونظرا لعجز السلطات البريطانية الميدانية عن وضع حد للاضطرابات وفقدان السيطرة على الاوضاع في عموم اقليم كردستان الجنوبية، بدأت المخاوف تُثار في بعض الدوائر الرسمية في لندن، وذلك لإن وقوع انتفاضة كردية عامة ضد الوجود البريطاني سيلقي بظلال الشك على جميع الالتزامات البريطانية في كردستان.[٧١] وساهم بروز تلك المخاوف جزئيا في ظهور دعوات أطلقتها الدوائر الرسمية البريطانية المختلفة تنُص على اتخاذ سياسة عامة مُشخصة تجاه كردستان ومستقبلها بأسرع وقت ممكن.

وأثار تأزم العلاقة بين الكُرد الجنوبيين والموظفين البريطانيين مخاوف حقيقية في أوساط الحلقات القومية في كردستان الشمالية، التي ربّما كانت تخشى ان يقود الوضع المتدهور في المناطق الكردية الخاضعة للإدارة البريطانية المباشرة إلى ردود فعل سلبية في لندن بحيث تؤثر على موقفها الرسمي تجاه المسألة الكردية في مؤتمر السلام القادم، مما قد يجعلها ترفض فكرة إخضاع كردستان لانتداب بريطاني منفصل. وكما خشيً القوميون الكُرد من قيام الاتراك بإستغلال الوضع المتأزم القائم لإعادة نفوذهم إلى كردستان الجنوبية وإيجاد فريق من المناصرين لهم بين الكُرد الرافضين للحكم البريطاني المباشر. ورأى هؤلاء القوميون الكُرد في السياسة الميدانية القائمة على الحكم المباشر السبب الرئيس للمشكلات التي كان يواجهها البريطانيون في المناطق الكردية. ففي اعقاب حادثة عقرة، ابلغت *لجنة الاستقلال الكردية* في كردستان الشمالية الحكومة البريطانية بوجود اسباب داخلية وراء الاضطرابات السائدة في المناطق الكردية الخاضعة لسيطرتها. ومن خلال تأكيدها على إقرار

---

[71] Parliamentary Question, No.151967, 14 November 1919, F0371/4193, PRO.

البريطانيين انفسهم في ان القبائل الكردية المنتفضة ضدهم كانت هي تلك القبائل نفسها التي رحبت بقدومهم في نهاية الحرب، ألقت *لجنة الاستقلال الكردية* باللوم بشكل رئيس على النهج الذي إتبعه الموظفون الميدانيون البريطانيون الذي تجاهل مشاعر الكُرد وتقاليدهم القومية. كما ان اللجنة ذاتها حذرت من تنامي مشاعر كردية معادية لبريطانيا، داعية في الوقت نفسه البريطانيين إلى تهدئة الاوضاع الملتهبة على المدى القصير من خلال تعيين موظفين بريطانيين جُدد لهم "*معرفة جيدة بسلوك القبائل النفسية وبشخصيتها*".[٧٢] واتفق نول مع هذا الراي إلى حد كبير حيث أكد على ان الانقلاب الحاصل في السياسة الميدانية البريطانية من احتضان النزعة القومية الكردية إلى معاداتها هو السبب الرئيس للمتاعب التي كان الموظفون البريطانييون يواجهونها في كردستان العثمانية.[٧٣]

بدات تتصاعد اصوات بعض الموظفين البريطانيين الميدانيين والوجهاء المحليين الكُرد الداعين إلى إعادة نظام السيطرة غير المباشرة القديم من اجل فسح المجال امام قيام حكم-ذاتي كردي جديد. وكانت هذه الدعوات وليدة قناعات متزايدة بضرورة اتخاذ إجراء عاجل للسيطرة على انتشار المعارضة الكردية للحكم البريطاني المباشر. وعلى الرغم من ايمان الميجر سون العميق بالحكم البريطاني المباشر وإبداء تحفظات شديدة حول منح الكُرد حكما-ذاتيا،[٧٤] عدَّ تشكيل حكومة كردية برئاسة حمدي بك بابان (وهي احدى الشخصيات الكُردية ذات الميول البريطانية والمقيمة في اسطنبول)، اقتراحا "*الأكثر عقلانية*" من غيره، وان "*مثل هذه الخطوة ستنال التزكية عاجلا ام آجلا من اجل نزع سلاح الدعائيين*" (اي انصار الشيخ محمود، الذين إدعوا

[72] Residence, Cairo, to Curzon, 9 December 1919, F0371/4193, PRO.
[73] E.W.L. Noel, Note -in- Colonial Office Minute No.4958, 22 July 1922, C0730/13, PRO.
[74] Soane, Sulaimaniya, to Civil Commissioner, Baghdad, 11 January 1920, F0371/5068, PRO.

تراجـع البريطـانيين عـن وعـود سـابقة قطعوهـا علـى انفـسهم). [٧٥] والـتمس موظفون مساعدون بريطانيون، بضمنهم الكابتن سي تي بييل، من ويلسون ان يدرس فكرة إنشاء نظام سيطرة غير مباشرة في منطقة راوندوز من خلال اقامة "*دولة*" كردية صغيرة تعمل على اعادة الاستقرار واستتباب الأمن، بعد ان فشل البريطانيون في فرض سيطرتهم المباشرة عليها. [٧٦] والجدير بالذكر ان لمنطقة راوندوزاهمية استراتيجية بفضل اشرافها على احد الطرق الرئيسة المؤدية إلى كردستان الشرقية. ورشح الموظفون البريطانيون الميدانيون السيد طه، حفيد الشيخ عبيدالله نري، بوصـفه الحاكم المؤهل لإدارة كيـان الحكم–الذاتي بحكم تمتعه بنفوذ ملحوظ بين اهـالي تلك المنطقة. والغريـب انـه حتـى الكولونيـل لجمن أوصى بتنصيب السيد طه حاكما على راوندوز. [٧٧]

يتـضح ممـا سـبق ان الـدعوات بـشأن اعـادة تـشكيل حكومـة ذاتيـة في كردستان الجنوبيـة لم تكـن مقتـصرة علـى العناصـر القوميـة في الـسليمانية إذ جابـه ويلـسون مطالـب قدمها وجهاء محليـون كُـرد (ممـن عارضـوا الـشيخ محمـود او اتخـذوا موقفا محايـدا مـن نزاعـه مـع الـسلطات البريطانيـة في بغـداد) تـدعوه إلى تـشكيل حكـم–ذاتـي كردي بوصفه الضّمانة ضد اية محاولة لألحاق كردستان الجنوبية بدولة مسيوتامية عربية مستقبلية. ففي بداية تموز عام ١٩٢٠، رفعت مذكرة مذيلة بتوقيع ٦٢ شخصية كردية (اغلبها من زعماء القبائل ووجهاء المدن ومن مناطق السليمانية واربيل) طالبت بصريح العبارة بتحويل كردستان إلى دولة مستقلة تحت انتداب بريطاني منفصل [٧٨] بالانسجام مع وعود الحكومة البريطانية السابقة. كما نصّت تلك المذكرة على ضرورة وجود ممثل عن أهالي كردستان الجنوبية في مؤتمر السلام الدولي القادم. [٧٩] وفي شـهر آذار، رفع الكابتن سي أي روندل تقريرا إلى ويلسون اشـار فيـه إلى لقاءاتـه مع اثـنين من

[75] Confidential Memorandum From Political Officer, Sulaimaniya, to Civil Commissioner, Baghdad, 4 August 1920, F0371/5069, PRO.
[76] Beale, Rowanduz, to Political, Baghdad, 29 May 1919, AIR20/714, PRO.
[77] Beale, Mosul, to Political, Baghdad, 6 June 19191, AIR20/714, PRO.
[78] Civil Commissioner, Baghdad, 3 July 1920, F0371/5069, PRO.
[79] Translation of [an] Undated Persian Document, Civil Commissioner, Baghdad, 17 August 1920, F0371/5069, PRO.

الزعماء المحليين العاملين في الادارة البريطانية في اربيل وهما الملا محمود افندي، حاكم المدينة، ونائبه، جميل أغا. وكان الملا محمود افندي "*مؤكدا لاقصى حد في رايه انه ينبغي تعيين حاكم كردي*" وان هذا "*الحاكم يجب ان يتلقى دعم البريطانيين وارشاداتهم*".[٨٠] واقترح الزعمان الكرديان ان تضُم الدولة الكردية المقترحة "*جميع كردستان الواقعة ضمن منطقة الانتداب البريطاني*".[٨١] وفضلا عن الايمان بضرورة وضع حد لحالة عدم الاستقرار المنتشرة في كردستان الجنوبية لما تسببه من اضرار للجانبين البريطاني والكردي، عبَّرت تصورات تلكما الشخصيتان عن وجود مخاوف كردية متزايدة بشأن إمكانية عودة الحكم التركي إلى المناطق الكردية او احتمال إلحاقها بدولة عربية في مسبوتاميا.[٨٢] وعلى الرغم من تزايد الصعوبات المتعلقة بظهور التزامات مالية وعسكرية إضافية وبقضايا حساسة اخرى، مثل سحب الجنود البريطانيين او إبقائهم بصورة دائمة في كردستان الجنوبية، ظلّ ويلسون متمسكا بموقفه السابق بعناد كبير، مُصرًا على استمرار نظام الحكم البريطاني المباشر، رافضا في الوقت نفسه أية مقترحات (كردية او بريطانية) تدعو إلى قيام كيان حكم-ذاتي كردي مهما كانت مساحته الجغرافية او درجة الصلاحيات الممنوحة لقادته.

مواقف لندن تجاه شؤون كردستان الجنوبية

ان الجانب اللافت للنظر في طريقة تعامل ويلسون الميدانية مع الشؤون الكردية هو قدرته على إتباع نهج يختلف بشكل كبير عمّا كان يطرحه على حكومة لندن. ففي احدى لقاءات كونفرانس شؤون الشرق الأوسط لما بين الوزارات (Interdepartmental Conference of Middle Eastern Affairs)، التي عُقدت برئاسة لورد كورزون من أجل مناقشة إدارة مسبوتاميا المستقبلية (١٧ نيسان ١٩١٩)، اقترح ويلسون وكبديل عن تحويل كردستان إلى وحدة إدارية تتمتع بحكم-ذاتي خطة لإقامة عدد من دول الحكم-الذاتي الصغيرة في المناطق الكردية الخاضعة

---

[80] Confidential Memorandum From Capt. A.G. Rudly, Arbil, to Civil Commissioner, Baghdad, March 1920, F0371/5069, PRO.
[81] Confidential Memorandum From Political Officer, Arbil, to Civil Commissioner, Baghdad, 17 July 1920, F0371/5069, PRO.
[82] Ibid.

للسيطرة البريطانيـة: واحـدة في منطقـة الـسليمانية، والثانيـة في منطقـة راونـدوز، والثالثة في منطقة العمادية، والرابعة في منطقة جزيرة بن عمر..الخ.[٨٣] وطبقا إلى هـذه الخطة، سيتولى رئاسة هذه الدول حُكام يختارون من بين الزعامات المحلية الكرديـة الذين سيتلقون مساعدة مستشارين بريطانيين تعينهم سلطات البريطانية في بغداد.

ونالت خطة ويلسون موافقة الكونفرانس المذكور المبدئية وتقرر الآتي:

ينبغي منح ويلسون صلاحية اتخاذ خطوات من اجل إقامة خمس مقاطعات في العراق، كما اقترح الكولونيل (إيفلين) هاول...، ومقاطعة عربية في الموصل، يحيطها شريط من دول الحكم-الذاتي الكردية تحت زعامة الاشراف الكُرد مع مستشارين سياسيين بريطانيين.[٨٤]

لكـن ويلسون لم يبـادر إلى تنفيـذ تلـك الخطـة، وإنمـا أسـرع إلى إعـادة تنظيم إدارة كردستان الجنوبية على وفق نظام الـسيطرة البريطانيـة المباشـرة، مانحـا أوليـة اسـتثنائية لمسألة تـدمير تجربـة الحكـم-الـذاتي الكـردي الجاريـة آنذاك في السليمانية.

ان التحليل الآتـي لبنيـة الـسيطرة البريطانيـة في كردستان الجنوبيـة يكـشف بوضـوح ان إدارة ويلـسون كانـت تُعيـد ترتيبهـا علـى وفـق نظـام الـسيطرة المباشـرة. فمنـذ شـهر كـانون الأول ١٩١٨، حـين اصـبح ضـمّ المنطقـة (A) إلى مجـال النفـوذ البريطـاني أمـرا محـسوما، قـام ويلـسون بتـسخير جهـوده مـن اجـل تعميم نظام السيطرة المباشرة على جميع أرجاء كردستان الجنوبيـة. واتخـذت الـسيطرة المباشـرة في حينهـا شـكلين رئيـسيين: كـان الـشكل الاول نظامـا قبليـا، حيث عُدّت القبيلة الكردية "*تشكيلا سياسيا*" تحـت الـسلطة الإسمية لزعمـاء تقليـديين، تم اختيـارهم مـن قبـل الـسلطات البريطـانيين بحـسب مـستوى ولاء. وكان على هؤلاء الزعماء الخاضـعين لمراقبـة المـوظفين المـساعدين البريطـانيين تنفيذ الأوامر والتقيُـد بالتعليمات الـصادرة عن السلطات البريطانيـة في بغـداد.

---

[83] استثنى ويلسون عدة مناطق ومدن كردية من خطة اقامة سلسلة من الدويلات الكردية مثل اربيل وزاخو وعقرة كي يلحقها بمقاطعة عربية في الموصل التي ستكون خاضعة الى الإدارة البريطانية في مسبوتاميا.

[84] Interdepartmental Conference on middle Eastern Affairs (IDCM), Minute No-16 , 17 April 1919, F0371/4149, PRO.

وغالبا ما طُبق هذا الشكل من نظام السيطرة المباشرة في النواحي الجبلية، مثل قلعة دزة، وعلى بعض القبائل الكبيرة القوية، مثل الجاف، وفي المناطق النائية، التي يصعب الوصول إليها. اما الشكل الآخر للسيطرة المباشرة فكان اكثر تشددا من الأول، إذ إحتكر الموظفون البريطانيون السلطة والصلاحيات. وتبعا لهذا الشكل من السيطرة المباشرة قُسمت مقاطعة السليمانية على خمس مقاطعات ثانوية وهي السليمانية وشاربازير وجمجمال وحلبجة ورانية. وكان لكل واحدة من هذه المقاطعات الثانوية موظف مساعد بريطاني لإدارة شؤونها المحلية. وقُسمت هذه التشكيلة الادارية على مديريات (مديرلق) يُديرها موظفون بدرجة مدير، قد يكون بعضهم من الكُرد. وغالبا ما طُبق هذا الشكل من الإدارة المباشرة في المناطق السهلية والمدن، حيث كان من السهل على البريطانيين نشر قواتهم بسرعة في الحالات الضرورية.

وخسر الكُرد سيطرتهم على قوات الليفي المحلية في شهر آيار من العام ١٩١٩، حين سُلمت قيادتها إلى ضباط بريطانيين. وتناقص عدد الضباط الكُرد بوتيرة سريعة. فبعد ان بلغ عددهم ٣٦ ضابطا في عهد حكومة الشيخ محمود، عاد لينخفض إلى ٩ ضباط. كما أُجبرالمجندون الكُرد على إداء الخدمة باسم الحكومة البريطانية بدلا من الادارة الكردية.[٨٥] وأُخضعت مقاطعة كركوك، التي كانت ضمن كيان الحكم-الذاتي الكردي حتى شهر شباط ١٩١٩، إلى سيطرة بريطانية اكثر تشددا من باقي المقاطعات الكردية.[٨٦] وسارع ويلسون إلى تنظيم مقاطعة اربيل الحديثة التشكيل على وفق نظام السيطرة البريطانية المباشرة.[٨٧] وكان من المفترض ان يكون لكل المقاطعات الكردية مجلس اقليمي خاص بها خاضع لسيطرة بريطانية قوية، تمهيدا لضم كردستان الجنوبية إلى الادارة البريطانية في مسبوتاميا.

[85] Administration Report of the Sulaimaniya division.., op. cit.
[86] Administration Report of the Kirkuk division for Period January 1st, 1919 to December 31st 1919, F0371/5069, PRO.
[87] Administration Report of the Arbil division for the Year 1919, F0371/5069, PRO.

في تعليقه على التقرير الإداري لمقاطعة السليمانية للعام ١٩١٩، وصف هيوبرت يانغ، احد أبرز خبراء الشؤون العربية والشرق أوسطية في زارة الخارجية البريطانية، خطوات ويلسون الإدارية المشار اليها آنفا على انها "*توضيح جلي جدا بشأن إلغاء خطوات اتخذت في الأصل لتشكيل كردستان ذات حكم-ذاتي، ومن اجل إقامة إدارة مباشرة بدلا عنها*".[88] والجدير بالتنويه ان بنية الحكم البريطاني المباشر في اقليم كردستان الجنوبية كانت مختلفة عن تلك التي كانت قائمة في مسبوتاميا العربية، وذلك بسبب تميز المنطقتين الواحدة عن الاخرى من حيث درجة خضوعهما إلى سيطرة البريطانيين السياسية ومن حيث سماتهما الجغرافية والاجتماعية. هذا من جانب، ومن جانب ثانٍ، كانت حكومة لندن تتدخل بصورة اكثر في عملية صنع القرار الخاص بشؤون مسبوتاميا العربية السياسية والادارية والعسكرية، في حين تركت مساحة أوسع من الحرية للسلطات البريطانية الميدانية في اسلوب ادارة شؤون اقليم كردستان الجنوبية. وعبَّرَ هذا الوضع عن مستوى الوضوح في التصورات التي كوّنتها حكومة لندن حول مستقبل مسبوتاميا العربية السياسي ومقدار رغبتها في تحديد مسار التطورات فيها، بالمقارنة مع كردستان الجنوبية، التي افتقدت وجود خطوط عامة واضحة بشأن مصيرها على المديين القريب والمتوسط.

لقد خلق قَلب ويلسون للسياسة الكردية رأسا على عقب، كما أُشير إليه، حالة من عدم الاستقرار السياسي واسعة الانتشار، بحيث أُجبر البريطانيون على القيام بسلسلة عمليات عسكرية انتقامية، شملت قصف قرى كردية بشكل عشوائي بغية السيطرة على الاوضاع المنفلتة. ولكن، بدلا من ان تعزز السيطرة البريطانية، مكّنت تلك الاجراءات القاسية الاتراك من استعادة بعض النفوذ في بعض المناطق الكردية ، خاصة الجبلية. وكان من الطبيعي ان تنزعج حكومة لندن من التطورات السياسية والعسكرية السلبية الحاصلة في كردستان الجنوبية. ففضلا عن رفضها القاطع

---

[88] H.W. Young, Foreign Office Minute on the Administration Report on the Sulaimaniya, division for Year 1919, No.4958, 23 July 1920, F0371/5069, PRO.

لتقديم اية إلتزامات عسكرية او مالية إضافية، خشيّت حكومة لندن من أن تجعل سياسة ويلسون القائمة على تجاهل التطلعات السياسية الكردية من كردستان الجنوبية مصدر تهديد دائم للمصالح البريطانية في مسبوتاميا العربية وكذلك في ايران. حتى وزارة الهند، التي كانت تفضل بصورة عامة سياسة ويلسون في اخضاع اقليم كردستان الجنوبية لسيطرة الموظفين البريطانيين الميدانيين، تولّدت عندها شكوك بجدوى محاولات ويلسون في فرض حكم بريطاني مباشر على مناطق كردية نائية (كالعمادية)، التي كان يتعرض فيها موظفون بريطانيون إلى عمليات قتل على يد المحليين.[٨٩] ولهذا ارسلت وزارة الهند برقية إلى ويلسون في شهر آب (١٩١٩) اكدت فيها على القلق العام الناشيء في لندن بسبب تدهور الوضع الكردي.

وفضلا عن مصاعب مالية حادة وعدم معرفة المصير الذي ستؤول اليه كردستان، اشارت برقية وزارة الهند إلى وجود رغبة واضحة لدى لندن في عدم اللجوء إلى إدارة بريطانية مباشرة او إلى الاحتلال العسكري السافر، مفضلة عليهما نظام الإشراف السياسي العام بوصفه الوسيلة الرئيسة لتأمين مصالح بريطانيا الاستراتيجية في كردستان. وذكّرت وزارة الهند ويلسون ان المسؤولين في حكومة لندن قد قاموا:

لحد الآن بدعم سياسة بسط النفوذ البريطاني على كردستان الجنوبية لاعتقادهم ان الأهالي سيرحبون بذلك. فعلى اساس هذا التصور، قاموا بالموافقة على اقتراحك القاضي بتشكيل دول الحكم-الذاتي الكردية تحت زعامة الاشراف الكُرد مع مستشارين سياسيين بريطانيين... يبدو الآن ان ذلك التصور لم يكن في محله الصحيح، وان الأهالي، بدلا من الترحيب بالنفوذ البريطاني،عبّروا عن عدائهم بشكل فعال إلى الحد الذي يتطلب التصدي لهم. ففي ظل هذه الظروف، الا يكون إنسحاب موظفينا السياسيين... وترك الكُرد وشأنهم المسار الافضل؟ ان خيار تعزيز النظام عن طريق استخدام القوة ضد رجال القبائل الجبلية غير الراغبة (في الخضوع لحكم بريطاني) سيفتح الباب امام امكانية (نشوء) التزامات عسكرية، تنظر إليها حكومة

[89] India Office, Political Department, 27 August, 1919, F0371/4192, PRO, p.2.

صاحب الجلالة بخشية كبيرة. ان الأمر الاخير الذي لا ترغب في حدوثه هو خلق مشكلة على حدود العراق الشمالية-الشرقية، شبيهة بمشكلة حدود (الهند) الشمالية-الغربية.[90]

وتكشف هذه البرقية كيف كانت الحكومة البريطانية مخطئة في اعتقادها بأن ويلسون كان يقوم بتنظيم إدارة كردستان الجنوبية على وفق خطة دول الحكم-الذاتي. ويبدو ان السبب في التباس الأمر على لندن يكمُن في المعلومات التي ارسلها ويلسون بشأن طبيعة الاجراءات الميدانية التي اتخذها من قبله. باختصار، ان المصاعب البريطانية في كردستان، وكما كان هو الحال في مسبوتاميا العربية، قد أماطت اللثام عن عيوب جدّية في نظام الحكم البريطاني المباشر. فهو مُكلف من الناحية المالية ومخاطرة من الناحية العسكرية وضار من الناحية السياسية.

ومع إن سياستها الكردية قد شابتها مصاعب جمّة لم يكُن بالامكان التستّر عليها، أرجعت السلطات البريطانية الميدانية سبب الانقلاب في تلك السياسة والتخلي عن تنفيذ مهمتها الاصلية في اقامة "*كردستان جنوبية مستقلة*" تحت رعاية بريطانية إلى طابعها غير العملي وغير المنسجم مع "*وضع البلاد المتأخر وغير المتطور وغياب الاتصالات والانشقاقات بين القبائل*". فبهذا الشكل، صوّرت السلطات البريطانية الميدانية عملية التجزئة الادارية لكردستان الجنوبية ومن ثم دمجها بالادارة القائمة في مسبوتاميا العربية على انها إجراء ضروري ومبرّر، مع إنها اقرت بانها "*خيّبت تطلعات*" العديد من الكُرد.[91] وفي برقيات لاحقة تبادلتها وزارة الهند مع ويلسون حول شؤون كردستان الجنوبية، واصل الاخير دفاعه المستميت عن سياسته الكردية، مدعيا ان الحكم-الذاتي الكردي كان خيارا غير قابل للديمومة او البقاء. وادعى ويلسون عدم وجود اية ضرورة تستوجب تشكيل الحكومة الكردية في العام ١٩١٨:

---

[90] Ibid.

[91] Precis of Affairs-, op. cit., p.12.

ان الفكرة المتجسدة في نقاط الرئيس ويلسون الاربع عشرة، التي أكّدها الاعلان الانكلو-فرنسي في ٨ تشرين الثاني، والمتمثلة باحلال القومية او الدين او العرق كمعيار لـ(قيام) الحكومة في الشرق الاوسط بفضل قدرتها ومقدرتها على الحكم قد فجرت العداوات الخاملة في القرون الاخيرة. وتبنى (هذه الفكرة)، التي جاءت في خضم بؤس حاد انتجته الحرب، كل عرق وكل طائفة، لتُفسّرُها بحسب سماتها العرقية الخاصة.[٩٢]

على صعيد آخر، أشارت الصحف الوطنية البريطانية في تقارير لها إلى انتشار ظاهرة النشاطات المعادية لبريطانيا في كردستان الجنوبية.[٩٣] وكما أُثيرت مسائل في البرلمان البريطاني بشأن طبيعة السياسة البريطانية تجاه ذلك الاقليم على المدى الطويل.[٩٤] ومع ذلك، واصل ويلسون دفاعه عن موقفه، مُدعيا ان اغلبية الآهالي من الكُرد قد ابدوا ترحيبهم بسياسة الحكم المباشر، التي لم تستند، على حد زعمه، إلى "*القوة بل إلى الرضى*"، وان الشعب الكردي، بحسب ادعائه، قد طالب برفع مستوى إشراف البريطانيين على شؤونه بعد ان "*ذاق طعم الفوضى القومية لفترة وجيزة*" في عهد حكومة الشيخ محمود.[٩٥] ولكي يُسكّن مخاوف حكومة لندن من زيادة نفقاتها، إدعا ويلسون ان ثروة كردستان الجنوبية المادية لن تفسح المجال لحصول أية زيادة في الالتزامات المالية، وان مستقبل الإدارة البريطانية اكثر إشراقا مما كان يبدو عليه، وذلك بسبب وجود حقول بترولية واراضي خصبة لزراعة القمح. وصوّرَ ويلسون قراره في الغاء الحكومة الكردية على إنه السبيل الوحيد لإحباط محاولات "*العناصر غير المنظمة*" في السيطرة على اقليم كردستان الجنوبية، وانه من بدون ذلك الاجراء لتحتَّمَ على البريطانيين تقديم التزامات عسكرية إضافية لحماية اربيل وكركوك وكفري.

92 Political, Baghdad, Priority, 29 August 1919, F0371/4192.
93 Extract from Glasgow Herald, No.153000, 13 November 1919, F0371/4193.
94 Parliamentary Question, 14 November 1919, F0371/4193.
95 Ibid.

لقد أخضع ويلسون إقتراح لندن الخاص بتشكيل كردستان جنوبية تتمتع بحكم-ذاتي إلى حسابات استراتيجية، وهي إنه ينبغي تحديد اشكال السيطرة البريطانية وإتساعها (اي أن تكون مباشرة او غير مباشرة، او تشمل رقعة جغرافية كبيرة او محدودة). وطبقا لتلك الحسابات الاستراتيجية، كان على السليمانية، التي مثّلت بؤرة النشاط السياسي القومي، ان تخضع لإشراف بريطاني بصورة اشمل واوسع مقارنة بمناطق كردية اخرى/ وذلك بسبب اهميتها الجيوسياسية والعسكرية. فضلا عن ذلك، ادعى ويلسون ان قيام كردستان جنوبية تتمتع بحكم-ذاتي سيؤدي لامحالة إلى تخلية هذا الاقليم من الوجود البريطاني بصورة كاملة، وهو الامر الذي سيُضعف موقف بريطانيا الاستراتيجي في ولايتي بغداد والبصرة، فضلا عن خلق حالة من عدم الاستقرار السياسي الخطير.[٩٦] وستكون عاقبة كل تلك التداعيات، بحسب ادعاء ويلسون، إرغام بريطانيا على تقديم إلتزامات عسكرية ومالية اكثر بكثير مما كانت ستتحمله في حالة خضوع كردستان الجنوبية لنظام السيطرة المباشرة. وبالرغم من فشلها كنظام إداري وسياسي، استمرت السيطرة المباشرة في المناطق الكردية، وذلك بسبب التأثير الحاسم الذي كان يُمارسه الموظفون البريطانيون الميدانيون على مسرح الاحداث واتجاهاتها. وبهذا الصدد، تكشف مقدمة احدى ملفات وزارة الخارجية عن قدرة سون، بوصفه الموظف السياسي، على سد الطريق امام إتخاذ اسلوب جديد في إدارة الشؤون الكردية، وذلك حين أحبط محاولة لتعيين حاكم كردي.[٩٧]

وكانت الحكومة البريطانية قد رفضت مقترحا رفعه ويلسون لبناء خطٍ للسكك الحديد، يمتد من قزلرباط إلى كفري وكركوك، وذلك بسبب مخاوفها من ان يستغِلها في تحقيق اهداف سياسية وعسكرية، أولهما تعزيز اركان نظام السيطرة المباشرة، وثانيهما قمع الانتفاضات الكردية. وبالرغم من الموافقة المبدئية التي أبداها وزير الدولة لشؤون الهند، إدوين مونتيغو، على خطة

[96] Civil Commissioner, Baghdad 13 February 1920, F0371/5070, PRO.
[97] Foreign Office Minute No.15161, 3 December 1920, F0371/5069, PRO.

ويلسون المتعلقة بدمج كردستان الجنوبية بمسبوتاميا البريطانية لدواعٍ استراتيجية،[98] فان اغلبية المسؤولين البريطانيين المدنيين والعسكريين ممن حضروا اللقاء الذي عُقد في وزارة الهند قد أوصوا بإقامة دويلات كردية: واحدة في السليمانية والثانية في جزيرة ابن عمر.[99] مع هذا، لا شيء من هذا القبيل قد تُرجم إلى واقع ملموس بالتماشي مع توصيات ذلك اللقاء، هذا لان الدوائر الرسمية البريطانية المختلفة كانت وما زالت غير متفقة بشأن مستقبل كردستان الجنوبية على المدى الطويل، أي إلى ما وراء فرض الانتداب البريطاني على مسبوتاميا.

عواقب فرض الحكم البريطاني المباشر على كردستان الجنوبية بالنسبة إلى المسالة الكُردية

ان الجانب الأبرز والأهم في تجربة الحكم-الذاتي الكردي هو القرار اللاحق الذي إتخذته السلطات البريطانية الميدانية في إنهائها قبل ان تنضج وأن تُكمِل دورتها. وإتخاذ هذا القرار لا يرجع إلى فشل تلك التجربة، إذ أن الحكومة الكردية نجحت في إداء مهام رئيسة أُلقيت على عاتقها، في مقدمتها ملء الفراغ السياسي والاداري الناشئ عن إنهاء الحكم التركي وعودة الاستقرار وتطبيع الاوضاع الاقتصادية والاجتماعية من دون ان تُثقل كاهل البريطانيين ماليا او عسكريا. كما ان تجربة الحكم-الذاتي ولّدت انطباعا ايجابيا عاما بين الاهالي عن البريطانيين، وساعد هذا العامل على بسط نفوذهم في اقليم كان يزداد اهميةً مع مرور الوقت من الناحية الجيوسياسية وبالموازاة مع تصاعد التهديدات التركية. ومَكّن هذا الاقليم البريطانيين من الاتصال بريا بشمال غرب ايران حيث كَمُنَ الخطر البلشفي. ولان الاقليم كان محاذيا لمجال النفوذ الفرنسي

---

[98] A. Hirtzel, India Office, 25 November 1919, F0371/4193, PRO.

[99] Minute of a Meeting Held at the India Office, 6 December 1919, F0371/4193, PRO.

ترأس اللقاء ارثر هيرتزل، الوزير المساعد في وزارة الهند، من أجل مناقشة مقترح ويلسون حول تحديد الحدود بين مسبوتاميا وكردستان الجنوبية في ٢٧ تشرين الثاني.

ومناطق مهمة اخرى إلى الشمال منها، اصبح بامكان البريطانيين التاثير في مسار التطورات السياسية في اقاليم كردستان الشمالية وارمنيا واناضوليا.

على ضوء ما سبق ذكره، لا يصحُ ان يُعزى العامل الذي دفع بويلسون إلى إسقاط الحكومة الكردية إلى فشلها، بوصفها تجربة غير مدروسة في الادارة المحلية، وإنما يجب التركيز على مخاوف حقيقية أثارتها تلك الحكومة، بسبب عدم قدرة الموظفين البريطانيين على التحكُم بالتطورات السياسية، التي تعدّت تأثيريتها حدود الرقعة الجغرافية الاصلية للكيان الكردي. فلكونها ارتبطت بنظام إداري وسياسي جديد أثبت قدرته على التوفيق بين مصالح بريطانيا العليا وتطلعات الكُرد النامية، تولّدت لدى ويلسون مخاوف من ان يقود نجاح تجربة الحكم–الذاتي الكردي في السليمانية إلى قيام دولة موحدة تشمل كردستان الجنوبية ككل او حتى تطبيق التجربة ذاتها في مسبوتاميا العربية (أي ولايتي بغداد والبصرة السابقتين، اللتان كانتا خاضعتين إلى ادارة بريطانية مباشرة وسافرة). ويعني كل ذلك عمليا إنهاء نظام الحكم الاستعماري المباشر، الذي كان ينادي به ويلسون ويدافع عنه لاسباب استراتيجية واقتصادية سبق الإشارة إليها. وشارك ويلسون في رأيه هذا مجموعة قوية من الموظفين السياسيين والضباط العسكريين الميدانيين. وهذا العامل جعل من الصعب جدا إعادة تطبيق تجربة الحكم–الذاتي في كردستان الجنوبية في ظل وجود سلطات ميدانية تعارضها بشدّة. وكما سيُبين الفصل السادس، عجزت الحكومة الكردية الثانية عن الاستمرار هي الاخرى، لكونها جاءت إلى الوجود في ظروف سياسية غير ملائمة، إذ انها هي ايضا واجهت معارضة شديدة من السلطات البريطانية الميدانية منذ لحظة قيامها في خريف العام ١٩٢٢.

إن للحقبة الزمنية ١٩١٩–١٩٢٠ اهمية سياسية استثنائية بسبب العواقب السلبية التي تركها نظام السيطرة المباشرة، والمتمثلة بضياع فرصة ثمينة بالنسبة إلى الكُرد لتحقيق بعض تطلعاتهم السياسية في الحكم–الذاتي. كما تحول نهج ويلسون الميداني إلى نموذج يُمكن الاقتداء به مستقبلا، لانه

أستند الى آلية لإخضاع كردستان الجنوبية، ولكونه أوجد تبريرات استراتيجية واقتصادية لإلحاق المقاطعات الكردية بالإدارة القائمة في مسبوتاميا العربية. وكل تلك الأمور تُفسر لماذا وجد من خَلِفَ ويلسون في الإدارة من السهولة نسبيا إدماج اقليم كردستان الجنوبية بالدولة العربية، بدلا من تحويله إلى كيان سياسي منفصل.

ان تقارير ويلسون خلال المدة ١٩١٨-١٩٢٠ تُبين لدى دراستها انه ومرؤوسيه قاموا بتشويه معلومات جغرافية وديمغرافية وسياسية عن كردستان الجنوبية، في مقدمتها سعة الإقليم جغرافيا وتوزيع السكان فيها وتوجهات الكُرد السياسية وطبيعة علاقاتهم الاقتصادية بالاقاليم المجاورة. لقد ادعى ويلسون، على سبيل المثال لا الحصر، ان سكان اربيل وكركوك لم يكونوا من الكُرد، وانما كانوا من الاتراك،[١٠٠] وان تواجد الكُرد قد إقتصر على المناطق الجبلية، وانهم اعتمدوا اقتصاديا على مسبوتاميا العربية. كما زعم ويلسون بأن الكُرد منقسمون اثنيا إلى مجموعتين: الاولى كردية من حيث الأثنية (وتشمل كل الافراد الذين ينتمون إلى القبائل) والثانية غير كردية (اي كل الافراد الذين لا ينتمون إلى اية قبيلة). فضلا عن ذلك، لم يعُد ويلسون أهالي كردستان من معتنقي ديانة اخرى غير الاسلام، كالإيزدية واليهودية والمسيحية من الأثنية الكردية. ومن أجل إحتواء المشاعر القومية الكردية النامية، لجأ ويلسون ومرؤوسوه إلى وسائل تركية قديمة، استندت اساسا إلى سياسة تفريق الصفوف من خلال تشجيع النزعات القبلية والمحلية، حتى انه أضفى عليها طابعا مؤسساتيا ضمن نظام الحكم المباشر.

على صعيد آخر، تقاربت آراء الدوائر السياسية والعسكرية الميدانية في مسبوتاميا بشأن إقامة مستوطنات في بعض المناطق الكردية الاستراتيجية، كالعمادية، يشغلها اللاجئون الآثوريون القادمون من ايران خلال الحرب العالمية الاولى. وتكمُن غاية البريطانيين الرئيسة من وراء مشروع الاستيطان في إعادة تنظيم

---

[100] Civil Commissioner, Baghdad, 8 November 1919, F0371/4193, PRO. It should be said many of the Kurdish population of Arbil spoke (and still speak) Turkish alongside Kurdish.

الاثـوريين مـن الرجـال في وحـدات مـسلحة جديـدة، مهمتهـا الاساسـية هـي قمـع الانتفاضات الكردية. وقد تضمنت احدى مقترحات ويلسون، التي بعثها إلى اللورد كورزون، فكرة استغلال حادثة قتل أحد الموظفين البريطانيين على يد المحليين الكُرد، وذلك عن طريق تنفيذ مشروع استيطاني للاجئين الآثوريين يُنفذ في مناطق كردية وقعت ضمن خط الهدنة.[١٠١] وكانت الدوائر العسكرية الميدانية البريطانية تفكر بعض الوقت في مشروع إعادة تسليح اللاجئين الآثوريين، بوصفه وسيلة لتعزيز سيطرتها في مناطق كردية صعُب على البريطانيين إخضاعها، منها العمادية، التي كانت مسرحا لانتفاضة كبيرة:

لقد كان الآثوريون يحاربون الكُرد عدّة اجيال... سيكون من الافضل كثيرا ان يُسمح لقائد اللاجئين (الاثوريين) في معسكر بعقوبة بان يدعو ملك خوشابا... وضباط آخرين...إلى تشكيل ثلاثة افواج (drogin) او ثلاثة آلاف رجل تحت إمرة قائد بريطاني لبعض الوقت في العمادية.[١٠٢]

ومن الاجراءات العسكرية غير المُكلِفة، التي دعا إلى إتخاذها ويلسون وضباط عسكريون آخرون بهدف تعزيز المواقع البريطانية في المناطق الجبلية من اقليم كردستان الجنوبية، استخدام سلاح الجوي الملكي.[١٠٣] ومنذ تلك المدة، صار استخدام القوة الجوية الملكية وسيلة رئيسة لتوطيد السيطرة البريطانية على المناطق الكردية المتمردة. ووسائل السيطرة القسرية هذه، التي طُورت واستُخدمت لاول مرة في عهد إدارة ويلسون، اصبحت جزءا لا يتجزأ من السياسة البريطانية المستقبلية في اخضاع الكُرد وإبقاء كردستان الجنوبية ضمن الدولة العربية طوال العهد الملكي.

---

[101] Letter From Young to Kidston, 15 September 1919. F0371/4192, PRO.
[102] Ex. Commander-in-Chief to General Officer Commanding, 5 August 1919, AIR20/513, PRO.
[103] Civil Commissioner, Baghdad, February 1920, F0371/5067, PRO.
لربما كان الاول من نوعه في التاريخ الحديث ان يقع قصف جوي ضد مراكز مدنية كوسيلة لاخماد الانتفاضات، كما فعل البريطانيون في كردستان الجنوبية. للتفاصيل راجع:
David C. Omissi, Air Power and Colonial Control: the Royal Air Force, 1919-1939, (Manchester: 1990).

كان لفرض نظام السيطرة المباشرة وإنهاء تجربة الحكم-الذاتي تأثيرات سياسية طويلة المدى على مستقبل المسألة الكردية. فالقضاء على التحدي السياسي الذي شكله الشيخ محمود وتفريق صفوف انصاره من القوميين أدى إلى عرقلة التطور الكمي والكيفي للحركة القومية الكردية الفتية وكبح جماحها في كردستان الجنوبية. ولا يُمكن التقليل من اهمية وجود زعامة قوية، كزعامة الشيخ محمود، بالنسبة إلى الكُرد الجنوبيين، حتى أنّ السلطات البريطانية في بغداد قد اقرت بذلك صراحةً:

على الرغم من عيوبه، شَكّلَ (محمود) في ذلك الوقت قيمة سياسية كبيرة. ففي كردستان الجنوبية، يوجد مقابل كل شخص عارض تعيينه (حاكما) اربعة اشخاص رحبوا بذلك، وهذه نسبة واطئة من الاعتراضات في بلد حيث الروابط العائلية والعداوات الداخلية لها دور كبير... يبقى العامل الأبرز هو ان الشيخ محمود كان قوة في البلاد، وعلى هذا الاساس كان لتعيينه قيمة متميزة في معاملتنا مع غالبية القبائل.[١٠٤]

ولم يقتصر نفوذ الشيخ محمود على مناطق كردستان الجنوبية فقط، وانما امتد إلى مناطق مجاورة في كردستان الشرقية، التي عبرت زعاماتها المحلية عن رغباتها في الانضمام إلى كيان الحكم-الذاتي الكردي والاعتراف بقيادتها.

واصبح غياب قيادة كردية في الداخل (أي قيادة الشيخ محمود)، بوصفها بديلا سياسيا جاهزا عن حكم الموظفين البريطانيين، عاملا أطال من أمد نظام السيطرة المباشرة، بالرغم من وجود مشاعر عدم الارتياح إزاءه، أبدتها لندن في أكثر من مناسبة. وكان لهذا النظام تداعيات سياسية، من جملتها انها عبَّدت الدرب امام ضمِّ كردستان الجنوبية إلى الانتداب البريطاني على مسبوتاميا. وهذا التطور كان بمثابة تقسيم الأمر الواقع لكردستان العثمانية. كما يُمكن للمرء ان يعزو تَعَثُّر تطور كردستان الجنوبية سياسيا إداريا (بالمقارنة مع مسبوتاميا العربية) إلى غياب قيادة سياسية كردية قادرة

---

[104] Precis of Affairs-, op. cit.,p.13.

على تعبئة الاهالي أثنيا او دينيا او قبليا. وهذا الأمر جعل من السهل نسبيا على البريطانيين تركيز الجهود في إنجاح مشروع منح مسبوتاميا العربية شكلا من أشكال الادارة–الذاتية ضمن صيغة الانتداب إعتبارا من اواخر العام ١٩٢٠، وأن تجري العملية السياسية على حساب مستقبل اقليم كردستان الجنوبية.

خاتمة الفصل

لقد مثَّلَ انتصار الحلفاء في الحرب العالمية الاولى وإنهيار الامبراطورية العثمانية نهاية للنظام الاقليمي الشرق الأوسطي القديم، وبداية لعملية جديدة تُعيد رسم خارطة تلك المنطقة الحسّاسة لمرحلة ما بعد الحرب. ومنحت هذه التحولات فرصا متفاوتة لنخب القوميات الجديدة غير التركية (كالكردية والعربية والارمنية) من أجل تحقيق تطلعاتها السياسية. ونشطت الحركات القومية في كردستان العثمانية وكردستان القاجارية تحت تاثير ظروف الحرب وما رافقها من أحداث سياسية وتطورات عسكرية غير متوقعة، بدءا بإعلان ويلسون لنقاطه الاربع عشرة، بوصفها أساسا يرتكز عليه النظام العالمي الجديد، وإنتهاءً بثورة اكتوبر، المُنادية بتحرير جميع شعوب الشرق الخاضعة. ففي كردستان الجنوبية، تصاعدت آمال الزعامات المحلية والاهالي على حد سواء مع توغل البريطانيين سياسيا وعسكريا. وعدَّت الأكثرية من كُرد الجنوب البريطانيين محررين، لا مستعمرين. وبالفعل، مثَّلَ شعار "*كردستان للكُرد*" (الذي رفعه البريطانيون بوصفه محورا للاجراءات الادارية والسياسية التي تبنوها بعد انتهاء الحرب مباشرة) بداية لعهد جديد يُبشر بالخير، من وجهة النظر الكردية.

ان التغيرات اللاحقة، التي طرأت على السياسة الميدانية المتمثلة بإستبدال نظام السيطرة غير المباشرة بنظام السيطرة المباشرة في حزيران ١٩١٩، تُبين بجلاء كيف كان تفاؤل الكُرد سابق لأوانه حتى درجة الإفراط. ففي غياب سياسة رسمية نهائية مُحددة المعالم نحو مستقبل كردستان السياسي على المدى المتوسط أو المدى البعيد، اتخذت إجراءات الموظفين الميدانيين البريطانيين اهمية فاقت ما هو مُعتاد عليه حتى إنها اصبحت العامل المؤثر الرئيس سواء في سير التطورات السياسية اللاحقة، أو في النهج الذي ستتعامل فيه لندن مع المسألة الكردية في أثناء مؤتمر السلام القادم. ان التبريرات والتصورات الاستراتيجية والسياسية والاقتصادية المتعلقة بأفضل السبُل اللازمة لتعزيز موقف بريطانيا في مسبوتاميا العربية وكردستان

الجنوبية، التي قدمها الموظفون الميدانيون (في مقدمتهم ويلسون)، قد أثرت بشكل مباشر وكبير في الطريقة التي صاغت فيها لندن قرارها القاضي بضمّ كردستان الجنوبية إلى منطقة الانتداب البريطاني في مسبوتاميا. ويعني كل ذلك انه أصبح من الصعب ان تتحول كردستان الجنوبية إلى كيان إداري وسياسي قائم بذاته أو يُمكن فصل مصيرها عن مصير بقية المناطق الكردية الواقعة إلى الشمال والغرب منها. وكانت هذه بمثابة مؤشرات مُبكرة عن توجهات البريطانيين، التي تقاطعت مع مشروع قيام كردستان موحدة، الذي طالب به القوميون الكُرد.

لقد كان لقمع القوميين الكُرد الجنوبيين وإلغاء حكومة الشيخ محمود الاولى تداعيات سلبية واسعة تعدَّت حدود المناطق الكردية الخاضعة للسيطرة البريطانية. فالتحول الجذري الحاصل في السياسة الميدانية (وهي المسؤولة عن حالة الارباك، الذي شاب الجهود الرامية إلى تنسيق مواقف القوميين الكُرد على صعيد كردستان الكبرى وعن خلق إنطباع مشوش عن الوضع الكردي لدى الدوائر الرسمية المعنية في لندن) قد تسببت في عرقلة عملية النضوج الطبيعي للحركة القومية وفي تحجيم الرقعة الجغرافية لانتشار النزعة القومية. إن غياب قيادة قومية، كالتي مثلها الشيخ محمود ، عن ميدان النشاط السياسي بعد حزيران ١٩١٩ كان مسؤولا بشكل جزئي عن عدم وجود تنسيق يُذكر في الجهود السياسية والدبلوماسية للكُرد الشماليين والكُرد الجنوبيين، خاصة وإنه تزامن مع مقطع تاريخي بالغ الحساسية والاهمية(أي عشية مناقشة مستقبل كردستان السياسي في مؤتمر باريس للسلام). لقد إنهمك الشيخ محمود، قبل نفيه إلى الهند، في تهيئة ظروف مؤاتية لحضور كردي جنوبي في المؤتمر المذكور. فضمن هذا السياق، منح الشيخ محمود جنرال شريف باشا تفويضا، على صيغة عريضة ذيلتها إمضاءات عدد من الزعامات المحلية في كردستان الجنوبية، تُشير الى تمثيله لمصالح الكرد سواء من الجنوب أكانوا أم من الشمال.[١٠٥] كما جاء توثيق علاقات الشيخ محمود مع

---

[105] حلمي، يادشت، ج١، ص١٩ و٦٥-٦٦.

زعامات محلية في كردستان الشرقية ومحاولة ضمِّهم إلى كيان الحكم–الذاتي ضمن إطار جهوده السياسية الرامية إلى خلق حالة جديدة من التعاون والتنسيق على أوسع نطاق ممكن. وكما اشير إليه آنفا، عارض ويلسون مثل هذه النزعة الكردستانية الواسعة، إذ حاول وبمساعدة مرؤوسيه منع توثيق أية علاقة، مهما كان مضمونها أو شكلها، بين الكُرد الجنوبيين والكُرد الشرقيين، بذريعة المحافظة على الوحدة الإقليمية لايران القاجارية . وفي مذكراته الشخصية، يعطي رفيق حلمي مثالا على نجاح السلطات البريطانية في بغداد في إحباط محاولات وفد كردي جنوبي من الذهاب إلى باريس لدعم جهود شريف باشا الدبلوماسية.[١٠٦]

ويتحمل الشيخ محمود المسؤولية جزئيا إزاء تدهور العلاقات الكردية–البريطانية في كردستان الجنوبية، التي أدت إلى نفيه إلى الهند. لقد إتسمت مواقف الشيخ بالحدّة. ففي الوقت الذي أفرط في تفاؤله وقدرته على اجراء التغيير، لم يتمتع الشيخ بالصبر والاعتدال اللازم لدى التعامل مع الاطراف الاخرى، سواء بريطانية أكانت أم كردية. ويشير رفيق حلمي إلى إن الشيخ محمود عابته الخبرة السياسية والعملية اللازمة لإدارة علاقاته مع السلطات البريطانية في بغداد.[١٠٧] إن الضغوط المستمرة، التي كان يُمارسها الشيخ محمود على البريطانيين بهدف التعجيل بتنفيذ الوعود والاتفاقات ومنها توسيع الرقعة الجغرافية لكيان الحكم–الذاتي الكردي، قد جاءت قبل ان يجعل البريطانيين يقرون بميزته بوصفه حاكم يستند إلى شرعية محلية وبنواياه كزعيم سياسي قادر على مواجهة الاوضاع المُتغيرة. واستغل ويلسون الموقف تماما، ولم يتردد في تقاريره المُرسلة إلى لندن في إعطاء صورة سلبية عن شخصية الشيخ محمود وافعاله، بحيث جعل منه الخطر الجدي الاول الذي يُهدد المصالح البريطانية في مسبوتاميا.

وأدت الاوضاع السياسية والعسكرية المحيطة بسقوط الحكومة الكردية إلى تراجع ملحوظ في ثُقل الكُرد السياسي، حيث وجدوا انفسهم في موقف أضعف مما كانوا يتصورونه او كانوا يتمنونه عشية إفتتاح جلسات

---

[106] المصدر السابق، ج١، ص٦٥–٦٦.

[107] المصدر السابق، ج١، ص٦٧.

مؤتمر باريس للسلام الخاصة بمستقبل الاقاليم العثمانية غير التركية. وجعلت قضية الشيخ محمود واشاعات معادية للكُرد أطلقها القوميون الأرمن حكومة لندن أقل إندفاعا واهتماما في تعاملها مع المسألة الكردية. وبهذا النحو، اصبح الكُرد شعب مشاكس ومتمرد، لا يحب الاستقرار، ويفتقد إلى زعامات سياسية تقليدية يُمكن الوثوق بها. وفي الوقت نفسه، أضرَّت الاحداث المرتبطة بسقوط الكيان الكردي بالجهود التي كان يبذلها ميجر نوِل من أجل تأمين مساندة بريطانية رسمية للتطلعات القومية الكردية خلال مؤتمر السلام، وذلك لان سمعته، كخبير مُلم بخبايا المسألة الكردية، قد ارتبطت بشدّة بتجربة الحكم-الذاتي في كردستان الجنوبية. ولربما، أن من أسوء نتائج اختفاء الحكومة الكردية الاولى هي عدم قدرة القوميين الكُرد، سواء في كردستان كانوا أم في المهجر، على الإستشهاد بها بوصفها تجربة ناجحة تثبت قدرة الكُرد على حكم أنفسهم او انها تجسيد حي لقوة النزعة القومية الكردية. بتعبير أدق، لم يكُن بامكان القوميين الكُرد الإشارة إلى نجاح الحكومة الكردية في دعم مطالبهم الداعية إلى إنشاء كردستان مستقلة موحدة تحت إشراف أحدى القوى الكبرى خلال مؤتمر السلام.

په یماننامه‌ی شێخ مه‌حمود له‌گه‌ڵ تورکه‌کان، له‌ به‌ڵگه‌نامه‌کانی ئارشیڤی سۆفیه‌تیدا

❖ئه‌فراسیاو هه‌ورامی

روبسون ئەركادی بارسیوڤیج[*]، كونسولی یەكێتی سۆڤێت لە شاری ورمێ، لە ڕاپۆرتی نهێنی ژمارە ٧٣ی ڕۆژی ٢٨ /١٩٢٣/١٠، سەبارەت بە ڕووداوەكانی ٩/١٥ تا ١٩٢٣/١٠/١٥ ، پاش چاوپێكەوتنی لەگەڵ ئەحمەد تەقی، دەنووسێت:

بە پێی وتەی ئەحمەد تەقی، ماوەیەك لەمەوبەر، لە نێوان شێخ مەحمودو توركەكان لە ڕەواندوز، پەیمانێكی دە خاڵی مۆركراوە كە هەشت خاڵیان بۆ ڕوبسون باس دەكات. دوو خاڵەكەیتر ئایا نهێنی بوون، یا ئەو نەی ویستووە باسیان بكات ڕوون نییە.

بە پێی هەندێ سەرچاوەیتر، ئەم پەیماننامەیە دوانزە خاڵ بووەو لە هەندێ بەڵگەیتردا ئاماژە بە چەند خاڵ یا ناوەڕۆكی پەیمانەكە دەكرێت كە ئێمە لێرەدا خاڵەكانی ئەم پەیماننامەیە دەنووسین كە ڕوبسون لە دەمی ئەحمەد تەقییەوە بیستوویەتی. گومان لەوەدا نییە كۆپییەی ئەم ڕێكەوتنە لە ئارشیفەكانی توركیاو سۆڤیەتدا پارێزراوەو نوێنەوارانی تورك لە پەیوەندییەكانیاندا لەگەڵ باڵوێزو كونسوڵەكانی تری سۆڤێت لە توركیاو هەم نوێنەرەكانیتری شێخ لە چاوپێكەوتن لەگەڵ سۆڤیتەكان دەقی ئەم پەیمانەیان پێ داون. هەوڵی زۆرمدا دەقە تەواوەكەی بدۆزمەوە، بەڵام دەستم نەكەوت، بەلامەوە زۆر گرنگ بوو جگە لەوەی خاڵەكانیتر بزانم مێژوو یا ڕۆژی مۆركردن و، هەروەها ئەوانەی بەشدارییان كردووەو ئەوانەی پەیمانەكەیان مۆر كردووە بزانرێت،(هەم لایەنی كوردیو هەم لایەنی توركی).

---

[*] روبسون، ئە. ب. كونسوڵی سۆڤیەت بووە لە شارەكانی ماكو، ورمێ، تەورێز و مەشهەد لە نێوان سالانی ١٩٢١ – ١٩٢٨.

بەگوێرەی قسەی ڕوبسون-لە زمانی ئەحمەد تەقییەوە- ئەم پەیمانە پاش ئەوەی شێخ مەحمود نوێنەرانی خۆی دەنێرێت بۆ لای ئوزدەمیر لە ڕەواندز مۆر دەکرێت. ئایا ئوزدەمیر سەرۆکی دەستەی نوێنەرایەتی تورك بووە یا خۆی لەلایەن کەمالیەکانەوە دەسەلاتی پێدراوە پەیمانەکە ببەستێت، یاخود لە تورکیاوە کەسێکیتر هاتووە بۆ ڕەواندز ؟، ئایا ئەم پەیمانە مۆر یا ناوی (مستەفا کەمال) ئەتاتورك، یاسەرۆکی حکوومەت یا پەرلەمان، یا وەزیرێکی تورکی یا شێخ مەحمودی پێوەیە ؟ دیار نییە.

دەقی وەرگێڕاوی پەیماننامە، بە پێی بەلگەنامەکە

١- دەوڵەتی تورکیا، بەڵێنی سەربەخۆی ئەدات، بەبێ ئەوەی مافی پەیوەندی کردنی بە ولاتانی ترەوە هەبێت.

٢- دەوڵەتی تورکیا، شێخ مەحمود بەرزنجی، وەك حاکمی باشووری کوردستان دەناسێت ومافی ئەوەشی دەداتێ لە سلێمانی مەجلیسی خۆی هەبێت.

٣- سنووری باشووری کوردستان، لە باکوور قەزای شەمدینان، لە باشوور، جبل حمرین، لە ڕۆژهەلات سنووری ئێران و لە ڕۆژئاواوە تا ڕووباری دیجلەیە.

٤- دەوڵەتی باشووری کوردستان، مافی ئەوەی هەیە لە شکری خۆی هەبێت.

٥- باشووری کوردستان، بەرپرسە (ئەرکی سەرشانێیەتی.... دەبێ)، لەوەی ئەگەر هاتوو تورکیا تووشی شەڕ بوو، یارمەتی سەربازی بدات.

٦- تورکیا مافی ئەوەی هەیە، بە ڕەزامەندی (موافقەی) باشووری کوردستان هێزی سەربازیی‌خۆی بە باشووری کوردستاندا بگوێزێتەوە (تێپەڕبێت یا بەڕێی بکات).

٧- دەوڵەتی تورکیا دەتوانێت یارمەتی مادیی و مەعنەوی کوردستانی باشوور بدات.

٨- حکوومەتی باشووری کوردستان بۆ خۆی بڕیار ئەدات کە هێز لە سنوور بۆ پارێزەگاری لە ناوچەکاندا جێگیر بکات.

((ئارشیفی سیاسەتی دەرەوەی کۆماری ڕوسیای میرداتیڤی فوندی بەشی ڕۆژهەڵاتی ناوەراست، کارتونی ١٠٦، نوپسی ٦٨، ل ٤٠)).

لە خاڵی یەکەمی پەیماننامەکەدا هاتووە دەوڵەتی تورکیا بەڵێنی سەربەخۆیی بە باشووری کوردستان ئەدات و لە کاروباری ناوخۆی باشووری کوردستان تەنیا شتێکی بروتوکولی بووە، ئەگینا سەرچاوەکان هەموویان باسی ئەوە دەکەن کە دەوری تورکەکان، زۆر لە هی شێخ مەحموودو ئینگلیزەکان زیاتر بووە لە کوردستاندا، گەشت و پیلانەکانی ئوزدەمیرو پڕوپاگەندەی تورکەکان وێنەیەکیانە، ئەوەیە کە دەوڵەتی کوردی سەربەخۆ بێت، بەڵام مافی پەیوەندی کردنی بە وڵاتانی ترەوە نابێت، بەتەواوی سەربەخۆ نەبوون و بەستراوەیی‌و کولونیالیەتی باشووری کوردستان بە تورکیاوە دەگەیەنێت، واتە هەر لە ماوەی یەکەمدا دەستوپێی ئەم سەربەخۆییە بەستراوەتەوە، لە مێژووی هیچ وڵاتێکی سەربەخۆدا نەبووە کە مافی پەیوەندی‌کردنی بە دەرەوە نەبووبێت، تەنانەت نەوتراوە کە مافی پەیوەندی‌کردنی بە بریتانیا، بە نەیارەکانی تری تورکیاوە نەبێت. ئەمە ئاستی سیاسیی‌و دیبلوماسیی کورد پیشان ئەدات.

لە خاڵی دووەمدا کە خەڵات کراوین و مافی ئەوەمان هەیە مەجلیس و پەرلەمانمان هەبێت، ئەویش بۆ ئەوەیە کە ئەم پەیمانە بخرێتە دەنگدانەوە و پەسەند بکرێت.

لە خاڵی چوارەمدا کە دەبێ سوپامان هەبێت، ئەمەش پێم وایە بۆ ئەوەیە لە کاتی شەڕدا یارمەتی سوپایی تورکیا بدەن دژ بە دوژمنەکانی بە تایبەتی ئینگلیزەکان، هەروەک لە خاڵی پێنجەمدا هاتووە، ئەی ئەگەر هاتوو

تورك دژی دوژمنێكی خۆی له‌ عیراق و ناوچه‌كه‌ یا هه‌ر شوێنێكیتر، یاخود ئه‌م ده‌ست درێژی بكاته‌ سه‌ر وڵاتێك، ده‌بێ كوردیش به‌بێ له‌به‌رچاو گرتنی به‌رژه‌وه‌ندی‌یه‌كانی خۆی، ببێته‌ قوربانی پیلانه‌كانی توركیاو وڵات و گه‌لانیتر بكاته‌ دوژمنی خۆی هه‌رچه‌نده‌ لێره‌ مه‌به‌ست ئه‌وه‌یه‌ هه‌ر شه‌رێكیان دژی ئینگلیزه‌كان بووبێت، خاڵی وا له‌ سه‌ده‌كانی ناوه‌راستیشدا نه‌به‌ستراوه‌ له‌ نێوان ده‌وڵه‌تاندا، به‌ڵكو ئه‌وه‌ باوه‌، په‌یمانێكی له‌و جۆره‌ كاتێك ده‌به‌سترێت كه‌ ئه‌گه‌ر لایه‌نێكیان هێرشی كرایه‌سه‌ر ئه‌ویتریان یارمه‌تی بدات، به‌ڵام له‌م په‌یمانه‌دا ئه‌وه‌ نه‌هاتووه‌ ئه‌گه‌ر ئه‌م ده‌وڵه‌تی سه‌ربه‌خۆی باشوری كوردستانه‌ تووشی شه‌ر هات ده‌بێ توركیا یارمه‌تی سه‌ربازی بدات.

له‌ ماده‌ی شه‌شه‌مدا مافی به‌رامبه‌ر به‌ كورد نه‌دراوه‌، جگه‌ له‌وه‌ پێش به‌ستنی ئه‌و په‌یمانه‌و پاش په‌یمانه‌كه‌ش سوپای تورك به‌بێ ئاگاداریو به‌بێ وه‌رگرتنی ره‌زامه‌ندی لایه‌نی كوردی هه‌م هێزی ناردووه‌ته‌ كوردستان و هه‌م هێزیشی له‌ كوردستان جێگیر كردووه‌و له‌م باره‌وه‌ به‌ڵگه‌ی زۆر هه‌یه‌، ئه‌ی ئه‌گه‌ر هاتوو سوپای تورك به‌ كوردستاندا تێپه‌ربو یاجێگیر بوو وه‌ مه‌ترسی په‌یدا كرد بۆ سه‌ر وڵاتێكیتر یا له‌ رێی كوردستانه‌وه‌ هێرش بكاته‌ سه‌ر وڵاتێكی ترو تووشی شكست هات و دوای كه‌وتن، ئه‌و كاته‌ كوردستان ده‌بێته‌ گۆره‌پانی شه‌رو تووشی زیانی گیانی و ماڵوێرانی ده‌بێت.

هه‌رچه‌نده‌ توركه‌كان ئه‌و كاته‌ نه‌توانیٚ له‌ سنووره‌كانیانه‌وه‌ به‌لای موسڵ و ده‌ۆك و زاخۆو شوێنه‌كانی تر، هێرش بكه‌ن و هێزه‌كانی خۆیان بنێرن (چونكه‌ ئینگلیزه‌كان سنووره‌كانیان گرتبوو) به‌ كوردستانی ئێراندا هێزه‌كانیان ده‌نارده‌ كوردستانی باشوور. لێره‌دا مه‌به‌ستیان ئه‌وه‌ بووه‌ شێوازێكی یاسایی بده‌ن به‌م كرده‌وانه‌ی خۆیان له‌ داهاتوودا. پرسیارێكیش دێته‌ پێش، كه‌ی توركیا له‌ ناردنی هێزدا ره‌زامه‌ندی باشووری كوردستانی وه‌رگرتووه‌، كه‌ ده‌بێ به‌ ده‌نگدان له‌و مه‌جلیسه‌ی توركه‌كان بریاریان دابوو له‌ سلێمانی هه‌بێت، تا بتوانێت بێت.

له ماده‌ی حه‌وته‌مدا که ده‌ڵێت تورکیا ده‌توانێت یارمه‌تی مادی و مه‌عنه‌وی باشووری کوردستان بدات، ووشه‌ی ده‌توانێت مانای ئه‌وه‌یه که له‌سه‌ر ئاره‌زووی خۆی ڕاوه‌ستاوه‌و مه‌رج نییه له‌سه‌ری، ئه‌وه بوو شێخ چه‌ند جار داوایی یارمه‌تی هه‌م مادی و هه‌م مه‌عنه‌وی ده‌کات و پێی نادرێ.

یا له‌وه گه‌ڕێین تورکیا ئه‌و سه‌رده‌مه هه‌ژارو نه‌دار بووه، ئه‌ی یارمه‌تی‌یه مه‌عنه‌وییه‌که‌ی که ده‌بوایه له لۆزان و کۆڕو کۆنفرانس و چالاکییه دیبلۆماسییه‌کان کرابایه بۆ مافی کوردو به ڕه‌سمی ناسینی ئه‌م حکوومه‌ته‌ی باشووری کوردستان که خۆی به ڕه‌سمی ناسیویه‌تی بۆ نه‌یکرد ؟ خۆ که‌مالییه‌کان هێنده ڕه‌گه‌ز په‌رست و داخ له‌دڵ بوون ته‌نانه‌ت ووشه‌ی کوردو کوردستانیشان به‌زاردا نه‌ده‌هات و گه‌وره‌ترین مه‌رجیشیان له‌گه‌ڵ هاوپه‌یمانان به‌تایبه‌ت ئینگلیز ئه‌وه بوو که هیچ مافێك به کورد نه‌درێت و کێشه‌ی کورد به کێشه‌ی ناوخۆیی دابنرێت، چالاکییه هاوبه‌شه‌کانیشیان له‌گه‌ڵ ئێران و عیراق شایه‌تی ئه‌م ڕاستییه‌ن.

خاڵی هه‌شته‌میش، له په‌یمانێکدا که سه‌ربه‌خۆیی دراوه به وڵاتێك ئیتر ده‌بێ له کاروباری ناوخۆی خۆیدا سه‌رپشك بێت له کوێ پۆستی سه‌ربازی یا پارێزه‌ری سنوور دابنێت، پێویستی به نووسینی ئه‌م ماده‌یه نه‌ده‌کرد، به‌ڵام وا دیاره ئه‌م خاڵه به‌ستراوه‌ته‌وه به خاڵی سێهه‌مه‌وه که کورد هان ده‌دات بۆ ده‌رکردنی سوپای ئینگلیز تا جه‌بل حه‌مرین بۆ ڕزگار کردنی نیشتیمان.

دوو خاڵ یا چوار خاڵه‌که‌ی تر، که دیاره ئه‌حمه‌د ته‌قی باسی نه‌کردووه، یا خاڵی نهێنی بوون، یا ئاگادار نه‌بوون لێی، یاخود به‌هه‌ر هۆیه‌کی تره‌وه بووبێ به پێویستیان نه‌زانیوه باسیان بکه‌ن، به‌ڵام پێموایه ئه‌م دوو یا چوار خاڵه نادیاره، زیاتر په‌یوه‌ندیان به کاروباری سه‌ربازی یا ئه‌منی(ئاسایش)ه‌وه هه‌بووبێ، وه‌ك پێکه‌یاندن، یا مه‌شق پێکردن و ڕاهێنانی کادرو ناردنی پسپۆر و ڕاوێژکاری سه‌ربازی و سیاسی تورك بۆ کۆنتڕۆڵ کردنی دامووده‌زگاکانی باشووری کوردستان، که به‌داخه‌وه وه‌ك وترا سه‌رچاوه‌ی ترم ده‌ست نه‌که‌وت

ئەم خاڵانەی تیا بێت، بێگومان دەبێ لە ئارشیفەکانی بریتانیادا هەبێت، بەڵام گومان لەوەدا نییە خاڵەکانی‌تر لەچوارچێوەی بەرژەوەندییەکانی تورکدا بووە.

ئاشکرایە لەو سەردەمەدا تورکەکان لەگەڵ ئینگلیزەکاندا لە شەڕو گێرەو کێشەدا دەبن، جگە لەوەی کە توانیان نێوان شێخ و ئینگلیزەکان ئاڵۆزتر بکەن، توانیان ژمارەیەك کوردیش، هەم کوردی باکوورو هەم کوردی باشوور لە مەجلیسی تورکیاو لۆزان بۆ دەربڕینی پشتیوانی‌کردنیان بە دەم و بە نووسین بۆ گەڕاندنەوەی ولایەتی موسڵ بۆ سەر خاکی تورکیا بۆ لای خۆیان ڕابکێشن.

لە لایەکی‌ترەوە پرسیارێك دێتە پێش، ئە پەیمانە بۆ لە ڕەواندز مۆر دەکرێت، بۆ نە لە ئەنکەرەو نە لە مۆسکۆ مۆر نەکرا (بەلشەویکەکان دەورێکی سەرکییان هەبوو لەیەك نزیك کردنەوەی شێخ و کەمالییەکانداو لە هەموو پەیوەندییەکان ئاگادار بوون). بۆ مەجلیسی تورکیا ئەم پەیمانەی نەخستە دەنگدانەوە بۆ پەسەند کردنی ؟.

سەرەڕای ئەوەی وەفدێکی نوێنەرایەتی شێخ لە ئەنکەرە داوا لە ئەتاتورك ئەکەن بۆ دڵنیایی کردنی کوردان با ئەم پەیمانە لە مەجلیسی تورکیا بخرێتە دەنگدانەوە، بەڵام ئەو لە وەڵامدا پێیان دەڵێ پەلەی لێ مەکەن، بەکورتی پەیمانەکە هیچ خاڵێکی ئابووری، بازرگانی، کولتووری تیا نییە، تەنیا پەیمانێکی سەپێنراوو نابەرامبەر لە خزمەتی بەرژەوەندییەکانی تورك و کاریگەرترین چالاکی تورکەکان بوو، بۆ ڕێکەوتنیان لەگەڵ بریتانیاو سڕینەوەی کێشەی کورد لە ئاستی نێو نەتەوەیی‌و ناوچەکەدا.

کورد ئەمڕۆ دەتوانێت لە بەشی یەکەمی خاڵی یەك و لە خاڵی سێیەمی ئەم پەیمانە لەلایەن تورکیای کەمالییەوە دانراوە بە سەربەخۆیی کوردستان و سنوورەکەشی دیاری کراوە کە دەگاتە جەبل حەمرین، لە پروپاگەندەکانی خۆیدا سوود وەربگرێ و بەکاری بێنێ دژی پیلان گێڕان و ئاژاوە چیان، بە تایبەتی لە کەرکوك کە دەڵێن بە شێك نییە لە کوردستان، هەروەها بە پێی ئەو سەرژمێریانەی سەردەمی عوسمانی‌و پاش شەڕی جیهانی یەکەم کە ئاراستەی کۆڕو کۆمەڵەی نێونەتەوەییان دەکەن بۆ پووچەڵکردنەوەی

سیاسەتی ئەمڕۆیان سوود وەردەگرێت، ئەم پەیمانە کارەسات هێنەرە بۆ گەلی کورد چارەنووسی گەلی کوردی، نەك تەنیا لە باشووری کوردستان، بەڵکو بەشەکانی تری کوردستانیشی بە ئاقارێکی تردا برد، بەدوای چەند ساڵ دوژمنایەتی شێخ مەحموود لەگەڵ ئینگلیزەکان و کەین و بەینی چەند ساڵەشی لەگەڵ تورکەکان دەبەستێت، دەبا شێخ مەحموود ئەم پەیمانەی یا پەیمانێکی لەو چەشنەی لەگەڵ بریتانیا مۆر بکردایە، خۆ ئینگلیزەکان لەوەیان کەمتر دەویست کە تورکیا لەم پەیمانەدا سەپاندی، بەسەر شێخدا، ئەو ئینگلیزەی کە گەورەترین زلهێزی ئەو سەردەمەی دونیا بوو، دەوری یەکەم سەرەکی هەبوو لە داڕشتنی سیاسەتی جیهانییو شەڕو ئاشتی لە دنیا بەگشتییو کێشە چارەنووس سازەکاندا. دەوڵەتێك کە ئیمبراتۆریەتی عوسمانی و داگیرکەرێکی کوردستانی هەڵوەشاندەوەو بەشێك لە خاکی کوردستانی ڕزگار کرد، واتە باشووری کوردستان و شێخ مەحموودیشی کردە مەلیك و بە کردەوە حکوومەتێکی کوردی سەربەخۆی لە ژێر ئینتیداب (ماندات و وپشتیوانی) خۆی پێکهێناو لە بەرامبەر هێرش و هەڕەشەو دەست درێژی تورك و فارس پاراستی چاوەڕێ دەکرا شان بەشانی دەوڵەت یا حکوومەتی عەرەبی عیراق سەربەخۆییەکەی ڕابگەیەنرێت، وەك عێراقی عەرەبیو ئوردن و وولاتانیتر کە هێشتا سەربەخۆییان ڕانەگەیەنرابوو وە هێشتا کۆمەڵگای گەلان ئەم دەوڵەتەیان بە ڕەسمی نەناسیبوو وە وەك کوردستانی باشوور هێشتا سنوورەکانیان دیاری نەکرابوون و.... هتد.

شێخ مەحموود لەگەڵ کەمالییەکان کە هێشتا حکوومەتەکەی ئەوانیش لەلایەن هیچ دەوڵەتێکەوە بە ڕەسمی نەناسرابوو وە هێشتا خۆی نەگرتبوو و دەورو قورساییەکەی لە ناوچەکەو لە جیهاندا نەبوو لە چاو بریتانیادا توانایەکی نەبوو پەیمان دەبەساتێت و هێشتا کوردستان و عیراق لەژێر دەسەڵاتی بریتانیادا بوو. ئەم دڵسۆزییەی تورکەکان بۆچی چەند ساڵ پێشتر یا زووتر(واتە بە ڕەسمی ناسینی سەربەخۆیی باشووری کوردستان) یان ڕانەگەیاند یا ئەم مافەی بۆ کوردەکانی خۆی(کوردی باکوور)، ڕەوا نەدەبینی،

خـۆ شـێخ دەیزانـی تورکـە کەمالییـەکان، هـەر باسـی گەڕانـەوەی ویلایـەتی موسڵیان دەکرد بۆ باوەشی نیشتیمان (واتە تورکیا)، لە ڕاگەیاندنەکانیاندا، چ ڕەسمی و چ نارەسمی‌و گێرەو کێشەی تورك لەگەڵ بریتانیاو عیراق وکۆمەڵەی نەتـەوەکان، واتـە(عـصبة الامـم) لەسـەر کێـشەی ولایـەتی موسـڵ بـوو، واتـە تورکـەکان نـاوی کـوردو سـەربەخۆیی کوردسـتان یـا مـافی کـوردو ئـەوانیان قەدەغە کردبوو وە بـە ئاشکرا ڕایانگەیانـد بـوو ، کە واتـە چۆن لـە ڕەوانـدز بـە نهێنـی ئـەویش بـە سـەرکردایەتی ئـوزدەمیر، دان بەسـەربەخۆی کوردسـتاندا دەنرێت، کە دوا ڕۆژ تورکیا دەیتوانی ناشەرعی و نایاسایی بوونی پەیمانەکە ڕابگەیـەنێت، بەلام بـە ڕەسمـی ڕاناگەیـەنرێت. ئـەم پەیمانـە وا دیـارە پـێش پەیمانی لۆزان داڕێژراوەو وتوێژی لەسەر کراوە، تەنانەت مۆریش کراوە، کە بێگومـان دەسـت بـەجێ ئـەم پەیمانـە لەلایـەن ئینگلیزەکانـە وە پێـی دەزانرێت. بەبێ ئەم پەیمانەش ماوەی چەند ساڵ لەوە پێشتر بەکردەوەو بە ئاشکرا شێخ مـەحموودو کەمالییـەکان لـە یـەك سـەنگەردا دژی بریتانییـەکان چالاکییان دەنواند، واتە هەر بەهۆی ئەم پەیمانەوە نەبوو کە ئینگلیزەکان واز لـە کێشەی کـورد بهێنن و هـەروەها واز لـە بەنـدەکانی سیڤەر و کێشەی کـوردی بـاکوورو باشـوور بهێنێـت. ئـەوە بـوو بڕیـاری هێـشتنەوەی باشـووری کوردسـتان لـە چوارچێوەی عیراق و هەڵوەشاندنەوەی پەیمانی سیڤەر بە دواوە بوو لە لۆزان.

ئەم پەیمانە تەنیا مەترسی‌و هەڕەشەی هاوبەنـدی شێخ و کەمالییەکان بـۆ سـەر بەرژەوەنییـەکانی بریتانیـا لـە عـیراق نـەبوو، بـەڵکو بـۆ سـەر تـەواوی ڕۆژهەلاتی ناوەڕاست بـوو کـە دەسـت و پـەلی بولـشەویکەکانی تێکـەوتبوو (لـە جێگایـەکی تـردا بـە ووردی باسـی پەیوەنییـەکانی شـێخ و بولـشەویکەکان دەکەین). شێخ کوردی ڕۆژهەلات و باکووریش دژی بریتانیا هاندابوو.

تێوەگلاندنی نیشتیمانپەروەرو خاوەن دەورو ئازاێیکی وەك مەحمود خـانی دزڵی و بەشداری کردنی لە شەڕەکانی شێخ دژی بریتانیا نموونەیەکە لەوانە.

ئوزدەمیر یەکێك بوو لەو کەسانەی پەیمانەکەیان مۆر کردووە چ پێش و چ پـاش پەیمانەکـە بـە چـەتە چـەکدارەکانیەوە لـە ناوچـەی پـان و بـەرینی

کوردستانی باشوور (لە قەلادزە، ڕەواندز، ڕانیە و بگرە کۆیسنجاقیش) خاوەن دەسەلات بوو، پەیامەکانی کەمال ئەتاتورکی(وەك خەباتگێڕی مەزن لە پێناوی ئیسلامدا) بە سەرۆك هۆزو شێخ و کەسایەتییەکانی کوردی دەناساند، ئەو دەیگوت ویلایەتی موسڵ هەمیشە سەر بە تورکیا بووەو دەبێ هەر وا لە چوار چێوەی تورکیادا بمێنێتەوە دانیشتوانی موسڵیش دەیانەوێ لە چوار چێوەی تورکیادا بمێنێتەوە، بۆ شێخ بەرامبەری هیچ هەڵوێستێکی وەرنەگرت ؟ و بگرە دوای ئەو پەیمانەش کە خۆی مۆری کردووە ڕەفتاریشی پێ ناکات.

لە ڕاپۆرتێکی تردا، ئەحمەد تەقی لە کاتی گەڕانەوەیدا لە ئەنقەرە بەرەو سلێمانی لە ڕێگای ورمێ وە کە سەردانی "ڕوبسون"ی کونسوڵی سۆڤێت دەکات، هاتووە، ئەحمەد تەقی لە لایەن شێخەوە بۆ وەرگرتنی ئەو یارمەتییە بەڵێن دراوە (یا بە پێی پەیمانەکە) لە دەوڵەتی تورکیاو پەسەند کردنی پەیمانەکە لە نێوان شێخ و تورك لە لایەن مەجلیسی تورکیاوە و کێشەکانی تر چاوی بە سەرانی تورکیا دەکەوێت، لە ئەنجامی سەفەرەکەی خۆی بۆ دوبسون دەدوێت، لە چاوپێکەوتنی شاند و تەتەرو نوێنەرانی شێخیش بۆ لای سۆڤێتەکان بە مەبەستی وەرگرتنی یارمەتی لە سۆڤێت زۆر بە ناکامی و بە دەست بەتاڵی دەگەڕێنەوەو بە ڕاشکاوی بێ بەڵێنی و پەیمان شکێنی سۆڤێتەکانیش بۆ کونسوڵەکانی سۆڤێت دەردەبڕن لە چەند بەڵگەنامەیەکی تردا هاتوون ئەوانیش بلاو دەکەینەوە.

***

پەیمان نامەی شێخ مەحمود و تورکەکان لە بەڵگەنامەکانی سۆڤیێتدا

بازنەی بەلشەویکی – کەمالی – شێخ مەحمود. چارەنووسی گەلی کوردی بەرەو کارەسات برد. لەبەر ئەوەی شێخ مەحموود دژی ئینگلیزەکان دەجوولایەوە گیراو دوور خرایەوە، دیسانەوە جارێکی تر هێنرایەوە بۆ کوردستان و دەسەڵاتی پێدرایەوە و هەوڵ درا هەرچۆنێك بێت ڕێك بکەون لەگەڵیا، بەڵام لەبەر ئەوەی کە شێخ پەیمانی لەگەڵ تورکەکان مۆر کردبوو، لە ڕوانگەی ئینگلیزەکانەوە تاوانێك نەبوو کە چاوپۆشی لێ بکرێت، ئەمە جگە لە ڕابردووی شێخ مەحموود لە کاتی شەڕی جیهانی یەکەمدا، کە نەك تەنیا خەڵکی بۆ پشتیوانی کردنی تورك بانگ دەکرد، بەڵکو خۆشی شان بەشانی تورك لەبەرەکانی شەڕدا بەشداری دەکرد، ئەم پەیمانە لە لایەن شێخەوە دەست دەکرێ بە جێبەجێ کردنی، جگە لەوە ئەم پەیمانە بە پەسەندکردن و ئاگاداری یا ڕێنوێنی بەلشەویکەکان پێکدێت. کە هەم بەلشەویکەکان و هەم کەمالییەکان دوژمنی سەرسەختی ئینگلیزەکان، بە هاوبەندی شێخ مەحموود کەوتنە پیلانێکی هاوبەش دژی ئینگلیزو بەرژەوەندییەکانی نەك تەنیا لە عیراق و کوردستان و ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست، بەڵکو لە ئاستی نێو نەتەوەیش دا. کەواتە بۆ پوچەڵ کردنەوەی ئەم پیلانە گەورەیە هێشتنەوەی کوردستان لە چوار چێوەی عیراق و پێکهاتن لەگەڵ تورکەکان خۆتێنەگەیاندن، نەك تەنیا لە باشوورو باکووری کوردستان، بەڵکوو کوردستانی بن دەستی ئێران و فەرەنسا (سوریا) ش.

لە لایەکی ترەوە شێخ پەیوەندی خۆی بە کوردی ڕۆژهەڵات و(ئێران) باکووری تورکیاوە، کوردەکانی ئەو شوێنانەی هان دەدا دژی بریتانیا لەگەڵ پەیوەنییە گومانلێکراوەکانی لەگەڵ هەندێ تاقم و کەسایەتی عەرەبی لە عیراق

بە تایبەتی شیعەکان کە زۆرینەی دانیشتوانی عیراقیان پێك هێنابوو وە دژی فەیسەڵی لەدەرەوە هێنراوو سوننی بوون، لە دژی بریتانیا بوون، ئەم دەوڵەتەی زیاتر پشتگیری کرد کە چیتر خۆی لە قەرەی کێشەی کورد نەدات، کە دەبێتە مایەی ئەوەی ئێران و تورکیا و فەرەنسای هاوپەیمانیش نیگەران و زویر بکات. بەم چەشنە زەمینەش ئامادە دەکات بۆ پێکهاتن لەگەڵ تورکەکاندا، تورکەکانیش هەر ئەوەیان دەویست کە کورد لە هیچ بەشێکی نیشتیمانەکەیدا نەگاتە مافی خۆی، ئاکامی ئەم هێنان و بردنە، پوچەڵ کردنەوەی پەیمانی سیڤەرو نەمانی مەلیکییەتی شێخ مەحموود و کۆتایی هاتن بە شۆڕشی سمکۆ و..... هتد.

هەڵسەنگاندنی کردەوەکانی شێخ مەحموود، چ بە پێوەری بارودۆخی ئەو سەردەمە بێت یا بە پێوەری ئێستا بێت، دوور لە لوژیك(مەنتیق) و تێگەیشتن و زانست و بەرپرسیاریەتین، وە نەبێ کاتی خۆشی ئاکامی پڕ لە کارەساتی ئەم هەڵسووکەوتەی شێخ بە خودی شێخ نەگوترابێت، دیارە من لێرەدا نامەوێ بە وردی لەسەر ئەم بابەتە بدوێم، مەبەستی من تەنیا بڵاوکردنەوەی ئەم بەڵگەنامەیە بوو. ئەم بەڵگەنامەیەو دەیان بەڵگەی تر بەم زووانە لە شێوەی کتێبێکدا دەکەونە بەر دەستی خوێنەرو لێکۆڵەرەوەی کورد کە پەیوەندیان بە هەموو پارچەکانی کوردستان و کەسایەتی و رێکخراو پارتی سیاسی کورد، ڕووداوەکانی کوردستان گەمەو ململانێی وڵاتانی خاوەن بەرژەوەندی و دەورگێڕەوە هەیە.

ئەم بەرهەمە دەبوا پێشتر بڵاوبکرایەتەوە، تا پێداچوونەوەیەك بکرایە بۆ ئەو نووسینانەی کە ئێستا دەرخواردمان دراوەو ببوایەتە پاڵپێوەنەرێك بۆ درێژەپێدان و لێکۆڵینەوەی زیاتر لەسەر گەلێك بابەت کە ئێمەی کورد تا ئێستا زۆر بۆمان ئاسان بووە هەمیشە هێزی دەرەکی تاوانبار بکەین (چ زلهێزی ڕۆژاوایی و چ دەوڵەتانی ناوچەکە) کە نەیان هێشتووە گەلی کورد وەك گەلانی تر بگەنە مافی سەربەخۆیی، بەڵام ڕاستیەکەی ئەوەیە کە

سەرکردەکانی کورد لە هەڵسەنگاندنی بارودۆخی نێو نەتەوەییو ناوچەیی، هاوسەنگی هێزەکان و بەرژەوەندییەکانیان تێنەگیشتوو یا لاواز بوون ونەیانتوانیوە لەگەڵ ڕووداوەکان و فاکتەری نرخی ڕۆژ مامەڵە بکەن. بەکوردی و بە کورتی ئاماژەیەکە بۆ سیناریۆی ڕووداوەکانی پاش شەڕی جیهانی یەکەم کە ئینگلیزو هاوپەیمانانی ئیمپراتۆریەتی نەخۆشی عوسمانیان هەڵوەشاندەوەو گەلێك دەوڵەتیان پێکهێنا کە سەرۆکەکانیان هەر لە لایەن ئەوانەوە بە تایبەتی بریتانیا دانران، بۆ وێنە لە وڵاتانی عەرەبی (لە کوردستانیش شێخ مەحموودیان کرد بە مەلیك) هەر بە ڕێنوێنی و دەستووری ئەوان دەجووڵانەوە، مل کەچی دەستوورو فەرمانەکانیان بوون و بەرژەوەندی زلهێزەکانیان دەپاراست و بوونە دەوڵەت و سەربەخۆیییان بەدەست هێناو لە بەرامبەر دەستدرێژیو پیلانەکانی تورك و لایەنیتر بۆ گەڕاندنەوەی وڵاتەکانیان بۆ سەر خاکی ئیمپراتۆرییەتی عوسمانی (تورکیا) خۆیان پاراست کە بەبێ پشتیوانی ئەو هێز یا هێزانەی (دەوڵەت) کە هاتوون و نیشتیمان و گەلەکەیان ڕزگار کرد، نەیان دەتوانی پارێزگاری لە خۆیان بکەن، کەچی کوردی باشووری کوردستان لە سلێمانی کە شێخ مەحموود ڕابەریان بوو دەچێت لەگەڵ داگیرکەری وڵاتەکەی خۆی نزیك دەبێتەوەو چالاکی هاوبەشی سەربازی دەکات و سەرئەنجام پەیمانی لەگەڵ دەبەستێت. ئەو دەوڵەتە بە درێژایی چەند سەدە کوردی چەوساندووەتەوە و تالانی کردوون و هیچ مافێکی پێ ڕەوا نەبینیون، لەسەردەمی کەمالییەکانیشدا هێشتا هیچ مافێکی بە کوردەکانی خۆی نەداوە تا پشتیوانی لە بەشێکی تری کوردستان بکات و ولایەتی موسڵ بە بەشێکی دانەبڕاوی ئیمپراتوورییەتە ڕووخاوەکەی خۆی دەزانێت (نەك بە خاکی کوردستان) و هێشتا ئەم دەوڵەتە نوێیە بە ڕەسمی نەناسراوە، واتە نە لە ئاستی نێو نەتەوەیی و بەتایبەت کۆمەڵەی گەلان(عصبە الامم) و نە لە ناوچەکەدا هیچ دەوڵەتێك دانی پێدا نەناوە،(ڕژێمی سۆڤێتیش هەروەها هێشتا بەرەسمی نەناسرابوو)، واتە پەیمان بەستن لەگەڵ دەوڵەتێك یا دوو دەوڵەت کە هێشتا شەرعییەتیان نییەو لە ئاستی نێو

نەتەوەیش دەورێکی ئەوتۆیان نەبووە و هێزێکی نوێشیان نییە یارمەتی گەلانی پێ بدەن و لە حاڵەتی بەرگری کردن لە خۆیان خواخوایانە کۆمەڵی نێونەتەوەیی بەرەسمی بیانناسێت، لە لایەکی ترەوە ئەم پەیمانەی شێخ لەگەڵ کەمالییەکان، یا بەلشەویکەکاندا (شێخ پێشنیاری بەستنی پەیمانێکی لەو جۆرەیشی کردبوو لەگەڵ بەلشەویکەکاندا)، بەڵام بەلشەویکەکان نەیانوێرا کارێکی لەو جۆرە بکەن بە بیانووی ئەوەی پەیوەندییان لەگەڵ ئینگلیزەکان ئاڵۆزو گرژەو ئەو کارە ڕەسمییەتێکی نێو نەتەوەیی هەبێت.

ئایا شێخ نەیدەتوانی وەکوو فەیسەڵ لە عیراق و فەیسەڵەکانی تر لە ولاتانی عەرەبی و بگرە وڵاتانی تری دونیا کە دەستەمۆی کولونیالیستەکان بوون، گوێ ڕایەڵیان بێت و بەشێوەیەك لە شێوەکان لەگەڵیان پێکبێت ؟ و لەبەرامبەر دروستکردنی قەوارەییێك بۆ کورد بەرژەوەندییەکانیان بپارێزێت و دژیان نەجوڵێتەوە کە جارێکی تر کوردستان، یا بەشێکی کوردستان کە خۆی کرابوو بە مەلیکی، نەکەوێتە ژێر دەستی دەوڵەتی تازە دروستکراوی عیراق، یا تورکیایەك کە هێشتا دەسەڵاتی خۆی سەقامگیر نەکردبوو وە هەر لەسەر خەیاڵی فراوانکردنی دەسەڵاتەکەیدا بوو ؟، تۆ بڵێی شێخ ئەو ڕاستییە تاڵەی نەزانیبێت کە دەسەڵاتدارانی عەرەبیو تورکی و فارسی بە درێژایی مێژوو هیچ کێشەیەکیان چارەسەر نەکردووە و ڕێزیان لە یەکسانیو بەرابەریو مافی نەتەوەییو سیاسی و....... هتد، بۆ هیچ گەلێکی جیا لە خۆیان بە ڕەسمی نەناسیوە، چۆن بۆ کورد شتێك دەکەن، تەنانەت مافی کلتوریشی پێبدەن ؟

ئینگلیزەکان مەترسیان هەر لەسەر کوردستانی باشوور نەبوو کە لە دەستیان بچێت یا ببێتە پێگەیەك بۆ نەیارەکانی، بەڵکو لایان ئاشکرا بوو کە تورکەکان ناهێڵن و نایانەوێت هیچ بە کورد بدەن، تەنانەت ئەگەر ویلایەتی موسڵیش بگەڕێتەوە یا بخرێتەوە سەر خاکی تورکیاو لە ئەنجامدا ئەم ناوچە ستراتیژی و دەوڵەمەندە دەبێتە پێگەیەك بۆ دەست درێژی کردنە سەر تەواوی ڕۆژهەلاتی ناوەڕاست، یا لای کەم دەبێتە بابەتی مامەڵەی بەلشەویك و

کەمالییەکان لەگەڵ ئینگلیزو ڕۆژاوادا وەك ئەم سەودایە کرا لە پەیمانی لۆزاندا.

تۆ بڵێی شێخ و هاوکارانی ئەو ڕاستیە تاڵەی تریان نەزانیبێ کە بریتانیای بەهێز لە شەڕی جیهانی یەکەمدا سەربەرزانە ڕزگاری بوو بوو وە مەترسی لەسەر نەما بوو هێزێکی زۆرو هاوپەیمانێکی زۆری لەناوچەکەدا نییەو لە عیراق و لە کوردستان پێگەو هێزی هەیە لە جاران زیاترو بوار نادات بە کەمالییەکان و بەلشەیکەکان ناوچەکە داگیر بکەن و شێخ لەگەڵ کەمالییەکان و بەلشەویکەکان پەیمانی هەمەلایەنەشی هەبێت.

جگە لەوە بریتانیا خاوەن دەورو دەسەڵات بوو لە ناوچەکەو لە کوردستان و لە ئاستی نێو نەتەوەییو ڕێکخراوی کۆمەڵەی گەلان (عصبة الامم)، سەرکردایەتی دەکرد، دیپلۆماسیەت و ئابووریو شەڕو ئاشتی لە دونیادا لە دەستدابوو وە هەر ئەم دەوڵەتە بوو بە پشتیوانی هاوپەیمانەکانی هەم کێشەی کوردی لە بڕیاری دروست کردن و هەڵوەشاندنەوەی پەیمانەکانی سێڤەر و لۆزان و سەرجەم مانەوەی کوردستان لە چوارچێوەی عیراقدا یا مانەوەی و..... هتد، بڕیاریدا.

لە لایەکی ترەوە تۆ بڵێی شێخ مەحموودو هاوکارەکانی ئەوەیان لەبەر چاو نەگرتبێت کە کەمالییەکان و بەلشەویکەکان خەریکی وتووێژ و پێکهاتنن لەگەڵ ئینگلیزەکان. چاپەمەنیو دەزگاکانی ڕاگەیاندنی هەموو جیهان لەسەر ئەم کێشانە دەدوان، تەنانەت لە چەند چاوپێکەوتنێکی نوێنەرانی شێخ لەگەڵ کەمالییەکان و بەلشەویکەکان کە شێخ ناردبوونی بۆ داوای یارمەتی لەو دوو دەوڵەتە (بەپێی بەڵێن و پەیمانەکەی نێوانیان)، بە ڕاشکاوی بە لایەنی کوردی دەڵێن کە ئێمە لەبەر وتووێژەکانی تورك لەگەڵ ئینگلیز جارێ ناتوانین یارمەتیان بدەین و جارێکی تر پێیان دەڵێن کە چاوەڕێی ئەنجامی کۆبوونەوەکانی لەندەن و لۆزان دەکەن و بەلشەویکەکانیش پێیان دەڵێن لەبەر بارودۆخی نێو دەوڵەتی ناتوانن هیچ یارمەتییەکیان بدەن،(بەڵگەش لەم بارەوە زۆرە لەو نووسینەدا کە ئاماژەمان پێکرد بڵاوی دەکەینەوە). واتە گەمە کردن،

یـا ئەگـەر نـاوێکی تـری لێ بنـێین، بـێ بـەڵێنی هـەم کەمالییـەکان و هـەم بەلـشەویکەکان دیـار بـوو وە مەبەسـتیان هانـدانی شـێخ و کـورد بـوو دژی بریتانیا و بەرژەوەندییە گڵاوەکانیان و بەس.

مەبەسـتم ئەوەیـە کـە هێشتا شـێخ بـواری ئـەوەی مـابوو بـە ڕەسمـی و بـە کردەوە تەنانـەت بـە ڕاگەیانـدنیش هـەم وازیـان لێ بێنێت و هـەم دان بە هەڵـەی خۆیدا بنێت بۆ ئەوەی کە خۆی و گەلەکەی لە دیلـی ڕزگـار بکات و بانگێشتی سـوپای بریتانیـانی کردبا بۆ کوردستان تـا لەگـەڵ هێـزی چـکداری کـورد بـۆ وەدەرنانی چەتە چەکدارەکانی نوزدەمیر لە کوردستان هەنگاو هەڵگرێت.

شێخ بە پێچەوانەی فەیسەڵ و سـەرکردەکانی تـری وڵاتـانی عـەرەبی هـەم دژی سوپای بریتانیـا شـەڕی کـردووە هـەم خوازیـاری دەرکردنـی سـوپای بریتانیـا لـە کوردستان بووە. ئیتر باسی داگرتنی ئاڵای بەریتانی لە سەر بارەگاکانی بریتانیا لە سلێمانی و بەدیل گرتنـی نوێنـەرانی ئینگلیـز ناکرێـت، نـازانم شـێخ بـە کـام هێـز و توانـای خـۆی دەیتـوانی بـەبێ یارمـەتی دانـی بریتانیـا بەرامبـەر پیلانـەکانی کەمالییـەکان و ئێـران، مەلیکیەتییەکـەی خـۆی ڕابگرێـت، کـێ ئامـادەبوو یارمـەتی دارایـی و سـەربازی و دیپلۆماسـی بـدات ؟، ئەگـەر ئـەم دەوڵەتـە یـا مەلەکییەتـەی کوردسـتان ڕاگەیـەنرابا، جگـە لـەوەی وڵاتێکـی وەك بریتانیـا هـەوڵی بـۆ بـدات و لـە ڕێگای کۆمەڵەی گەلانەوە بە ڕەسمی بناسرێت، چ هێزێکی تر هەبوو کە بتوانێ بەم کـارە هەڵسێت؟، سۆڤێت و کەمالییەکان هێشتا خۆیان بە ڕەسمـی نـە ناسرابوون و هـیچ دەورێکیـان لـە سیاسـەتی جیهانیـدا نـەبوو کـە داوای بەسـتنی پەیوەنـدی دیپلۆماسی و...... هیتدیان لەگەڵدا بکات.

خـاڵێکیتر کـە پێویـستە ئامـاژەی پـێ بکـەین، ئاسـەواری ئـەم سیاسـەتەی شـێخ بـوو کـە کۆمـەڵی کـوردەواری، بـە تایبـەتی ڕیـزی نیـشتیمان پـەروەرو ئـازادیخوازانی کـوردو سـەرەنجام کۆمـەڵی کـوردەواری کـرد بـە دوو بەشـەوە، تەنانـەت بنەماڵەکـەی خـودی شێخیشی گرتـەوە. جگـە لـەوە کاردانـەوەی ئـەم سیاسـەتە لـە بەشـکانی تـری کوردسـتان بـێ ئاسـەوار نـەبوو، بـە گـشتی دەستەیەکیان لەگەڵ سیاسـەتی بەریتانیو دەستەکەی تریان دژی سیاسـەتی

بریتانیا بوون، که ئەویش بە سەرکردایەتی شێخ و هاوبیرەکانی بوو لە گۆڕەپانی ڕووداوەکاندا چالاك و بەرچاو بوون و دەوریان ئەگێڕا، کەسانێکی وەك شێخ حسام ئەددینی باخە کۆن کە خاوەن دەورو دەنگ دەبێت لە بانگەواز و پەیامەکانیدا، داوا لە شێخ مەحموودو خەڵك دەکات دژی ئینگلیزەکان بۆدین و ناموسڵمان بن و لەگەڵ هاودینەکانی خۆیان واتە تورکا بن.

ئەم هەڵوێستەی شێخ حسام ئەددین ئایا لەسەر داخوازی تورکەکان یا شێخ مەحموود یا لە ڕووی بیروباوەڕی خۆیەوە بووبێت، دەوری کاریگەرو نێگەتڤانەی خۆی بینیوە. ئەمە جگە لە بانگەوازی جیهادی شێخ دژی بریتانیا یا هەڵوێستی نیشتیمان پەروەرێکی ئازاو ناسراوی کوردی ڕۆژهەلات مەحموود خانی دزلی کە بە بۆنەی زیارەتی گۆڕەکەی کاك ئەحمەدو بە چەکدارەکانی خۆیەوە دێت و سلێمانی بۆ شێخ مەحموود دەگرێتەوە و ئینگلیزەکان دەرئەپەڕێنێت لە سلێمانی، ئەمانەو گەلێك هۆی تر شێخ مەحموودی لە خۆ بایی کردو وای دەزانی کە ئینگلیزەکان ناچار دەکات تەسلیمی مەرجەکانی ببن، یا بە بێ یارمەتی ئینگلیز بگاتە مەرامەکانی خۆی.

ئینگلیزەکان نەیاندەویست، نەك تەنیا لە کوردستانی باشوور بەڵکوو لە کوردستانی باکووریش، نەیار یا شێخ مەحموودێکی تری هەبێت و تووشی یاخیبوونێکیتر ببێتەوە، بێ باوەڕی و بێ متمانەیی بە کوردان لایان زیاتر دەبوو خۆ جاری یەکەمیش نەبوو کە چاوپۆشیان لە شێخ کردبوو، بەلام شێخ هەر لەسەر ڕێبازەکەی خۆی بەردەوام بوو، ڕۆژ دوای ڕۆژ لە گۆڕەپانی سیاسی دوور دەخرایەوە، لەگەڵ ئەوەشدا کێشەی کورد لە ئاستی نێو نەتەوەیی و بگرە عێراقیش پشتگوێ دەخرا، ناوچەی ژێر دەسەلاتی تەسك دەکرایەوە و سەر ئەنجام دەریان پەڕاند.

گەڕانەوەی شێخ لە هیندستان و گەیاندنەوەی بە دەسەلات وەك مەلیکی کوردستان، وا دیارە لە لایەن شێخەوە بە ترسان، یا پاشگەز بوونەوە یا لاوازیی ئینگلیزەکان لە قەڵەم دراوە، ئەگینا بۆ هیچ ئاڵوگۆڕێکی نەکرد لە سیاسەت و ڕێبازی خۆیدا، بە پێچەوانەوە هەر سوور بوو لەسەر هەڵوێستی

خۆی و کارەکانی گەیاندە سنووری دوژمنایەتییەکی ئاشکرا ترو سەر ئەنجام بەستنی پەیماننامە لەگەڵ کەمالییەکان و کەین و بەینەکانی لەگەڵ سۆڤێت کە ئیتر بواری بۆ هیچ پێکهاتنێکی لەگەڵ ئینگلیزەکان نەهێشتەوە، تەنانەت ئینگلیزەکان لەوە دەترسان کە ئەم جارەش شێخ وەك ڕابوردوو فریویان بدا و هەر کە شوێن پێی خۆی بە هێز کرد پشتیان تێ بکات. کوردەکانی باکووریش هەندێکیان لەگەڵ کەمالیەکان و بەلشەویکەکانن و خوازیاری گەڕاندنەوەی ویلایەتی موسڵن بۆ باوەشی نیشتیمان و لە پەیوەندی نزیك لەگەڵ شێخ مەحموود دان و خوازیاری چارەسەری کێشەی کوردن لە چوارچێوەی تورکیادا.

شێخ پاش گەڕانەوەی (هێنانەوەی) لە هیند، بەڵێنیدا بە ئینگلیزەکان کە هێمنایەتی کوردستان بپارێزێت و تورکەکان لە کوردستان دەربکات و بەڵێنی هەموو هاوکارییەکیان بۆ دەوڵەتەکەیدا و بەیارمەتی دراوییو بەڕێز و شکۆوە هێنرایەوە سلێمانی، بەلام ئایا هیچ هەنگاوێکی دژی تورکەکان هەڵگرت، یاخود هێمنایەتی لە کوردستان پاراست یاخود بە پێچەوانەوە.

گومان لەوەدا نییە کە هەڵوێستی شێخ مەحموودو ڕووداوەکانی باشووری کوردستان زەمینە خۆشکەرو هۆی پێکهاتنی ئینگلیزو تورك لە لۆزان و هێشتنەوەی کوردستانی باشوور لە چوار چێوەی عیراق بوو کە کارەساتی بە دواوە بوو بۆ کورد لە هەموو بەشەکانی کوردستاندا، من لەو باوەڕەدام، ئەگەر وانەبووایە کورد دەبووە خاوەن قەوارەیەکی سەربەخۆو یەکگرتوو لە باشوورو باکوور. یا بە لای کەمەوە دوو کیانی دەبوو، یا لە شێوەی ئۆتۆنۆمیشدا بوایە، وەك وڵاتانی تری عەرەبی کە چەند دەوڵەتیان بۆ دروست کردن. خۆتێهەڵکێشاندنی کەمالییەکان لە کێشەی باشووری کوردستان، جگە لە ئامرازێکی گوشاری تورك بۆ وەرگرتنی ئیمتیاز لە ئینگلیزەکان لە لایەك و بەرگری لە هێنانەگۆڕی کێشەی کوردستانی باکوور لە کۆتاییدا بۆ ئەوە بوو کورد لە هیچ پارچەیەکی وڵاتەکەی مافێك وەرنەگرێت کە سبەینێ کاریگەری هەبێ لەسەر بەشەکانی تری کوردستان.

پرسیارێکی‌تر کە لەم بارەوە پێویستە بکرێت ئەوەیە کە بۆچی تورك لە ناوچەو هەرێمەکانی پاش شەڕی جیهانی لەژێر دەستیدا بوون نەیتوانی ئاژاوە بنێتەوە یا بە لای کەمەوە لە سوریا ئاژاوە بۆ فەرەنسییەکان دروست بکات. چ هێز یا تاقم و کەسایەتییەکی عەرەب لەگەڵ تورك کەوتنە وتووێژ و پەیمان بەستن و بانگەشەی سوپای تورك ، یا داوای بە ڕەسمی ناسینی وڵاتەکەی خۆی لە داگیرکەری دوێنێی خۆی بکا، نە هەستی ئایینی هاوبەش و نەهەستی نیشتیمانییان کە تا دوێنێ لە چوار چێوەی نیشتیمانێکی یەکگرتووی عوسمانیدا بوون پاڵی پێوەنەناوە بۆ گرتنەبەری هەنگاوێکی لەو جۆرە، بەڵکوو بەرژەوەندی نەتەوەیی و نیشتیمانییان هێندە زاڵ بووە کە ئامادە بوون لەژێر پشتیوانی یا ئینتیدابی زلهێزە غەیرە موسڵمانەکانی وەك ئینگلیز و فەرەنسادا بن و هیچ زەمینەو بڕو بیانوویەکیشیان بۆ دەست تێوەردانی تورك وڵاتەکەیان دروست نەکرد، کەچی لە کوردستان بە پێچەوانەوە بوو.

جێی داخ و کەسەرە کاتێك نوێنەری شێخ لە مانگی دووی (١٩٢٣) دا سەردانی کونسوڵخانەی سۆڤێت دەکا لە تەورێزو جارێکی تر بە نووسین و بەدەم داوای پشتگیریی‌و یارمەتی ڕووسیای سۆڤێتی دەکات بۆ گەیشتن بە سەربەخۆیی. کونسوڵی سۆڤێت بە پێی دەستووری سەفیری سۆڤێت لە تاران (سەفیریش لە مۆسکۆوە دەستوری وەرگرتووە) بە ڕاشکاوی بەبێ هیچ ڕەوشێکی دیپلوماسییانە دەڵێت: ئێمە ناتوانین لەگەڵ سەربەخۆیی کوردستان بین، چونکە دەوڵەتێکی لەو جۆرە دژی بەرژەوەندییەکانی ئێمەیە یا دژی ئێمە کەڵکی لێوەر دەگیرێت. دەبوایا هەر لەو کاتەوە شێخ نەك تەنیا هەموو پەیوەندییەکانی لەگەڵ بەلشەویکەکان بچڕاندبا، بەڵکوو ئەم هەڵوێستەشی واز لێ بهێنابایەو هیچ هیوایەکیشی بە هاوپەیمانەکەی (واتە تورکیای کەمالی نەمابایەو پێداچوونەوەیەکی بە هەڵوێستی خۆیدا کردبا. ئەم هەڵوێستە ڕاشکاوەی بەلشەویکەکان لە بەڵگەکانی تریاندا کە بۆ نوێنەرانی دیپلوماسی خۆیان لە وڵاتانی داگیرکەری کوردستان ناردوویانە، دەنگی داوەتەوە، کە بە

پێـی ئـەم بەڵگانـە (دەسـتورانە)، دروشمـی سـەربەخۆیی کوردسـتان دروشمێکـی ئیمپریـالیزم بـۆ سـەر قـەفقازمان، کەچـی شـێخیان هانـدا ئەگـەر لـە ئیمپریـالیزمی ئینگلیـز دابپڕێـت ئـەوان ئامـادەی یارمەتی‌ـدانی دەبـن. تەنانـەت وایـان لـە شـێخ گەیانـدووە کـە ئەگـەر کوردسـتان بکەوێتـە ژێـر دەسـتی ئیمپریـالیزمی بریتانیـا ڕزگاربوونی زۆر زەحمەتە، چونکە بریتانیا دەوڵەتێکی بەهێزە، بەڵام ئەگەر لە چوار چێوەی تورکیادا بێت کە لاوازە چارەسەرکردنی کێشەی کورد ئاسانتر دەبێت.

پێش پەیوەندی کردنی شێخ بە بەلشەویك و کەمالییەکانەوە، هەروەها لە کاتی ئەم پەیوەندییانەو بگرە پاش پەیوەندییەکان و بەستنی پەیمان لەگەڵ تورکەکان، شێخ ئاگاداری ئەو پیلانە گڵاوانەی تورکەکان بوو دژی سمکۆو ئازادیخوازانی کـوردی لـە بـاکوو، لێـرەدا پێویـست بـە ئامـاژە کـردن نییـە، مەبەستم ئەوەیە هیچ نیشانەیەك نەبووە لە سەر ئەوەی تورك نیازی باش بوو بێت لەگەڵ کورد، تا ببێتە هاندەرێك بۆ نزیك بوونەوەی شێخ لە تورکەکان. ئێران و تورك لەو سەردەمەدا هاوکاری یەکتر دەکەن. ئێران داوای تەنگ پێ هەڵچنین و لێدانی سمکۆ دەکات لە تورکەکان، تورکیش داوا لە ئێران دەکات بوار بدات لە ڕێگای ئێرانەوە سوپای خۆی بنێرێتە باشووری کوردستان (ئێرانیش ئەم داخوازییەی تورکەکان پەسەند دەکات). ئەمانە وێنەیەکی بچووك و زیندوون.

لە بەڵگەکانی سۆڤێتدا هاتووە کە ئوزدەمیر پاشای چەرکەس (شەفیق میسری)، بە کوردستانی باشووردا گەشتوگوزار دەکات، لە ڕاپۆرتێکدا هاتووە لە ناو کوردەکاندا بڵاوی کردووەتەوە کە سوپایەکی پەنجا هەزار نەفەری سۆڤێتی هاتووە بۆ یارمەتیدانی شێخ مەحموود دژی ئینگلیزو تورکیاو سۆڤێت خوازیاری سەربەخۆیی کوردستانە و نامە و پەیامەکانی خۆی و کەمال دەنێرێت بۆ لای کەسایەتییە گرنگەکان وەك سەرۆك هۆزو شێخ و ئاغاکانی کورد کە دژی ئینگلیزەکان ڕاپەڕن و هاوکاری شێخ بکەن بۆ سەربەخۆیی هەندێ جاریش بۆ گەڕاندنەوەی ویلایەتی موسڵی خۆشەویست بۆ باوەشی نیشتیمان و....هتد.

بەهۆی بوونی ئوزدەمیر و چەتەکانیەوە لە کوردستان ئاژاوەنانەوەیان زۆر جار ئینگلیزەکان ناچار دەبن ناوچەو گوندە کورد نشینەکان بۆمباران بکەن و ژمارەیەکی زۆر لە خەڵکی بێتاوان دەبنە قوربانی ئەم تاوانانەو پاش هەوڵێکی زۆر سەیید تەهاو چەکدارە ئاسوورییەکان و بۆمبارانی فڕۆکەکانی ئینگلیز ئوزدەمیر و چەتەکانی ناچار دەبن پاشەکشە بکەن.

هەروەها لە بەڵگەکاندا باس لە تەتەری شێخ دەکرێت بۆ لای سۆڤێتەکان و خودی مستەفا کەمال لە ئەنکەرە. تەتەری شێخ بە نوێنەری سۆڤێت دەڵێت: حیجاز و فەلەستین و عیراق بە یارمەتی بریتانیاو سووریا بە یارمەتی فەرەنسا گەیشتنە ئاوات و مەبەستی خۆیان، کەچی ئێمە پێنج ساڵە چاوەڕێی یارمەتی دەوڵەتی سۆڤێت دەکەین بۆ ئازادی نیشتیمان و نەتەوەکەمان. دیارە شێخ لە مێژەوە ئەم پەیوەندییەی هەبووە لەگەڵ ئەوانداو ڕاپۆرتنووسی سۆڤێتی دەڵێت ئینگلیزەکان ئاگادارن لەم پەیوەندییانەی شێخ بە ئێمەوە.

ئەم پەیوەندییە دوورو درێژەی شێخ بە سۆڤێتەکانەوە جێی سەرسوڕمانە، جگە لەوە شێخ بە نووسینی نامە بۆ دەوڵەتان لە ڕێگای باڵوێزخانەکانیانەوە لە تاران و لە قاودانی تاوانەکانی ئینگلیز لە باشووری کوردستان کە جگە لە خراپە هیچی باشی نەبووە، هەنگاوێکی تری شێخ بوو کە ئینگلیزەکانی زیاتر هاندا بۆ دژایەتی کردنی خۆی و گەلەکەی. هێنان یا بانگ کردنی ئەفسەرانی تورك بۆ سلێمانی، بۆ ڕاوێژ کاری و پیلان گێڕان و گەیاندنی بڕێکی کەمی چەك لە لایەن تورکەکانەوە بۆ شێخ.

شتێك نەبوو ئینگلیزەکان و فەیسەڵی مەلیکی عیراق هەستیان پێنەکەن و زیاتر ئەو دووانە لە یەك نزیك بکاتەوە کە مەترسی شێخ و تورك بۆ سەر هەردوکیان هەیەو سەرئەنجام کێشەی کوردو کوردستان لە لایەن ئینگلیزەوە بدرێتە دەستی مەلیك فەیسەڵی گوێڕایەڵی خۆیان.

ئەوەی کە لە سەرەوە باسکرا، مانای ئەوە نییە کە پاساو یا پاکانە بۆ ئینگلیزو هاوپەیمانەکانی و ڕێکخراوی کۆمەڵەی گەلان (عصبە الامم) و کۆمەڵی نێو دەوڵەتی و دواتریش ڕێکخراوی نەتەوە یەکگرتووەکان و بە

تایبەتی ئەوروپاو ئەمریکا بکرێت کە بە درێژایی سەدەی بیستەم شایەتی کارەساتەکانی کورد بوون و تەنانەت نەیانتوانی یا نەیانویست بە هۆی ئەو پەیوەندییانەی هەیانبووە لەگەڵ ڕژێمە داگیرکەرەکانی کوردستان پێشگیریی لە کارەساتە یەك لە دوای یەکەکانی کورد بکەن و لە چوار چێوەی مافی مرۆڤ و مافی یەکسانی و کولتووری ئەم گەلەی لەم وڵاتانەدا دەژی مسۆگەر بکەن، بە تایبەتی بریتانیاو فەرەنسا کە دوو دەوڵەتی نوێیان واتە عیراق و سووریا دروست کردو دوو بەشی کوردستانیان خستە چوار چێوەی ئەم دوو دەوڵەتەوە و بەر پرسیاری ئەو هەموو تاوانەیشن کە ئەو ڕژێمانە بەرامبەر بە کورد کردوویانە، ئەوان دەیانتوانی کوردستانێکی بۆ شێخ و هاوبیرەکانی دروست بکەن.

ڕاستە شێخ بەگوێرەی پێویست مامەڵەی لەگەڵ ئەواندا نەکرد، ئیتر لە ڕووی کەم ئەزموونی یا فریودانی دەرەکی، یا هەر هۆیەکی ترەوە بووبێت، ئایا کارێکی ڕەوا بوو کە گەلی کورد باجی ئەو دژایەتییەی نێوان شێخ و بریتانیا بدات و ببێتە قوربانی بەرژەوەندی یا مشتومڕی ئەم و ئەو ؟ دەکرا شێخێك یا کەسایەتییەکی تر لە باتی شێخ مەحموود دابنرێت کە وێنەیان زۆر بوو لە کوردستان و لایەنگرو گوێڕایەڵی سیاسەتەکەیان بوون. دەکرا شێخ دوور بخرابایەوە یا دەسبەسەر بکرایە، دەکرا دیسانەوە دانوستانی لەگەڵ کرابا، بە تایبەتی پاش ئەوەی پەیوەندییەکانی لەگەڵ کەمالییەکان و بەلشەویکەکان بەبێ ئەنجام کۆتاییان پێ هات ولای ئینگلیزەکانیش ئەم ئەنجامانە ئاشکرا بوون. ئەمڕۆ نەك تەنیا گەلی کورد باجی ئەو سیاسەتە ئەدات بەڵکو هاوپەیمانانیش بە تایبەتی ئینگلیز لە عێراق بە کوژرانی سەربازەکانی و پارەمەتیدانی تر باجی هەڵەکانی ڕابردووی خۆی دەداتەوە.

مملكه كُرستان
بين الشيخ محمود الحفيد
والملك على ملك الحجاز السابق

❖ ژين أحمد النقشبندى

المقدمه :

كنا قد أطعنا في ثمانينيات القرن الماضي على خبر مثير في أحدى الصحف القديمة الصادرة عام ١٩٢٦م ([1]) ، يرد فيه اختيار الملك علي مرشحاً لمملكة كُردستان المزمع إعلانها في ذلك التاريخ ، وقد اثار فضولي ذلك الخبر المثير ذلك انني حسب معلوماتي اعرف انه لم يكن يوجد هكذا راي يتعلق بإنشاء مملكة ؟ نعم مملكة وليس حكمدارية للأكراد، وبدات منذ ذلك التاريخ أبحث في المصادر والمراجع عن كل مايتعلق بذلك وأدون كل ما اصل أليه واحصل عليه من فتات الأخبار والشيء المثير بهذا الخبر ان كل من يسمعه لا يصدق به أو يظن ان المقصود بالملك هو الشيخ محمود الحفيد والمملكة هي حكمدارية كُردستان.

واذكر انني قبل حوالي عشرة سنوات او اكثر ذكرت ذلك للمؤرخ العلامة الدكتور كمال مظهر احمد وطلب مني أن استنسخ له هذا الخبر، واستنسختـه له.

وقد بقي هذا البحث مسودة ومشروع مؤجل حتى سمعت قبل اكثر من شهر أن هناك نية لعقد مؤتمر او ندوة استذكارية للشيخ الحفيد في مدينة

([1]) مما يؤسف له انني عندما استنسخت الجزء الذي يرد فيه خبر وصورة ملك الحجاز السابق الملك علي المرشح لمملكة كُردستان التي يدور في الدوائر الرسمية اشاعة الازماع على اعلانها (كذا ورد) في جريدة الفيحاء العدد ١٢٣ والصادرة بتاريخ ٢٦ / اذار / ١٩٢٦م ، وعند مراجعتنا لتاريخ الصحافة العراقية ورد (ان هناك جريدة صدرت بمدينة الحلة الفيحاء بتاريخ ٢٧/كانون الثاني /١٩٢٧م ، لصاحب امتيازها ومديرها المسؤول السيد عبد الرزاق الحسني (المؤرخ العراقي المعروف) ، وايضاً هناك صحيفة باسم الفيحاء صدرت عام ١٩٢٢م في سوريا لقاسم الهيماني وشفيق شبيب ولكن هذه الصحيفة احتجبت كسابقاتها كما يذكر اديب مروة في كتابه الصحافة العربية نشأتها وتطورها المطبوع ببيروت ، ١٩٦١م ، ص ٣١٢ .

وبعد الاحتلال الامريكي وما رافقه من احداث حرقت هذه الجريدة أو ضاعت من المكتبة الوطنية العراقية والمكتبة المركزية ببغداد مما فوت علينا فرصة الرجوع اليها والتاكد من باقي المعلومات ، واحمد الله أني استنسخت في تلك الايام الصفحة التي ورد بها الخبر وثبت تاريخها .

السليمانية وصادف أن راجعت بعض الأخوان المعنيين حول أمكانية المشاركة بهذه الدراسة ورحبوا بذلك كل الترحيب وابدوا كل الاستعداد لذلك.

بقي أن اذكر أنني في هذه الدراسة المختصرة التي حاولت فيها تتبع كل المواقف الكُردية والبريطانية والعراقية والعربية بصدد إنشاء حكومة كُردية مستقلة (هذه المملكة) أو التلميح بها، حيث تم استخدام وتداول العبارات التالية في تلك الفترة:

١٩١٨م / - حكمدارية الأكراد في السليمانية.

- حكومة كُردية مستقلة.

١٩١٩م / - تأسيس مجموعة من الدويلات الكُردية ذات الحكم الذاتي يحكمها الأكراد.

١٩٢٠م /- تأسيس حكومة كُردية مستقلة إدارياً في المقاطعات الكُردية.

- استقلال مركزي للمناطق الكُردية في شرق الفرات وجنوب غرب أرمينيا والحدود التركية المتاخمة لسوريا والعراق.

- دولة كُردية مستقلة .

١٩٢١م /- تقام حكومة كُردية توضع تحت الوصاية المباشرة .

- الاستفادة من هذه الدولة الكُردية المزمع انشاؤها لتكون حاجزاً ضد الضغط الكُردى الخارجي والحركات العراقية المعارضة للسلطة البريطانية.

١٩٢٥م /- جمع شتات الأكراد عموماً وتنظيم معيشتهم وتأسيس وطن قومي واحد لهم ، للانقسامهم على أنفسهم .

- لما تم للإنكليز أمر الموصل قاموا ينادون بتأسيس مملكة كُردية كبرى مستقلة .

_ اتخاذ التدابير من أجل أن تؤمن بريطانية للأكراد من اهل العراق التعهدات المتعلقة بالادارة المحلية التي أوصت بها لجنة التحقيق الدولية .

١٩٢٦م / – مطالبة اكراد السليمانية تسليم ناحية بنجوين على الأقل لتكون محلاً للاقامة اولئك اللذين يرون راي بخصوص حقوق الأكراد الملية (القومية).

١٩٣٠م /– مطالبة اكراد كُرستان الجنوبية إنشاء حكومة كُردية تحت اشراف عصبة الأمم .

– مطالبة بعض وجوه الأكراد بتشكيل دولة كُردية ضمن الحدود الطبيعية الممتدة من زاخو إلى ما وراء خانقين وتخلية هذه المنطقة من العرب عسكرياً ومدنياً وتسليمها إلى الحكومة الكُردية، وبقاء هذه المنطقة تحت الانتداب البريطاني كدولة كُردية إلى ان تصدر عصبة الأمم قرارها في هذا الشأن.

...... الخ كما يرد في متن هذا البحث.

والتغيرات التي رافقت هذه المواقف والتصريحات بفعل عوامل كثيرة لعلني اصبت في تشخيص بعضها وفي النهاية فأن هذه الفرصة التي ضاعت على الأكراد بفعل اسباب كثيرة قد اكون اصبت او وفقت في تحديد بعضها او اهمها .

وإذا كان البريطانيين قد استفادوا من معاهدة سيفر الموقعة بتاريخ ١٠/٨/١٩٢٠م التي الغيت وحلت محلها معاهدة لوزان سنة ١٩٢٣م فيما بعد في جعلها البعبع الذي كانت قد لوحت به بريطانية للحكومة العراقية اولا لإجبارها على القبول بتجديد معاهدة الانتداب التي صدقها مجلس عصبة الأمم في ٢٧ / ايلول (٩) / ١٩٢٤م، لمدة خمسة وعشرين عاماً سنة ١٩٢٦م فأنها في ذات الوقت كانت ذات السلاح والدواء الناجع الذي أجبر الأتراك الكماليين على القبول بالأرادة البريطانية بالتوقيع على المعاهدة البريطانية – العراقية – التركية في ٥/(حزيران) ١٩٢٦/٦م واصحاب الشأن الأكراد الذين هم اصحاب القضية خرجوا من كل ما جرى خاليي الوفاض .

وفي الختام لا يسعني إلا ان اشد على أيدي السادة القائمين على هذه المبادرة الكريمة (اقامة هذه الندوة الاستذكارية للشيخ الحفيد)، وان احيي كل المشاركين بها، وعسى ان اكون وفقت فيما اردت أن أوصله في بحثي هذا والسلام عليكم.

الباحث

تمهيد

أن المتتبع لتاريخ الشعب الكُردى في مطلع القرن العشرين يرى بعد قيام الحرب العالمية الأولى (١٩١٤-١٩١٨م) عظم ما اصاب هذا الشعب من الأضرار الكثيرة والويلات المتتالية ولعل شهادة المؤرخ الكُردى المرحوم محمد أمين زكي باعتباره أحد الذين شاركوا بهذه الحرب في بعض الجبهات العثمانية وخاصة الجبهة العراقية وترك العديد من المؤلفات المتعلقة بأهم المعارك التي حدثت بين الجيوش العثمانية والجيوش الإنكليزية التي وقعت بالولايات العراقية البصرة و بغداد والموصل .

(التي تشمل كُرستان العراق) من أهم الوثائق المتعلقة بهذه المسالة، إذ يذكربصدد ذلك (قدم الاكراد لاتون هذه الحرب الضروس جيشين هما :

١ – الجيش الحادي عشر ومقره بمعرة العزيز (أحدى الولايات العثمانية) .

٢ – الجيش الثاني عشر ومقره الموصل .

مئة وخمسة وثلاثين بلوكا سوارياً من الجيش الأحتياط اي اربع فرق مشاة ولواء علاوة على بعض وحدات حاميات الحدود، وكامل الايالات الجندرمة ورجال الأمن وقدم كذلك معظم أفراد وضباط جيشين أخرين هما:

١ – الجيش التاسع في ارضروم.

٢ – الجيش العاشر ومقره ولاية سيواس.

اضافة الى قيامه بتموين هذه الجيوش الجرارة على قدر استطاعته فضلاً عن اشتراك الكثير من متطوعي العشائر الكُردية اثناء الملمات والشدائد تحت لواء الشيخ محمود الحفيد وغيره من الزعماء والنواب الأكراد في معركة الشعيبة مع القواد الأتراك فلاقى من جراء ذلك الكثير من الأهوال والفضائع والمجاعات والأمراض ، وأسباب ذلك لا من معارك الحرب وحوادثها الدامية بل من سوء ادارة القيادة العسكرية التركية (العثمانية) وانتشار الفساد والفوضى بين الإدارات العسكرية التركية).

ويضيف المرحوم أمين زكي([٢])(ولا يعلم إلا علام الغيوب مقدار الخسائر الأضرار التي حلت بالبلاد ، إذ قدر خسائر الجيوش التركية في أثناء هذه الحرب بعشرة بالمائة من مجموع السكان وعلى هذا جاز لنا أن نقدر خسائر الكرد فقط باعتبار أن تعدادهم العام بتركيا(ثلاث ملايين) مقدرة باكثر من ثلثمائة آلف شاب من خيرة الشباب الكُردى في ذلك الحين).

البحث

عندما اندحر الأتراك في العراق، وأخلوا بغداد عام ١٩١٧م ليحتلها الجيش البريطاني الزاحف من الجنوب ، ثم أخلوا كركوك بعدها عام ١٩١٨م، طلب القائد التركي ﴿علي أحسان باشا﴾ من قائد الحامية التركية في السليمانية أن يعطي الشيخ محمود الحفيد ([٣]) مبلغ كبير من النقود الذهبية تساعده على شن حرب العصابات لإزعاج مؤخرة الجيش البريطاني الزاحف إلى الشمال، كما أمر ايضاً من قائد حامية السليمانية ، تسليم زمامها للشيخ محمود الحفيد، وان يوضع تحت أمرته الفوج التركي المرابط هناك ، بعد اندحار وانسحاب الاتراك من العراق .

وإذا كان الأتراك قد أطلقوا الشيخ محمود من السجن قبل ذلك ، ولكنه يبدو أن السبب المهم الذي دعاه إلى تسليم الحامية التركية والميل نحو الإنكليز هو أنه أدرك أن بقاء انضمامه إلى الأتراك في ذلك الوقت معناه أنه يلعب على حصان خاسر .

لذلك فقد أسرع الشيخ محمود الحفيد إلى الاتصال بالحاكم العسكري الإنكليزي في كركوك ، وأعلن استعداده لتسليم لواء السليمانية اليهم بلا قيد

([٢]) في كتابه (حرب عموميده عثمانلي جبهه لري وقائعى) المطبوع في أستانبول سنة ١٣٣٧هـ / ١٩١٨م .

([٣]) كانت مدينة السليمانية وما جاورها تخضع لأسرة (الشيخ كاكا أحمد) العالم الديني الذي احترمه الأكراد، ورفعوه إلى درجة الأولياء ، وانقادت إلى تعاليمه جميع الطبقات الكُردية في تلك المنطقة وخارجها ، فلما توفى خلفه الشيخ سعيد والذي خلفه ابنه الشيخ محمود الحفيد .

ولا شرط ، فرحب الحاكم الإنكليزي بذلك ، واوفد اليه في نوفمبر ١٩١٨م ضابطين لمفاوضته في أمر احتلال السليمانية .

رحب الشيخ محمود بمقدم الضابطين البريطانيين وسلمهما جنود وضباط الفوج التركي كأسرى، وإزاء هذا الوضع عُين من قبل السلطات البريطانية حكمداراً للواء السليمانية براتب شهري قدره ١٥ آلف روبية اي ١٢٢٥ جنيها استرلينياً .

كما عين الميجر نوئيل - وهو الذي ذهب لمفاوضته - مستشاراً ملكياً له ، والميجر دانليس - الضابط الثاني- مستشاراً عسكرياً، وهكذا اصبح الشيخ محمود حاكماً على السليمانية .

وفي ديسمبر ١٩١٨م ذهب العقيد ولسن (الحاكم الملكي العام البريطاني في العراق) إلى السليمانية ، واجتمع بالشيخ محمود الحفيد إضافة إلى ستين زعيماً يمثلون القبائل الكُردية في لواء السليمانية .

واستنتج الحاكم الملكي ولسن من المفاوضات التي أجراها معهم، أنهم غير متفقين على نوع الحكم الذي ينشدونه للمنطقة الكُردية ، فقد كانت الآراء متضاربة بين:

١ - فريق يرى اقامة حكومة كُردية مستقلة .

٢ - فريق يرى إلحاق منطقتهم بالعراق .

٣ - فريق يطالب بالحاق المنطقة الكُردية بلندن مباشرة .

٤ - فريق يسر ولسن بأنهم غير راضين عن حكومة يراسها الشيخ محمود .

وعلى أثر عودة الحاكم العسكري ولسن إلى بغداد ارسل إليه الشيخ محمود عريضة موقعة من اربعين رئيساً من رؤساء القبائل الكُردية، جاء فيها ما نصه :

((لما كانت الحكومة البريطانية قد اعلنت من قبل عن رغبتها في تخليص الشعوب الشرقية من إرهاق الترك ، وفي مساعدتها على تكوين استقلالها، فأن الرؤساء يطلبون منها بصفتهم ممثلين عن سكان كُرستان:

- أن تضعهم تحت حمايتها .

– أن تربطهم بالعراق لكي لا يفقدوا مثل هذه الرابطة ، وهم يطلبون من الحاكم الملكي العام في العراق أن يرسل اليهم ممثلاً عنه لمد يد المساعدة اللازمة لتمكين الشعب الكُردى من إحراز التقدم بصورة سليمة وعلى اسس مدنية، وبأشراف بريطانية، وهي إذا ساعدتهم وحمتهم يتعهدون بقبول اوامرها وإرشاداتها .

– وأجاب ولسن على هذه العريضة برسالة جاء فيها:

(أن الحكومة البريطانية تعضده من الناحية الآدبية ولا تعارض كل من يريد الانضمام إليه من القبائل الكُردية التي تقطن المنطقة الممتدة من الزاب الكبير إلى نهر ديالى، عدا اللذين يسكنون الأراضي الإيرانية ، وانه ﴿أي الشيخ الحفيد﴾ يحكم هذه المنطقة بوصفه ممثل الحكومة البريطانية التي يجب عليه ان ينفذ تعليماتها ويحترم إرادتها .

ويذكر ولسن في مذكراته ([٤]) عن نتائج زيارته للسليمانية وباقي المناطق الكُردية :

١ – أن الأهالي عموماً يرحبون بحماية الإنكليز إلى أن يصبحوا اهلاً للمطالبة برفع هذه الحماية .

٢ – أن المسيحيين (الكلدان والكاثوليك) يؤيدون الإشراف البريطاني المباشر.

٣ – أن الأكراد اليزيديين في سنجار طلبوا رسمياً ان لا يولى على منطقتهم حاكم مسلم.

٤ – أن الأكراد لا يريدون الحكم العربي .

ولما تقدم كان من نتائج هذه الحرب تأسيس حكومة محلية كما ذكرنا عام ١٩١٨م، حكمدارية الشيخ محمود الحفيد في كُرستان الجنوبية (السليمانية) بتعضيد من الإدارة الإنكليزية التي كانت تمثل في تلك الفترة أكبر واقوى دولة (الأمبراطورية التي لا تغيب الشمس عن أراضيها) وبدل من ان تقوم هذه

([٤]) للمزيد راجع ص ١١٢ من كتابه (Clash of Loyalities)

الحكومة بوظيفتها بهدوء حالها حال الحكومة الفيصلية التي تأسست بعد ذلك بثلاث سنوات في بغداد عام ١٩٢١م (٥) وغيرها من الحكومات التي قامت بعد تقهقر الجيوش العثمانية وتقسيم ممتلكات هذه الإمبراطورية الإسلامية الواسعة كما هو متوقع إذ اضطر ملك الأكراد للاشتباك مع الإنكليز مرتين .

وقد وافقت وزارة الهند في برقيتها المؤرخة في ٢٢ /٨ (آب) / ١٩١٩م على الاقتراح الذي تقدم به ويلسون القاضي بتاسيس مجموعة من الدويلات الكُردية ذات الحكم الذاتي يحكمها كُرد ، وما اشارت إليه البرقية إن الحكومة البريطانية بحثت مسألة مد سكة حديد من قزلرباط (السعدية) الى كفري وكركوك وأوصت ببنائها لأسباب ستراتيجية لحفظ الامن وتهدئة كُردستان العراق (٦) .

وقد كان سنجق السليمانية التابع لولاية الموصل في تلك الفترة قد أخلي قبل أن تعقد هدنة عام ١٩١٨م ، وقبل أن تصل اليها الجيوش البريطانية من قبل الأتراك وتركوا الحكم فيها بيد الشيخ محمود الحفيد وفي أول كانون الأول عام ١٩١٨م، أي بعد امضاء الهدنة بعدها وقع البريطانيون أتفاق مع الشيخ محمود وافق فيه على قبول المساعدة والحماية منهم كما ذكرنا آنفاً وبناء على ذلك امتدت سيطرة الشيخ الحفيد على أقسام أخرى من كُردستان خارج السليمانية (مقر حكومته) ، ويذكر الدكتور فاضل حسين في كتابه (مشكلة الموصل) (٧) .

أن التشجيع البريطاني بتوسيع حكومة الشيخ الحفيد ادى الى تصادمه مع بعض زعماء الأكراد والبريطانيين انفسهم ، ففي ٢٠ / مايس / ١٩١٩م ثار

---

(٥) توج الملك فيصل ملكاً على العراق ببغداد في ٢٣ اب ١٩٢١ م المصادف عيد الغدير ١٨ ذي الحجة ١٣٣٩هـ

(٦) للمزيد يراجع حول تفاصيل هذه البرقية ، كتاب كُرستان والحركة القومية الكُردية ، جلال الطالباني ، بيروت ، ١٩٧١م ، ص ٢١٠ -٢١١ ، كذلك كتاب (الشيخ محمود الحفيد البرزنجي- والنفوذ البريطاني في كُرستان العراق حتى عام ١٩٢٥م ،عبد الرحمن البياتي ،دار الحكمة ، لندن ، ٢٠٠٥ ، ص ١٧١ . .

(٧) المطبوع ببغداد عام .

الشيخ الحفيد على البريطانيين ، ولكنهم استطاعوا بعد معارك طويلة أسره في ١٨ / حزيران / ١٩١٩م ثم استبدلوا حكم الإعدام الذي أصدروه عليه بالسجن المؤبد وتم نفيه بعد ذلك إلى الهند ، واحتلوا السليمانية وباقي توابع أراضي حكومة الحفيد والحقوها بالأراضي العراقية التي كانت تحت ادارتهم بشكل مباشر – الانتداب – علماً أن الحكومة العراقية المؤقتة تأسست في بغداد بتاريخ ١٠/ت٢/ ١٩٢٠ ، كما ذكرنا آنفاً .

ولما قرر مجلس الحلفاء الأعلى في ٢٥ / ٤ /١٩٢٠ فرض الانتداب البريطاني على العراق لم تغفل السلطات البريطانية حقوق الأكراد ، فقد نصت المادة ١٦ من صك الانتداب على ما يأتي ([٨]):

(لا يوجد في هذا الانتداب ما يمنع المنتدب من تأسيس حكومة مستقلة إدارياً في المقاطعات الكُردية كما يلوح له).

على أثر ذلك أصدر المندوب السامي منشور جاء فيه :

(ينظر المندوب السامي نظراً فعلياً في التدابير الواجب اتخاذها في المستقبل بحق إدارة المناطق الكُردية في العراق، فقد بلغه أن هناك مخاوف تساور القلوب من احتمال إلحاقهم بحكومة بغداد. ويستطرد المنشور بعد ذلك ذاكراً :

١. فيما يتعلق بالمناطق الكُردية الواقعة في لواء الموصل والداخلة ضمن الحدود الانتداب البريطاني يشكل لواء فرعي يتألف من أقضية زاخو / عقرة / دهوك / العمادية على أن يكون مركزه دهوك ، وان يكون تحت هيمنة متصرف بريطاني ويكون القائمقامون بريطانيين أيضاً ، على أن يحل محلهم موظفون من الكرد والعرب اللذين يحسنون اللغة الكُردية ويرضى عنهم الأكراد ، كما إن التعينات الإدارية يقوم بها المندوب السامي البريطاني بمشاورة الحكومة المحلية (المقصود الحكومة الكُردية)

٢- سيتدبر المندوب السامي أمر أشتراك الضباط البريطانيين في ادارة أربيل وكويسنجق وراوندوز ...

---

(٨) للمزيد يراجع المنشور الذي سبق وأصدره القائد الإنكليزي في العراق مود قبل ثلاث سنوات عام ١٩١٧ م عند دخوله بغداد.

٣- وقد اشترك اكراد الوية كركوك والموصل واربيل في استفتاء الذي اجرته حكومة بغداد ما عدى أهالي السليمانية فانهم لم يشتركوا بالاستفتاء ، لأنهم كانوا يطالبون

بالحكم المستقل الذي رفع لوائه (الشيخ عبد القادر اخو الشيخ محمود الحفيد)

وقد قضت المادتان ٦٢ ، ٦٤ ، من معاهدة سيفر التي عقدت في ١٠ / اب / ١٩٢٠

بان يوضع مشروع الاستقلال المركزي للمناطق الكُردية في شرق الفرات وجنوب غرب ارمينيا والحدود التركية المتاخمة لسوريا والعراق وذلك خلال ستة اشهر من تاريخ دخول هذه المعاهدة في حيز التنفيذ، وفي ظرف سنة واحدة من تاريخها إذا فاتح اكراد هذه المنطقة مجلس عصبة الأمم واعربوا لهم عن رغبتهم في الأنفصال عن تركيا واقرهذا المجلس رغبتهم ، فيجب منحهم استقلالهم وفي هذه الحالة لا يعارض الحلفاء بقية الأكراد القاطنين في كُرستان العراقية إذا اختاروا الانضمام إلى دولة كُردية مستقلة كالتي المحنا اليها انفاً.

جرى هذا الترتيب والحكومة العراقية لم تخلق بعد في بغداد ولم يتم تنصيب الملك فيصل ملكاً على العراق ، والإنكليز كانوا يحكمون العراق حكماً عسكرياً مباشراً كما يذكر السيد عبد الرزاق الحسني ([٩]). ولما كلفت إنكلترا بالانتداب على العراق في ١٩ / نيسان / ١٩٢٠م تسلمت الحكومة التركية او بالأحرى تسلمت وزارة الخارجية التركية نسخة من معاهدة سيفر المذكورة فرفضت الاعتراف بهذا الحق الممتاز للأكراد واصبحت المشكلة الكُردية من المشاكل الدولية منذ ذلك التاريخ .

واستمر البريطانيون يعملون على بحث مشاكل الشرق الأوسط المعلقة فعقد مؤتمر القاهرة في ١٢ آذار ١٩٢١م ، وكان أوسع من سابقه الذي عقد في لندن ﴿عقد بتاريخ ١٢ شباط ١٩٢١م بين البريطانيين والأتراك القوميين (

([٩]) في الجزء الأول من كتاب (العراق في دوري الاحتلال والانتداب) ،المطبوع في بغداد عام

الكماليين) إلا انه لم يحالفه النجاح والسبب الرئيسي لعدم نجاح هذا المؤتمر هو عدم اذهان الأتراك للأراء البريطانية في أن تكون معاهدة سيفر الموقعة بتاريخ ١٠/٨/١٩٢٠م اساساً للمفاوضات بين الطرفين وأعلن عن فشله بشكل رسمي بتاريخ ١ اذار ١٩٢١م .﴾[١٠]، وكان محور النقاش حول المسألة العراقية يتحدد في اتجاهين رئيسين :-

أولهما اختيار رئيس الدولة للكيان الجديد.

وثانيهما المسألة الكُردية.

وتم البت بالشق الأول من المسألة العراقية واتفق على أن يكون فيصل بن الحسين ملكاً على العراق ، وشكلت لجنة لوضع مذكرة حول كُرستان ، ومما جاء بالمذكرة :

(أن المناطق الكُردية الخالصة القوام يجب أن لا تدخل في الدولة العربية ، التي ستقام في ميسوبوتاميا ﴿بلاد الرافدين﴾ بل يجب العمل من جانب حكومة صاحب الجلالة ، وبقدر المستطاع، على تشجيع مبدأ الوحدة الكُردية ، ورعاية الهوية القومية .

أن امتداد المنطقة التي ستتيح لحكومة صاحب الجلالة المجال والقدرة على مواصلة هذه السياسة سيعتمد بحكم الضرورة على الشروط النهائية لتسوية سلمية مع تركيا ، ومهما بلغت هذه المنطقة من مساحة فاعتقادنا أن سيطرة حكومة صاحب الجلالة ستسهل بوجود نوع ما من نظام كُردي مركزي يلحق به مشاور بريطاني ، على أن يكون هذا المشاور مرتبطاً بالمندوب السامي على ميسوبوتاميا ، ومن خلاله ستكون صلته بحكومة جلالته) .

وقد بدأ مؤتمر القاهرة بمناقشة القضية الكُردية في يوم ١٥ آذار ١٩٢١م في ضوء المذكرة التي تقدمت بها اللجنة السياسية للمؤتمر ، وكشفت النقاشات عن وجهات نظر مختلفة حول مستقبل الكرد إذ رأى بيرسي كوكس

---

(١٠) للمزيد راجع جرجيس فتح الله ، يقظة الكُرد (التاريخ السياسي ١٩٠٠-١٩٢٥م) ، دار ئاراس للطباعة ، اربيل ، ٢٠٠٢ ، ص ٣٦٥.

والمس بيل ، أن مناطق كُردستان العراق، بما فيها المناطق التي يسود بها الكرد ، يجب أن تكون جزءاً متمماً للعراق وأن تكون هناك معالجة خاصة لمناطق العراق الكُردية عن بقية مناطق كُردستان الأخرى؟([11])،

وعارض هذا الرأي الميجر هربرت يونغ ، معرباً عن أمله بأن تقام حكومة كُردية توضع تحت الوصاية

المباشرة للمندوب السامي البريطاني في العراق ، كما عارضه الميجر نوئيل الذي أكد ضرورة تأسيس حكم ذاتي محلي لاعتقاده بأن الكرد يفضلون مثل هذا الحكم واشترط نوئيل في هذا الحكم الذاتي أن يكون خاضعاً بشكل مباشر للمندوب السامي البريطاني ، مؤكداً ضرورة الاستفادة من هذه الدولة الكُردية المزمع انشاؤها لتكون حاجزاً ضد الضغط التركي الخارجي والحركات العراقية المعارضة للسلطة البريطانية في الداخل .

وعلى أثر ذلك عمت الفوضى والأضطرابات المناطق الكُردية عامة وخاصة السليمانية واضطرت القوات البريطانية على إخلائها في ٥/ أيلول / ١٩٢٢م .

وفي ١٢/ أيلول / استدعى البريطانيون الشيخ محمود الحفيد من منفاه في الهند وعينوه متصرفاً للسليمانية لمقاتلة القوات التركية الكمالية ([12])الذين استغلوا الموقف لصالحهم ودخلت بعض قواتهم الأراضي الكُردستانية وبدوا يمارسون نشاطاً ملحوظاً ضد الحكومة العراقية المشكلة حديثاً والقوات البريطانية .

وفي تشرين الثاني من سنة ١٩٢٢م أعلن الحفيد نفسه ملكاً على كُردستان ، والف وزارة وطلب إلى جميع الأكراد الخضوع له ويبدو أن سبب ذلك هو توقعه

([11]) هل كانت الحكومة البريطانية فعلاً لديها نفوذ على مناطق كُردستان الأخرى فعلاً ؟ أم كانت تفكر فعلاً وتعد لإقامة حكومة كُردية ؟ للمزيد راجع كتاب المرجع نفسه ، ص ١٨٩ .

([12]) بقيادة العقيد اوزدمير باشا ، وللمزيد يراجع حول حركاته في منطقة راوندوز التي ابتدات في ٢٢/ حزيران /١٩٢٢م . مذكرات علي كمال عبد الرحمن ،١٩٠٠ – ١٩٩٨م ، المطبوعة ببغداد ، ٢٠٠١ ، ص ٦٠ .واطروحة قاسم خلف الجميلي (العراق والحركة الكمالية ١٩١٩-١٩٢٣م ، كلية الاداب جامعة بغداد ،١٩٩٠م ، ص ١١٧ . واشارة الاستاذ عبد الرحمن البياتي في كتابه الشيخ محمود ، المرجع السابق ، ص٢٠٧ .

ان يفعلوا به ما فعلوا سنة ١٩١٩م بعدما يحصلون منه على ما يبغون ، ولهذا بدأ العمل بتأليف جيش ليتقدم به لمها جمة كركوك لضمها إلى حكمه.

وعلى اثر ذلك استطاعت القوات البريطانية مرة أخرى بعد معارك ضارية من احتلال السليمانية والقضاء على حكومة الحفيد، وقد أستمر حكم الحفيد لغاية ١٩/ تموز / ١٩٢٤م بعد أن استطاعت القوات العراقية التقدم حتى وصلت مدينة السليمانية واحتلتها ، ودفعت بقوات الشيخ محمود إلى خارج المدينة ، فأعيد تنظيم إدارة المدينة من قبل الحكومة العراقية ([١٣])، وقد اثمرت جهود رئيس الوزراء في تلك الفترة ياسين الهاشمي في اواخر عام ١٩٢٤م في تشتيت قوى الشيخ محمود الحفيد وتشديد الخناق عليه.

وبحلول عام ١٩٢٥م غير ياسين الهاشمي سياسته تجاه المنطقة الكُردية ، حيث تم عقد اجتماع مع المندوب السامي ووزيري المستعمرات ايمي ري والطيران صاموئيل هور من جانب وياسين الهاشمي من جانب أخر ليرد على اتهامات الهاشمي بخصوص تورط بريطانية بالتنسيق مع الشيخ محمود الحفيد مؤكداً أن بريطانية ضد أي عمل انفصالي يقوم به الشيخ الحفيد أو غيره ([١٤]) .

وقد صعدت السلطات البريطانية في كانون الثاني عام ١٩٢٥م من متابعاتها لتحركات الشيخ الحفيد وأتباعه لاجحاض هجوم الربيع للعام نفسه ، وفي نيسان عام ١٩٢٥م قامت العشائر المتحالفة مع الشيخ محمود الحفيد في أعمال مضادة للحكومة على محور (حلبجة / طاسلوجة / السليمانية) ، قام على أثرها رئيس الوزراء ياسين الهاشمي بجولات تفقدية إلى منطقة السليمانية في الأول من أيار من العام نفسه ، وأمر باحتلال حلبجة وجوارته عسكرياً ، وفي الثاني منه ١٩٢٥م عقد مؤتمراً في كركوك بأشراف المندوب السامي البريطاني وبحضور عدد من المسؤولين العراقيين والبريطانيين لغرض إخماد فعاليات الشيخ محمود الحفيد المتزايدة ، إذ تقرر : –

([١٣]) للمزيد راجع كتاب الشيخ محمود الحفيد ، المصدر السابق ، ص ٣٤٢ .

([١٤]) للمزيد راجع المصدر نفسه ،ص ٣٤٥ .

١ – ابدال الشرطة الكُردية بشرطة نظامية عربية نظراً لثبوت تعاون افرادها مع الشيخ الحفيد ([15]).

٢ – ضرب المناطق التي تتعاون مع الشيخ الحفيد او تتحالف معه بالطائرات بدون سابق انذار .

٣ – تخصيص جائزة قدرها (عشرين آلف) روبية لمن يقتل الشيخ محمود الحفيد أو يلقي القبض عليه ، وجائزة أخرى قدرها (عشرة آلاف) روبية لمن يقتل كريم فتاح بك

وأولاده (صابر ، خليفة ، يونس وعبد الله) او يلقي القبض عليهم ([16]) .

ولدى الرجوع إلى وقائع جلسة مجلس الوزراء في ١٣ حزيران ١٩٢٥م تبين لنا أن مقررات مجلس بخصوص مقدار المكافأة إلقاء القبض على الشيخ الحفيد أعلى مما ذكر هذا من ناحية ومن ناحية ثانية فان مكافاة قتل تختلف أيضاً عما ذكر انفا والنقطة الثالثة المهمة لا ندري من أين اتى الاستاذ سامي عبد الحافظ القيسي ، وجريدة التآخي ؟ بهذه المعلومات ، ولماذا لم يعد الباحث عبد الرحمن أدريس البياتي إلى مقررات مجلس الوزراء ؟ وكيف فات ذلك على الأستاذ المشرف أولاً ؟ واللجنة المناقشة ؟ وندرج أدناه النص المنشور بخصوص الموضوع:

([15]) للمزيد راجع المصدر نفسه ، ص ٣٤٩ .

وعند الرجوع إلى وقائع جلسة ٤ حزيران ١٩٢٥م القرار الأول – ... فقرر مجلس الوزراء الموافقة على أن يضاف إلى قوة شرطة السليمانية مائة شرطي خيال وثمانين شرطياً مشاة على أن يلغى الستون سوار الملحقون بالمديرين .

وقد وافق صاحب الجلالة الملك على قرار هذه الجلسة في ٦ حزيران حسب كتاب رئيس الديوان الملكي المرقم ٢٧٠ والمؤرخ في ١٩٢٥/٦/٦م .

– قرارات مجلس الوزراء الصادرة في نيسان وأيار وحزيران ١٩٢٥م ، سري ، خاص بالحكومة فقط، مطبعة الحكومة ، بغداد ، ص ٥٧ .

([16]) المصدر الأسبق نفسه ، ص ٣٤٩ ، نقلا عن سامي عبد الحافظ القيسي ، ياسين الهاشمي ودوره في السياسة العراقية بين عامي ١٩٢٢–١٩٣٦م ، ج/١ ، مطبعة حداد ، البصرة ، ١٩٧٥م ، ص ٢٨٥–٢٨٦ .وجريدة التآخي العدد ٣٦٩ ، ١٢ ايلول ١٩٦٨م .

القرار الرابع – تلي كتاب مستشار فخامة المعتمد السامي بالعراق المرقم بي أو ١٢٢ والمؤرخ في ٨ حزيران سنة ١٩٢٥م المتعلق بالجوائز التي تعطى على قتل بعض الأشخاص في السليمانية أو إلقاء القبض عليهم والمقترح فيه أن يكون مقدار الجوائز مائة آلف روبية وأن يقسم هذا المبلغ إلى ستين آلف روبية من أجل إلقاء القبض على الشيخ محمود وعشرين آلف روبية من أجل إلقاء القبض على كل واحد من الشخصين كريم فتاح بك وصابر وأن يكون المبلغ الذي يعطى على قتل احد هؤلاء الثلاثة أرباع الجائزة المعروضة من أجل إلقاء القبض عليهم فقرر مجلس الوزراء قبول هذا الاقتراح .

ووافق الملك على مقررات هذه الجلسة في ١٨ حزيران سنة ١٩٢٥م حسب كتاب رئيس الديوان الملكي المرقم ٢٨١ والمؤرخ في ١٩٢٥/٦/١٨م ([١٧]) .

٤ – حجز أملاك الشيخ محمود وزوجته عائشة خاتون وإيفاء الأضرار التي سببها من إيرادها ودخلها ([١٨])

وبعد انسحاب الجيش الفرنسي من أطنة بسبب اندحار الجيش اليوناني المغير على الأناضول وتفاهم الحكومة الفرنسية مع حكومة أنقرة برئاسة كمال

([١٧]) – قرارات مجلس الوزراء الصادرة في نيسان وأيار وحزيران ١٩٢٥م ، سري ، خاص بالحكومة فقط، مطبعة الحكومة ، بغداد ، ص ٦٥ – ٦٦ .

ثم في وقائع جلسة ٣٠ حزيران ١٩٢٥ القرار الثاني – تفويض المفتش الإداري بالسليمانية اعطاء الجوائز لنفس الغرض الوارد ذكره في القرار الرابع من مقررات جلسة ١٣ حزيران سنة١٩٢٥ لأشخاص غير افراد القوة الآثورية غير المنظمة بشرط ان يكون مقدار الجائزة ضمن المبلغ الذي وافق المجلس على تخصيصه في ١٣ حزيران سنة ١٩٢٥ ، ووافق الملك على مقررات الجلسة في ٩تموز سنة١٩٢٥ ، كتاب رئيس الديوان الملكي المرقم ٣٢٧والمؤرخ في ١٩٢٥/٧/٩.

– المصدر نفسه ، ص ٧٥ – ٧٦ .

([١٨]) وقائع جلسة ١٩ أيار ١٩٢٥ القرار الأول – تلي كتاب وزارة الداخلية المرقم ١٢٣١ والمؤرخ في ١٧/١٣ أيار سنة ١٩٢٥ والمقترح فيه حجز أملاك الشيخ محمود السليماني وزوجته عائشة خاتون وإيفاء الأضرار التي سببها من إيرادها ودخلها وذلك بمقتضى أحكام الفقرة (أ) من المادة ٢٧ من قانون دعاوي العشائر المدنية والجزائية فقرر مجلس الوزراء قبول الاقتراح المذكور على أن تعتبر الحكومة من جملة الدائنين .

وقد وافق الملك على مقررات الجلسة في ٢٣ مايس ، كتاب رئيس الديوان الملكي المرقم ٢٥٤ والمؤرخ في ١٩٢٥/٥/٢٣ . – المصدر نفسه ، ص ٣٢-٣٣ ، ٣٧ .

أتاتورك، كان من نتائج كل ذلك أن جعلت معاهدة سيفر لاغية وحلت محلها سنة ١٩٢٣م معاهدة لوزان .

التي استبعدت فكرة أعطاء حق تقرير المصير للأكراد على الضد من معاهدة سيفر التي تنص على أعطاء حق تقرير المصير للأكراد عموماً وأكراد تركيا خصوصاً واكتفت معاهدة لوزان بالعطف على الأقليات بصفة عامة ... مكتفية بالرغبة الخيرة للدول المتحالفة نحوهم.

ورغم أن معاهدة لوزان التي استبعد منها حق استقلال الأقليات لكننا نجد أن السلطات البريطانية كانت قد أصدرت بياناً مشتركاً مع الحكومة العراقية هذا نصه:-

(تعترف حكومة صاحب الجلالة والحكومة العراقية بحق الأكراد القاطنين ضمن حدود العراق بتأسيس حكومة كُردية ضمن هذه الحدود وتأمل من الأكراد على اختلاف عناصرهم أن يتفقون بأسرع ما يمكن على الشكل الذي يودون أن تتخذه تلك الحكومة وعلى الحدود التي يرغبون ان تمتد اليها وأن يرسلون مندوبيهم إلى بغداد لبحث علاقاتهم الاقتصادية والسياسية مع حكومتي إنكلترا والعراق) .

لما أنجزت لجنة الحدود الأممية تقريرها عن الخلاف العراقي التركي حول ولاية الموصل فجاء التقرير في ١١٣ صفحة من القطع الكبير مع أحد عشر خريطة ، وقد جاء في الصفحة ١١١ من هذا التقرير ما يلي بالنص ([١٩]) :

لو نظرنا في المسألة كلها معتبرين في ذلك مصالح الأهليين الذين يخصهم الأمر، فمن رأي اللجنة أنه من المستحسن عدم تقسيم المنطقة المتنازع فيها .

أن اللجنة استناداً على هذه البواعث ، وتقديرها كل حقيقة من الحقائق التي ذكرتها، ترى أن هناك حججاً مهمة تساعد على ارتباط كل المنطقة ، من جنوب خط

([١٩]) للمزيد راجع (تقرير عن مشكلة الحدود بين تركيا والعراق) ص ١١١ نقلاً عن الأستاذ عبد الرزاق الحسني ، تاريخ الوزارات العراقية ، ج/٢ ، ص ٢٧ .

بروكسل بالعراق ، ومن تلك الحجج خصيصاً الحجج الجغرافية والاقتصادية والشعور ، مع كل التحفضات المذكورة ، على أن تراعى الشروط التالية :

١ – يجب ان تبقى المنطقة تحت انتداب عصبة الامم لمدة ٢٥ سنة .

٢ – يجب مراعاة رغبات الاكراد فيما يخص تعيين موظفين اكراد لأدارة مملكتهم (كذا) وترتيب الأمور العدلية والتعليم في المدارس وان تكون اللغة الكُردية اللغة الرسمية في هذه الأمور .

وترى اللجنة انه في حالة ما إذا انتهت مراقبة عصبة الأمم بعد انتهاء الأربع سنوات التي ابرمت عليها المعاهدة البريطانية العراقية ([٢٠]) ولم يعطى الأكراد تعهداً بجعل إدارة محلية لهم فان معظم الأهليين يفضلون الأتراك على حكم العرب ا هـ ([٢١]) .

فلما تسلم مجلس عصبة الأمم هذا التقرير ادخله في جدول اعماله لشهر ايلول ١٩٢٥م وقرر في ١٧ من الشهر المذكور أن يستوضح من محكمة العدل الدولية في لاهاي عن نوع القرار الذي يجب أن يتخذه ، وهل يكون ذلك حكماً ؟ أو توصية أو توسطاً بسيطاً ؟

فقررت المحكمة المذكورة في ٢١ / ت ٢ / ١٩٢٥م :

١ – ان القرار الذي يصدره مجلس عصبة الأمم بمقتضى الفقرة الثانية من المادة الثالثة من معاهدة لوزان ، يلتزم به الطرفان المتخاصمان ، ويشتمل هذا القرار على تعيين الحدود بين تركيا والعراق تعيناً نهائياً .

٢ – إن القرار الذي يصدر يجب أن يكون بإجماع الآراء ويجتمع ممثلا الفريقين في التصويت ، على أن اصواتهم لا تحسب عند تصنيف الآراء للحصول على المجموع .

فاجتمع مجلس عصبة الأمم في ١٦ كانون الأول سنة ١٩٢٥م ، واتخذ قراراً تلقاه المعتمد السامي في بغداد في برقية خاصة هذا نصها:

([٢٠]) وقعت هذه المعاهدة يوم ١٢ / ١٠ / ١٩٢٢م .

([٢١]) للمزيد راجع تقرير مشكلة الحدود بين تركيا والعراق ، المصدر السابق .

١ – تكون الحدود بين العراق وتركيا على الصورة الآتية (هنا يبدأ بوصف جغرافي لخط بروكسل كما هو وارد في قرار المجلس المتخذ في ٢٩ /ت١ / ١٩٢٤م ([٢٢]).

٢ – المجلس يدعو الحكومة البريطانية إلى أن تعرض مهاهدة جديدة مع العراق تتضمن استمرار نظام الانتداب لمدة ٢٥ سنة ، كما هو مبين في معاهدة التحالف بين بريطانية العظمى والعراق ، التي صدقها المجلس في ٢٧ أيلول سنة ١٩٢٤م ، إلا إذا قبل العراق قبل انتهاء هذه المدة عضواً في عصبة الأمم ، وفقاً للمادة الأولى من ميثاق العصبة ، وإذا في خلال ستة أشهر من تاريخ هذا القرار قد ابلغ المجلس بتنفيذ الشرط المذكور في أعلاه، فسيعلن المجلس حينئذ أن قراره هذا أصبح قطعياً وسيبين التدابير اللازم اتخاذها لتأمين تحديد خط الحدود السابق وصفه على الأرض.

٣ – تدعي الحكومة البريطانية بصفتها الدولة المنتدبة إلى أن تعرض على المجلس التدابير التي ستتخذ من أجل أن تؤمن للأكراد من أهل العراق التعهدات المتعلقة بالإدارة المحلية التي أوصت بها لجنة التحقيق في استنتاجاتها الأخيرة .

٤ – تدعى الحكومة البريطانية بصفتها الدولة المنتدبة لتعمل على قدر الامكان وفقاً للاقتراحات الأخرى التي أوصت بها لجنة التحقيق بخصوص التدابير التي يحتمل أنها تؤمن السلام وتحمي جميع العناصر بصورة متساوية وكذلك بخصوص التدابير التجارية التي اشير اليها في التوصيات الخاصة من تقرير اللجنة ([٢٣]) .

وقد كتب نائب المعتمد السامي إلى الملك فيصل في ٤ كانون الثاني سنة١٩٢٦ يقول (أن أمام العراق احد الأمرين:

– قبول التمديد بالصيغة التي وضعتها حكومته أو التنازل عن الموصل للأتراك ، أما تعديل نص المعاهدة بموجب نظر الحكومة العراقية فأن الحكومة

([٢٢]) للمزيد راجع تاريخ الوزارات العراقية ، ج/٢ ، ص ٢٨ .

([٢٣]) للمزيد راجع المصدر السابق .

البريطانية ليست مستعدة له ، وكذلك المادة الإضافية التي يقترح مجلس الوزراء إدخالها على النص المقترح .

وقد أجتمع مجلس الوزراء بجلسته المنعقدة بتاريخ ١١ / ١ /١٩٢٦م واقر قبول المعاهدة الجديدة بشكلها المقترح ، ورفعت المعاهدة إلى المجلس النيابي في ١٨ كانون الثاني ليقرها ، وفي يوم ٢١ كانون الثاني، أجتمع المجلس النيابي على عادته البالغ عدد أعضائه ٨٨ نائب تغيب ١٠ منهم عن الجلسة وخرج من المعارضين ١٨ واعيدت علنية الجلسة بعد أن كانت سرية ووافق ٥٨ نائب من أعضاء المجلس على المعاهدة وفي اليوم التالي عرضت المعاهدة على مجلس الأعيان فوافق عليها﴿ للمزيد يراجع الملحق رقم (٢)﴾

وقد وافق مجلس عصبة الأمم في الحادي عشر من شهر آذار سنة ١٩٢٦م على مشروع قرار ينص على أن المجلس يعتبر المعاهدة العراقية – البريطانية لسنة١٩٢٦م كافية لاستمرار الانتداب لمدة خمس وعشرين سنة وفق الشروط التي وضعها المجلس ، ولذلك يعلن أن قراره المؤرخ في ١٦ كانون الأول ١٩٢٥م أصبح نهائياً وانه وافق على النقاط الواردة في الرسالة البريطانية المؤرخة في ٢ آذار ١٩٢٦ وعلى المعاهدة العراقية – البريطانية لسنة ١٩٢٦م باعتبارها منفذة لشروط المادة الثانية والعشرين من ميثاق العصبة، ووافق المجلس على أن يرسل إلى لجنة الانتدابات الدائمة المذكرة البريطانية المتعلقة بإدارة المناطق الكُردية في العراق (أنظر الملحق ٣) .

ورغم كل العمليات العسكرية والادارية التي قامت بها الحكومة العراقية بالتعاون مع البريطانيين التي نجحت في تحجيم دور الشيخ محمود الحفيد وتضييق الخناق عليه ، إلا أن ذلك لم ينهي الاضطرابات التي سادت المنطقة وعلى الرغم من كل ذلك ورغم حجم الخسائر الكبيرة التي أصابت قوات الشيخ الحفيد فأننا نراه يقوم في بين شهري آب وآيلول عام ١٩٢٥م بمهاجمة المواقع العسكرية في منطقة كفري لمرات عديدة ، ومن الأشياء المهمة بهذا الصدد الرسالة التي بعث بها المندوب السامي البريطاني ببغداد في ٤ تشرين الأول ١٩٢٥م إلى الشيخ الحفيد الذي كان يقيم في قرية الاجير والواقعة على الحدود

العراقية الإيرانية ، نلاحظ أن المندوب السامي في هذه الرسالة ([24])يجيب على تساؤلات الشيخ الحفيد أجابات حاسمة ونهائية إذ يبلغه أن مصير كُرستان أصبح مرتبطاً بالدولة العراقية ولا مناص من ذلك ، كذلك يؤكد له أن هذا الارتباط ليس له تأثير على السمة القومية لكُرستان الجنوبية (العراق) ، إذ ستكون الإدارات كُردية والتعليم والمخاطبات باللغة الكُردية ، ثم يقارن المندوب السامي بين أوضاع الكرد في العراق وإيران وتركيا فيذكر ان احوال الكرد في العراق أفضل من أحوالهم في إيران وتركيا .

أما القسم الثاني من الرسالة فينتقل فيه المندوب السامي البريطاني إلى مناقشة الشيخ الحفيد عن وضعه تجاه قضيته واتجاه الحكومة العراقية والسلطات البريطانية ، إذ حمله ما حصل لقومه من الإساءة ، وما حصل من خراب في المدن والقرى الكُردية ، كذلك يحاول المندوب السامي التأثير على معنويات الشيخ الحفيد وتثبيطه حين يخبره بأن محاولاته عديمة الفائدة ومصيرها الفشل بسبب دعم الحكومة البريطانية للقوات العراقية وأن مصير حركته الفشل ، كذلك يشير المندوب السامي إلى أن استمرار الشيخ الحفيد في مسلكه الحالي سوف يجعله يفقد السمة النظالية الوطنية ويتحول إلى مجرد (قاطع طريق) وسيفقد احترام الأخرين له بفقدانه شرف النضال القومي ، ثم يعود المندوب السامي لمغازلة الشيخ الحفيد بشكل غير مباشر ليعده بأنه سيستقبله ببغداد باحترام وتقدير وحسن معاملة وانه على استعداد لأن يناقش معه مستقبله ، وفي النهاية فمن الواضح أن هذه الرسالة تم صياغتها باسلوب دبلوماسي دقيق حملت في طياتها عبارات تحذيرية ومواقف حاسمة مثلما حملت في طياتها وعوداً وإغراءات في محاولة للتلاعب بمشاعر الشيخ الحفيد الشخصية ([25]) .

فأفضى ذلك إلى زوال حكمدارية الشيخ الحفيد من الوجود نهائياً سنة ١٩٢٦م ، وإلى إلحاق أراضيها (منطقة السليمانية وما حولها) بالحكومة العراقية بصيغة لواء من المملكة العراقية التي شكلت في تلك الفترة وإذا ما حاولنا تقييم

([24]) للمزيد يراجع كتاب عبد الرحمن ادريس البياتي ، المصدر السابق ، ص ٣٥٩ .

([25]) للمزيد يراجع المصدر السابق ، ص ٣٦١.

موقف الشيخ الحفيد في أطار مواقف الجهات البريطانية والأطراف العراقية نجده كان يمثل موقف صائباً في أطار تلك المواقف التي فرضت عليه فرضاً بحكم القوي على الضعيف ، والقبول بالأمر الواقع ، وكما يبدو أن بريطانية استطاعت في تلك الفترة أن تهيئ مواقف مؤيدة للحكومة العراقية في دعمها بمطالبها تلك ، وفي تبني الجمعيات والاحزاب في وسط وجنوب العراق ذلك ، كونها ترفض بشكل قاطع فصل ولاية الموصل عن العراق ، من خلال التلاعب بالمشاعر القومية العربية والدعاية الضخمة التي قامت بها الحكومة العراقية باشراف ومساعدة الإنكليز على المستوى الداخلي والخارجي ، علماً انه هناك إختلاف كبير بين الموصل كمدينة معروفة وكولاية يشكل الأكراد أغلب سكانها وتشكل المناطق الكُردية أغلب مساحتها .

مما أدى إلى أبراز موقف كُردي متطابق مع الموقف العربي وبالتالي تهيئة الموقف الدولي الذي يذكر بصدده الاستاذ عبد الرحمن ادريس البياتي انه كان بشكل عام يتجه صوب اعادة تلك الولاية الى العراق ونسي الباحث ان بريطانية في تلك الفترة كانت الإمبراطورية التي لاتغرب الشمس عن أراضيها أي هي صاحبة الموقف الدولي أو المهيمنة عليه ؟.([٢٦])

ومتى كانت هذه الولاية تابعة للعراق حتى يتم إعادتها اليه ؟ الذي جرى في ذلك التاريخ هو ضم هذه الولاية للعراق أو المملكة العراقية الناشئة في ذلك التاريخ وليس إعادة تلك الولاية.

وفي الوقت الذي كان الإنكليز يحرضون الطليان واليونان والبلغار على التوسع في آسيا الصغرى والأضطرابات الواسعة تعم الأقسام الجنوبية الشرقية من تركيا من ديار بكر وماردين إلى الحدود الإيرانية من جهة الشرق ، والإشاعات التي تقول أن الإنكليز لا يكتفون بولاية الموصل وإنما ستمتد منطقة نفوذهم إلى منطقة وان ([٢٧])(للمزيد راجع الملحق رقم (١– ب) بصدد برنامج السياسة الإنكليزية في بلاد الأكراد عام ١٩٢٥م والإشارة الواردة فيه لهذه المدينة وأهمتها الاقتصادية).

([٢٦]) للمزيد راجع المصدر السابق ، ص ٣٧٨ .

([٢٧]) مرة ثانية تنجح بريطانية في استخدام سياستها التي عرفت بها (تهديد تركيا بالتقدم نحو المنطقة الكُردية) ، بعد ان نجحت قبل ذلك باستخدام نفس السياسة ﴿ الترهيب والترغيب ﴾ مع العراق (في حالة عدم قبولهم بالمعاهدة فأن ذلك سيعني ضياع ولاية الموصل) .

مما اضطر الأتراك إلى قبول المفاوضات مع الإنكليز على أساس التقارب بين تركيا والعراق بعد ان مدد الانتداب البريطاني على العراق الى (٢٥) عام بموجب المعاهدة الجديدة ولما أنست بريطانية هذه الرغبة ، تقدمت بتاريخ ١١ آيار سنة١٩٢٦م الحكومة العراقية لائحة للمعاهدة المرغوب عقدها مع الحكومة التركية (ننبه على أهمية ملاحظة ذلك، بريطانية هي التي أعدت هذه المعاهدة لا العراق ولا تركيا).

وقد كان لقرار مجلس الوزراء العراقي بجلسته المنعقدة يوم ٢٢ ايار ١٩٢٦ اثره في تذليل الصعوبات القائمة في وجه المفاوضات بين بريطانية وتركيا ، فوافقت الحكومة التركية على عقد المعاهدة التي اقترحتها الحكومة البريطانية ؟ ، عليه تم إيفاد وكيل القائد

العام للقوات المسلحة العراقية السيد إلى أنقرة لينوب عن العراق في توقيع المعاهدة المقترح عقدها بين بريطانية والعراق وتركيا ([28]) وقد وقعت المعاهدة في ٥ حزيران ١٩٢٦م بأنقرة ، وعلى أثرها تم الاتفاق بموجب المادة الرابعة عشر من المعاهدة على الاستمرار بقبول ١٠ ٪ من حصة العراق من شركة النفط التركية لمدة ٢٥ عام .

وفي ١٢ حزيران وافق مجلس النواب والأعيان على المعاهدة وأقرها بالاجماع ثم وقعها الملك فيصل بحسب الاصول وتبادل نسخها مع تركيا في ٦/١٨ (حزيران) ١٩٢٦م ([29]).

في ٤ / ٩ (ايلول) ١٩٢٦م قصد مركز ناحية خورمال (التابعة لقضاء حلبجة) كل من مستشار وزارة الداخلية المستر كوونواليس وسكرتير المعتمد السامي الكابتن هولت ، والمفتش الاداري البريطاني للواء السليمانية واجتمعوا بالشيخ الحفيد لمدة ثلاث ساعات لوضع الشروط التي من شأنها ان تعيد الأمن والنظام الى نصابيهما في كُرستان الجنوبية وتمنع الزعيم الكُردى الحفيد من التدخل في سياسة الحكومة ، فتوصل المتفاوضون الى اقرار اسس

([28]) للمزيد يراجع تاريخ الوزارات العراقية ٢ :٦٧ .

([29]) للمزيد راجع المصدر السابق ، ٢ : ٧٤ .

عرضتها الحكومة على الشيخ الحفيد بصورة رسمية في ٩/١٠ (تشرين الاول) ١٩٢٦م ، وفي نهاية الاجتماع عاد البريطانيون الى بغداد وسافر الشيخ الحفيد الى مقره .

وفي منتصف كانون الاول ١٩٢٦م وقعت الحكومة العراقية شروط الاتفاق الذي تم الاتفاق عليه واعادتها الى الشيخ الحفيد ليوقع بدوره فيها إلا انه اخذ يساوم ويماطل وما لبث ان كتب الى المعتمد السامي في ٢٧ من هذا الشهر يقول انه مستعد لتوقيع الشروط المرسلة اليه مع السيد احمد البرزنجي على شرط ان تنفذ:

(الوعود التي قطعتها بريطانية العظمى الى عصبة الأمم المتعلقة بمطالب الأكراد وحقوقهم السياسية المشروعة ... ويجب تسليم ناحية بنجوين على الأقل لتكون محلاً لإقامة أولئك اللذين يرون راي بخصوص حقوق الأكراد الملية) ([٣٠]) .

وقد رد المعتمد السامي على هذا الطلب (عصبة الأمم لم تعترف بما تدعون بأنه من مطاليب الاكراد الاستقلال وانما اشترطت لزوم مراعاة رغائب الاكراد وذلك بأن يكون الموظفون من العنصر الكُردى ، وان تكون اللغة الكُردية اللغة الرسمية ، وقد وافقت الحكومتان العراقية والبريطانية على قبول هذا الشرط ، وقامتا بانجاز ما تعهدتا به ... . الخ)

وقد رفض الشيخ الحفيد الآذعان لهذا الجواب فسيرت الحكومة قوات نظامية تعززها القوات البريطانية الجوية واحتلت بنجوين بعد معارك استبسل فيها الجنود والثوار كما يذكر المؤرخ العراقي السيد عبد الرزاق الحسني ([٣١]) ، وفي ٢٠/٤ (نيسان) ١٩٢٧م رسخت اقدامها فيها وكتب الشيخ الحفيد إلى المعتمد السامي يطلب تدخله لوقف القتال وعرض استعداده لقبول الشروط التي ارسلت اليه سابقاً ، فأذاعت الحكومة بياناً في ٢٤ / ٦ /١٩٢٧م جاء فيه:-

---

([٣٠]) للمزيد راجع المصدر السابق ، ٢ : ١٢٣ .

([٣١]) للمزيد راجع المصدر السابق ، ص ١٢٤ .

بيان

كانت الحكومة العراقية في ٩/ تشرين الاول / ١٩٢٦ عرضت على الشيخ محمود الحفيد رئيس بعض عشائر العصابات (كذا ورت) التي كانت تعبث بالأمن خلال السنوات الثلاث الأخيرة ، شروط تتخلص فيما يلي:

أ – ان لايدخل الشيخ محمود ولا بعض اقاربه المعنيين الى الاراضي العراقية الا بأذن من الحكومة العراقية.

ب – يتعهد الشيخ بعدم التدخل مطلقاً او تشجيع الأخرين على التدخل في أمور الحكومة العراقية سواء كان ذلك في السليمانية او في أي محل أخر من العراق ، وان يبتعد كل الابتعاد عن الاشتراك في أي عمل سياسي يمس العراق .

ج – أن يرسل نجله الثاني المسمى بابا علي لتحصيل العلم في بغداد تحت رعاية الحكومة.

وكان قد اشترط عليه أيضاً ان لايكون للعفو عنه من الوجهة السياسية تأثير على حقوق الأشخاص الذين يرغبون باقامة الدعاوى عليه في المحاكم .

وقد تعهدت الحكومة مقابل ذلك أن تعيد للشيخ الحفيد أملاكه المصادرة ، على أن يدير شؤونها وكيل ترضاه الحكومة العراقية ، وان تعفو عن عدد معين من اتباعه وفق الشروط المتعلقة بكل منهم ، عدى نفر قليل منهم اتهموا بجرائم فظيعة . لكن الشيخ الحفيد لم يقبل بهذه الشروط بالسرعة المطلوبة بل أخذ يماطل ويحاول أطالة المفاوضات ، ثم لما أحتلت القوات العراقية في ٢٠ نيسان سنة ١٩٢٧م منطقة بنجوين عارضت بعض عصابات الشيخ وحاولت المقاومة فلم تفلح ولما رأى الشيخ محمود الحفيد أن الحكومة العراقية شيدت سرايا في تلك المنطقة ومقر للشرطة ومخفر على الطريق التي تصل بنجوين بالسليمانية ، وانها عازمة على توطيد ادارة ثابتة هناك ، اضطر الى الاذعان والخضوع فارسل في غرة الشهر الجاري نسخة الى بنجوين من الشروط المذكورة موقعاً عليها بتوقيعه الخاص يحملها نجله بابا على الذي وصل بغداد في ١٤ الجاري ثم جاء الشيخ محمود نفسه الى بنجوين في ١٧ الجاري لمقابلة المتصرف وهناك انجزت الترتيبات القاضية بتسليم أفراد

عصابته الذين يشملهم العفو وفي اليوم التالي عاد الشيخ الى ايران واستتب الأمن في تلك الربوع والمؤمل بعد هذا الحسم أن تسود السكينة والطمأنينة جميع أرجاء لواء السليمانية الذي هو اغنى الوية العراق ، وهي حالة تبشر بالنجاح والتقدم .

مدير المطبوعات

بغداد ٢٤ حزيران ١٩٢٧

وفي يوم ٢٨ حزيران /١٩٢٧م طار رئيس الوزراء الى السليمانية ليتفقد الأحوال العامة في تلك الأنحاء واجتمع بالشيخ الحفيد واقنعه بزيارة بغداد فلبى الشيخ هذه الرغبة وجاء الى بغداد في اليوم الرابع من شهر تموز ١٩٢٧م ، فسلم ولده (بابا علي) بحسب الشروط وعاد الى مقره خلال ايام .

وفي تقرير دار الاعتماد البريطانية المرفوع الى عصبة الامم لبيان مديرية المطبوعات المذكور انفاً تلخيص وتهذيب وتأديب (رفع عبارة العصابات التي اطلقتها الحكومة العراقية على الثوار الاكراد) ، والشيء المثير فيما تقدم في البيان هو كيف يلتقي رئيس الوزراء حكومة محترمة بشيخ عصابة ؟ أليس في هذا اهانة إلى الحكومة قبل ان تهين من حاولت اهانته ؟ .([٣٢])

وبتاريخ ٢٠ تموز بعث عدد من وجوه الأكراد واقطابهم إلى سكرتير عصبة الأمم عدة برقيات يحتجون فيها على خلو معاهدة ٣٠ تموز عام ١٩٣٠م من اي إشارة لقضية استقلال كُرستان فاتخذ مجلس العصبة القرار التالي حول هذه الاحتجاجات:

(لما كنا لم نجد لعصبة الأمم قراراً يبرر طلب أصحاب العريضة في انشاء حكومة كُردية تحت اشراف العصبة ، ولما لم يكن لهذا الطلب من مستند في اعمال مجلس العصبة ولا يمكن تأييده إلا بتفسير القرارات التي توصل اليها مجلس عصبة الأمم في ١٦ كانون الأول ١٩٢٥م عندما الحقت المنطقة التي

([٣٢]) للمزيد حول تقرير دار الاعتماد البريطانية يراجع المصدر السابق ص ١٢٥ ، نقلا عن
Report By H ·B · M·Q·to the ···league of Nations for the year ١٩٢٧ P·٢٢·

يعيش بها أصحاب العريضة بالعراق تفسيراً خاطئاً ولما كانت تلك القرارات تقتضي معاملة الأكراد معاملة خاصة لم تضمن لهم تماماً كما تقول اخر المعلومات لدى الدولة المنتدبة وباعطائهم بعض الضمانات التي تخص الأمور المحلية ويبدو انها لم تتحقق حتى الأن فأن لجنة الانتدابات الدائمة قررت أن توصي المجلس بما يأتي :-

١ - ان يرد عريضة وجوه الأكراد ما يتناول منه غرض تأليف حكومة كُردية تحت اشراف عصبة الأمم .

٢ - أن يطلب الى الدولة المنتدبة أن تلاحظ فيما اذا كانت التدابير التشريعية والادارية التي تضمن للأكراد الوضعية التي هم اهل لها ، ينظر اليها بنظر الاعتبار وتوضع موضع التنفيذ دون ما نقص أو تباطؤ .

٣ - أن ينظر بحكمة اشتراط اتخاذ تدابير تضمن للأكراد مثل هذه الوضعية اذا ما تخلص العراق نهائياً من وصاية الدولة البريطانية وقد أيدت الحكومة البريطانية لمجلس العصبة أن الحكومة العراقية قائمة بتنفيذ كافة تعهداتها تنفيذاً فعلياً .

لكن الأكراد لم يكتفوا بقرار عصبة الأمم المذكور أعلاه واستمروا في الاحتجاج لديها ، وكانت من جملة عرائض احتجاجاتهم هذه العريضة : -

(إلى فخامة المعتمد السامي بواسطة المفتش الإداري - السليمانية

سكرتير عصبة الأمم - جنيف

اشارة للمراسلات المتبادلة نرجو عرض النقاط التالية للنظر فيها:

لم ينفذ شيء من مقررات عصبة الأمم فيما يتعلق بالأكراد منذ ١٦ /١٢ / ١٩٢٢م وهو التاريخ الذي الحقت كُرستان الجنوبية الى عرب دجلة والفرات (الحكومة العراقية في بغداد).

وفي عام ١٩٢٩م قدم الأكراد مضبطة طلبوا فيها تطبيق قرارات عصبة الأمم ولكن لم ينظر بطلبهم ، وفي شباط ١٩٣٠م رفع مندوبوا الأكراد تقريراً الى فخامة المعتمد السامي صادف عين المعاملة ، وفي مارت - اذار - قدم هؤلاء المندوبون تقريراً آخر طالبين فيه تطبيق حقوق الأكراد المعترف بها ولكن لم يحصلوا على جواب .

وكانت عصبة الأمم تعرف جيداً أن الأكراد لم يعودوا يستطيعون البقاء مع العرب ، وعلى ضوء هذه المعلومات أصدرت العصبة قرارها المشهور في هذا الخصوص:

منذ حل البرلمان واعلان نص المعاهدة الإنكليزية —العراقية الجديدة من قبل الوزارة الحاضرة وجد الأكراد ان حقوقهم كلها قد أهملت بهذه المعاهدة ، ورأى الأكراد بصورة جلية انه بعد تصديق وإبرام المعاهدة المذكورة سيدخلون تحت العرب بلا قيد وشرط ، الأمر الذي لا يتفق وقرار عصبة الأمم ، ويخالف رغائب الأكراد في نفس الوقت ، وعليه فقد هاج الأكراد من زاخو الى خانقين وطالبوا كلهم بلسان واحد بحقوقهم شفوياً وتحريرياً، وقد أجاب العرب على هذه المطاليب بإجراء قتل عام في السليمانية حيث استعملت الرشاشات والأسلحة بدون قيد حتى أن رئيس وزراء العرب وصف هذه الحادثة بكونها مشابهة لحادثة كربلاء التاريخية ، وعلاوة على هذه الاعتداءات سُجن المتنورين الأكراد ووجوههم ، ونفي بعضهم ، بعد أن هضمت حقوق الأكراد بهذه الكيفية المحزنة أصبح من الواضح أن الأكراد لم يعد باستطاعتهم البقاء متحدين مع العرب وعليه فقد قرر الأكراد الانفصال عن العرب انفصالاً تاماً .

ان الحكومة البريطانية التي قبلت الانتداب على العراق مدفوعة بعوامل إنسانية شريفة ستصغي بلا شك إلى مطاليبنا المشروعة التالية ، وتقنع العرب بمشروعية المطاليب المذكورة .

١- تشكيل دولة كُردية ضمن الحدود الطبيعية الممتدة من زاخو إلى ما وراء خانقين، وتخلية هذه المنطقة من قبل العرب عسكرياً ومدنياً ، وتسليمها إلى الحكومة الكُردية

٢- إبقاء المنطقة المذكورة أعلاه تحت الانتداب البريطاني كدولة كُردية إلى أن تصدر عصبة الأمم قرارها في هذا الشان.

٣- اطلاق سراح المسجونين والمنفيين بمناسبة اضطرابات السليمانية في الحال.

٤- نقل جميع الضباط والموظفين الأكراد من المناطق العربية إلى المناطق الكُردية.

نأمل من فخامتكم الاجابة بعطف على المطاليب الآنفة الذكر ونرجو قبول احتراماتنا الصميمية .

١٠ تشرين الأول سنة ١٩٣٠م

ذكرنا سابقاً أن الحكومة العراقية منعت الشيخ الحفيد من دخول العراق حسب معه عام ١٩٢٧م ، فلما تم التوقيع على معاهدة ٣٠ / ٦ (حزيران) / ١٩٣٠م وقيام أكراد السليمانية بالحركة التي أشرنا اليها ، ادى كل ذلك الى دخول الشيخ الحفيد العراق مع جمع مسلح من أتباعه وينقل الاستاذ الحسني أنه بدأ يحرض على العصيان بمنطقة شهربازار ([٣٣]) وما لبث أن قدم طلباً إلى المندوب السامي البريطاني في بغداد كرر فيه وجوب ترك الحكومة العراقية منطقة كُردستان من زاخو إلى خانقين وانشاء حكومة كُردية تحت الانتداب البريطاني.

فأنذرته السلطات العراقية بوجوب ترك العراق فلم يحفل بأنذارها فأتخذ مجلس الوزراء في جلسته المنعقدة بتاريخ ١٦/ تشرين الأول / ١٩٣٠م قراراً بالموافقة على كل الاقتراحات الخاصة بتأديبه من خلال تجريد حملة عسكرية عليه .

وقد تعاونت قاعدة الطيران في كركوك والسليمانية مع القوة المهاجمة وقد استمرت الحركات التأديبية ضد الشيخ الحفيد لمدة ستة أشهر تكبدت الحكومة العراقية والشيخ الحفيد خلالها خسائر جسيم وقد أشاع البعض أن للإنكليز دخل بتهييج الشيخ الحفيد لتمكين الحكومة العراقية من أسره وليصبحوا في حل من الوعود التي منوه بها وقد أرغمه الجيش العراقي على الفرار ثم الى تسليم نفسه للحكومة في ١٣ / ٥ /١٩٣١م ، فجاءت به إلى السماوة ثم نقلته إلى الناصرية ثم إلى عانة ، واخيراً سمحت له الإقامة ببغداد بعد أن قررت مصادرة أملاكه ([٣٤]) لتطوى بعد ذلك صفحة الشيخ الحفيد وصفحة

([٣٣]) للمزيد راجع تاريخ الوزارات العراقية ، ٣ : ١٢٧ .

([٣٤]) للمزيد راجع المصدر السابق ، ص ١٢٩ .

حكومته الفتية التي يبدو لنا مما تقدم من مراجعتنا السريعة لأهم الأخبار المتعلقة بتاريخ حكمدارية الشيخ الحفيد أن الإنكليز كانوا قد استخدموا سياسة الترغيب والترهيب مع الحكومة العراقية أولاً من خلال تقديم الدعم لها للقضاء على حركة استقلال الأكراد الممثلة بحركة الشيخ الحفيد هذا ومن ناحية ثانية في إجبارها القبول بتمديد المعاهدة لمدة (٢٥) عام بالصيغة التي وضعتها الحكومة البريطانية أو التنازل عن الموصل للأتراك في عام ١٩٢٦م ، هذا ما يتعلق بالجانب العراقي .

اما ما يتعلق بالجانب التركي فانها بعد تمديد المعاهدة لمدة (٢٥) عام مع الحكومة العراقية ونجاحها في إجبار الأتراك القبول المعاهدة الإنكليزية – العراقية – التركية هذه المعاهدة التي اعدتها بريطانية نفسها وترسيم الحدود مع العراق بعد أن نجحت ضغوطها ودعاياتها التي اطلقتها بصدد عدم الاكتفاء بالموصل اولاً وانها عازمة على التقدم إلى منطقة وان (المقصود كُرستان تركيا) وثانياً نيتها بتأسيس مملكة كُرستان واختيار الملك علي ملك الحجاز السابق ملكاً عليها([٣٥]) .

ويبدو لنا أن الساسة الأتراك قد سلموا منذ الجولة الأولى بالضربة القاضية ورضوا بالأمر الواقع خاصة وأن الحكومة التركية كانت في بداية تأسيسها وأن بريطانية كان لها ما لها من وزن وتأثير على المسرح الدولي في تلك الفترة ، ويبدو أن الساسة الأتراك فضلوا أن يكسبوا صداقة بريطانية منذ تلك الفترة .

والسؤال بعدما تقدم هو هل كانت بريطانية جادة فعلاً في تأسيس هذه المملكة التي تتعدى حدودها كُرستان العراق ؟ وهذه المملكة التي لوحت وصرحت وهددت بقيامها ؟ وهل الوضع الدولي كان مهيأ في حينه لقيام هكذا دولة ؟ خاصة إذا ما علمنا إذا ما علمنا أن تلك الفترة شهدت قيام واستقلال اكثر من دولة في المنطقة كانت تابعة سابقاً للدولة العثمانية .

([٣٥]) للمزيد راجع جريدة الفيحاء السنة الثالثة العدد ١٢٣الصادرة بتاريخ ٢٦ /اذار/ ١٩٢٦م .

اما بخصوص الأسباب التي كانت وراء فشل حكومة (حكمدارية) الشيخ الحفيد إضافة إلى عامل تغير سياسة بريطانية ودول الحلفاء إزاء الاكراد :

١- لعل من أوائل الأسباب وأهمها هو عدم اتفاق الاكراد على زعيم واحد أو عدم وجود زعيم يتفق عليه كل الاكراد اولاً لاعلى مستوى العراق (كُرستان الجنوبية) فقط ولا على مستوى باقي اجزاء كُرستان الاخرى .

٢- تفشي الفقر والجهل وانتشار النظام الاقطاعي بين الأكراد وسيطرة شيوخ العشائر عليهم كان وراء ضياع هذه الدولة الفتية بسبب التنافس بين هؤلاء الشيوخ وولاءاتهم المتباينة التي تنطلق من مصالحهم الخاصة الضيقة وأنانياتهم وعدم شعورهم بأهمية الفرصة التي توفرت لهم في ذلك الوقت .

٣- عدم احتضان واستيعاب الدولة الكُردية الفتية للكوادر الكُردية المتعلمة ذوات الخبرة الإدارية والعسكرية والسياسية والفنية (ضباط الفيالق والجيوش والولاة السابقين والمتصرفين والكتاب والمحاسبين والأدباء والشعراء وغيرهم)

٤- ضعف الخطاب السياسي والإعلامي الكُردى في ذلك الوقت وعدم الاستفادة والتعامل مع الظرف الدولي في ذلك الوقت بحنكة سياسية كان يفترض وجودها خاصة بعد استقلال شعوب المنطقة والمرتبطة بالدولة العثمانية من البلغار واليونان والآرمن وقبرص والدول العربية ... الخ .

٥ – عدم وجود برنامج سياسي موحد يشمل كل مناطق كُرستان ويلبي طموحات الإنسان الكُرستاني في كل اجزاء أرضه .

٦ – عدم التنسيق والاتفاق بين أولي الأمر (الزعماء والقادة المتنفذين) في أجزاء المناطق الكُرستانية في ذلك الوقت.

٧ – التفرد في القرار وقيام الثورات الكُردية باوقات متفاوتة مما سهل على القوى المضادة أن تتفرد بها الواحدة بعد الأخرى في ذلك الوقت (ثورة الحفيد في العراق / ثورة سمكو إيران / ثورة سعيد بيران في تركيا ، ..... الخ).

ملحق رقم (١)

أ–موقف الأكراد السياسي عام ١٩٢٥م من وجهة نظر كاتب عربي([٣٦])

كان الأكراد سابقاً خاضعين لحكومة فارس مدة تزيد عن القرنين ، فثاروا على هذه الحكومة في القرن السابع عشر وانظم معظمهم إلى المملكة العثمانية، وقد خسروا منذ ذاك العهد وحدتهم السياسية .

وشاء دهاء السلطان عبد الحميد أن يفرق كلمتهم عملاً بالقاعدة السياسية المعلومة : فرق تسد فجلب إلى الآستانة الزعماء المتنفذين وأبعدهم عن بلادهم وقضى عليهم أن يعيشوا بالقرب منه في فروق، وابتعاد الزعماء عن أشياعهم أضعف سلطانهم، وهم لا يزالون حتى يومنا هذا منقسمين على أنفسهم.

وحاولت السياسة الروسية في هجماتها أثناء الحرب العامة ١٩١٥ – ١٩١٦م ، أن تثير شعور الأكراد القومي ليكونوا لها عوناً على محاربة الترك ، كما فعل الحلفاء مع سكان الأقطار العربية ، لكن فشلت روسيا لما ابناه من أسباب التفرقة وعدم تمكنها من جمع كلمة الشعب الكُردى حول زعيم واحد[٣٧] .

ونزيد على هذا ما يسببه اجتياح كل أجنبي بلاداً غريبة ، فأنه إذا توفق في إيقاظ النيام وتنبيه الأفكار والعواطف إلى ذاك الشعور القومي ، يوقظ في الوقت نفسه سوء الظن في النفوس ، لما يراه الشعب الثائر من البون الشاسع بين وهم الوعود الخلابة والام الحقيقة الرائعة ... ومتى نفرت نفوس الجماعة من سياسة أمة مخاتلة مخادعة قلما ترجع إلى انتمائها ثانية والوثوق بمواعيدها .

لم تنجح محاولة الترك في ضم شتات الأكراد واخضاعهم إلى سياستهم وسلطانهم رغم استعمالهم الدين (وكم استعمل الأتراك العامل الديني للوصول إلى مأربهم) والأكراد مثلهم سنيون .

([٣٦]) للمزيد راجع كتاب الانتداب وروح السياسة الإنكليزية ، تاليف راشد طبارة ، بيروت ، ١٩٢٥م ص ١٠٦ .

([٣٧]) يعد راي هذا الكاتب في تحليله بكتابه المشار اليه اعلاه من اقدم وربما هو أوائل الكتاب وان كتابه هذا هو أول الكتب العربية التي شخصت وتطرقت إلى ذلك في تلك الفترة .

يعتقد الأكراد انهم عنصر اسمى قدراً وأعلى شرفاً من الترك فكيف يخضعون لمن دونهم، ولاسيما القبائل والعشائر التي تقطن في الجبال فهي ظلت فعلاً مستقلة لا تنقاد إلى سلطة حاشا سلطة مشايخها ، ولا تخضع إلى قانون ما عدا تقاليدها وعاداتها .

وأظهرت السلطات التركية عجزاً كلياً في اخضاع هاتيك العشائر حتى في اعز أيام منعتها ولم يجرأ قوادهم وجنودهم على التوغل في كثير من النواحي مثل (درسيم) خوف بطش العشائر وإذا كان يتعسر اليوم جمع شتات الأكراد عموماً وتنظيم معيشتهم وتأسيس وطن قومي واحد لهم لأنقسامهم على انفسهم وتدخل العوامل الأجنبية بين زعمائهم فهم لا يزالون مع هذه قوة هائلة في تلك الأراضي السحيقة والجبال الوعرة التي يستطيعون فيها أن يردوا القوات المنظمة على أعقابها مهما كان عددها ولاسيما أنهم القابضون على ممراتها وطرقها وهم يستفيدون من كل حال يكيد بجيرانهم فانقضت مثلاً عشائر درسيم عام ١٩١٦م على فيلق تركي في رجعته من جبهة القفقاس وبددت شمله بالقرب من ماما ختوم ونهبت أمواله وذخائره ، وتشاهد الحملات الإنكليزية والروسية الصعوبات نفسها كلما أرادت أن تتقدم إلى حدود العجم .

ب- برنامج السياسة الإنكليزية في بلاد الأكراد عام ١٩٢٥م في نظر كاتب عربي:

لم تشأ السياسة الإنكليزية بعد الحرب العظمى أن تسمح بوجود أمة قوية مثل الأمة التركية في سبيلها إلى طريق الهند وهذا ما يشاهد دوماً في أعمالها كلما نهضت أمة لتجعل لها مكانة حرة تحت الشمس وهذا ما شاهدناه فيها منذ القدم وما على القارئ إلا أن يراجع ما قلناه أنفاً عن مقاومة محمد علي الكبير في مصر وما له إلا أن يذكر ما أخذته لنفسها من الحيطة في البلاد العربية يوم وعدت بإنجاز الحلف العربي ولم تعمل إلا على بث الجراثيم القاتلة فيه ... ونعيد هذا ونكرره حتى لا يبقى بعد ذلك مجال للوهم المتسرب إلى نفوس بعض اللذين وثقوا في الوعود الإنكليزية ، فخدعهم ذاك الدهاء وهذا برهان آخر عن عدم إخلاص البريطانيين في قضية الحلف العربي ... لم تشأ اذن

سياساتهم أن ترى بعد الحرب أمة تركية قوية في طريقها إلى الهند وصرفوا هممهم إلى تأييد نفوذهم في الموصل([38]) فبينما كانت هذه المنطقة داخلة في مؤامرات سايكس بيكو تحت النفوذ الفرنسي اجتهدوا أن يبطلوا هذا الاتفاق الأول ، ونجحوا في إلغائه في معاهدة سان ريمو وأدخلوا الموصل ضمن دائرة نفوذهم وتخلى عنها الفرنسيون.

ولما تم لهم أمر الموصل قاموا ينادون بتأسيس مملكة كُردية كبرى مستقلة حتى يجعلوا

الأتراك بين نارين ، نار حامية تصب عليهم من اليونان الزاحفين على الأستانة والمضيق والمتوغلين في الأناضول عن طريق أزمير ونار ثانية يقوم بتذكيتها الأكراد المستقلين في شمال العراق ([39]) .

جند الإنكليز عام ١٩١٩م الكتائب من الكلدان والنسطوريين يرأسهم ضباط وأمراء عسكريين من الإنكليز ([40]) للدفاع عن الطريق الواقع بين أرومية والموصل وكانوا قد شرعوا بتحقيق ذلك البرنامج عام ١٩١٨م ، سواء كان بمعاونة الجيوش اليونانية بخرق شروط الحياد الدولي، أو بتنظيم القوى المسلحة في بلاد الأكراد ، لكنه برنامج قضى عليه الفشل برمته ، فانتصرت جيوش مصطفى كمال على اليونانيين في صقاريا وازمير وتم ذلك بطردهم إلى البحر، وأنتصر الزعيم التركي على ما كان قد دبره الإنكليز في بلاد الأكراد فأرسل إلى القبائل الكُردية السيد السنوسي الذي جائهم بأسم الدين وطيب خاطرهم وسكن من غلوائهم بعد أن كانت السياسة الإنكليزية قد بعثت اليهم بخيرة ضباطها المشهورين بلين العريكة والدهاء وبعد أن أهاجتهم باسم الحرية والإستقلال عام ١٩٢١م وحملتهم على مهاجمة الجيوش التركية بجوار سيواس.

([38]) المقصود ولاية الموصل

([39]) شهادة مهمة لا أدري لماذا لم يستفد منها أساتذتنا مؤرخي الكرد الأجلاء ، وهي صدى مهم للتاثير الذي احدثته ثورة الحفيد في تلك الفترة على المستوى العربي والإقليمي .

([40]) للمزيد يراجع المقالة التي نشرتها مجلة العلوم السياسية في باريس ، في تشرين وكانون الأول عام ١٩٢١م عن الكلدان بقلم المسيو Niktin نيكتن .

لكن إذا فشل البرنامج الإنكليزي فيما يخص الترك بأنهم ما يزالون في الموصل يحتلونها يفاوضهم الترك بشأنها وعند كتابة هذه السطور علمنا بوجود اللجنة الدولية ببغداد التي أوكل اليها حل هذه القضية التي تحولت على ما نظن إلى مسألة حدود نهائية ، ولانعتقد أن الإنكليز يسلمون بالموصل لما علمناه من اهميتها الحربية والسياسية فضلاً عن اهميتها الاقتصادية كيف لا وهي نقطة مركزية لينابيع البترول الهامة التي تمتد بلا انقطاع حتى زاخو بجوار مدينة وان ، ملاصقة في سيرها نهر بوكام احد فروع دجلة ويبلغ طول هذه المسافة من الأراضي البترول ما يعادل على التقريب الف ميل ، واتساع الأراضي يبلغ ٢٦ الف ميل مربع (كما ينقل رشاد طبارة عن الفرع البريطاني المتخصص بالبترول المسيو بواده بارد المؤسس الإمبراطوري بلندن) ([٤١])

ملحق رقم (٢)

نص المعاهدة العراقية – البريطانية لعام ١٩٢٦م

صاحب الجلالة البريطانية وصاحب الجلالة ملك العراق

أن جلالة ملك المملكة المتحدة بريطانية العظمى وايرلندة والممتلكات البريطانية وراء البحار، امبراطور الهند من الجهة الواحدة .

وجلالة ملك العراق من الجهة الأخرى.

بناء على رغبتهما في أن ينفذا تنفيذاً كاملاً الشروط الواردة في قرار مجلس جمعية الأمم المؤرخ في اليوم السادس عشر من شهر كانون الأول سنة ١٩٢٥م ، الذي يعين الحدود بين تركية والعراق وفقاً للمادة الثالثة من معاهدة الصلح الموقعة في لوزان في اليوم الرابع والعشرين من شهر تموز سنة ١٩٢٣ ، تلك الشروط التي مؤدها : أن العلاقات بين الفريقين المتعاقدين الساميين المعينة الآن في معاهدة التحالف ، وفي تعهد حكومة صاحب الجلالة البريطانية الذين وافق عليهما مجلس جمعية الأمم في اليوم السابع والعشرين من شهر ايلول سنة ١٩٢٤، يجب أن تستمر لمدة خمس وعشرين سنة ، ما لم يقبل العراق ،

([٤١]) كتاب الانتداب وروح السياسة الإنكليزية ، ص ١١١ .

بموجب المادة الأولى من عهد جمعية الأمم ، عضواً في الجمعية المذكورة، قبل انقضاء هذه المدة ، واضعين نصب أعينهما النية التي أعرب عنها بالمقابلة كل من الفريقين المتعاقدين الساميين في بروتكول اليوم الثلاثين من شهر نيسان سنة ١٩٢٣، ([٤٢])

بخصوص عقد اتفاقية جديدة تنظم ما يكون بعد ذلك من العلاقات بينهما .

قد قررا أن يؤمنا القيام بالشروط المذكورة ، بواسطة معاهدة جديدة ، وعينا وكيلين لهما مفوضين لهذا الغرض وهما :-

من قبل جلالة ملك المملكة المتحدة بريطانية العظمى وايرلندة والممتلكات البريطانية وراء البحار ، امبراطور الهند برنارد هنري بورديللون سي . ايم جي ، القائم بأعمال المعتمد السامي في العراق لصاحب الجلالة البريطانية .

ومن قبل جلالة ملك العراق ، عبد المحسن بك السعدون رئيس وزارة الحكومة العراقية ووزير الخارجية. اللذين بعد أن تبلغ كل منهما أوراق أعتماد الآخر ووجدها طبقاً للاصول الصحيحة المرعية ، قد اتفقا على مايأتي :

([٤٢]) ((نحن الموقعان ادناه ، أحدنا من قبل صاحب الجلالة ملك بريطانية ، والآخر من قبل صاحب الجلالة ملك العراق ، قد اجتمعنا في هذا اليوم الواقع في ٣٠ نيسان سنة ١٩٢٣م مسيحية ، الموافق لليوم الرابع عشر من شهر رمضان المبارك سنة ١٣٤١هـ ، بعد ان فوضنا بموجب الاصول لأجل التوقيع على البروتكول الآتي ، الملحق بمعاهدة التحالف المعقودة بين صاحبي الجلالة في يوم ١٠ تشرين الأول سنة ١٩٢٣مسيحية ، الموافق لليوم ١٩ من شهر صفر ١٣٤١ هـ :-

بروتكول

قد تم التفاهم بين الفريقين الساميين المتعاقدين على انه ، رغماً عن نصوص المادة ١٨ يجب أن تنتهي المعاهدة الحالية عند صيرورة العراق عضواً في جمعية الأمم ، وعلى كل حال ، يجب أن لا يتأخر انتهاؤها عن اربع سنوات من تاريخ إبرام الصلح مع تركية ، وليس في هذا البروتكول ما يمنع عقد اتفاقية جديدة لأجل تنظيم ما يكون بعد ذلك من العلاقات بين الفريقين الساميين المتعاقدين ، ويجب الدخول بينهما لأجل ذلك الغرض ، قبل انتهاء المدة المذكورة أعلاه ، وللبيان قد وقع المفوضان المختصان هذا البروتكول)) .

كتب ببغداد عن نسختين اثنتين في اليوم الثلاثين من شهر نيسان ١٩٢٣مسيحية ، الموافق لليوم الرابع عشر من شهر رمضان المبارك سنة ١٣٤١ هجرية .

عبد المحسن السعدون	P . Z . Cox
رئيس وزراء الحكومة العراقية	المعتمد السامي لجلالة ملك بريطانية في العراق

المادة الأولى : أن الأحكام الواردة في المادة الثامنة عشر من المعاهدة المنعقدة بين الفريقين المتعاقدين الساميين الموقعة في بغداد في اليوم العاشر من شهر تشرين الأول سنة ١٩٢٢م ، الموافق لليوم التاسع عشر من شهر صفر سنة ١٣٤٠هـ ([٤٢])، وفي البروتكول الموقع في بغداد في اليوم الثلاثين من شهر نيسان سنة ١٩٢٣م ، الموافق لليوم الرابع عشر من شهر رمضان المبارك سنة ١٣٤١هـ ، يلغى منها ماله تعلق بمدة المعاهدة المذكورة ، وتبقى المعاهدة المذكورة معمولاً بها لمدة خمس وعشرين سنة ابتداء من اليوم السادس عشر من شهر كانون الأول سنة ١٩٢٥ ، ما لم يصبح العراق عضواً في جمعية الأمم قبل انقضاء المدة المذكورة ، وكذلك الاتفاقات المختلفة المعقودة بين الفريقين المتعاقدين الساميين ، الملحقة بمعاهدة اليوم العاشر من شهر تشرين الأول سنة ١٩٢٢ الآنفة الذكر، تبقى فيما يخص مدتها المجعولة تابعة لمدة المعاهدة المذكورة، معمولاً بها للمدة المنصوص عليها في هذه المعاهدة، وأما في الخصوصيات الأخرى فلا تمس أحكامها.

المادة الثانية: يتفق الفريقان المتعاقدان الساميان، على أنهما فورا، بعد أبرام هذه المعاهدة وموافقة مجلس جمعية الأمم عليها، يواصلان النظر بجد ونشاط في المسائل التي وضعت موضع البحث بينهما قبلاً ، بخصوص تعديل الاتفاقيتين الناشئتين عن المادتين السابعة ([٤٤]) والخامسة عشر ([٤٥]) من معاهدة اليوم العاشر من شهر تشرين الأول سنة ١٩٢٢.

([٤٢]) المادة ١٨ – تصبح هذه المعاهدة نافذة العمل ، حالما تصدق من قبل الفريقين الساميين المتعاقدين ، بعد قبولها من المجلس التأسيسي ، وتظل معمولا بها لمدة عشرين سنة . وعند انتهاء هذه المدة تفحص الحالة ، فإذا ارتاى الفريقان الساميان المتعاقدان أنه لم يبق من حاجة اليها ، يصير انتهاؤها ، ويكون أمر الإنهاء عرضة للتثبيت من قبل جمعية الأمم ، مالم تدخل المادة السادسة في حيز التنفيذ قبل ذلك التاريخ ، وفي الحالة الأخيرة ، يجب أن يبلغ أشعار الإنهاء إلى مجلس جمعية الأمم . ولا مانع للفريقين الساميين المتعاقدين من إعادة النظر ، من وقت إلى أخر في شروط هذه المعاهدة وشروط الاتفاقيات المنفردة الناشئة عن المواد ٧ و ١٠ و ١٥ بقصد ادخال ما يتراءى مناسبته من التعديلات ،
حسبما تقتضيه الظروف الراهنة آنئذ .

وكل تعديل يتفق عليه الفريقان المتعاقدان الساميان ، يجب أن يبلغ إلى مجلس جمعية الأمم .

([٤٤]) يتعهد جلالة ملك بريطانية بأن يقدم من الإمداد والمساعدة لقوات جلالة ملك العراق المسلحة ، ما يتفق عليه من وقت إلى أخر الفريقان المتعاقدان الساميان ، وتعقد بينهما اتفاقية منفردة لتعيين مقدار هذا الإمداد ، وهذه المساعدة ، وشروطها ، وتبلغ هذه الاتفاقية إلى مجلس جمعية الأمم .

المادة الثالثة: يتعهد جلالة ملك بريطانية ، وذلك من غير المساس باحكام المادة السادسة([46]) من معاهدة اليوم العاشر من شهر تشرين الأول سنة ١٩٢٢ المتعلقة بادخال العراق في جمعية الأمم ، أو بأحكام المادة الثامنة عشر من المعاهدة المذكورة ، التي تجيز تعديل أحكام المعاهدة المذكورة، او احكام بعض من الاتفاقيات الملحقة بها، في أي وقت كان بشرط موافقة مجلس جمعية الأمم، بأن ينظر بجد ونشاط في المسألتين الآتيتين عند حلول الوقت الذي كان ينبغي أن تنتهي فيه معاهدة اليوم العاشر من شهر تشرين الأول سنة ١٩٢٢ ، بموجب بروتكول اليوم الثلاثين من شهر نيسان سنة ١٩٢٣ ، ثم بعد ذلك في فترات متتابعة ، مدة كل منها اربع سنوات إلى أن تنقضي مدة الخمس والعشرين سنة المذكورة في هذه المعاهدة ، او إلى أن يدخل العراق في جمعية الأمم : -

(١) هل في استطاعته الإلحاح في إدخال العراق في جمعية الأمم ؟

(٢) إن لم يكن في استطاعته ذلك ، ففي مسألة تعديل الاتفاقيات المبحوث عنها في المادة الثامنة عشرة من معاهدة اليوم العاشر من شهر تشرين الأول سنة ١٩٢٢ ، بناء على التقدم الذي بلغته مملكة العراق ، او بناء على أي سبب أخر.

هذه المعاهدة، الموضوعة باللغتين الإنكليزية والعربية، اللتين يعول على النص الإنكليزي منهما في حالة الاختلاف، يقتضي إبرامها ويجب تبادل وثائق الإبرام في اقرب ما يمكن ، وللبيان قد وقع الوكيلان المفوضان هذه المعاهدة ، واثبتا ختميهما عليها .

كتب ببغداد في اليوم الثالث عشر من شهر كانون الثاني سنة ١٩٢٦ ميلادية الموافق لليوم الثامن والعشرين من شهر جمادى الآخر سنة

([45]) المادة ١٥ - تعقد اتفاقية منفردة لتسوية العلاقات المالية بين الفريقين المتعاقدين الساميين ، ينص فيها من جهة على تسليم حكومة جلالة ملك بريطانية إلى حكومة العراق ، ما يتفق من عليه من المرافق العمومية ، وعلى تقديم حكومة جلالة بريطانية مساعدة مالية ، حسبما تقتضيه الحاجة في العراق ، من وقت إلى آخر ، وينص فيها من جهة أخرى على تصفية حكومة العراق تدريجياً جميع الديون المتكبدة في هذا السبيل ، وتبلغ هذه الاتفاقية إلى مجلس جمعية الأمم .

([46]) المادة ٦ - يتعهد جلالة ملك بريطانية بأن يسعى بادخال العراق في عضوية جمعية الأمم في اقرب ما يمكن .

١٣٤٤هجرية عن ثلاث نسخ تودع واحدة منها في خزانة سجلات جمعية الأمم في جنيف ، ويحتفظ كل من الفريقين المتعاقدين الساميين بواحدة منها .

B • H •Bourdillon	عبد المحسن السعدون
القائم بأعمال المعتمد السامي في العراق	رئيس وزراء الحكومة العراقية
لصاحب الجلالة البريطانية	ووزير الخارجية

لذا رفعت وزارة الخارجية البريطانية نص المعاهدة الجديدة إلى مجلس عصبة الأمم ، مرفقة بمذكرة سرية تحت رقم اي ٦٥ – ٤٤ – ١٣٦٧ وتاريخ ٢ اذار ١٩٢٦م وهي:

١ – امتثالاً للدعوة الموجهة في المادة الثانية من القرار الذي دونه مجلس عصبة الأمم في ١٦ كانون الأول ١٩٢٥م، أمرني الوزير السير أوستن تشمبرلن، أن أقدم في طية المعاهدة الجديدة المعقودة بين بريطانية العظمى والعراق الموقع عليها في بغداد في ١٣ كانون الثاني سنة ١٩٢٦م لعرضها على المجلس.

٢ – قبل المجلس بموجب القرار المؤرخ في ٢٧/ ايلول ١٩٢٤م بشروط معاهدة التحالف المعقودة بين بريطانية العظمى والعراق ، والمشفوعة ببعض التعهدات المعطاة من قبل حكومة جلالة الملك بكونها منفذة فيما يخص العراق لأحكام المادة ٢٢ من ميثاق عصبة الأمم .

اشترط المجلس بموجب المادة الثانية من القرار، الذي اتخذه في كانون الأول الماضي، الشرط الأخير القائل بأن النظام المقرر بمعاهدة التحالف الأنفة الذكر والتعهدات ، ينبغي أن تبقى معمولا بها إلى مدة معينة .

أما الأسباب الموجبة لتمديد مدة معاهدة التحالف، فقد نص عليها بالمادة الأولى من المعاهدة الجديدة . وعند تقديم هذه المعاهدة إلى المجلس، تعلن حكومة جلالة الملك أنها ستعتبرها ما بقيت نافذة الحكم، ملزمة للتعهدات التي أعطتها إلى المجلس في أيلول ١٩٢٤م، وأنها ستستمر على العمل بمقتضاها.

٣ – وهكذا تستطيع الآن حكومة جلالة الملك أن تنبئ المجلس بأن الشروط الواردة ذكرها في المادة الثانية من القرار المؤرخ في كانون الأول

١٩٢٥م قد نفذت، وانه قد اتخذت التدابير اللازمة لتأمين ابقاء النظام الحالي لمدة ٢٥ سنة كما وافق عليه المجلس في أيلول ١٩٢٤ إلا إذا دخل العراق ، وفقاً لأحكام المادة الأولى من الميثاق في عضوية العصبة قبل انقضاء تلك المدة.

٤ – نصت المادة الثالثة، من المعاهدة الجديدة، على النظر من وقت لآخر في مسألة دخول العراق في عصبة الأمم.

٥ – تعهدت حكومة جلالة الملك ، بمقتضى المادة الرابعة من تعهداتها التي أيدها المجلس في أيلول ١٩٢٤ ، بعدم موافقتها على تعديل أي حكم من معاهدة التحالف ، إلا إذا وافق مجلس العصبة على ذلك . تتعهد بهذا نفس التعهد بخصوص معاهدة ١٣ كانون الثاني ١٩٢٦ ، لتشمل هذه التعهدات جميع الاقتراحات التي يمكن تقديمها بنتيجة المذاكرات المتصور اجراؤها في المادتين الثانية والثالثة من المعاهدة الجديدة ، لتغيير أو تعديل احكام الاتفاقيات الملحقة بالمعاهدة المعقودة في ١٠ تشرين الأول ١٩٢٢ .

٦ – فبإزاء هذه الإيضاحات ، ترجو حكومة جلالة الملك بأن يقوم المجلس الآن بالعمل كما هو المتصور في المادة الثانية من قراره الذي اتخذه في كانون الماضي ، فيعلن أن قراره في خصوص الحدود التركية – العراقية أصبح قطعياً.

٧ – أن المعاهدة المؤرخة في ١٣ كانون الثاني صدق عليها الآن من قبل مجلس العموم البريطاني ومجلس الأمة العراقي .

٨ – أما بخصوص المادة الثالثة من قرار المجلس المؤرخ في كانون الأول الماضي ، فاني مقدم في طيه مذكرة تتعلق تتعلق بإدارة المناطق الكُردية في العراق لطلاع مجلس العصبة عليها .

٢ آذار ١٩٢٦ التوقيع : لانسلوت أولفنت

ملحق رقم (٣)

إدارة المناطق الكُردية في العراق

نص المذكرة المتعلقة بادارة المناطق الكُردية ، التي اشار اليها لانسلوت أولفنت في الفقرة الثامنة من مذكراته السرية المرقمة اي ٦٥- ٤٤- ١٣٦٧ والمؤرخة ٢ اذار سنة ١٩٢٦م.

١ – تتضمن الفقرة الثالثة من قرار مجلس عصبة الأمم في خصوص الحدود التركية – العراقية مايلي:

تدعى حكومة بريطانية ، بصفتها دولة منتدبة ، لان تعرض على المجلس التدابير الادارية التي ستتخذ لتأمين الضمانات اللازمة إلى الأكراد المبحوث عنها في قرار لجنة الحدود الأممية ، في خصوص الإدارة المحلية التي أوصت بها اللجنة المشار اليها في أحكامها النهائية.

٢ – وقد كانت توصيات لجنة الحدود المتعلقة بالأكراد المشار اليها في قرار المجلس على الوجه التالي:

يقتضي أن تؤخذ بنظر الإعتبار الرغبات التي أظهرها الأكراد القائلة بلزوم تعيين الموظفين الذين هم من أصل كُردى إلى بلادهم، ولزوم توزيع العدالة، ونشر التعليم في المدارس، وجعل اللغة الكُردية اللغة الرسمية في جميع هذه الوظائف.

٣ – ذكر وزير المستعمرات في خطابه الذي القاه أمام المجلس في ٣ أيلول ١٩٢٥م، عندما أشار إلى هذا الموضوع، أن النظام الاداري الحاضر قد ساعد على تطبيق معظم توصيات اللجنة وهذه الإفادة مستندة تماماً إلى الحقائق التالية المتعلقة بالتدابير المتخذة من قبل الحكومة العراقية لإدارة المناطق التي يسود بها العنصر الكُردى.

٤ – أن ثلاثة واربعين ، من مجموع سبعة وخمسين موظفاً المستخدمين من قبل وزارتي المالية والداخلية في المناطق الكُردية هم أكراد ، بينما هناك تسعة موظفين أكراد مستخدمين في الوظائف في المناطق غير الكُردية ، وكان التنقيص جار بصورة تدريجية في عدد الموظفين غير الأكراد المستخدمين في مناطق

كُردية . وأن سياسة استخدام الأكراد فقط دون غيرهم، وحينما يوجد من له أهلية ورغبة الاستخدام، جارية بكل مواظبة .

٥ – تستخدم وزارة العدلية ثلاثة عشر موظفاً ﴿ حكاماً ورؤساء كتبة ﴾ في المناطق الكُردية ، عشرة منهم اكراد ، وتجري المرافعة باللغة الكُردية ، وتحرر محاضر الجلسات في السليمانية وكوي سنجق التابع إلى لواء أربيل بالكُردية ، وترتبط بها الترجمة العربية عند إحالة الدعوى إلى محكمة الاستئناف أو محكمة التمييز ، ويستخدم ستة موظفين اكراد في عين الوظائف في مناطق غير كُردية .

٦ – اما الدوائر الأخرى، غير المبحوث عنها انفاً ﴿ كالوقف ، والبرق والبريد، والأشغال العمومية، والسجون والكمارك، والري والطابو، والزراعة ﴾ فتستخدم خمساً وخمسين موظفاً في المناطق الكُردية ثمانية وثلاثون منهم اكراد، في حين أن ثمان وسبعين كُردياً يستخدمون في مناطق غير كُردية.

٧ – ويأخذ الأكراد ايضاً تمام حصتهم في الاشتراك في إدارة الحكومة المركزية، فأن عينين من مجموع عشرين عيناً هما كُرديان ﴿ لأن الآخرين نصف اكراد ﴾ واربعة عشر مندوباً من مجموع ٨٨ هم اكراد، وان وزير المالية هو كُردي، كما أن وزير الأشغال والمواصلات كذلك.

٨ – يؤلف الأكراد نحو ١٨ بالمئة من مجموع سكان البلاد ، وأن ٢٤ بالمئة من مجموع قوة الشرطة هم اكراد ، وفي الجيش يؤلفون ١٤ بالمئة ، في حين أن ٢٣ بالمائة من مستخدمي السكك الحديدية هم اكراد، ويبلغ مجموع الأفراد المستخدمين في الشرطة والجيش والسكك الحديدية ما ينيف على ٢٠،٠٠٠ منهم اكثر من ٤٠٠٠ أو ٢٠ بالمئة أكراد .

٩ – يوجد في المناطق الكُردية خمس وعشرون مدرسة ، منها خمس مختصة بالمسيحيين، وتستعمل فيها اللغات الكلدانية والعربية . اما لغة التعليم في الست عشرة مدرسة المتباقية ، فهي الكُردية . إن اللغة الرئيسية للتعليم في المدارس الأربع الباقية . حيث تلامذتها من نصارى واكراد هي العربية . على انه تستعمل الكُردية للإيضاح بكل حرية ، وعدد المعلمين

المستخدمين في هذه المدارس (٥٢) ولكنهم ، ما عدا ثمانية ، هم أكراد وهؤلاء الثمانية هم عرب وكلهم يعرفون الكُردية . ومعظمهم يستخدم في تعليم العربية ، التي لابد من استعمالها لتقدم المعارف، وقد كان عددهم ثلاثة عشر منذ مدة قصيرة فخفض عددهم مؤخراً اكثر.

١٠ – وعلاوة على ذلك يوجد هناك أثنان وعشرون كُردياً ، وعدد كبير ممن يحسنون الكُردية من العرب والتركمان ، يستخدمون كمعلمين في مدارس غير كُردية خارج المنطقة الكُردية ، وستعلمون ، بناء على ما تقدم ، أن سياسة التعليم المتبعة الآن ، منطبقة تماماً مع توصيات اللجنة لتطلب التطورات الواقعة أي تعديل في هذه السياسة سوى أجراء زيادة في عدد المدارس عندما تتمكن البلاد من أجراء ذلك .

١١– جمعت الارقام الآنفة الذكر من سجلات المركز ، وهي لاتشمل الفراشين ، وصغار الكتبة (حيث يجري تعينهم من قبل السلطات المحلية) وربما كان العدد الوارد في هذه السجلات هو أقل من العدد الحقيقي للاكراد المستخدمين لأنه لم يدخل في صنف الموظفين الاكراد، سوى الذين ثبت كونهم كذلك بصورة قطعية.

ومعظم الموظفين سجل جنسيته كعراقي فمن المحتمل أن يكون من بينهم من هو كُردى في الحقيقة ليس معلوماً كذلك في المركز .

١٢ – أما بخصوص استعمال اللغة الكُردية ، فلا يجب أن يغرب عن البال ، أن الكُردية قبل الحرب لم تكن مستعملة، كواسطة للمخابرة، لا بصورة رسمية ولا خصوصية ، لقد كان هناك كمية لايستهان بها من المؤلفات الكُردية في الشعر، الا ان التطور الذي حدث في لغة الكتابة، وجعلها واسطة للمخابرة ، أنما يعود الى مساعي الموظفين البريطانيين . وكان المستعمل سابقاً الفارسي، والتركي، والعربي. أن أستعمال الكُردية كتابة لم ينتشر بعد في لواء الموصل، حيث تستعمل التركية والعربية، وقد أنتشر بالتدريج في لواء أربيل حيث أعترف بها مؤخراً اللغة الرسمية للمخابرة مع دوائر الحكومة. أما السليمانية فحصلت منذ بضع سنين على جريدة كُردية ، واستعملت فيها منذ مدة الكُردية

المكتوبة للمخابرة في الشؤون الرسمية ، والشؤون الخصوصية. وأن العمل الذي بدات به حكومة الأحتلال يتمم من قبل الحكومة العراقية بكل أخلاص . تصدر في بغداد جريدتان بالكُردية . ويتخذ الآن كل تدبير ممكن لاعطاء الحرية ليس في أستعمال اللغة الكُردية فقط بل للتشويق على أستعمالها بكل فعالية .

١٣ – قد اصبح من المسلم به أن المعلومات المتقدم ذكرها تؤيد حصول اتفاق بين السياسة الكُردية، التي اوصت بتعقبها لجنة الحدود، وبين تلك المتخذة من قبل الحكومة العراقية.

١٤ – وربما كان اكبر برهان على أن الحكومة العراقية تقدر تماماً ما يترتب عليها من المسؤولية تجاه الأماني الكُردية، وأسطع دليل على رغبتها في الدوام على سياستها الحرة الحاضرة، بأن تمنح جميع الوسائل اللازمة لترقية الآداب الكُردية، وتحقيق اماني الأكراد، في ضمن الدولة العراقية، هي العبارة التالية المقتبسة من الخطاب الذي ألقاه رئيس الوزارة العراقية في مجلس النواب في ٢١كانون الثاني ١٩٢٦م فقد قال:

سادتي: لايمكن ان تعيش البلاد مالم تعط جميع العناصر العراقية حقوقها ، ينبغي أن نمنح الاكراد حقوقهم، وينبغي أن يكون موظفوهم من بينهم، يجب أن تكون لغتهم اللغة الرسمية ، ويجب أن يتلقى ابناؤها الدروس في المدارس بلغتهم (تصفيق) ومن المحتم علينا أن نعامل جميع العناصر ، سواءا كانوا مسلمين أو غير مسلمين بالحق والعدل ، وأن نمنحهم حقوقهم .

١٥ – وبعد اعلان هذه السياسة التي قابلها المندوبون العراقيون بمزيد الاستحسان، وزع المنشور الأتي ذكره على جميع الوزارات :

((لا شك أن معاليكم أطلعت قد أطلعتم على الخطاب الذي ألقاه فخامة رئيس الوزراء في مجلس النواب ، والمنشور في الجرائد في اليوم التالي . يتضمن هذا الخطاب السياسة التي انتهجتها الحكومة ، والتي ستنتهجها في ادارة المناطق الكُردية ، وذلك بأن يكون الموظفون اكراداً، وان تكون اللغة الرسمية اللغة الكُردية ، وعليه فقد امرني فخامته بأن ارجو معاليكم ان تبذلوا جهدكم في تطبيق هذه السياسة ، والتمسك بها في جميع مايتعلق بمؤسسات المنطقة المبحوث عنها)) .

١٦ – اما البينة الأخرى على نية الحكومة العراقية ، فتجدونها في الخطابات المتبادلة ، بمناسبة الوليمة المعطاة في دار الاعتماد للاحتفال بأمضاء المعاهدة الجديدة . فقد بين فخامة وكيل المعتمد السامي في خطابه ما ترمي اليه الحكومة العراقية على الوجه التالي:

((يجب أن يكون غرض الحكومة العراقية جعل العناصر التي يتألف منها العراق ابناء صادقين للدولة العراقية، وغرضها كذلك، وهي تعمل هذا العمل الافضل بالتشويق على التمسك بالاديان والجنسية لا التثبيط ، أن الكُردى ليس عربياً اكثر من ان يكون الاسكوجي انكليزياً ، ولايمكن أن تجعلوه وطنياً صادقاً للعراق باجباره على استعمال اللغة العربية أو العادات العربية ، وباختصار لا بمحاولة جعله عربياً جيداً ، بل بأن يعطي جميع الوسائل والتشويقات لاجل أن يكون كُردياً جيداً ، وهذه الوحدة في الدولة التي هي لابد منها لتقدم الدولة ، لايحصل بابادة العادات الخصوصية التي تجري عليها العناصر المختلفة ، بل بتشويقهم على التمسك بها ، وأن يمهد للجماعات المختلفة طريق التقدم على المنوال الذي يستحسنه كل منهم وهذه هي السياسة التي جريتم عليها وحكومتكم ، وهذا العمل يفيد أكثر من كل شيء في سبيل اقناع عصبة الأمم بأهلية العراق في الانخراط في سلك عضويتها)).

١٧ – وقد أشار جلالة الملك فيصل إلى الموضوع في خطابه الجوبلي قائلاً: ((أن من بين الوظائف المهمة ، المترتبة على كل عراقي صادق، هو تشويق اخيه الكُردى العراقي على التمسك بجنسيته، والالتحاق به في الانضواء تحت العلم العراقي، رمز سعادة البلاد وسعادة الجميع المادية والعقلية وسيكونون باتحادهم واشتراكهم أعضاء عاملين لإسعاد الوطن المشترك. ولا أشك في أن كل عراقي صادق يشترك معي في هذا الشعور نحو جميع العناصر الموجودة في بلادهم)) اهـ .

لندن في ٢٤شباط ١٩٢٦م (٤٧)

---

(٤٧) للمزيد يراجع جريدة ((الوقائع العراقية)) الرسمية : العدد ٩٣٥ بتاريخ ١٩ كانون الثاني ١٩٣١م وكتاب تاريخ الوزارات العراقية ، ج/٢ ، ص ٥٢ .

حکومەتی خوارووی کوردستان،
لەبەردەم شالاوی ڕاگەیاندنی دژدا
(بە نموونەی ڕۆژنامەنووسیی)

❖ د. محەمەد دلێر ئەمین میسری

پێشەکی

ڕاگەیاندن، بە هەموو جۆرو بەش و ڕەگەزەکانیەوە،پرۆسەی گەیاندنی پەیامی سەرچاوەیە، بۆ کەس یان ناوەندێکی دیاریکراو، بە مەبەستی گۆڕینی ئاراستە و ورووژاندنی جۆرێك لە خولیاو هەوڵی سەپاندنی بیرو گۆڕانی ئاکارو بزاوتی سیاسی‌یان کۆمەلآیەتی .... هتد. ئەکرێ بلێین وەك دامەزراوەیەکی کۆمەلآیەتی کارئەکات و پێداویستیەکی ژیانی ڕۆژانەیە، بەپێی سەردەم و قۆناغ و کات, شێوە و ناوەڕۆك و کەناڵی گەیاندنی ئەگۆڕێ وەك ئۆتوگریت ئەڵی: دەربڕینی بابەتیانەی هزر و گیان و ئارەزوو و ئاراستەی جەماوەری لە یەك کاتدا ."١"

دیارە ئەم خواست و ئارەزووانە وەك هەر دیاریەکی تری ناو بواری فیکری‌و سەرنج و ئارەزووی خۆسەپاندن لە ململانێ و دژایەتیدایە، جا لە نێوان دوو کەس یان دوو گروپ و دوو نەتەوەدا بێت.

لەبواری سیاسەت و داخوازی میللیدا، هەمیشە خواستی سەربەخۆیی و ڕزگاری بوون لەژێر هەژموونی داگیرکەر, ڕووبەڕووی سەرکوت و پەلاماربوونەوە بۆتەوە, سەرەتا بە هێرشی ڕاگەیاندن و دواتر بە هێرشی لەشکر و گرتن و وێرانکاری.

بەمانایەکی‌تر پرۆسەی ڕاگەیاندن دوو باڵەو بە دوو ئاراستەی دژ بەیەك کارئەکەن، ڕاگەیاندن و ڕاگەیاندنی دژ (الاعلام و الاعلام المضاد) ئەکرێ هەر یەکەیان بۆ مەرامی خۆی هەموو شێوازێکی ڕەواو ناڕەوا بەکاربەرێ، بەلآم زیاتر ڕاگەیاندنی دژ پەی بە ڕێگا چەوتەکان ئەبات و لە کاتی شەڕی جەستەیدا, شەڕی دەروونی خەست ئەکاتەوەو هەموو شێوازە گونجاوەکانی بەکاردەهێنرێ.

قۆناغی یەکەمین دەسەڵاتی سیاسیی کورد لە سەدەی پێشوودا،لەگەڵ ئەوەی توانی ڕۆژنامە نووسیی وەك کەناڵێکی نوێ و مۆدێرن بە مەبەستی بڵاوکردنەوەی خواست و ئامانجەکانی بەکاربهێنێ و قەڵەمی ئەدیب و نووسەرە دیار و ناودارەکان لەسەر خوانی پیشەیەکی شارستانی کۆبکاتەوە, لەگەڵ ئەوەشدا ڕاگەیاندنی دژ بە شێوەی زارەکی و بڵاوکراوە, بەردەوام کاری کردووە و هەوڵی بەردەوامی داوە پێگەی دەسەڵاتەکە لەق بکات و متمانەی لە ناو خەڵکدا بخاتە بەر گومان و ڕێگا بۆ داگیرکەران خۆش کات کە ئەو بەشە سەربەخۆیەی کوردستانی باشوور بخەنەوە ژێر ڕکێفی داگیرکەری نوێ و جارێکی تر بیلکێنەوە بە عێراقێکی پڕ کێشەی ئیتنی و مەزهەبی‌و کۆمەڵایەتی, دیارە ئەو هەوڵی دژە ڕاگەیاندنە بەشێکی کاریگەر بووە لە بەرنامە سەربازی و بۆمباباران و هەڵگەڕانەوەی هۆزو خێڵەکان.

ئەم توێژینەوەیە هەوڵێکە بۆ دیاریکردنی ڕەگەزەکانی ڕاگەیاندنی دژ لەو سەردەمەدا،ئاشکراکردنی سەرداوەکانی ئەو هەولانە بەو بەڵگە و نموونانەی لە ڕۆژنامەکاندا باس کراون لەگەڵ ئەو چالاکی یە سنووردارەی دەستە بژێر لەو بارودۆخە ئاڵۆزەدا ئەنجامیان داوە بۆ ڕەوینەوەی ئەو تەمتومانە لەسەر خواستە ڕەواو بەرنامە سیاسیەکەی.

هەڵگیرسانی شەڕی دەروونی
لەدوای شەڕی یەکەمی جیهانییەوە

"ئەو کاتەی ئینگلیز وەك براوەیەکی شەڕ لە مانگی ئازاری ۱۹۱۷ دا بەغدای داگیر کرد، لە هەوڵی خۆ نزیك کردنەوە بووە لە کورد و کەوتە ناردنی پەیامی دۆستانە و بەڵێن نامە و گفتی شیرین لە ڕێگای ڕۆژنامەی ((تێگەیشتنی ڕاستی)) یەوە کەلە سەرەتای ۱۹۱۸ دا لە بەغدا بە زمانی کوردی دەردەچوو (مێجەرسۆن) کە پێشتر وەك گەڕیدەیەك بە ناوی (میرزا غولام حوسەینی شیرازی یەوە)"[۲] هاتبووە کوردستان و شارەزایی باشی لە ئاکارو بیروڕای کورداندا هەبوو، سەرنووسەرو بەڕێوەبەری بوو، هەوڵی دا لە ڕێگای ئەو ٦٧ ژمارەیەوە , کورد لە سۆزە ئاینییەکەی دابڕی کە زیاتر بەلای دەوڵەتی عوسمانی و تورکدا نەشکایەوە و لە بری ئەوە بەرەو هەست و سۆزێکی نەتەوەیی ئاراستەیان بکات , کە لەم بەرنامەیەدا سەرکەوتوونەبوو، بەهۆی دووری شوێنی ڕۆژنامەکە لە کوردستان و کەمینەی خوێندەوارو ناڕۆشنی سیاسەتی ئینگلیز بەرامبەر بە کورد، ململانێی ئینگلیزو تورك لە کوردستانی باشووردا زیاتر لە ڕووی ڕاگەیاندن و ڕگەیاندنی دژەوە گـژبۆوە بەتایبەت دوای شکستی یەکەمین حوکمدارێتی شێخ محموود کە تەنیا حەوت مانگ و یەك ڕۆژی خایاند ۱۹۱۸/۱۱/۱ تا ۱۹۱۹/٦/۱۹ و ئینگلیز ڕاستەخۆ کاروباری سلێمانی یان گرتەوە دەست، ئەو ڕەوشە نائارامیەی لە سلێمانی و دەوروبەردا هاتە ئاراوە , زەمینە لەباربوو بۆ ڕاگەیاندنی دژ، پاشە گەزبوونەوەی ئینگلیز لە بەڵێنەکانیان و ئەو توندو تیژیەی دەستیان دایە ((شەش هەفتەی یەکەم دووای گەڕانەوە یان سەرقاڵی سزادانی شۆڕشگێڕان بوون و تەنیا بەناو سلێمانی یەوە نەوەستان، بەڵکو کەوتوونەتە کێوماڵی پانتاییەکی فراوانی هەرێمی سلێمانی))"[۳]

میٚجەرسۆن، کە لە ١٩١٩/٧/١ەوە لە سلێمانی دەست بەکاربوو, گرنگی و بایەخی ڕاگەیاندنی ئەزانی، هەر لەبەرئەوە ویستی ئەو مەرامەی لە (تێگەیشتنی ڕاستی‌دا) دا بە ئەنجامی نەگەیاندبوو, لە ڕۆژنامەیەکی تردا دووبارەی بکاتەوەو ئەمجارەیان لە ناو چەقی کوردستانی باشووردا, هەربۆ ئەم مەبەستە چاپخانەیەکی نیو داشتی هێناو لە ڕۆژی ٢٩/نیسانی/١٩٢٠ دا یەکەم ژمارەی (پێشکەوتن)ی بلأوکردەوە بووە ئامرازی پروپاگەندەی سیاسی ئینگلیز بوو, هەر لەبەرئەوەش (زۆری بەشان و باهووی دەوڵەتی بەریتانیاو ڕۆڵی شارستانیانەی لە جیهاندا هەڵگوت، لەبەڕێوەبەری کوردستاندا بۆ میٚجەرسۆن هاوکار بوو) "٤" (پێشکەوتن) وەك پانۆڕامایەکی کۆمەلأیەتی و سیاسی سلێمانی و ناوچەکە, ئاگاداری ئاراستە سیاسی‌و بۆچوون و قسە و قسەلۆکی ناو خەڵك بوو, هەر لەبەر ئەوە هەوڵی داوە بە زمانی سادە و سەتیر ئامێز بەرپەرچی پروپاگەندە و واتەواتی ناو خەڵك بداتەوە بە تایبەت ئەو قسەلۆکانەی لە لایەن لایەنگرانی تورك و دژە ئینگلیزەکانەوە ئەکران و مەبەستیان بوو سیاسەتی ئینگلیز قێزەون بکەن, ئەم ڕۆژنامەیە زۆر بەبایەخەوە ئەو دەنگوباسە زارەکیانەی ئەگواستەوە بۆ ناو ڕۆژنامەکە و وەلأمی کورت وچڕو سادەی ئەدانەوە, گۆشەی ((قصەی پروپوچ)) کە بێناو یان بە پیتی خواسراو نووسەرەکەی دیاری ئەکرا, نموونەی ئەو لایەنە دژەیە, بۆ نموونە ئەنووسێ ((هەندێ کەس ئەم ڕۆژەیان پێ خۆش نییە, شەمشەمەکوێرەیش ڕووناکی پێ خۆش نیە)) "٥" دیارە مەبەست لەوانەیە دژ بە داگیرکاری ئینگلیزەکانن, هەر لەم گۆشەیەوە (قصەی پروپوچ) پروپاگەندەکان ئەنووسران و وەلأم ئەدرانەوە:

(ئەڵێن تورکەکان تێکنیشتون، چاکتریش تێکئەنیشتن) (مستەفا کەمال کەر دەرچوو لە کەرەکانی ئێمەش کەرتر)

(حکومەت ناهێڵێ ڕاوی چێرك بکرێ , ئێمەش وەك تورك ڕاوی حاجی لەق لەق ئەکەین)) ژنی دەمێردی هەیە بە شەرعی بۆ شەوێك)

((جەجاڵ هەڵساوە وا لە ڕووسیایە)) ((ئەڵمان دەستی کردۆتەوە بەشەڕ، بە کچێنی هیچی پێ نەکرا ئەمجا بەبێوەژنی)) گەلێکی تر لەم ڕستە ئاشکراو ڕاستەوخۆیانە کە کاردانەوەی ئەو ناوەندەیە وەك ڕۆژنامەکە ئەڵی دەنگوباسی ناو بازاڕ چیە ؟ لە هەزار ئاش ئەکەن و یەکێکی ناماڵنەوە)) یان (درۆ و دەلەسە زۆرە هەمووی دەست هەڵبەستە)"٦" نووسەری ئەم ستوونە کەسێکە تا ئێسك لەگەڵ مەرام و خواستی ئینگلیزدایە هەر لەبەر ئەوەش لەکات و شوێنی خۆیدا وەڵام ئەداتەوەو هەوڵ ئەدات ئەو پروپاگەندە شاراوانە بە نووسین و ئاشکرا پووچەڵ بکاتەوە.

دیارە لە پاڵ ئەو وەڵامدانەوەیەدا ، ڕۆژنامەی ((پێشکەوتن))، وەك سەروتار لە هەندێ ژمارەدا، بەرپەرچی ئەو فشارەی قسەی ناو خەڵکی داوەتە کە ئینگلیز بە نهێنی کوردستان جێ ئەهێڵێ و جارێکی تر دەسەلاتی تورك و ئێران دێتەوە، لە سەروتاری ژمارە ١١ ی ڕۆژی ٨ ی تەموزدا ئەنووسێ ((ئەی مردووی درۆتان مرێ .... دەمێکە زۆر زۆر دەمێکە ئەم مینجەمینج و ورتەورتانە دەبینم ئەڵێن حکومەت لێرە نامێنێ، هەر وا بزانە دەرچوو ، بەجێی دەهێڵن، کەلوپەلیان لە پێشەوە ڕۆی ، عەسکەریان لە عێراقدا نەما ، هەرایە، دەست کرایەوە بە شەڕ، حاکم ڕۆی یا ئەڕوات ، ئەمانی تریش دەڕۆن .... هەروا بزانە پاشا بەلەشکریەوە گەیشت .. بەم ئێران و توران تێکەڵ ئەکرێ .. لە چل و پێنج هەزار ئاش ئەکەن.....هتد))"٧" ناڕەزایی خەڵکی سلێمانی لە ڕەفتارەکانی مێجەرسۆن و گژبوون ئاڵۆزی بارودۆخە سیاسیەکە بە لایەنگرانی شێخ و نیشتمان پەروەرانی هانداوە مژدە بە خەڵکی بدەن کە گەڕانەوەی شێخ و دەسەلاتی کوردی نزیکە و ڕۆژی ئینگلیز لە ئابوونە، دیارە ئەو واتەواتە زۆر کاریگەربووەو ورەو ئومێدی بەبەرخەڵکدا کردۆتەوەو دەسەلاتی ئینگلیزی جارس کردووە، بەڵگەی ئەم بۆچوونە ئەو بانگەوازەیەکە ڕۆژنامەی پێشکەوتن، ژ ٦٥ی ڕۆژی ٢١/جولای/١٩٢١ بلاوی کردۆتەوەو ئەنووسێ ((لەبەر ئەمە لەناو شاردا هەنێ قسەی درۆ بلاوکراوەتەوە وا مناسب بینرا کە ئیعلانی خوارەوە بلاوبکرێتەوە:

(هێشتا حکومەت هیچ نیەتی نییە بهێڵێت شێخ محموود بێتەوە بۆ عێراق یا کوردستان, شێخ عبدالقادرو شێخ غەریب و سەیید ئەحمەد ئێستا لە بەغدادن و لەوێش دەمێنن)

مەبەست لەو نموونانەی ڕۆژنامەی (پێشکەوتن) دەرخستنی ئەو هەل و مەرجە گونجاوەیە بۆ تەشەنەو بلاوبوونەوەی پروپاگەندە لەو ناوچەیەی جێی ململانێی تورك و ئینگلیز لە لایەك و شێخ محموودی نەمرو هێزە نەیارەکانی بە تایبەت ئینگلیز لە لایەکی ترەوە.

(پروپاگەندە و واتەوات)) کە شێوازی ڕاگەیاندنی دژە بەم پێیە پێناسەکراو ((بریتی یە لە بلاوکردنەوەی زانیاریو ڕووداو کە لەوانەیە ڕاست بێت یان درۆبێت, بەمەبەست خولقاندنی جۆرە بیرکردنەوە و بۆچوون و چالاکیەك کەمەبەستە ڕووبدات و لەبەرژەوەندی ئەو لایەن و تاقم و کەسەی کە سەرچاوەی پروپاگەندەیە))"٨" چەند جۆری هەیە (سپی و ڕەش و خۆڵەمێشی) ((واتە وات) یان ((قاو)) (ئەو قسە و قسەلۆکەیە کە لە ناو خەڵکدا دەماو دەم ئەکات و بۆ یەکتری ئەگێڕنەوە, بێئەوەی دڵنیابن و هەوڵ بدەن بۆ زانینی ڕاستی قسەکان _ یان ((بریتییە لە هەموو جۆرە قسەو باسێك کە لەوانەیە ڕاست بێت و زۆرجار هەڵەش بێت, سەرچاوەکەی نەزانراوە , بەکارامەیی وە ئەهۆنرێتەوە, هەرکەسە بۆ خۆی کەمێکی لێ ئەکاتەوەو ڕای خۆی بە شێوەی هەستی یا نەستی بۆ زیاد ئەکات, تا وای لێ دێت و گەورە ئەبێت و بە خێرایی بە ناو خەڵکدا بلاوئەبێتەوە))"٩"

دیارە شەڕی دەروونی و فشاری ئابووری و جموجوڵی سیاسی, ئەچێتە خانەی ڕاگەیاندن یان ڕاگەیاندنی دژەوە... حکومی ڕاستەوخۆی ئینگلیز نەیتوانی ئامانجەکانی خۆی جێ بەجێ بکات و دەنگی ناڕەزایی زیاتر بەرزبووەوە ((ڕۆشنبیرانی سلێمانی لەو سەردەمەدا, پێیان وابوو زۆرینەی خەڵك دژی حکومڕانی ڕستەخۆی ئینگلیزن و ئەو حکومەی (سۆن) لە ڕێگای بەکارهێنانی هێزەوە بەڕێوە دەچێت ...))[١٠] ئاشکرایە دوورکەوتنەوە دەسەلات لە خەڵك و بوونی دەلاقەی بێ متمانەیەی دەرفەت زیاتر بۆ پروپاگەندە و واتە وات خۆش ئەکات و زەمینەی بلاوبوونەوەی زیاتر

لە بارە, بەتايبەت لە ناو خەڵكی نەخوێندەوار و خۆش باوەڕ و لە كۆمەڵێكدا كە كەوتبێتە ناو بازنەی ڕاگەياندنی سۆزدارو بۆ زانينی هەواڵ و شيكردنەوەی پشت بەبيستن بێت نەك خوێندنەوەو شيكردنەوە.

لەناو ئەو لێشاوی سۆزدارية بۆ تورك و عەشيرەت و خێڵ و كەس, چەند گروپ و دەستەيەك لە سلێمانيدا كەوتوونەتە بەرهەڵستی كردنی ئينگليزو خواستی گەڕانەوەی شێخ بۆ حكومدارييێتی سەرچاوە مێژووييەو ياداشتی كەسايەتيەكانی سەردەمی شێخ مەحمودی نەمر, ئامارژە بۆ بارودۆخی سلێمانی ئەو كاتە بەو شێوەيە ئەكەن كە دانيشتووانی بەسەر سێ تاقمدا دابەش بوون مووچە خۆرانی ڕۆژگاری دەسەڵاتی عوسمانی, خەڵكە ڕەشوكيەكە كە كاريگەری ئاينی يان بەسەرەوە بووە , دەستەی سێهەم كە نەبڕوايان بە تورك و ئينگليز نەبوو, هەروەها دەستەيەكی نوێ كەلەسايەی دەسەڵاتی ڕاستەخۆی ئينگليزدا كاری ميری يان ئەكردو سەر بە ئينگليز بوون, لەگەڵ كەمينەيەك لە لاوی ڕۆشنبيری و نيشتمان پەروەر كە لەلايەن زۆرينەوە بەبەربەكانی ئەكران و تۆمەتيان ئەدرايە پاڵ,"١١" هەريەك لەم دەستە و گروپانە بە قەوارەی خۆيان وخواست و مەرامەكانيان، پروپاگەندە يان بۆ نەيارەكانيان بڵاوكردۆتەوە, ديارەكەناڵێكی نووسراويان نەبووە بۆيە زياتر بە واتەوات و پروپاگەندەی سپی و ڕەش پشت ئەستور بوون.

دەرچوونی ڕۆژنامەكانی ((بانگی كوردستان)) ((ڕۆژی كوردستان)) ((بانگی حەق)) ((ئومێدی ئيستقلال)) وەك يەكەم هەوڵی ڕۆژنامەنووسيی ئازادلە سايەی دەسەڵاتی ڕاستەخۆی كورددا, ئەزموونێكی نوێيە لە ڕۆژمێری شۆڕش و ململانێی كورد و دەسەڵاتە داگيركەرەكانيدا.

ئەم ڕۆژنامانە گەرچی لە ڕووی تەمەن و ئەزموونەوە, لەسەرەتادا بوون، بەڵام نووسەرو بەڕێوەبەرانی شارەزايی شێوازەكانی ڕاگەياندن و ڕاگەياندنی دژبوون, ئەكرێ زۆر ڕووی ئەو ديمەنە كۆمەڵايەتی و سياسيانەی ئەو ڕۆژگارەی لێوە هەڵگۆزين, كە ئەم لايەنە تا ئێستا دەگمەن لە توێژينەوەيەكی تردا ئامارژەی پێ كرابێت.

پـێش هاتنـەوەی شـێخ مـەحمود بـۆ سلێمانی لـە ١٩٢٢/٩/٣٠ دا , پروپاگەنـدەی تورکـەکان زۆر بـەهێز بـوو, ئینگلیـز کـە ڕێگایان بـە (جەمعیـەی کوردسـتان) دا وەك کۆمـەڵێکی ئاشـکرا لـە کوردسـتانی باشـووردا دامـەزرێ , بۆئەوە بوو بەر لە پروپاگەندەی توورکخوازەکان بگرێت. "١٢"

ئەگەر سەرنج بدەینـە ڕۆژنامـەی ((بـانگی کوردسـتان)) بـۆ یەکـەمجار لـە کـەش و هـەوایـەکی ئازادا , ئـەم وشـانە : بـەکاردێن (شـایعە) (پروپاگـەنـدە) (مسموعات) (قصەی عەوام فریبانە)"١٣"

دەنـگ و باسـانە ئەیخاتـە ڕوو کـە لـە نـاو خەڵکدا بـاوە و پەیوەسـتن بـە بارودۆخەکەوە , وەك دەرئەکەوێ ئایندەی کورد بە دەنگی ناحەزان گەمارۆ دراوە و هـەر لایـەنێك بـۆ ئامـانجی خـۆی سـۆزی خـەڵك شـەقامی جوڵانـدوە , زۆربـەی جـار پروپاگەنـدە پـێش ڕووداو کـەوتووەو ئامـادەیی بـۆ دیاردەیـەك کـراوە کـە لەگـەڵ خواسـتی نەتـەوەیی و هـەوڵی سـەربەخۆیدا نـا جـۆر بـووە, هەرلەبـەر ئەوەیـە سەرنووسەری ڕۆژنامەکە ناچارە ڕێگا لـەو ڕاگەیانـدنی دژە بگرێـت و لـە ڕووبـەڕی بڵاوکراوەکەیـەوە نیـازی خراپـی ئاشـکرا بکـات, بـۆ نموونـە لـە بـانگی کوردسـتاندا هاتووە ((ئەڵێن هەیئەتی ناسیحە لە بەغداوە دێت)) ... لەم ڕۆژانەدا شایعەیەك هەیە ئەڵێن هەیئەتێکی ناسیحە لە بەغداوە دێت بۆ کوردستان .....

ئەگـەر مەقصـەدیان ئەمـەبێ نەصـیحەتمان بکـەن تـابیعی عێـراق بین وەختێ خۆی لام باش نیە بێژراوە, وەفیکری کوردایەتی هـەتا بێت دا دەکوتێ و ((بانگی کوردستان)) لەگەڵ مەعاریف بۆ تەرەقیو تەنویری کوردان سـەعیو دەکات ..... هتد))"١٤".

ئـەم وتـارە وەڵامـی ڕاگەیانـدنی دژە کـە لـە شـێوازی پروپاگەنـدەی خۆڵەمێشیدا ئـەو قـاوەی ناوەتـەوە خواسـتی شـۆفێنزمی عـەرەب بـووە کـە کوردستانی باشـوور بخەنـەوە ژێـر دەسـەڵاتی عێراقی نوێو هـەلێك بـووە لـەو هەوڵانـەی بـۆ پەشـێوی بارودۆخەکە دراوەو هـەر ئـەو تەشـویشـەی ڕاگەیانـدنی دژەبـوو کـە کـاری کردۆتـە سـەر دیـد و بۆچـوونی پیـاو مـاقوڵانی شـار کـە گەورەترین دەستەی باڵا بوو بە ناوی (مەجلیسی میللی) دا نـەیانتوانیووە بە

ئاشکرا بیروڕای خۆیان سەبارەت بە ئایندەی کوردستانی باشوور دەربڕن و بە ڕوونی وەڵامی ئەو سێ پرسیارە بدەنەوە کە ئاراستەیان کراوە. "١٥" وەك لە ژمارەکانی (بانگی کوردستان)دا دەرئەکەوێ، پروپاگەندەچییەکان تەنیا بە بڵاوکردنەوەی هەواڵی ناجۆر و دژە خواستی میللی و لایەنگری دوژمنانی کورد نەوەستاونەتەوە بەڵکو لەو ترسناکتر ئەو هێرش و تانە و تەشەرەیە کە بە ناڕەوا دوای خەڵکانی نیشتمان پەروەرو خوێندەوار و خاوەن قەڵەم فراوان یان خستووە . بە مەبەستی ناوزڕاندن و قێزەونکردنیان لە دیدی خەڵك و کۆمەڵەکەیاندا , ئەم جۆرە لە زانستی ڕاگەیاندندا بە کینە واتە وات ((اشاعة الکراهیة)) ناو ئەبرێت , زۆر مەترسی دارە بەتایبەت لە ناو کۆمەڵگەیەکی دواکەوتوو , کە ئاستی بیرکردنەوەیان سنووری ئاینی و لایەنگی خێڵ و ناوچویی نابەزێنێ و ئەوەندەی کەرەسە سادەکان ئەجوڵێن و سۆز ئەلاوێنێ دەئەوەندە لە هزر و بیرکردنەوە و بەراووردکردنی دوور ئەکەوێتەوە .

((سۆزو عاتیفە یەکێکە لە تایبەتمەندییەکانی مرۆڤ و بە دیمەن و هەواڵی دەگمەن و سەرنج ڕاکێشەکانی کاری تێئەکرێ و ئەوروژێنرێ هەر کاتێکیش عەقڵ و لۆژێك ئامادەنەبوون، ئەوا هەست و سۆزەکان ئامادەی هەژاندنن)) "١٦"

نووسەر و ڕۆژنامەنووسێکی وەك مستەفا پاشاکە وەك نوێنەری دەست بژێری ئەو قۆناغە مێژووییە ناوی لە ناواندایە , ئەو ئاکارە ناپەسەندو خوارانە تەواوکاری تێکردووە و دەنگ و قەڵەمی لێ هەڵبڕیوون ئەیەوێ دەست و مەرامیان بخاتە ڕوو، ئەڵێ :ئەوانەی کەلەوەختی خۆیانا لەگەڵ میللەت، لەگەڵ وەتەن غیرەز بەدخواهی و خیانەت هیچی تریان نەبووە , هەمووبوون بە ئەحرار، هەمووبوون بە وەطەن پەروەر , ماڵەو ماڵ دەکەن، یەن لە دیوانخانیاندا غەیبەت دەکەن لە نەظەر بەعضێ جوهەلادا بە قسەی عوام فریبانە، ئەربابی فەضل و عیرفان ذەم دەکەن نازانن کە ذەم مەزمووبان دەبێتە باعثی تەعالی و تەظاهور شەرەفی ئەهلی عیرفان، هەچەندە ئەهلی ئەم مەملەکەتە کە زۆریان چاك و خراپ فەرق دەکەن و تەرجوومەی ئەحواڵی ئەو

مفسیدانه، ئەو کاسە لێسانانە دەزانن فەقەط حەیف بۆ قەومەکە ، حەیف بۆ ولآتەکە ئەوانەی کە تەرەقی کوردستانیان ناویّ مەمنوونی دەبن ، ئەوانەی کە چاویان هەر لە خزمەتکاری یە نانیان لە ڕۆندا بیّ، بزانین تاکەی ئەم ناپیاوانە نانی ناپیاوەتی و دوو ڕووپیّ دەخۆن ......))"١٧"

لە دوای گەڕانەوەی شێخ مەحموود بۆ سلێمانی و ناساندنی بە حضرەتی حوکمدار)"١٨" و پێکەوەنانی کابینەی حکومەتی کوردستان (دووەم) ، هێرشی ڕاگەیاندنی دژ کەوتە قۆناغێکی نوێوە ، لێرەوە بەدەر لە واتەوات و پروپاگەندەی ناوخۆ بە جۆریّ تەشەنەی کرد لایەنگرانی تورك هەوڵیان داوە دژ بە خواستی حوکمدار بجوڵێنەوە ئەوەتا بانگی کوردستان ئەنووسیّ ((ئەو ڕۆژە کە خەبری ئیستقلالی کوردستان گەیشتۆتە کویسنجق بەعضیّ لە ئاغایانی ئەویّ چوونە سەر تەلغراف وتوویانە ئێمە ، ئیستقلالی و سلێمانیمان ناویّ))"١٩"

لەگەڵ ئەو هەواڵەدا نووسەر دەستی خۆی بەرزئەکاتەوەو ئەڵیّ ((خودایە ئەوانەی لەباتی سەعی بۆ تەحکیمی حکومەتی میللی، بۆ زەوری ئیفتیشاش، بۆ تەشویقی فیرقە لەگەڵ، فیرقە بە شەفاهی، خەبەرو یا بەکاغەز نووسین تەشویقات دەکەن، وەك لە دونیادا تەریق بوونەوە، لە ئاخیرەتیشدا جەزایان بدەنیّ))"٢٠"

لێرەوە وردەکاری ئەو ڕاگەیاندنی دژە سەرهەڵئەدا کە چەند شێوازی نوێی وەرگرتووە، هەواڵ، کاغەز نووسین، زارەکی و تەنانەت تەلغراف، کەدیارە مەبەستی خاوەنەکانیان ئاگادارکردنەوەی ئینگلیز و بەغدا بووە ویڕایی شێواندنی ئارامی ناوخۆ. ئەم بەرنامەی ڕاگەیاندنی دژە بەشێك بووە لەو هەولآنەی ئینگلیزو حکومەتە داردەستەکەی لە بەغدا داویانە بۆ سنووردارکردنی ناوچەکانی ژێر دەسەلآتی حکومەتی کوردستان، وەك هەنگاوی یەکەم و دواتر لکاندنەوەی سلێمانیو دەوروبەری بەبەغداوە.

ئەرکی ڕۆژنامەی ((ڕۆژی کوردستان)) و ((بانگی کوردستان)) سەختو گرانتربوو، لەبەرئەوەی وەك زمانحاڵی حکومەت و دەوڵەتی

کوردستانی باشوور کەوتنەکارو هێڵە سیاسیەکانی بە چەند ئاراستەیەکدا دەرئەکەوتن: یەکەم وەك ئەرکی ڕاگەیاندن دەرخستن و ئاشکراکردنی پرۆتۆکۆلاتی حکومەت, ئاگاداریەکان ... بەمەش بووە ئەڵقەی پەیوەندی دەسەلاّت و خەڵك.

دووەم ئەبوایە لە پاڵ جاڕدانی ماف کورد ڕەوایەتی شەرعی لە دامەزراندنی حکومەتی نەتەوەیی خۆیدا لەسەر ئەرز و ئاو و نیشتمانی خۆی وەك ئەرکێکی ڕۆژنامە و سەردەمەکەی , ڕێگا لەو ڕاگەیاندنی دژە بگرێت یان وەلاّمی بداتەوە کەبە نووسین و شێوەی ئاشکرا دژ بە خواستەکانی کورد ئەوەستانەوەو گوێی ناحەزانیان لێ پڕ ئەکرد, "٢١" بۆ نموونە حیزبی حووری عێراقی کە داردەستی ئینگلیز بوو لە ڕۆژنامەیەکەوە (العراق), سلێمانی بە لیوایەکی عێراق لە قەڵەم ئەداو عارف سائب بوێرانە وەلاّمی ئەداتەوە و خوێنەر و ناوەندەکە لە مەترسی ئەو هێرشانە وریائەکاتەوە، پلەی هۆشیاری خۆی لە ئاست ڕووداوەکاندا ئەخاتە ڕوو. "٢٢" بەلاّم ڕاگەیاندنی دژ لە سەرجەم ڕۆژنامەو بلاّوکراوەکانی دەرو دراوسێدا گەمارۆی ڕاگەیاندنی نیشتمانی داوەو زۆر زەحمەت نوزەیەکی حەق بێژی بووبێت لە ناویاندا باسی لە ماف ڕەوای میللەتی کوردو حکومەتەکەی بکات, ئەم ڕاستیەش تەنیا دەستەبژێر درکیان پێ کردووە و پێ ئەچێ خەڵك و تەنانەت بەرنامە ڕێژیەك بۆ کەمکردنەوەی ئەو مەترسیە نەکراوە کەتا ئەمڕۆش دەنگدانەوە ئەو دژایەتیە لە میللەتانی دراوسێی کوردا ڕۆڵی خۆی ئەبینێت و ئەو دیواری ڕق و بێ دەنگیە سەبارەت بە هەموو نەهامەتیەی لە سەدەی بیستەمدا بەسەر کورد داهات, ڕای گشتی گەلانی نەجولاّند, ویژدانی نووسەر و بیرمەندانی نەهەژاند, ڕەنگە کەسایەتیەکی دەگمەنی وەك (عارف صائب) بە وردبینی و بەدواداچوونیو گەڕانی بەناو بلاّوکراوەکانی ئەو ڕۆژگارەدا, ئەو ڕاستیەی بۆ دەرکەوتبێت بۆیە ئاشکرا ئەڵێ:

((هەرچەند تێ ئەفکرم و ورد ئەبمەوە لە غەزەتەی دراوسێکانماندا، مەعەل تەئەسف تەصادف مەقالەی هیچ محررێکی حەق, حەقیقەت پەرستم

نەکرد کەبێ تەرەفاتە بنووسێ و حەقیقەت ئیهمال نەکات, بالعەکسی ئەوی کە حەق و حەقانیەت بیێ چاوی لێ ئەقوچێنین و هەرچی بادا بایاد ستوونی غەزەتە رەشی ئەکەنەوە صرف بۆ تەمەتوعی ذاتیە یا بۆ تەعقیب و ئامالێکی وا هی ئەیانەوێ موعیظ, میللەت عرق، لیسان و ئاستی موجودیەتی کوردستان بە خۆرایی ئیهمال و پامالْ بکەن و لەم عەسری بەخشایشی حقوقەدا ئەم میللەتە قەدیمە بە قسە بێ بەش و مەحرووم بکەن.... هتد"[٢٣]

دیارە سەرەتا بە قسەی واتەوات و دواتر بە هێرشی سەربازی‌و بۆمباران.

لە گەمەی شەڕ و پێکدادانەدا , شەڕی دەروونی بە هەموو جۆرەکانیەوە , هەوڵ و کۆششی ئامانجدەرانی گورج ئەبێتەوە , مەبەستیانە تۆوی ڕاڕای و نائومێدی لە ناو بەرەی بەرامبەردا بچێنن و توانای بەرگری کەم بکەنەوە, ئینگلیز وەك دەوڵەتێکی بە ئەزموون لە شەڕی تەقلیدی و دەروونیدا, بە هێرش بۆ سەر کوردستان و بۆمبارانی سلێمانی‌و دەوروبەریدا درێغی نەکرد تا ئەثەری دڵرەقی و ستەمی بەکارهێنا, (هاریس harris) ی فڕۆکەوان کە بەشداری لە بۆمبارانی سلێمانی کردووە , بە شانازیەوە ئەنووسێ :

((ئێستا تێگەیشتن (مەبەستی شۆڕشی کوردەکانە) کە لە ماوەی ٤٥ دەقیقەدا , ئەتوانین گوند بە تەواوی لەسەر گۆی زەوی بسڕینەوە)) ئەم فڕۆکەوانە بەهۆی کارە دڕندانەکانیەوەو جێ بەجێ کردنی فەرمانی سەرکردەکانی زیاتر لەوەی فەرمانی پێ درابوو دواتر کرایە سەرکردەی ئاسمانی بەریتانیا دژی ئەڵمان,"[٢٤] ڕۆژنامەی (بانگی حەق) کە لە ٢٨ی مارتی ١٩٢٣دا لە ئەشکەوتی جاسەنە دا, تەنیا سێ ژمارەی لێ دەرچووە, وەك سەرچاوەیەکی گرنگ و شاهد حاڵی سەردەمەکە, باس لەو سەختی و دڕندەیی بۆمبارانە ئەکات , لە پاڵ ئەمەشدا کە هێرشی ڕاستەوخۆ ئەکاتەسەر ئینگلیز و ئەو سیاسەتەی لەگەڵ کوردی مەزلومدا پیادەی کردووە, هێما بۆ ڕۆڵی پروپاگەندە و واتەواتی ناوشار ئەکات کەلە هەوڵی ناو زڕاندنی شێخ و شۆڕشەکەیدان , لەم بارەیەوە لە ژمارەیەکدا ئەنووسێ :

((ئەهلی شاری سلێمانی و تەوابیعی و هەموو قەومی کورد ئەمین و موطمەئین بن کە ئێمە لەسەر سەعادەت و خێری ئەوانین , بە قسەی بەعضێ مونافقین و بەد خواهانی ئیسلام و کورد ئغفال نەبن .... ئەگەر بەعضێ بەد خواهان و خودپەسەندان بە زمانی ئێمە مەعلومات فرۆشی و قسەی پروپووچ یان کرد باوەڕیان پێ مەکەن.

ئەوعانە لە خۆتان دوور بخەنەوە ..... ئەمانە کە بەم تەحرەیە ئیفسادات تەعقیبی مەنفەعەتی شەخصی یەی خۆیان دەکەن , موستەوجیبی نەفرەت و جەزان , لە ئوردووی کوردستاندا جێی ئەم ئەوعانە نییە)) "٢٥"

ئەم چەند دێڕە درکاندنی ئەو قۆناغە ترسناکەیە کە پروپاگەندەی دژ گەیشتوویەتی, چۆن شێوازی سپی گۆڕیوە بۆ ڕەش و بە ناوی سەرکردایەتیو شۆڕشەوە کارئەکات و گومان بەدبینی ئەخاتە نێوان جەماوەرو شۆڕشەکەیەوە, دیارە کاریگەری خراپی هەبووەو بۆیە بە نەفرەت و جەزا ئەکەون و خەڵکیان لێ هۆشیار ئەکرێتەوە, ئەوەی پروپاگەندەی ڕەش لە جۆرەکانیتر جیائەکاتەوە ئەوەیە کە سەرچاوەکەی دیار نییە, کاری گێرە شێوێنی ئەنجام ئەدات و نائومێدی و بێ باوەڕی ئەخاتە ناو جەماودرەوە بە تایبەتی لە ناوەندێکی نەخوێنەوار و بێ ئاگا لە ڕەوشی سیاسی و وریایی پروپاگەندەی دژ بە تایبەت پروپاگەندەی ئینگلیزو تورك کە ئەزموون و مێژوییەکی پێشینەیان هەبووە لە جەنگی دەروونی و پروپاگەندە و واتەواتدا, جێی خۆیەتی لێرەدا بەراوردێکی خێرا لە نێوان هەوڵ و چالاکی ئەو سێ هێزە سیاسیەدا بکەین لە ڕووی بەکاربردنی پروپاگەندەدا (ئینگلیز و تورك و کورد) لە ڕۆژگاری شەڕی یەکەمی جیهانی و دواتردا, تا لەو ڕاستە بگەین کە ڕاگەیاندنی کورد بەو توانا کەمەوە بەرەنگاری چ هێزو پیلانێکی ئامادەکراو بۆتەوە.

ئینگلیزەکان لە ڕۆژی داگیرکردنی شاری بەصرەوە ساڵی ١٩١٤ تا گرتنی شاری موصل ساڵی ١٩١٨ , هەوڵیان دا هەموو ڕۆژنامەکانی عێراق بخاتە ژێر کۆنترۆڵی سیاسەتی خۆیەوە , بە مەبەستی کاریگەری لەسەر ڕای

گشتی "٢٦" , هەر بۆ ئەم مەبەستە پێویستی یان بە ڕووناکبیرو خەڵکانی خوێندەواری دژ بە تورك هەبوو تا هەلی نووسین و بلاْوکراوەیان بۆ بڕەخسێنیْ بە هۆیانەوە بۆ گفتەکانی متمانە پەیدا بکات .

هەنگاوەکانی پروپاگەندەی ئینگلیز بە پێی ڕۆژگار و سەردەم گۆڕاوە و سەرەتا لە ڕۆژنامەکانی (عەرەب, بەسرە تایمس, تێگەیشتی ڕاستی) گوتار و ئاراستەکانیان پەیمان, گفتی ڕزگارکردنی گەلانی ژێر دەسەلاْتی تورکە لە زوڵم و زۆر و بەختەوەری دوای ئەو جەنگەیە کە بەواتەی ئینگلیزەکان, تورك ئەڵمان هۆکاری هەڵگیرسانی بوون بەلاْم لە ڕۆژنامەکانی سالاْنی دواتردا وەك (العراق , الشرق, پێشکەوتن) ئەمانە زیاتر بۆ بانگەشەی هەژموونی ئینگلیز و دەست بەسەراگرتنی عێراقە و مل کەچ بوونیەتی بۆ داگیرکەرێکی نویْ بەناوی (وصایە یا انتداب)ەوە , ئەوە ڕۆژنامەی (عێراق) بوو, کە تەواو ئاوێنەی سیاسەتی ئینگلیز بووە "٢٧" , هێرشی ئەکردە سەر دەسەلاْتی شێخ محموودو قەوارە ئازادەکەی و ڕای گشتی عەرەب ی هان ئەدا کە ناکریْ دەستبەرداری سلێمانی و دەوروبەری بن و ئەو بەشە دانەبڕاوە لە عێراق و ناکریْ سەربەخۆیانە هەڵس و کەوت بکەن.

ڕاگەیاندن و پروپاگەندەی تورك لە ئاست هەوڵەکانی ئینگلیزدا لاواز بوو, بەتایبەت لە ڕۆژانی شەڕدا ((١٩١٤-١٩١٨)) کە تەنیا ڕۆژنامەی ((زەورا)) کە دەنگی حکومەت بوو ئاگاداری و هەوالْ و ڕێنمایی بلاْوئەکردەوە و نەئەتوانرا ڕۆژانە دەربچیْ "٢٨" گرنگترین بڵندگۆی تورکە عوسمانیەکان لە عێراقدا ڕۆژنامەی (صدی الاسلام) بوو کە لە ١٠ی تەمموزی ١٩١٥ بە چوار لاپەڕەو بە دوو زمانی عەرەبی تورکی دەرئەچوو, ئەم ڕۆژنامەیە تا ٢٩ی تەمموزی ١٩١٦ بەردەوام بوو, شێوازێکی شەڕئامێزو جنێو فرۆشانەی هەبوو, ئامانجی ئەم ڕۆژنامەیە وەك لەسەر وتاری یەکەم ژمارەدا دەرئەکەویْ:

١. پتەوکردنی پەیوەندی نێوان موسوڵمان و خەلافەت.
٢. خستنەڕووی سیاسەتی داگیرکەران ی ئینگلیزەکان و هاوپەیمانەکانی.

٣. گواستنەوەی هەواڵی شەڕ بە تایبەتی ئەوانەی لە بەرژەوەندی تورك و ئەڵماندا بن.

٤. باسی لە پەیوەندی ئایینی میللەتانی ژێر دەسەڵاتی عەسمانی ئەكرد وەك (تورك و عەرەب و فارسی و هند و ئەفغان) "٢٩" دیارە لەو ڕۆژگارەشدا ناوی كورد وەك میللەتێ بەیاد نووسەرانی ڕۆژنامەكەدا نەهاتووە و لە ڕیزی میللەتە موسوڵمانەكاندا ئەژمارنەكراون.

(زیانەڕۆیی و هەڵخەڵەتاندن) دوو خەسڵەتی ئەم ڕۆژنامەیە یە , بەتایبەتی لە گواستنەوەی هەواڵ و بڵاوكردنەوەی فەرمانی دەسەڵاتدارانی توركدا، زیاتر شێوەی پروپاگەندەی ئایینی وەرگرتبوو نەك ڕاگەیاندنی پشت بەستوو بە ڕاستی ڕووداوی بەرەكانی شەڕ كە ڕۆژانە بەشكستی تورك ئەڵمان تەواو ئەبوو. "٣٠"

دوای ئەو كێشمە كێشمەیەی لە ڕاكێشانی ڕای گشتی دا لە نێوان ئیگلیزو توركدا ڕوویدا و تا ساڵانێكی زۆر بە شێوەی زارەكی بەردەوام بوو، دەنگدانەوەو ئەنجامی خراپی لەسەر بارودۆخی كوردستان هەبوو، هەردوو ئاراستەكە ئایینیو بەرژەوەندی داگیركەرانە لە پەراوێز خستنی سەربەخۆییو ئازادی باشووری كوردستاندا یەكیان ئەگرتەوە، هەرلەبەرئەوەش بوو دوای گەڕانەوەی شێخ محموود بۆ سلێمانی دامەزراندنی حوكمداریەتی سێیەم لە ڕۆژی ١٩٢٣/٦/٢٦ وە, لەگەڵ ئەوەی قەڵەمڕەوی حكومەتی كوردستان بەبەراورد لەگەڵ حوكمداری دووهەمدا , بەرتەسكتربوو بووە وە ((هنری دۆبس)) هەموو هەنگاوێكی نا بۆ دابڕینی (ڕانیە و قەڵادزێ و سەنگاو و چەمچەماڵ و هەڵەبجە و قەرەداغ و ماوەت) لە سلێمانی "٣١" , شێخ بیری لە دەركردنی ڕۆژنامەیەك كردەوە تا ببێتە زمانحاڵی حكومەت و سیاسەتی ڕۆژانەی بخاتەڕوو، ئومێدی ئیستقلال لە ڕێگای ٢٥ ژمارەوە (١٩٢٣/٩/٢٠ تا ١٩٢٤/٥/١٥) شوێن و پێگەی گرنگی خۆی هەیە بۆ تۆماركردنی ڕاگەیاندنی كوردو ڕاگەیاندنی دژ.

واتەوات و پروپاگەندەی توركەكان لە لایەك و هێرشی ڕۆژنامەكانی سەربە ئینگلیز لە لایەكی ترەوە كاری لەسەر نووسەرانی (ئومێدی ئیستقلال و

بانگی حەق)، کە خەڵکیان پێ چەواشەکردبوو جارێکی تر نووسەری بە تواناو دیاری ڕۆژنامەکە (ڕەفیق حیلمی) دەبێتەسەر باسی ناو پروپاگەندەی دژو ناچارە بێتە دەنگ و بڵێ: ((کەس نەما بزانێ کە لێرەدا ئیختلاف ئەفکار چەندە فەلاکەتی بەسەر ئەم میللەتەدا هێناوە، لەبەر ئەمە مەسەلا مەوضوعەکەم لە ئیلاهیاتدا بێت تورکیزمەکان بە شیددەت دەس دەکەن بە پروپاگەندە و هەرچی خوا حەز نەکا پێم دەڵێن بە ئەنواعی عادیەتی‌و خیانەت ئیتهامم دەکەن میللەتیش فەقیرە زوو باوەڕ دەکا، قسەکانم حەق بێ و یا نا حەق بێ تەقدیر ناکرێ تەپڵی خیانەت بۆ من لێ ئەدرێ .... هتد)) "٢٢" ئەم سکاڵایەی نووسەر لەو حاڵەتەوە سەرچاوە ئەگرێ کە خەڵکی بە خوێندنەوەو بیرکردنەوە ئاشنا نین زیاتری کاریگەری واتەواتیان لەسەرەو تورك خواهان ناوەندێکی باشیان بۆ ئامادەیە تا دەنگی خۆیانی بۆ مەرامی خۆیان تێدا جاڕبدەن.

هەر لە هەڵدانەوەو خوێندنەوەی لاپەڕەکانی (ئومێدی ئیستقلال) دا، بەو ئەنجامە ئەگەین کە ڕۆژنامە دژە کوردەکان لە کاری دژایەتی نەوەستاون و ماشێنی پروپاگەندەیان لە کاردا بوو، بە تایبەت ڕۆژنامەی (العراق) کە خۆی و ئەو حیزبەی لە پشتی دەرچوونیەوەبووە، جێبەجێکەری سیاسەتی نوێی ئینگلیز بوون لە عێراقدا، هەر لەبەرئەوە وەك چۆن (عارف صائب، لە ڕۆژی کوردستان) دا بە وەڵامدانەوە بە خواست و مەرامی دوژمنانەیان ئاشنایی کردین، ((ئومێدی ئیستقلال)) ناچارە بەرامبەر بەو هێرشە بەردەوامەی ڕۆژنامەی (العراق) بێتە دەنگ ، پەیمان و بەڵێنەکانی ئینگلیز بخاتەڕوو کە ڕۆژ لەدوای ڕۆژ لە دوای ڕۆژ لێی پاشگەز بوونەتەوە (عێراق) سلێمانی بە جوزئیی مەتەمیمەی عێراق نیشان داوە، موئەیدی ئەم ئیجتهادە ئێمە هیچمان بۆ نادۆزرێتەوە، زۆر ئارەزوو ئەکەین ئەلعراق مناسبەتی ئیرطباتی لە بەینی کوردو عەرەبدا چیە بۆمان ئیضاح بکا.....

حەتتا دوو سێ ساڵ لەمەو پێش حکومەتی فەخیمەی بەریتانیا، ئەم جیهەتەی خستەبەر نەظەرەوە بۆ ئیرطبات و عەدەم ئیرتباتی ئیستمزاجی فیکری کردین کە ئیلحاقمان بکات بە عێراق بە کوللی جواب درا (لە لامان

باش نییە ، قبوولّ نەکرا، لەسەر ئەوە حاکمی سیاسی مێجەر گوڵد سمث مثقەفەو بە ئەمری جەنابی فەخامەتی مەندووبی ئەسامی بۆ موحافەظەی قەومیەتی خۆمان وەعدی داینیّ، نازانین ئەمڕۆ چ حاڵێکی ئیداریەو، ئەم حەقە حەیاتییەی ئێمەی ئیسقاط کردووە ... هتد) "٣٣" وەك لە چەند وتارێکی تریشدا دەرئەکەویّ، نووسەرە عەرەبەکان کە پێش ڕووخانی دەسەلآتی عوثمانی ، تاڕادەیەك هاوسۆزی نەتەوە ژێر دەستەکان بوون بەلآم لە دوای ئەوەی قەڵەمی ئەسارەتیان کرایەوەو هەلومەرجی دوای شەڕ،دەفەتێکی نوێی بۆ ڕەخساند کە بە زمانی خۆیان، خواستە نیشتمانیەکانیان دەربڕن و دەوڵەتی سەربەخۆ دروست بکەن ، کەوتنە دژایەتی کوردو ئەوەی بۆ خۆیان بە ڕەوایان ئەزانی بۆ خەڵك و میللەتانی تر بە تاوان و کفرو هەڵگەڕانەوە، بە داخەوە تا ئەمڕۆش ئەو دەنگ و قەڵەمانە کەم نین کە وەك ڕۆژنامەکانی سالآنی بیستی سەدەی پێشوو بیرئەکەنەوە و ئەنووسن ئەم هەموو کارەسات و ڕووداوە تۆقێنەرانە نەبۆتە پەندو هۆکاریّ بۆ خۆداچوونەوە، ڕەفیق حیلمی لە وتاری (موشابەهەت) دا ئەو ڕابووردووە بە بیر نووسەرانی عەرەب ئەهێنێتەوە کە لە یەك سەنگەرەوە بۆ یەك دواڕۆژ لەگەڵ کورددا ئەیانڕوانیەو کەچی ئێستا خۆیان بیرچوّتەوەو ڕۆڵی داگیرکەرو دەسەلآتی نویّ ئەبینین، بە وردی نموونەی سەرنووسەری ڕۆژنامەی (ئیستقلال) "٣٤" ئەهێنێتەوە کە پێشتر هاوڕێی بووە لەلایەك مەکتەبی عەسکەری تورك دەرچوون، ئەو سەرنووسەری (ئیستقلال) ە کەلە بەغدا دەرئەچیّو ئەم سەرنووسەری (ئومێدی ئیستقلال) ە لە سلێمانی، لە کۆتایی وتارەکەدا ئەپرسیّ ((ئەو ذاتە وەکوو من و منەوەرانی عەرەبیش وەکوو مونەوەرانی کورد، دەرحەق بە میللەتی ئێمە صاحێبی حسیاتێکی صەمیمین یان نەو ؟ یەعنی صادقن بە پرەنسیبی میللەت و موجادەلاتی ئێمەیان تەقدیرو تەصویب کردووە ، یاخود بە ثانقەی مەنا فیعی خۆیانەوە، دەیانەویّ ئەو پرەنسیبەی کە خۆیانی نەجات داوە لە ئەسارەت سوئی ئیستعمال بکەن...)) "٣٥"

هەر ئەو بۆچوونەی رەفیق حیلمی دروست دەرچووەو تا ئەمڕۆ بەشێکی زۆر لە نووسەرو شاعیرانی عەرەب، لە ڕاگەیاندنەکانی خۆیانەوە، بەرپەرچی خواستەکانی کورد ئەدەنەوە بە دەگمەن لەو بازنەی خۆ بەزل زانین و میللەتانیتر بە کەم زانین دەربازبوون و تەنانەت مەرگەسات و ڕەشەکوژی و کوژ و کیمیاباران – ئەو قورسایەی لە کەناڵە عەرەبییەکاندا نەبووەو بە ویژدانی نووسەرو بیرمەندەکانیاندا ڕۆنەچووەو ئەمەش کاریگەری ئەو ڕاگەیاندنی دژەیە کە لە پاڵ هێرشی سەربازی و سوتماکی کوردستاندا بێ وچان لە کاردا بووەو ئەگەرچی ئاوازەکەی گۆڕا بێت بەڵام مەبەست و ناوەڕۆکەکەی هەریەك بووە.

بە کۆتایی هاتنی دەسەڵاتی شێخ ڕۆژنامەی (ئومێدی ئیستقلال)یش ئاوابوو، ئەو دەنگەش کە تەنیا وەڵامی ڕاگەیاندنی دژ بوو تاساو بە دەرچوونی ڕۆژنامەی (ژیانەوە) لە ١٩٢٤/٨/١٨ ئینگلیزەکان ڕاستەوخۆ کەوتنە پیادەکردنی سیاسەتی عێراقچێتیو ئەم ڕۆژنامەیە تەواو پێچەوانەی ڕۆژنامەکانی سەردەمی حکومداری یەکەم وتارو شیعرو پروپاگەندەی بڵاوئەکردەوە، کە باس و شیکردنەوەی ناوەڕۆکی (ژیانەوە) خۆی لە خۆیدا پێویستی بە توێژینەوەیەکی سەربەخۆیە.

ئه نجام

به گەڕانەوە بۆ ڕۆژنامەکانی یەکەمین دەسەڵاتی سیاسی کورد لە سەدەی بیستەمدا، بە ڕابەری شێخ محموودی حەفید, وەك سەرچاوەیەکی ڕەسەن, زۆر لایەنی شاراوەو یان باس نەکراو بەدی ئەکەین کە پێویستی بە لێدوان و نووسینە, بە تایبەت لە بواری ڕاگەیاندن و ڕاگەیاندنی دژدا، وەك ئاماژەمان پێدا، ململانێی سیاسی ئەو ڕۆژگارە جگە لە شەڕو پێکدادانی چەکداری کە هەڵچوون و داچووندا بووە، هەندێ جار پەنا بۆ ڕۆژنامە براوەو زۆر جاریش بۆ شێوازی زارەکیو واتەوات و توانج و قسەی ناو خەڵکی، ڕۆژنامەکانی ئەو قۆناغە (بانگی کوردستان، ڕۆژی کوردستان، بانگی حەق، ئومێدی ئیستقلال) وەك ئەزموونێکی نوێی ڕاگەیاندنی نووسراو، هەوڵیان داوە بەپەرچی ئەو ڕاگەیاندنی دژە بدەنەوە کە بە شێوازی جۆراو جۆر لەلایەن ئینگلیزو تورکەوە ئاراستەی دەسەڵاتی کورد لە باشووری کوردستان کراوە, بە مەبەستی قێزەونکردنی لە دیدی خەڵکداو لاوازکردنیو دواتر لکاندنەوەی بە عێراقی دروستکراوی دوای شەڕی یەکەمی جیهانی کە ئەنجام ئەم هەوڵەی ئینگلیز بە چەك و بۆمباران و پروپاگەندە سەری گرت و ئەو ئاواتەی کورد نەهاتە دی ، جێی ئاماژەیە ڕۆژنامەنووسانی کورد لەو ڕۆژگارە سەخت و پڕ پیلانی سیاسیو سەربازیدا، زۆربەئارامیو سەنگینانە نووسیویانەو بێ ئەوەی سوێندی ڕۆژنامەنووسیی یان خواردبێ یان یاساو ئیتیکی ڕۆژنامەنووسی بزانن, بەویژدانەوە پەیوەست بوون بە هەموو ئاکارێکی ڕۆژنامەنووسیی ڕاستگۆو بەرپرس وخاوەن کێشەیەکی سیاسی چارەنووس سازەوە, هەوڵیان داوە بە بەڵگەو گفتی مێژوویی ڕاستیەکان بسەلمێنن و خۆیان نەخزاندۆتە ئاستی زیادەڕۆییو هەڵخڵەتاندن و چەواشەکاری, نووسینەکان دوورن لە

سـۆزگەرایی‌و ڕەخنـەی ڕۆژنامەیـەکان هاوسـەنگی خۆیـان پاراسـتووە, کـە ئەمەش شانازیەکی زیاترە بۆ ڕۆژنامەیەك کە بە ڕاستی حەق بێژی نەتەوەیەك بێـت کـە لەگـەڵ هـەموو گۆڕانکاریـەکی سیاسـی‌دا هـەوڵی سـەربەخۆیی‌داوە, دستەبژێر لەو قۆناغەدا کەمینـە بوون، نـویٚ بوون لـە بواری ڕۆژنامەنووسـی‌و بەرپەرچـدانەوەی ڕاگەیانـدنی دژدا، وتـارو بۆچـوونەکانیان نابەرامبـەر بـووە، بەرامبەر ئەو هێرشە بەبەرنامەیەی کە ئینگلیزو تورك ئامادەیان ئەکردو هێـزی سەربازی‌و دارایی لە پشتەوە بووە.

ئەزموونی ئەو کێبڕکیٚ یە لە نێوان خواستی سەربەخۆیی‌و مەرامی داگیرکەرانـدا, تـا ئـەمڕۆ بەردەوامـە، جارێکی‌تر کۆمـەڵی کـوردەواری پێویـستە بەبیرو هەسـتی نەتـەوەیی تـەیار بکرێـت و لـە ڕێگـای زمـانی میللـەتانی تـرەوە خواسـتەکانی بڵاوبکاتـەوە تـا ئـەو گەمارۆیـە بـشکێنیٚ, پێویـستە وەك مێـژوو خـەباتی ڕۆژنامەنووسی‌و سیاسـی ڕۆژنامەنووسـانی وەك (عـارف صـائب) و (ڕەفیق حیلمی) بەرز بنەرخێنین و یادیان بە زیندووی بهێڵینەوە.

پەراوێزو سەرچاوەکان:

١. د. عبداللطيف حمزة, الاعلام تاريخه و مذاهبه، ١٩٦٩، ص ٢٣.

٢. بڕوانە د.كمال مظهر احمد،كردستان في سنوات الحرب العالمية الاولى, بغداد ١٩٨٤، ص ١٨٥-١٨٧.

٣. ئاكۆ عبدالكريم شوانى، سلێمانى ١٩١٨-١٩٣٢، سلێمانى، ٢٠٠٢، ل ١٢١.

٤. فاروق على عمر, ڕۆژنامەگەری کوردی لە عێراقدا, بەرابییەکان ١٩١٤،١٩٣٩، ل ٨٤.

٥. ڕۆژنامەی (پێشکەوتن)، ژ ١٢، س[١] ،١٩٢٠.

٦. بڕوانە: پێشکەوتن ژمارەکانی ١, ٣ , ٢١ .

٧. بڕوانە: پێشکەوتن ژمارە ١١، سەروتار.

٨. کەریم شەریف قەرەچەتانی، گۆڤاری ڕێبازی نوێ، ژ ١٠، س ١٩٩٦, ل ٩٩.

٩. هەر ئەو سەرچاوەیە ل ١٠٠.

١٠. ئاکۆ عبدالكريم, سەرچاوەی پێشوو ل ١٣٤.

١١. سەرچاوەی پێشوو، ل ١٤١.

١٢. سەرچاوەی پێشوو، ل ١٥١.

١٣. بڕوانە: ڕۆژنامەی بانگی کوردستان ژمارەی ٢,٤,٥ ساڵی ١٩٢٢

١٤. بڕوانە: (بانگی کوردستان) ژ ٢، ڕۆژی ١٩٢٢/٨/١٤

١٥. بڕوانە: (بانگی کوردستان) ژ ٦ ، ١٨/ایلول/١٩٢٢ . وتاری بدایەتی انقلاب بۆ انتباه کوردان .

١٦. بڕوانە: نوزاد علی خدر، کاریگەری ڕاگەیاندن لەسەر ئاستی ڕۆشنبیری خوێندکارانی زانکۆ، باسی دەرچوون، بەشی کۆمەڵناسی قۆناغی چوارەم چاپ نەکراوە، ساڵی ٢٠٠٢ ل ٢٢

١٧. بانگی کوردستان، ژ ٥، ١٩٢٢/٩/٤

١٨. بانگی کوردستان، ژ ١٠، ١٥ ت ،١٩٢٢

١٩. بانگی کوردستان، ژ ١١، ٢٠ ت / ١٩٢٢

٢٠. هەر ئەو سەرچاوەیە.

٢١. بۆ زانیاری زیاتر لەو بارەیەوە بڕوانە: د.محمد دلێر امین میسری، ڕۆژنامەنووسی کوردیو بزووتنەوەی ئەدەبی لە سایەی یەکەمین دەسەڵاتی سیاسی کوردا ١٩٢٢-١٩٢٤، لە چاپکراوەکانی شارەوانی سلێمانی، ژ ٣٨، ساڵی ٢٠٠٤

٢٢. بڕوانە: ڕۆژنامەی ڕۆژی کوردستان، ژ١، ١٥ت /١٩٢٢.

٢٣. ڕۆژی کوردستان، ژ ١٠، ك ١٩٢٣.

٢٤. ئەم زانیاریە لە وەرگێرانی وتارێکی (باترك کۆکبیرت) وەرگیراوە کە لە ڕۆژنامەی ئەندیپێندت بلاوکراوەتەوە، د.طاهر احمد عارف لە کۆلێجی زانست – زانکۆی سلێمانی کردوویەتی بە عەرەبیو بە سوپاسەوە وێنەیەکی دامێ .

٢٥. ڕەفیق صالح، سێ ڕۆژنامەی ڕۆژگاری شێخی نەمر، ١٩٢٣-١٩٢٤، وەزارەتی ڕۆشنبیری سلێمانی ٢٠٠١، ڕۆژنامەی بانگی حەق، ژ ١، ل١٢ (دەستکاری ڕێنووس کراوە م.د)

٢٦. بڕوانە: هادي طعمة، (الاحتلال البريطاني و الصحافة العراقية، دراسة في الحملة الدعائية البريطانية في ١٩١٤-١٩١٨) بغداد ١٩٨٤ , ص ١٠٥

٢٧. بڕوانە: سەرچاوەی پێشوو، ص ١١٨

٢٨. بڕوانە: سەرچاوەی پێشوو، ص ١٣١

٢٩. بڕوانە: سەرچاوەی پێشوو، ص ١٣٦

٣٠. بڕوانە: سەرچاوەی پێشوو، ص ١٤١

٣١. ئاکۆ عبدالکریم شوانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٧٣

٣٢. ئومێدی ئیستقلال، ژ ٦، ٢٥، تشرینی یەکەم ١٩٢٣

٣٣. ئومێدی ئیستقلال، ژ ١١، ٢٩، تشرینی دووەم ١٩٢٣

٣٤. ڕۆژنامەی (ئیستقلال)، خاوەنەکەی (عبدالغفور البدری) بووە ژمارەیەکی لە بەغدا ڕۆژی ١٩٢٠/٩/٢٨ دەرچووە. زۆر بایەخی بەخواستی نەتەوەیی عەرەب داوە، لە ئاست داواکانی کوردا نەك بێ هەڵوێست بووە، لە هەندێ ژمارەدا هێرشی کردۆتە سەر کورد ، تەنیا لە ڕۆژانی کێشەی ویلایەتی موسڵدا هانی کوردی داوە هەوڵی لکاندنەوەی موسڵ بدەن بە عێراقەوە بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: صالح محمد حاتم، صحيفه الاستقلال ١٩٢٠-١٩٣٢، رسالة ماجستير بغداد ١٩٨٥.

٣٥.ئومێدی ئیستقلال، ژ ١١، ٢٩ / تشرینی دووەم١٩٢٣

آراء موضوعية عن شيخ محمود الحفيد (البرزنجي) ومطالبه القومية

❖ أ . د . عبدالفتاح علي البوتاني(*)

(*) جامعة دهوك، مركز الدراسات الكُردية.

ولد الشيخ محمود بن الشيخ سعيد البرزنجي سنة ١٨٨٤ في اسرة عرفت بتوجهها الديني والتصوفي، ظهرت بعد انهيار امارة بابان الكوردية سنة ١٨٥٠، وبرزت كاسرة متنفذة بعد تولي السلطان عبدالحميد الثاني الذي حكم الدولة العثمانية خلال المدة (١٨٧٦- ١٩٠٩)، فقد حظيت برعايته، وساهمت الاسرة بناء" على دعوته في الحرب الروسية-العثمانية سنة (١٨٧٧- ١٨٧٨)، عندما قاد الشيخ سعيد مريديه في القتال، وكانت تلك المشاركة اول مشاركة للاسرة في الحياة السياسية المستندة الى السمعة الدينية.

كان الشيخ سعيد مقرباً من السلطان عبدالحميد، وقد حصل بواسطته على مساحات شاسعة من الاراضي الزراعية، وعلى عدد من القُرى، وتوطدت علاقته حتى انه زار استنبول سنة ١٩٠٤، مصطحباً معه نجله الشيخ محمود، والاهم من هذا، ان السلطان عبدالحميد منحه الرموز الجفرية (الشيفرة) للاتصال برقياً في حالة حدوث طارىء في السليمانية، ويفسر هذا ان كبار موظفي الدولة اخذوا يتوددون اليه ويسعون لكسب رضاه. وقد عزز هذا مكانته الاجتماعية والاقتصادية والسياسية في المنطقة.

ان العلاقات الوطيدة بين اسرة شيوخ البرزنجة والسلطان العثماني عبدالحميد كانت محط سخط ومعارضة الكثير من اهالي السليمانية، ولاسيما التجار والمثقفين منهم ، لأن عهد هذا السلطان تميز بالاستبداد والتخلف وبملاحقة المعارضة، ومنها الكوردية، وقمعها بلا هواده، هذه العلاقات غدت مشكلة للشيخ سعيد واسرته بعد الانقلاب (الثورة) الدستوري في ٢٣ تموز ١٩٠٨، الذي اجبر عبدالحميد بالحكم وفق دستور، بعد (٣٠) سنة من الحكم الفردي الاستبدادي.

اخذ اهالي السليمانية، لاسيما اعضاء فرع جمعية الاتحاد والترقي (التركية)، واعضاء "كورد تعاون وترقي جمعيتي" ينظرون الى الشيخ سعيد

باعتباره أحد رموز عهد الاستبداد والتخلف الحميدي (١٨٧٧-١٩٠٨)، ورأوا فيه خطراً يهدد مصالحهم فلابد من تصفيته، وقد نجحوا فعلاً بتأليب السلطات عليه فقامت بابعاده من السليمانية الى مدينة الموصل حيث قتل هناك هو ونجله الشيخ احمد بطريقة مأساوية ومهينة في ٤ كانون الثاني ١٩٠٩، ونجا الشيخ محمود باعجوبة من القتل، واعادته السلطات العثمانية (الاتحادية) في مدينة الموصل الى السليمانية في نهاية كانون الثاني ١٩٠٩، لتعيد الى المنطقة الهدوء بعد الاضطرابات التي شهدتها اثر مقتل الشيخ سعيد.[١]

لم يكن للشيخ محمود الى يوم مقتل والده وشقيقه، دور يستحق الذكر في الحياة السياسية والاجتماعية، الا ان ذلك الحدث وتداعياته دفعت به الى واجهة الاحداث السياسية فيما بعد، ووضعته-بعد ان حل محل والده-أمام مسوولية جديدة لم يسبق له عهد بها.

وكانت اول مشكلة واجهها مع السلطات العثمانية، حادثة مقتل عبدالله افندي الحاج ابراهيم من اهالي كفري وفي ظروف غامضة، وكان القتيل هو والد بهاء افندي الذي كان السبب في حادثة مقتل الشيخ سعيد في الموصل[٢]، فاتهم الشيخ محمود بتدبير قتله، واصدرت السلطات حكماً غيابياً بالسجن ثلاث سنوات بحقه، الا ان تعقبه كان شكلياً.

ويصف رفيق حلمي حياة الشيخ خلال المدة قبل الحرب العالمية الاولى في ٢ آب ١٩١٤، قائلاً: ان اليأس والاحباط دب في نفسه، فكان يقضي اغلب ايامه متجولاً في قراه ومزارعه في ضواحي السليمانية، وكانت تلك الاحداث

---

[١] للتفاصيل ينظر: عبدالرحمن ادريس صالح البياتي،الشيخ محمود الحفيد(البرزنجي)، والنفوذ البريطاني في كردستان العراق حتى عام ١٩٢٥،(لندن،٢٠٠٥)ص٣٣-٦٠.

[٢] بهاء افندي من اهالي كفري(الصلاحية) وكان حينذاك رئيس دائرة انحصار التبغ في الموصل، وخلال تجوال نجلي الشيخ سعيد معه في اليوم الثاني من عيد الاضحى سنة ١٩٠٩ تعرض، وكان ثملا"، لأحدى النساء في ساحة باب الطوب بالموصل، وادت تداعيات تلك الحادثة الى مقتل الشيخ سعيد ونجله احمد. للتفاصيل ينظر:عبدالمنعم الغلامي،الضحايا الثلاث (الموصل،١٩٥٥)ص٥-١٨،البياتي،المصدرالسابق،ص٥١-٥٤.

والتطورات عاملاً مباشراً في اظهاره بمظهر من اصيب بالضيم، بفعل الاعتداء عليه من اطراف عدة، فكان لذلك اثره في تألق نجمه، والتفاف الناس حوله.[3]

المهم في الامر، ان الشيخ خلال المدة المذكورة التي دب فيها اليأس والاحباط في نفسه، بدأ وعيه يتفتح على الافكار القومية الكوردية المعادية لتوجهات الحزب الحاكم جمعية الاتحاد والترقي التركية (الطورانية)، هذا فضلاً عن انها كانت وراء تدبير مقتل والده وشقيقه. وهذا يفسر اتصاله في سنة ١٩١٣ باولاد بدرخان باشا البوتاني المعروفين بتوجهاتهم القومية الواضحة، كما اخذ يتصل في السنة نفسها بالقنصل البريطاني في الموصل وبالقنصل الروسي في بغداد، وابدى لهما استعداده للانتفاضة ضد الدولة العثمانية اذا قدموا المساعدة للكورد.[4]

ومن المدهش والمثير للتأمل، انه مع الحقد الذي كان يكنه الشيخ للاتحاديين، الا انه ما ان اندلعت الحرب العالمية الاولى، حتى كان في مقدمة المتنفذين والوجهاء الكورد الذين استجابوا لنداء الجهاد (العثماني) ضد البريطانيين، ناسياً السياسة المهينة للدولة العثمانية ضد الحركة الوطنية الكوردية في مرحله ماقبل الحرب. وقتلها لوالده وشقيقه ايضاً.

لقد قاد الشيخ محمود المئات من المقاتلين الكورد في مطلع سنة ١٩١٥ تلبيه لنداء الجهاد، الى منطقة الشعيبة في اقصى جنوب العراق لمقاتلة القوات البريطانية، وفضلاً عن الدافع الديني، فقد كان هناك عاملان آخران لاقدامه على ذلك التحرك، اولهما ان الدولة العثمانية رفعت عنه تهمة قتل والد بهاء افندي، وثانيهما انه كان يأمل إعادة مكانة اسرته وامتيازاتها في حالة انتصار العثمانيين. ولكن ما ان بدأت تلوح في الافق ملامح انهيار الدولة العثمانية، حتى اتصل بالقوات البريطانية عندما وصلت الى منطقة كركوك في ٧ آيار ١٩١٨، فقد اخذ يراسلها طالباً الاتفاق معها من اجل الاعتراف بحقوق الكورد القومية، فبادرت الى تعيينه حاكماً على السليمانية على ان يحكم باسمها.

---

[3] نقلا" عن البياتي، المصدر السابق ، ص٥٨ .

[4] المصدر نفسه، ص٧٧-٧٨.

هكذا يبدو ان الدور الرئيسي للشيخ محمود في الحركة القومية التحريرية الكوردية، قد ظهر بعد الحرب العالمية الاولى، وبالتحديد عندما انسحبت الدولة العثمانية من السليمانية واضطرارها الى تعيينه حاكماً (عثمانيا) على المنطقة، وعندما وصل الميجر نوئيل السليمانية في تشرين الثاني ١٩١٨ واعترافه بالشيخ حاكماً من قبل بريطانيا، الا ان تلك السياسة لم تدم طويلاً بتعيين الميجر سون بدلاً من نوئيل، فقد أخذ سون يحرض العشائر ضده ويحاول تحديد سلطته، فكانت النتيجة ان اعلن الشيخ نفسه حاكماً على كوردستان واقدامه على انزال العلم البريطاني من على مبنى ادارة الاحتلال وتمزيقه، ورفع بدلاً عنه علماً" آخر"، ولكن سلطات الاحتلال البريطاني تمكنت اخيراً من دحره واسره بعد جرحه، واحتلال السليمانية في ١٨ حزيران ١٩١٩، واصدرت الحكم باعدامه الا انه استبدل بنفيه الى الهند سنة ١٩٢١.

وهناك حقائق تسترعي الانتباه كشفت عنها الوثائق المضبوطة في السليمانية بعد احتلالها في حزيران ١٩١٩،واهمها غياب الحديث عن القومية والاستقلال والوطنية الكوردية ، ويقول درايفر (ضابط في الحملة البريطانية على كُردستان) بهذا الصدد: (لم يكن هناك أي ذكر لدوافع وطنية كوردية في الرسائل والوثائق المكتشفة، كان أتباع الشيخ يستنهضون الهمم وينتخون لنداءات الدفاع عن الاسلام))[٥].

ان الخلفية التأريخية السياسية لاسرة الشيخ محمود تظهر بشكل جلي، بأنه اول من اهتم بالشوون السياسية الكوردية في اسرته، وان هناك جملة اسباب دفعته الى هذا المجال، وان هذا يفيدنا في ان نقيم مطالب الشيخ القومية تقييماً موضوعياً، وان دراسة موضوعية للشيخ ومطالبه القومية، لابد ان تدرس من خلال الاطار التاريخي الذي وجدت فيه، وفي تقييمنا لتطور تلك المطالب، لانشكك ابداً في اخلاص الشيخ الثائر وفي حكمه الوطني القصير، فالشيخ، كما قال عنه مؤرخ العراق الملكي (١٩٢١-١٩٥٨) عبدالرزاق الحسني: انه تاريخ القضية الكوردية، "وان القضية الكوردية هي الشيخ محمود نفسه".

---

[٥] جرجيس فتح الله، يقظة الكرد ،تاريخ سياسي ١٩٠٠-١٩٢٥ ومما يتناول النزاع على جنوب كردستان امام عصبة الامم مع الوثائق والمذكرات المتعلقة به (اربيل ،٢٠٠٢) ص٢٢٧.

تطور مطالب الشيخ محمود القومية :

لقد مرت مطالب الشيخ القومية بعدة مراحل وحسب تطور الاحداث وتغير شكل الحكومات العراقية، وبالامكان حصرها في ثلاث مراحل هي: (١٩٢٢-١٩٢٧) و(١٩٢٧- ١٩٣١) و(١٩٣١- ١٩٤١) ولم يتمكن الشيخ خلال هذه المراحل من ان يمد نفوذه العسكري او الادبي والمعنوي وبشكل مؤثر الى مناطق بعيدة عن السليمانية، اي انه بقى زعيماً محلياً لم يحظ بتاييد غالبية الكورد حتى في منطقته.

كما لايمكن ان نتصور ان الشيخ كان ذو افكار قومية متقدمة، لأن نشأته كانت اساسها الالتزام بالتعاليم الاسلامية والتقاليد الاجتماعية الكوردية السائدة حينذاك، وقد اثر هذا بشكل فعّال في ادراكه للامور وتحليله للمواقف السياسية، وربما يفسر لنا هذا ان مطالبه تراوحت بين مطلب (الحكم الذاتي) ثم تأسيس مملكة كوردية مستقلة في جنوب كوردستان وأعلان نفسه ملكاً" عليها، والمطالبة بتأسيس دولة كوردية تمتد من زاخو الى مابعد خانقين تحت الانتداب البريطاني، واخيراً تراجعه مضطراً الى القبول بالعيش في قريته والسماح له باداء صلاة يوم الجمعة في السليمانية.

(١) المرحلة الاولى ١٩٢٢- ١٩٢٧:

بعد الانتصارات التي حققها الكماليون (نسبة الى كمال اتا تورك)، وصلت رواندوز في آيار ١٩٢١ مفرزة تركية وبدات بالتعاون مع العشائر الكوردية باعمال عسكرية ضد النفوذ البريطاني، وفي ١٧ آذار ١٩٢٢، عينت الحكومة التركية رمزي بك قائمقاماً على رواندوز، ووصلها في نهاية آيار، ثم جاء بعده العقيد علي شفيق المصري الملقب بأوزدمير(منكب الحديد) ، ولأن الاتراك كانوا حذرين جداً من احياء فكرة استقلال كوردستان ، وخائفين من ان يقدم الانكليز على خطوة من هذا القبيل، اخذوا يثيرون المشاعر الدينية لدى الكورد، اضعف النقاط في الدرع الكوردي على حد قول جرجيس فتح الله[٦]، ووقفت معظم عشائر المنطقة معهم.

---

[٦] المصدر نفسه ،ص١٨١.

اخذت سلطات الاحتلال البريطاني، مقابل النشاط التركي وللقضاء عليه، تشجع على اثارة الشعور والفكرة القومية لدى الكورد، وتروج لعودة الشيخ محمود الى السليمانية، فوصلها فعلاً في ٣٠ ايلول ١٩٢٢ ولاقت عودته معارضة شديدة من الملك فيصل وعبدالمحسن السعدون، وبعد وصوله اصدر مرسوماً حكومياً أعلن فيه– وبدافع قومي طبعاً– تشكيل حكومة كوردستان في تشرين الاول ١٩٢٢، وفي ١٨ تشرين الثاني اتخذ لنفسه لقب ملك كوردستان، واعلن عن قيام مملكة كوردستان في السليمانية. كل هذا خلافاً للشروط التي كان قد اتفق عليها مع بريطانيا لقاء عودته ، ومنها: تعهده بالدفاع عن السليمانية والحيلولة دون وقوعها بيد الترك، وتعهده بطردهم من الاجزاء الاخرى، وعدم التدخل في شؤن كركوك واربيل.[٧]

وكشفت الأحداث اللاحقة انه استعجل كثيرا" في تصرفاته، ولم يظهر حصافة او يفكر بالنتيجة المحتومة في مواجهة لاتكافؤ فيها.

اما العلم الذي رفعه الشيخ فقد كان اكثر اثارة ، لانه تميز بطابع ديني اسلامي وشبيه بالعلم العثماني، ارضية خضراء داخلها هلال احمر يحضن قمراً (ابيضا") كل ذلك تقربا" الى تركيا التي التزمت الصمت ازاء ما اقدم عليه، لانها كانت قد احاطته بمجموعة تنتمي الى التيار الكمالي، وكان معظمهم من الموظفين، السابقين في الجهاز الاداري العثماني، اوضباطاً سابقين في الجيش العثماني المنحل، وشغل عدد منهم مناصب معتمدة في حكومته، وكان لهم دور في ابعاده عن البريطانيين (الكفار) وتقريبه من الاتراك (المسلمين)[٨]

اما لماذا اعادته بريطانيا الى السليمانية، مع انها كانت تقول عنه بانه: قليل المعرفة ومعلوماته لاتتعدى معلومات طفل، وانه ماكر وحيال يحيط به أناس متملقين، وتكونت لديه قناعات غريبة عجيبة الى حد انه كان يتصور انه ملك كوردستان ؟!!، فيعود الى انه بدون مساعدته ودعمه لم تكن تستطيع

---

[٧] للتفاصيل ينظر: البياتي، المصدر السابق، ص٢٢٦–٢٢٨ " فتح الله، المصدر السابق، ص٢٥٥.

[٨] البياتي، المصدر السابق ، ص٢٨٠.

الحفاظ على مكتسباتها في المنطقة، ولم يكن ممكناً من الناحية الاقتصادية ارسال جيش للاستقرار بشكل دائم في السليمانية.

ان ماسبق وللتقليل من تأثير ما اقدم عليه الشيخ وتاكيدا" للدور الذي سيؤديه امام خطر النفوذ الكمالي، صدر بيان مشترك من قبل المندوب السامي البريطاني والحكومة العراقية في ٢٨ تشرين الثاني ١٩٢٢ تم بموجبه الاعتراف بقيام حكومة كوردية في جنوب كوردستان[٩]، وشكر الشيخ بريطانيا لاعترافها باستقلال كوردستان (الجنوبية)، ولكن بريطانيا لم تخف خشيتها من التأثير الذي سيتركه اعلان الشيخ نفسه ملكاً وتشكيل دولته الكوردية.

وفي الوقت الذي كان يأمل البريطانيون فيه من الشيخ محمود ان يقضي على النفوذ التركي في المنطقة، وربما لهذا غضوا النظر – ولو الى حين– عن اعلان نفسه ملكاً على كوردستان، اخذ الشيخ وبعد شهر من عودته الى السليمانية يراسل ويتصل بالسوفييت والاتراك، فقد كتب لاوزدمير يقول: "انا مستعد لاضحي بنفسي للجيش التركي، وانا مستعد للقبول بالحكم الذاتي في ظل العلم التركي. وفي تشرين الاول ١٩٢٢ كتب للقائد التركي فوزي بگ – وكان يعمل مع اوزدمير– يقول: اذا كان معك قوات كافية لاحتلال كركوك حتى جبل حمرين ، فتقدم على الفور، فسوف اكون جندياً مخلصاً للخلافة وسأسلم السليمانية لك". ولم يكلف الاثنان نفسيهما بالرد عليه ، كما لم يفصح الاتراك عن اعطاء اية حقوق قومية للكورد لان الحركة الكمالية لم تعترف بشرعية معاهدة سيفر اصلا"، ولأنها بنت دعايتها عند الكورد على الاساس الديني[١٠]، وعلق اوزدمير– الذي كان قد زار السليمانية مع عدد من الضباط الاتراك–على مواقف الشيخ قائلاً: الشيخ اداة بيد البريطانيين، ثم هو متطوع للموت من اجل تركيا، نحن لانريد هذا الشيخ فهو رجل محتال.

---

[٩] ينظر نص البيان في: د.حسين بديوي، خطوة الى البيت الكوردي الكبير، دراسة في الوثائق البريطانية ، (اربيل ،٢٠٠٦) ص٧٩.

[١٠] فتح الله، المصدر السابق ، ص٢٢٧ " سروه اسعد صابر، كوردستان من بداية الحرب العالمية الاولى الى نهاية مشكلة الموصل ١٩١٤–١٩٢٦ (اربيل، ٢٠٠١) ص٢٤٢–٢٤٥.

اما السوفييت الذين لم يردوا على رسائله ايضاً، فقد كتب لهم الشيخ يهاجم السياسة البريطانية وقمعها للكورد، طالباً منهم مساعدته بالسلاح لتحقيق الاعتراف الرسمي بحقوق الكورد القومية.

ان اتصالات الشيخ محمود بالاتراك وبالسوفييت، والتي كان يعتقد انها تخدم القضية الكوردية، قد اثارت قلق سلطات الاحتلال البريطاني، واعتبرتها لعبة خطيرة، وفي حالة نجاحها ستفقد زمام الامور في كوردستان، لذا استدعته فوراً الى بغداد في شباط ١٩٢٣ للتباحث، الا ان الشيخ رفض الحضور ويرى جرجيس فتح الله: ان سبب اتصالاته بالاتراك كان اعتقادا" منه بأن الادارة البريطانية لم تعد قوية الى الحد الذي يمكنها املاء رغباتها عليه، او لأن الادارة البريطانية لاتنوي الوفاء بوعدها في انشاء كيان كوردي مستقل يقوم هو على رأسه، ويعلق فتح الله على تصرف الشيخ هذا قائلا": ها هنا خطأ كبير في الحساب يقع فيه الشيخ ، فلم يعد يستطيع تدبر العواقب التي تنجم عن مواجهة دولة عظمى[١١].

المهم في الامر، ان العلاقة بين الشيخ والكماليين كانت احد ابرز الدوافع البريطانية لانهاء دوره السياسي في المنطقة، وعلى هذا الاساس استدعته في شباط ١٩٢٣ للحضور الى بغداد للتباحث حول مضمون بيان الحكومتين العراقية والبريطانية في حق الكورد بتشكيل حكومة كوردية ضمن حدود العراق، وعندما رفض الشيخ الحضور، توجه البريطانيون نحو طه الشمزيني الذي ابدى رغبته بالتصدي للكماليين، ونشروا في ٢٤ شباط ١٩٢٣ بلاغاً اعلنوا فيه ان الشيخ لم ينفذ الشروط التي عاد بموجبها الى المنطقة، وشهدت السليمانية قصفاً جوياً مركزاً في ٣٠ اذار ١٩٢٣، ثم دخلت القوات البريطانية المدينة في اواخر تموز ١٩٢٤ بعد ان غادرها الشيخ محمود ليواصل القتال على شكل (حرب العصابات).

ومن المثير للتأمل ان الشيخ التزم الصمت والسكينة اثناء وجود اللجنة التحقيقية الخاصة بمشكلة ولاية الموصل في مدينة السليمانية، فقد بدأت تلك اللجنة اعمالها في السليمانية في اجواء هادئة للغاية، بينما كانت السلطات

---

[١١] فتح الله، المصدر السابق، ص٢٢٣.

البريطانية خائفة جداً من ان يظهر الشيخ فجأة ويفشل اعمال اللجنة، او ان تطلب اللجنة شهادته امامها بعد استقدامه تحت حمايتها، ولكن ما ان غادرت اللجنة المنطقة حتى عاد الشيخ الى "تكتيكه الحربي" على حد القول ادموندز[١٢] والتي امتدت الى مابعد حسم مشكلة الموصل في ايلول ١٩٢٥ لصالح العراق.

ظلت علاقات الشيخ خلال المدة (١٩٢٦- ١٩٢٧) متوتره مع سلطات الاحتلال البريطاني وصنيعتها الجكومة العراقية، فقد ظل يطالب باستقلال الكورد، وتأسيس دولة كوردية، وفي اللحظات التي كان يفقد فيها الامل، كان يحزن لما آل اليه مصير الكورد، فقد كتب في ٩ تشرين الاول ١٩٢٦ الى كورنواليس يقول: ان تقرير مصيري ليس مهماً، ولكن لا استطيع ان أرى ان يتبدد آمال الكورد التي كرست حياتي من اجلها.

وعندما فقد الشيخ الامل وسيطر عليه اليأس، طلب في تشرين الثاني ١٩٢٦ باعادة املاكه المصادره فقط ووافق على الشروط التي املتها عليه السلطات في ١٩ كانون الثاني ١٩٢٧، وهي:

(١) ان يعيش مع اسرته في قرية بيران في كوردستان ايران.

(٢) ان يمتنع عن التدخل في الشؤون السياسية

(٣) ان يرسل احد اولاده للدراسة في بغداد. وبالمقابل تعهدت الحكومة العراقية باعادة جميع املاكه وسمحت له بتعيين وكيل يديرها. وزار الشيخ بغداد في تموز ١٩٢٧، وسلم ابنه هناك.[١٣]

وقبل نهاية الحديث عن هذه المرحلة من الحياة الشيخ محمود السياسية ومطالبه القومية ، لابد من الاشارة الى سلوكه السياسي الذي تميز بعدم الاستقرار، وحال دون تبلور رأى عام كوردي عنه، وعن عدم استقراره السياسي وسط تلك الاجواء المتوترة.

---

[١٢] للتفاصيل ينظر: البياتي، المصدر السابق، ص٣٧٤ " فتح الله، المصدر السابق ،ص ٣٥٧.

[١٣] للتفاصيل ينظر: نوشيروان مصطفى امين، كردستان العراق،عصر القلم والمراجعات ١٩٢٨-١٩٣١ ، (السليمانية ، ٢٠٠٠) ص١٦٠-١٦٧.

الدولة التركية الحديثة وعلى خطى سلفها الدولة العثمانية كانت تسعى لاثارة الشعور الديني لدى الكورد، بينما سلطات الاحتلال البريطاني كانت تسعى لاثارة الشعور القومي لديهم. وقد اخذ الشيخ محمود، وفي سبيل تحقيق اهدافه الكوردية والشخصية، يغازل الاثنين معاً، الا انه اعطى وزناً اكبر للاتراك مع انهم كانوا يتبعون سياسة التتريك في كوردستان، ويدعون الى دولة مركزية لايوجد فيها اي نوع من الحكم الذاتي، فقد تجنب اوزدمير اي طلب لأصدار تصريح بالقبول بحكم ذاتي للكورد، وانه لاينوي دعم مطالب الشيخ وترويج مزاعمه، وصرح أنه يستخدمه بمثابة (جندي) في لعبة الشطرنج والهدف هو أستعادة ولاية الموصل سواء" برغبة أهاليها أو خلافا" لها[١٤].

وفي الوقت الذي لم يفصح الاتراك فيه عن اعطاء اية حقوق قومية للكورد ، كانت بريطانيا على استعداد للتفاوض مع الشيخ حول بعض الحقوق القومية المتواضعة، الا انه وبحكم نشأته الدينية وتأثيرات المحيطين به كان دائماً ميالاً للاتراك الاتحاديين ويعطيهم وزناً اكبر، مع أنهم كانوا وراء تدبير مقتل والده وشقيقه.

ولم تسلم سياسته تلك من نقد وتقريع واستهجان عدد من المعاصرين له ومن المقربين اليه مثل: مصطفى باشا يا ملكي ومحمود جودت ورشيد جودت وجميل صائب واحمد تقي واحمد خواجه ورفيق حلمي وجمال عرفان وعارف صائب، من الذين وقفوا ضد توجهات الشيخ وأسلوبه لنيل حقوق الكورد، فأذا كان الشيخ يعتقد انه بعمله يخدم مصلحة الكورد ومصلحته بأستعداء الترك على البريطانيين أي ضرب بعضهم ببعض، فقد وجد القوميون الكورد في هذه السياسة لعبة خطيرة، وراقبوها بقلق، واضطر الكثير منهم ان يبتعدوا عنه، والى ان ينتقدوه. وكان ياملكي من اشد منتقدي سياسته الموالية للاتراك، وعدها السبب المباشر لفقدان الكورد لرضا بريطانيا. اما رفيق حلمي فكتب ينتقد سياسته قائلاً: ان الشيخ كان يقضي اوقاته مع العملاء السابقين للترك في

---

[١٤] فتح الله، المصدر السابق، ص٢٥٩.

السفرات واللهو، وكان يأمل ان تسير الامور على تلك الشاكلة، وان يتم تأسيس كوردستان الكبرى بقدرة قادر، ويضع الشيخ التاج على راسه.[(١٥)]

اما معاصروه من الضباط البريطانيين فقد اتفقوا، الى حد ما، مع ماذهب اليه ياملكي وحلمي، فالضابط (العميد فيما بعد) ستيفن لونكريك، عزى سبب فشله الى سوء تصرفاته، اما ضابط الخدمة الخاصة في كركوك فقد كتب عنه في ١٨ شباط ١٩٢٦ يقول: ان حقيقة عدم تمتع كوردستان حالياً بالاستقلال يعزى عموماً الى(حماقة) الشيخ محمود، ووصف ضباط آخرون اعماله بالطفولية، ونعته آخرون بالجنون أو انه انسان انتهازي يأخذ ولا يعطي[(١٦)]!

مهماً يكن فان طموح الشيخ واساليبه لم تأتلف مع المصالح البريطانية الاستعمارية واصبح على حد قول معتمدي السياسة البريطانية في العراق شوكة في جنب الادارة في العراق بعد الحرب العالمية الاولى.

المرحلة الثانية ١٩٢٧- ١٩٣١:

بعد ان اضطر الشيخ على التفاوض والاقامة داخل الاراضي الايرانية، وعدم التدخل في شوون العراق السياسية، ظلت سلطات الانتداب البريطاني والسلطات العراقية تعمل جاهدة على تهدئة الكورد بتضليل الراى العام عن طريق المشروعات الجزئية، واطلاق البيانات والتصريحات حول تطمين الاماني القومية للشعب الكوردي، الا ان المعاهدة البريطانية- العراقية التي ابرمت في ٣٠ حزيران ١٩٣٠، لم تتضمن اية اشارة الى الحقوق والامتيازات التي وعد بها الكورد من قبل سلطات الانتداب البريطاني ، بعد الحاق كوردستان الجنوبية بالعراق ، وفق القرارات التي اعلنتها عصبة الامم في حينه.

---

(١٥) منذ فترة طويلة وانا اتابع تاريخ نضال الشيخ محمود، وفي هذا البحث معلومات تاريخية كنت قد جمعتها عنه من مصادر ومراجع كثيرة لم اعد اتذكرها ونسيت توثيقها، وهذا هو سبب عدم الاشارة اليها للأسف. وحول علاقة الشيخ محمود بياملكي ينظر: خليل مصطفى الاتروشي، كوردستان الجنوبية (العراق) في سنوات الاحتلال والانتداب البريطاني ١٩١٨-١٩٣٢، رسالة ماجستير، قدمت الى مجلس كلية الاداب/جامعة دهوك في تشرين الاول ٢٠٠٥ ص١٧٧-١٧٩.

(١٦) فتح الله ، المصدر السابق ، ص٢١٨-٢١٩.

لقد خيبت تلك المعاهدة آمال الكورد القومية، وبدأ القلق يساورهم، بان انسحاب بريطانيا من العراق بعد الغاء الانتداب سيلغي كافة الحقوق والامتيازات التي اوصى بها مجلس العصبة. وبدأ رد الفعل الكوردي من السليمانية عندما انتفضت جماهيرها في ٦ ايلول ١٩٣٠ مستنكرة عملية الانتخابات النيابية ومنددة بمعاهدة ١٩٣٠ لتجاهلها مطالب الكورد القومية. وتحولت واجهة السراى الى ساحة اشتباك ومواجهة مع قوات الشرطة، واطلقت القوات العسكرية نيران بنادقها على حشد المتظاهرين، فكانت مجزرة دامية راح ضحيتها الكثير من القتلى والجرحى، وهزت تلك الحادثة مشاعر الكورد من الاعماق ، فاطلقوا عليها "ڕۆژی شەشی ئەیلولی ڕەش" اليوم السادس من ايلول الاسود.

كان لذلك الحادث المأساوي اثره الواضح على تحرك الشيخ محمود من جديد، على الرغم من تحذيرات الحكومة العراقية، واعلان انتفاضة مسلحة لدعم وتاييد مطالب الكورد القومية، وفي الوقت نفسه ارسل في ١٧ ايلول ١٩٣٠ رسالة احتجاج الى المندوب السامي البريطاني في العراق همفرين، ندد فيها باعمال القمع الدموية التي ارتكبتها القوات الحكومية بحق اهالي السليمانية، كما اوضح بلهجة ملأها الغضب والاسى بانه من "المستحيل تعايش الكورد والعرب" بعد هذه الكارثة المأساوية، وطالب بفصل الكورد عن العرب، واختتم رسالته مطالباً باسم الشعب الكوردي تشكيل دولة كوردية تمتد من زاخو الى مابعد خانقين، تحت الانتداب البريطاني.

شددت السلطات الحكومية وبالتعاون والتنسيق مع المندوب السامي البريطاني على وجوب التزام الشيخ بشروط العفو الممنوح له في ١٩ كانون الثاني ١٩٢٧، ولم تقوى قوات الشيخ على الصمود سوى بضعة اشهر، امام القوات الحكومية المدعومة بالقوة الجوية البريطانية، وتعاون الحكومتين الايرانية والتركية، فبعد معركة آوباريك في ٥ نيسان ١٩٣١ التي انكسرت فيها قواته، اضطر الى تسليم نفسه في ١٣ آيار ١٩٣١ الى قائد الحامية العسكرية في بنجوين بشروط آملتها عليه الحكومة اهمها:

(١) الحفاظ على حياته

(٢) ان يعيش مع اسرته في مكان ما على نهر الفرات

(٣) اعطاءه منحه من واردات املاكه

فقامت السلطات بنفيه اولاً الى السماوه ثم نقلته الى الناصرية فعانه في محافظة الانبار، ومن ثم سمحت له اخيراً بالاقامة في بغداد.

لم يظهر الشيخ خلال مدة بقائه منفياً في جنوب وغرب ووسط العراق والتي دامت نحو عشر سنوات، اي نشاط سياسي يذكر، الا انه كان يعتز دائماً ويتفاخر بالذي قام به من اجل شعبه، كما انه لم يكن ليترك مناسبة تمر دون الحديث عن سياسات بريطانيا الملتوية تجاهه، ودورها في حرمان الشعب الكوردي من تقرير مصيره.

كتب طبيب العائلة الملكية في العراق خلال المدة (١٩١٨- ١٩٤٦) الدكتور سندرسن باشا عن الشيخ يقول: بعد سنوات اصبح الشيخ يقيم في بغداد، وكان من بين المرضى الذين كنت اعالجهم، وعندما فحصته لاول مرة وجدت ندبة صغيرة في ظهره، وحين سألته عن منشئها قال: انها رصاصة بريطانية، ثم اضاف يقول: "وهي مثلكم ايضاً ايها البريطانيون، فانكم ما ان تدخلوا في مكان ما، لن يخرجكم منه غير الشيطان"[١٧]!!

كان الشيخ خلال مدة اقامته الاجبارية في بغداد يزور عادة الزعيم الوطني كامل الجادرجي في منزله، وكان الجادرجي يكن له احتراماً فائقاً، فقد كتب رفعة الجادرجي يقول: ان والده كان يستقبل الشيخ خارج غرفة الضيوف ويعانقه ويقبله عند كل زيارة له، وانه لم يكن يستقبل غيرة بهذا الشكل.[١٨]

اما نصير الجادرجي، الذي كثيراً ماكان يحضر جلسات والده مع الشيخ ويستمع الى احاديثهما، فقد ذكر لي: انه في جلسة هادئة كان الحديث يدور

---

[١٧] سندرسن باشا، مذكرات سندرسن باشا، طبيب العائلة الملكية في العراق ١٩١٨-١٩٤٦ (عشرة الاف ليلة وليلة) ترجمة عن الانكليزية وعلق عليه سليم طه التكريتي (بغداد، ١٩٨٢) ص١٣٩.

[١٨] للتفاصيل ينظر رفعة الجادرجي، صورة أب، الحياة اليومية في دار السياسي كامل الجادرجي (بيروت، ١٩٨٤).

فيها عن الحرب والقتال، قال الشيخ: انا اطرب للنادي، ولكن لايطربني شي مثل صوت البندقية، وعندما تبدأ الحرب او المنازلة ، اكون هادئاً اكثر من هذه الجلسة، واعصابي تكون باردة اكثر من اي يوم طبيعي، ولهذا فان تصويبي البندقية الى اعدائي يكون دقيقاً جداً، ادخل المعارك وبدون ابتداء، وان الاشاعات حول اني رجل خارق جاءت من هنا، ومن الطريف ان الكثيرين يعتقدون باني قمت بالعديد من الخوارق.[١٩]

المرحلة الثالثة ١٩٣١-١٩٤١:

تمكنت العناصر القومية العربية بصنفيها العسكري والمدني وبالتحالف السري مع دول المحور لاسيما مع ايطاليا الفاشية والمانيا النازية من القيام بانقلاب عسكري ليلة ١/٢ نيسان ١٩٤١ اطاح بحكومة ياسين الهاشمي، وجرى انتخاب رشيد عالي الكيلاني رئيساً للحكومة الجديدة، وتحولت المناورات الدبلوماسية بين هذه الحكومة والبريطانيين الى مواجهة عسكرية لمدة اربعة اسابيع (٢- ٢٩ آيار ١٩٤١)، رفع خلالها رجال الانقلاب شعار تحرير العراق من الهيمنة البريطانية.

وقبيل سقوط الحكومة الكيلاني، انتقل الشيخ محمود في ٢٠ آيار ١٩٤١ سراً من مكان سكناه تحت الاقامة الاجبارية في بغداد الى السليمانية، ولم يكن تحركه المفاجيء هذا الا لتحقيق مطالب الكورد القومية، فقد راى الشيخ في تلك الاحداث المحلية والدولية فرصة وعاملاً مشجعاً لذلك.

استقر الشيخ بعد عودته الى كوردستان في قرية (سيتك) القريبة من السليمانية ، واخذ يستعد لتشكيل فصائل المقاتلين لغرض القيام بانتفاضة جديدة، وقد ساندته في مساعيه هذه في بداية الامر جمعية هيوا/الامل، الا انها عادت ونصحته بتحقيق مطالب الكورد القومية بالطرق السلمية وبالتفاوض، حتى لاتفسر انتفاضته المسلحة اذا اندلعت بانها تميل الى جانب دول المحور ضد دول الحلفاء.

---

[١٩] مقابلة شخصية مع نصير الجادرجي في ٢٧ حزيران١٩٩٤ (بغداد).

ويبدو ان الشيخ اخذ بنصيحة هيوا ،[٢٠] وفضل عدم استغلال ذلك الظرف المعقد ، وانتظر انجلاء الموقف في بغداد ثم الدخول في مفاوضات سلمية مع الحكومة الجديدة. وهنا يذكر نوري صديق شاويس – وهو معاصر للاحداث– نقلاً عن الشيخ قوله: " قدمت مطاليبنا للانكليز وهي نفس مطاليب هيوا"[٢١]، وبالفعل كان ادموندز (المستشار البريطاني لشوون كوردستان في وزارة الداخلية العراقية)، قد حث حكومة جميل المدفعي (٢ حزيران–٧ تشرين الاول ١٩٤١) على اجراء مفاوضات مع الشيخ محمود، الا انها كالعادة ارادت التفاوض معه من منطق القوة، فأخذت بتحشيد قواتها في اطراف السليمانية، ثم اعلنت الاحكام العرفية محاولة منها لارهاب الشيخ في ظل الدعم العسكري البريطاني الذي اخذ يتقاطر على العراق بعد سقوط حكومة الكيلاني. المهم في الامر، قدم الشيخ مطالبه وهي:

(١) اشراف ادارة كوردية على قضايا الامن والنظام في كوردستان.

(٢) ادارة المناطق الكوردية من قبل لجان كوردية.

(٣) تشكيل قوة من الكورد للقيام بواجبات الحراسة في المناطق الحدودية.

وعلى الرغم من تواضع هذه المطالب في مجملها، مقارنة بمطالب الشيخ في سنة ١٩٢٢ وسنة ١٩٣٠، فان حكومة المدفعي رفضتها واعتبرتها خطوة باتجاه "الحكم الذاتي"، وهكذا يبدو ان تحرك الشيخ اثناء (حركة مايس)، لم تكن غايته الا طرح القضية الكوردية على بساط البحث كلما سنحت الفرصة لذلك، الا انها واجهت نفس التعنت الحكومي والبريطاني وانكارهما لادنى المطالب القومية الكوردية ، واخيرا" آثرت الحكومة البريطانية التي فضلت مصالحها المرتبطة بمصالح الحكومة العراقية وقتئذ، وعلى حد قول

---

[٢٠] يذكر نوشيروان مصطفى، ان الشيخ وبعد معركة اوباريك (قرية تقع في محافظة كركوك) في ٥ نيسان١٩٣١ ادرك انه لافائدة من النضال المسلح بين قوتين غير متكافئتين بالمرة. ينظر: مؤلفه، المصدر السابق، ص١٥٩.

[٢١] ينظر مؤلفه: من مذكراتي، من منشورات حزب الشعب الديمقراطي الكوردستاني (؟ ، ١٩٨٥) ص٣٠.

مصادرها، بقاء الشيخ محمود في قريته داريكهلى، وعلى ان يسمح له باداء صلاة يوم الجمعة في السليمانية، وعلى ان يقيم ابنه الشيخ لطيف في بغداد.[٢٢]

ان دعم بريطانيا للشيخ محمود والحديث عن استقلال كوردستان لم تكن– في الحقيقة–سوى تكتيكات مرحلية وحلول مؤقته، وكان الشيخ يعتقد ان مايقال او يبذل من الوعود اثناء الحرب سوف تنفذ بعد الحرب، ولم يفهم هذه السياسة الا بعد سنة ١٩٣٠، واتضح ذلك له جلياً بعد سنة ١٩٤١، وقد اكد هذه المسألة اكثر من سياسي بريطاني مثل ادموندز والمس بيل والميجرسون، وعندما ادرك الشيخ هذه السياسة وأراد في تحركاته ان لايتناقض مع التوجهات والخطط السياسية البريطانية، كانت الظروف السياسية والعلاقات الدولية قد تغيرت، وحديثه مع المسس فريا ستارك، يحمل اكثر من معنى في هذه المجال.

عملت السلطات البريطانية بعد فشل (حركة مايس ١٩٤١) على اقامة نواد رياضية واجتماعية مختلفة بقصد ابعاد العراقيين عن الاهتمام بالامور السياسية، وقد اشتهر منها نوادي اخوان الحرية التي اسستها فريا ستارك. وبدات ستارك عملها بالاتصال مع رجال الدولة والوجهاء والمتنفذين، فقامت بزيارة العديد منهم[٢٣]، ويبدو ان الشيخ محمود كان احدهم، وفي معرض حديثها معه قال الشيخ لها: انتم تتخذون اصدقاء تغرونهم تجعلونهم مستعدين لعمل كل شيء في سبيلكم ، ثم تنبذونهم نبذة النواة !!

على اية حال، مع ان الخيبة التي واجهها الشيخ من الحكومة البريطانية في عدم اصغائها لمطالب الكورد القومية، فقد بقيت الجذوة القومية الكوردية مستعرة، وتجلى ذلك واضحاً في يوم وفاته في ٩ تشرين الاول ١٩٥٦، فقد ايقظ رحيله الشجون القومية لدى الكورد وتحول يوم تشييعه في السليمانية الى

---

[٢٢] للتفاصيل ينظر: أ.د.غانم محمد الحفو والدكتور عبدالفتاح علي البوتاني، الكورد والاحداث الوطنية في العراق ، خلال العهد الملكي ١٩٢١–١٩٥٨ (اربيل ،٢٠٠٥) ص٧٢–٧٤.

[٢٣] للتفاصيل ينظر: جعفر عباس حميدي، التطورات السياسية في العراق ١٩٤١–١٩٥٣ (النجف، ١٩٧٥) ص٩٣.

تظاهرات سياسية ومواجهة شعبية مع السلطات الحكومية، ومن المفيد هنا الاشارة الى ان القنصل البريطاني في كركوك كان قد حضر في حينه مجلس الفاتحة الذي اقيم على روح الشيخ الراحل، الذي وصفه في تقريره بانه "زعيم كوردي بارز خدم القضية الكوردية وتحمل الكثير من اجلها" كما وصف التظاهرات في السليمانية بانها "مناسبة مواتية للتعبير عن مشاعرهم ومظالمهم"[٢٤]. ان هذا التقييم الدقيق، اعتراف بان الشيخ الراحل كان قد كابد الأمرين وتحمل المشاق والمصاعب والنفي والتشريد جراء سياسة المماطلة والمخاتلة التي اتبعتها الحكومة البريطانية ضده خلال نضاله القومي. لذا سيبقى الشيخ عذاب للوجدان البريطاني امام التاريخ على حد قول كريس كوجيرا، عليه يجب ان لانلقى باللوم والنقد كله على عاتق الشيخ. فاذا كان القادة الكورد مقصرين نتيجة عدم كفاءتهم السياسية، فان بريطانيا مذنبة بحكم خيانتها[٢٥]

خلاصة واستنتاجات:

ظهر الوعي القومي لدى الشيخ وبشكله البدائي على اثر مقتل والده وشقيقه المأساوي في مدينة الموصل في مطلع سنة ١٩٠٩، وبتدبير من سلطات الدولة العثمانية، بدليل انه لم يمض على حادثة مقتل والده المهينة الا سنوات، حتى حمل السلاح الى جانب تلك الدولة مدافعاً عنها اثناء الحرب العالمية الاولى، لاسباب دينية، وعلى امل اعادة المكانة المحترمة والمتميزة التي كانت تتمتع بها اسرته اذا انتصرت الدولة العثمانية.

ظل الشيخ ميالاً للاتراك حتى بعد زوال الدولة العثمانية، وكان معاصره مصطفى باشا يا ملكي من اشهر منتقديه في هذا المجال الذي عده السبب

---

[٢٤] ينظر نص تقرير القنصلية البريطانية في كركوك حول وفاة الشيخ محمود سنة ١٩٥٦ في: بديوي، المصدر السابق، ص١١٨" د. عبدالفتاح علي البوتاني، (في الذكرى الـ (٤٥) لوفاة الشيخ محمود الحفيد) مجلة كولان العربي، العدد (٦٦) ٢ تشرين الثاني ٢٠٠١ (اربيل) ص١١٥-١١٨.

[٢٥] ديفيد مكدول، تاريخ الاكراد الحديث، ترجمه عن الانكليزيه راج ال محمد (بيروت، ٢٠٠٤) ص٢٧٣.

المباشر لفقدان الكورد لرضا بريطانيا. عليه لايمكن ان نتصور ان الشيخ كان ذو افكار قومية واضحة مجردة من الدين، لأن نشأته كانت اساسها الالتزام بالتعاليم الاسلامية.

لاشك ان الشيخ لم يكن دبلوماسياً محنكاً، فقد تحدى سلطات الاحتلال البريطاني بامكانياته المتواضعة، وبتعامله السياسي للحصول على افضل شروط التعامل، من خلال اتصالاته ومراسلاته مع السوفييت والاتراك قد اثار بريطانيا، ويبدو انه كان لايدرك انه من خلال اندفاعاته واتصالاته تلك كان يمثل محوراً من محاور الصراع ضد مصالح مجموعة من الدول الاستعمارية والاقليمية.

كما اتسمت قيادته بطابع الفردية ، وهذا يفسر انه لم يحظ بدعم معظم الكورد، وبقي زعيماً كوردياً محلياً غير مؤثر بشكل فعال على مستوى كوردستان الجنوبية.

وتأسيساً على ماسبق، يمكن القول: ان الشيخ لم ينجح في الاستجابة لموقف مابعد الحرب العالمية الاولى من جهة الاتصالات ، فقد كان موالياً جيداً للاتراك واحياناً لبريطانيا، يتفق مع الاول لطرد الثاني، ومع الثاني لطرد الاول من كوردستان، هذا التناقض جعل من المستحيل تقديم موقف سياسي موحد لاستحصال الحقوق القومية الكوردية، في اجواء في غاية التوتر والتعقيد.

مع كل هذا سيبقى الشيخ رمزاً من رموز نضال الشعب الكوردي، ولاتوجد اية شكوك في اخلاصة لقضية الكورد القومية، فقد كان شخصية جذابة ونازعاً نحو آمال كبار، ومن خلال الدراسة الموضوعية لشخصيته ولنضاله ومطالبه القومية والاطار الذي وجد فيه، لانستطيع ان نضعه في قفص الاتهام، ولا نستطيع ان نصنع له تماثلاً لاتشوبه شائبه.

الشيخ محمود الحفيد (البرزنجي)
ماله وماعليه

❖ عبدالرحمن إدريس صالح

تقديم

من الصعب الحديث أو الكتابة عن القضية الكُردية في تأريخها المعاصر دون المرور بسفر الشيخ محمود الحفيد في هذا المسار، ذلك الرجل الذي قضى كل حياته من اجل مناصرة قضية شعبه في مختلف مراحلها، منذ إنتخى لدعوة القبائل الكُردية عام ١٩١٦ ومقاتلة الروس حتى وافاه الاجل المحتوم عام ١٩٥٦ ببغداد.

تتخلل حياة الشيخ محمود الحفيد مواقف عدة كانت حاسمة ومصيرية في تأريخ الشعب الكُردي، فقد قاتل الروس عام ١٩١٦ على التخوم الغربية لايران حين إنهار الجيش العثماني امام الزحف الروسي، وكلفه العثمانيون بحماية كُردستان الجنوبية عام ١٩١٨حين انهارت جحافلهم أمام الزحف البريطاني القادم من جنوب العراق، وشكل اول حكومة له عام ١٩١٨ برعاية بريطانية، ثم عاد لينقلب على البريطانيين ويشكل حكومة أخرى بالضد من الادارة البريطانية عام ١٩١٩، وبسبب ذلك خاض معركتين حقق نجاحاً في الاولى ، واخفق بتحقيق النصر في المعركة التي تلتها، الامر الذي ادى الى وقوعه بالاسر، فحوكم واصدرت المحكمة العسكرية البريطانية في بغداد قرارها بالاعدام (رمياً بالرصاص) بحق الشيخ محمود الحفيد، الا إن القرار استؤنف ليتم نفيه مع الشيخ محمد غريب (صهره) الى أندامان احدى الجزر الهندية، غير ان البريطانيين شعروا بأهمية عودته الى كُردستان بعد ان جوبهوا بسلسلة من الصعوبات في المنطقة الكُردية خصوصاً، والشرق الاوسط عموماً، فأعيد من منفاه عام ١٩٢٢ ليشكل حكومة جديدة في السليمانية وبرعاية بريطانية ايضاً. سرعان ما انقلب على تلك الرعاية ليستقل بحكومة كُردية مستقلة مرة أخرى، الامر الذي حدا ببريطانيا والحكومة العراقية انذاك الى تجهيز حملة عسكرية مشتركة تمكنت من اسقاط الحكومة الكُردية التي شكلها الحفيد وشتت مقاتليه عام ١٩٢٣ مما دعاه الى الاتجاء الى الجبال المحاذية لايران، وحين

انسحبت تلك القوات من السليمانية عاد الثائر ليحتلها في تموز من العام نفسه، غير انه ارهق من الناحية اللوجستية والمادية وصودرت املاكه وبقى خلال المدة المحصورة بين عامي ١٩٢٤-١٩٢٥، عرضة لهجمات القوات العراقية والبريطانية بين الكر والفر حتى إقتنع بضرورة العودة للجوء الى الجبال المحاذية لايران في أواخر عام ١٩٢٥. وبذلك تنتهي مرحلة المواجهة الاولى بينه وبين البريطانيين والحكومة العراقية.

ومن خلال ماتقدم يمكن القول ان الشيخ محمود الحفيد شخصية لايمكن للمرء أن يقيمها بسهولة، إنها من خلال دراستنا لوقائع مساره السياسي يبدو وكانه شخصية مركبة. فهو الوطني المكافح الجسور، صاحب الضياع والبساتين والمئات من الفلاحين، وهو رجل الدين ذو النسب العلوى يجله الالوف من المؤيدين، وهو الزعيم العشائري، وكذلك القائد العسكري الذي واجه جيشاً منظماً بكامل عدته وأسلحته المتطورة. إن هذا التداخل في شخصية الشيخ محمود الحفيد اثر تأثيراً كبيراً في تقييم شخصيته من قبل العديد من الباحثين، ففي الوقت الذي أوصله بعضهم الى درجة قريبة من الكمال، حط من شخصيته البعض الاخر واعتبروه حالة اثرت سلباً في تأريخ الحركة الكُردية.

اقتضت طبيعة هذه الدراسة تقييمها الى ثلاثة مباحث تسبقها مقدمة وتتلوها خاتمة، وحددت تلك المباحث بعدد من النقاط الرئيسية التي نسعى من خلالها تحقيق الغاية المرجوه بصورة علمية ومختصرة. تناول المبحث الاول بعض العوامل الايجابية من شخصية الشيخ محمود الحفيد، اذ تم التطرق فيه الى الالتزام الدينى والقومي المعروف عن الشيخ محمود الحفيد، فضلاً عن الشجاعة المفرطة والحس الوطني وميزات اخرى يمكن ملاحظتها في سياق المبحث.

وكرس المبحث الثاني لتناول اهم العوامل التي أثرت في سياسة الشيخ الثائر والتي كان بعضها قد فرض عليه، وكان تأثيرها خارج إرادته وإرادة معاونيه. وخصص المبحث الثالث لدراسة المواقف التي تحسب على الشيخ

محمود واثرها على تطلعاته المستقبلية، وركزت النقاط الرئيسية على اعتداد الشيخ محمود بآراءه وعدم اهتمامه بالجوانب السياسية في تعامله مع اكبر قوة عسكرية استعمارية في تلك الحقبة، فضلاً عن جوانب اخرى تناولها المبحث الاخير. وفي الخاتمة حاولنا عرض اهم الاستنتاجات التي توصلنا اليها من خلال سياق هذه الدراسة المتواضعة. كما تطلبت الدراسة الرجوع الى مصادر محددة ومهمة تعود الى جهات متختلفة من حيث التوجهات العامة يمكن ملاحظتها من خلال الهوامش او قائمة المصادر. وشكل كتابنا "الشيخ محمود الحفيد "البرزنجي" والنفوذ البريطاني في كُردستان العراق حتى عام ١٩٢٥ رافداً مهماً للدراسة.

استطاع الكاتب وفق إمكاناته المتواضعة ان يكون رؤيا خاصة عن شخصية الشيخ محمود الحفيد من خلال اطلاعه على عدد من الوثائق الخاصة به وقسم المصادر التي تناولته مع الاخذ بالمنهج التأريخي القائم على اساس التحليل والاستنتاج والنظرة العلمية التي تستقرئ الاحداث التأريخية في زمانها ومكانها والظروف التي واجهتها.

وقل إعملوا فسيرى الله عملكم ورسوله والمؤمنون . "صدق الله العظيم"

عبدالرحمن ادريس صالح البياتي
كانون الاول ٢٠٠٦

المبحث الاول

بعض العوامل الايجابية في شخصية الشيخ محمود الحفيد "البرزنجي"

قبل الخوض في غمار تحديد ما للمرحوم الحفيد وماعليه (الايجابيات والسلبيات الشخصية إن صح التعبير)، لابد من إدراك بعض المسلمات الرئيسة، التي من الضروري أخذها كبديهيات في دراستنا هذه، وهي:

أ- لايمكن لاي شخصية في التأريخ ان تتجاوز مرحلتها التأريخية وإطارها الفكري، فالناس وليدو التطور التأريخي في إطار مرحلتهم التأريخية وهم إفراز مباشر لحالة الوعي الاجتماعي والفكري للمرحلة الزمنية التي يعيشونها، فهم وان حققوا حالة تطور معينة في واقعهم الاجتماعي والفكري فمن المؤكد سيستمدون حالة التطور تلك من خلال خيوط النسيج المتاح لهم في ذلك الاطار.

ب. تولد بعض الشخصيات التأريخية وتتحرك في إطار تأريخي وفكري يسمح لهم بالتحرك بإتجاه تحقيق حالة وثوب في الواقع الفكري والاجتماعي حين تكون الامور مهيأة عملياً لحالة الوثوب تلك، الا ان بعض الشخصيات في التأريخ تولد في حالة اضطراب سياسي وفكري واجتماعي تؤدي الى إحباط تطلعاتها على الرغم من بذلها جهوداً جبارة لتحقيق ما تصبو اليه. والشيخ محمود الحفيد البرزنجي من الشخصيات التي ولدت تأريخياً وشقت طريقها في خضم اضطراب سياسي وفكري واجتماعي واقتصادي أعقب نهاية الحرب العالمية الاولى (١٩١٤-١٩١٨)، وحين بدأ نشاطه السياسي واجه الكثير من عوامل الضغط أحبطت تطلعاته القومية والسياسية.

نعود لنحدد بعض الجوانب الايجابية في شخصية الشيخ محمود الحفيد، منها:

(١) الالتزام الديني: من المعروف عن الشيخ محمود الحفيد انه كان رجلاً ملتزماً دينياً وربما ينحدر من عائلة عرفت بالتزامها الديني وظل هو سائراً على هذا النهج حتى وفاته، ومنحته هذه الصفة مكانة مرموقة بين الكُرد والعرب، مثلما منحته هيمنة على اتباعه ومريديه، وهذا مايفسر صمود العديد منهم معه حتى في احلك الظروف.[١]

(٢)الالتزام القومي والاخلاص لكُردايته، كان الشيخ محمود الحفيد مخلصاً لقوميته مثل اخلاصه لدينه، وتشير مواقفه السياسية الى انبهاره بكرديته وارضه كُردستان. وإذا ما اخذنا بشهادة الضابط البريطاني ادموندز[٢]والذي يعد احد ابرز المعارضين للشيخ محمود الحفيد انذاك، فأنه يشير الى ان هواء كُردستان المُسكر الذي يستنشقه الشيخ محمود الحفيد وهو في طريقه الى السليمانية قد يمحو بسرعة الحدود الضيقة التي تفرض عليه. [٣]

---

[١] عبدالرحمن إدريس صالح البياتي، الشيخ محمود الحفيد (البرزنجي) والنفوذ البريطاني في كردستان العراق حتى عام ١٩٢٥، دار الحكمة، لندن، ٢٠٠٥، ص ٤٣، ٨٢–٨٨.

[٢] ادموندز: هو سيسل جون ادموندز C. J. Edmonds، ولد عام ١٨٨٩، تخرج في جامعة اكسفورد، التحق بالخدمة القنصلية البريطانية العامة كمترجم عام ١٩١٠ شغل عدة مناصب ادارية وسياسية منذ عام ١٩١٢ حتى عام ١٩١٧، اوكلت له مهام سياسية في كُردستان العراق عام ١٩٢٢، رقي الى مستشار قسم ومفتش اداري بخدمة الحكومة الملكية العراقية، ملحق بالقوات العسكرية في كركوك والسليمانية عام ١٩٢٤، عمل ضباط ارتباط للجنة الموصل الدولية عام ١٩٢٥، ومعاوناً لمستشار وزارة الداخلية العراقية عام ١٩٢٦، وقنصلاً عاماً لمستشار وزارة الداخلية العراقية ١٩٣٥–١٩٤٥، وبعد ان استغنيت الحكومة العراقية عن خدماته، عينته الحكومة البريطانية بدرجة وزير في وزراة الخارجية البريطانية عام ١٩٤٨. احيل على التقاعد عام ١٩٥٠. له كتب عدة وابحاث باللغات العربية والكردية والفارسية والانكليزية. كما انجز بالاشتراك مع اللغوى والسياسى الكردي العراقي توفيق وهبي قاموس كردي– انكليزي. لمزيد من التفاصيل عن ادموندز، ينظر:" العراق في رسائل المس بيل".، ترجمة جعفر الخياط، دار الحرية للطباعة، بغداد، ١٩٧٧، صس ٤٤٣، س. ج. ادموندز، كرد وترك وعرب، ترجمة جرجيس فتح الله، مطبعة التايمس، بغداد، ١٩٧١، الغلاف الاخير، Taufiq Wahby and C. J. Ejmonds, Akurdish-English Dictionary< clarandon press, Oxford,١٩٦٦.

[٣] ادموندز، المصدر السابقن ص ٢٧٢.

(٣) تميزه بشجاعة مفرطة وصلابة يفتقر اليها العديد من الزعماء والقادة المحليين، ونجحت حركته في جلب الانظار الى اهمية القضية الكُردية على الصعيد السياسي والدولي، مثلما اججت الشعور القومي لكُرد العراق خاصة وكُرد المنطقة عموماً، فوجد له إنعكاساً واضحاً في الادب الكُردي المعاصر.[٤]

(٤) الحس الوطني كان ميزة اخرى تميز بها الشيخ محمود الحفيد، فنضاله ضد الاستعمار البريطاني في كُردستان لم يكن منفصلاً عن النضال الوطني ضد الاحتلال، فكان حريصاً على التنسيق مع الحركات الوطنية الاخرى في وسط العراق وجنوبه[٥] لانزال اكبر الخسائر بالمحتلين. بعد ان كانت له مشاركة بارزة في معركة الشعيبة (جنوب العراق) لصد القوات البريطانية المتقدمة نحو بغداد.[٦]

(٥) إهتمامه بعلوم الدين والشعر والادب وعلوم اللغة. اذ دخل الكتاتيب ودرس القرآن الكريم فضلاً عن دراسته العربية وعلوم الشريعة والفقه والتفسير والمبادئ الصوفية وتعلم اللغة التركية والفارسية، كما كانت له اسهامات في الشعر.[٧]

(٦) إعتزازه بشخصيته ورفضه الاقلال من شأنه حتى وهو في موقف الضعيف كما في حادثة امير الكويت،والتي عبر فيها الشيخ محمود عن موقف لايتكرر، دلل فيه على علو نسبه وقدره وهو في طريق عودته الى عرينه في حدود عام ١٩٢٢ بعد المدة التي قضاها في المنفى.[٨]

---

[٤] لمزيد من التفاصيل، عزالدين مصطفى رسول، الواقعية في الادب الكُردي، دار المكتبة العصرية، صيدا-بيروت، د.س.، ص ١٣٩-١٤٠.

[٥] كمال مظهر احمد، وثائق وحقائق جديدة عن حركات الشيخ محمود، "التآخي" (جريدة)، بغداد، العدد ١٤٥٤، ٨ تشرين الاول ١٩٧٣" "الثقافة الجديدة" (مجلة)، بغداد، العدد ٤، تموز ١٩٦٩، ص ٩٤.

[٦] لمزيد من التفاصيل عن مشاركة الكُرد في معركة الشعيبة، ينظر: عبدالرحمن ادريس صالح البياتي، المصدر السابق، ص ٨٧-٩٢.

[٧] محمد الخال، الشيخ معروف النودهي البرزنجي، مطبعة التمدن، بغداد، ١٩٦١، ص ٢٠٠، مير بصري، اعلام الكُرد، رياض الريس للكتب والنشر، لندن، ١٩٩١، ص ٣٨.

[٨] عبدالرحمن ادريس صالح البياتي، المصدر السابق، ص ٢٢٢-٢٢٤.

(٧) كان الاهتمام الذي أولاه الشيخ محمود الحفيد في الصحافة بمثابة صفحة مشرقة من صفحات النضال الكُردي في كُردستان الجنوبية (كُردستان العراق) ومؤشراً هاماً على تطور ملموس في الجانب الفكري للحركات السياسية الكُردية عموماً. ومن خلالها تمكن الشيخ محمود من توجيه الجماهير والتعبير عن آرائه الفكرية والسياسية، كما حالفه النجاح في جمع عدد من المثقفين الكُرد للعمل وتحرير تلك الصحف، مما كان له الاثر البالغ في رفد الثقافة الكُردية ونشر الوعي القومي الكُردي التحرري.[٩]

(٨) لايمكن إغفال النهج الذي سار عليه الشيخ محمود الحفيد في سبيل خدمة القضية الوطنية والقومية في مسألة الموصل، وبإعتراف المسؤولين البريطانيين انذاك، كان الشيخ الحفيد ثائراً ذكياً يعرف كيف يوحي الى الاخرين بما يريد، حين لم يقم بأى عمل يربك نشاط لجنة العصبة اثناء وجودها في السليمانية، مكتفياً بإيقاد المشاعل على جبال گويژه المطلة على السليمانية بهدف إشعار المقابل بأنه موجود فضلاً عن السعي للترحيب وإبداء الرغبة لبقاء الموصل ضمن الحدود العراقية، في الوقت الذي يفسح المجال لعدد من الزعماء الكُرد ليعبروا عن رغبتهم الحقيقية في ذلك الشأن. والمعروف ان مدينة السليمانية وماجاورها من مناطق تابعة لها تتميز انذاك بوحدة عرقية، اذ تسود القومية الكُردية وعليه تكون المدينة مقياساً محايداً بين الطرفين فلا عربي ولا ترك.لقد تعامل الشيخ محمود الحفيد مع ذلك الموقف تعامل الثوار الذين يرتقون بمبادئهم الى ناصية التجرد والى الحد الذي أثار تصرفه إعجاب أعدائه. فبعد ان أنهت اللجنة اعمالها وقدمت تقريرها، عبر الضابط السياسى البريطاني ادموندز في السليمانية انذاك بقوله: "إن بشائر النصر الحقيقي (في قضية الموصل) في السليمانية بدت واضحة، وبإستثناء لواء السليمانية لاتوجد منطقة واحدة مؤلفة من عدة نواح الا وكانت أغلبيتها النسبية تصوت لصالح احد الطرفين... وفي لواء السليمانية وحده ظفرنا بأدق

---

[٩] المصدر نفسه، ص ٢٤٦-٢٦٧.

تعبير لوجهات النظر وكان بها القول الفصل". وعليه لايمكن إغفال النهج الذي إتبعه الشيخ الثائر في ترسيخ الهدف الذي سعت اليه كل من الادارة البريطانية والحكومة العراقية انذاك لحل مشكلة الموصل.[١٠]

---

[١٠] لمزيد من التفاصيل عن موقف الشيخ محمود الحفيد من مشكلة الموصل، ينظر: المصدر نفسه، ص ٢٦٢-٢٧٨.

المبحث الثاني

العوامل التي أثرت في سياسة الشيخ محمود الحفيد

كانت بعض العوامل قد فرضت على الشيخ محمود، وكان تأثيرها خارج إرادته وإرادة مساعديه. منها:

(١) كان البريطانيون ينظرون الى منطقة كُردستان بقلق واضطراب نظراً لموقعها المهم واحتوائها على ثروات هامة من بينها النفط.[١١] فضلاً عن محاذاتها لتركيا التي كانت بينها وبين الحلفاء الكثير من النقاط والقضايا المعلقة[١٢]، وهذا كله كان سبباً مباشراً في عدم بت البريطانيين بسياسة ثابتة انذاك تجاه منطقة كُردستان الجنوبية.

(٢) كانت المشاعر القومية الجياشة التي يحملها الشيخ محمود الحفيد تجاه القومية الكُردية سبباً مباشراً في ان ينظر اليه البريطانيون بريبة وحذر واحياناً بأشمئزاز، الامر الذي جعل المسؤولين البريطانيين يمتنعون من المضي قدماً معه، ويتوقفون عند نقاط محددة. وقد رأى الحاكم المدني العام وكالة في بغداد ويلسون ان الشيخ محمود الحفيد يؤلف مشكلة حقيقية تواجه السيطرة البريطانية في منطقة كُردستان الجنوبية[١٣]، الامر الذي ادى الى مضاعفة الاجراءات البريطانية التي تهدف الى زعزعة الثقة بين الشيخ محمود الحفيد وبعض زعماء العشائر الكُردية الاخرى فضلاً عن تحجيم دور الحفيد وتحديد نفوذه.[١٤]

---

[١١] عزيز الحاج، القضية الكُردية في العشرينات، ط ٢، مطبعة الانتصار، بغداد، ١٩٨٥، ص ١٠٠.

[١٢] دار الكتب والوثائق، بغداد، ملفات البلاط الملكي، ملفة ٦ر٣-٣٩٨٧، بعنوان- المعتمد السامي البريطاني ١٩٢٣-١٩٢٥، برقية وزير المستعمرات مؤرخة في ٣ آذار ١٩٢٣، الى المعتمد السامي البريطاني في بغداد.

[١٣] ارنلد. تي. ويلسون، الثورة العراقية، ترجمة جعفر الخياط، دار الكتب، بيروت، ١٩٧١، ص ١٨٧.

[١٤] عبدالرحمن ادريس صالح البياتي، المصدر السابق، ص ١٣٣.

(٣) كان المثقفون الكُرد يطمحون ان يعرضوا قضيتهم في مؤتمر باريس عام ١٩١٩ لتحظى بالبحث والتحليل وإتخاذ القرار المناسب بشأنها[١٥] إلا ان طموحاتهم تلك ذهبت أدراج الرياح ووضعت تلك القضية على الرف فيما بعد، الامر الذي إنعكس على الدور السياسي الذي اداه الشيخ محمود الحفيد، اذ ظل الحفيد طيلة فترة مواجهته مع البريطانيين دون دعم دولي او حتى دعم دولة عظمى واحدة، ومن المعروف ان الحركات القومية والاستقلالية كانت انذاك ولاتزال بحاجة الى دعم دولي للوصول بها الى شاطئ الامان.

(٤) كانت الدول المحاذية لكُردستان الجنوبية، إيران وتُركيا على وجه الخصوص، تعاني من حركات إستقلالية كُردية مشابهة في أراضيها، وكان هذا الامر يثير خشيتها من تفاقم المد القومي الكُردي، لذا فهي لم تكن على استعداد لابداء المساعدة للشيخ محمود الحفيد، فضلاً عن ان ايران كانت من الدول التي كانت تتمتع بعلاقات سياسية وإقتصادية جيدة مع بريطانيا. اما التُرك فكانوا على خلاف مع بريطانيا في جملة مشاكل معلقة، وكانت التحركات الكمالية في المنطقة لم تكن بهدف مساعدة الكُرد إنما للضغط على البريطانيين للحصول على مكاسب محددة من خلال المفاوضات التي كانت جارية بشأن مخلفات الحرب وإفرازاتها السياسية.

(٥) أما الحكومة العراقية فكانت تنظر للامر من خلال وجهة نظر بريطانية من ناحية بسبب إرتباطاتها السياسية والعسكرية والاقتصادية معها، ومن ناحية اخرى فهي كانت تعتقد ان تحركات الشيخ محمود الحفيد العسكرية هي امر يؤثر مباشرة على سلامة الاراضي العراقية، فضلاً عن إنه اخلال بأمن المملكة وإستقرارها، وهذا الامر ابعد شأن تفاوض الحكومة العراقية مع الشيخ محمود الحفيد وظل امره بين أيادي البريطانيين.

---

(١٥) Derk Kinnane, The Kurds and Kurdistan, London, New york.١٩٦٤, p.٢٦

كمال مظهر احمد، كُردستان في سنوات الحرب العالمية الاولى، ترجمة محمد ملا عبدالكريم، ط ٢، بغداد، ١٩٨٤، ص ٣٢٨.

(٦) عدم إلتفاف الزعماء الكُرد بشكل كامل حول الشيخ محمود الحفيد، اذ تباينت المواقف والاتجاهات الامر الذي كان يجعل الشيخ محمود الحفيد عادة ضعيفاً امام البريطانيين، لايناصره الا اقرباؤه او بعض المريدين له وهم قلة قياساً الى حجم المواجهة مع القوات البريطانية التي راحت قياداتها تسعى للحد من نفوذ الشيخ محمود وتحرض بعض الرؤساء المنافسين له[١٦]. وكان هناك من العشائر الكُردية التي لم تكن مستعدة في اكثريتها للانضواء تحت حكم الشيخ محمود[١٧]. كما فضلت بعض العشائر الاخرى البقاء تحت حكم البريطاني المباشر على الرضوخ لزعامة الحفيد[١٨]. وحدد بعضهم اسباب ذلك النفور مشيراً الى ان بعض العشائر الكُردية المتنفذة وثلة من ذوى المصالح التجارية لم تكن على وفاق مع اسرة الشيخ محمود من جهة وسياسته في التعامل مع تلك الاطراف من جهة ثانية، فلم يتردد عدد من ابناء تلك العشائر من الانضمام الى صفوف القوات المعادية للشيخ محمود الحفيد[١٩]. وقد يعود ذلك الامر الى طبيعة النظام القبلي الذي أقامه الشيخ محمود في السليمانية، كونه يعتمد المركزية التي تركز السلطة في شخص المسؤول الاول ومن بعده الزعماء الذين يناصرونه، فضلاً عن إلتزام البعض الاخر من الزعماء بدفع الجزية. في الوقت الذي يوفر لهم ذلك النظام حق الانسحاب متى ما رغبوا بذلك.[٢٠]

(٧) إفتقار منطقة كُردستان الجنوبية الى رساميل وموارد ضخمة تساند الشيخ محمود الحفيد في إجراء اصلاحات او تمويل ادارة الدولة، الامر الذي كان يجعل الشيخ الثائر ضعيفاً من هذا الجانب، فالحكومات التي شكلها لم

---

[١٦] عزيز الحاج، المصدر السابق، ص ١٠٠.

[١٧] ارنلد. تي. ويلسون، بلاد مابين النهرين بين ولائين، ترجمة فؤاد جميل، ج٢، ط٢، دار الشؤون الثقافية العامة، بغداد، ١٩٩٢، ص ١٢٩.

[١٨] عبدالمنعم الغلامي، ثورتنا في شمال العراق ١٩١٩-١٩٢٠، ج١، مطبعة شفيق، بغداد، ١٩٦٦، ص ٩٣.

[١٩] كمال مظهر احمد، كركوك وتوابعها حكم التأريخ والضمير.. دراسة وثائقية عن القضية الكُردية في العراق، ج١، مطبعة رينوين، كُردستان، ٢٠٠٤، ص ١٦١-١٦٣.

[٢٠] F. O., ٣٧١,٥٠٩٦, ٤٣٤٢. Admisnstration Report of Sulaimaniyah Division for the year ١٩١٩, p. ٣.

تكن قادرة على إجراء اصلاحات ملفتة للنظر او تمويل دوائر الدولة للقيام بعملها كما يجب. اذ كان المورد الضخم الوحيد المساعدات البريطانية التي تنقطع بعد سوء العلاقات بينه وبينهم.

(٨) المجتمع في كُردستان الجنوبية (كُردستان العراق) مجتمع قروى لم يكن قد تبلور فكره القومي والاجتماعي خلال تلك المرحلة بالشكل الذي يمكنه من تدعيم بناء دولة قومية كُردية، وكان هذا الاطار محصوراً بفئة قليلة العدد مبتسرة التأثير غير قادرة على القيام بعامل دفع شعبي يتمكن من مساندة ما أقدم عليه الشيخ محمود الحفيد.

المبحث الثالث

المواقف التي تحسب على الشيخ محمود الحفيد

من ابرز المواقف التي تؤخذ على الشيخ محمود الحفيد، والتي تكونت لدينا من خلال دراسة مرحلة مهمة من مراحل حياته الاجتماعية والسياسية، هي:

(١) إعتداده باراءه الشخصية وعدم إعتماده على مساعديه في الكثير من القرارات، الامر الذي اضعف من صلاحية القرارات التي يتخذها وهو في حالة مواجهة مع الاعداء. ومما تجدر الاشارة اليه ان اللواء صديق قادري[٢١]قد اكد على إنه وضع خططاً مهمة ونافعة للشيخ محمود الحفيد، عندما كان مفتشاً عاماً لحكمدارية الشيخ الحفيد عام ١٩٢٢، في السليمانية، الا ان "الشيخ الذي فتن بحب الظهور أبى الا ان يتشبث باعلان الملكية في تلك الشقة الضيقة وفي تلك الظروف الحرجة."[٢٢]

(٢) قلة ثقافته السياسية وعدم إطلاعه على التطورات الفكرية الحديثة، وعدم إهتمامه بدراسة الجوانب السياسية, ومن المعروف ان الشيخ محمود الحفيد لم يكن من طبقة الرعيل الاول من السياسيين الذين تلقوا التعليم في المدارس والكليات العسكرية والمدنية في العاصمة "استانبول"، كما لم يكن

---

[٢١] اللواء صديق باشا القادري، احد قواد الكُرد في الجيش الروسي، عارض البلاشفة، وبدعوة من المندوب السامي البريطاني السير بيرسي كوكس حضر القادري الى بغداد عام ١٩٢١، ونصب مفتشاً عاماً لحكمدارية الشيخ محمود الحفيد في السليمانية عام ١٩٢٢. لمزيد من التفاصيل، ينظر: صديق القادري، مذكرات القادري- بيان الثورة الروسية العظمى وايضاح غوامضها، مطبعة الفلاح، بغداد، ١٩٢٤.

[٢٢] المصدر نفسه، ص ٢٤٨.

ممن درسوا وتخرجوا في المدارس العسكرية وذلك أدى الى تصرفه بعيداً عن اسلوب رجال السياسة الذي كان يفترض ان يتعامل بموجبه مع البريطانيين وغيرهم. وليس من شك في ان البريطانيين كانوا على استعداد للتفاوض معه في شأن المستقبل السياسي للمنطقة انذاك، لاسيما خلال تلك الظروف الحرجة التي كانت المنطقة تمر بها.[٢٣]، الا ان تطلعات الشيخ محمود لم تكن تتوافق مع ماكان عليه ان يقوم به، وفي هذا الصدد يشير الاستاذ جرجيس فتح الله الى ان الشيخ محمود لو اتقن (اللعبة فهناك الشئ الكثير من الكسب للكُرد، اذ سيكون له دولة مستقلة ولنفسه ملكية وشهرة خالدة....."[٢٤]

(٣) إتخاذه اسلوباً عشائرياً في إختيار مساعديه، فالحكومات التي شكلها كان جل اعضائها من اقرباءه وابناء عشيرته[٢٥]. اذ تم تعيين معظم اقرباءه وذوى العلاقة مع اسرته في الوظائف "واعطوا مرتبات حسب الامكان"[٢٦]، كما احاط نفسه بحاشية مؤلفة من ابناء العشائر المسلحين الذين وصفهم الميجرسون[٢٧] بأنهم "من الذين يصعب توجيههم"[٢٨].

(٤) عدم إهتمامه بتشكيل جيش عصري وبناء مؤسسة عسكرية حتى وأن كانت مؤسسة صغيرة الحجم قليلة العدد. على الرغم من عودة عدد من الضباط

---

(٢٣) احمد عثمان ابوبكر،حركة الشيخ محمود والعلاقات الدولية، "مجلة المجمع العلمي الكُردي"، مج١، العدد الاومل، بغداد، ١٩٧٣، ص ٧٣٤.

(٢٤) جرجيس فتح الله، يقظة الكُرد (تاريخ سياسي ١٩٠٠-١٩٢٥)، دار آراس للطباعة والنشر، اربيل، ٢٠٠٢، ص ٢٥٨-٢٥٩.

(٢٥) لمزيد من التفاصيل، ينظر: عبدالرحمن ادريس صالح البياتي، المصدر السابق، ص ١١٥.

(٢٦) رفيق حلمي، مذكرات، ترجمة جميل بندي الروزبياني، ج١، مطبعة المعارف، بغداد، ١٩٥٧، ص ٣٩، ٦٧.

(٢٧) سون Ely. Bahister. Soane احد الضباط البريطانيين الذين اهتم بنقل وقائع شؤون كُردستان الى قيادته منذ ان تجول فيها متنكراً بزي رجل فارسي تحت اسم (ميزا غلام حسين شيرازي) حتى اصبح ضابطاً سياسياً لمندلي عام ١٩١٧، ثم عين ضابطاً سياسياً للسليمانية بعد ذلك. ابرز مؤلفاته عن كُردستان:

(To Mesopotamia and Kurdistan in Disguise)

اصيب سون بمرض السل عام ١٩١٨، وتوفي في ٢٤ شباط ١٩٢٣.

ارنلد. تي. ويلسون، بلاد مابين النهرين بين ولائين، ج٢، ص ٣١٥.

(٢٨) F. O., ٢٧١, ٥٠٦٩, ٤٢٤٢, Adminstration Report of Sulaimaniyah Division for the year ١٩١٩, P. ٣.

الكُرد الذين عملوا في الجيش العثماني، وعدد أخر من المثقفين الى السليمانية، الا انه لم يستفد الا من البعض منهم في حكومته الاولى[٢٩] وحتى في حكومته الثانية التي شكلها عام ١٩٢٢ فأن مجمل الجيش كان يتكون من أتباعه ومؤيديه، فضلاً عن العشرات من قوات الليفي المدربة تحت إشراف الضباط البريطانيين. ويشير السيد فؤاد مستي (احد الضباط المشاركين في جيش الحفيد) الى ان ذلك الجيش كان يفتقر للاساليب القتالية الحديثة والاسلحة المتطورة، فضلاً عن إعتماده الاساس على الانتماء العشائري[٣٠]. وتاكيداً على ماسبق، ذكر اللواء صديق باشا قادري ان الشيخ محمود الحفيد كان قليل الخبرة بالامور العسكرية،وان اطلاق الحرية له في التصرف مع ماترافق من احداث سياسية خلال تلك الحقبة كانا سيؤديان بلاشك الى نتائج سيئة.[٣١]

(٥) لم يستفد الشيخ محمود الحفيد من خبرة المستشارين البريطانيين في إدارة شؤون الدولة، وكان ينظر اليهم نظرة إستعلائية من بينهم نوئيل[٣٢] الميجر البريطاني الذي كان قريباً اليه جداً، والميجر دانليس DANLESS الذي اصبح مستشاراً عسكرياً ومالياً للحكومة الكُردية انذاك.[٣٣]

---

(٢٩) Derk Kinnane, op. cit. P. ٣٥.

(٣٠) "التآخي" (جريدة)، بغداد، العدد ١٥٨٢، ١١ آذار ١٩٧٤.

(٣١) صديق القادري، المصدر السابق، ص ٢٤٨.

(٣٢) نوئيل ، ضابط سياسي بريطاني، عمل بين قبائل البختيارية في بلاد فارس إبان سنوات الحرب العالمية الاولى وتابع نشاط العملاء الالمان هناك، عين ضابطا سياسياً في كركوك في مطلع تشرين الثاني عام ١٩١٨، وفي منتصف تشرين الثاني من العام نفسه عمل مستشاراً للشيخ محمود الحفيد. كانت له صلات مع بعض رؤوساء العشائر والشخصيات الكُردية. اظهرت تقاريره ميلاً نحو الكُرد. ينظر: س. ج. ادموندز، المصدر السابق، ص ٣٥" وللمزيد من التفاصيل عن نوئيل وتقاريره، ينظر ايضاً.
W. N. Medlicott & oters, Documents on British foreign policy. ١٩١٩-١٩٣٩, series IA, Volume I, London, ١٩٦٦, PP. ٦٩٣-٧٤٢.

(٣٣) عبدالمجيد فهمي حسن، تاريخ مشاهير الالوية العراقية، ج١، مطبعة الزمان، بغداد، ١٩٦٤، ص ١٢٠.

(٦) لم يتفهم وجهة نظر البريطانيين بالنسبة الى موقعه منهم كدولة عظمى محتلة، ففي الوقت الذي كانوا ينظرون اليه كموظف من موظفيهم[٣٤] كان هو ينظر الى نفسه على انه حاكم مستقل، وهذا الامر ادى الى سرعة انفراط عقد التفاهم بينه وبين البريطانيين. في الوقت الذى كان عليه ان يستغل ذلك التعاون ويطوره خدمة لمصلحته ومصالح شعبه، على الاقل في الوصول الى تحقيق اقصى مايكون من مكاسب تعود بالنفع عليه وعلى الشعب الكُردي.

(٧) ميله الى إستخدام القوة مع البريطانيين وعدم إدراكه إن القوات البريطانية قوات مدربة تدريباً جيداً وتمتلك اسلحة متطورة، وان إتخاذ قرار المواجهة معها لم يكن ذي جدوى، في الوقت الذي كان يجب ان ينظر الى إستخدام السلاح ضدها على انه خيار صعب واخير، خاصة بعد ان تشكل الجيش العراقي واخذ يتعاون معها في كبح جماح تحركاته العسكرية، فضلاً عن عدم إدراكه لاهمية استخدام سلاح الجو الذي يعد سلاحاً فتاكاً في حسم المعارك مع القوات المسلحة التي لاتمتلك مثل ذلك السلاح.[٣٥]

(٨) كان الشيخ محمود الحفيد لايعير اهتماماً كبيراً لمصالح ومشاعر بعض الزعماء واصحاب المصالح التجارية وغيرهم من شرائح اخرى، الامر الذي ادى بتلك العناصر الى تجنب التعامل معه، إن لم تكن بعض تلك العناصر قد ناصبته العداء للسبب نفسه، ومن المفيد ان نشير الى ان السمة البارزة للنظام الذي اقامه الشيخ محمود الحفيد في السليمانية وفي ظل السيطرة البريطانية كانت السمة القبلية، واصبح كل زعيم قبلي مسؤولاً عن حكم قبيلته، الامر الذي زاد من تطلعات ونشاط المسؤولين البريطانيين لدعم بعض اولئك الشيوخ والاغوات لاسيما المتعاونون معهم لتشكيل قاعدة اجتماعية تستند عليها سيطرتهم في المنطقة.[٣٦] واذا ما اخذنا

---

[٣٤] ارنلد. تي. ويلسون، بلادمابين النهرين بين ولائين، ترجمة فؤاد جميل، ج٣، ط٢، دار الشؤون الثقافية العامة، بغداد، ١٩٩٢، ص ١٥.

[٣٥] لمزيد من التفاصيل، ينظر: عبدالمنعم الغلامي، المصدر السابق، ص ١٠٩، عبدالرحمن ادريس صالح البياتي، المصدر السابق، ص١٥٢.

[٣٦] عبدالرحمن ادريس صالح البياتي، المصدر السابق، ص ١١٧.

بوجهة النظر البريطانية متمثلة برأى الميجر سون، فانه يشير الى ان ذلك النظام الذي دعمته بريطانيا في منطقة السليمانية كان نظاماً سيئاً، وان اثاره غير القانونية قد عجلت في وضع المعوقات امام تقدم اعمال حكومة الشيخ محمود الحفيد.[٣٧]

(٩) لم يكن الشيخ محمود الحفيد يعير اهمية خاصة لحياة الناس الاقتصادية لاسيما في الاوقات الصعبة التي غالباً ماتكون فيها الظروف المحلية على اهمية الاستعداد للقتال. فكان لاجل تمويل حركاته العسكرية او غيرها، على إستعداد لان يرسل اتباعه ليفرضو الضرائب على عامة الناس وخاصتهم، في الوقت الذي كانت فيه الصعوبات الاقتصادية التي سببتها الحرب العالمية الاولى مدعاة للبحث عن السبل التي تمكنهم من الحصول على الطعام والطمانينة[٣٨] وكشفت المصادر البريطانية عن واقع حال السكان الصعب ومماهم فيه من فاقة، وعبر بعضهم عن إستياءه لحالتهم المعيشية البائسة.[٣٩]

(١٠) بسبب المواجهات التي نشبت بين الشيخ محمود الحفيد وانصاره من جهة والبريطانيين من جهة ثانية، تعرضت مدينة السليمانية وما جاورها من القرى والقصبات الى دمار وحصار شديدى الوطأة على الاهالي القاطنين فيها خاصة في عام ١٩٢٣ حتى عام ١٩٢٥، الامر الذي جعل الناس تتذمر من ذلك الوضع، في الوقت الذي كان فيه بعضهم يؤيد حكم الشيخ محمود الحفيد للوصول على الهدوء والاستقرار فضلا عن الرخاء الذي يطمحون له من خلال الدعم البريطاني المعول عليه للشيخ محمود الحفيد.[٤٠].

---

[٣٧] F. O. ٣٧١, ٥٠٦٩, ٤٣٤٢, Admistration Report of Sulaimaniyah Division for the yerar ١٩١٩. P. ٣.

[٣٨] Ibid., p. ٢.

[٣٩] المس بيل، فصول من تاريخ العراق القريب، ترجمة جعفر الخياط، دار الكتب، بيروت، ١٩٧١، ص ١٨٩-١٩١. كان انصار الشيخ محمود الحفيد ومؤيديه يجمعون مبالغ مالية كبدل رسوم تجارية يدفعها بعض التجار، منها رسوم تجارة التبغ المرسل الى كفري من قرهداغ.

F. O. ٣٧١, ١٠٠٤٧, ٤٦٠١, Intelligence Report, No. ٢٥, ٢٧ December,١٩٢٣, p. ٤.

[٤٠] "ملفة بالرقم ٢٠١وج٤٠٩"، بعنوان –حركات الشيخ محمود الحفيد الاولى والثانية، الموضوع – حركات الامن الداخلي العسكري للمنطقة الشرقية، (اوراق متفرقة تحت عنوان –الشيخ محمود الحفيد

(١١) استبعد الشيخ محمود الحفيد عدداً من الشخصيات المثقفة التي كان لابد له ان يجعلها رديفاً مهماً في معركته من اجل نيل الاستقلال. ولم يهتم بتشكيل حزب سياسي منظم يكون قاعدة لتقريب الجماهير بصورة اوسع منه، فافتقرت حركاته الى فكر سياسي واضح المعالم، الامر الذي كان عاملاً في جعله منفصلاً عن بعض الشرائح السكانية، معتمداً فقط على سمعته الدينية ومركزه العشائري في المجتمع الكُردي.

في سطور)، ص ٨. حصل عليها الباحث من مكتبة اللواء الركن المتقاعد خليل سعيد الذي يعد احد ابرز المهتمين بتأريخ العراق العسكري.

الخاتمة

ينحدر الشيخ محمود الحفيد البرزنجي من اسرة دينية علوية إتخذت من التصوف خياراً فكرياً ومساراً اجتماعياً لها، الامر الذي جعل رجالها يؤدون ادواراً قيادية في المجتمع الكُردي. تربى الشيخ محمود في علم ودين وشرف وعاصر احداثاً هامة كان لها اثر واضح على حياته، في الوقت الذي لم يكن التزامه الديني موضع شك اي احد ممن عاصره او كتب عنه.

اسهمت عوامل عدة في بلورة شخصية الشيخ محمود الحفيد واندفاعه لخوض غمار النضال الوطني والقومي ضد المعتدين المحتلين، فكان احد ابرز الزعماء الكُرد الذين ظهروا على مسرح الاحداث بعد الحرب العالمية الاولى لاداء مهمة الدفاع عن مستقبل الكرد في كردستان الجنوبية (كُردستان العراق). وفي ظل الصراع العثماني البريطاني حاول الشيخ محمود الحفيد استغلال الموقف لصالحه، الامر الذي جعل ردود افعاله تتناقض بين المؤيد والمعادي لهذا الطرف او ذلك. ومن الواضح ان تلك الاحداث الهامة التي عاصرها الشيخ محمود الحفيد في حياته وافرازاتها كانت عوامل هامة اثرت في شخصيته.

يلحظ الدارس لشخصية الشيخ الثائر محمود الحفيد، لاسيما من خلال صفحات بحثنا هذا ان الطموح الشخصي كان سمة واضحة من سمات تلك الشخصية، فضلا عن اعتماده على نفسه في ادارة الشؤون السياسية وهذا وان

كان يعبر عن الجراة والاعتزاز بأمكانياته الذاتية الا انه كان عاملا يؤثر سلباً في سلامة القرار المتخذ، وبدوره كان يوقف مساره النضالي عند حدود معينة. كما لم يتمكن الشيخ محمود من التعامل بسياسة ومرونة مع المواقف السياسية الحرجة التي احاطت به، اذ كان يجهل حقيقة الاسلوب الدبلوماسي للتعامل مع السلطات البريطانية انذاك، ومكر ودهاء الدبلوماسيين البريطانيين في تعاملاتهم مع الشعوب وهذا يعود الى طبيعته العشائرية ومبدئيته فضلا عن تربيته التي يعرف بها كُرد الجبال من شموخ وعدم مراوغة.

من الاستنتاجات الواضحة في مسيرة حياة الشيخ محمود الحفيد هي حبه الشديد لكرديته واخلاصه لقضيته، مثلما اثرت العوامل والمتغيرات السياسية والاقتصادية والاجتماعية في مرحلة نشؤه كسياسي سلباً في تحقيقه لما يطمح اليه من استقلال. واذا كانت محاولاته تلك قد منيت بالهزيمة من الناحية العملية، فأنها حققت نجاحاً معنوياً على الصعيد الوطني والقومي، واسهمت في بلورة النضال الكُردي المسلح، وارتقت بالشيخ محمود الحفيد مناضلاً وانساناً الى مصاف الثوريين الكبار.

وفي سوح المعارك لم تكن قوات الشيخ محمود الحفيد توازي الامكانيات البريطانية من جميع النواحي، وهذا ماحسم الامر لصالح الاخيرة على مدى زمن المواجهة التي رأى فيها الحفيد مهمة نضالية لايجوز فيها التراجع. وقد راح ضحية تلك المواجهة عدد غير قليل من الكُرد وشرد بعضهم ودمرت بسبب ذلك العديد من الدور وبعض القرى، الشئ الذي لم يكن الشيخ محمود الحفيد متعمداً الاساءة فيه، مثلما لم يكن يتعمد أخذ الاموال بقصد السرقة، وعلى اية حال فأن المساندة الشعبية قد تأثرت بفعل تلك الاحداث مما اضعف من موقف الحفيد كثيراً واذا كان ذلك بشكل مواطن ضعف فتت في عضد الثائر الكُردي، فأن وجود بعض الزعماء المتعاونين مع البريطانيين خلال تلك الحقبة كان بمثابة هدم مباشر للبناء الذي حاول الشيخ محمود أنجازه.

كان اهتمام الشيخ محمود الحفيد بالصحافة من النقاط المهمة التي تحسب له خلال تلك الحقبة، اذ كان ذلك الاهتمام صفحة مشرقة من صفحات النضال

الكُـردي في كردسـتان الجنوبيـة (كُردسـتان العـراق) في الوقـت الـذي نجـح فيـه الحفيد بجمع عدد من المثقفين الكُرد في تحريـر تلـك الـصحف والاسهام في نـشر الوعي القومي الكُردي التحرري. ويأتي موقف الشيخ محمود الحفيد من قـضية الموصل متماشياً مع الـنهج القـومي الـذي اختطـه الـشيخ لحركتـه والمحتـوى الوطني الذي لم يكن ببعيد عن توجهاته.

واخيراً اصبح الـشيخ محمـود الحفيـد انموذجاً ثورياً حافظ علـى اسـتمرار الروح الثوريـة لـدى الاجيال اللاحقة، وقاعدة صلدة يستند عليها دعاة الحـق للمطالبة بالحقوق الشرعية، وامسى ثورياً في ادعاءاته غيوراً على قـضيته كبيراً في تاريخه، فعاش على قمم المجد خالداً بعد مماته.

بەریتانیا و شێخ مەحمود
لە تەرازووی واقعدا

❖ نوسین و ئامادەکردنی / عەبدلخالد سابیر

پێش لەدەرگا دانی شێخ مەحمودی حەفید و جولآنەوە ڕزگاریخوازیەکەی و پەیوەندی بە بەریتانیاوە وا بەپەسەند دەزانرێت کە ، سەرەتادا دەرکەوتنی دۆز – مەسەلە – ی کورد لە کوردستانی باشووری لکێنراو بە عێراقەوە بخرێتە ڕوو ، ئەو دەرکەوتنە دەگەڕێتەوە بۆ کۆتایی جەنگی یەکەمی جیهانی لەپاش پەیماننامەی(سایکس – پیکۆ)ی ساڵی ١٩١٦ و نەمانی دەسەڵاتی عوسمانیەکان لەو بەشەی کوردستاندا .

لەگەرمەی ئەو جەنگە و لەساڵی ١٩١٧دا کە سوپای بەریتانیا بەسەرکردایەتی جەنەڕاڵ (مۆد)پێی نایە ناو بەغداوە ، هەر وەك پێش ئەو ساڵە سەربازەکانی دەوڵەتی عوسمانی لەناوەڕاست و باشوری عێراق بەپەلە پرۆزکیٚ خۆیان قوتار و دەرباز دەکرد ، هەر بەو جۆرەو بەشێوەیەکی خێراتر لەناوچە کورد نشینەکانی عێراق هەڵدەهاتن . لەو دەمانەدا سوپای ئینگلیز نەیتوانی بەتەواوی ولایەتی موسڵ و بەتایبەتی ناوچە شاخاویەکان بگرێت تەنانەت تا کۆتایی جەنگی ناوبراو لەملاو ئەولای ئەو ویلایەتە شەڕی پچڕ پچڕ ڕویان دەدا ، شێخ مەحمود ئەو باردودۆخەی بەهەلزانی و خوازیاری ئەوەبوو سەربەخۆیی بۆ نەتەوەکەی دەستە بەر بکات ، سەبارەت بەو بارودۆخە ، لەلاپەڕە (١٢٦–١٢٧)ی کتێبی (لمحات من تاريخ الانتفاضات و الثورات الكردية)دا ، بەم شێوەیە باسی لێوە دەکات ((بەهاتنی سوپای بەریتانیا بۆ کوردستان ، کەسایەتیە ناسراوەکانی ناوچەی سلێمانی و لەسەرروو هەموویانەوە شێخ مەحمود پەیوەندیان بەکاربەدەستانی بەریتانیا وەکرد ، بەمەبەستی گەیشتن بە ڕێکەوتنێك کە گەلی کورد ماف خۆی تیادا بەدی بهێنێت ، لە کۆبونەوەیەکی هەردوولاو بە ئامادەبوونی شێخ ، نامەیەك ئاڕاستەی حاکمی بەریتانیا لەعێراقدا کراو تیایدا هاتبوو کە کوردەکان داوای

دامەزراندنی حکومەتێکی کوردی لەژێر چاودێری بەریتانیادا دەکەن ، پاش گەیشتنی ئەو نامەیە بە حاکمی بەریتانی ، ئینگلیزەکان (مێجەر نوئێل)یان ڕەوانەی سلێمانی کرد بەپێدانی چەند زانیاریەك لەسەر ناوچەکە ، ئەو لە ١٩١٨/١١/١٦دا گەیشتە ئەو شارەو لەگەڵ پیاوانی ئاینی و سەرەك هۆز و کەسایەتیەکانی شارەکە کۆبوونەوەی ئەنجامدا ، لەو کۆبونەوەیەدا شێخ مەحمود ، کەدەسەڵاتەکەی فراوانی هەبوو ، بەناوی حکومەتی بەریتانیەوە لەناوچەکەدا کرا بە حوکمرانی کوردستانی باشور و (نۆئیل)یش کرا بە راوێژکاری ، بەدوای ئەوەدا (دوای گواستنەوەی نۆئیل)و دانانی (مێجەرسۆن)بەحاکمی شاری سلێمانی لەشوباتی ١٩١٩دا ، دەستی دایە دژایەتی کردنی حوکمڕانیەکەی شێخ مەحمود)) [1] . مەبەست لەناردنی سۆن بۆ ئەو شارە لەوەدا خۆی دەبینێتەوە ، ئەو بەر لە جەنگی یەکەمی جیهانی و لەسالأنی ١٩٠٧ – ١٩٠٨ لەشاری سلێمانی کە خانویەکی بەکرێ گرتبوو ، لەژێر ناوێکی خوازراوی (میرزا غولأم حسێن شیرازی)دا خۆی گۆڕی بوو ، لەو سالأنەدا لەگەڵ چەندین کەسی ئەو شارەو دەوروبەری هاموشۆی هەبووەو شارەزاییەکی باشی لەسەر خەڵکی شارەکە و چەند کەسایەتیەك کۆکردبووەوە ، دیارە حاکمی بەریتانیا لەعێراق هەروا بەسانایی ئەوی بۆ سلێمانی و بۆ ناوجەرگەی حکومەتەکەی شێخ نەناردبوو ، ئەمەش واتای ئەوە دەگەیەنێت کەبەریتانیا نیازی لەگەڵ کورد و شێخدا پاك نەبووە ، ئەگینا بە گەیشتنی سۆن بەماوەیەك کەم لەو شارەدا ، بۆچی دەستی داوەتە پڕوپاگەندە لەدژی شێخ و کڕینی چەند کەسانێکی ئەو شارە وەك کرێ گرتەیەك بۆ سیخوڕی کردن لەدژی حکومەتەکەی شێخ ، بۆ پشت ڕاستکردنەوەی ئەم وتەیە ، خەوەتا (گرترود بیل) لە لاپەڕە(١٩٩ ، ٢٠٠)ی کتێبەکەی (فصول من تأریخ العراق القریب)دا نووسیویەتی "لەناوەڕاستی مارتی ١٩١٩دا مێجەرسون کە زانیاریەکی باشی لەسەر کوردستانی باشوور هەبوو – بەحاکمی سیاسی دانرا، ئەویش بۆ کەم کردنەوەی دەسەڵاتی شێخ مەحمود و گەڕاندنەوەی

بارودۆخەکە کەلەگەڵ ئامادەکاریەکانیدا بگونجی" [٢] . سۆن خودی خۆی ڕاپۆرتێکی لەسەر شێخ نووسیبوو ، چەند دێڕێکی ئەو ڕاپۆرتە وەك لە لاپەڕە(١٠٢)ی کتێبەکەی (د.عزیز الحاج)بەناوی(القضیة الکردیة) داهاتووە، دەڵێت"لەو کاتەی حوکمی زاتی بە کوردستانی باشور لەژێر سەرپەرشتی بەریتانیادا و بەهاوکاری فەرمانبەرە بەریتانیەکان بۆ ڕێك و پێککردنی کاروباری ئیداری دەدرێت ، ئەوا شێخ مەحمود کەبەهێزترین کەسایەتیە لە وڵاتدا بەخێرایی درك بەوە دەکات کە ئەو لەتوانایدایە دەوڵەتێکی کوردی بەیارمەتی ئێمە پێك بهێنێت و سەربەخۆش دەبێت لە پابەندبوونی بە ئیدارەی بەغداوە ، هاوکات بەشێوەیەکی ڕاستەخۆییانەوە هەوڵ دەدات دەسەڵاتی کەسێتی خۆی بسەپێنێت هەتا دەبێتە دیکتاتۆر لەهەموو ئەم ناوچانەدا لە خانەقینەوە تا شەمدینان و لەچیای حەمرینەوە تا ناو سنوری ئێران ، ئەو دووره پەرێز دەوەستێت لەوەی کە حکومەت (حکومەتی عێراق) دەزگایەك بۆ ئاوەدان کردنەوەی وڵاتێکی دواکەوتوو دابمەزرێنێت" [٣] . مەبەستی سۆن لێرەدا زۆر ڕوونە کەئەو(سۆن)نەیویستووە شێخ مەحمود بەردەوام بێت لەسەر حوکمڕانیەکەی ، ئەوەی بەبیانوو هێناوەتەوە کە ئەگەر بێتوو شێخ حکومەتێکی بەر فراوانی کوردیی – وەك سۆن لەو ڕاپۆرتەیدا ئاماژەی پێداوە – دابمەزرێنێت، ئەوا دەبێتە دیکتاتۆر ، ڕاستی مەسەلەکە لێرەدا ئەوە نیە ، بەڵکو ئەوەیە کە سۆن و باڵا دەستانی سەروو خۆیشی ئەوەیان بەڕەوا نەبینیوە کە کورد بکەنە دەوڵەت و ڕابەرەکەشی شێخ مەحمود بێت ، چونکە لەو دەمانەدا هەر وەك کاربەدەستانی باڵا دەستی بەریتانیا لەچەندین شوێندا – هەر وەك لەم باسەشدا ئاماژەیان پێدراوە– پەنجەیان بۆ ئەوە ڕاکێشاوە وەك حەقیقەتێك کە شێخ بەهێزترین و ناسراوترین کەسایەتی ناوچەکەیەو توانای بەڕێوەبردنی دەوڵەتێکی کوردیشی هەیە .

نەك سۆن بەتەنها دژایەتی حکومەتەکەی شێخی دەکرد ، بەڵکو پێش خۆیشی (مێجەر نۆئیل)یش بەشێوەیەکی نهێنی ئەوەی ئەنجام دەدا جیا لەوەی سۆن کەبەئاشکرا هەڵی دەسوڕاند ، ئەگەر چی لای زۆربەی

مێژوونووسـانی کـورد و خوێنـەرانی کـورد وەهـا هـاتووە کـە(نۆئیـل)جیـا لـە کاربەدەسـتە بەریتانیـەکانی تـر ، نـەرم و نیـان بـووە لەگـەڵ شـێخداو هـەتا دڵسۆزی نەتـەوەی کـوردیش بـووە ، بـەڵام لەراسـتیدا ئـەو بۆچـوونانە دوورن لەراسـتیەوە ، (گرترودبیـل)ی کەسـایەتی ناسـراوی بـاڵا دەسـتی نێـردراوی حکومـەتی شاهانەی بـەریتانیا لـەناو حکومـەتی پاشـایەتی مەلیك فەیسـەڵی یەکەمــدا ، لەلاپــەڕە(٤٤٥)ی کتێبەکەیــدا (العــراق في رســائل المــس بيــل)دا نووسـیویێتی"لەهەفتـەی یەکـەمی مـانگی ئـەیلولی ١٩٢٢دا ، شـێخ مەحمود گەیشتە بەغدا ، بەم هاتنە مێجەرنۆئیل زۆر پەشۆکاو ڕازی نەبوو پێی وابوو کە شێخ کاروباری سلێمانی نەگرێتە دەست و هێمنی ناوچەکە بەو شێوەیەی جاران بێت"[٤] . مەبەستی ناوبراو لەدێڕی کۆتـایی (ناوچەکە بەو شێوەیەی جاران بێت)ئەوەیە وەك ئەو کاتە بێت ، شێخی لێ نەبووە کە دوور خرابووەوە بـۆ هیندسـتان ، هـەروەها لەهــەمان کتــێبی گیرتروبیــل لەلاپــەڕە (٤٥٠)دا هاتووە"لەڕۆژی ٧ی تشرینی یەکەم لەبەغدا نانی نیوەڕۆم لەگەڵ مێجەر نۆئیل دا خوارد ، دوای نـان خواردنمـان ئـەو لـە ژوورەکەمـدا هـەنگاوی درێـژی دەناو بـەخێرایی دەهــات و دەچـوو ، لەبـەر خۆیــەوە چـەند ووشــەیەکی دووبـارە دەکردەوە(خەڵکی سلێمانی بە حەماسەت و گیانی نیشتمانیەوە پێشوازیان لـە شێخ مەحمود کرد))ئەم وتانـەی (بیل) شایەتحاڵی ئـەوەن کـە(نۆئیل)یـش وەك هەنـدێك لـە کاربەدەسـتانی تـری بـەریتانیا دۆسـتی کـورد و شـێخ مـەحمود نەبووە.

کاربەدەستانی باڵا دەستی بەریتانیا بەردەوام جۆرە کەسانێکی پلە باڵای خۆیان ڕەوانەی ناوچە کوردنشینەکان دەکرد بە مەبەستی زیاتر تێگەیشتن لـە بـارودۆخی ناوچـەکەو چارەسـەرکردنی ئـەو کێشانەی دەهاتنـە ئـاراوە بـەپێی بۆچوونی خۆیـان ، لـەو کەسـانەی کە ناردیـان (ولسن)ە کـە سیاسـەتمەدارێکی ناسراوی ئینگلیز بوو ، ناوبراو لە لاپەڕە(١٨٧)ی کتێبەکەی (الثورة العراقية)دا نووسـیوێتی "لـەو کاتانـەدا نەمانـدەتوانی هەنـدێك مـەرامی شـێخ جـێ بـەجێ

بکەین وەك ئەوەی کە دەیویست دەسەڵاتی خۆی پەرە پیٚ بدات ، لەبەر ئەم هۆیە سیاسەتمان دەربارەی کوردستانی خواروو گۆڕی بەوەی کە بتوانین هەر وەك شوێنەکانی دیکەی عێراقی لیٚ بێت . پاشان من و نۆئیل و لیچمەن و مێجەرسۆن و گۆردن و چەند کەسانێکی تر کە زانیاری راستەوخۆیان لەو بوارەدا هەبوو کۆبووینەوەو لەسەر ئەوە ڕازی بووین و بەڕەزامەندی نواندنی نۆئیل ، (مێجەرسۆن)مان کرد بەفەرمانڕەوایی شاری سلێمانی و ئەم هیچ پەیوەندیەکی لەگەڵ شێخدا نەبوو"[٦] . ناوبراو(ولسن)لەشوێنێکی تری هەمان کتێبیدا لەو بارەیەوە دەڵێت"پاش ئەوەی شێخ ڕەوانەی بەغدا کراو پاش ماوەیەکی کەم برینەکەی چاك بووەوە و ئەنجا رەوانەی ئەنجومەنی دادوەری سەربازی کراو بەتاوانی بەرپاکردنی شۆڕش لە دژی حکومەت فەرمانی لەسێدارەدرانی بەسەردا درا ، بەڵام لەدواییدا لەلایەن سەرۆکی گشتییەوە حوکمەکەی بۆ زیندانی هەتا هەتایی گۆڕدرا . ئەوەش لەبەر ئەوە بوو کە کاتی خۆی زیندانیەکانی ئێمەی ئازار نەدابوو ئەمە لەلایەك ، لەلایەکی دیکەوە لەو کاتانەدا بارودۆخی ئێمە لە کوردستاندا ناسك بوو ، من(ولسن)بەشێوەیەکی رەسمی لەدژی ئەو حوکمە وەستام ، چونکە هەتا شێخ لەژیاندا بمێنێت ، ئەوا لایەنگرانیشی لە کوردستانی باشوردا بەهیوای ئەوەن کەشێخ بگەڕێتەوەو حوکم بگرێتەوە دەست"[٧] .دەسەڵاتدارانی بەریتانیا بەو کارانەشەو نەدەوەستان ، بەڵکو پەنایان بۆ لای سەرکردە کوردەکانی کوردستانی ڕۆژهەڵات و باکور دەبرد بەمەبەستی سنور دانان و ڕێگرتن لەهەر یارمەتیەك بە جوڵانەوەکەی شێخ مەحمود ، لەپێناوی ئەو مەبەستەدا هەوڵی نزیك بوونەوەی چەند کەسایەتیەکیاندا، لەوانە(سەید تەهای شەمدینی) ، لەم بارەیەوە (بیلٚ)لە کتێبەکەیدا (العراق في رسائل المس بل)و لە لاپەڕە(٤١٧)دا ، ئاماژە بەوە دەکات"پاش چەند ڕۆژێك –مێجەر بۆردیون – مان نارد بۆ سلێمانی بۆ ئەوەی لەگەڵ کارگێڕی سیاسی(مێجەر گۆڵد سمیس)دا کۆببێتەوە دەربارەی کوشتنی دوو ئەفسەرەکە (ماکانت ، بۆند)و بارودۆخی ناوچەکەش ، کارگێڕی ناوبراو ڕای وابوو کە کارێك دەربارەی سلێمانی ئەنجام

بدرێت ، بۆ ئەم مەبەستە بەپەلەپەیوەندیمان بەسەرکەشی بەتوانا – سەید تەها – ەوە کرد بۆ ئەوەی بیکەین بەحاکمی سیاسی سلێمانی و رەواندوز و لەژێر سەرپەرشتی خۆشماندا کارەکان ئەنجام بدات ، من ئەو کارەم ناونا بە(بازێکی ترسناك لەتاریکیدا) ، دوای ماوەیەك وەڵامەمان لەناوبراوەوە بۆ هاتەوە کەبەو پێشنیازەی ئێمە ڕازی نەبوو، ئەگەر چی من وای بۆ نەدەچووم"[8] .

پاش گەڕانەوەی شێخ لە هیندستان ، ناوچەی سلێمانی و دەوروبەری بەماوەیەك و بەتایبەتی لەساڵی ١٩٢٢دا ئاڵۆزی بەخۆیەوە بینی ، ئەویش لەو کاتەی هێزی پشدەر و رانیە لەژێر سەرکردایەتی عەباس ئاغای مەحمود ئاغای پشدەر و غەفورخانی ناودەشت و کەریم هەمەوەندی ، هێزی بەریتانیایان لەو ناوچانەدا تێك شکاندو دوای کشانەوەشی بۆ کۆیە لەوێش دەریان پەڕاندو پاشان بەرەو سلێمانی پاشەکشەی کردو دواتر لەو شارەش هەڵکەنرا ، لەو دەمانەدا (مەحمودخانی دزڵی)پشتگیری حکومەتێکی کوردی بەڕابەری شێخ مەحمود کردو لەو لاشەوە(کەریم بەگی فەتاح بەگ)هەستا بە کوشتنی کاپتن(بۆند)لەچەمچەماڵ ، ئەو کاپتنەی کە شێخی بەدیلی لە دەربەندی بازیانەوە برد بۆ بەغدا ، ئەو کارانە وایان لەدوو حکومەتی شاهانەی بەریتانیا و پاشایەتی عێراق کرد کە بەیانێکی فەرمی –رەسمی– دەرکراو لە ٢٢ی کانونی یەکەمی ١٩٢٢دا واژۆ بکەن ، لەو بەیانەدا هاتبوو"حکومەتی شاهانەی بەریتانیا و هەروەها حکومەتی عێراق دان بە ماف ئەو کوردانەی کە لە سنوری عێراقدا نیشتەجێن دەنێت بە دامەزراندنی حکومەتێکی کوردی لەناو ئەو سنورەدا ، هیوایان وایە رابەرە کوردە هەمە جۆرەکان – لایەنەکان – لەگەڵیاندا بەشێوەیەکی گونجاو بگەنە ڕێکەوتنێك بۆ حکومەت و سنورەکەشی ، کوردەکانیش نوێنەری خۆیان بۆ گفتوگۆ کردن لەسەر پەیوەندی ئابووریان لەگەڵ حکومەتی شاهانەو حکومەتی عێراقدا بنێرن"[9] .

پاش ئەوەی ئەو حکومەتە کوردیە دامەزرا ، شێخ وەك باوەڕی پێشتری نەمتمانەی بەبەریتانیا هەبوو نەبە حکومەتی شافەیسەڵی یەکەمیش ، ناچار ما نامەیەك لە ٢٠ی کانونی دووەمی ١٩٢٣دا ڕەوانەی لێپرسراوی کۆنسوڵیەتی روسیا لە ئازربیجان بکات و لە نامەکەدا هاتووە کە شێخ داوای

پشتگیری له روسیا دەکات . ئەم هەڵوێستانەی شێخ بەریتانیای خستە دۆخێکی مەترسیدارەوەو پاش باشتربوونی بارودۆخی بەریتانیا لەساڵی ١٩٢٣دا وەك هەر دوژمنێکی باوەکوشتەی کورد ، لەهەلێك دەگەڕا بۆ لێدانی حکومەتەکەی شێخ و ئەو کارەشی سەرەتا بە بۆمبارانی فڕۆکە دەست پێکرد .

شایانی باسە بەریتانیەکان هەر کە پێیان نایە کوردستانی باشوورەوە ، سیاسەتێکی دووفاقیان گرتەبەر ، لەلایەك بەهۆی نێردراوەکانیان وەك پێشتر ئاماژەم پێیاندا پڕ و پاگەندەی ئەوەیان دەکرد کە کوردستانی باشور ماف خۆیەتی ببێتە دەوڵەتێکی سەربەخۆ بەڕابەری شێخ ، لەلایەکی دیکەشەوە کاربەدەستانی پلە باڵای بەریتانیا پڕوپاگەندەی ئەوەیان بڵاو دەکردەوە کەئەوان و بە وتەی هەندێك سەرەك هۆزی کورد حکومەتێکی کوردی بەبێ ڕابەری شێخ پێك دەهێنن ، لەهەردوو حاڵەتەکەدا ئەگەر ڕەزامەندی لەسەردرا ئەوا لەژێر ڕکێفی بەریتانیادا ئەنجام دەدرێت ، بەم جۆرە پڕوپاگەندەکانیان – کەبەپشت گیری حکومەتی شاهانەی بەریتانیا هەڵدەسوڕا – کۆمەڵێ خەڵکیان لەئەفسەرە پێشینەکانی لەشکری عوسمانی و روناکبیران بۆ لای خۆیان ڕاکێشا ، دیارە هەموو ئەو کارانە کەوتبونە ژێر کاریگەری پڕوپاگەندە ڕازاوەکانی سیاسەتمەدارانی بەریتانیا ، ئەگەر وەها نەبێ ، بۆچی لەدوای دامرکاندنەوەی شۆڕشەکەی شێخ و پاشان دامەزراندنی حوکمڕانیەکەی و پاشی ئەوەش دوای بۆمبا بارانەکەی ساڵی ١٩٢٣ی سلێمانی و کۆتایی هێنان بەدەسەلآتی شێخ ، یەك لەو سەرەك هۆزانە یاخود کەسێکی روناکبیرو گونجاو و لایەنگری خۆیان نەکردە سەرۆکی ئەو حکومەتە کوردیەی کە دەیانویست بۆ کوردی بکەن ، گومانی تێدا نیە ئەو کارانەی کەدەیانکرد بۆ جێکردنەوەو خۆ قایم کردنیان بوو لەناو جەماوەری کوردا ، حەقیقەتی ئەمە لەو ڕاپۆرتەی تایبەت بە پێکهێنانی حکومەتێکی کاتیی عێراقی لەتشرینی دووەمی ١٩٢٠دا کەلەلایەن (ا . ھ)ی بەرەچەڵەك ئینگلیز کە کاربەدەستێکی پلە باڵا بووە نووسراوە ، لەوێدا بەچەند دێڕێك باس لە کورد دەکات و دەڵێت"ناوچە کوردیەکانی عێراق بەتەواوی لەناوچە کوردیەکانی تورکیا لەڕووی جوگرافی و

ئابوری و سیاسی یەوە جیاوازە ، ئەو هۆکارانەی پاڵیان نا بە لیژنەی سنوری گەلانەوە لەدواییدا ئەوەیان دەربڕی کە ئەم ناوچانە لەناو سنوری عێراقدا بمێننەوە و دەریش کەوت کە ناگونجێ ئەوە بلکێنرێ بە پرۆژەی دروست بوونی دەوڵەتی کوردی مەبەست لێکراو"[10] . هەروەها لەکۆتایی هەمان راپۆرتدا هاتووە"جیاکردنەوەی ئەم ناوچانە لەعێراق واتای جیاکردنەوەی بەروبوومی کوردستانە لەبازاڕە سروشتیەکانیی ، ئەو کارەش بۆ خودی کوردەکان بەرهەمێکی ئابوری خراپ و مەترسیداری دەبێت"[11] . لەو راپۆرتەدا مەرامی بەریتانیا بەرانبەر کورد بەتەواوی خراونەتە ڕوو ، بەدوای ئەو راپۆرتەدا ، چەندین راپۆرت و بەیاننامەی تریان دەرکردووە ، لەهەندێکیاندا تەنها باس لەچەند مافێکی ساکاری کورد کراوە وەك ، بەزمانی کوردی خوێندن و نووسین ، دامەزراندنی فەرمانبەرانی کورد لەناوچەکانی خۆیان ...هتد . کاربەدەستانی بەریتانیا بەو راپۆرت و پەیماننامانەیان ، نەیان توانی بەشی زۆری جەماوەری کورد قایل بکەن ، چونکە ئەگەر شتێکی چارەنووس سازی بۆ کورد تیادا بوایە ، ئەوا نە راپەڕینی رۆژی ٦ی ئەیلولی ١٩٣٠ روویدەداو نە شۆڕشی ئاوباریکی سالانی ١٩٣١ی شێخ مەحمود بەرپادەبوو . یەکەمیان بە توندی سەرکوتکراو دووەمیشیان دووچاری رووبەڕوو بونەوەیەکی سەربازی و سیاسیانەی گەورە بووەوە ، چ لەلایەن خودی بەریتانیاوە چ لەلایەن حکومەتی ئەو دەمەی عێراقەوە ، پاش ئەوەی هێزەکەی شێخ لەناوچەی (دون)ڕووبەڕووی سوپایەکی زۆریی حکومەت بووەوە ، ناچار پاشەکشەی کرد ، دوای ئەوە بەچەند رۆژێکی کەم و لە کۆتایی حوزەیرانی ١٩٣١دا ، شافەیسەڵی یەکەم سەردانی شاری کەرکوکی کرد بۆ خەڵات کردنی ئەوانەی بەشداری ئەو هەڵمەتە سەربازیەیان لەدژی شێخ کرد بوو"[12] .

دان نانی بەریتانیا بەشێوەیەکی کاتیی بە حوکمڕانی شێخدا ، لەوەدا خۆی دەبینێتەوە کە ئەوان دەیان ویست کەڵك لەشێخ وەرگرن لەدژی تورکەکان ، ئەم حاڵەتە هەتا دروست بوونی دەوڵەتی تورکیای نوێ لەلایەن

کەمال ئەتا تورکەوە بەردەوام بوو ، دوای ئەوەی ئەم دەوڵەتە نوێیە بوو بە دۆستی بەریتانیا ، ئەو دان نانە کاتیەش دیزە بەدەر خۆنەکرا ، (لۆردکرزن) لە کانونی یەکەمی ۱۹۲۲دا لەم بارەیەوە رای خۆیی بەم جۆرە دەربڕیوە ،((ئەو حکومەتە کوردیەی کەلە پەیمانی سیڤەری ساڵی ۱۹۲۰دا نەخشەی بۆ کراوە ، تەنها خەو بووەو کارێکی ناپەسەندیش بووە"[۱۳] . لەپایزی ۱۹۲۲ دا، تورکیا بایەخ پێدانی خۆی بەلکاندنی موصل بە وڵاتەکەیەوە زیاتر کرد ، لەو سەرو بەندانەدا شێخ مەحمود کە بۆ هیندستان نەفی کرابوو حکومەتی بەریتانیا ئەوی هێنایەوەو کردی بە حاکمی سلێمانی ، ئینجا لەگەڵ حکومەتی عێراقیدا ، بەیانێکی هاوبەشیان دەرکرد بۆ تەشویش خستنە سەر تورکیا لەڕێی کوردەکانەوە ، هەردوولایان (بەریتانیا و عێراق) دانیان نا بە ماف کوردەکان ئەوانەی لەناو سنوری عێراقدا نیشتەجێن بە دامەزراندنی حکومەتێکی کوردی لەو سنورەدا [۱٤] .

(بێڵ) لەبارەی مەرامی بەریتانیا بەرانبەر بە کورد هەتا دامەزراندنی دەوڵەتی تورکیای دوای عوسمانی لە کتێبەکەیدا(العراق فی رسائل المس بل)دا ئاماژەی بەوە بەم جۆرە داوە "دوای چەند ڕۆژێك(ئەدمۆندن)م لەبەغدا بینی ،ناوبراو پێش ماوەیەك لەمەوبەر فەرمانڕەوایی شارۆچکەی رانیە بوو ، بەدوو قۆڵی نانی نیوەڕۆمان خواردو بەدەم قسەکردنەوە ئەو وای پێشنیار کرد کە شێخ مەحمود بگەڕێنینەوە شوێنەکەی خۆی ، بەڵام لەژێر سەرپەرشتی خۆماندا بێت و ڕێگاشی پێ بدەین کە ئەو فەرمانڕەوای تەنها ناوچەیەکی وەك سلێمانی بێت و وەکو ئەفسەرێکیش پەیوەندیمان پێوە بکات و خۆی لەکاروباری تر هەڵنەقورتێنێت ، ئێمە لەو بڕوایەدا بووین کە ئەگەر کارێکی وەها ئەنجام بدەین و بەپێی تواناش یارمەتی و هاوکاری ئەو بکەین کە ناوچەی سلێمانی لەژێر دەسەڵاتیدا بێت ئەوا ئەو کاتە ئەو دەبێتە دیوارێك لەنێوان عێراق و تورکیادا "[۱٥] .

لە بروسکەیەکی وەزیری دەوڵەتی بەریتانیا بۆ کاروباری داگیرگەکان(المستعمرات) — ونستن چەرچڵ ، مەبەستی بەریتانیا دەردەکەوێ

کەتا چەند ویستویانە بەدەم داواکانی گەلی کوردەوە بێن ، دەقی بروسکەکە بەم جۆرەیە:

١٩٢١/٥٥٨٢٤

چارەسەر

بروسکە

لەوەزیری دەوڵەت بۆ کاروباری داگیرگەکان بۆ باوەڕ پێکراوی سامی لە عێراق (لەکاتژمێر ٧,٢٠ی دوای نیوەڕۆی ڕۆژی ١١ی تشرینی دووەمی ١٩٢١ نێردراوە) ژمارە ٥١٩ لە ١١ی تشرینی یەکەم . (لەدەقە عەرەبییەکەدا وا هاتووە کەڕەنگە هەڵەی چاپ بێت و ڕاستەیەکەی تشرینی دووەمە) .

بە ئاماژە پێدانی نامەی نهێنی ژمارە ١٦ لە ٢٨ی تشرینی یەکەم .

لەکاتی ئێستادا ناکرێ فەیسەڵ سەرپشك بکرێ بۆ ڕێکەوتن لەگەڵ کەمال، لەبەر ئەوەی دانوستانە گەورەکانی تر لەئێستادا بۆ مەبەستی گەیشتنە بەئاشتی گشتی لەگەڵ تورکیا .

لەسەر ئێوە پێویستە لەکاتی ئێستادا هەموو هەوڵتان بخەنە کار بۆ پارێزگاری کردنی و ئارامی و جێگیرکردنی بونتان لەسەر سنور . هەوڵی تورکیا ڕاستەوخۆ بەرەو ڕۆژئاوا لەدژی یۆنانیەکان دەردەکەوێ زیاد لەوەی دژ بە ئێمە بێت ، من لەکاتی ئێستادا ئامۆژگاریت ناکەم بەهەر هەوڵدانێك بۆ هاندانی کوردەکان . لەمشت و مڕێکی توندداین لەگەڵ فەرەنسا ، لەهەفتەی داهاتوودا دانیشتنی تری ئەنجومەنی وەزیران لەبارەی بابەتەکەوە دەبەسترێت ، من سۆزم بۆ ئەو بارودۆخە دژوارانە هەیە ، من ئەوانە بە هاوەڵەکانم ڕاناگەیەنم ، بروسکەیەکی ترت بۆ دەنێرم [١٦] .

چەرچڵ

لەم بروسکەیەدا مەرامی حکومەتی بەریتانیا بەئاراستەی کورد ڕوونە ، کە چۆن ئەوان لەدووی بەرژەوەندی دەگەڕێن ، نەك ڕزگار کردنی گەلان ، وەك

لەسەرەتای هاتنە ناوەوەیان لە عێراقدا و لە سەرو بەندی جەنگی یەکەمی جیهانیدا خۆیان بە ڕزگار کەری گەلان ناوزەند دەکرد .

زۆری ئەو گرفتانە لەوەوە سەرچاوەی گرتبوو ، کەبۆچوونی فەرمانبەرە بەریتانیەکان دەربارەی شێخ تەواو نەبوو ، ئەمە لەلایەك وەلەلایەکی دیکەشەوە راوێژکارانی شێخ زۆر شارەزا نەبوون لە کارەکانیاندا هەتا بتوانن بەتەواوی کێشەکان و کارە ئیداریەکانیان بەرن بەڕێوە کەئەوەش ببووە هۆی مەترسیەك لەسەر چارەنووسی ئەو کاتەی کوردستان ، وێڕای ئەوانەش ، هەبوونی چەندین کەسانی دووڕوو ،هەلپەرست و هەبوونی هەندێك سەرەك هۆزیش کە نیازیان بەرانبەر شێخ باش نەبوو .

لەدوای شەڕی ئاوباریکەوە ، بەریتانیا و حکومەتی پاشایەتی بەهەردوولایان فشاریان خستە سەر شێخ و دواتریش سانسۆر و دەست بەسەر کردنی لێکەوتەوە هەتا کۆدەتاکەی مایسی ١٩٤١ی رەشید عالی گەیلانی کەلەو کاتەدا شێخ بەنهێنی خۆی دەرباز کرد و گەڕایەوە ناوچەی سلێمانی ، هەروەها پاش گێڕانەوەی دەسەلأت بۆ حوکمی پاشایەتی لەلایەن بەریتانیاوە دوای ئەوەی شکستیان بە جوڵانەوەکەی رەشید عالی گەیلانی هێنا، شێخ مەحمودیان ناچار کرد کەلە گوندی داری کەلی دابنیشێت ، ئەوە خۆی لەخۆیدا دەست بەسەریکردنی بوو ، فشار بەو جۆرە درێژەی کێشا هەتا کۆچی دوایی کردنی لە ٩ی تشرینی یەکەمی ١٩٥٦. شێخ لەدوای شەڕی ئاوباریك ، وێڕای ئەو هەموو رکا بەری کردن و چاودێری کردنەی بەردەوام لەهەوڵی ئەوەدا بوو کە بەهەر ڕێگەیەك بێت مافە ڕەواکانی گەلەکەی دەستەبەر بکات . دەتوانرێت ئەوە بگوترێ ، لەدوای دابەش کردنی کوردستانی گەورە لە پەیماننامەی سایکس – پیکۆدا ، تاکە سەرکردەیەك لە جوڵانەوەی ڕزگاریخوازی کورد لە کوردستانی باشوردا کە داوای سەربەخۆیی کوردی لەدەوڵەتێکدا کردبێت ، شێخ مەحمودە ، چونکە تا ئەم دەمەش باسی دامەزراندنی دەوڵەتی کوردی نەکراوەو شتی لەو جۆرەش نەهاتۆتە ئاراوە .

پەراوێز و سەرچاوەکان

١. لمحات من تأريخ الانتفاضات و الثورات الكردية . اعداد(أبو شوقي) ١٩٧٨ بيروت .

٢. فصول من تأريخ العراق القريب ١٩١٤ — ١٩١٨ . جرترود بل . ترجمة (جعفر الخياط) . ط٢، ١٩٧٨ بيروت .

٣. القضية الكردية في العشرينات . د.عزيز الحاج ، ط٢ ، ١٩٨٥ بغداد.

٤. العراق في رسائل المس بل . ترجمة (جعفر الخياط) ط١ ، ١٩٧٧ بغداد .

٥. هەمان سەرچاوەی پێشوو . ل٤٥ .

٦. الثورة العراقية . ولسن . ترجمة(جعفر الخياط) . ط١ ١٩٧١ بيروت .

٧. هەمان سەرچاوەی پێشوو . ل١٩٥ .

٨. العراق في رسائل المس بل . ترجمة(جعفر الخياط) . ط١ — ١٩٧٧ بغداد .

٩. بڕوانە العراق في دوري الاحتلال و الانتداب . عبدالرزاق الحسني ، الجزء الاول . ١٩٣٥ ، سورية . ص٣٠٣ .

١٠. هەمان سەرچاوەی پێشوو . ل٢٩٨.

١١. هەمان سەرچاوەی پێشوو . ل٢٩٨ .

١٢. القضية الكردية . د.عزيز الحاج . ط٢ — ١٩٨٥ — بغداد ، ص١١٢ .

١٣. دراسات في الحركة الكردية المعاصرة . د.عثمان علي ، ط١ ، ٢٠٠٢ . أربيل ، ص٤٢٨ .

١٤. الحياة السياسية و الحزبية في كوردستان . منذر الموصلي . ط١ ، ١٩٩١ — لندن . ص١٧٧-١٧٨ .

١٥. العراق في رسائل المس بل ، ترجمة .جعفر الخياط . ط١ ، ١٩٧٧ بغداد ص٤٤٣-٤٤٤.

القضية الكردية في العشرينات . د. عزيز الحاج . ط٢ — ١٩٨٥ ، بغداد ص١٩٩ .

شێخ مەحموودی حەفید، لە گۆرانی فۆلکلۆری کوردیدا

❖ بوار نورەدین

سەرەتا

دەربڕین و بیستنی گۆرانی، هەستێکی سایکۆلۆژییە و زۆر لەمێژە تێکەڵی ژیانی مرۆڤایەتی بووە، تەنانەت هەندێك پێیان وایە یەکەم داهێنانی مرۆڤ لە بواری هونەردا، گۆرانی بووە.

لەنێو گەلانی جیهان بەگشتی و لەناو کورددا بەتایبەتی، هەمیشە گۆرانی بۆ زۆربەی بۆنەکان بەکارهاتووە. لەسەرەتادا، بەشێکی زۆری ئەو داهێنانە بووە بە فۆلکلۆر، چونکە خاوەنەکانیان نادیارە.

ئەگەر لە فۆلکلۆری کوردیش ورد ببینەوە، دەبینین دەیان جۆر گۆرانیمان هەیە، لە مەقام، بەستە، حەیران، لاوك، بەیت، ئازیزە، پاییزە، هۆرە، سیاچەمانە، چەمەری، لایلایە ... تاد. جگە لەوە لە داب و نەریتی کورددا، بۆ زۆربەی بۆنەکان گۆرانی تایبەتی هەیە، کە لە دیوەخان و کاتی کارکردن و بۆنە ئاینییەکان و ...تاد، دا گوتراوە، کەواتە هەر لە کۆنەوە کورد بایەخی تایبەتی داوە بەم چەمکە و لە چوارچێوەی ئەم هونەرەدا شاکار و بەرهەمی شایستەی تۆمار کردووە. کە بەپێی ئامارەی نووسەران و توێژەرانی کورد و بیانی و تەنانەت ڕۆژهەڵاتناسەکانیش، گەلی کورد لەم بوارەدا بە یەکێك لە دەوڵەمەندترین گەلانی جیهان ئەژمار دەکرێت.[1] بەدەر لە ئاواز و میلۆدی ئەم گۆرانییانە، ناوەڕۆك و تێکستەکانیان گوزارشت لە خۆشەویستی دەکەن بەرامبەر بە نیشتمان، نێر و مێ بۆ یەکتری، ئایین، هەروەها سروشت و ژیان.

بەشێك لە لاوك و بەیتەکان، تەنانەت لە هەندێك هۆنراوەی بەستەکاندا، هەست و سۆزی نیشتمانیی تێدا دەربڕاوە و دەیان ڕووداو و کارەسات و

١- د. عیزەدین مستەفا ڕەسوڵ، لێکۆڵینەوەی ئەدەبی فۆلکلۆری کوردی، چاپی دووەم، زانکۆی سلێمانی، چ (زانکۆی سلێمانی)، ١٩٧٩، ل: ١٠- ١٢.

داستان لە مێژووی کورددا، بەشێوەی گێڕانەوە و پێداهەڵدان، زیندوو هێڵراونەتەوە، تەنانەت لە هەندێك داستاندا شین و ڕۆڕۆش بەدی دەکرێت. هەروەها لە هەندێکی دیکەیاندا، زۆرێك لە بەسەرهاتەکان زۆر بە وردی باس کراوە، هەروەك: قەڵای دمدم، سمایل ئاغای شکاك، هەمزاغای مەنگوڕ، ئەوڕەحمان پاشای بابان، دەیانی تر.

ئەو باس و بەسەرهات و ڕووداوانەی لە فۆلکلۆردا تۆمار بوون، هەندێکیان هی کاتێکن کە نووسین یان تۆمارکردنی بەسەرهاتی قۆناغە مێژووییەکان لەئارادا نەبوە" بەڵام داوی پەیدابوونی نووسینیش، لەبەرئەوەی ڕێژەی نەخوێندەواری لە پێکهاتەی کۆمەڵدا هەر هەبوە، ئەو بەشەی فەرهەنگی گەلانی جیهان بە گشتی و ڕۆژهەڵات بەتایبەتی هەر بەردەوام بووە، بەتایبەتتر گەلێکی وەك (کورد) بەهۆی ئەو بارودۆخە ناهەموارەی کە بە درێژایی مێژوو بەسەریدا سەپاوە، کەمتر ڕەوشی خوێندن و نووسین لە کۆمەڵگاکەیدا بەرەو پێش چووە، لەبەرامبەردا ئەو هەست و سۆزە پێویستەی (گەل) ڕژاوەتە نێو فۆلکلۆرەوە.

ئەوەی ئێمە لێرەدا مەبەستمانە، دۆزینەوەی گوزارشتە لە قۆناغ و حکوومەت و کەسایەتی شێخی نەمر لەناو فۆلکلۆردا، لەکاتێکدا ئەم قۆناغ و دەورانە لە مێژووی کورددا هێندە دوور نییە، بەڵام لە هەمان کاتدا پێگەیەکی پڕ سەروەری و هەستیار بووە، لەبەر ئەوە چەند کاریگەری هەبوە بەسەر نووسەران و مێژوونووسانەوە، پێبەپێ بەسەر خەڵکی نەخوێندەواریشەوە هەیبووە.

لەبەرئەوە نەهاتووم خەرمانی زانیاری لەسەر شێخ و حکوومەتەکەی فرەتر بکەم، یان لێکۆڵینەوە لەسەر شێواز و سەرهەڵدان و بارودۆخ و هەموو ئەو بوارانەی کە پەیوەستن بەو حکوومەتە هەڵبژێرم و لێی بکۆڵمەوە، چونکە کار و بەرهەمی لەوجۆرە تا ڕادەیەك کراوە و کتێبخانەی کوردی پێ دەوڵەمەند بووە. لەلایەکی دیکەوە نە کاری منە و نە بەندەش لەو بوارەدا ئەو شارەزاییەی هەیە کارێك بکات بگاتە ئاستی ئەو بابەتە، بەڵام لەم لێکۆڵینەوەیەدا هەوڵم داوە تیشك بخەمە سەر بابەتێکی فەرامۆشکراو و پێویست، هیوادارم (وەك لوێچی سەرخەمان) شوێنی خۆی بگرێت.

• ئامانجی لێکۆڵینەوەکە

دەتوانین بەم سێ خاڵەی خوارەوە ئامانجی لێکۆڵینەوەکەمان دیاری بکەین:

١- دۆزینەوەی کاریگەری شێخی نەمر و حکوومەتەکەی، لە ناو چین و توێژی ڕەشەخەڵکی سادە و ساکاری کوردستاندا، چونکە فۆلکلۆر زادەی بیر و بەرهەمی ئەوانە[٢].

٢- ئاشناکردن و وەبیرهێنانەوەی نووسەران و لێکۆڵەران، بۆ ئەوەی هەوڵ بدەن زیاتر کەڵك لە فۆلکلۆری کوردی وەربگرن بۆ لێکۆڵینەوەکانیان، یان فەرامۆشی نەکەن.

٣- بەشداریکردن لە بۆنەیەکی ئاوادا، بە مەبەستی خزمەتێکی بچووك بە مێژووی یەکەمین دەوڵەت و مەلیکی کوردستان.

• ڕێگرییەکانی بەردەم لێکۆڵینەوەکە

١- بەرتەسکی بواری لێکۆڵینەوە لە کوردستاندا، چونکە هەر لە سەرەتای نووسینی کوردییەوە تووشی کۆمەڵێك شێوە نووسین و لاسایکردنەوە بووین، لەسەر بنەمایەکی تەسك نەك فراوان، مەبەستم لەوەیە توێژینەوە و لێکۆڵینەوەی فراوان و چڕوپڕ لەچاو کتێب زۆریی لە کوردستاندا کەمە و فرە نەکراوە بە نەریتێکی تایبەت بەم کارە ئەدەبییە، چونکە هێشتا کۆمەڵێك لەو پڕۆژانە ناچنە چوارچێوەی زانستییەوە.

٢- کەمتر فێربووین بایەخ بە بواری مەیدانی بدەین. واتە بۆ کارێکی لەمجۆرە: گەڕان و دۆزینەوەی تێکستی فۆلکلۆری تۆمارنەکراوی پێویستە، چونکە ڕەنگە تانێستاش کەسانێك لە ژیاندا مابن دەقی بڵاونەکراوە لە سینەیاندا پارێزراو بێت، کە بێگومان بۆ ئەم کارە و دەیان کاری دیکە بایەخیان دەبێت.

٣- کەمی سەرچاوە و لێکۆڵینەوە و توێژینەوەی جۆراوجۆر، کە نموونەی پێشتر بخەنە بەردەست لێکۆڵەران، بۆ ئەوەی ئێمەش بتوانین

٢- بڕوانە: عەمەرێ جەلالی، داستان، جاسمێ جەلیل، و: د. عیزەدین مستەفا ڕەسوڵ، دەزگای ڕۆشنبیری و بڵاوکردنەوەی کوردی بەغدا، ١٩٨٢، چ (الأدیب)، ل: ٧.

بەشوێن هەنگاوەکانی ئەواندا، هەمان کار ئەنجام بدەین لەگەڵ چەند هەنگاوێکی نوێتر.

٤- تائێستاش شێوازی ڕێکخستن و ئامادەکردنی کتێب لە کوردستاندا، لەلای زۆرێك لە نووسەران و تەنانەت هەندێك لە بڵاوکراوەی دەزگاکانیش، بەشێوەیەکی زانستی و بابەتی تەواو ڕێك ناخرێت، کە بە شوێن بابەتێکدا بگەڕێیت، بە ئاسانی بکەوێتە بەردەستت، هەروەها شێوازی ڕێکخستنی کتێبخانە گشتییەکانیش بەو شێوەیە نییە کە بۆ لێکۆڵەران و توێژەران، کارئاسانییان کردبێت و خۆیان ئەو کێشەی کتێبی کوردییان لە کتێبخانەکەیاندا چارەسەر کردبێت[٣].

٥- فۆلکلۆریستەکان، یان ئەو کەسانەی فۆلکلۆریان کۆکردۆتەوە، هەوڵیان داوە فرەتر کاری کۆکردنەوە ئەنجام بدەن، نەك دۆزینەوە و لێکۆڵینەوەی ئەو بابەتانەی ڕژاونەتە فۆلکلۆری کوردییەوە. کەواتە دەکرێ بە سەرچاوە فۆلکلۆرییەکاندا بگەڕێین و گەلێك بابەتی پێویست و فەرامۆشکراو بدۆزینەوە کە بەبێ مەبەستی دیاریکراو، کۆکراونەتەوە.

- **بایەخی لێکۆڵینەوەکە**

بۆ لێکۆڵینەوە و توێژینەوەی ئەدەبی و مێژوویی و تەنانەت بۆ هەموو بوارەکان، پێویستە سەر بە ئەرشیڤی هەموو زانستەکاندا بکەین، لە پێناو دۆزینەوەی گشت ئەو بابەتانەی کە پەیوەستن بەو بوارەی وا پێویستە کاری لەسەر بکرێت. لەبەر ئەوەی فۆلکلۆری کوردیش سەرمایە و گەنجینەیەکی کەم هاوتایە، بە پێویستم زانی بۆ کەسایەتی و حکوومەتی شێخی نەمر، ئاوڕێك لە فۆلکلۆر بدەینەوە و لەو مێژووە کەموکورتەدا، (کە لەوکاتەوە کەمتر فۆلکلۆر

٣- لە بەرواری (٢٦/٤/٢٠٠٦) لە هۆڵی کتێبخانەی مۆزەخانەی سلێمانی، بەبۆنەی ڕۆژی جیهانی کتێب، لێکۆڵینەوەیەکم بەناوی (کێشەکانی کتێب لە کوردستاندا) پێشکەش کرد، کە لەوێدا زۆرێك لەو کێشانەم بە وردی باس کرد و تاڕادەیەك پاساوی شیاو و گونجاوم بۆ هێنایەوە، کە دەکرێ ئەمڕۆ لە باشووری کوردستاندا بۆ کەمکردنەوەی ئەو گرفتانە، کاریان بۆ بکرێت.

کەڵەکە بووە)، چەند نهێنی و بابەت و زانیاری، یان کەرەسەی پێویست بۆ توێژینەوەکانی داهاتوو، کۆبکەینەوە.

دەتوانین بە سێ خاڵ، بایەخی ئەم بابەتە بخەینەڕوو:

١. فۆلکلۆر، سەرچاوەیەکی بێگەرد و باوەڕپێکراوە بۆ دەرخستنی ڕووی ڕاستی بەشێکی دیاری مەسەلەکانی کۆمەڵ، لەبەرئەوە پێویستە بۆ زۆربەی ئەو بابەتانەی پەیوەندییان بە کەلەپوور و فەرهەنگی ونبووی گەلەکەمانەوە هەیە پشتی پێ ببەستین، هەروەك زۆرێك لە نووسەران و توێژەران ئاماژەیان پێ کردووە.[٤] هەر لەبەرئەوەیە کۆمەڵێك نووسەر و توێژەر بۆ لێکۆڵینەوەکانیان کەڵکیان لێ وەرگرتووە.

٢. فۆلکلۆر، لە ئەنجامی هەست و نەستی خەڵکانی بێدەسەڵاتی قەڵەمەوە پەیدا دەبێت، لە هەمان کاتدا دوورە لە هەڵبەستن و مەبەستی دیکەی بەدواوە نییە، چونکە کەسی گۆیندەی فۆلکلۆری، لە ئەنجامی هیچ جۆرە پەستان و کاریگەرییەکی لاوەکیدا (تێکست) هەڵنابەستێت، بەڵکو بەرهەمەکە لە ئەنجامی کاردانەوەی ئەو باسە بەسەر هەست و سۆزی دەروونی ئەو کەسەدا، پەیدا دەبێت.

٣. بەهۆی بارودۆخی نالەباری کوردستانەوە، تائێستاش ئەرشیف و کتێبخانەی کەلەپووری و نیشتمانیمان نییە، کە بووبێتە کانگای زانیاری و بەڵگەنامە و بۆ کاری لێکۆڵینەوە پشتی پێببەستین، کە لەبەرامبەردا و هەر بە هۆکارەکانی ئەو بارودۆخە، تاڕادەیەك فۆلکلۆری کوردی دەوڵەمەند بووە، کە دەکرێ بڵێین زانیاری لەسەر زۆرێك لە چەمکە ونبووەکان لە فۆلکلۆردا تۆماربوون.

٤- بوار نورەدین، دەنگی مێینە لە گۆرانی فۆلکلۆری کوردیدا، سلێمانی، چ (شڤان)، ٢٠٠٤، ل: ٢٢-٢٣. لەوێدا ناوی کۆمەڵێك سەرچاوە هاتووە کە ئاماژەیان بەم بابەتە کردووە.

- **دەستەبەرکردنی زانیاری و سەرچاوە**

دوای گەڕان و تاوتوێکردنی سەرچاوە فۆلکلۆرییەکان[5]، توانیمان لە چەند کتێبێکدا هەندێك هۆنراوەی فۆلکلۆری و یەك بەیت و لاوك، لەسەر کەسایەتی و شەڕ و مێژووی شێخ و حکومەتەکەی، بدۆزینەوە، کە دەکرێ بەپێی مێژووی بڵاوبوونەوەیان، بیبلیۆگرافیایەکیان بۆ ڕێك بخەین و تێکستەکانیان وەرگرین و تاڕادەیەك هەندێ زانیاریان لێ بچنین:

٥- هەروەك پێشتر ئاماژەم کرد بە گرفتەکانی بەردەم لێکۆڵینەوە لە کوردستاندا، بەلام بۆ ئەم لێکۆڵینەوەیە، بەپێی ئەوەی چەند ساڵێکە کارمەندی کتێبخانەی ئینستیتیوتی کەلەپووری کوردم، هەروەها بیبلیۆگرافیایەکەم بۆ مێژووی (١٣٤) ساڵەی کتێبی فۆلکلۆری کوردی ئامادەکردووە، تاڕادەیەك شارەزاییم لەو بوارەدا پەیداکردووە و هەر لە ئەنجامی کارکردن لەو بوارەدا بیرۆکەی ئەم باس و لێکۆڵینەوەیە پەیدابوو. بۆ جێبەجێکردنی ئەم پڕۆژەیە، کەڵکم لە کتێبخانەی ناوبراو وەرگرت. بۆ ئەوە بڕوانە: بیبلیۆگرافیای کتێبی فۆلکلۆری کوردی، ١٨٦٠- ٢٠٠٤، ئامادەکردنی: بوار نوردەین، پێشەکی و پێداچوونەوەی پرۆفیسۆر عیزەدین مستەفا ڕەسوڵ، پڕۆژەی کتێبخانەی ئینستیتیوتی کەلەپووری کورد، سلێمانی، ٢٠٠٤، چ (شڤان). چونکە کتێبەکە لە (٢٠٠٤)دا ئامادەکراوە و تاکو ئەو مێژووە ئەژماری بۆ کراوە، لەبەرئەوە (١٣٤) ساڵ نووسراوە.

ناسنامەی کتێبەکان

١- سترانێ زارگۆتنا کوردایە تاریقیێ

کۆکردنەوە و ئامادەکردنی: ئۆردیخانی جەلیل

هێنانەسەر رێنووسی کوردیی ئەمڕۆ: شوکور موستەفا و ئەنوەر قادر محەمەد

لە چاپکراوەکانی کۆڕی زانیاری کورد

لە چاپخانەی (کۆڕی زانیاری کورد) لە (بەغدا) چاپکراوە

ژمارەی سپاردن (١٣٩٩) سالێ (١٩٧٨) دراوەتێ

ژمارەی لاپەرە (٥١٧) قەوارە (١٧ بە٢٤) سم

ناوی تێکستەکە:

شەڕێ ئازادارییێ و ئیێ نەبن دەستییێ/ شێخ مەحموود، لاپەڕە (٥٩)، کە بەم شێوەیە[٦]:

شێخ مەحموود

دە لۆی لۆی، دە لۆی لۆی، دە لۆی لۆی، دە لۆی لۆی، دە لۆی لۆی، دە لۆی لۆی.

برانۆ، بەهارە، ل سەرێ سلێمانی ناسر حەفاد و خۆش مێرێ گران دهاتی مەحەلێ قالان و شەڕان و وێران،

٦- ئەم کتێبەی ئەم لاوکەی لێ وەرگیراوە، لە ئێریڤان کۆکراوەتەوە، لە پاشکۆدا لیستی ناوی ئەو کەسانەی نووسیوە کە گۆرانییەکانی لێ وەرگرتوون، بەلام گۆرانییەکان و کەسەکانی هەمبەر نەکردووە. لەبەرئەوە نازانرێ کێ ئەم لاوکەی چڕیوە! لە کاتێکدا (گەرەپەتێ خەچۆ) ئەو لاوکەی لە ڕادیۆی ئێریڤان تۆمار کردووە، کە ئەویش کەسێکی (ئەرمەنی) و خەڵکی شارۆچکەی (بشێری) بووە، کە سەر بە شاری (سێرت)ە و دەکەوێتە ناوچەی غەرزان. بەلام ئێمە بۆ ئەم لێکۆڵینەوەیە بە لاوکێکی گشتی خەڵکی ئێریڤان کە (ئێزدی)ن ئەژمارمان بۆ کردووە.

ل ئەزمانا خۆش تێ گرینێ تەیارا، ل عەردێ خۆش تێ گرێنییا میترالیۆزا، ئاڤتۆماتیکا، شەقینێ ئۆتوزدارا، دەنگێ تۆپان و تەکلکان، ناوەللە چارپایێ قژەقژێ نۆبەداران،

ئەرێ شەعدە شودی شێخ مەحموود، کەکێ شێخ قادر باڤێ لەتیف، گەلەك هەنە.

ب سێ دەنگا گازی دکر: (کەریمێ فەتاح بەگ ئێل و عەشیرەتێ کوردان، باڤ و برا. ئیرۆ هونێ مێر بن مێرێ چێ بن،

ئەزێ بەرێ ڤی عەسکەرێ زۆری، زەعف گران بقولێم ئالیێ وانێ).

دە لۆی لۆی، دە لۆی لۆی، دە لۆی لۆی، دە لۆی لۆی، دە لۆی شێخێ زراڤ.

دە لۆی لۆی، دە لۆی لۆی، دە لۆی لۆی، دە لۆی لۆی، دە لۆی لۆی، دە لۆی لۆی،

برانۆ شەڕەکی چێ دبو ل چیایێ سورداشێ ل بەرێ مالێ، وەللە، جانیکا شێخ مەحموود، کەکێ شێخ قادر، باڤێ لەتیف و عەڕنییە، ژ ئێڤارا خودێڤا دپانگێدا دخوازە پێکولێ و سمتراشێ.

ئەرێ شەعدە شودێ شێخ مەحموود، کەکێ شێخ قادر باڤێ لەتیف، گەلەك هەنە،

ب سێ دەنگا گازی دکر: (کەریمێ فەتاح بەگ ئێل و عەشیرەتێ کوردان، باڤ و برا. ئیرۆ هونێ مێر بن مێرێ چێ بن،

ئەزێ ئیرۆ دەستێ خوە باڤێژمە دارێ جانبێزارێ،

ئەزێ بەرێ ڤی عەسکەرێ زۆری، زەعفی، گران بدمە سەر بەرازێ ئێندادێ وانێ).

دە لۆی لۆی، دە لۆی لۆی، دە لۆی لۆی، دە لۆی لۆی، دە لۆی لۆی شێخێ زراڤ.

دە لۆی لۆی، دە لۆی لۆی، دە لۆی لۆی، دە لۆی لۆی، دە لۆی لۆی، دە لۆی لۆی.

برانۆ شەڕەکی چێ دبوو ل چیایێ کورداشێ[7] وێ ب بێیە، گرانە ئەسکەرێ کەلە ڕەشکا، ژ ئێڤارا خودێڤا حەیایی بانگا سەرێ سڤی ئەسکەرێ کەلەڕەشکییان و بەلەکییا هات و کشیا بو سەرە،

٧- کورداش: هەروەك (شوکور مستەفا و ئەنوەر قادر محەمەد) ئاماژەیان پێکردووە، دیارە هەر (سورداشە) بەڵام بێگومان ئەوان لە نێریڤان شارەزای ناوچەکانی سلێمانی نین، یان ئامادەکار بە هەڵە وەریگرتووە.

وەللە شەعدە شودێ، شێخ مەحموود، کەکێ شێخ قادر، باڤێ لەتیف گەلەك هەنە،

ب سێ دەنگا گازی دکر: (کەریمێ فەتاح بەگ ئێل و عەشیرەتێ کوردان،

باڤ و برا. ئیرۆ هونێ مێر بن مێرێ چێ بن،

ئەزێ ئیرۆ دەستێ خوە باڤێژمێ دارێ جانبێزارێ،

ئەزی بشکێنم شارێ کەرکووکێ، شارێ سلێمانییێ، وەزێ بڕەڤینم خەملا ڤان نەیارا).

دە لۆی لۆی، دە لۆی لۆی، دە لۆی لۆی، دە لۆی لۆی، دە لۆی لۆی شێخێ زراڤ.

شیکردنەوەی تێکستەکە:

دەتوانین ئەم سەرنجانە لەسەر بابەخی ئەم تێکستە تۆمار بکەین:

١. ڕەنگدانەوەی ئەم ڕووداوە مێژووییە، کاریگەریی تەواوی هەبوە بەسەر تەواوی دانیشتوانی کوردستاندا، تەنانەت کوردەکانی ئێریڤانیشی گرتۆتەوە، چونکە ئەگەر لە ناوچەکانی دیکەشەوە وەریان گرتبێت، نەبینین هەست و سۆز، هەروەها هەندێك بیروباوەڕی خۆیانیان بەبەردا بڕیوە. لەکاتێکدا نەگونجێ لە کاریگەریی دەنگی بیستراوی کاوێس ئاغاوە بە هۆی ڕادیۆی (بەغدا)، ئەم لاوکە گەیشتبێتە ئێریڤان. لەبەرئەوەی بارودۆخی ئەو کاتەی ئێریڤان لەبارتربووە بۆ چاپ و بلاوکردنەوەی تێکستی فۆلکلۆری[8]، مێژووی بلاوبوونەوەی پێش کتێبی (کاوێس ئاغا) کەوتووە.

٢. بەشێکی بەرچاوی کوردەکانی ئێریڤان پێڕەوی ئاینی (ئێزدی) دەکەن، لەبەرامبەردا شێخی نەمر کەسایەتییەکی ناوداری ئیسلامی و لە بنەماڵەیەکی تەواو ئاینی بووە، بەلام لەم لاوکەدا دەردەکەوێت کە کوردە ئێزدییەکان هەستە نەتەوایەتییەکەیان زاڵبووە بەسەر هەستە ئاینییەکەیاندا، سەرەڕای ئەوەی بە

٨– بەپێی ئەو کارانەی لە (ئێریڤان) لەلایەن کۆمەڵێك پسپۆڕ و خەمخۆری فۆلکلۆری کوردیی کراوە، وەك: ئۆردیخان و جەلیل و جەمیلەی جەلیل و کۆمەڵێك فۆلکلۆرناسی دیکە، لە کۆکردنەوە و توێژینەوەی زانستی لەسەر فۆلکلۆری کوردی، دەکرێ بە سەرەتای ئەم قۆناغەی دابنێین لە مێژووی ئەدەبیاتی کوردیدا.

درێژایی مێژوو بە دەست دەسەڵاتە ئیسلامییە کورد و غەیرە کوردەکانەوە تووشی ئەنفال، کوشتن، تاڵان و ڕاگواستن بوون.

٣. لێکچوونی تەواو هەیە لەنێوان ئەم تێکستە و تێکستەکەی هونەرمەند (کاوێس ئاغا)دا، چونکە هەردوکیان باس لەم ڕووداوە دەکەن و هەوڵ دەدەن لە چوارچێوەی ئەم لاوکەدا دیمەنێکی تراژیدیایی بۆ بگێڕنەوە. بەڵام لە هەندێك شوێندا جیاوازییان هەیە، چونکە لە لاوکەکەی کاوێس ئاغادا، چەند جارێك هاواری یارمەتی بۆ تورکەکان دەبرێت، کە گوایا ئەوانیش موسڵمانن و ئینگلیزەکان کافرن، جگەلەوەی کە شێخ لەپێناوی پەیوەندی لەگەڵ تورکاندا، تووشی گرفتی فرەتر بووە لەگەڵ ئینگلیزەکان. بەڵام لەم تێکستەدا، هاوار بۆ تورکان نابرێت، کە ڕەنگە ئەوەیش بگەڕێتەوە بۆئەوەی ئەم کوردانە لەژێر دەسەڵاتی تورکاندا ئاوارە بوون بۆ ئێریڤان. هەروەها نزیکتر بوون لە تورك و باشتر لە نیاز و مرازیان گەیشتوون و شارەزابوون کە هەرگیز دۆستی کوردان نەبوون.

٤. لەم تێکستەدا باس لە چەکی (ئۆتۆماتیك) کراوە، کە دیارە چەکێکی نوێ بووە و لەو شەڕانەدا بەکارهاتووە.

٥. لە دوو شوێندا دەڵێ: (ئەزێ بەرێ ڤی عەسکەرێ زۆری، زەعف گران بقولێم ئالیێ وانێ)، هەروەها (ئەزێ بەرێ ڤی عەسکەرێ زۆری، زەعفی، گران بدمە سەر بەرلازێ ئینادێ وانێ)، لەوە دەچێت باس لە کۆمەکی هێزی ئەو ئاشوورییانە بکات کە بوون بە هاوکاری ئینگلیز و لە باکووری کوردستانەوە هاتوون و بوون بە بەشێك لە هێزی (لیڤی) و لە شەڕەکانی دژ بە شێخی نەمردا، بەشدارییان کردووە کە بە (تیار)یش ناسراون.

٦. لەم تێکستەدا دەستەواژەی (کورد خائینۆ) نەگوتراوە، بەپێچەوانەوە لە لاوکەکەی کاوێس ئاغادا (کە دواتر باسی دەکەین)، ئەم دەستەواژەیە (٤) جار هاتووە.

بەدەر لەم خاڵانە، دواتر شیکردنەوە بۆ لاوکەکەی کاوێس ئاغا دەکەین.

٢- داستان و گۆرانی لە فۆلکلۆری کوردیدا

نووسەر: عومەر شێخەڵڵا دەشتەکی

به یارمەتی ئەمینداریێتی گشتی رۆشنبیری و لاوان چاپکراوە
چاپی یەکەم لە چاپخانەی (سەلاحەدین) لە هەولێر چاپکراوە
ژمارەی سپاردن (٧٧٠) ساڵی (١٩٧٨) دراوەتێ
ژمارەی لاپەڕە (١٢٠) قەوارە (١٦ بە ٢١) سم

ناوی تێکستەکە:

شێخ مەحموودی نەبەز، لاپەڕە (٧٨-٨٠). کە بەم شێوەیە:

والییە برێ والییە، شێخ مەحموودم والییە
دەڕێن غەزا غەزایە، لە بنەی سولەیمانییە
ئەو بن چیایەی سووورداشێ، خێوەت بزری کردییە
سبیانەکێ گەلەك زوو، فەزلیدا بەیانییە
تەیارە لە عاسمانێ، تڕومبێل لە عەردییە
گرمە گرمی تۆپان دێ، دێ دەنگی تەختەلییە
* * * * * *
بابی بابم شێخ مەحموود، لەگەڕ دەزگای داتنایە
هەیبەت سولتان برندە، تۆپخانەی لێدانایە
کەریمی فەتاح بەگی، عەسکەری تەعلیم دایە
عەسکەری شێخ مەحموودی، سنجیتاق ڕاوەستایە
* * * * * *
بابی بابم شێخ مەحموود، لەگەڕ دەزگا و دوکانی
تۆپەکی دادەمەزراند، بە ڕبەی دەخوا دەرمانی
گوللەی قەندی شەکری، ئەو باشە لۆ نیشانی
ناردی لۆ ئینگلیزی، دینی مار و خێزانی
* * * * * *
گێتان لە من بێ، لێمبگرن قەرار
سەرکردەی شێختان، لۆ دەکەم ئیزهار

سەفەر بەلك بوو، جوملەی هەشنۆ سار
گریانەك داهات، لە هەموو معار
ئینگلیز هەرستا، گرتی هەموو شار
تۆفیقی نەدەی، خودایە هاوار
* * * * * *
شێخ مەحموود شێخە، شێخی بە کەمال
لەگەڵ مەندەوی، قسەی کرد ئیزهار
هەروەك خەنجەری، پڕ لە جەوهەردار
لە ناو کالانی، ناگرێت قەرار
دەچووە مەیدانی، زیرەی دێ وەك مار
حاکمی سەربڕی، شێخی جەوهەردار
پەردان پەردانن، نماز گوزار
* * * * * *
شەڕەك داکەتییە، لەو بەرانبەرە
دەنگی تۆپان دێ، لەو سەرانسەرە
حەیفە شێخ بچی، بە تۆپی کەللە
* * * * * *
هەیداد و بێداد، لۆ هەمەوەندی
چەکی لە خۆدا، لەگەر کەمەندی
شەڕی شێخ مەحموودییە، بگرن سەرهەندی
* * * * * *
هەیدا و بێداد، مشیری حەمەی
مشیری حەمەی، گەر سرێمانی
ئەو بە نەعلەت بێ، لەگەر شەیتانی
بە پێش کافران کەت، لۆ سلێمانی

شیکردنەوەی تێکستەکە:

دەتوانین چەند سەرنجێکی گشتی لەسەر هۆنراوەکە وەربگرین:

• هەرچەند دەسەڵاتەکەی شێخ کەمتر ناوچەکانی هەولێری گرتۆتەوە، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا شێخیان بە (والی) کوردستان لە قەڵەم داوە، کە ئەمەش بۆخۆی خۆشحاڵی و هیوای فراوان بوونی ئەو حکوومەتەی کوردستان بووە، لەلایەن خەڵکی ئەو دەڤەرە.

• ئەم شەڕە لەلایەن خەڵکی ناوچەی هەولێر و زۆربەی ناوچەکانی کوردستان، بە غەزای نێوان کافر و موسڵمان چوێنراوە و پیرۆزی دراوەتێ.

هەروەها دەتوانین ئەم زانیارییانە لەسەر ئەم تێکستە تۆمار بکەین:

١- لە کاتی شەڕەکەدا، لە ناوچەی سووورداش، خێوەتێکی زۆر هەڵدراوە. ئەمە ئاماژەیە بۆ کاتێك کە شێخ لە مارتی (١٩٢٣)دا، دوای تێکچوونی پەیوەندیی لەگەڵ ئینگلیزدا، ناچاری چۆڵکردنی سلێمانی بوو، بە خۆیو هێزەکەیەوە رووی کردە ناوچەی سووورداشو تا مایسی ئەو ساڵەی تێدا مایەوە.

٢- تۆپەکانی شێخ لەسەر چیای هەیبەت سوڵتان بووە. دەسەڵاتی شێخ بەپێی سەرچاوە مێژووییەکان تا ئەوبەری ناوچەی دووکان بڕی کردووە.

٣- کەریمی فەتاح بەگی هەمەوەند، خەڵکی فێری هونەری سەربازی کردووە، کە دیارە لەو بوارەدا شارەزایی هەبوە. کەریم بەگ یەکێکە لە دیارترین فەرماندە عەسکەرییەکانی هێزی شێخ، کە تا شەهیدکردنی لە (١٩٢٦)دا هەر بە دڵسۆز و وەفاداری شێخ و جووڵانەوەکەی مایەوە.

٤- سوپاکەی شێخ تۆپی گەورەی هەبوە، کە پێناچێ وابێ.

٥- لە بەشی کۆتایی هۆنراوەکەدا، بەشێوەیەکی ئەدەبی جوان و بەرێزەوە، باس لە شکستی کوردان دەکات، لەبەرامبەریدا درێژە بە پیرۆزی و پلەوپایەی کەسایەتی شێخی نەمر دەدات.

٦- باسی سەربڕینی (حاکم)ێك دەکات، کە گوایە دەسەڵاتەکەی شێخ ئەنجامی داوە، دیارە مەبەست لە کوشتنی (کاپتن بۆند و ماکانت)ی حاکمی

سیاسی ئینگلیز و یاریدەدەرکەی بووە لە چەمچەماڵ. ئەوکاتە (ساڵی ١٩٢٢) شێخ لە هیندستان بووە کە کەریم بەگ بۆ ناڕەزایی دەربڕین و بەرەنگاری بەم کارە هەستاوە.[٩]

٧- لە تێکستەکەدا دەڵێ: (مشیری حەمەی، گەر سرێمانی)، کە وەك کەسێکی ناپاك ئاماژەی پێکردووە، کە لە ڕاستیدا هەر بە ناوی (موشیری حەمەی سلێمان) بەناوبانگە.[١٠] خوالێخۆشبوان ڕەفیق حیلمی و ئەحمەد خواجە لە بیرەوەریەکانیاندا بە هەمان بۆچوونەوە لێی دوواون.

٣- چەند مەلۆیەك لە شارای فۆلکلۆری کوردی

نووسەر: جەعفەر شێخ حسێن بەرزنجی

لە چاپکراوەکانی دەزگای رۆشنبیری و بلاوکردنەوەی کوردی

چاپی یەکەم لە چاپخانەی (الزمان) لە بەغداد چاپکراوە

ژمارەی سپاردن (٣٣٦) ساڵی (١٩٨٦) دراوەتێ

٩-حکوومەتی کوردستان لە سلێمانی- پێشینە و مێژوو، ساخکردنەوەی: سدیق ساڵح، لە بلاوکراوەکانی سەرۆکایەتی شارەوانی سلێمانی، سلێمانی، چ (؟)، ٢٠٠٣، ل: ٥١.

١٠- مەسەلەی موشیری حەمەی سلێمان بۆچوونی جیاوازی لەسەرە، چونکە هەندێك لەوانەی کە بە ناپاك لەقەڵەمیان داوە، ئێستا پەشیمانن و زانیاری پێچەوانەیان بلاوکردۆتەوە، بڕوانە کتێبی (چەند لاپەڕەیەك لە مێژووی گەلی کورد، نووسینی: د. کەمال مەزهەر، ئامادەکردنی: عەبدوڵڵا زەنگەنە، لە بلاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی موکریانی، چاپی یەکەم، هەولێر، چ (وەزارەتی پەروەردە)، ٢٠٠١. دەتوانی کەڵك لەم بابەتانە وەربگریت:

- ویژدان و مێژوو، یا دادگەریی موشیری حەمەی سلێمان، نووسینی: د. کەمال مەزهەر، ل٢٠١- ٢٠٦.
- دیسانەوە دەربارەی موشیری حەمەی سلێمان، نووسینی: لیوا روکن (محەمەد نەجمەدین نەقشبەندی)، ل٢٢١- ٢٢٨.
- هێزی پەلاماردەری ژەنڕاڵ فریزەر سادە نەبوو، تاکو پەنا بەرێتە بەر هاوولاتییەکی ناوچەکە، جوگرافیای سەربازی و موشیری حەمەی سلێمان، نووسینی: د. فوئاد حەمە خورشید، ل: ٢٢٩- ٢٣٣.
- بۆ جاری سێیەم موشیری حەمەی سلێمان!!!، بابزانین موشیر خۆی چۆن باسی شەڕی (بەردە قارەمان) دەکات، نووسینی: ئازاد هەمەوەندی، ل: ٢٣٥- ٢٤٢.

هەروەها چەند بابەتێکی تر.

ژمارەی لاپەڕە (٤٤٤) قەوارە (١٧ بە ٢٤) سم

ناوی تێکستەکە:

چەند هۆنراوەیەك بۆ شێخ مەحموودی نەمر، لاپەڕە (٢٤٨).

ئەم پێنج دوو نیوە بەیتەیە:

سەماوەری زەرد، دەسکەکەی زیوە   ڕەحمەت لەو دایکە، شێخ مەحمووی دیوە

* * * * *

یا شێخ مەترسە، بۆمبا هیچ نییە   حاجی کاك ئەحمەد، لێت غافڵ نییە

* * * * *

ئەوا مانگ هەڵهاو، دای لە ترشەکان   مەلیك نان ئەخوا، لەگەڵ ئایشەخان

* * * * *

ئەوا مانگ هەڵهات، دای لەسەر سینی   مەلیك نان ئەخوا، لەگەڵ ئەفەنی

* * * * *

تەیارە هاتووە، حاجی لەقلەقە   بەری ئاوێنە، پشتی مەفرەقە

شیکردنەوەی ئەم دوو بەیتییانە:

ئەم کۆپلە هۆنراوانە، تەنیا هەستێکی کەمی سۆز و خۆشەویستی بە شێوەیەکی گەلێك سادە و ساکار، تێدا دەدۆزرێتەوە، کە ڕەنگە هەر لەلایەن ئەو جۆرە خەڵکەوە گوترابێت، چونکە ناوچەی سلێمانی فرەتر خوێندەوار و ڕۆشنبیری لێ بووە، کە لە چەندین وتار لە گۆڤار و ڕۆژنامەکاندا، هەروەها لە کتێب و هۆنراوەی شاعیرانی ئەم ناوچەیە و لەو سەردەمەدا، ڕەنگی داوەتەوە.

٤- سترانێت کاوێس ئاغای

خرڤەکرن و بەرهەڤکرنا: شەعبان مزیری

چاپی یەکەم لە چاپخانەی (ئەسعەد) لە بەغدا چاپکراوە

ژمارەی سپاردن (١٣٧٩) ساڵی (١٩٨٨) دراوەتێ

ژمارەی لاپەڕە (٤٠) قەوارە (١٧ بە ٢٣,٥) سم

ناوی تێکستەکە:

لاوکی شێخ مەحموود، لاپەڕە (١٢– ١٤):

شێخ مەحموود

دەلۆیلۆ، دەلۆیلۆ، دەلۆیلۆ، دەلۆیلۆ، دەلۆیلۆ

دەلۆیلۆ، دەلۆیلۆ، دەلۆیلۆ، دەلۆیلۆ، دەلۆیلۆ

شێخێ من دەلۆیلۆ، دەلۆیلۆ، دەلۆیلۆ

بهارا من ب سەرێ سلێمانییێ دا تێتن دحالێ شەرادا

ل عاسمانا خوشی تێ گرێنا تەیاران و گرگرا مەتەریۆسا

* * * * *

بەلێ شاهدێ شهودێ شێخ مەحمود نەڤییێ شێخ قادر بابێ لەتیف

ب سێ دەنگا گازی دکەت کەریمێ فەتاح وە گەلی عەگیدان مێرانییەکێ بکەن.

هەچی گاڤا دەستێ خوە بدەمە دارێ جامبێزارێ.

* * * * *

دەلۆیلۆ، دەلۆیلۆ، دەلۆیلۆ، دەلۆیلۆ

دەلۆیلۆ، دەلۆیلۆ، شێخێ منوو!

ئەزێ هندی هەوار دکەم هەوارا تورکا گەلەك دوورە، برانۆ کورد خائینو،

دەلۆیلۆ، دەلۆیلۆ، دەلۆیلۆ، دەلۆیلۆ

دەلۆیلۆ، شەرەکا قەومی ل چیایێ سورداشێ ل بیرڤانێ،

هەسپێ شێخ مەحمود، گەنجێ شێخ قادر، بابێ لەتیف لاوێ کوردا دەنگداڤ

شێخ مەحمود، ب سێ دەنگا گازی دکەت، کەریمێ فەتاح وە بمشیرا رابن،

گەلی عەگیدا، ئەڤرۆ دەست هەلاتەکێ ب من رابگەهینن،

بەلێ شەرێ مە دچەپەرا دا نامینیت، ئەشهەد و بیلا،

گەلی برا شەرێ مە دێ خار کەڤیت و بەلاڤە بیت و کەڤتە چیا و چولێ،

دەلۆیلۆ، دەلۆیلۆ، دەلۆیلۆ

شێخێ منۆ، بەلێ باش هەوار دکەم:

هەوارا تورکا دووره، بەلێ برا برانۆ، کورد خائینۆ،

*　*　*　*　*

دەلۆیلۆ، دەلۆیلۆ، دەلۆیلۆ

دەلۆیلۆ، دەلۆیلۆ، دەلۆیلۆ شێخێ برا

دەلۆیلۆ، دەلۆیلۆ، دەلۆیلۆ

شەرەکا قەومی ل چیایێ سورداشێ،

وا ب بەرا بەلێ سۆیا، ڤێ سوبێ

عەسکەرێ ڤی نەیاری، قەلەرەشکا وا ب بەرا ڤێرێنە هات سەرا،

بەلێ شاد و شودێ شێخ مەحمود، گەنجێ شێخ قادر، بابێ لەتیف

ب سێ دەنگا گازی دکەت:

کەریمێ فەتاح، تۆ ب گەلی عەگیدا ئەڤرۆکە تەکیرانەکێ بکە، بەلێ ب چ گاڤا

دەستێ خوه بدەمە دارێ جەمبێزارێ، بگرم شارێ کەرکوکێ،

شارێ بەغدایێ، بارەکێ تێدا خەملا دلا،

دەلۆیلۆ، دەلۆیلۆ

*　*　*　*　*

دەلۆیلۆ، دەلۆیلۆ، دەلۆیلۆ، شێخی منۆ

دەلۆیلۆ، دەلۆیلۆ، دەلۆیلۆ، دەلۆیلۆ

ئەزێ ئەڤرۆ هەواربکەم، هەوارە تورکا، برانۆ کورد خائینۆ

دەلۆیلۆ، دەلۆیلۆ، دەلۆیلۆ، دەلۆیلۆ

دەلۆیلۆ، دەلۆیلۆ، شێخ مەحمودێ من،

زەری ل چیایێ سورداشێ، کانی وەردە خەلکانێ،

بەژنا شێخ مەحمود، کەکێ شێخ قادر، بابێ لەتیف، نەباتا تاکێ روحانێ.

شێخ مەحمود، ب سێ دەنگا گازی دکەت:

کەریمێ فەتاح و ب گەلی عەگیدا، بۆ من دەست هەلاتەکێ بکە،

ئەڤە سێ رۆژە، دەمێ ئاسێ بین، ل چیایێ سورداشێ
جیهادا ل مە ڕابی دەراڤێ وێ دادێ وانێ
دەلۆیلۆ، دەلۆیلۆ، دەلۆیلۆ، دەلۆیلۆ
شێخێ منۆ، بەلێ فایدەنینە، هەوار بکەم،
هەوارا تورکا دوورە، گەلی برانۆ، کورد خائینو.

شیکردنەوەی تێکستەکە:

دەتوانین چەند سەرنجێکی گشتی دیاری بکەین:

• تێکستی ئەم لاوکە لەگەڵ لاوکی ئێریڤاندا جیاوازییان هەیە، هەر لەبەرئەوە هەردوو لاوکەکەمان خستەڕوو، بەڵام لەگەڵ لاوکی کتێبی ژمارە (١٠)دا چوونیەکن بەبێ جیاوازی.

• دەکرێ بڵێین ئەم لاوکەی هونەرمەند کاوێس ئاغا، بەرهەم و شاکاری خۆی بێت، چونکە لەوەناچێت پێشتر کەسێکی دیکە گوتبێتی و کاوێساغا لێی فێر بووبێت[11]، هەروەها زۆر عەبداڵ و هۆگری حکوومەت و کەسایەتی شێخ بووە و زۆرجار سەردانی شێخی کردووە، تەنانەت لاوکی بۆ چڕیوە. لەبەرامبەریشدا شێخی گەورە ڕێزی لێگرتووە و زۆری خۆشویستووە و (ئەسپێکی کەحێل، تفەنگێکی جامێزار، دوو ڕەختە فیشەك و چل لیرەی داوەتێ)[12].

• جگەلەم لاوکە، بۆ زۆرێك لە ڕووداوەکانی دیکەی وەك: سمایلاغای شکاك، شۆڕشی بارزانی دووەم و لاوکی پیر پەنجۆ، لاوکی چڕیوە و وەك داستانی قارەمانی بە خەڵکی ناساندوون.

• لاوکە بەسۆزەکەی کاوێساغا، کاریگەرییەکی گەورەی هەبوە بۆ بڵاوبوونەوەی ئەم داستانە قارەمانییە لە تەواوی کوردستان و لەناو زۆربەی

١١- لە کتێبی ژمارە (٨)، لاپەڕە، ١٥- ١٦- ٢١، ئاماژە بە چەند بۆچوونێکی لەمجۆرە دراوە.

١٢- سەرچاوەی پێشوو، لاپەڕە: ٢١.

چین و توێژەکانی کۆمەڵگادا، ڕەنگە هەر ئەوەش بووبێت بەهۆی سەرهەڵدانی تێکستی دیکە لەناو فۆلکلۆری کوردیدا. چونکە لە ساڵی (١٩٤٧)ەوە ڕادیۆی بەغدا دەست بەکاربووە و یەکێك لەو هونەرمەندانەی هەر زوو بەرهەمەکانی تێدا بڵاودەکرایەوە، کاوێس ئاغا بووە، جگەلەوەی لە ساڵی (١٩٣٠)یەوە لە کۆمپانیاکانی (بێزافۆن، نەعیم، نایف، ئەسکەندەرسان)[١٣] گۆرانییەکانی تۆمارکردووە و ئەوانەی قەوانیان هەبوە پێشتر گوێبیستنی گۆرانییەکانی بوون.

هەروەها دەتوانین چەند زانیارییەك لە لاوکەکە وەربگرین:

١- ناوهێنانی (سورداش) لە زۆربەی دەقەکاندا، هی ئەوەیە کە شێخ و هێزەکەی لە بەهاری (١٩٢٣)دا، لە سلێمانی ڕوو بەرەو سورداش چۆڵیان کرد و ماوەیەك لەو ناوچەیە مانەوە[١٤].

٢- سۆز و ئەوین و هەستێکی زۆر بە تین و گوڕ لەم لاوکەدا خۆی دەنوێنێ و کاریگەری تەواو دەخاتەسەر بیسەر.

٣- دیاریکردنی وەرزی ڕووداوی شەڕەکە، بەهار بووە.

٤- دیارە شێخی نەمر هاواری قوربانی، ئازایەتی، پیاوەتی و غیرەتی فرەتری لە هەندێك لە بەشداربووەکان کردووە.

٥- بەپیرەوەنەهاتنی سوپا و یارمەتی تورکەکان، ئەگەرچی شێخ پشتی پێ بەستوون. ڕاستییە مێژووییەکانیش هەمان شت دەسەلمێنن.

٦- شوێنی شەڕەکە، کە ناوچەی سوورداش بووە.

٧- ئامارژە بە پاشگەزبوونەوەی سوێندخۆرەکان دەکات، کە بە دەستەواژەی (کورد خائینۆ) ناوزەندیان دەکات.

٨- باسکردنی هەندێك لە وردەکارییەکانی شەڕەکە، وەك: شەڕ دەبێ لە دەشتەوە بگوازرێتەوە بۆ چیا، هەروەها چوون لە سورداشەوە بۆ (خەلکان) کە هەر دەبێ (خەلەکان) بێت.

١٣- کتێبی ژمارە (٨)، لاپەڕە: ٢٠.

١٤-حکوومەتی کوردستان لە سلێمانی- پێشینە و مێژوو، ساخکردنەوەی: سدیق ساڵح، لە بڵاوکراوەکانی سەرۆکایەتی شارەوانی سلێمانی، سلێمانی، چ (؟)، ٢٠٠٣، لا: ٧٧.

٩- ئاماژەکردن بۆ گرتنی شاری کەرکووك و بەغدا، چونکە ئەو کاتەی شێخ لە (سووورداش) بوو، نیازی بوو پەلاماری شاری کەرکووك بدات[١٥].

١٠- عاسیبوون و گیرخواردنی سوپاکەی شێخ بۆ ماوەی (٣) ڕۆژ لە چیای سورداش.

٥- سێسەد هۆنراوەی فۆلکلۆری کوردی / بەرگی یەکەم

کۆکردنەوە و ئامادەکردنی: سەعدوڵڵا شێخانی

پێداچوونەوەی: فازیل شەورۆ

لە سەر ئەرکی نووسەر چاپکراوە

چاپی یەکەم لە چاپخانەی (ئەلحەوادس) لە (بەغدا) چاپکراوە

ژمارەی سپاردن (٣٥) سالی (١٩٩٠) دراوەتێ

ژمارەی لاپەرە (٢٠٠) قەوارە (١٦ بە ٢٣) سم

تێکستی یەکەم:

بابێ بابم شێخ مەحموود، لاپەڕە (٤٠- ٤١)، بەمشێوەیە:

بابێ بابم شێخ مەحموود، لەگەر دەزگای داینایە

بە خۆی لە داریکەلێ، خێوەتی لێ هەردایە

کەریمی فەتاح بەگی، عەسکەری تەعلیم دایە

حەمەی سەید سەلیمی لە دەورەی دا سوڕایە

* * * * *

بابێ بابم شێخ مەحموود، بە خۆی دێ لە ئاکرێیە

لۆی دێ نۆ تابوور عەسکەر، تۆپ و تەیارەی پێیە

شێخ مەحمود دەبتە مەلیك لە ئینگلیزی عاسێ یە

١٥- حکوومەتی کوردستان لە سلێمانی- پێشینە و مێژوو، سەرچاوەی پێشوو، لا: ٧٧، ٧٩.

بابێ بابم شێخ مەحمود، تۆ سەرکردەی کوردانی

لۆی دێ نۆ تابوور عەسکەر لە شاری سولێمانی

شێخ مەحمود دەبتە مەلیك خودا بەخۆی دەزانی.

شیکردنەوەی تێکستی یەکەم:

ئەم هۆنراوەیەش، ئاماژە بە هەندێك لە ڕووداوەکان دەکات:

١- سوپای شێخ، دەزگای شەڕیان ئامادەکردووە.

٢- شێخ لە (داریکەلی) سەرپەرشتی شەڕەکەی کردووە، هەروەها ملکی خۆی بووە.

٣- دیسان ئاماژە دەکرێتەوە بەوەی کە (کەریمی فەتاح بەگی هەمەوەند) وەك سەرکردەیەکی سەربازی، خەڵکی ئامادەکردووە و فێری هونەری شەڕی کردوون. کەسێکیش بەناوی (حەمەی سەید سەلیم) هاوکاری کردووە.

٤- گەڕانەوەی شێخ لە شاری ئاکرێ، هەرچەند نەبیستراوە کە شێخ چووبێتە ئاکرێ، ڕەنگە مەبەست کاریگەری مەعنەوی جووڵانەوەکەی بێ لەو ناوچەیە.

٥- هاتنی نۆ تابوور عەسکەر بە تۆپ و تەیارەوە، کە زیاتر مەبەست لە هاتنی هێزی تورکە بۆ ناوچەی ڕەواندز لە ساڵی (١٩٢١) کە دواتر جووڵانەوەیەکی لێ پەیدا بوو بە هاوکاری نەیارانی ئینگلیز.

تێکستی دووەم:

شێخ مەحموود، لاپەڕە (١٢٧):

ڕۆژێ لە ڕۆژان سەر لە بەیانی

جوابەك هاتیە و کەس نەیەزانی

هاتیە لەشکری جەعفەر سوڵتانی

سەدرەك بگێڕێ لۆ بسورمانی

شێخمان، شێخ مەحموود، شای سلێمانی

لە سولەیمانی شێخ مەحموود هەیە

تەیارەك هەستا لە لۆندەرەیە

بیست هەزار عەسکەر سیکە و گورگەیە

پێنجسەت مەترەلۆس، سی تەیارەیە

ئەو پیادەیە، هات بە گەمەیە

ئەو سوارەیە هات، بە بەرپەیە

دەرێن شێخ مەحموود، لە هەنجیرەیە

شیکردنەوەی تێکستی دووەم:

١- هاتنی هێزی جەعفەر سوڵتان لە هەورامانەوە، کە ناودارێکی ئەو ڕۆژگارە بووە.

٢- هاتنی تەیارە لە (لۆندەرە)وە، واتە (لەندەن).

٣- باس لە سوپای دوژمن دەکات کە لە بیست هەزار سەرباز، پێنجسەد مەتەرلۆس و سی تەیارە پێکهاتووە.

٤- لەبەرامبەریشدا شێخ و سوپاکەی پیادە بوون و گەمەیان بە شەڕەکە هاتووە.

٥- بوونی شێخ لە (هەنجیرە)، کە لەوانەیە هەر گوندی (قەرە هەنجیر) یان هەنجیرەی ناوچەی تەیناڵ، بێت.

٦- داستان و گۆرانی لە فۆلکلۆری کوردیدا

نووسەر: عومەر شێخەڵلا دەشتەکی

لە چاپکراوەکانی وەزارەتی رۆشنبیری حکومەتی هەرێمی کوردستان

چاپی یەکەم لە چاپخانەی (وەزارەتی ڕۆشنبیری) لە هەولێر چاپکراوە

ژمارەی سپاردن (٢١٠) ساڵی (١٩٩٨) دراوەتێ

ژمارەی لاپەڕە (٢٤٨) قەوارە (١٦ بە ٢٣) سم

ناوی تێکستەکە:

شێخ مەحموودی نەبەز، لاپەڕە (٨٢- ٨٤).

ئەم کتێبە چاپی دووەم و فراوانکراوی کتێبی ژمارە (٢)، لەبەرئەوە هەمان تێکستی پێشووە دووبارە بۆتەوە.

٧- چەند لاپەڕەیەکی شاراوە لە مێژووی کەریم بەگی فەتاح بەگی هەمەوەند

نووسینی: سەروەر ئەحمەد کەریم

لە سەر ئەرکی هەڤاڵ مام جەلال چاپکراوە

چاپی یەکەم لە چاپخانە و ئۆفسێتی (تیشک) لە سلێمانی چاپکراوە

ژمارەی سپاردنی (٥٢) ساڵی (١٩٩٨) دراوەتێ

ژمارە لاپەڕە (٥٦)ی قەبارە (١٥ بە ٢٢) سم

ناوەڕۆکی ئەم کتێبە چەند کورتە بابەتێکی لەخۆگرتووە، کە زۆربەیان پەیوەستن بە شێخی نەمرەوە، بەڵام تەنیا دوو بابەت نزیکن لە لێکۆڵینەوەکەمان:

- **کەریم بەگ و لاوکە بە سۆزەکەی کاوێس ئاغا**

لە لاپەڕە (٣٩- ٤٠)دا، بەشێك لە لاوکەکەی هونەرمەند کاوێس ئاغای خستۆتەڕوو کە زیاتر تایبەتە بە کەسایەتی کەریم بەگ و[16] هیچ زانیارییەك ناخاتەسەر لێکۆڵینەوەکەمان.

- **کەریم بەگ لە فۆلکلۆر و بەیتی کوردیدا**

لە لاپەڕە (٤١- ٤٢)دا، کورتە سەرەتایەکی بۆ نووسیوە و دواتر ئەم هۆنراوەیەی بڵاوکردۆتەوە:

بابی بابم شێخ مەحموود، لەگەڵ دەزگای داینایە

خۆی لە چیای سورداش و ئۆردووگای لە سەحرایە

چەند قارەمانی جەوهەردار و قوماندااری لەگەڵدایە

کەریمی فەتاح بەگی، عەسکەری تەدریب دایە

لە عەسکەری دەخوڕی، ئیستاعید ڕاوەستایە

١٦- هەمان تێکستی لاوکەکەی کاوێس ئاغایە کە لە هەردوو کتێبی ژمارە (٤ و١٠)دا هاتوون، بەڵام پەراوێزی ژمارە (٢٠)ی بۆ کۆتایی لاوکەکە داناوە و لە پاشکۆی کتێبەکە و لیستی پەراوێزەکاندا نووسیویەتی: (گۆڤار ڕەنگاڵە، هاوینی ١٩٩٠، سەقز، جەوهەر کرمانج). بەداخەوە ئەم سەرچاوەیەم گیرنەکەوت، تاکو بزانین لە کێ و لە کوێ وەریگرتووە.

سەلام خزیان لۆ دەکرد، حەربەی لە تفەنگێ دایە
هەموو ڕەختیان لە خۆ دا، ڕۆیین بە شەوی شاری
سەعات لە دوانزەی شەوێ، گەیینە چەمچەماری
حەربی ئیسلام خۆش بوو، لەگەڵ فەلە و کوففاری
قاقەزێکیان دەنووسی، ئەو ئینگلیز و قوتیانی
شێخ مەحموودێك پەیدابوو، هاتیە لە سلێمانی
چەند بەرتیلیان دەدایێ، هیچ بەرتیلی نەزانی

ئەم هۆنراوەیە لە ڕووی ئاوازی شیعرییەوە کەمێك لاوازە، هەروەها هەندێك زانیاری دووبارەی هۆنراوەکانی دیکەی تێدایە، بەڵام دەتوانین ئەم سەرنجانەی لەسەر بنووسین:

١- سەلام خزیان، مەبەست لە (سلام خذ)ی عەرەبییە، کە بۆ سەردارانی سوپا بەکاردێت، دیارە لەو کاتە و لە سوپای شێخدا ئەو جۆرە سیستمە سەربازییە هەبوە.

٢- باس لە شەڕێك دەکات کە لە نیوەشەودا لە ناوچەی چەمچەماڵ، ڕووی داوە.

٣- ئینگلیزەکان ویستوویانە بە موڵك و پارە (شێخ) لە خشتەبەرن.

٨- کاوێس ئاغا، ١٨٨٩ – ١٩٣٦

کۆکردنەوە و لێکۆڵینەوە و ساغکردنەوەی: جەلال مەلا حەسەن خۆشناو
پێداچوونەوە و پێشەکی: غەفوور مەخمووری
لە بڵاوکراوەکانی ڕۆژنامەی میدیا
زنجیرەی کەلەپووری نەتەوەیی (لاوك)
چاپی یەکەم لە چاپخانەی (ماردین) لە هەولێر لە ساڵی (٢٠٠٠) چاپکراوە
ژمارەی لاپەڕە (٩٠) قەوارە (١٥ بە ٢٠) سم

ناوی تێکستەکە:

لاوکی شێخ مەحموودی نەمر، لاپەڕە (٣٠- ٣٣).

تێکستی ئەم لاوکە هەندێك جیاوازی هەیە لەگەڵ تێکستی هەردوو کتێبی ژمارە (٤ و ١٠)دا، کە ڕەنگە ئامادەکار باشتر و وردتر لە ئامادەکاری سەرچاوەی ژمارە (٤) گوێی لە لاوکەکە گرتبێت بۆ نووسینەوەی. دەکرێ هەندێ لە جیاوازییەکان بەم شێوەیە ڕیزبکەین:

١- لە پەرەگرافی یەکەمی لاوکەکەدا، لە دوای (تێ گرێنا تەیاران و گرگرا مەتەریۆسا) لەمەیاندا نووسراوە، (شرقینێ مەتەرلۆزان، ڕنگینێ بۆمبا، و ڕشێنێ ترومبێلا، برا گازە گازێ نۆیەت دلرا).

٢- لە پەرەگرافی دووەمدا، لە لاوکی یەکەم تاکو (هەچی گاڤا دەستێ خوە بدەمە دارێ جامبێزارێ)ی تێدایە، بەڵام لەمەیاندا (بکوژم کافران، خەلاس بکەم تۆڤێ (کەبتان بێلا)، هاتووە. لە ڕاستیدا (کابتن بێلّ)ە کە یاریدەدەری حاکمی سیاسی بووە لە سلێمانی، دواتر گوێزراوەتەوە بۆ ڕەواندز.

٣- لە تێکستی پێشتردا ناوی (لۆندەرێ) نەهاتووە، بەڵام لەمیاندا ئامارەی پێدەکات.

٤- لە پەرەگرافی کۆتاییدا، باس لە بێ ئیمدادی کراوە، بەڵام لە دەقەکەی پێشتردا باس نەکراوە.

٩- رویدانێن سالا (١٩١٩) ل دەڤەرا بادینان د سترانا دیروکی یا کوردی دا لێکۆڵینەوە

نووسەر: د. سەلاح محەمەد هروری

چاپی یەکەم لە چاپخانەی (زانکۆی دهۆك) لە دهۆك چاپکراوە

ژمارەی سپاردن (٤٠٢) ساڵی (٢٠٠٤) دراوەتێ

ژمارەی لاپەڕە (٦٦) قەوارە (١٥ بە ٢٠) سم

ناوەڕۆك:

ئەم کتێبە جیاوازترە لەوانەی پێشتر، چونکە تاڕادەیەك لێکۆڵینەوەی لەسەر کاریگەری ڕووداوی (١٩١٩) کردووە لە هەندێك ناوچەکانی بادینانـدا، هەروەها لە ناوچەی سلێمانیش، چونکە لە لاپەڕە (١١)دا باس لە گەڕانەوەی عوسمانییەکان و

سپاردنی ناوچەی سلێمانی بە شێخی نەمر، دەکات. بەڵام نە کتێبەکەیی و نە بابەتێکی بەناوی شێخەوە ناونەناوە.

١٠- چەند بابەتێن دیروکی د سترانا دیروکی یا کوردی دا

پێداچوون و ئامادەکردن: د. سەڵاح هروری

لە بڵاوکراوەکانی ئینستیتیوتی کەلەپوری کورد

چاپی یەکەم لە چاپخانەی (شڤان) لە سلێمانی لە ساڵی (٢٠٠٤) چاپکراوە

ژمارەی لاپەڕە (١٩٦) قەوارە (١٧ بە ٢٣) سم

ئەم کتێبەش تاڕادەیەك هاوشێوەی کتێبەکەی پێشووتریەتی، بەڵام فراوانترە و بەتایبەتی باس لە هەمان ڕووداوی کتێبەکەی تری دەکات، لەگەڵ جیاکردنەوەی بابەتێك لە ژێر ناونیشانی (بزاڤا شێخ مەحمودی یا سالا (١٩١٩) د سترانا دیروکی دا)، لەگەڵ لاوکەکەی کاوێس ئاغا.

بێگومان ئەم سەرچاوەیە، لە ڕووی زانستییەوە بە گرنگترین و نوێترین سەرچاوە دادەنرێت کە بۆ شیکردنەوە و یەکالاکردنەوەی بابەتێکی نزیك لە بابەتەکەی ئێمە، پشتی بە فۆلکلۆر بەستبێت. بەڵام لە لاپەڕەی پاشکۆی تێکستەکەدا ئامارەی بە سەرچاوەی وەرگیراوی لاوکەکە نەکردووە، هەروەها لە سەرچاوەکاندا ئامارەی بە کتێبی ژمارە (١)ی ئەم لێکۆڵینەوەیە کردووە، هەروەك پێشتر باسمان کرد، تێکستی ئەو کتێبە جیاوازە لەم تێکستەی د. سەڵاح هروری بڵاویکردۆتەوە، بەڵکوو دەقاودەق تێکستی کتێبی ژمارە (٤)ی ئەم بیبلیۆگرافیایە. کە دەبوایە بە ڕوونی ئامارە بە سەرچاوەی تێکستەکە بکات، چونکە لە لێکۆڵینەوەیەکی ئاوهادا نەدەبوایە ئەو هەڵەیە بکات.

دوای ئەم (١٠) کتێبە، توانیمان ئەم دوو بەرهەمە بڵاونەکراوەیەش بخەینەسەر لێکۆڵینەوەکە:

تێکستی یەکەم:

هۆنراوەیەك بەناوی (شێخ مەحموود)[١٧]:

١٧- لە خاتوو شوکریە میران ڕەشید وەرگیراوە کە دایکی مامۆستا (تاڵب شێخ عەبدولسەمەد سەرانی)یە، کە بەپێی گوتەی خۆی زیاتر لە زاراوەی ناوچەی خۆشناوەتی و ڕەواندز دەچێت.

شێخ مەحموود

بابێ بابم شێخ مەحموود، دەگەر دەزگای داتنایە
پایتەختی لە سولەیمانی، خێوەتی لێ هەردایە
کەریمی فەتاح بەگی، عەسکەری تەعلیم دایە
دووسەد فەلەی تەیاری[18] لە کەرکووك بەرێکرایە
حەبیبی شێخ سەمەدی لەوێ شەهید کرایە

* * * * * *

بابێ بابم شێخ مەحموود، بەخۆ و بە سێ ئامۆزا
لۆی هات دوو تابوور عەسکەر، بە تۆپ و مەترەلۆزە
شێخ مەحموود قومانداربی، دنیا نابی ئارۆزە

* * * * * *

بابێ بابم شێخ مەحموود، کە حوکمێ خۆی دەگێڕی
لۆی هات دوو تابوور عەسکەر، لەلای کاولە گوێری
شێخ مەحموود قومانداربە، خودا لێی وەرنەگێڕی

لەگەڵ ئەوەی زۆر لە پەرەگرافی دووەمی هۆنراوەی کتێبی ژمارە (٢) دەچێت، بەڵام دەتوانین لەم کورتە هۆنراوەیەش، ئەم سەرنجانە وەربگرین، کەلە تێکستەکانی دیکەدا نەهاتوون:

١- لە هیچ یەکێك لە دەقەکاندا، ئاماژە بە شاری سلێمانی نەکراوە، وەك پایتەخت.

٢- ئاماژەکردن بەناوی شەهیدێکی نەمر (حەبیبی شێخ سەمەدی).

٣- بەپێی ئەم هۆنراوەیە، شێخی نەمر سێ ئامۆزای خۆی لەگەڵدا بووە.

١٨- فەلەی تەیاری: مەبەست لە مەسیحی یان ئاشوورییەکانی باکووری کوردستانە، کە لە شەڕی جیهانی یەکەمدا لە ناوچەی هەکارییەوە چوونە ناوچەی ورمێ لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان و دواتر لەلایەن کاربەدەستانی ئینگلیزەوە گوێزرانەوە بۆ عیراق و هێزی (لیڤی)یان لێ پێك هێنرا کە بەشێکی چالاکییەکانی لێدانی کورد بوو.

تێکستی دووەم:

هەروەها بە سوپاسەوە، فۆلکۆریستی ناوچەی گەرمیان (هەردەوێڵ کاکەیی)، ئەم سێ کۆپلە بەیتەی لەناو کەشکۆڵی بەرگی چوارەمی (هەڵبژاردەیەك لە هۆنراوەی فۆلکلۆری کوردی ناوچەی گەرمیان) بۆ ناردین:

هەی داد هەی بێداد، نەمەن هۆشم
شێخ مەحموود یەخسیر، بۆیە ڕەشپۆشم
* * * * * *
بابۆی شێخ لەتیف، زەعیمی کوردەن
وەرانوەر دوژمن، وە دەست و بوردەن
* * * * * *
ئاخم پەرێ[19] شێخ، بەند و یەخسیرەن
چە شارێ بەغدا، دەست وە زەنجیرەن

هەرچەند لە ڕووی زانیارییەوە، هیچمان لەم سێ کۆپلەیە وەگیر ناکەوێ، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا سۆز و هەست و سەرنجی ئەو کۆمەڵە، یان پێکهاتەیەکی دیکەی کۆمەڵگای کوردیمان بۆ ڕوون دەبێتەوە، کە هەم لە ناوچەی گەرمیان، هەم لەسەر ئایینزای کاکەیین، کە بە تێڕوانینێکی کوردپەروەرانەوە ڕوانیویانەتە شێخ و حکومەتەکەی، ئەوانیش بە ئاواتی فراوان بوونی ئەو دەسەڵاتەوە بوون، چونکە زاراوەی هۆنراوەکان لە شێوەزاری کاکەییەکانی گەرمیان دەچێت، لەبەرئەوەی تێکەڵکێشی هەورامی و گەرمیانییە.

١٩- پەرێ: بۆ.

ئه نجامگیری

جگەلەوەی توانیمان هەندێك تێكستی بڵاوكراوە و بڵاونەكراوەی فۆلكلۆری كوردی دەربارەی شێخی نەمر و حكوومەت و ڕووداوەكانی ئەو سەردەمە، لێرەدا كۆبكەینەوە، هەروەها چەند ئەنجامێكمان وەگیركەوت:

• هەرچەند سەرهەڵدان و كۆتایی هاتنی شێخ و مەملەكەتەكەی، مێژوویێكی ئەوەندە دووری نییە، واتە لەكاتێكدا بووە كە تاڕادەیەك مێژوونووسانی كورد و بیانی ڕووداوەكانیان بە نووسین تۆمار كردووە، بەڵام هێندە كاریگەر بووە، خەڵكانی نەخوێندەوار و سادە و ساكاریش هەست و سۆزی خۆیان بۆ چڕیوە و ئەوەندەی دیكە فۆلكلۆری كوردییان دەوڵەمەندتر كردووە.

• ئەوەندەی لە فۆلكلۆری ناوچەكانی دیكەی كوردستاندا دەنگی داوەتەوە، هێندە لە فۆلكلۆری ناوچەی سلێمانیدا بەرجەستە نەبوە. ئەو كارەسات و قارەمانی و سەروەرییە، لە تێكستی كۆكراوەی ناوچەكانی هەولێر و بادینان و گەرمیان، تەنانەت ئێریڤاندا، فرەتر دەنگی بۆ هەڵبڕاوە و شاكاری جوان و شایستەی بۆ گوتراوە. تەنانەت لە ڕووی ناوەڕۆكیشەوە جیاوازییان هەیە، چونكە ئەو پێنج دوو بەیتییەی لە كتێبی ژمارە (٣)دا هاتووە، جگە لە كەمی، لە ڕووی بابەتەوە لاوازن.

• لەگەڵ ئەوەی شێخی نەمر كەسایەتییەكی ئایینی ئیسلامی كوردی و لە یەكێك لە بنەماڵە هەرە ناودارە ئایینییەكان بووە، كەچی لە فۆلكلۆری ئێزدییەكان و كاكەییەكاندا، هەروەها لەسەر دەنگی كەسێكی وەك كاوێس ئاغا، كە لەسەر ئایینی مەسیحی بووە گۆرانی بۆ گوتراوە، كە دیارە هەستە نەتەوایەتییەكە لەناو هەموو پێكهاتەكانی كوردستاندا زاڵ بووە بەسەر ئایینییەكەدا و لە زۆربەی ناوچەكانی كوردستاندا چاویان تێبڕیوە و چاوەڕێی فراوانبوونی ئەو دەسەڵاتە بوون.

● له (٧) کتێبی تایبەت بە کۆکردنەوەی تێکستی فۆلکلۆری کوردی، هۆنراوە و گۆرانی لەسەر شێخی نەمر بەشێوەی ڕێکەوت و تێکەڵ بەبابەتی هەمەجۆر، کۆکراوەتەوە، بەڵام هیچ کەسێك بەتایبەتی بەشوێن تێکستی فۆلکلۆری کوردیدا نەگەڕاوە کە باس لە کارەسات و مێژووی ئەو کەسایەتییە بکات، بێگومان ئەگەر ئەو کارە بکرایە، بابەت و هۆنراوەی پترمان وەگیر دەکەوت. چونکە بەهۆی هەندێك گەڕان و پرسیار کردن، توانرا چەند کۆپلە هۆنراوەیەکی فۆلکلۆریی بڵاونەکراوەمان وەگیربکەوێت، کەواتە ئەگەر بەتایبەت بگەڕێین بە هەموو ناوچەکانی کوردستاندا، بێگومانین لەوەی کە تێکست و بەرهەمی بڵاونەکراوەمان دەست دەکەوێت.

● له ئێریڤان کتێبێك و لە بادینان چوار کتێب و لە ناوچەی هەولێر سێ کتێب و لە ناوچەی سلێمانیش لە دوو کتێبدا، بابەت و هۆنراوە و لاوکی فۆلکلۆری لەسەر شێخی نەمر کۆکراوەتەوە، کە دەتوانین لاوکە بەسۆزەکەی کاوێساغا بە باشترینیان هەڵبژێرین، چونکە تێکستێکی دەنگ ئامێزی بە سۆز و ناودارە.

● لە ناوەڕۆکی دوو کتێبدا کەڵك لە فۆلکلۆر وەرگیراوە لەپێناوی ئەم بابەتەدا، کە یەکێکیان فراوانتر و باشتر شیکردنەوەی بۆ کردووە، بەڵام ئەویش بە شوێن تێکستی نوێدا نەگەڕاوە و کەمتر ناوی فۆلکلۆری هێناوە.

● لە زۆربەی تێکستەکاندا کۆمەڵێك مێژوو، زانیاری، کەسایەتی، شوێن، بەکارهێنانی تەیارە و تۆپ و چەکی قورس، باسکراوە و دووبارە بۆتەوە، کە دوای قارەمانی و بلیمەتی شێخی نەمر، دەتوانین کەسایەتی (کەریم بەگی فەتاح بەگی هەمەوەند) هەڵبژێرین، کە لە زۆربەی تێکستەکاندا بەرز و پیرۆز و بوێر، ناوەزەند کراوە.

● زۆربەی هۆنراوەکان بە دەستەواژەی (بابێ بابم شێخ مەحموود) دەست پێ دەکات.

پاشکۆ

شێخ مەحموود: سەرهەڵدان و شکستی سەربەخۆیی باشووری کوردی لە کوردستانی عێراقدا، پاش جەنگی جیهانی یەکەم

نووسینی: ودیع جوەیدە
گۆڕینی لە ئینگلیزییەوە
محەمەد حەمە ساڵح تۆفیق

پێشڕەوی کردنی بەریتانیا لە باشووری کوردستاندا:

لە مارتی ١٩١٧ دا بەریتانیا بەغدای داگیرکردو ئەم کارەش هێزەکانی بەریتانیای لە میزۆپۆتامیادا نزیکخستەوە لە خێڵەکانی باشووری کوردستان. لەو دەمەدا ئیعتیباراتی سیاسی وایکردبوو کە شەڕی سەربازی دژی فراوانبوونی کاریگەریی بەریتانیا لەم ناوچەیەدا بەرپا بێت [1]. بەم پێیە لە ماوەی داگیرکردنی ناوچەی خانەقین لە لایەن ڕووسیاوە، کە لە نیسان بۆ حوزێرانی ١٩١٧ی خایاند، بەریتانییەکان پەیوەندییەکی لاوازیان هەبوو تەنها لەگەڵ چەند کەسێکی خێڵەکیی کورددا و بە تایبەتی لەگەڵ مستەفا پاشای سەرۆک هۆزی باجەڵاندا [2]. پاش کشانەوەی ڕووس لە خانەقین جارێکی تر تورك داگیری کردەوەو تێیدا مایەوە تا کاتی داگیرکردنی لە لایەن بەریتانیەکانەوە لە دیسەمبەری ١٩١٧ داو [3] لەوەبەدواوە پەیوەندیی ڕاستەوخۆیان لەگەڵ کوردەکاندا دروست کرد.

پەیوەندیی بەریتانیا لەگەڵ خێڵە کوردەکاندا:

بەریتانیەکان کەوتنە کار بۆ چەسپاندنی جێ پێی خۆیان لە خانەقینداو پەیوەندییەکی توندوتۆڵیان لەگەڵ باجەڵاندا دامەزراندو وردە

---

[1] ئینگلیزەکان بە ئاشکرا حەزیان نەدەکرد بچنە ناوچەی خانەقین لەبەر دوو هۆ: یەکەم دەستە سەربازییەکانی بەریتانیا لە بەغدا نەیاندەویست هیچ جۆرە هەستیارییەك بورووژێنن لەگەڵ هاوپەیمانە ڕووسەکانیاندا کە پێدەچوو نەخوازن بەریتانییەکان بوون و نوێنەرایەتییان هەبێت لەو دەڤەرەی ژێر دەسەڵاتی خۆیاندا. دووەم ترسی ئەوە هەبوو کەوا ئەگەر ڕووسەکان دواجار ناچارکران لە خانەقین بکشێنەوە، ئەوە بوونی نوێنەرایەتییەکی بەریتانی لەگەڵیان زیان بە شکۆی بەریتانیا بگەیەنێت (بیڵ: پێداچوونەوەی بەڕێوەبەرێتی مەدەنی ل، ٤٤– ٤٥).

[2] لە بارەی چالاکییەکانی مستەفا پاشای سەرۆك هۆزی باجەڵان بڕوانە سەرچاوەی پێشوو ل٤٢– ٤٥، ڕاپۆرتەکانی بەڕێوەبردن لە ساڵی ١٩١٨دا: ناوچەی خانەقین، ل٢٤، درایڤەر: "مەسەلەی کورد"، ل١٠٧.

[3] بیڵ: پێداچوونەوەی بەڕێوەبەرێتی مەدەنی، ل٤٦.

ورده چونه ناو هۆزو خێڵەکانی تری ئەو ناوەوەو لە کۆتایی مانگی ئەیلوولی ساڵی ١٩١٧دا بەریتانیەکان پەیوەندییان لەگەڵ شێخ حەمیدی تاڵەبانیدا بەست و زانییان کەوا هۆزەکەی ئەم و هۆزەکانی تری ناوچەکە سەرکەوتووانە بەرەنگاری داواکارییەکانی تورك بوونەتەوە بۆ هاوکاریو یارمەتیدانیان. سەرۆك هۆزی تاڵەبانی، کە هێزەکانی خۆی لە ناوچەی (گل)دا کۆکردبۆوە لە ڕۆژهەلاتی تاووغەوە، هێزی سوارەی خێڵەکانی تریشی چووبووە پاڵ. شێخ حەمید تەنها پشتی بە هێزی خێڵەکەی خۆی نەبەستبوو بەڵکو هێزی خێڵی داودەی هاوپەیمانیشی لەگەڵ بوو[٤].

لە پێشدا ئینگلیز وا خۆیان دەرخست کە تەنها دەیانەوێت پەیوەندیی دۆستانەیان لەگەڵ ئەم هۆزانەدا بپارێزن و هانیان بدەن نەهێڵن دانەوێڵەو کەلوپەلی پێویستیان پێبگات. ئەمان لەم کارەیاندا سەرکەوتوو بوون بەلام خۆیان لەوە دەپاراست و دنەیان بدەن بۆ ئەوەی هەڵکوتنە سەر تورکەکان چونکە دەرفەتی ئەوەیان نەبوو هیچ یارمەتییەکیان بدەن.

لە بەهاری ساڵی ١٩١٨ دا هێزەکانی بەریتانیا بە توندی پێشڕەویان کردو لە ماوەیەکی کەمدا کفری و توزخورماتوو و کەرکووکیان گرت و ئەم چوونەپێشەوەیە زەمینەی بۆ بەریتانیەکان سازکرد پەیوەندیی نزیکتر لەگەڵ شێخ حەمیدی تاڵەبانیدا گرێ بدەن[٥]. ئێستا بۆ یەکەمجار هێزەکانی کورد دژ بە تورك بەکارهێنران هێزێکی کورد کە لە نزیکەی دووسەد پیاوی باجەلان و دەلۆو سورەمیری پێکهاتبوو، لە نیسانی ١٩١٨دا پەلاماری تورکیان دا لەسەر سیروان[٦].

---

[٤] هەمان سەرچاوە.

[٥] کفری لە ٢٨ی نیسان، توزخورماتوو لە ٢٩ی نیسان و کەرکووك لە ٧ی مایسی ١٩١٨دا داگیرکران، بڕوانە ئەی.تی ویلسن: دلسۆزان Loyalties، ل٨- ٩.

[٦] ئەم هێزە کە لەلایەن مێجەر سۆنەوە سەرکردایەتیی دەکراو لە لایەن کاپتن گیردەوە ڕێکخرابوو وەك بەشێك لەو ڕەتلە شەڕی دەکرد کەوا کۆلۆنێل ئەندەرهێل سەرکردایەتیی دەکرد. بە پێی ڕاپۆرتەکان لەم شەڕانەیان لەگەڵ تورکەکاندا ئەنجامی باشیان بەدەستهێناوە. بڕوانە فرێدریك جیمس مۆبەرلی: شەڕ لە میزۆپۆتامیادا، کە لە کتێبەکەی ئەی.تی. ویلسن Loyalties وەرگیراوە.

پاشان بەریتانیەکان چاویان ناوچەکانی ئەودیوی سنوور لە ڕۆژهەڵاتی خانەقیندا کە بۆ ماوەیەك لانکەی پیلانگێڕی بوو لە دژیان. ئێرە لە ڕووی ستراتیجەوە ناوچەیەکی بایەخدار بوو ڕێگەی گرنگی نێوان کرمانشا- بەغدای پێدا تێپەڕ دەبوو و کۆنترۆڵی هێڵەکانی پەیوەندیی نێوان میزۆپۆتامیا و ئێرانی دەکرد، کەوا گیرۆی خواردبوو بە دەست شەڕو شۆڕی بەردەوام و لە یاسا هەڵگەڕانەوەیەکی بەردەوامەوە. بەکرێگیراوانی ئەڵمان و تورك، دیموکراتەکانی ئێران و تیرەو هۆزی ناوچەکە لە جموجووڵی بەردەوامدا بوون لە دژی بەریتانیەکانی داگیرکەری ئەم ناوچانە. ئەمانە گەلێ کردەوەی وەڕسکەریان ئەنجام دەدا وەك تێکشکاندن و وێرانکردنی دام و دەزگای سەربازیی بەریتانیو پەلاماردانی شوێنە چەپەك و دوورە دەستەکان وبچڕاندنی هێڵەکانی پەیوەندیی، بەڵام بەریتانییەکان، بە هاوکاری تیرەو هۆزەکانی سەر بە خۆیان، فرە جار ئەم هەوڵانەیان پووچ دەکردەوە.

لەم سەروبەندەدا بوو کەوا تاقمە ناحەزەکانی باجەلان و گۆران کەرەستەو ئامێری کۆمپانیای نەوتی ئەنگلۆ- ئێرانییان لە چیا سورخی نزیك خانەقین تێك و پێك دابوو، لە هەمان کاتیشدا تاقمێك لە هۆزی ناحەزی کەلهوڕ لە بۆسەیەکدا پەلاماری تیمێکی ڕووپێویی بەریتانییان دابوو. هەروەها سەرۆك هۆزی سنجابی عەلی ئەکبەر خان، کە سەرۆکی سەنجابیو گۆرانی هاوپەیمان بوو، چالاکانە ڕێی بە کاروانی کەلوپەل و پێداویستیی خانەقین دەگرت. لە نیسانی ساڵی ١٩١٨ دا هەردوو هۆزی قەڵخانی و کەلهوڕ، بە پاڵپشتی ڕەتلێکی هێزەکانی بەریتانیا توانییان هێزەکانی عەلی ئەکبەر خان ببەزێنن و پەرت و بڵاویان بکەنەوە، کە هەماهەنگی لەگەڵ سلێمان میرزای دیموکراتی ئێراندا کردبوو و لەگەڵ بەکرێ گیراوانی ئەڵمان و تورکیشدا پیلانگێڕیی دەکرد[٧]. لە پاش گرتنی سلێمان میرزا، عەلی ئەکبەر خان هەر بەردەوام بوو لەسەر پەیوەندیی نزیکی لەگەڵ بەکرێگیراوە ئەڵمان و

---

[٧] عێراق "بەڕێوەبەرێتی بەریتانیا"، ڕاپۆرتلەسەر بەڕێوەبردن ساڵی ١٩١٨: ناوچەی خانەقین، ل٣٢- ٣٣، هەروەها ویلسن: دڵسۆزان، ل٨٤.

تورکەکاندا. دواجار وەك باس دەکرێت لەگەڵ ڤۆن درۆفل ی بریکاری ئەڵماندا ڕێککەوتووە کە سنجابی و خێڵە هاوپەیمانەکانی چەکدار بکرێن لە دژی بەریتانیا و پاشان بە بریندارى هەڵاتووە لە شەڕێکی دژ بە بەریتانیادا و کەنارگیر بووە[8].

یەکەم پێشنیاری شێخ مەحموود بۆ بەریتانیەکان:

لە پاش کرداری سەرکەوتووی سەربازیی بەریتانیا، کەوا گرنتی سلێمان میرزای لێکەوتەوە، مێجەر گۆڵد سمیسی ئەفسەری سیاس بەرپرسی خانەقین کەوتە ئەنجامدانی گەشتێکی پشکنین لە دێهاتی دەوروبەریدا. لەم دەمەدا شێخ مەحموود، کە دواتر ڕۆڵێکی بایەخداری گێڕا لە مێژووی کوردستانی باشووردا، یەکەمجار بوو ناوی بکەوێتە ناو ناوانەوە. بە گوێرەی ڕاپۆرتێکی ڕەسمی بەریتانی کەوا "لەم گەشتەدا بوو کە شێخ مەحموود لە سلێمانییەوە نوێنەری خۆی نارد بۆ چاوپێکەوتنی ئەفسەری سیاسی‌و داوای کرد وەك نوێنەری حکومەتی بەریتانیا لە سلێمانی دەستبەکار بێت، تا ئێمە دەگەین[9]".

سەرکەوتنەکانی بەریتانیا بە ئاشکرا کاریگەردبووە سەر کوردەکان و بڕیاریان دابوو بدەنە پاڵ لایەنی براوە. بەریتانیا نامەیان لە هەمەوەندەوە پێگەیشتبوو، کە هۆزێکی جەنگاوەری بەرچاو بوو لە کوردستانی باشووردا جاڕی ئامادەییان دابوو بۆ هەر هاوکارییەك لێیان بخوازرێت. لە کۆبوونەوەیەکی سەرۆك و پیاو ماقووڵانی کورددا کە لە سلێمانی بەسترا بڕیاریان دا حکومەتێکی کاتی دامەزرێنن بە سەرۆکایەتی شێخ مەحموود و هەڵوێستێکی دۆستانە بنوێنن لە ئاست بەریتانیادا[10]. بە پێی ڕاپۆرتێکی سێر ئەرنۆڵد و یڵسنی جێگری کۆمیسیۆنی مەدەنی:

---

[8] هەمان سەرچاوە، ل٣٢- ٣٣.

[9] هەمان سەرچاوە، ل٣٢- ٣٣.

[10] ویڵسن، ل٨٦، بێل ل٤٨؛ درایڤەر، "مەسەلەی کورد"، ل١٠٨- ١٠٩.

"شێخ مەحموود خۆی نووسیبووی (لە جیاتی هەموو گەلی کورد لە هەردوو بەری سنوور) ئامادەیی دەربڕیوە حکومەتمان تەسلیم بکات یان وەك نوێنەری ئێمە کاربکات لە ژێر سێبەری ئالآی شکۆداری بەریتانیادا. ئەو دەڵێ کەوا میللەتی کوردستان خۆشحاڵن بە سەرکەوتنمان و بەهۆی هێزە قارەمانەکانمانەوە لە دەسەڵاتی ملهوڕی تورکی ڕزگاریان بووە و چاوەڕوانین لە ژێر فەرمانڕەوایی ئێمەدا ببوژێنەوە. پاشان بەوە کۆتایی پێدێنێت کە داوای زەمانەتێك دەکات کەوا ئێمە لە هیچ حاڵەتێکدا ڕێگە بە گەڕانەوەی دەسەڵاتدارانی تورك نەدەین بۆ کوردستان"[١١].

کشانەوەی بەریتانیا لە کەرکووك:

بە پێی ویڵسن، کاتێ بەریتانیا بڕیاری داوە لە مایسی ١٩١٨ دا کەرکووك چۆڵ بکات، ئەو ناچار بووە کوردەکان ئاگادار بکاتەوە کە بەریتانیا لەبەر کەشو هەوای گەرم شارەکە چۆڵ دەکات و بە نیازن زوو بگەڕێنەوە. هەروەها دەڵێ: "من پێشنیاری شێخ مەحموودم پێ پەسەند بوو کە نوێنەرمان بێت ئەگەر بتوانێ و بە فیعلی ڕاگەیاندنێکی گشتیشمان لەو بارەیەوە دەرکرد"[١٢].

بەڵام ئەم ڕاگەیاندنە هەرگیز دەرنەکراو هەر کە کەرکووك چۆڵ کرا لە لایەن بەریتانیەکانەوە لە ٢٤ ی مایسدا دەسبەجێ لە لایەن تورکەکانەوە

---

[١١] ویڵسن، ل٨٦؛ بێل، ل٤٨.

[١٢] ویڵسن Loyalties ل٨٦-٨٧. ڕاپۆرتێکی ڕەسمی بەریتانی کە باسی لە دامەزراندنی شێخ مەحموود دەکات و ئەو ئیجراناتانەی ئینگلیزەکان نیازیان بووە بیکەن بۆ پاڵپشتی کردنی. ڕاپۆرتەکە بەمجۆرە باسی دەکات: "لە سەرەتای حوزێراندا لە کۆمیسیۆنی مەدەنییەوە نامەیەك نێردرا بۆ شێخ مەحموود و ئەویان وەك نوێنەری بەریتانیا لە سلێمانی و دەوروبەری داناوە. لە هەمان کاتیشدا پلان داتراوە بۆ ناونووس کردنی لێڤیی کورد لە ناوچەی خانەقیندا تاوەکو ئەفسەرە بەریتانیەکان هێزێکی غەیرە نیزامی لەسەر سنووری باکووری ناوچەکە دامەزرێنن و دەست بکەن بە ناونووسینی لێڤی لە سنووری هەڵەبجەدا کە لێیانەوە نزیکە. ئامانج لەمەش چەسپاندنی پێگەی شێخ مەحموود بوو، کاتێ کەرکوکیش گیرا دەرکەوت کە ئەم پلانە سەرکەوتوو بوو". ڕاپۆرتی بەڕێوەبەرێتی ساڵی ١٩١٨: ناوچەی خانەقین، ل٣٢.

داگیرکرایەوە. لە هەمان کاتیشدا هێزێکی تورك چوو بۆ سلێمانی و جارێکیتر گرتیەوەو ئەحکامی عورفی تێدا جاڕ درا[١٣]. شێخ مەحموود گیراو ڕەوانەی کەرکووك کراو لەوێ خرایە بەندیخانەوە. ئەو پیاوماقوولانەش سەر بە شێخ بوون گیران یان غەرامەکران و بێحورمەتی و سووکایەتییەکی زۆر بەو کەسانە کرا کە سەر بە حکومەتەکە بوون[١٤].

بێگومان هەندێ کەس زەبرو سزای قورسی تورکیان پێگەیشت[١٥]، بەڵام بە گشتی پێدەچوو تورکەکان ڕادەیەکی نا سروشتی نەرمییان پیشان دابێت و ئاقڵانە خۆیان پاراست لە ئیجرائاتی توندو تیژ. ئەوان لەبەرئەوەی نەیاندەخواست خۆ بخەنە بەر مەترسی هەرا و هەڵچوونی خێڵەکان چونکە لە بارودۆخێکدا نەبوون چاریان بکەن لەو سۆنگەیەوە ئازاری شێخ مەحمودیان نەدا و پاش بەسەر بردنی ماوەیەك لە بەندینخانەی کەرکووکدا بەریانداو ڕێگەشیان دا بگەڕێتەوەبگەڕێتەوە ماڵی خۆی[١٦]. هەروەها هیچ تالان و بڕۆیەك نەکرا وەرهەق بە ماڵ و سامانی خەڵك و عەشایەر. سوپا هەر پێداویستییەکی هەبوایە بە کاش پارەکەی دەدا و هێزە خێڵەکیەکانی لێڤی لە کاتی خۆیدا مووچەی خۆیان وەردەگرت. ئەم هەڵوێستی ڕازیکردنە لە لایەن دەسەڵاتدارانی تورکەوە کاریگەریی باشی هەبوو بۆ ڕاکێشانی هۆزەکان بە لای خۆیاندا و بەو پێیە زۆرێك لە خەڵك بە شێوەیەکی خۆبەخشانە دایانە پاڵ تورك، هەرچەندە ئاگاداریی ئەوەیان پێداوین کە هەندێ کەس بە زۆر ناچار کراون بچنە خزمەتیانەوە[١٧].

وا پێدەچێت کشانەوەی بەریتانیا لە کەرکووك بە هۆی تێکچوونی باری سەربازییەوە بووبێت لە هەرێمی قەوقاز و گریمانەی ئەرك و

---

[١٣] ئەی.تی. ویلسن، Loyalties، ل٩.

[١٤] هەمان سەرچاوە، ل٤٨٧ بێڵ، ل٤٤٨ درایڤەر، ل١٠٨.

[١٥] بە پێی درایڤەر "تورك سزای هەموو ئەوانەیان دابوو کە پشتیوانییان لە هاوپەیمانان کردبوو، شێخی لێبەدەر"، درایڤەر، "مەسەلەی کورد"، ل١٠٨.

[١٦] ویلسن، بێڵ: هەمان سەرچاوە.

[١٧] درایڤەر، مەسەلەی کورد، ل١٠٨.

بەرپرسیارێتی قورسی بووبێت لە ئێراندا لە لایەن فەرماندەیی لەشکری بەریتانیا وە لە میزۆپۆتامیا. ئەم بارودۆخە بوو بە هۆی تێکچوونی شیرازەی هەموو هۆکارێکی گواستنەوەی ڕێگاکانی ئێران[18].

کشانەوە لە کەرکووك زللەیەکی توند بوو بۆ شکۆ و ناوبانگی بەریتانیا لە کوردستاندا و ڕاستێکەی لە سەرانسەری میزۆپۆتامیاشدا و بەریتانیا بەردەوام بە دەست کاریگەری ئەم مەسەلەیەوە دەینالاند بۆ ماوەیەکی دوورو درێژ لە دوای بردنەوەی جەنگی جیهانی یەکەم. کوردەکان کە هەڵوێستی خۆیان لە مەڕ بەریتانیا ئاشکرا کردبوو وا ئێستا دوو دڵی و گومان تەنگی پێهەڵچنیون و باوەڕیان بە هێزو بەڵێنەکانی بەریتانیا بەخراپی لەق بووە. ویڵسن کاردانەوەی سەرکردە کوردەکان سەبارەت بە کشانەوەی بەریتانیا لە کەرکووك باس دەکات کە ئەفسەرە سیاسییەکان بە کوردیان دەدا لەمەڕ پشتگیری و هاوکارییان:

"ئەوان ئەوەیان بە تەواویی لا ئاشکرا بوو کەوا ئەو زەمانەتی پشتگیرییە لە خۆڕا لە لایەن ئەفسەرە سیاسییە نامەسئوولەکانەوە پێیان دراوە و بە زمنی لەو پێشنیارانەی لە کەرکووك لە لایەن بولارد و لە کفری لە لایەن لۆنگریگەوە باس دەکران جێی متمانە نەبوون و لای ئەوان وا کەوتووەتەوە کە ئێمە هەمان گەمەکەی ڕووسیا دەکەین لە بەکارهێنانی دزێوی هۆزەکاندا وەك چنگە پشیلە. سەرۆکەکانی ئەوان، کەهەندێکیان سەرۆکی دەم ڕاستی هەمەوەندن بەڕێوە بوون بۆ کەرکووك لە کاتی کشانەوەکەدا، بەلام بەو پەڕی ڕق و تووڕەییەوە گەڕانە ماڵی خۆیان. ئەوان وا هەست دەکەن کە ئێمە ناپاکیمان لەگەڵ کردوون، چونکە وا هەست دەکەن کە ئێمە هانمان داون خۆیان بۆ تورکی دوژمن دەربخەن و پاشان فریومان دان. سەرۆکەکانی هەمەوەند بە تایبەتی قەت لێمان خۆش نابن و بۆ چەندین ساڵی تر وەك ناحەز لە گەڵمان هەڵسوکەوت دەکەن"[19].

---

[18] بێل، ویلسن: هەمان سەرچاوە، ل٤٨.

[19] ئەی. تی. ویلسن: دڵسۆزان، ل٨٨.

تورکەکان وەك چاوەڕوان دەکرا، کشانەوەی بەریتانیایان لە کەرکووك تا پەڕی ئەوپەڕ بەکارهێناو ئەمەیان گێڕایەوە بۆ باری ناسك و لەسەر پلی هاوپەیمانان لە بەرەی ڕۆژئاوادا و بەوەیان دانا ڕێخۆشکەرێك بێت بۆ کشانەوە لە میزۆپۆتامیا. بە پێی قسەی ویلسن پڕوپاگەندەی تورکی باس لە کاریگەریی مەسەلەی "ئینگلیزی فێڵباز" دەکرد، کاتێ کە میللەتانی تر بەکاردێنێت بۆ شەڕی خۆی. کتێبەکەی نامیلکەیەکی پڕوپاگەندەی تورکی گواستووەتەوە کە ژمارەیەك کارەساتی تێدایە بە هۆی ئەو کەسانەوە کە فریویان خواردووە و بوونەتە ئەڵقە لەگوێی بەریتانیەکان و هەڕەشەی ئەنجامی خراپی ئەوانە دەکات کە بەرەی تورکیان بەجێهێشتووە و لە هەمان کاتیشدا بەڵێنی خەڵات و بەراتی گەورە دەداتە ئەوانەی هەڵوێستیان نەگۆڕیوەو بە دڵسۆزی تورکیا ماونەتەوە[20].

ویلسن باس لەوە دەکات کەوا هیچ ئاگایەکی لە بڕیاری چۆڵکردنی کەرکووك نەبووەو بە جەختکردنەوە باسی ئەوە دەکات کە نە ئەو نە ئەفسەری سیاسی شوێنەکە، مێجەر ڕیدەر بۆلارد (دواتر بوو بە سێر ڕیدەر بۆلارد) هیچ زانیارییەکیان نەدراوەتێ کەوا داگیرکردنەکە جێگیر و بەردەوام نابێت. ڕاستێکەی ئەو بە چەند ڕۆژێکی کەم دوای گرتنی کەرکووك لە لایەن بەریتانیاوە بە فڕۆکە چوو بۆ کەرکووك بۆ گفتوگۆ کردن لە بارەی ژمارەیەك کێشەی بە پەلەوە و بۆ ناونووس کردنی پشتیوانیی هۆزەکان و ڕەچاوکردنی هێڵەکانی پەیوەندیی بەریتانیا و زەمانەت کردنی دابینکردنی زەخیرەو پێداویستی، بە تایبەتیش گۆشت بۆ هێزەکان[21]. کاریگەریی قووڵی ئەم نوشوستییەی بەریتانیا لەسەر کوردەکان هەر زوو دەرکەوت، چونکە بەریتانیەکان هەموو هەوڵێکیان خستە کار بۆ پێکهێنانی هێزێکی لێڤیی کورد لەو هاوینەدا بەڵام نوشوستی هێنا و بە پێچەوانەی تورکەکان توانییان هێزێکی سوارەی گەورە پێکبێنن و دژ بە مێملەکانیان لە ئێراندا[22].

---

[20] هەمان سەرچاوە، ل٨٧.

[21] هەمان سەرچاوە، ل٨٦.

[22] ئەو هێزە کوردەی لێڤی کە بەریتانیەکان هەوڵیاندەدا ناونووسی بکەن بە نیازی گرتنی هەڵەبجە و پاشان بێزارکردنی تورکەکان لە سلێمانیدا، E.J.R .

سیستەمی خێڵەکی لە باشووری کوردستاندا :

لە پایزی ١٩١٨ دا موتەسەڕیفی عوسمانی و حامیەی سەربازیی لە سلێمانی خۆیان دا بە دەست شێخ مەحموودەوە و بە شێوەیەکی ڕەسمی بوو بە هۆی کۆتایی هاتنی ئیدارەی عوسمانی لە دەڤەرەکەدا. کشانەوەی هێزەکانی تورك و کاربەدەستان بوو بەهۆی ئەوەی کەوا شێخ مەحموودی سەرداری کورد بە تەنها کۆنترۆڵی سلێمانی و ناوچە دێهاتییەکانی دەوروبەری بکات. لێرە بە دواوە شێخ مەحموود نامەی بۆ دەسەڵاتدارانی بەریتانیا لە بەغدا ڕەوانە کرد و داوای دەکرد کوردستان لە لیستی گەلانی ڕزگارکراو دەرنەکرێت[٢٣].ڕاستیکەی شێخ مەحموود لە ڕووی سیاسییەوە گەورەترین کەسایەتی بوو لە ناوچەکەدا و ئەمەش هاوتا بوو لەگەڵ خواستیدا بۆ هاوکاریکردن لەگەڵ دەسەڵاتی داگیرکەری بەریتانیادا و پاڵی بە دەسەڵاتەوە دەنا مامەڵەی لەگەڵ بکرێت. ئەڵتەرناتیڤی ئەمەش ئەو لەشکر و سوپایە بوو کە شێخ لە سەربازگەی سلێمانی و ناوچە شاخاوییەکانی دەوروبەریدا کۆیکردبۆوە و بەریتانیەکان بێجگە لە قوبووڵ کردنی پێشنیاری شێخ بۆ یارمەتیدان و هاوکاری کردنی هیچ چارەسەرێکی تریان شك نەدەبرد.

مێجەر ئی. دەبلیو. سی نۆئێل، کە ئەفسەرێك بوو ئەزموونێکی باشی پەیدا کردبوو لەگەڵ هۆزی بەختیاری و تیرە و هۆزەکانی تری ئێراندا، ئەرکی گەلاڵە کردن و دامەزراندنی ئیدارەی پێسپێردرا بوو لە کوردستانی باشووردا[٢٤]. ئەو ڕاسپاردانەیی درابوو بە نۆئێل لە پێش سەفەرکردنیدا بۆ سلێمانی هەندێك بەڵگە و دەلالەتی نیاز و مەبەستی بەریتانیای تێدایە :

"تۆ بە ئەفسەری سیاسی دامەزراوی لە کەرتی کەرکووکدا و لە یەکی نۆڤەمبەر دا دەست بەکار دەبیت. کەرتی کەرکووك لە زێی خواروو تا دیالەو باشووری ڕۆژهەلاتی سنووری تورکیا– ئێران دەگرێتەوە و بەشێکی ویلایەتی

---

[٢٣] بێل، پێداچوونەوەی ئیدارەی مەدەنی، ل٥٩.

[٢٤] هەمان سەرچاوەی پێشوو، ویلسن: دلسۆزان، ل١٢٧– ١٢٨.

مووسڵ دەگرێتەوە، کە دوا کاروبار ڕێکخستنە لە ژێر چاودێریی حوکمەتی خاوەن شکۆدا. لە حاڵی حازردا دەبێ داگیرکردنی سەربازی و بەڕێوەبردنی هێزەکە ڕەچاو بکرێت و دەبێ تۆ لەسەر ئەم گریمانەیە کار بکەیت لە مامەڵە کردنتدا لەگەڵ سەرۆکەکان و ئەوەت لە زەیندا بێت کە ئەگەر ئەوە نییە دەسەڵاتدارانی سەربازی خۆیان تاوتوێی ناردنی هێزی جێگیر دەکەن بۆ سلێمانی یان شوێنەکانی تر لە ڕۆژهەڵاتی هێڵی ئێستامانەوە. هەروەها ئەرکی تۆ دەبێت کە هەماهەنگی لەگەڵ سەرۆکە لۆکەڵەکاندا بکەیت بۆ بەرقەرارکردنی ئارامی لە ناوچەکانی دەرەوەی سنووری داگیرکردنی سەربازیماندا، بۆ دەرپەڕاندن و گرتنی بەکرێگیراوانی دوژمن و دابینکردنی پێداویستیی هێزەکانمان. بە هەمان شێوە تۆ دەسەڵاتپێدراوی سەرفکردنی لەو بوارەدا و لە حاڵەتی بڕی زۆر و قەبەدا و بە پێی لێك حاڵیبووون دەبێ سەرۆکەکان لایان ڕوون بێت کەوا هەر ڕێکخستنێکی کارو بارکە تۆ ئەنجامی دەدەیت بە زەرووڕەت کاتی دەبێت و دەکرێ لە هەر کاتێکدا چاوی پێدا بخشێنرێتەوە. تۆ دەسەڵاتپێدراوی بە دامەزراندنی شێخ مەحمود وەك نوێنەری خۆمان لە سلێمانی و ئەگەر بە گونجاویشت زانی بە هەمان شێوە کەسانی هەڵبژاردەو جێمتمانەی خۆت لە چەمچەماڵ و هەڵەبجە و شوێنانی تر دابنێ. دەبێ ئەوەش ڕوونبکرێتەوە بۆ سەرۆك هۆزەکانی پەیوەندییان لەگەڵ گرێ دەدەن کەوا نیازی سەپاندنی هیچ جۆرە ئیدارەیەك لە ئارادا نیە نامۆ بێت لەگەڵ دابونەریت و ئارەزووی ئەواندا. لەم حاڵەتەدا سەرۆك هۆزەکان خولیای پێکهێنانی هاوپەیمانێتیان دەکەوێتە سەر بۆ ڕاییکردنی کاروباریان بە سەرپەرشتی ئەفسەرە سیاسییەکانی بەریتانیا و بە شێوەیەکی یاسایی باجیان لێوەر دەگیرێت بە پێی یاسای تورکی، بەڵام بە پێی پێویست دەسکاری و گۆڕانکاری تێدا دەکرێت، بۆ ئەنجامدانی ڕێکخستنی کاروبار بەڕێوەبردن و پەرەپێدانی وڵاتەکەیان"[٢٥].

لە ناوەڕاستی مانگی نۆڤەمبەری ١٩١٨ مێجەر نوئێل گەیشتە سلێمانی و بە گەرمی پێشوازی لێکرا. ئەمیش دەستبەجێ دەستی کردە کار کردن بۆ

---

[٢٥] بێل، ویلسن.

دامەزراندنی سیستەمێکی نوێی بەڕێوەبەرایەتی، کە ئوێدی لێدەکرا لای خەڵك پەسەند بێت. شێخ مەحمود بە حوکمداری ناوچەکە و سەرۆکی باشووری کوردیی سەربەخۆ دانرا. کاربەدەستانی دیکەی کوردلە ژێر سەربەرشتی ئەفسەرە سیاسییەکانی بەریتانیادا کاریان دەکرد و کاروباری جۆراو جۆری ئیدارەکەیان پێ سپێردرا. سەرۆك هۆزەکانیش لەلایەن حکومەتەوە کاروباری هۆزەکانیان خرابووە ئەستۆ و لە ڕێگای شێخ مەحموودەوە بەرپرسیار بوون بەرانبەر بە دەسەڵاتداری بەریتانیا. ئەوان وەك کاربەدەستی ڕەسمی حکومەت دەناسران و مووچەیان دەدرایە[٢٦].

گومانێکی ئەوتۆی تێدا نییە کەوا سیستەمی تازە دامەزراوی حکومەت لە باشووری کوردستاندا بەزۆری دەگەڕێتەوە بۆ ئەزموونی کۆلۆنیالیی بەریتانیا لە هیندستان و شوێنانی تردا. سروشتی ئەو ئەرك و کارانەی نێوان حکومەتی بەریتانیاو کۆنفیدراڵیەتی باشووری کوردیدا لەو پەیوەندی سەربەخۆیی و دەسەڵاتی باڵایە دەچوو کە لە نێوان تاجی بەریتانیا و ویلایەتەکانی هندستاندا هەبوو[٢٧]. سیستەمی نوێی بەڕێوەبردن لە باشووری کوردستاندا بە ئاشکرا پشتی بە بنەمای حوکمی ناڕاستەوخۆ[٢٨] دەبەست و لە فرە ڕووەوە ئاسەواری سیستەمی ساندیمانی تێدا بوو، بە تایبەتی سیستەمی بروسی و مەلیکی، کە لە مەوە دا کەوتبوون.

---

[٢٦] E.J.R، ل٩–١٠؛ بێل، ل٦٠؛ ویلسن، ل١٢٨.

[٢٧] کورتەیەك لە سکێچی جێمتمانە لە بارەی پێگەی ویلایەتە هندییەکان لەناو ئیمپراتۆرێتی هندی بەریتانیدا و پەیوەندییان بە حکومەتی بەریتانیەوە،بڕوانە ك.م.پانیکار: ویلایەتە هندییەکان، نامەکانی ئۆکسفۆرد لەسەر کاروباری هندستان، ژمارە ٤ "شاری میسور- هندستان، چاپخانەی زانستگەی ئۆکسفۆرد، ١٩٤٢".

[٢٨] بەریتانیەکان سیستەمی حوکمی ناڕاستەوخۆیان لە ماوەی چەندین ساڵدا پەرەپێدا. بە هەر حاڵ لەو دەمەوە کە سێر لوگارد "دواتر بوو بە لۆرد دوگارد" لە نایجیریا سیستەمی حکومی ناڕاستەوخۆی چەسپاند ئیتر بە ناوی ئەمەوە وابەستە بوو. بۆ زانیاری زیاتر لەسەر ئەم سیستەمە بڕوانە فریدریك لوگارد: ماندێتی دوانە لە ئەفریقای ئیستیوائیدا- ١٩٢٣.

سیستەمی ساندیمان:

ئەم سیستەمە بە ناوی سێر ڕۆبەرتساندیمانەوە[٢٩] ناونراوە و شێوازێکی بەڕێوەبردن بوو لە بلوجستاندا بە مەبەستی پێکهێنانی ئەم دەڤەرە کێوی و شاخاوییە لەگەڵ سیستەمی ئیمپراتۆریێتی هندی بەریتانیدا. ئەم سیستەمە بریتیە لە ڕژێمێکی خێڵەکیی لاوەکی و لە لایەن فەرمانڕەوایەکی بالا دەستی خۆماڵییەوە سەرۆکایەتی دەکرا، کە خانی کەلات بوو، کە وەك بڵێی سیاسەتێکی پێشکەوتووی سەرکەوتووانە بوو[٣٠]. مەبەستی ئەم سیاسەتە پاراستنی دانیشتوانی سنوری سند لە تالان و بڕۆی یاخیبووانی ئەو هەردە و چیایانە، کە وڵاتی سەخت و شاخاوییان بووبوو بە داڵدە و حەشارگەیان و لە سەرێکی تریشەوە مەبەست بەهێز کردنی بەرگریی هندستان بوو لە دژی داگیرکردنی بێگانە.

سیستەمی ساندیمان کەوتبووە بەر ڕەخنە لەبەرئەوەی زۆر پشتی دەبەست بە کاریگەریی شەخسی یەك کەس و هەروەها لەسەر بنەمای ئەو یارمەتییە مادییانەی کە دەدرا شێوازێکی پارە کێشانەوە و گەندەڵیشی دروست کردبوو. بە هەر حاڵ مێژوونووسی بەریتانی سی. کۆڵن دەیڤیس C.Collin Davies سەرەنجی ئەوە دەدا کە ئەم یارمەتییە داراییە بە ئابڕوو چوون و گەندەڵی وەسف ناکرێت، چونکە ئەوان لە بەرانبەر خزمەتی زۆر و تاقەت

---

[٢٩] بۆ باس وخواستی زیاتر لەسەر ژیانی ساندیمان و سیاسەتی خێڵەکی، بڕوانە تۆماس هێنری سۆرنتۆن: کۆلۆنێل سێر ڕۆبەرت ساندیمان، ژیان و کاری لە سنووری هندستانی ئێمەدا "لەندەن ١٩٨٥"، ڕیچارد ئسحاق بروس: سیاسەتی پێشکەوتوو ئەنجامەکانی یان سی‌وپێنج ساڵ کارکردن لە نێو خێڵەکانی باکوری ڕۆژئاوای هندستاندا "لەندەن ١٩٠٠"، هیتو ڕام: ساندیمان لە بەلوچستاندا "کەلکوتا١٩١٦"، کۆڵن داڤیز: کێشەکانی سنووری باکوری ڕۆژئاوا ١٨٩٠-١٩٠٨، لەگەڵ ڕووپێویی سیاسەتدا لە ساڵی ١٨٤٩ وە "کامبریدج ١٩٣٢".

[٣٠] "سیاسەتی پێشکەوتوو" لە بەرانبەر "سیاسەتی سنوور داخراودا" زۆرترینی ئەو مەسەلانە بوون کە مشتومڕیان لەسەربوو لەناو ئیدارییە بەریتانیەکاندا لە هنددا بە درێژایی سەدەی نۆزدە. بڕوانە دەیڤیس: کێشەی سنووری باکوری ڕۆژئاوا، ل٧١-٩٨.

پرووکێندا ئەم پارمەتیانەیان وەردەگرت، وەك پاسکردنی ڕێگەوبانی بازرگانی و دەربەندی نێوچیاکان و جێبەجێکردنی بڕیارەکانی جیرگە "ئەنجومەنی هۆزەکان"[31].

سیستەمی بروس یان مەلیکی:

ئەمە ئەو ناوەیە کە دراوەتە سیستەمەکەی ساندیمان و لەناو مەحسوودەکانی سنووری باکووری ڕۆژئاوای هندستاندا پەیڕەوی دەکرا لەلایەن دەرەجات بروس Derajat, R. I. Bruce ی کۆمیسیۆنەوە[32]. ئەم سیستەمە دواتر و لەبەر چەندین هۆکار نوشوستیی هێنا. یەکەم لەبەرئەوەی لەنێو مەحسوودە دیموکراتەکاندا کاری پێکرا چونکە مەلیکەکانیان "سەرۆکەکانیان" ئەو دەسەڵاتەیان نەبوو کە سەرۆکەکانی بروهوی Bruhui و بلوچ لە بلوچستاندا هەیانبوو. بەم پێیە مەبەستی بروس لەوەی کەوا سەرۆکەکانی مەحسوود سەرکەوتوو دەبن لە کۆنترۆڵ کردنی خێڵەکانیاندا، لە بەرانبەر پارەو پارمەتیدا، نوشوستیی هێنا. دووەم ئەو سیستەمەکەی بێدەسەڵات بەسەردا شکانی سەربازی وڵاتی مەحسوود دەستپێکرد بە پێچەوانەی ئەوەی کە ساندیمان لە بلووچستاندا کردی. بێجگە لەوەش، مەحسوودەکان بە پێچەوانەی بلووچەکانەوە هەمیشە دەسەڵاتی سەرکردە ئاینییەکان بەسەریاندا زاڵبووە و لەژێر کاریگەری ئەمانەدا چەکیان لە دژی بەریتانیا هەڵگرتووە بە هاوسۆزی یا بەدەمەوەچوونی بانگەوازی خزمە موسڵمانەکانیان لە ئەفغانستان[33].

---

[31] دەیڤیس کێشەی سنووری باکووری ڕۆژئاوا ل٣٢، کۆڵن دەیڤیس "سنووری باکوری ڕۆژئاوا ١٨٤٣-١٩١٨، لە مێژووی کەمبریدج سەبارەت بە ئیمپراتۆریتی بەریتانی، ژمارە (٥): ئیمپراتۆریتی هندستان، ١٨٥٨-١٩١٨. (نیۆرك-ماکمیلان ١٩٢٩) ل٤٤٨.

[32] بۆ چەندین ساڵ بروس کەسێکی زۆر نزیك و بڕواپێکراوی ساندیمان بوو لە بەلوچستان.

[33] بۆ زانیاریی زیاتر لە بارەی شکستهێنانی سیستەمی مەلیکیMaliki یان بروسی لە نێو مەحسوودەکاندا، بڕوانە لە دەیڤیس: کێشەی سنوری باکوری ڕۆژئاوا ١٢٤-١٢٦، سنووری باکوری ڕۆژئاوا ولیەم بارتۆن: سنووری باکوری ڕۆژئاوای هندستان، ل ٤٥٥-٤٥٦.

بەو پێیە سیستەمی نوێی بەڕێوەبردنی بەریتانییەکان لە باشووری کوردستاندا لە گەڵ ڕووەوە لە سیستەمی بروس یان مەلیکی دەچوو لەنێو مەحسوودەکاندا. تێکچوونی خێرا و دواتر شکستهێنانی تەواوی ئەم سیستەمە لە باشووری کوردستاندا گومانی نەهێشتەوە کە بێسوودبوو بۆ ئەو هەرێمە وەك چۆن کەڵکی نەبوو بۆ مەحسوودەکانی سنووری ڕۆژئاوای هندستان. ڕەنگە ئەم بەراوردە لەوەدا بایەخی خۆی هەبێت کەوا کورد و مەحسوود چونیەکن لە ژمارەیەك ڕووەوە . چونکە کوردەکانیش وەك مەحسوودەکان هەمیشە پەرۆشی ڕزگاربوون و بەردەوام بەگژ ئەوانەدا دەچوونەوە کە لە هەوڵی کۆنترۆڵ کردنیاندا بوون. بە هەمان شێوەی مەحسوود کوردیش لە ڕۆژگاری شێخ عوبێدوڵڵاوە لەلایەن سەرۆکە ئاینیەکانیانەوە کۆنترۆڵ کراون ، کە شێخەکان بوون بێجگە لە ئاغا کە سەرۆکی دنیایی بوون. لە کوردستانی ژێر دەستی بەریتانیادا پڕوپاگەندەی تورکیپان- ئیسلامی زیرەکانە سەرکەوتوو بوو لە هەڵگێڕانەوەی زۆرێك لە کوردەکان لە دژی بەریتانیا. بەم ڕەنگە، کورد وەکو مەحسوود، لە لایەن وڵاتێکی ئیسلامییەوە هاندران لە دژی بەریتانیا ڕاپەڕن و وەك ئەوانیشیان کرد لە ژێر سەرکردایەتی خاوەن پلە و پایە ئاینییەکاندا. شتێکی سەیرە سەرنجی ئەوە بدەیت کەوا بروس، لە نووسینەکانیدا نزیکەی بیست ساڵ پێش ئەوەی بەریتانیا پەیوەندی ڕاستەوخۆ بە کوردەوە پەیدا بکات، بێت و بە مەحسوودیان بەراورد بکات. لە داکۆکی کردنیدا لە مەحسوود بڕگەیەکی دوور و درێژی لە کتێبەکەی لۆردکێرزۆن Cur Zon Lord "ئێران و مەسەلەی ئێران" گواستووەتەوە کەوا کێرزۆن داکۆکی لە کورد دەکات دژ بە ستەم و یاخیگەری و متمانە پێنەکردن. پاشان بروس دەگاتە ئەم ئەنجامە "ئەگەر ئێمە ناوی کوردەکان بگۆڕینە مەحسوودە وەزیرییەکان ئەوە ئەم باسە پڕ بە پێستی بارودۆخی ئەوانیشە"[٣٤].

---

[٣٤] بروس، ل١٧٠-١٧١.

بەڵام ڕەنگە مەسەلەکە مشتومڕی ئەوە هەڵبگرێت کەوا سیستەمی ئیدارەی تازە لە کوردستاندا ڕەنگە کاری خۆی کردبێت چونکە بەریتانیا هێزی تەواوی هێنابوو بۆ سەپاندنی، یان شێخ مەحموودی بەدەستەوە بووە بۆ ئەو کارە، کە هۆکارێکی هەڵبژاردە بوو بۆ جێبەجێ کردنی سیستەمەکە و بەردەوام بوو لە هاوکاری و هەماهەنگی کردنیان. بە تەواوی ڕوون و بەڵگەنەویستە کەوا هەردوك ئەم گریمانەیە سروشتی بنەڕەتیی حاڵەتەکەی فەرامۆش کردووە. تا ئەم ئاستەی گرنگیپێدانی بەریتانیەکان، دابینکردنی هێزی تەواو بۆ سەپاندنی سیستەمی ئیداریی نوێ دەبوو لە خۆیدا شکستخواردوو بێت، چونکە ئەوان بۆ ئەوەی پەنایان بردە ئەو سیستەمە ڕێك بۆ خۆلادان لە بەکارهێنانی هێزی قەبە لە ناوچەکەدا. بەریتانیەکان بەتەمابوون، لەڕێگەی دامەزراندنی سیستەمێکی حکومیی پەسەند لە لایەن خەڵکەوە، ئەرکێکی گرانیان نەکەوێتە سەر کە زۆری تێبچێت. دەبێ ئەوەمان لە یاد بێت کەوا بەریتانیای مەزن لەو دەمەدا سەرگەرمی ئەوەبوو کەوا هێزەکانی لە میزۆپۆتامیادا زۆر ئەمسەر و ئەوسەر پێنەکات و بەو پێیەش نە هێزی بەشەری و نە مادی لەو کاتەدا لەبەردەستدا نەبوو. مشتومڕ لەسەر ئەوەی سیستەمەکە دەبوو کاری خۆی بکات چونکە شێخ مەحموود هاوکار بوو بەڵام کارەکە لەوەدا بوو کە سەرکەوتن یان شکستهێنانی سیستەمێکی حکومەت کە پشت بە هەڵوێستی تاقە کەسێك ببەستێ ئەوە مانای وایە ئەو سیستەمە ڕاست نیە.

دامەزراندنی شێخ مەحموود وەك حوکمدار:

بۆ ئەوەی زانیاری ئەو بارو دۆخەی لە کوردستانی باشووردا بە دەست بێنین و بەرچاو ڕوونییەکمان لە بارەی دۆخی بەریتانییەکان دەست بکەوێ لەو ناوچەیەدا، سێر ئەرنۆڵد ویڵسنی جێگری کۆمیسیۆنیمەدەنی بە فڕۆکە چوو بۆ سلێمانی لە ١ی دیسەمبەری ١٩١٨ دا. لەم ماوەیەدا کۆبوونەوەیەك ساز کرا لەگەڵ نزیکەی شەست سەرۆك هۆزدا. سەرۆکەکان بە زۆری لە

کوردستانی باشوورەوە هاتبوون بەڵام ژمارەیەکیان لە ناوچەکانی سنە، سەقز و هەورامانی ئێرانەوە هاتبوون. گفتوگۆیەکی دوورودرێژ بە دوای کۆبوونەوەکەدا هات لە نێوان شێخ مەحموود و پیاوانی تردا و گەلێ تەوەرەی باری سیاسیی قسەی لەسەر کرا. ویلسن ڕاپۆرتێکی لەسەر ناوەرۆکی ئەم گفتوگۆیانە نووسیوە. بە گوێرەی قسەکانی ئەو کوردەکان بە بڕیاری بەرهەڵستیی گەڕانەوەی تورکەکانیان داوە کەوا دەستبدەنە چەك لە دژیان هەرچەندە سەرۆکە کوردەکان دانیان بەوەدا ناوە کە بە شێوەیەك لە شێوەکان پارێزکاریی بەریتانیان پێویستە بەڵام وا پێدەچوو بە کۆی دەنگ نەگەنە ڕێکەوتن کە چۆن ئەو کارە بکرێت. هەندێك سەرۆك هۆز خۆیان وا دەردەخست کە ئیدارەی بەریتانیان پێ پەسەندە لە کوردستاندا، بەڵام بەشێکیان دژ بەم پرۆژەیە بوون هەندێك پێی لەسەر ئەوە دادەگرت کەوا دەبێ کوردستان لە لەندەنەوە بەڕێوەببرێت نەك لە بەغداوە و لە دیدی ئەوانەوە لەندەن شوێنی ئەستەموولی گرتووەتەوە . بە پێی قسەی ویلسن بێت چەند کەسێکی کەم لەو سەرۆکە کوردانەی لەوێ کۆبوونەوە بە نهێنی بەمیان وتووە کەوا هەرگیز سەرۆکایەتی شێخ مەحموود قبوڵ ناکەن بەڵام بە گرنگییەوە ئەوەش دەڵێت کە ئەمانە نەیانتوانیوە پێشنیاری کەسێکی ئەڵتەرناتیڤ بکەن[٣٥].

لە پاش گفتوگۆیەکی زۆرْ شێخ مەحموود بەڵگەنامەیەکی داوەتە دەست ویلسن کە لە لایەن نزیکەی چل سەرۆکەوە مۆرکراوە و ناوەرۆکی بەڵگەنامەکە بەم شێوەی خوارەوەیە:

"حکومەتی خاوەن شکۆ جاڕی نیازی خۆی داوە بۆ ڕزگار کردنی میللەتانی ڕۆژهەلات لە دەست زوڵم و زۆری تورك و هاوکارییان بکات لە دامەزراندنی سەربەخۆیی خۆیاندا. بۆیە سەرۆکەکان وەك نوێنەری گەلی کوردستان تکا لە حکومەت دەکەن بیانخاتە ژێر پارێزگاری بەریتانیاو بیانبەستێ بە عێراقەوە و

[٣٥] ویلسن، ل١٢٩؛ بیل، ل٦٠-٦١؛ E.J.R، ل١٠. باسەکە تا ڕادەیەك لە هەرسێ سەرچاوەکەدا وەك یەکە. هەروەها زانیارییەکانی تێکستەکە بە پلەی یەکەم پشت بە گێڕانەوەکەی ویلسن دەبەستێ و من هەندێ وردەکاریم لە دوو سەرچاوەکەی ترەوە وەرگرتووە کە لەوەی ویلسندا نەهاتووە.

بێبەشیان نەکات لە سوود و خێراتی ئەو پێکهاتەیە. ئەوان داوایان لە کۆمیسیۆنی مەدەنیی میزۆپۆتامیا کرد نوێنەرێك بنێرێتە لایان لەگەڵ هاوکاری و یارمەتیی پێویستدا تاوەکو گەلی کورد لە ژێر چاودێری بەریتانیادا بتوانێ بە ئاشتی گەشە بکات و پێشبکەوێت و ژیانی مەدەنیی خۆی بەرقەرار بکات. ئەگەر حکومەت هاوکاری و پارێزگاریی خۆی بۆ ئەوان درێژە پێداوە و بەڵێن دەدەن لە فەرمان و ئامۆژگارییەکانی دەرنەچن"[٣٦].

لە وەڵامدانەوەی ئەم داواکارییەدا، ویڵسنی جێگری کۆمیسیۆنی مەدەنی نامەیەکی دایە دەست شێخ مەحموود کە جەخت و پشتیوانی دەکات لەسەر ئەو خاڵانەی لە دوکیومێنتەکەی ئەواندا هاتووە. لە هەمان کاتیشدا نامەکە دوا مۆری ڕەسمیی مێجەر نۆئێلی چەسپاند لەمەڕ پێشتر دامەزراندنی شێخ مەحموود بە حکومداری باشووری کوردستان. من نەمتوانی تێکستی تەواوی ئەم دۆکیومێنتە بە دەستبهێنم کە بە ئاشکرا بنەمای یاسایی دامەزراندنی دەسەڵاتی شێخ مەحموود لە باشووری کوردستاندا ڕادەگەیەنێت. بە هەر حاڵ دەکرێ ناوەرۆکی ئەم نامەیە لە ژمارەیەك خاڵدا کورت بکەینەوە:

"لە بەرانبەر دا شێخ مەحموود نامەیەکی دراوەتێ و ئەوەی تێدا هاتووە کەوا هەموو هۆزە کوردەکان لە زێی گەورەوە تا دیالە"سیروان" "ئەوانەیی لێبەدەر کە لە خاکی ئێراندان"، بە تەواوی ئازادی و خواستی خۆیان سەرۆکایەتیی شێخ مەحموودیان قبوڵەو ئەم نامەیەش پشتگیریی ئەخلاقیی ئێمە دەگەیەنێت بە کۆنترۆڵ کردنی ئەو ناوچانەی سەرەوە، لە بری حکومەتی بەریتانیا، کە دەبێ فەرمانەکانی جێبەجێ بکرێت"[٣٧].

هەردوو بەڵگەنامەکە- ئەو بەیانەی کە لە لایەن سەرۆکەکانەوە مۆر کرابوو و ئەو نامەیەی ویڵسنیش- هەریەك بە جیا یان پێکەوە وەریانبگرین بە ڕێکەوتننامەیەکی ڕەسمی ناژمێردرێن لە نێوان دوو لایەنی وەك یەك و

---

[٣٦] ویلسن ل١٢٩؛ بێل ل٦١، ل١٠ E.J.R .

[٣٧] هەمان سەرچاوە.

سەربەخۆدا. شێخ مەحموود یان سەرۆکە کوردەکانی تر هەرچۆنێك بیریان کردبێتەوە لەم ڕێکەوتننامە تازەیە، هیچ گومانی تێدا نیە کە بەریتانیەکان تەنها بە ڕێکەوتنێکی شلوشۆلیان لە قەلەم داوە بۆ باروزروفێکی کاتی، لەگەل جەمسەرێکە دەسەلات بە دەستی لۆکالدا کەوا چەند ئامانجێکی کورتخایەن بێنێتەدی. لە هیچ شوێنێکی هەردوو بەلگەنامەکەدا هیچ باسێکی ڕوون و ئاشکرای سروشتی دەسەلاتەکانی شێخ مەحموود نەکراوە.

لە یەکەم بەلگەنامەدا لە لایەن نزیکەی چل سەرۆك هۆزەوە مۆر کراوە و بە "نوێنەرانی گەلی کوردستان" خۆیان ناو دەبەن. کێشەکە لەوەدایە کەوا شێخ مەحموود و سەرۆکەکانی تری کۆبوونەوەکە بە ناوی گەلی کوردستانەوە قسەیان دەکرد. ڕاستێکەی خودی شێخ خۆی هەمیشە ئەوەی دەردەبڕی کە هێز و دەسەلاتی ئەو لە لایەن خەلکی کوردەوەیە و لە لایەن هەموو کوردی ویلایەتی مووسلەوە تەخویل کراوە.

بەلام وا دەردەکەوێت بەریتانیەکان ئەم سووربوونەیان بە ئیدیعایەکی بێ بنەما لە قەلەم دابێت و ڕووی خۆیان لەم مەسەلەیە وەردەگێڕا. جێگری کۆمسیۆنی مەدەنیی نەك ئەمەی تەنها پشتگوێ دەخست بەلکو ئاماژەی بۆ ئەوە دەکرد کە دەسەلاتی شێخ لە حکومەتی بەریتانیاوە. ڕاستێکەی نامەکەی ویلسن بە ئاشکراییەکی ئازار بەخش ئەوە دەردەبڕێ کەوا تا ئەو ئاستە دەتوانێ پشتگیری بەریتانیا مسۆگەر بکات کە ملکەچی ئەوان بێت و خواستیان جێبەجێ بکات وەك ئەلقە لە گوێیەکی خۆیان.

لە سەردانەکەی ویلسندا بۆ سلێمانی گفتوگۆ لەسەر چەند مەسەلەیەکی تر کرا. وا باس دەکرێ کە شێخ مەحموود داوای کردبێت ئەفسەرە بەریتانییەکان بکرێنە بەرپرسی هەموو دام و دەزگاکانی حکومەت و ئەو هێزەی لێڤی کەوا نیازبوو دروستی بکەن، بەلام ئەو مەرجەی داناوە کە بە پێی توانا کاربەدەستی لەوان خوارتر کورد بن نەك عەرەب[٣٨]. خەلکی شارەکان

---

[٣٨] هەمان سەرچاوە.

و عەشایەری کەرکووك و کفری ڕازی نەبوون بدەنە پاڵ حکومەتێکی پێشنیارکراوی وا بە سەرۆکایەتی شێخ مەحموود و لەبری ئەوە داوای ئیدارە دانی ڕاستەوخۆی بەریتانیایان کرد و شێخ مەحموودیش پێی لەسەر هاتنە پاڵی ئەوان دانەگرت[39].

نوێنەرانی تیرە و هۆزە کوردەکانی ئێران کە داوایان کردبوو بخرێنە سەر حکومەتە سەربەخۆکەی شێخ مەحموود ئاگادار کرانەوە کە ئەوە کارێکی مەحاڵە و تێیانگەیاندن کەوا ئیلتیزاماتی نێودەوڵەتی بەریتانیا ڕێگە بە حکومەتی ئەو وڵاتە نادات پشتگیریی پرۆژەیەکی لەو چەشنە بکات، بەڵکو داوایان لێکرا لەسەر ئێران بمێننەوە و پەیوەندی دۆستانە لەگەڵ باشووری کوردستانی سەربەخۆدا بهێڵنەوە. ئەوانیش قەناعەتیان بەو ڕوونکردنەوەیە کردو وایان دەربڕی کە ئەو بارودۆخەیان قبووڵە[40].

مێجەر نوئێڵ، کە بۆ هەولێر و ڕەواندز نێردرا بوو بە مەبەستی هاندانی تیرەو هۆزەکانی ئەو ناوە بۆ ئەوەی بچنە پاڵ حکومەتی کوردستانی باشوور بە سەرۆکایەتی شێخ مەحموود، لەم ئەرکەیدا سەرکەوتنی بەدەست هێنا. کوردەکانی ئەو ناوچانە وەك باسی دەکرا بە پەرۆش بوون هاوبەشی ئاشتی و ئیمتیازاتی حکومەتەکەی شێخ مەحموود بکەن، کەوا بە خەیاڵدا دەهات ڕووی پارێزگاری و مادییەوە بەریتانیای لە پشت بێت[41]. پاشان زۆری نەبرد ئەفسەرانی سیاسی بۆ کۆیەو ڕانیە دانران و سیستەمی بەڕێوەبردنی سلێمانی پەلی کوتا بۆ ئەوێ و ناوچەی ڕەواندزیش. کاری سەرەکی لە ڕەواندزدا بەرەنگاری بوونەوەی وێرانەی جەنگ بوو. ڕەواندز و ناوچە دێهاتییەکانی دەورو پشتی لە بارێکی زۆر خراپدا دەژیان لە ئەنجامی شەڕی یەك لەدوایەکی تورك و ڕووس و بەدوایدا گرانی و برسێتی و تاعوونماڵکاولییەکی بێئامانی بەرپا کرد. هەنگاوی بە پەلە گیرایە بەر بۆ مامەڵەکردن

---

[39] هەمان سەرچاوە.

[40] هەمان سەرچاوە.

[41] بێل: پێداچوونەوەی ئیدارەی مەدەنی، ل٦٠-٦١.

لەگەڵ بارودۆخەکەدا و لە هەولێرەوە بارە دانەوێڵەیان بۆ ڕەوانە کراو دەستکرا بە فریاکەوتنی برسێتی و هانی کشتوکاڵ کردن دراو کەمێك لە یاساو نیزام هاتە ئاراوە. ئەرکەکە زۆر گران کەوتەوە لە ناوچە شاخاوی و دوورە دەستەکانی باکووری ڕەواندزدا"[٤٢].

شێخ دەسەڵاتی خۆی بەهێز دەکات:

شێخ مەحموود هەر لە سەرەتاوە بڕیاری دابوو هەموو ئەو ناوچانە بەهێز بکات کە کەوتبوونە ژێر دەستی ئەم وەك حکومدار. بەم دید و بۆچوونەوە هەردەم لە پەلەقاژەی ئەوەدا بوو تەواوی دەسەڵات لە دەستی خۆیدا کۆ بکاتەوە. ئەو دەیویست دڵسۆزیی زۆرێك لە سەرۆك هۆزەکان مسۆگەر بکات لە ڕێگەی دابەشکردنی پارە و ئیمتیازاتەوە، هەریەکە بە پێی خۆی. بەکارهێنانی یارمەتی دارایی زۆر و زەبەند کە لە لایەن حکومەتی بەریتانیاوە بۆی ڕەخسێنرابوو و ئەو شێوازی دەسەڵات قۆرخکردنەی وەك حوکمدار بۆ چەسپاندن و بەهێز کردنی پێگەی خۆی لەنێو تیرەو هۆزەکاندا بە چاکی درکی پێدەکرێ لە لایەن بەریتانییەکانەوە. ڕاپۆرتێك کە لە ساڵی ١٩١٩ دا نووسراوە سەرنجی ئەوە دەدا کەوا:

"هەروەها دڵسۆزی بۆ شێخ مەحموود وەك حکومداری وڵاتەکە هەلومەرجێکی ڕەخساندووە کە بەهۆی پارەو ماڵی حکومەتی خاوەن شکۆوە لە یەك کاتدا ببێ بە کەسایەتییەکی بەناوبانگ و خاوەن ماڵ و دەسەڵاتێکی شاهانە. لەپاش ملکەچی و دڵسۆزی خەڵات و بەرات بە کاشی ئامادەیە، کە لەو ڕۆژگارەدا دەگمەن بوو، بەپێی ئەو سیستەمە سەرۆك هۆز پارەی باشی دەست دەکەوێت و هی هۆزەکەشی بۆ خۆی قۆرخ دەکات بێ ئەوەی چاوی کار بەدەستێکی حکومەتی بەسەرەوە بێت"[٤٣].

---

[٤٢] هەمان سەرچاوە ل٦١.

[٤٣] عێراق، "ئیدارەی بەریتانی"، ئۆفیسی کۆمیسیۆنی مەدەنی، ڕاپۆرتی بەڕێوەبردنی کەرتی سلێمانی بۆ ساڵی ١٩١٩.

شێخ، له گەڕانیدا بۆ بەستنەوەی هۆزەکان بەخۆیەوە له پاکژکردن و کۆنترۆڵ کردنی بەڕێوەبەرێتییە تازەکەیدا سەرکەوتنی بەدەست هێناو پۆستی جۆراو جۆری بە خزم و ناسیاوەکانی پڕکردەوەو بە زیرەکی هەموو ئەوانەی دوورخستەوە کە بە دڵسۆز و پشتیوانی لە قەڵەم نەدەدان[44]. ئەوانەی ملکەچ و سەر بەخۆی بوون هەموو پۆستە گرنگەکانیان له حکومەتە نوێکەدا قۆرخ کردبوو. بەم ڕەنگە سەرۆکی پۆلیسی سلێمانی و قازیی دادگای سلێمانی و ئەوانیتریش لەسەر دەستی شێخ خۆیدا دانرابوون[45]. تەنانەت لێڤیی کورد کە هێزێکی کاریگەر بوو لە سەروبەندی پێکهێنانی حکومەتی کوردستانی باشووردا دامەزرابوو دەبوو سوێندی دڵسۆزییان بۆ خودی شێخ مەحموود بخواردایە[46]. شێخ سوودی لە کەش و هەوای دەرکەوتنی تاك دەبینی. بەریتانیەکان پێویستیان بە پشتگیریی ئەم بوو وەك چۆن ئەمیش پێویستی بەوان بوو. بێڵ دەگێڕێتەوە کە:

"بە بێ ئەو هاوکاریو یارمەتییەی ئەو دەبوو پێگەیەکی سەربازیی بەهێز دامەزرێنین، کە لەو دەمەدا لە تواناداا نەبوو ئەو کارە بکەین. لە دید و بۆچوونی سیاسییەوە بایەخێکی گەورەی هەبوو ئێمە بتوانین یاسا و نیزام لەو ناوچەیەدا بپارێزین و لە هەمان کاتیشدا خۆ لادەین لە بەکارهێنانی هێز بۆ ئەو مەبەستە"[47].

ئەڵبەتە شێخ مەحموود بە ئاگا بوو لە ڕۆڵ و بایەخی خۆی بۆ بەریتانیەکان. ئێمە نازانین تا چەند بڕوای هەبوو بەوەی کە پشتی دەگرن، بەڵام ئەو هیچ کاتێ بێ دوو دڵی گوزارشی لەوە دەکرد کە "ئەوان ئامادەبوون بۆ دامەزراندنی حوکمدارێتییەکەی و ئەگەر پێویستی بکردایە هێزیان بەکار دەهێنا"[48].

---

[44] هەمان سەرچاوە، لە بێڵ وەرگیراوە "پێداچوونەوەی ئیدارەی مەدەنی"، ل٦٤.
[45] هەمان سەرچاوە، ل ٩-١٠.
[46] نەك تەنها لێڤییەکان بەڵکو کاربەدەستە ڕەسمییەکانی بەڕێوەبەرێتی نوێ دەڵێن گوایە سوێندی پشتگیرییان بۆ شێخ مەحموود خواردووە. ل "دوو ساڵ لە کوردستاندا" ل٢٥٤. بە گوێرەی قسەی بێڵ "لێڤییە کوردەکان لە لایەن ئەفسەری کوردەوە سەرکردایەتیی دەکران و ئامادەی پشتگیریی شێخ مەحموود بوون و خۆیان بە قەرزاری ئەو دەزانی لە دامەزراندنیاندا". بێڵ: سەرچاوەی پێشوو، ل٦٤ لە:ویلسن: دڵسۆزان Loyalties ، ل١٣٥، وەرگیراوە.
[47] بێڵ: پێداچوونەوەی ئیدارەی مەدەنی ل٦٣، ویلسن: دڵسۆزان، ل١٣٥.
[48] هەمان سەرچاوە، ل١٣٥.

بەپێی زەروورەتی ئەو کات وساتە کەسانی کاریگەری تایبەت لەو بەڕێوەبەرێتییە تازەیەدا دەیانتوانی هەر بەرەنگارییەك ڕابماڵن ئەگەر ڕێی لە فراوانخوازیی دەسەلاتی شێخ مەحموود بگرتایە. کورد کە زۆری بە دەست شەڕو شۆڕەوە چەشتبوو تامەزرۆی حەوانەوە و پشوودان بوو، هەروەها بەریتانیەکانیش کە هێز و دەسەلاتێکی نوێ بوون لەو خاکەدا، واپێدەچوو بڕیاریان دابێت سوود و قازانجی بەڕێوەبەرێتییەکەیان پەرەپێبدەن لە ژێر سایەی سەرکردایەتی شێخدا. بەم ڕەنگە بەرەنگاریی خەفەکرابوو و ڕژێمی تازە لە سەرتاپای هەرێمەکەدا قبووڵ کرابوو تا ڕادەیەك بۆ بەرهەڵستی مێجەر سۆن باسی کاردانەوەی کوردەکان دەکات لە ئاست دامەزراندنی حکومەتی نوێی شێخ مەحموودا:

"هیچ کاتێ کوردەکان هێند پەرۆش نەبوون بۆ ئاشتی، چون ئەوەندەیان نەبوونی و نەداریی چەشتبوو کەوا ئامادە بوون بۆ مۆر کردنی هەر دوکیومێنتێك یان جاڕەوانی هەر ڕاگەیاندنێك بۆ ڕەخساندنی ئارامی و خۆراك. بەم جۆرە هۆز لە دوای هۆز کە تا ئەمرۆ شێخ مەحموودیان نەناسیبوو یان لە باشترین حاڵەتدا وەك نەوەی پیاوچاکان ناسیبوویان، کەچی دوعایان دەکرد بخرێنە ژێر دەسەلاتی حکومەتە تازەکە "بە سەرۆکایەتی شێخ مەحموود"،ئەو بڕگەیەی واتێدەگەیشتن کەوا حکومەتی بەریتانی بۆ مەبەستی خۆی دایتاشیوە"[49].

ڕەخنە لە سیستەمی خێڵەکیی
کە لە کوردستانی باشووردا پەیڕەو کرا

مێجەر سۆن، لە ڕاپۆرتێکی ڕەسمیدا بە توندی ڕەخنە لەو سیستەمە نوێیەی ئیدارە دەگرێت. لە بڕگەیەکدا لەژێر سەردێڕی "سەرنج لەسەر سیستەمی خێڵەکیی بەڕێوەبردن" دەستنیشانی لایەنە خراپ و زیانبەخشەکانی سیستەمە تازەکە دەکات و خاڵ بە خاڵ خراپییەکانی باس دەکات. لە بڕگەی یەکەمدا باسی مەبەست و چاوەڕوانیی سەرکردە دەکات و

---

[49] عێراق، "ئیدارەی بەریتانی" ئۆفیسی کۆمیسیۆنی مەدەنی، ڕاپۆرتی ئیداری کەرتی سلێمانی سالی ۱۹۱۹.

هیچ بوارێکی گومانی نەهێشتەوە کەوا بەریتانیا پێشنیاری سیستەمەکەی کردووە و پشتی گرتووە و شێخ مەحموود وەك ئامێرێك دانراوە بۆ جێبەجێ کردنی و هەردوك بە پێچەوانەی یەکتر دەجولێنەوە.

"سیستەمێکی بەڕێوەبردن کە دەکرێ ناوی لێبنێی سیستەمێکی خێڵەکی پەیڕەوی کراوە. ئەمە لە لایەن ئەفسەری سیاسیی بەرپرسەوە وا دانراوە ئاسوودەییەکی نەتەوەیی بێت و کەسایەتی وخاسیەتی کوردستان بپارێزێت ئەمە ئارەزووی شێخ مەحموود بوو بۆ دامەزراندنی سیستەمی خێڵەکی، واتە لەم ڕێگەیەوە بە ئاسانی دەیتوانی بەرتیل بداتە سەرۆك هۆزەکان یان هەڕەشەیان لێبکات و زیاتر کۆنترۆڵ لە دەستی خۆیدا کۆبکاتەوە و خێرا پێگە و دەسەڵاتی ڕەها بە دەستبێنێ کە مەبەستی بوو پێیبگات. سیستەمی حوکمکردنی ڕاستەوخۆ لەلایەن کاربەدەستانەوە کەوا بەشێوەیەکی سروشتی بەلای تێکشکاندنی تیرە و هۆزدا دادیەشکێنێ و دەخوازێ کۆمەڵگایەکی دیموکرات و تەبا لە ڕەنجدان و کارکردندا دامەزرێنێ‌و ئەمەیان ئەو نەیدەخواست. ئەو وەك ڕاوێژکاری سەرەکی ئەفسەری سیاسی هانی بووژانەوەی سیستەمی خێڵەکیی دەدا- کە لە سلێمانیدا — لە حاڵەتی گیانەڵادا بوو"[50].

ئەگەرچی زۆر ڕوون و ئاشکرایە کەوا سۆن زۆر ڕقی لە شێخ مەحموود بوو و خۆیی بۆ مەڵاس‌دابوو لە داهاتوودا پێی بڕێژێت بەڵام هێشتا هەر سیستەمەکە و ئەوانەشی کە لایان پەسەند بوو بێ دەسکاری مابوونەوە.

لەمەداو لە هەموو پەیوەندییە ڕەسمییەکانی تریشدا سۆن هەرگیز قسەی نەدەخواردەوە و نە پێداویستی ڕەسمیی نەریتی ڕەفتارکردن و نە ترس لەوەی دیسپلینی کاروبار دەشێوێنێ، هیچیان نەیانتوانی زمانی ئەم کابرایە نەرم بکات یان هەڵوێستی چاك بکات[51].

---

[50] هەمان سەرچاوە.

[51] بۆ وەسفکردنی کاراکتەری سۆن و قسەی ڕەقی و عادەتی لە نووسینی ڕاپۆرتدا "زۆر جار بە زمانی زبر و بێڕێزیی دەینووسی" بڕوانە ویلسن: دڵسۆزان، ل٨٢-٨٣، هەروەها سێر ئەرنۆڵد ویلسن، "ئی.بی.سۆن، یاداشت: بۆ میزۆپۆتامیاو کوردستان" ١٩٢٦.

له باسی هەڵوێستی دەسەڵاتدارانی بەریتانیا و سەرۆکی کورددا، سۆن دێته سەر باسی پرۆسەکه و خراپیی ئەم سیستەمه نوێیه کەوا بێکەڵکه، دواکەوتووه وجێبەجێ ناکرێت:

"بووژاندنەوەی سیستەمی خێڵەکیی بزووتنەوەیەکی پێچەوانەو پاشگەزبوونەوەیه. ئێستا کوردستان به شێوەیەکی فراوان له خێڵگەرێتی دەرچووه و ئاستێکی بووژانەوەی تێدا هاتووەته ئاراوه و له فره ڕووەوه چووەتەوه دۆخی پێش جەنگ. ئێستا ئەفسەری سیاسی دیدو بۆچوونی شێخ مەحموودی قبووڵ کردووه که تەواو وزەو توانای تەرخان کردووه بۆ دووباره گێرانەوەی خێڵگەری. هەر پیاوێك نازناوی هۆز یا خێڵی پێوەبێت خراوەته ژێر ڕکێفی سەرۆك هۆزێکەوه. بیرۆکەکەوابوو که باشووری کوردستان دابەش بکرێت بەسەر ناوچەکانی خێڵدا و بخرێته ژێر ڕکێفی سەرۆك خێڵەکانەوه. پیاوانی دێهاتنشینی بێکەڵك و گەمژەیان دۆزیوەتەوه و به سەرۆکی ئەو خێڵانەیان داناون که دەمێکه پووکاونەتەوه و لەناوچوون. به دەستەو تاقمی خانوونشینی ناوچه گەرمەکانی لای کفرییان وتووه که یەکگرنەوەو بیری خۆیان بخەنەوه که ڕۆژگارێك خەڵکی خێڵەکیی بوون و سەرۆك خێڵیان بۆ دۆزراوەتەوه. باج و خەراجی داهات دەبوو به پێی خەملاندنی ئەم سەرۆك هۆزه بدرێ. دەبوو ئەم سەرۆك هۆزه ئیدارەی یاسا بدات ، که تەنها دەبوو دانی بەوەدا بنایا که شێخ مەحموود حکومداری کوردستانه "حکومداری ڕەهان خێرخوا" و له بەرانبەر دا خەڵات و یارمەتی وەربگرێت. ژیانی خۆش بۆ پیاوی عەشایەر بەڵام مردن و فەوتان بۆ بازرگانی وشارستانیەت و ئارامی. ئەمه هەر وابوو و تۆماری جێگری ئەفسەری سیاسی له سلێمانی شەڕیکی سەخت و درێژخایەن دەخاته ڕوو دژ به ئەنجامه سروشتیەکانی سیستەمەکه. تاوانبارێکی خێڵەکیی خۆی فڕێبداته بەر پێی سەرۆکەکەی، گوناهکارێکی گەوره کوڕنۆش بۆ شێخ مەحموود ببات دەبەخشرێ و تەنانەت بەر سۆز و خۆشەویستیش دەکەوێت. هەر جۆره گوناه و تاوانێك دەکرێ ببەخشرێت ئەگەر بەرزبکرێتەوه بۆ شێخ مەحموود کەوا دەستبەجێ کارەکه لەگەڵ ئەو به

ناو سەرۆك عەشیرەتەی گوناهكاردا چارەسەر دەكات. خەڵكی وڵاتەكە بە جارێ نائومێدبوون، دەست و قاچیان دەبەسترێت و دەخرێنە بەر دەستی ئەو سەۆك هۆزانەی بوون بە خاوەن دەسەڵات بۆ ئەوەی زوڵم و ستەمیان لێبكەن و خڵتانی خوێنیان بكەن"[52].

ئەنجامی چوونە ناو ئەم سیستەمەوە سەپاندنی ڕژێمێكی گەندەڵی ستەمكار بوو بەسەر خەڵكەوە. سۆن بە چاكی ڕەوتی خراپەكاری و ناعەدالەتی ئەم ڕژێمە باس دەكات:

"سیستەمی خێڵەكیی سیستەمێكی ئایدیالیستەو وەك گەڵێ پرۆژەی لەو چەشنە هەڵدەوەشێتەوە كاتێ پەیوەندیی لەگەڵ بێڕێزكردنی مرۆڤدا دەگرێت. كاریگەریی ئەو لە نایاسایی بەربڵاودایەو خەڵكی دەرفەتی ئەوتۆیان نیە بۆ سەرفراز بوون و ڕزگاربوون لە ستەمكاری ئاست نزم و بە كورتی ئەم سیستەمە بوو بە چاودێر و باوكی خەڵكی خراپ و زیانبەخش و سەركوتكەری كەسانی دیموكرات"[53].

سۆن باسی ئەوە دەكات كەوا ئەفسەرە سیاسییەكانی بەریتانیا ناتەواوی و كۆسپی ئەم سیستەمەیان دۆزیوەتەوە، هەروەها ڕاپۆرتێكی گواستووەتەوە كە لە لایەن كاپتن لۆنگریگ "دواتر بووە بە بریگادێر" یاریدەدەری ئەفسەری سیاسی لە كەركووك بەرزكراوەتەوە، لە ڕۆژی ٢٩ ی نۆڤەمبەری ١٩١٨ دا. كورتەی ڕاپۆرتەكەی لۆنگریگ ئەوەیە كەوا سەرەڕای قبوڵ كردنی ئەم سیستەمە لەلایەن ژمارەیەكی زۆری كوردەوە، بەڵام تەنها بۆ ئەو گونجاوە ببێتە مایەی نیگەرانی ئەو كەسانەی كە بە بێكەڵكی دەزانن. هەروەها سەرنجی ئەوەش دەدا كەوا ڕەنگە هەندێك تا ئەوساتە لێی ناڕەحەتبن كە حەز بكەن ئەفەندییە كۆنەكان دواتر كاربەدەستانی تورك بگەڕێنەوە. لەوەش زیاتر، لۆنگریگ ترسی ئەوە دەردەبڕێ كەوا كورد لەژێر سایەی ئەم سیستەمە نوێیەدا ڕەنگە بیسەلمێنن كە یەكسان بن لەگەڵ توركدا وەك ستەمكارێك[54]. تەنانەت پركێشیی ئەو ڕایەش دەكات كە ئەم ڕژێمە نوێیە ڕەنگە

---

[52] عێراق "ئیدارەی بەریتانی"، مەكتەبی كۆمسیۆنیمەدەنی، ڕاپۆرتی ئیداری كەرتی سلێمانی ساڵی ١٩١٩، ل٣.

[53] هەمان سەرچاوە.

[54] لۆنگریك لە سەرچاوەی پێشوو وەرگیراوە، ل٣-٤.

لەلایەن جووتیارانەوە بدرێتە دواوە. دواجار دەگاتە ئەو ئەنجامەی کەوا "ئەمە بە ئاشکرا دیموکراسی دەکاتە قوربانی نەتەوەیی، جا باشتر بێت یان خراپتر. کارێکی ئاسانە، با خۆشیشی نەبێت کەر بێت لە ئاست هاواری ڕاستەقینەدا دژ بە کاری هەڵبژاردەی خۆمان"[٥٥].

لەڕاپۆرتێکی تردا کە مانگێك دواتر "دیسەمبەر-کانوونی دووەم ١٩١٨-١٩١٩" لۆنگریگ بەرزیکردووەتەوەو دیسان مشتومڕ لەسەر سیستەمی خێڵەکیی دەکات و وەك ئەزموونێك بۆیدەگێڕێتەوە. پاش ئەوەی تێبینی ئەو مەترسییانە دەکات کە پەیوەندیدارە بەوەی خەڵکی خێڵەکیی بخرێنە بەر ڕەحمەتی سەرۆك خێڵەکانیان و باس لە سوود و قازانجێك کە لەم سیستەمە بەدەستدێت. بە پێی بۆچوونی ئەو سیستەمەکە چاودێری هەستی نەتەوەیی دەکات لای کورد و کەسی خێڵەکیی لە گەندەڵی و کاریگەریی خراپی کاربەدەستان دووردەخاتەوە و ژمارەی گوناهکارانی دژ بە دادپەروەری و ئازادی کەمدەکاتەوە[٥٦].

کارێکی باشە ڕای ئەفسەرێکی بەریتانیی تر ڕەچاو بکەین سەبارەت بە سیستەمی نوێی کارپێکراوی خێڵەکی. ڕ.ئێس.جاردین R.S Jardine کە لەو دەمەدا یاریدەدەری ئەفسەری سیاسی بوو لە کفری لە ڕاپۆرتێکیدا دەڵێ:

"سیستەمی خێڵەکیی قەزا لە بارێکی هەڵوەشاندنەوە و لەناوچووندایە و ئەمە پرۆسەیەکە لەلایەن سیاسەتی تورکەوە چاودێریی دەکرێت لەدەمی حووڕییەتەوە[٥٧]. لە هەندێ حاڵەتدا کوێخای گوند کەس بە سەرووی خۆی نازانێ ئەفسەری سیاسیی لێبەدەر. ئەمە وا دێتە بەرچاو کە ئاسانکردنی کاری کۆکردنەوەی داهات بێت، بەڵام وا لە ئیدارە دەکات کە لە ڕووی دادپەروەری و یاساو نیزامەوە قورسایی زیادی بکەوێتە سەر وەك لەو شوێنانەی سیستەمی

---

[٥٥] هەمان سەرچاوە، ل٤.

[٥٦] عێراق "ئیدارەی بەریتانی" مەکتەبی کۆمیسیۆنی مەدەنی، ڕاپۆرتی ئیداریی کەرتی کەرکووك بۆ ساڵی ١٩١٨. ل٤٣٢.

[٥٧] حوڕیە عەرەبییەو واتای ئازادی دەگەیەنێت. ئەمە زاراوەیەکە دەگەڕێتەوە بۆ سەروەختی ڕیفۆرمی دەستووری لە دوای ڕووخاندنی سوڵتان عبدالحمید لەسەر دەستی تورکە لاوەکان.

خێڵەکیی لە شێوازی سەرەتاییدا خۆی دەنوێنێ. لە چەندین شوێنی ئەم ناوچەیەدا من توانیومە وا لە سیستەمی خێڵەکیی بکەم بەر پرس بێت لە قانوون و نیزام، بەڵام هەموو هەوڵەکان بۆ بەکارهێنانی ئەو سیستەمە لە داهات کۆکردنەوەدا تەنها بووە بە مایەی دواخستنی بێپاساوی کۆکردنەوە یان مامەڵەی نا عەدالەت و نا بەجێ لەگەڵ فەلاحدا "واتە جووتیار". بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا سیستەمی خێڵەکیی بە تاقیکردنەوەیەکی باشی دا دەنێم"[٥٨].

لەم ڕاپۆرتەوە تێبینی ئەوە دەکرێت کەوا تەنانەت ئەو ئەفسەرە سیاسیانەش کە وەك سۆن بەو توندییە بەرهەڵستیی سیستەمی خێڵەکییان نەکردووە بەڵام ئەمانیش بەدگومانیی خۆیانیان لە ئاست دادپەروەری و حیکمەتی کارپێکردنی. بێگومان بەریتانیەکان وەك هۆکارێکی کاتی پەنایان بردووەتە بەر سیستەمی خێڵەکیی. بە نەبوون و دەست نەکەوتنی ژمارەی گونجاوی کارمەندی ئەزموونداری بەڕێوەبردن و هێزێکی گەورەی کارامە کە بتوانێ مامەڵە لەگەڵ ئەرکی پارێزگاریی قانوون و نیزامدا بکات لە ناوچە تازە داگیر کراوەکاندا، بۆیە ناچار دەبن سیستەمێکی حوکمەت دابهێنن کە بتوانن لە ڕێگەی بەگەڕ خستنی ژمارەیەکی کەمی ئەفسەرانی خۆیانەوە و بە سەرپەرشتیی ئیداریی ئەوان کار ڕایی بکەن.

بەریتانیەکان پێویستیان، یان وای لێکردەدەنەوە کە پێویستیان بە پشتگیریی سەرکردە خۆماڵییەکان هەیە، بەشێوەیەکی هێندخراپ کەوا بێ دوو دڵی تاپەڕی ئەو پەڕ دەڕۆن بۆ ڕازیکردنیان. لەپێناوی مسۆگەر کردنی هەماهەنگی و هاوکارییاندا، کاربەدەستە بەریتانیەکان زۆر دوور دەڕۆن تا ئاستی ملکەچکردن و مامەڵەی نارەوا لەسەر حیسابی خەڵکەکە بەگشتی. زۆرێك لە سەرکردە خێڵەکییە دەسەڵاتدارەکان و خاوەن موڵکەدەوڵەمەندەکان هەلیان بۆ ڕەخساوە زەوی‌وزار بکەنە موڵکیان و هیچ ناونیشانێکی ڕوونیشیان نییە. ڕاستێکەی لەزۆر حاڵەتدا ئەوان هیچ مافێکیان لەو زەوی و زارەدا نییە کە لەژێر دەستیاندایە بەدەر لەوەی کە بە زۆر داگیریان کردووە. بێڵ، ئەم کێشەیە لەچەند دێرێکدا ڕوون دەکاتەوە:

---

[٥٨] هەمان سەرچاوەی خالی(٥٦)، ل٤١٧.

" له یەکم جارەوە دڵەڕاوکێیەکی تایبەتی لەناو ئاغاکاندا پەیدابوو لە ترسی ئەوەی کەوا داگیرکردنی بەریتانیەکان دەبێ ئەو پرسیارەی بەدوادا بێت چەشنی خاوەندارێتی زەوی کە لە زۆربەی حاڵەتدا هیچ مافێکیان بەسەرەوە نییە بە زۆر داگیرکردنی نەبێت. هەر چەندە تواناو دەسەڵاتی ئاغاو سەید لەگەڵ بەرژەوەندیی خەڵکی عەوامدا یەکی نەدەگرتەوە، بەڵام لەو دەمەدا مەحاڵ بوو بەربەستیان بۆ دابنێی. بۆ هێورکردنەوەو ڕەواندنەوەی مەترسییەکانی چینی فەرمانڕەوا تۆماری تاپۆ نەنێردرا بۆ بەغدا، کە دەبوو وردبینی تێدا بکرایەو لەبری ئەوە ڕێگەدرا کە بەشێوەیەکی کاتی لە سلێمانی بمێنێتەوە"[59].

لەبەر ڕۆشنایی پەرەسەندنەکانی دواتر، ئاشکرا بوو کە ئەم ئیمتیازاتانە بە تەواوی بێسوودن، لەبەرئەوەی گەلێك لەوانەی ئەم خەڵات و بەراتەیان درایە دواترو پاش چەند مانگێك لە دژی بەریتانیا هەستان.

تێکچوونی پەیوەندیی نێوان شێخ مەحموودو بەریتانیەکان

بێزاریی شێخ لە کۆت و پێوەندەکانی بەریتانیا:

ئێستا شێخ مەحموود ئەو پێگەیەی بەدەستهێناوە کە بەپەرۆشەوە هەوڵی بۆ داوەو ئەو ڕاستییەی نەدەشاردەوە کە هەموو ئیمتیازێکی ویستووە بەڵام هیچکام لەو ئیلتیزامانەی بۆ بەدینەهات کە هاوشانی ئیمتیازاتەکان بوون. لەگەڵ ئەوەشدا ڕاستیی دامەزراندنی وەك حوکمدار هەندێ بارودۆخی تایبەتی هێنایە پێشەوەو واپێدەچوو حیسابی دەسەڵاتە بێسنوورەکەی خۆی بۆ دەکردن. ئەو ناوچەیەی بۆی هەبوو ئیدارەی بدات سنوورەکەی لە نێوان زێی گەورەو ڕووباری سیرواندا بوو وە دەسەڵاتی ئەویش وەك فەرمانڕەوایەك بەتەواوی کورتکرابووەوە بەوەی سەر بە بەریتانیایە. شێخ نەیدەویست ئەوە

---

[59] بێل، پێداچوونەوەی ئیدارەی مەدەنی، ل٣٠.

قوبووڵ بکات کە بە کۆیلەکردنێکی ئەنقەستی لەقەڵەم دەدا بۆ تەگەرەدان لە دەسەڵات و کاریگەری ئەو و دەستوەردان لە ئازادیی کارکردنیدا.

ئیدمۆندز، لە نووسینێکدا چەندین ساڵ دوای ئەم ڕووداوانە باس لە کاردانەوەی شێخ مەحموود دەکات بەرانبەر بەو کۆت و سنووردانانەی خستبوویانە سەردەسەڵاتەکەی و سەرنج ڕادەکێشێ بۆ سەرجەمی بارودۆخەکە کەوا نەگونجاو و قوبووڵ نەکراو بووە بۆ میزاج و ئەقڵییەتی کەسێکی وەك شێخ مەحموود. "ئەو زۆر بێتاقەت بوو لە سنووردارکردنی دەسەڵاتەکەی بۆ ئەو ناوچانەی دیاریکرابوون. تەنانەت لە سەردەمی تورکیشدا ئەو وەك هاوڵاتییەکی کاربەدەست لە ڕێگەی دەستوپێوەندیەوە ترسی خستبووە دڵی شارەوە، کەچی ئێستا بەرەسمی حوکمدارە تێناگات لەو گرفت و کۆسپانەی خراونەتە بەردەمی تەنانەت لەلایەن دەستەی ڕاوێژکاریی نۆئێلی لە سەرخۆو میانڕەویشەوە"[60].

بێل، گومان ناهێڵێتەوە لە هەڵوێستی شێخ مەحموود سەبارەت بەم مەسەلەیەو جەخت لەسەر ئەوە دەکات کە ئەم هەڵوێستەی شێخ لەژێر کاریگەریی توندی پیاوەکانی دەورووپشتیدا بوو. بە پێی قسەی بێل، ئەم پیاوانە لە جیاتی ئەوەی هانی بدەن بۆ گفتوگۆیەکی هێمنانەو لە سەرخۆ، دنەی ئەوەیان دەدا هەڵوێستێکی ڕەق و پڕ لە ڕەنگاری وەربگرێت.

" شێخ مەحموود ئامادە نەبوو کەمتر لە تورکمانمان لێ قوبووڵ بکات و هیچ سنوورێك بۆ دەسەڵاتی دابنێین. کۆمەڵێك کەسانی خۆپەرست و مەراییکەر دەوریان دابوو و مێشکیان پڕکردبوو لە ئایدیای پەڕگرو ناواقیعی و خستبوویانە سەر کەڵکەڵەی ئەوەی کە فەرمانڕەوای تەواوی کوردستانە. ئەو بەردەوام دەستی دەخستە کاروباری ئیدارەوەو دەزگاکانی بەرێوەبردنی پڕکردبوو لەخزمی خۆی و کەسانی مفتخۆر"[61].

---

[60] ئیدمۆندز: کورد، تورك، عەرەب، ل٣٠.

[61] بێل، هەمان سەرچاوەی پێشوو، ل٦٣ ، لە E.J.R ، ل١٣ وەرگیراوە.

هەچەندە شێخ مەحموود دڵی خۆش بوو بە پشتگیری و یارمەتیدانی بەریتانیا، بەڵام بە ئاشکرا بڕیاری دابوو مل بۆ هیچ ڕێگرییەك کەچ نەکات. سەرەتا بە ئاگادارییەوە خۆی پیشان دەدا پێداویستیەکانی سیاسەتی بەریتانیا جێبەجێ دەکات، بەڵام پێدەچوو بڕیاری خۆی دابێت کە بەرێگەی تایبەتی خۆی شوێن ئامانجەکانی بکەوێت. بەم ڕەنگە هەموو توانای خستەگەڕ بۆ بەهێزکردنی دەسەڵاتی و فراوانکردنی کاریگەریی لە سەرانسەری کوردستاندا، بێگوێدانە ئەوەی بەریتانیەکان چۆن بیردەکەنەوە و چیدەکەن. لە ماوەیەکی قیاسیی کەمدا توانی سەرکەوتن بەدەستبێنێت لە زیادکردنی هێزو دەسەڵاتیدا و فراونکردنی کاریگەریی بۆ ئاستێك کەوا بەریتانیەکان هەستیان کرد ناچارن هەندێك کاری بە پەلە بکەن بۆ ئەوەی رایبگرن پێش ئەوەی بارۆدۆخەکەیان لە دەست دەربچێت.

هێشتا مانگێك تێپەر نەبوو بوو بەسەر دامەزراندنی شێخ مەحموودا وەك حوکمدار لەلایەن جێگری کۆمیسیێونی مەدەنییەوە کاتێ بەریتانیەکان بەخۆیان زانی کەبەرەو ڕووی پێویستبوون بە پێداچوونەوەیەکی کاریگەر بوونەتەوە بۆ تەواوی کاروباریان لە باشووری کوردستاندا. دوو تێکستی چون یەکی دوو ڕاپۆرتی ڕەسمی باس لەوە دەکەن کە " بەکۆتایی مانگی دیسەمبەر دوودڵی و گومان سەریان هەڵدا کە ئایا ئەقڵ قوبووڵی دەکات ڕێگە بە زیادبوونی دەسەڵاتی شێخ مەحموود بدرێ بەم ڕادەیە گەورە بێت و پەرەبستێنێت". [٦٢]

ڕەنگە مەسەلەکە سەیرو نامۆ بێت و تەنانەت دژواریش بێت کەوا بەریتانیەکان هێند بێزاربن لە گەشەکردنی هێزو دەسەڵاتی پیاوێك خۆیان پشتیان گرتبێت و یارمەتیان دابێت ودەسگرۆییان کردبێت کە بکرێتە فەرمانڕەوای حکومەتێکی کوردیی نیمچە سەربەخۆ. تا ئەو ئاستەی ئەم مشتومڕە پەیوەندیی بەو مەسەلەیەوە هەبێت، مەسەلەیەکی بنەڕەتی نییە

---

[٦٢] E.J.R ل١٢، هەروەها بڕێ: هەمان سەرچاوەی پێشوو، ل٦٣.

بڕیاری ئەوە بدەیت ئاخۆ شێخ مەحموود لەم پێگەیەیدا قەرزاری بەریتانیەکانە و ئەگەر وابوو تاچ ئاستێك. ئەوەی بایەخدارە ئەوەیە کە شێخ چۆن بیر لەم بارە دەکاتەوە. ڕاستییەك هەیە کەوا شێخ مەحموود بەریتانیەکانی بە خاوەن چاکەو پیاوەتی بەسەرخۆیەوە نەدەزانی و بەم پێیەش هەستی نەدەکرد چاولەبەریانەو دەبێ هەتا هەتایە دڵسۆزیان بێت و لەمامەڵەکردنیاندا وا دەردەکەوت سیاسەتێکی هەلپەرستانەی گرتبێتەبەر. ئەو سوودی لەو یارمەتییە مادی و مەعناوییانە دەبینی کە دەیاندایەو ئەم پەیوەندی و مامەڵەیە سوودبەخش بوو.

شێخ مەحموود بە هەڵپە کاری دەکرد بۆ زیادکردنی تواناو دەسەڵاتی و فراوانکردنی کاریگەریی خۆی نەك تەنها لە سنووری کوردستانی باشووردا، بەڵکو لە هەر شوێنێك بۆی بلوایە دەیکرد. ئەگەرچی لەڕاستیدا ئەو بەدوای تێکدانی پەیوەندی لەگەڵ بەریتانیادا نەدەگەرا بەڵام لەمەودوا کەمتر گوێی بەرازیکردنی ڕووکەش دەداتو بەئاشکرا سەرگەرمی بەهێزکردنی پێگەی خۆی بوو، لە هەمان کاتیشدا گاڵتەی بە ڕێککەوتننامەکانی دەهات لەگەڵ بەریتانیادا و ڕاسپاردەی ئەفسەرە سیاسییەکانی پشتگوی دەخست. وا پێدەچێت گەیشتبێتە ئەو ئەنجامەی کەوا شتێکی ئەوتۆ نەماوە بە دەستبێت لەڕێگای هاوکاریی زیاترەوە لەگەڵیاندا. سەرباری ئەوەش وای بۆ دەچوو کەوا هێند بەهێزبووە بەریتانەییەکان زات ناکەن بەرەنگاری ببنەوە و بەگژیدا بچن و بەوپێیە چی بخوازێ دەیکات و کەس پێی ناوێرێت. سەیر لەوەدایە کەوا شێخ مەحموود، وا بە پەلەو پاش قۆرخکردنی دەسەڵات، کۆمەڵێك کار و کردەوە بکات بیپلکێنێتە باری ناکۆکی و ململانێ لەگەڵ بەریتانیەکاندا. لەبەر هەر هۆیەك بووبێت کە ڕەنگە ویستبێتی خۆی دەرباز بکات لە وابەستەیی بە بەریتانیەکانەوە، گومانی تێدا نییە کەوا پەلەی کردووە لە کارەکەیدا وتەکتیکی نەبووەو زۆری بیر نەکردووەتەوە لە پاریزکردن لە ململانێیەکی نابەرنبەر. کاربەدەستە بەریتانیەکان لە حکوومەتی ئۆتۆنۆمیداری باشووری کوریدا پەشۆکاو و نائومێد و تووڕە بوون لە هەڵسوکەوتی شێخ. ئەمانە

هـەرگیز لێـی نـابوورن چـونکە زۆر بـەرەقی هیـواو ئـاوات وچـاورەروانییانی بـەباداو هـەرکاتێ نـاوی بێـنن لێـی پـرن و بەباشـە باسـی ناکـەن و لـە باشـترین حالەتـدا ئەگـەر زمانیـان بـەخێر بگـەرێ لـە ئاسـتیدا دەڵـێن پیـاوێکی شـێت یـان منـداڵ بـوو. سـاڵی ١٩٢٨ و لـە هـەوڵدانێکدا بـۆ دۆزینـەوەی ڕوونکردنـەوەیـەک لـەبارەی ڕەفتـارو هەڵـسوکەوتی شـێخ مـەحموودەوە جـی. ئـێم. ل G. M. leesحوکمێکی سەخت بەسەر کەسایەتیی شێخدا دەدات.

"ئاوبانگی خراپی شێخ مەحموود لەسەر مەسەلەی پارەو فروفێڵ زۆر باش زڕاوە، بەڵام بەرژەوەندییەکانی لەگەڵ هی ئیمەدا هاوکات بوو بۆیە دەرفەتی نەبوو چیتر درۆمان لەگەڵ بکات. بەداخەوە زۆر بەرەهایی متمانەی پێکراو زۆر ڕێگەی پێدرا کۆنترۆڵی پارەو پوولی پارمەتییە قەبەکەی بکات. ئەو هەر زوو قۆرخکردنی دەسەلات و پارە لەخشتەی بردو کەڵکەڵەو خولیای لەو سنوورە تێپەڕی کە بۆی دیاریکرا بوو و لە دواییدا خۆی بەشای کوردستانێکی سەربەخۆ و یەکگرتوو لەقەڵەم دەدا"[٦٣].

ویلسن، لەبارەی شێخ مەحموودەوە دەڵێ: "لەکەمتەرخەمیدا، نەک لە بەرائەتدا، لە منداڵێک دەچوو، بەخولیایەکی گەورە و کارامەییەکی سروشتیی زۆرەوە. ئەو خاوەنی سۆزێکی بەلێشاو و لەهەمان کاتیشدا دڵڕەقییەکی بێپایان بوو و وەک سۆن بۆی دەچێت کەوا فرەجار بەرپرسی نەبووە لە هەڵسووکەوتی"[٦٤].

کاریگەریی ئایدیاو ڕووداوەکان لەسەر شێخ مەحموود:-

نووسەرانی تری بەریتانیی ڕاوبۆچوونی هاوشێوەیان لەبارەی شێخ مەحموودەوە دەربڕیوە. ئەم تۆمەتانە تاچەند ڕاستن یان ئەمەسەلەیەک نین و هەندێ شتی تر دەبێ کاریگرییان بووبێ بەسەر هەڵوێست و کردەوەکانی شێخ مەحموودەوە. بۆ ئەوەی تێگەیشتنێکی شیاو لەسەر بیرکردنەوەی شێخ

[٦٣] ل Less"، دووساڵ لە باشووری کوردستاندا"، ل٢٥٣-٢٥٤.

[٦٤] ئەی.تی. ویلسن: دڵسۆزان، ل١٣٤؛ هەروەها لونگریگ، عێراق١٩٠٠-١٩٥٠، ل١٠٤.

مەحموود دروست بکەین و بگەینە هەڵسەنگاندنێکی ڕەوا بۆ ئاکار و ڕەفتاری، دەبێ هەموو فاکتەرەکان ڕەچاو بکەین.

بیرکردنەوەی شێخ مەحموود ئەو ئایدیایە داگیری کردبوو کەوا کوردەکان بە تایبەتی ئەوانەی باشووری کوردستان –مافی ئەوەیان هەیە دەوڵەتێکی سەربەخۆی خۆیان هەبێت و ئەویش بە هەقی خۆی سەرۆکی دەوڵەتێکی وابێت. ئایدیای دەوڵەتێکی کوردی لە گەڵێ بەیان و جاڕنامەی جۆراوجۆر ی هاوپەیماناندا بانگەشەی بۆ کراوە لە سەردەمی جەنگ و دواتریش کەش و هەوای گشتیی ئەم بیروبۆچوونەو پاشان زاڵبوون و تەشەنەکردنی لەناو سەرکردە کوردەکاندا لە هەموو شوێنێك و ئایدیای سەرۆکایەتی ئەو لە کەسایەتیی خۆی وەدەرکەوتن و دەسەڵاتی بنەماڵەی بەرزنجی لە باشووری کوردستاندا سەری هەڵداوە.

شێخ مەحموود، لەم پلەو پایەیدا بە زۆری قەرزاری شکۆ و ناوبانگی بنەماڵەکەیەتی پیرۆزی و شکۆی سێ کەس لە باوباپیرانی خەرمانەیەکی پیرۆزیی گەورەیان بۆ ئەم بەجێهێشتووە. باپیرەگەورەی کە شێخ مارفی نۆدێیە زانایەکی ئاینیی گەورەبووە لە مشتومڕی موعجیزە ئامێزدا سەرکەوتووە بەسەر مەولانا خالیدی نەقشبەندیدا[٦٥]. حاجی کاك ئەحمەدی باپیری شێخێکی گەورەی تەریقەت بووە لە باشووری کوردستاندا[٦٦]. ئەوجا شێخ سەعیدی باوکی هێزو شکۆیەکی گەورەی بووە و هاوڕێی سولتان عەبدولحەمید بووەو بە شەهیدیی کۆچی دوایی کردووەو لە ئاژاوەگێڕییەکی شاری مووسڵدا کوژراوە و بۆ ماوەیەکی دوورودرێژ بوو بە ڕەمزی ستەم وناپاکی دەرهەق کردن لە بنەماڵەی بەرزنجی و شوێنکەوتووانیدا دژ بە حکوومەتی عوسمانی[٦٧].

---

[٦٥] بۆ ژیاننامەیەکی کورت و کارەکانی شێخ مارف بڕوانە محەمەد ئەمین زەکی، "تاریخ السلیمانیة وانحائها –مێژووی سلێمانیو دەوروبەری"، گوڕینی لە کوردییەوە بۆ عەرەبی: مەلا جەمیل ڕۆژبەیانی–١٩٥١. هەروەها: ئەدمۆندز: کورد، تورك، عەرەب ل٧١.

[٦٦] ئەدمۆندز:هەمان سەرچاوەی پێشوو، ل٧٤ بەوردی زانیاریی لەسەر ئەو موعجیزانە دەدات کەوا کاك ئەحمەد نواندوونی. لە ئەمین زەکی: تاریخ السلیمانیه وانحائها وەرگیراوە، ل٢٢٤.

[٦٧] لە بەشی دوانزەدا بەوردی باسی چالاکی شێخ سەعید کراوە.

ئەم بنەماڵەیە، کە لە شوێنی تری ئەم لێکۆڵینەوەیەدا ناوی هاتووە، بەردەوامترین و بەهێزترین داواکاری دەسەلاَت بووە لەناوچەکەدا لە سەردەمی کەوتنی بابانەکانەوە. شێخ مەحموود، ئەگەرچی بە تەمەنترین کەسی بنەماڵەی دەسەلاَتداری ساداتی بەرزنجە نەبوو، بەلاَم وەك سەرۆکی تەواوی، پێشسپیانی بنەماڵە پیرۆزەکە ناسرا و بەیعەتی پێدرابوو. کەوابوو وەك سەرۆکی بنەماڵەی بەرزنجە وەك سەرکردەیەکی کاریزمی، شێخ هەستی ئەوەی لا دروست بوو بەهێزترین داوای هەبێت بۆ سەرکردەیەتیی کوردستانی باشوور.

لەم سۆنگەیەوە، شێخ مەحموود هەمیشە سوور بوو لەسەر ئەوەی کە لە لایەن کوردی ویلایەتی مووسڵ و تەنانەت بەشی سەرەکیی کوردەکانی ئێرانیش ماندێتی هەیە. ئەگەر ئەو بەراستی قەناعەتی بەم حەقیقەتە هەبێت، کەوا دەردەکەوێ هەشیەتی، دەبێ ڕەچاوی سنووردانان بۆ حوکم کردنی تەنها بەشێکی ئەو خاکەی داوای دەکات و ملکەچی دەسەلاَتەکەی بۆ بەریتانییەکان وەك ستەمێکی ناڕەوا و بێنابڕوو بۆ سەر مافەکانی. بەڵگەی بۆ ئەمە ڕوون و ئاشکرایە و شێخ قەناعەتی تەواوی هەبوو بە ڕەوایی داواکانی و مافی شوێنکەوتنیان. سێر ئەرنۆڵد ویڵسن، کاتێ سەردانی شێخ مەحموودی کرد بە بۆنەی برینداربوونی قورسیەوە لەشەڕی دەربەندی بازیاندا، وێنەیەکی یادەوەریمان بۆ دەگێڕێتەوە لەبارەی ئەم سەرۆکە کوردەوە، ویڵسن، کە نزیکەی دە ساڵ دوای ئەو چاوپێکەوتنەی لەگەڵ شێخ مەحموود بەم شێوەیە دەگێڕیتەوەو دەڵێ:

"من لە ئۆفیسی سلێمانی لە سێ بۆنەدا چاوم پێکەوت، لە نەخۆشخانە بینیم، کاتێ بەشکۆوە ئیشارەتی بۆ کردم و نکوولّی لە توانای هەر دادگایەکی سەربازی کرد بۆ دادگاییکردنی و بەندی دوانزەی سەرۆك ویڵسن و جاڕنامەی ئەنگلۆ-فەرەنسی ٨ی نۆڤەمبەری ١٩١٨ی بۆ دەرهێنام، کە وەرگێردراوێکی کوردی بووو لەسەر پەڕەی قورئان نووسرابوو، وەك بازیبەندکردبوویە قۆڵی"[٦٨].

---

[٦٨] ویڵسن: سەرچاوەی پێشوو. ئەم ڕووداوە وەك کە لە لایەن ویڵسنەوە باسکراوە و نووسەری سۆڤێتی ك. سارێژنین لە بابەتەکەیدا ئیشارەتی پێداوە: "عێراقی ئەمڕۆ: وێنەیەکی جوگرافی" نیوتایمز ژمارە(٦) ١٥ی مارتی ١٩٤٥)، ل٢٢.

لە ڕاستیدا ئەمە وێنەیەکی کارای سەرۆکێکی شۆڕشگێڕی کورد بوو بە ڕوحییەت و میزاجی ئەو دەمەوە لە کوردستاندا. ئەو دۆکیومێنتانەی شێخ بە شەخسی هەڵیگرتبوون و بەوانە داواکاری و داکۆکی خۆی پێشکەش دەکرد، بێگومان هەڵبژارەیەکی باش بوو، بە هەرحاڵ ئەمە دوان لەو فاکتەرە زۆرانە دەنوێنێ کە نەك هەر کاریگەرییان لەسەر شێخ هەبوو بەڵکو لەسەر ژمارەیەکی بێپایانی نەوەی ئەو هەبوو. ئێمە دەبێ بۆ ئەم هێزانە بگەڕێینەوە ئەگەر بمانەوێ لە پیاوێك تێبگەین کەوا بەم تۆنە دۆغری و ڕاستەقینەیە دەدوا لەگەڵ یەکێك لە نوێنەرە سەرەکییەکانی ئیمپراتۆریەتێك کەوا بەگژیدا چووەوەو بەرەنگاری بووە یا سەرکەوتنیشی بەدەست نەهێنابێت.

هەڵسوکەوتی شێخ مەحموود بوو بەجێی باس و لێکدانەوە تەنها لەو کاتەدا کە دژ بە کاروباری شێواوی حکوومەت دەخرایە ڕوو لە میزۆپۆتامیای داگیرکراودا لەلایەن بەریتانیاوە. تێکەڵوپێکەڵی ئایدیای نوێ و نامۆ. داواکاریی دژ بەیەکی گرووپە ناحەزەکان و کێبەرکێی ئایدیۆلۆجییەکان، فرۆفێڵ و ناپاکیی تەوژمە سیاسییەکان، واتەوات و دوو دڵی و گومان مێشك و دڵی زۆرێك لە پیاوان. بەیان و جاڕنامەی جۆراوجۆر ی هاوپەیمانان و جەنگ، چەشنی بەیاننامەی ئەنگلۆ-فەرەنسی ۸ی نۆڤەمبەری ۱۹۱۸ و چواردە بەندەکەی سەرۆك ویلسن، بەتایبەتی بەندی دوانزە لەمەڕ چارەی خۆنووسینی گەلانی غەیرە تورکی ژێر دەسەلاتی ئیمپراتۆرێتی عوسمانی[٦٩].ئاژاوەگێڕیی تورك بە تۆنی پان ئیسلامی مەیلدار بەلای کورددا[٧٠]، پرۆپاگەندەی شەریفی مەککە، بە شێوەیەکی سەرەکی پان عەرەبی

---

[٦٩] کاریگەری جاڕنامەی ئەنگلۆ- فەرەنسی و ١٤ بەندەکەی سەرۆك ویلسن، لەسەر میللەتانی میزۆپۆتامیایی داگیرکراوی بەریتانیا بە گشتی، بڕوانە: ئەی.تی. ویلسن: دڵسۆزان Loyalties، ل١٠٢؛ هەروەها بێل: هەمان سەرچاوەی پێشوو، ل١٢٦-١٢٧.

[٧٠] "هەروەها بەکرێگیراوانی شەریفیش لە کوردستانی باکووردا کاریان دەکرد بە ختووکەدانی هەستی موسڵمانان بە مەبەستی وروژاندنیان"E.J.R ل١٧.هەروەها بڕوانە: درایڤەر، کوردستان و کورد، ل٩٨. بێل: هەمان سەرچاوەی پێشوو ل٥٩. لە بارەی بانگەشەی شەریفەوە بۆ کوردەکان لە

و ناوچە عەرەبی زمانەکان، چالاکییەکانی نەتەوەپەروەرانی کورد لە سەرچاوەی جیاوازو بە بەرگی جۆراوجۆرەوە[٧١]. هەڵچوونی شۆڕشی کۆمۆنیستی و تەشەنەکردنی لە ناوچەکەدا لەپاش شۆڕشی ڕووسیا. هەموو ئەمانە تەنها جەختکردن بوو لەسەر هیواو ئاوات و مەترسیی ئەو ساتەوەختەو زیادبوونی پەشۆکاوی و شپرزەیی نیاز و مەبەستی نەزانراویان گومانی لێئالاّ بوو[٧٢].

پاشان واتەوات و ڕاپۆرتی دژ بە یەك دەهاتن و دەچوون. لە هەموو لا قسەو باسی دەستبالاّیی ئەرمەن[٧٣]، زاڵبوونی عەرەب[٧٤]، بووژاندنەوەی هێزی سەربازیی تورك[٧٥]، فەرەنسا ویلایەتی موسڵ بۆ خۆی دەبات[٧٦]،بەریتانیا لەوەدایە میزۆپۆتامیا چۆڵ بکات و هەر هەموو ئەمانەش بنەمایەکی خۆی هەبوو.

لە باکووردا، پاشەڕۆژی ویلایەتی مووسڵ هێشتا هەر لە گوماندا بوو، تورك کردبووی بە هەراوهوریاو هەڕەشەکردنی گێڕانەوەی بۆ خۆیان. زۆر

کاتی پەلاماردانی تەلەعفەردا بڕوانە: عێراق "ئیدارەی بەریتانی" ئۆفیسیی کۆمیسیۆنی مەدەنی، ڕاپۆرتی ئیداری مووسڵ بۆ ساڵی ١٩٢٠، ل٢-٣.

[٧١] چالاکیی بزووتنەوەی نەتەوایەتیی کورد لەپاش جەنگی جیهانی یەکەم لە ئەستەموڵ، قاهیرە، پاریس، دیمەشق و گەلێ شوێنی تر لە کوردستانی تورکیا و عێراق و ئێران سەری هەڵدا.

[٧٢] بە پێی ڕاپۆرتێکی بەریتانی "شۆڕشی ڕووسیا لە پشتی تورکەکانەو بەلشەڤیزم ئامادەیە بۆ یارمەتیدانی هەموو ئەوانەی سکالاّیان لە دژی ئیزامی جیهانیی ئێستا هەیە و جاڕی ئەوە دەدەن کە سیستەمی جیهانی ئەمڕۆ نەگونجاوە بۆ ڕێکخستنی کاروباری مرۆڤ"، بێل: هەمان سەرچاوەی پێشوو ل٥٩. ڕاپۆرتێکی تری ڕەسمیی دەڵێ:"تێبینی ئەوە دەکرێت کە باسکردنی بەلشەفیکەکان لە مووسڵدا لەمساڵدا ڕوو لە زیادبوونە. هاوپەیمانیی مستەفا کەمال لەگەڵیان پارەی باشی پێوەردەگیرێت و خەڵك وای باسدەکەن کە بڕێکی باش ئاڵتوونی لێوەرگرتوون". عێراق (ئیدارەی بەریتانیا) ئۆفیسی کۆمیسیۆنیمەدەنی، ڕاپۆرتی کەرتی مووسڵ بۆ ساڵی ١٩٢٠ ل٥.

[٧٣] E.J.R. ل١١. درایڤەر: کوردستان و کورد ل٨٠، بێل: هەمان سەرچاوەی پێشووڵ٥٨-٥٩.

[٧٤] درایڤەر، هەمان سەرچاوەی پێشوو ل٨١، ویلسن: هەمان سەرچاوەی پێشوو ل٥٨-٥٩.

[٧٥] ویلسن، هەمان سەرچاوەی پێشوو، ل١٥٢-١٥٣.

[٧٦] لە بارەی پڕوپاگەندەی فەرەنسییەوە بڕوانە: درایڤەر، "کوردستان و کورد"، ل٨٠-٨١؛ E.J.R، ل١١؛ ویلسن: هەمان سەرچاوەی پێشوو، ل١٣٢.

لە ناوچە شاخاوی و دوورەدەستەکانی ویلایەتەکە یان دەسەڵاتێکی کزی بەریتانیەکانی بەسەرەوەبوو یان کەس دەستی پێنەدەگەیشت و تورك بۆی دەچوو. لە ناوچە عەرەبنشینەکان لە باشوور دۆخەکە تاڕادەیەك هەر گرژ بوو[٧٧]. سیاسەتی بەریتانیا ئەزموونگەری و کاتی بوو[٧٨].

بۆ کەسانی وەك شێخ مەحموود کە زۆری لەپێشەوە مابوو، ئەوەی کە سکاڵاو گومان بوو ئێستا وەك ئەگەرێکی جیاکار دەرکەوتووە. ئا لەم کاتەدا بوو کەوا شێخ بڕیاریدا پەیوەندی لەگەڵ تورك دامەزرێنێ و هەر زوو نووسراوی نارد بۆ پەیوەندیکردن لەگەڵ سەنتەری هەراو ئاژاوەی تورك لە شرناخ و ناو هۆزی گۆیانی یاخی[٧٩]. لێرەدا پێویستە ئیشارەت بەوە بکرێ کەوا کەسێك لە پێگەی شێخ مەحموودا بێت پێویستە دوورتر بڕوانێت لە هاوکارە بەریتانیەکان.

لە بەرەی شێخدا هەندێ شتی جیدی حیسابی بۆ نەکرابوو و شیرازەی تێکچوو بەهۆی خولیاو پەلکوتانی لە سنوور بەدەری و گەوجیی ڕاوێژکارانیەوە. ئەو ئامۆژگاریی ڕاوێژکارە بەریتانییەکانی پشتگوێ خست و گاڵتەی بە خواست و ئیرادەیان دەکرد و بەگشتی هەڵوێستێکی ڕەقی وەرگرت. پیاوێکی سەرچلی توندڕەوی لەرووی سیاسییەوە وشك و بەئاشکرا حیسابی بۆ دەرەنجامی ململانێ و پێکدادان نەدەکرد لەگەڵ هێزێکی گەورەدا. هەڵچوون

---

[٧٧] ویلسن، هەمان سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٨٥-٢٨٦، ٢١٢،٩٢؛ لۆنگریگ، عێراق ١٩٠٠-١٩٥٠، ل٨١-٨٢، لیLess، "دووساڵ لە کوردستاندا"، ل ٢٥٥.

[٧٨] بەپێی ویلسن، "هەموو مانگێك هێزەکان بە ژمارەی قەبەوە لە وڵاتەکە دەڕۆن، بەڵام باس لە کەمبوونەوەی ئەرکی سەربازی نیە... بازرگانان و خەڵکی تر کە لە بەسرەو بەغداوە دەگەڕێنەوە بۆ سلێمانی باس لەوە دەکەن کە ڕۆژانە سەرباز بە کەشتی و شەمەندەفەر دەڕۆن و تەنانەت زۆر کەس پێیان وایە کەوا ئێمە جارێکی تر کوردستان چۆڵ دەکەین و خەڵکەکەی بە دەردی خۆیانەوە بەجێدێڵین بۆ ئەوەی گرفتاری دەستی ململانێی پیلانگێڕیی هێزە ناکۆکەکان بن". بڕوانە ویلسن: سەرچاوەی پێشوو، ل٢٨٢،١٢٨،١٢٥؛ لی "دووساڵ لە باشووری کوردستاندا، ل٢٦٠-٢٦١؛ لۆنگریگ: سەرچاوەی پێشوو، ل١١٨-١٢١.

[٧٩] E.J.R، ل١٥؛ بێل: هەمان سەرچاوەی پێشوو، ل٦٤.

و تووڕەیی خاوبکەنەوە، تەنها هانیان دەدا بۆ پەرگری لە بەدیهێنانی ئامانجەکانیدا. کارێکی مەحاڵ نەبوو کەوا شێخ دەیتوانی سەرکەوتن بەدەستبێنێ لە ئەنجامدانی زۆرێك لە نیازو مەبەستەکانی ئەگەر نەرمی و زمان خۆشی بەکاریهێنایە. بەریتانیەکان زۆر بێزار و خەمناك بوون لەسەر کێشەو سەرئێشانەو زۆر لەوە زێرتر بوون کە دۆستێکی بەنرخیان لەدەست بچێت. ئەوان تووشی کێشەو گرفتی زۆر بوون لە میزۆپۆتامیادا و لە سەرانسەری جیهاندا کەوا هەرگیز ئارەزووی ئەوەیان نەبووە بە دوای هیچ شتێکدا بگەڕێن لە چارەسەری ئاشتیانە بەولاوە هەر کاتێ گونجابێت.

کەمکردنەوەی دەسەلاتی شێخ لەلایەن بەریتانیاوە:

ئێستا بەریتانیەکان قەناعەتیان هێناوە کەوا چیتر ناتوانن بڕوا بە شێخ مەحموود بکەن و تا ئیجرائاتی توند نەکەن بۆ تەگەرە خستنە ڕێی دەسەلاتەکەی ئەوە تەواوی پێگە و شوێنیان لە کوردستاندا بەردەوام هەرەشەی سەختی لەسەرە. ویلسن، ئەوە ڕووندەکاتەوەو دەڵێ: "ئێستا وا ڕوون بووەتەوە کە ناتوانین بە ئاقڵانە و بە ڕێکی و چالاکانە پشتی شێخ مەحموود بگرین بۆ ئەوەی دەسەلاتی بشکێ بەسەرخێڵەکاندا، چونکە بەشێوەیەکی گشتی لەسەر ئەوە ڕێککەوتووین کەوا پێویستە بەجۆرێك سیاسەتمان لە باشووری کوردستاندا بگونجێنین کە شێوازێکی بەڕێوەبردنی وا بخەملێنین هاوشێوە بێت لەگەڵ شوێنەکانی تری عێراقدا"[80].

لە سەرەتای مارتی ١٩١٩دا ویلسنی جێگری کۆمیسیۆنی مەدەنی کۆنفرانسێکی لە بەغدا بەست بە مەبەستی گفتوگۆکردن لەسەر دوا پەرەسەندن و پێشهاتەکانی کوردستانی باشوور. ژمارەیەك خەڵکی شارەزا چوونە کۆنفرانسەکە، لەوانە سۆن، نۆئێل، لیچمان و ئەی.ئێل. گۆردن وۆکەر. لەپاش مشتومڕێکی زۆر لەسەر شێخ مەحموود و تەواوی دۆخەکە لە

---

[80] ویلسن، هەمان سەرچاوە، ل١٣٤.

کوردستانی باشووردا هەموو کۆك بوون لەسەر ئەوەی کەوا "دەبێ دەسەڵاتی شێخ مەحموود وردە وردە کەم بکرێتەوە، بەڵام ئەگەر بکرێ بەشێوەیەك بێت کە خۆبپارێزین لە بەرپابوونی ناکۆکیی گەورە"[٨١]. لێرەدا گەیشتنە دوو بڕیاری بایەخدار: یەکەم، دەبێ سۆن جێگەی نوئێل بگرێتەوە وەك ئەفسەری سیاسیی لە سلێمانی و دووەم ژمارەیەك لەو خێڵ و ناوچانەی تا ئێستا لەژێر ڕکێفی شێخدان دەبێ ڕێگەیان بدرێ جیابنەوەو لێی بکشێنەوە[٨٢]. دامەزراندنی سۆن بەڵگەیەکی ڕوون بوو کەوا بەریتانیەکان نیازیانە بە توندی مامەڵە لەگەڵ شێخدا بکەن و بەش بەحاڵی سۆن ناسرابوو بەوەی کە توندو ناحەزە لەگەڵ بنەماڵەی بەرزنجەدا بەگشتی و شێخ مەحمووديش بەتایبەتی. ئەمەش ئەو هەستە دەگەیەنێت کەوا هەرگیز ناتوانێ ئەم کارە بشارێتەوە، وەك پێشتر باسی لێوەکرا[٨٣].

هەنگاوی بە پەلە نرا بۆ جێبەجێکردنی ئەو بڕیارانەی لە کۆنفراسەکەدا وەرگیرابوون. سۆن سەفەری کرد بۆ سلێمانی و لە ڕێگەیدا بەرەو ئەو شارە لە کفری و کەرکووك لایدا، بەنیازی کارکردن لەو پرۆسەیەدا کەوا بە زووترین کات جێبەجێی دەکات و ئەویش داماڵینی ناوچەو هۆزی جۆراوجۆرە لەژێر دەسەڵاتی شێخ[٨٤].

هۆزی جاف، کە هەواری زستانەیان لە ناوچەی کفری بوو، وا باسبوو کۆکن لەسەر ئەوەی لە شێخ مەحموود جیاببنەوەو ڕاستەوخۆ بخرێنە ژێر

---

[٨١] ل، ویڵسن، هەمان سەرچاوە.

[٨٢] ویڵسن، ل، لۆنگریگ: هەمان سەرچاوە.

[٨٣] ڕق هەڵسانی سۆن لە شێخەکانی بەرزنجە دەگەڕێتەوە بۆ دوانزە ساڵی لەمەوپێش کاتێ بە نەناسراوی نیشتەجێی کوردستانی باشوور بووە. بێگومان لەمەیاندا کاریگەریی بەگزادەکانی هەڵەبجەی لەسەربووە، بە تایبەتی عادیلە خانم، کە زۆر دۆستی بووە. سۆن زۆر بەتوندی ڕەخنە لە شێخ مەحموودو بنەماڵەکەی دەگرێت لە کتێبەکەیدا "بە نهێنی لە میزۆپۆتامیاو کوردستاندا" و ژمارەیەك ڕاپۆرتی ڕەسمیش، وەك ڕاپۆرتەکەی لەسەر ناوچەی سلێمانیی لە کوردستان"ساڵی ١٩١٨".

[٨٤] بێل: هەمان سەرچاوە، ل٦٤.

دەسەڵاتی بەریتانیاوە[٨٥]. کاپتن جی.ئێم.ڵی کەوا کرابوو بە یاریدەدەری ئەفسەری سیاسیی بەرپرس لە کاروباری جاف لە هەڵەبجەدا، لە ناوەڕاستی مارتدا گەیشتە ناوچەی کفری و بۆ ماوەی چەند ڕۆژێك خۆی خەریك کرد. لەو ماوەیەدا یارمەتیی مانگانەی بەسەرۆك تیرەکانی جاف، لەوانەی کە نەیانویستبوو لە شێخ مەحموودی وەربگرن و ئەم بڕە پارەیەشی لە سەرجەمی کۆی یارمەتییەکەی شێخ مەحموود بڕی. بێگومان ئەم کارە لای جافەکان ئەوەی بەجێهێشت کەوا بەریتانیا هەڵوێستی گۆڕیوە لە بەرانبەر سەرۆکی کورددا و ئێستا سیاسەتێکی نوێ جێی گرتووەتەوە[٨٦]. لە مارتی ١٩١٩دا ناوچەکانی کەرکووك و کفری لە کۆنفیدراڵیەتی باشووری کورستانی شێخ مەحموود دابڕاو بەشێکی نوێیان پێکهێنا[٨٧]. قەزای هەڵەبجەش کە لەسەر سلێمانی بوو ئێستا خرایە ژێر ڕکێفی ڕاستەوخۆی بەریتانیا.

ئێستا ڕوون بووەوە کەوا شێخ بڕواو متمانەی بەریتانیای لەدەست داوەو بەو پێیە ئەو یارمەتیو پاڵپشتە ماددیو مەعنەوییەشی لەدەستدەدات کە بۆیان دابینکردبوو. ئەم پیاوەی کە ماوەیەك لەمەوپێش جاڕی سەرۆکی کوردستانی باشووری بۆ دراو هەموو کوردی دڵسۆز دایانە پاڵی، وا ئێستا بە ساختەچییەکی فێڵباز لە قەڵەم دەدرێت و دەبێ هەموو کەسی لێ بتەکێتەوە. ئەم پەرەسەندن و پێشهاتە بە قووڵی کاری کردە سەر کوردەکانی باشوور. ڕکابەرو ناحەزەکانی گومان و دوودڵییەکی زۆریان لە ڕۆڵی شێخ دەربڕی وەك سەرۆك و دەمڕاستی باشووری کوردستان و قۆرخکردنی دەسەڵاتی ئەویان بەناچاری قبووڵ کرد. ئەم کەسانە ئێستا خۆشحاڵن بەوەی کەوا گلۆڵەی شێخ کەوتووەتە لێژی وەك پاکانەیەك بۆ هەڵوێستی ناچاریی پێشوویان لە ئاستیدا. بە هەرحاڵ، لە چاوی موریدو شوێنکەوتووانییەوە و ئەو ژمارە زۆرەی

---

[٨٥] عێراق، "ئیدارەی بەریتانی" ئۆفیسی کۆمیسیۆنی مەدەنی، ڕاپۆرتی ئیداریی لەسەر کەرتی سلێمانی ١٩١٩.

[٨٦] ڵی، "دووساڵ لە کوردستانی باشووردا"، ١٩١٩، ل١٠٢،٤.

[٨٧] عێراق، (هەمان سەرچاوەی پێشوو).

خزمەکانیەوە کەوا شێخ پیاوێکی زوڵم لێکراوەو ئێستا لە هەموو کات زیاتر شیاوی بەزەیی‌و دڵسۆزییە.

قرتاندنی دەسەڵاتی شێخ بە ئاشکرا جێبەجێ کرابێ هیچ ڕووداوێکی بەرهەڵستکاری. ئەو واقیعەی کەوا دوژمنانی بەخۆشییەوە لێیان دەڕوانی‌و شێخ و دەستەو تاقمیشی لێی بێدەنگ بوون بەرهەڵستییان نەکرد، وای لە سۆن کرد کە ڕاپۆرتێکی پێشوەخت بدات لەسەر کاریگەریی ئەم حاڵەتە لە سلێمانی‌و دێهاتی دەوروبەری. بەپێی قسەی ئەو کاریگەریی شێخ مەحموود بە خێرایی وادابەزیوەو لە بەرقەراربوونی یاساو نیزامدا خەڵکی شارو عەشایرەکان بارودۆخی نوێیان پێ باشەو پێشوازی لێدەکەن[88].

بۆ بەدبەختی، ئارامی بارودۆخەکە ساختە بوو وە گەشبینیەکە لەجێی خۆیدا نەبوو. شێخ چەند بە تاڵی کەمکردنەوەی دەسەڵاتەکەی وەرگرت و چەند بە توندی لێیان دێتە دەست هەر زوو دەرکەوت. لە ڕاستیدا نەدەکراو ڕێی تێنەدەچوو کە چاوڕێی پیاوێك بکەیت لە سروشت و کەسایەتی شێخ مەحموودا بێت هەروا بە ئاسانی لێگەڕێ دەسەڵاتی لە دەست بدات و بێدەنگی لێ بکات و ئابڕووی بچێت بێ ئەوەی خەبات و ململانێ بکات. لە ڕاپۆرتێکی ڕەسمیدا کە ساڵێك پاش ئەو ڕووداوانە نووسرابوو. سۆن بە توندی کارو ڕەفتاری شێخ تۆمەتبار دەکات لەو کاتەدا. بەگوێرەی قسەکانی ئەم شێخ کۆسپی بۆ بەڕێوەبردنی ڕێکوڕاست دروست دەکردو بە هەموو شێوەیەکی خراپ هەوڵی سووککردنی حکومەتی بەریتانیاو کاربەدەستانی دەداو تاقمێك شەڕخوازو داخ لە دڵی لەدەوری خۆی کۆکردبۆوەو کەوتە پلاندانان بۆ ئەوەی تۆڵەی خۆی لە حکوومەتی بەریتانیا بکاتەوە[89]. ئا بەم ڕق و تووڕەییەوە بوو کە بەریتانیا بەرەنگاری دەسەڵاتی بووەوە.

---

[88] بێل: هەمان سەرچاوەی پێشوو، ل٦٤؛ ویلسن: هەمان سەرچاوە، ل١٣٤-١٣٥.

[89] هەمان سەرچاوەی ڕاپۆرتی کۆمیسیۆنی مەدەنی لەسەر سلێمانی.

یاخیبوون و بەزینی شێخ مەحموود:

گرتنی سلێمانی لەلایەن هێزەکانی شێخەوە:

لـە کاتێکـدا کـە بەریتانیـەکان بـە جیـددی بیریـان لـەوە دەکـردەوە بگەنـە رێککـەوتنێك لەگـەڵ شـێخ مـەحمووددا[90]، کەچـی ئـەو کوتـوپڕ کەوتـە هێـرش و پـەلاماردانێکی نائومێدانـە بـۆ گێڕانـەوەی شـکۆ و دەسـەڵاتەکەی[91]. هێزێکـی خێڵەکی کە بەزۆری لە هۆزەکانی هەورامیو مەریوانی لەو دیوی سنوورەوە لـە ئێران پێکهاتبوو بەسەرکردایەتی مەحموود خانی دزڵی[92]، بەڵام لەژێر فەرمانی شـێخ مـەحموودا، لەبـەیانی زووی ٢٣ مایـسی ١٩١٩ هاتـە قـەراخ سـلێمانیو بێگرفتێکـــی ئـــەوتۆ تـــوانی ئـــەو هێـــزەی لێڤـــی بـــشکێنێت کـــە بـــۆ بەرەنگاربوونـــەوەیان نێردرابـوو. شـوێنکەوتووانی تـری شـێخ مـەحموود لـە سـلێمانیو ناوچـەکانی دەوروبـەری دایانـە پـاڵ ئـەم هێـزەو شـاریان گـرت. مێجـەرگرینهاوس F.S.Greenhouse، کـە لـەجێی مێجەرسـۆن بـەرپرس بـوو، لەگەڵ ژمارەیەك ئەفسەری تری بەریتانیدا بەدیل گیران[93].

---

[90] به پێی ویلسن، ئەو ئاگاداریی داوە له بارەی بارودۆخی ناسکەوە له سلێمانی و وای نیاز بووە بچێتە ئەوێ بە مەبەستی ڕاوێژکردن لەگەڵ شێخ مەحموودا بەڵام شۆڕش و یاخیبوونەکە ڕێگەی ئەو کارەیان نەدا. ویلسن دەنووسێت "من کاری ئەوەم ڕێکخست بە فڕۆکە بچمە ئەوێ، لە دەوروبەری ئاخرئۆخری مایسدا بە مەبەستی کۆبوونەوە لەگەڵ شێخ مەحموودا بە شەخسی وەك هەوڵدانێك بۆ ئەوەی بگەینە چارەسەرێك بە مەبەستی گەڵاڵەکردنی چوارچێوەی ئۆتۆنۆمیی کورد.

[91] شتێکی سەیرە کەوا ژمارەیەك سەرچاوەی بەریتانی(بە تایبەتی E.J.R ، ل١٦؛ درایڤەر "کوردستان و کورد ل٩٠"؛ بێل: پێداچوونەوەی ئیدارەی مەدەنی، ل٦٦) لە بارەی شۆڕش یان یاخیبوونەکەوە بەم جۆرە دەست پێدەکەن "بەرپابوونی کوتوپڕ و چاوەڕوان نەکراو بوو". لیLess بە وردییەکی زیاترەوە دەڵێ: "بارودۆخی سیاسـی ئەگـەری زۆری لـەخۆگرتبوو، ئایـا لـەم هـەوڵ و تەقەلایەمانـدا دەتـوانین وردە وردە بـاڵی کەسـی دەستنیشان کراو ببڕین یان ئەو هەوڵی خۆی سەرپەخات بۆ باڵەفڕەیەکی سەربەخۆ پێش ئەوەی تەگبیر و پیلان ئێمە جێبەجێ بکرێت؟" لیLess: "دووساڵ لە باشووری کوردستاندا" ل٢٥٩.

[92] لە بارەی چالاکییەکانی مەحموود خانی دزڵی لەپێش پەلاماردانی سلێمانیدا بڕوانە: سەرچاوەی پێـشوو، ل٢٨٥-٢٨٩ کـە لـە درایڤـەر، "کوردسـتان و کـورد"، ل٩٠، E.J.R، ل١٦؛ بـێڵ: پێداچوونەوە...ل٦٤، ئیدمۆندز: کورد و تورك و عەرەب، ل٣٠ وەرگیراوە.

[93] E.J.R، ل١٦، درایڤـەر، "کوردسـتان و کـورد"، ل٩٠؛ بـێڵ، "پێداچـوونەوە..."ل٦٤؛ ئەی.تی.ویلسن: "دڵسۆزان"، ل١٣٦؛ ئیدمۆندز: "کورد و تورك و عەرەب"، ل٣٠.

شێخ مەحموود، وەك فەرمانڕەوای هەموو كوردستان جاڕی لەخۆیداو خەزێنەی گرت[٩٤] و ئالای خۆی هەڵكرد[٩٥] و كاربەدەستانی تایبەتی خۆی دامەزراند[٩٦]. خەتی تەلگراف بۆ كەركوك پچڕاو ڕێگەیان لە پەیامنێرانی گرینهاوس بڕیو پۆستەكانیان پێگرتن[٩٧]. یەكەم هەواڵی ئەم ڕووداوانەی سلێمانی لە ڕێگەی ل‌ییەوە Less كە یاریدەدری ئەفسەری سیاسی بوو لە هەڵەبجە گەیشتە جیهانی دەرەوە[٩٨]. ل Less لە هەڵەبجە هەڵاتبوو و لە خانەقین خۆی حەشاردابوو پاش ئەوەی هەوڵی گرتنی درابوو[٩٩]. هەر دوا بەدوای هەراو ڕاپەڕینەكەی پیاوەكانی شێخ كاروانێكی حكوومەتیان ڕووتكردەوە كە لە كفرییەوە بەرەو سلێمانی دەهات. دەسكەوتەكان، كە پارەو تفەنگ و ئەسپ بوون سامانێكی گرنگ بوو بۆ ئەو سەرچاوە كەمەی شێخ[١٠٠]. ڕاستێكەی ئەمە سەرەتایەكی مژدەبەخش بوو، بەڵام شێخ هەر زوو چەندین سەركەوتنی بەرچاوی بەدەستهێنا.

---

[٩٤] بە پێی سەرچاوەیەك ئەو پارەیەی دەستی بەسەردا گیرابووە بڕەكەی دەگەیشتە دووسەد هەزار ڕۆپیی، كە ئەمە لەو دەمەی كوردستانی باشووردا پارەیەكی هێجگار زۆربوو. درایڤەر، "كوردستان و كورد"، ل٩٠.

[٩٥] بەپێی ئیدمۆندز، ئالاكەی بریتیبوو لە نیوە مانگێكی سوور "كەوانەی‌مانگ" لەسەر باكگراوندێكی سەوز. ئیدمۆندز: "كورد و تورك و عەرەب"، ل٣٠.

[٩٦] ویلسن باس لەوە دەكات كەوا شێخ "مودیر و خەڵكی شوێنكەوتووی خۆی دادەمەزراند بۆ ئەوەی كۆنترۆڵی هەموو ناوچەیەك بكەن"، ویلسن: دڵسۆزان، ل١٣٦. سەرچاوەی هاوچەرخی تر باس لە دانانی "قایمقامی سەربەخۆی" دەكەن، درایڤەر، "كوردستان و كورد" ل٩٠؛ E.J.R، ل١٦؛ بێل: پێداچوونەوە...،ل٦٤. بەپێی ئیدمۆندز لێرەدا مەبەست لە قائیمقام شێخ محەممەد غەریب بووە، كە هەم زاوای و هەم پیاوی دەستە ڕاستی بووە لە شۆڕشەكەدا و پاشتر لە دەربەندی بازیان گیراوەو لە دادگایەكی سەربازیدا لەگەڵ شێخدا حوكمدراوە. ئیدمۆندز: كورد و تورك و عەرەب ل١٠٢.

[٩٧] لLees، "دووساڵ لە كوردستاندا"، ل٢٥٩-٢٦٠، ئەی.تی. ویلسن: دڵسۆزان، ل١٣٦ لە درایڤەر "كوردستان و كورد"، ل٩٠ وەرگیراوە، E.J.R، ل١٦؛ بێل: پێداچوونەوە، ل٦٤؛ ئیدمۆندز: كورد و تورك و عەرەب، ل٣٠.

[٩٨] بۆ وردەكاریی زیاتر بڕوانە ل Lees، "دووساڵ لە كوردستاندا"، ل٢٦٠.

[٩٩] ل ئەو هەوڵانەی ئەوی لەو كاتەدا بە ئەزموونی گاڵتەجاڕ داناوە. هەمان سەرچاوەی پێشوو ل٢٦٠-٢٦٤.

[١٠٠] E.J.R ل١٦؛ بێل: پێداچوونەوە، ل٦٥.

بەزینی بەریتانیا لە ملەی تاسلووجە:

بەریتانیەکان، پاش ئەوەی بە پێشهات و بارودۆخەکەیان زانی، بڕیاری ئیجرائاتی پێچەوانەیان وەرگرت و وەك هەنگاوێکی ڕێخۆشکەر ئەو ئەفسەرەی فەرماندەیی سەربازخانەی کەرکووکی دەکرد ڕاسپێردرا هێزێك بنێرێتە چەمچەماڵ لەسەر ڕێگای سەرەکیی کەرکووك –سلێمانی. هەر چەندە فەرمان و ڕاسپاردەکان ڕوون بوون کە نابێ لەو شوێنە بەولاوە بڕۆن. بەلام ئەفسەرە فەرماندەکە بایەخێکی بۆ کارامەیی شەرکردنی کوردەکان هەڵەت و سەختیی ناوچەکە دا نەنا و حیسابی بۆ فەرمانی سەرووی خۆی نەکردبوو. لەبەرئەوەی فەرمانی دەرکرد بۆ هێزێکی بچووك کە لە هێزی سوارەو لیڤیەو چەند ئۆتۆمبێلێکی زرێپۆش و ڕەشاشی لویسی سەر ئۆتۆمبێلی فۆرد پێکهاتبوو، تا دەربەندی تاسلووجە پێشڕەوی بکات کە دوانزە میل لە سلێمانییەوە دووربوو. هێزەکە دووچاری تێکشکان و پاشەکشە بووەوە و کورد تا دووریی بیست و پێنج میل ڕاویان ناو بە جاریێ شپرزەیان کرد. هێزەکە زیانێکی قورسی لێکەوت و چوار ئۆتۆمبێلی زرێپۆش و نۆزدە ئۆتۆمبێلی بارهەڵگری فۆردی لەدەستدا[١٠١].

سەرکەوتنی شێخ کاریگەرییەکی خێراو کارەبا ئاسای دروست کرد لە سەرتاپای کوردستانی باشووردا. ویلسن، لەم بارەیەوە دەڵێ: "ئەم ڕووداوە دڵتەزێنە، ئەو بڕوایەی لای دانیشتووانی کوردستانی باشوور چەسپاند کەوا جارێکیتر ئێمە توانای کۆنترۆڵکردنی بارودۆخەکەمان نابێت. شۆڕش و یاخیبوون لە هەرێمەکانی ئێراندا بەرپابووەو گەلێ لە تیرەو هۆزەکان دژ بە حکوومەتی ئێران هەڵساون و بانگەشەی ئەوە دەکەن جەنگاوەر و پارتیزانی شێخ مەحموودن لە پێناوی کوردستانێکی سەرفراز و یەکگرتوودا"[١٠٢].

---

[١٠١] ویلسن: دڵسۆزان، ل١٣٦–١٣٧؛ ئیدمۆندز: کورد و تورك و عەرەب، ل٣١.

[١٠٢] ویلسن: دڵسۆزان، ل١٣٧.

بەزینی شێخ مەحموود لە دەربەندی بازیان؛

بەریتانیەکان تەواو دەرکیان بەمەترسیی دۆخەکە کردبوو. وا ئێستا هەموو باشووری کوردستان زانیویێتی کەوا شێخ بەریتانیەکانی لەسلێمانیدا بەزاندووەو لە دەربەندی تاسلووجەشدا بەسەریاندا زاڵ بووەو ڕاوی ناون. ئەوان لەوە تێگەیشتن کەوا مانەوەیان لەبەشێکی بایەخداری ناوچە داگیرکراوەکاندا بە جیددیی هەڕەشەی لەسەرەو هەستیان کرد کەوا ئەگەر ئیجرائاتی کاریگەرو بەپەلە نەکەن بۆ لە کۆڵکردنەوەی شێخ ڕەنگە سەرکەوتن بەدەست بێنێ لە ڕاپەڕینی تەواوی وڵاتەکە لە دژیان. ویڵسن لێرەدا درێژە بە قسەکانی پێشووی دەدا و دەڵێ " فەرماندەی گشتی لەوە گەیشتووە کە دەبێ بەخێرایی ئەم هەستە لای بەریتانیەکان بڕەوێتەوە"[102]. ئەرکی پێکهێنان و فەرماندەیی هێزێکی لووتشکێن دژ بە شێخ مەحموود بە مێجەر جەنەراڵ سێر تیۆدۆر فەرەیزەر سپێردرا، کە فەرماندەی تیپی هەژدە لە مووسڵ. ئەو هێزە لە کەرکووك کەوتە خۆئامادەکردن و بریتی بوو لە دوو لیوای پیادە بە پاڵپشتی هێزی سوارەو زرێپۆش و یەکەی هێزی ئاسمانی. ڕەتلێکی تریش دەبوو لە خانەقینەوە پێشڕەوی بکات بۆ سلێمانی[104].

هێزەکەی جەنەراڵ فرەیزەر لە ١٥ی حوزەیرانی ١٩١٩دا گەیشتە چەمچەماڵ و لە ١٧ی ئەو مانگەدا تەواوی هێزەکە پێشڕەوی کرد بۆ گوندی تەکیەی کاك ئەحمەد، کە نزیکەی سێ میلێك لە دەربەندی بازیانەوە دووربوو[105]. لە بەرەبەیانی ١٨ی حوزەیراندا هێزەکانی پیادە بە بەرزاییە

---

[102] هەمان سەرچاوە: وا دیارە بەریتانیەکان گەیشتوونەتەئەو قەناعەتەی کە تاقە ڕێگا بۆ ئەنجامدانی ئەم کۆتاییە تێکشاندنی تەواوی هێز و توانای شێخ مەحموودە. سەرچاوەیەکی بڕواپێکراوی بەریتانی ڕاستیەکی سەرنجڕاکێش دەردەخات کەوا ئینگلیزەکان خوازیاری دانووستان نەبوون لەگەڵ شێخدا هەرچەندە ئەو دەیویست ئەو کارەیان لەگەڵ بکات. بە پێی بێڵ "لە ١١ی حوزێراندا و سەریاری ئەوەی سەرکەوتنی بەدەستهێنا لە بەرەنگاربوونەوەی هێزێکی ئیستیتلاعی بەریتانیدا، کەچی ئەو ئامادەی گفتوگۆ بوو بەڵام تازە کار لە کار ترازابوو". بێڵ: پێداچوونەوە.... ل٦٥.

[104] ویڵسن: دڵسۆزان، ل١٢٧؛ هەروەها ئیدمۆندز: کورد و تورك و عەرەب، ل٣١.

[105] هەمان سەرچاوە.

تووشەکانی ئەمبەرو ئەوبەری دەربەندەکەی بازیاندا هەڵکشان و هێزەکانی تریش دەربەندەکەیان بە چەکی قورس کوتا[١٠٦]. هەر کە هێزەکانی شێخ هێرشیان هێنا بۆ بەرگری کردن لە دەربەندەکە دژ بەهێزە سەرەکییەکەی ئینگلیز کە شەپۆل دەڕژانە دەربەندە تەنگەکەوە، و کاتێ بەخۆیان زانی لە هەموو لایەکەوە گەمارۆ دراون. ئەو هێزانەی زووتر بە ڕووی ڕۆژاوای شاخەکەدا هەڵگەڕابوون و ئێستا بە ڕووکاری ئەمدیودا بەرەوخوار دەبنەوە. زۆری نەخایاند هێزەکانی شێخ لە هەر چوارلاوە ئابلووقەدران و تێکشکان و شێخ بە تەواوەتی شکستی خواردو بەزی و چلوهەشت کەس لە پیاوەکانی کوژران و زیاد لە سەد کەسیان بە دیل گیران و ئەوانی تریشیان پەرتو بڵاوبوونەوەو هەڵاتن[١٠٧].

بەم ڕەنگە لە حوزێرانی ١٩١٩دا شەڕی دەربەندی بازیان کۆتایی هات، کە یەکێك بوو لە چەندین شەڕ لەم شوێنە ستراتیجییەدا[١٠٨]. بەم جۆرە لە مێژووی

---

[١٠٦] لە لای ڕۆژئاواوە و لەو شتاییەوە کە لەبەر دەمی دەربەندی بازیاندایە کە تەماشا دەکەیت زنجیرە چیای قەرەداخ بە شێوەی دیوارێکی ستوونی و زۆر زەبەلاح ڕاوەستاوە و ڕێگەی لە هەموو شتێك داخستووە لە لای ڕۆژهەڵاتەوە. نەبوونی لاپاڵ زۆری قەبەو زل کردووە و کردویەتیە بەربەست. هەردوو شانی دەربەندەکە بە شێوەی پیتی٧ ئینگلیزییەو ڕێك ڕاست بووەتەوە بە بەرزیی هەزاروحەوتسەد پێ لە بنی دەربەندەکەوە. ئیدمۆندز: کورد، تورك، عەرەب ل٤٥ و ویڵسن: دڵسۆزان ل١٣٧–١٥٨.

[١٠٧] بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە ویڵسن: دڵسۆزان ل١٣٨، ئیدمۆندز: کورد، تورك، عەرەبل٤٦.

[١٠٨] دەربەندی بازیان، دەروازەیەکی بنەڕەتییەو ناوچە شاخارییەکانی ڕۆژهەڵاتی قەرەداخ بە دەشتی میزۆپۆتامیا و دنیای دەرەوە دەبەستێ، بە درێژایی چەرخە جۆراو جۆرەکان بایەخێکی بازرگانی و ستراتیجی گەورەی هەبووە. لێرەدا هەمیشە هەمەوەند بۆسەیان بۆ کاروان و هێزەکانی عوسمانی دادەنا کە دنێردرایە سەریان. سۆن " گەشتێك بۆ میزۆپۆتامیا و کوردستان" ل٣٢٨–٣٢٩ لە ساڵی ١٨٠٥دا و نزیکەی سەدەیەك پێش شۆڕشی شێخ مەحموود، ئەم دەربەندە شانۆی شەڕوشۆڕێکی هاوشێوەبوو لە نێوان شازادەی گەورەی کورد "عبدالرحمان پاشای بابان" و پاشای بەغدا دا. چونکە پاش نێوان تێکچوونی لەگەڵ عوسمانیدا ئەم دەربەندە تەنگەی بە دیوارێکی بەرد هەڵچنی و چەند تۆپێکی لەسەر دامەزراند. هەرچەندە پلانەکەی یەکمجار سەرکەوتووبوو، بەڵام دواتر شکستی هێنا چونکە مەحموود بەگی کوڕی خالید پاشای بابان کە ئامۆزای عبدالرحمان پاشاو ڕکابەری بوو،لە تووڵە ڕێیەکی پشتەوە کەوتە پێش سوپای عوسمانی و بەم جۆرە سەرداری کورد هیچ چارێکی نەما

ئیمپراتوریتی بەریتانیادا ڕووداویکی وا کە شۆرشی شیخ مەحموورە بەرپابوو و ڕیوشوینیکی بایەخداری وەرگرت لە میژووی نەتەوەی کورددا. ڕاستیکەی ڕەنگە ئەمە هەندێ کاریگەریی بەجیهیشتبیت لەسەر ڕەفتاری هۆزەکانی دەلۆ و زەنگەنەو داودە و خیلە کوردەکانی تری باشووری کەرکووك، کەسالیك دواترو لە دەمی یاخیبوونە چەکدارییە ترسناکەکەی ناوچە عەرەبی زمانەکانی میزوپۆتامیادا دژ بە دەسەلأتەکانی داگیرکەر ڕاپەرین و تەقینەوە[109].

لەپاش تەواوبوونی شەڕی دەربەندی بازیان، ئینگلیزەکان چەند سەعاتیك بە دلەراوکیوە بە دوای شیخ مەحموودا دەگەڕان کە دواتر بە برینداربیەکی سەختەوە

لە پاشەکشە بەرلاوە. ئەوجا پاشای بەغدا ئەم دیوارەی تەخت کرد پێش ئەوەی پێشڕەوی بکات بۆ سلێمانی، (ریچ ل٥٩). "المنشي البغدادي" کە وەك ئەمیندار یاوەری ڕیچی کردووە لە سەفەرەکەیدا بۆ کوردستان، باسوخواسی دەگێڕێتەوە بەلأم بە کورتی. بڕوانە (سید محمد إبن السید احمد الحسیني المنشي البغدادي: رحلة المنشي البغدادي"واتە مونشیی بەغدادی" کە لە لایەن عباس العزاوییەوە لە فارسییەوە کراوەتە عەرەبی ، بەغدا- ١٩٤٨ ل٥٨). دەربەندی بازیان لە نەخش و نووسینە میخییەکاندا بە دەربەندی بابیت ناوی هاتووە. ئەفرایم ئەفیگدۆر سپایسەر "باشووری کوردستان لە سالنامەکانی ئاشوورناسرپال و ئەم ڕۆژگارەدا" (سالنامەی قوتابخانەی ئەمریکی بۆ لێکۆلینەوەی ڕۆژهەلأتناسی) ئۆرشەلیم ١٩٢٦-١٩٢٧ هەروەها سی.جەی. ئیدمۆندز "ناوی شوێنەکان لە قەوالەکانی هەورامانـدا" "بلأوکراوەی قوتابخانەی ڕۆژهەلأتناسی و توێژینەوەی ئەفریقی" ژمارە (٣) ١٩٥٢،ل٤٧٨-٤٨٢. دەربەندی بابیت بە ڕوونی لە سالنامەکانی ئەو سێ هێرشەدا دەردەکەوێت کەوا ئاشوورناسرپالی سێیەم (١٠٤٧-١٠٢٧پ.ن) ئەنجامیدا لە دژی خەلکی زاموا، کە ولأتەکەیان پارێزگاری ئەمڕۆی سلێمانی دەگرێتەوە لە عێراقدا. شتێکی سەرنجڕاکێشە کەوا هۆکاری شەڕوشۆڕشەکانی ئاشوورناسرپال دژ بە خەلکی زاموا جیاوازییەکی ئەوتۆی نەبوو لەگەل هۆکاری ئەوەی کە سوپای عوسمانی لەسەری هێرشی کردە سەر عبدالرحمان پاشای بابان لە سالی ١٨٠٥دا و سوپای بەریتانیا هێرشی کردە سەر شێخ مەحموود لە سالی ١٩١٩دا. بە پێی سپایزەر سالنامەکان جەنگەکان دەگێڕنەوە بۆ نور- ئەدەدی شازادەی داگارا، بۆ ئەوەی هەر بە ملکەچی ولأتی ئاشوور بمێنێتەوە. کاتێ ئاشوور دەستی دایە شۆڕش هەموو خەلکی زاموا چوونە پالی. کاتێ پاشای ئاشوور هێرشی کردە سەر میللەتی زاموا تەماشای کرد "دەربەندی بابیت قایم کراوە و بە دیوارێك داخراوە". لە ئەنجامی شەڕی دەربەندەکەدا ١٤٦٠ پیاو لە یاخییەکان تێداچوون. بۆ زانیاریی زیاتر بڕوانە سپایزەر " باشووری کوردستان ل١٥".

[109] لە بارەی وردەکاریی چالاکیی ئەم هۆزانە بڕوانە: عێراق "ئیدارەی بەریتانی"، ئۆفیسی کۆمسیۆنی مەدەنی "ڕاپۆرتی ئیداریی کەرتی کەرکووك بۆ سالی ١٩٢٠"، بەغدا- ١٩٢١، ل٦-١٢.

دۆزییانەوە. بەپێی گێڕانەوەی ئەدمۆندس کە وەك ئەفسەرێکی سیاسی هاوڕێیەتی هێزەکەی فرەیزەری کردبوو "مەسەلەیە زۆر گرنگ بوو کەوا دەبێ نەبمرێ، پێش ئەوەی لەلایەن کەسایەتییەکی کوردەوە دەستنیشان بکرێت و نەمەڵبێت و هەر دیارنەمانێکی ئەفسانە و موعجیزە ئامێز دواتر کێشەو گرفتی لەڕادەبەدەری بۆ دروست دەکردین"[110].

مەسەلەیێکیتر کە لەم کاتەدا خولیای بەریتانیەکان بوو ئەویش چارەنووسی ئەفسەرە دیلەکان بوو لە سلێمانی[111]. هەرچەندە ئەوە زانرابوو کەوا زیانیان پێنەگەیشتووە، بەڵام ترسی هەبوو کەوا بکوژرێن پاش ئەوەی هەواڵی بەزینی شێخ لە سلێمانیدا ئاشکرا بوو[112]. بەم پێیە فەرمان درا بە هێزێکی سوارەی بچووك دەستبەجێ بڕۆن بۆ سلێمانی.هێزەکە ئەرکی خۆی بە سەرکەوتوویی بەجێهێنا و گەیشتە سلێمانی پێش ئەوەی دەنگوباسی کارەساتەکەی بازیان بگاتە ناوخەڵکی شار. پاشان دیلەکان ئازادکران و شاریش داگیرکرایەوە[113].

تاوانبارکردن و حوکمدانی شێخ مەحموود:

برینەکەی شێخ مەحموود زوو چاکبووەوە و درا بە دادگایەکی سەربازیەو تاوانبارکراو حوکمی سێدارەی بۆ دەرچوو. بەڵام فەرماندەی گشتی بەریتانی

---

[110] ئیدمۆندز: کورد، تورك، عەرەب، ل ٤٩.

[111] حەفسەخان، ئامۆزای شێخ مەحموود و ژن خوشکی وا باسدەکرێت کە پارێزگاریی لە ئەفسەرەکان کردووە لە ماوەی بەندکردنیاندا.بە پێی ئیدمۆندز، شێخ قادری مێردی حەفسەخان، کەوا ئەفسەری فەرماندەی لیڤی بووە، مێجەر ئەی.ئێم. دانیاڵی مەشقدەری بەریتانیی لیڤییەکانی بۆ ماوەی چەندین ڕۆژ بردووەتە ماڵی خۆی و لەو ماوەیەدا کە لەوێ بووە حەپسەخان لە ڕاڕەوی بەردەمی ژوورەکەی ئەمدا خەوتووە بۆ دڵنیابوون لەوەی کە هیچ زیانێکی پێنەگات. سەرچاوەی پێشوو ل٨٢.

[112] ئیدمۆندز باس لەوە دەکات گوایە لە پاش شەڕی بازیان لە دوو ئەفسەری لیڤییەوە بیستوویەتی کەوا شێخ مەحموود ڕایسپاردووە ئەگەر ڕۆژگار لە دژی ئەم وەرگەڕا ئەوە دیلەکان بکوژن. ئیدمۆندز: کورد و تورك و عەرەب، ل٤٧.

[113] لە بارەی ئازادکردنی دیلەکانی ئینگلیزەوە بڕوانە:ل Lees، "دوو ساڵ لە باشووری کوردستاندا"، ل٢٦٤-٢٦٥؛ ئەی.تی.ویلسن: دڵسۆزان، ل١٣٨؛ ئیدمۆندز: کورد و تورك و عەرەب، ل٤٧.

سێر جۆرج ماكمون Sir George MacMunn حوكمەكەی بۆ گۆڕی بە بەندكردنی هەتاهەتایی. پاشان جارێكیتر بەر بەزەیی كەوت و ئەم حوكمەش گۆڕا بە دووخستنەوەی بۆ هندستان لەساڵی ١٩٢١دا[١١٤]. ویلسن، لە ساڵی ١٩٣٦دا دەنووسێت كەوا هەرچەندە لەو كاتەدا لەو هۆیانە تێدەگەیشت كە پاڵی ناوە بە فەرماندەی گشتییەوە ئەم هەڵوێستی بەزەییە وەربگرێت، بەڵام ئەم "واتە ویلسن" لەسەر بنەمایەكی پراكتیكی بەرهەڵستی ئەو بڕیارەی كردووە. ئەم لەوە ترساوە كە هەتا شێخ مەحموود لە ژیاندا بێت هیچ هیوایەكی ڕاستەقینە بەهێمنیو ئارامی نابێت لە ناوچەی سلێمانیدا[١١٥]. چەند ساڵێك دواتر سێر جۆرج ماكمون ئەو بارو زرووفی سووككردنی سزاو بەزەییە بەم جۆرە لێكدەداتەوە: "شێخ مەحموود وەك دیلێك لە دەربەندی بازیانەوە هێنرا. من دامە دادگاو حوكمی سێدارەدانی بۆ دەرچوو. من دەمزانی ئەم كابرایە زۆڵ و شەیتانەو خەڵك دەیانویست هەڵیواسم، بەڵام من وای بۆ دەچووم كەوا كردەوەیەكی ئاوها ڕەوا نییە. بەگشتی دواكەوتنی سەقامگیركردنی پاشەڕۆژی عێراق هێندە كارێكی گەورە بوو كە هەموو كەسی تووشی چەواشەو سەرگێژە دەكرد. شێخ مەحموود قەرزاری دڵسۆزیی كاتی نەبوو بۆ بەریتانیا. كاتێ كە كوودەتاكەی ئەنجامدا ئەو چوارپێنج ئەفسەرە ئینگلیزەی نەكوشت كەوا كەوتبوونە دەستیو من وای بۆ دەچووم كەوا كوشتنی گەمەیەكی عادیلانەی بەریتانیا نەبوو"[١١٦].

---

[١١٤] ئەی.تی. ویلسن: دڵسۆزان، ل١٣٨-١٣٩. بەپێی بێڵ سزای شێخ دە ساڵ حوكم بووە و شێخ محەممەد غەریبی زاواشی پێنج ساڵ و دە هەزار ڕۆپی جەزا بووە. بێڵ: پێداچوونەوەی ئیدارەی مەدەنی ل٦٥. بە پێی لی شێخ بیست ساڵ بە كاری قورس و بە دورخستنەوە بۆ هندستان حوكم دراوەو دەستەو تاقمەكەشی سزای لەوە كەمتر دراون. لی، "دوو ساڵ لە كوردستان"ل٢٦٥. بە پێی ئیدمۆندز حكومەكەی شێخ بۆ دە ساڵ بەندكردن كەمكراوەتەوە و پاشان نێردراوە بۆ هندستان. ئیدمۆندز: كورد و تورك و عەرەب ل٥٢.

[١١٥] بە پێی ئەی.تی. ویلسن شێخ مامەڵەی نەرمی لەگەڵ كراوە چونكە خراپەی دەرهەق دیلە ئینگلیزەكان نەنواندووە و لە سەرێكی تریشەوە سیاسەتی حكومەتی بەریتانی لە ویلایەتی موسڵی ئاڵۆزدا دۆزینەوەی بیانوو نەبوو بۆ ئیعدام كردنی ئەم سەركردەیەی شۆڕش. ئەی.تی.ویلسن: دڵسۆزان، ل١٣٩.

[١١٦] ئەم بەیانە لە لایەن لیوتینانت- جەنراڵ سێرجۆرج ماكمونەوە لە ١٤ی مارتی ١٩٢٨ دا دەركرا، لە دەرئەنجامی موحازەرەیەك لەلایەن جی.ئێم.لیەوە درا لە كۆمەڵەی ئاسیای سێنتراڵ. لی: "دوو ساڵ لە كوردستان"، ل٢٢٧.

ئیجرائاتەکان، وەك ڕووداوە یەك لە دوای یەکەکاندا سەلماندیان، شکستیان هێنا لە بەدیهێنانی هەر ئەنجامێکی جێگیردا. سەرەڕای ئیشارەتی تایبەتی چاکبوونێکی ڕووکەش، دۆخەکە هەر بە مولەقی مایەوە وەك پێشتر. تەنانەت دوو ساڵیش دوای ئەم ڕووداوانە، ئارامی کە ئامانجی سەرەکیی ئینگلیز بوو لە باشووری کوردستاندا، پێ دەچوو هەر لە ئارادا نەبێت. بەریتانیەکان، بە نائومێدییەکی ئاشکرا، پەنایان دەبردە بەرچارەسەری چاوەڕوان نەکراو. ئەوان شێخ مەحموودیان بەخشی‌و هێنایانەوە بۆ سلێمانی و جارێکی‌تر کردیانەوە بە حوکمدار، بۆ ئەوەی چەند مانگێك دواتر خەبات و ململانێکە دەست پێ بکاتەوە. چیرۆکی ئەم تاقیکردنەوە بێهوودەیە لە بەشی یازدەی ئەم باسەدا دێت. لەهەمان کاتدا پێویستە هۆکارەکانی سەرنەکەوتنی شۆڕشی یەکەمجاری شێخ هەڵسەنگێندرێن، کەوا گەیاندیانە ئەو نوشوستی‌و بەزینە لە دەربەندی بازیان.

هۆکارەکانی شکستهێنانی شۆڕشەکانی شێخ:

ڕێکخستنی لاوازو سەرچاوەو دەرامەتی ناتەواو ڕەنگە بەرپرسی سەرەکیی سەرنەکەوتنی شۆڕشەکە بووبێتن. بەپێی سەرچاوەیەك نامەو نووسراوی دەست بەسەراگیراو ژمارەیەك هۆکارو ڕاستیی بایەخی تایبەتی سەربازی ڕوون دەکاتەوە. یەکەم، تەواوی هێزەکەی شێخ لە تاقە یەك بەتالیۆن پێکهاتبوو بە چوار لقەوە، لەهەمان کاتدا توانای جموجۆڵی ئەم هێزە سنووردار بوو بەهۆی نەبوونی هێزێکی سوارەی تۆکمەوە[117]. دووەم،

---

[117] درایڤەر، "کوردستان و کورد"، ل٩٢. ڕەنگە ئەم خاڵە پێویستی بە هەندێ ڕوونکردنەوە بێت. ئەم سەرچاوەیە بە ئاشکرا ئەوە دەگەیەنێت کەوا شێخ مەحموود هێزێکی سوارەی مەشقدراوی شیاوی نەبوو و بەم پێیەش جەنگاوەری سوارەی قاڵبووی شك نەدەبرد. ئیدمۆندز باس لەوە دەکات کە لە پێش پەلامارداني دەربەندی بازیاندا لە لایەن ئینگلیزەوە نزیکەی دووسەد ئەسپ سوار بینرابوون چاودێرییان دەکرد. ئیدمۆندز: کوردو تورك و عەرەب ل٤٦. درایڤەر باس لەوە دەکات کە ئەسپ لەنێو ئەو دەسکەوتانەدا بوو کە لەپاش شەڕەکە لە لایەن بەریتانیەکانەوە بەدەستهاتن. درایڤەر: "مەسەلەی کورد"، ل١١٣.

بەماوەیەکی کەم پاش هەڵگیرسانی شۆڕشەکە، شێخ مەحموود نەیتوانی پارەی مووچەی هێزی لێڤی دابین بکات و ناڕەزاییەکی بەرچاوی هێنایە ئاراوە و خۆدزینەوەیەکی زۆری لێکەوتەوە لە خزمەتی سەربازی[118]. سێهەم، کەمی چەك و فیشەك کێشەیەکی جیددی و گەورەبوو، وەك لە فەرمانێکی دەست بەسەردا گیراودا دەردەکەوێت سەبارەت بە قەدەغەکردنی سەرفکردنی تەنانەت تاقە یەك فیشەکیش بێ ڕەزامەندیی پێشتر و بەپێچەوانەوە ئەو کەسە سزای توندو سەخت بدرێت. بە پێی ئەم فەرمانە، هەموو جۆرە تەقەکردنێك بە توندی قەدەغەیە تاوەکو ڕەشاشەکان دەستڕێژ نەکەن[119]. خاڵی چوارەمیش لە سەرچاوەی پێشوودا باسیی لێوە نەکراوە بەڵام بە زمنیی ئاماژەی پێکراوە، مەسەلەی ورە بوو[120]، ئەگەرچی شێخ و ژمارەیەك لە شوێنکەوتووانی بە ئازایەتی و ورەیەکی بەرزەوە شەڕیان دەکرد، بەڵام جێی گومانە تەواوی هێزەکەی لە هەمان ڕوحییەتدا بووبێتن. ڕاستێکەی ئەو لێڤییانەی کە بەرێکی مووچەیان نەدەدرایەو لەسەر دەستی بەریتانیەکاندا مەشقیان کردبوو، وەك باس‌دەکرا لەشەڕەکەدا تفەنگەکانیان خستبووە لاوە و تەقەیان نەکردبوو بۆ ئەوەی هەرکاتێك گیران و تفەنگەکانیان پشکێنرا بیسەلمێنن کەوا شەڕیان نەکردووەو تەقە لە تفەنگەکانیانەوە نەکراوە.[121]

هێزو پێکهاتەی چەکدارەکانی شێخ مەحموود متمانەیەکی بەجێیان دەگەیاندو بەڵگەی تواناو میللەت پەروەریی ئەویان دەنواند لەو دەمەی شۆڕشەکەدا. بێجگە لە موریدو شوێنکەوتووانی لەناو سلێمانی و دەوروبەریدا[122] خزمە زۆرەکانی لە بنەماڵەی بەرزنجەو دۆست و شناسیان[123]،

---

[118] درایڤەر: کوردستان و کورد، ل٩٢، لە بێڵ: پێداچوونەوەل٦٥ وەرگیراوە.

[119] هەمان سەرچاوە، ل٩٢.

[120] ئیدمۆنز: کورد و تورك و عەرەب، ل٤٦.

[121] درایڤەر: هەمان سەرچاوەی پێشوو، ل٩٢.

[122] قەبارەی شوێنەکەوتووانی شێخ مەحموود لە ناوچەی سلێمانیدا پێدەچێت مسکێنی گوندەکانی خۆی بووبێت لەو ناوەدا. ل: دووساڵ لە کوردستاندا"، ل٢٥٤، هەروەها بارث، ل١٢٧.

ژمارەیەکی زۆری خەڵکی تیرە و هۆزوکانیشی لەگەڵ بوو[١٢٤]، لەوانە هەورامانی بە سەرکردایەتی مەحموود خانی دزڵی[١٢٥]، مەریوانی[١٢٦] بەسەرکردایەتی مەحموود خانی کانیسانان[١٢٧]، هەمەوەند بەسەرکردایەتی کەریمی فەتاح

---

[١٢٣] درایڤەر: کوردستان و کورد، ل٩٠، ل Lees" دووساڵ لە باشووری کوردستاندا" ل٢٧٣-٢٧٥، ئەی.تی. ویلسن: دلسۆزان، ل١٣٥، ئیدمۆندز: کورد و تورك و عەرەب، ل٣٠ و شوێنانی تردا.

[١٢٤] سەرچاوەی جۆراوجۆر ژمارەی جیاوازی هۆزەکانی هەورامانی و مەریوانی باسی دەکەن، ئەوانەی کە چوونە پاڵ شۆڕشەکەی شێخ مەحموود. ڕاپۆرتێکی ڕەسمیی (درایڤەر: کوردستان و کورد، ل٩٠) باس لە ژمارەی (١٥٠١٠٠) سەربازی پیادە و (٥٠)سوارە دەکات تەنها لە لایەن هەورامییەکانەوە ل: "دووساڵ لە کوردستان ل٢٥٩" ژمارەکە بە (٥٠٠)دەدات و ویلسن: دلسۆزان ل١٣٦ تێکڕا ژمارەی جەنگاوەران لەودیو سنووری ئێرانەوە بە ٢٠٠ لەقەڵەم دەدات.

[١٢٥] مەحموود خانی دزلی، سەرۆکی بنەماڵەی بەهرام بەگی لە هەوراماندا، بوو بە نووکی نێزەی شۆڕشەکەی شێخ مەحموود بە گرتنی سلێمانی. بەینێك لەوەوپاش لە سنەی کوردستانی ئێران گیرا بەهۆی بۆتێچاندنی ئەفسەرێکی ئینگلیزەوە. هەردوك ئەو و مەحموود خانی کانیسانانی هاوەڵی تەسلیمی دەسەڵاتدارانی بەریتانیا کران لە میزۆپۆتامیا. مەحموود خانی دزلی دوورخرایەوە بۆ هندستان، بەڵام چەند مانگێك دواتر ڕێگە درا بگەڕێتەوە وڵاتەکەی. وەك باس دەکرێت لەپاش گەڕانەوە چالاکانە کەوتە کارکردن لە دژی ئینگلیزەکان. ل: "دووساڵ لە باشووری کوردستاندا" ل٢٥٨-٢٥٩، ٢٦٥. هەروەها بڕوانە ئیدمۆندز: کورد و تورك و عەرەب، ل١٢٢،١٨٠ سەرچاوەیەکی ڕەسمیی جەخت لەسەر ئەوە دەکات کە کوردەکانی ئێران لەپاش گرتنی سلێمانی خێرا گەڕانەوە بۆ وڵاتی خۆیان، بەڵام ئەمە بەتەواوی ڕاست نیە چونکە هەردوولا هەورامانی و مەریوانییەکان بەردەوام بوون لەسەر بێزارکردنی بەریتانییەکان بۆ ماوەیەکی دوورودرێژی دواتر لە ناوچە شاخاوییەکانی خۆیانەوە کە دەڕوانێتە سەر دەشتی شارەزووردا. E.J.R، ل١٦.

[١٢٦] سەرچاوەیەك لە بایەخی ڕۆڵی مەریوانییەکان کەمدەکاتەوە و وا باسی دەکات کە هەڵوێستیان لەگەڵ شێخدا یەکلا نەبوو بە درێژایی ماوەی شۆڕشەکە. درایڤەر: کوردستان و کورد، ل.٩٠

[١٢٧] پاش ئەوەی حکومەتی ئێران مەحموود خانی کانیسانانی تەسلیم بە ئینگلیزەکان کرد. پاشان لە تەموزی ١٩٢٠ دا بەردرا و ڕێگەی پێدرا بگەڕێتەوە ماڵی خۆی لە ناوچەی مەریوان لە ئێران. وا دیارە گەڕانەوەی ئەم، ئەرفەعول مولکی حاکمی مەریوانی هێندە ترساند کە ناچاریکرد هەڵبێت بۆ سنە. حکومەتی ئێران دواتر فەرمانڕەوایی مەریوانی دا بە سەرۆکێکی خەڵکی ناوچەکە بەناوی کەیخەسرەو خان، کە دواتر گلۆڵەی کەوتە لێژی. بۆ ماوەیەك، هەردوو سەرۆك هۆز، مەحموودخانی کانیسانان و کەیخەسرەو خان پێکەوە حوکمی ناوچەکەیان دەکرد، بەڵام فرەی نەخایاند بوو بە ناکۆکی و ململانێیان. عێراق (ئیدارەی بەریتانی) ئۆفیسی کۆمیسیۆنی مەدەنی، ڕاپۆرتی ئیدارەی مەدەنی کەرتی سلێمانی ساڵی ١٩٢٠، ل٥.

بەگ[١٢٨]، تیرەی میکایەڵیی جاف[١٢٩]، جەباری بەسەرۆکایەتی سەیید محەمەدی جەباری[١٣٠]، شێخ بزێنی بە سەرۆکایەتی فارس ئاغای سەرۆکیان[١٣١]، بەشێك لە سمایل عوزێری[١٣٢]، تاقمێك لە شوان بەسەرۆکایەتی عەزەی شەریف جەلال[١٣٣] و دەستەو تاقمی بچووکتر وەك مووریدانی شێخ عەبدوڵای عەسکەر لە ناوچەی قەڵاسێوکە (ئاغجەلەر)[١٣٤]. سەرەڕای ئەم هەموو ناوە شکۆدارانەی عەشایەر، ئەو یارمەتی و پشتگیرییەی لە شێخ دەکرا لاواز و بێسوود بوو، چونکە ژمارەی ئەو کەسانەی بە یەکدڵی لە بەرەی ئەمدا بوون هەرگیز لە چەند سەد کەسێك تێپەڕی نەدەکرد، دەنا هەموو ئەوانیتر هەندێکی لێبەدەر، وا دیارە دڵسۆزییان جێی متمانە نەبوو و پشتگیرییان هەروا بەڕێکەوت و

---

[١٢٨]- ویلسن: دڵسۆزان، ل١٢٥، درایڤەر: کوردستان و کورد، ل٩٠، لەبارەی کەریمی فەتاح بەگەوە بڕوانە ل: "دووساڵ لە باشووری کوردستاندا"، ل٢٧٣،٢٧٥؛ ئیدمۆندز: کورد و تورك و عەرەب، ل٢٤٥-٢٤٦ و شوێنانی‌تر.

[١٢٩]هەمان سەرچاوەی پێشوو.

[١٣٠]سەید محەمەدی جەباری کە سەرۆك و دەمڕاستی بیست سی گوند بوو لە باشووری چەمچەماڵدا یەکێك بوو لە دۆستە دڵسۆزەکانی شێخ مەحموود و تاسەر لەگەڵی مایەوە. ئیدمۆندز: کورد و تورك و عەرەب ل٣٧-٣٩. ئەو جەخت کردنەوەی کەوا سەید محەمەدی جەباری و دەستەو تاقمەکەی لە ٥ی حوزێرانی ١٩١٩دا وازیان لە شێخ مەحموود هێناوە، وەك لە ڕاپۆرتێکی ڕەسمی بەریتانیدا دەردەکەوێت، ڕاست نیە. درایڤەر: کوردستان و کورد، ل٩٠.

[١٣١] واباسە نزیکەی پەنجا کەس لە هۆزی شێخ بزێنی کە چووبوونە پاڵ شێخ، زۆریان وازیان لێهێناوە. درایڤەر: کوردستان و کورد، ل٩٠، لە ئیدمۆندز: کورد و تورك و عەرەب ل٣٧ وەرگیراوە. ئیدمۆندز فارس ئاغا وا دەناسێنێ کەوا برازای تۆفیق ئاغای قەسرۆکە، کە کوڕەزای مەلا عەباسەو یەکێك لەو چوار برایەی هۆزی شێخ بزێنییان لێکەوتەوە. هەمان سەرچاوە ل٣٨-٤٢.

[١٣٢] بە پێی ڕاپۆرتێکی ڕەسمی ئاماژە بۆ ئەوە دەکات کەوا عەشیرەتی سمایل عوزەیری بەشدارییان کردووە لە شەڕی ملەی تاسڵووجەدا و پاشان زوو بڵاوەیان لێکردووە و گەڕاونەتەوە ماڵەکانی خۆیان لە دۆڵی سلێمانیدا. درایڤەر: کوردستان و کورد، ل٩٠.

[١٣٣]شوان بەسەرۆکایەتیی عەزەی شەریف جەلال، وەك باسدەکرا ژمارەیان ٢٥٠ کەسێك بووە و لە قەرەهەنجیر شەڕیانکردووە. سەرچاوەی پێشوو ل٩٠، لە ئەئیدمۆندز: کورد و تورك و عەرەب، ل٢٧٦، وەرگیراوە. عەزەی شەریف جەلال وەك جەردەیەکی بەدناو باسدەکرا لەوناوەدا.

[١٣٤] وەك دەوترێت شێخ عبدوڵا، کە دە دوانزە گوندی لەژێر دەستدابووە، هەر لە سەرەتاوە بووە بە جەنگاوەری شێخ. ئیدمۆندز: کورد و تورك و عەرەب، ل٣٩.

گۆترەكاری و كورتخایەن بوو. دڵسۆزە كەمەكانیش لەسەر بناغەی كۆمەڵگای خێڵەكی ڕێكخرابوون نەیاندەتوانی دژ بە سوپای گەورە و توندوتۆڵ بووەستنەوە. خەڵكی خێڵەكی كورد بەهۆی ناكۆكیی ناوخۆ و ناحەزیی نێوان هۆزەكانیان بەكەمی دەتوانن بەرەیەكی یەكگرتوو پێكبێنن لەبەرانبەر دوژمنی هاوبەش بۆ تێكڕا خەڵكی خێڵەكی تیرمێكی دژوارەو لەم ڕووەوە دوژمن واتە دوژمنەكەی و ئەم بارە بەتەواویی پێچەوانەی ئەقڵ و ژیربێژیی خێڵەكییە كە خۆی لەم پەندە باوەدا دەبینێتەوە "دوژمنی دوژمنەكەم دۆستمە".

ئەڵبەتە كاتی زۆر دەوێ بۆ كورد لە تەواوی ناوچەكەیاندا كە جیاوازییان بخەنە لاوەو كینەو ناحەزییان بەرانبەر بە یەكتر لە بیربچێتەوە بۆ ئەوەی لە دژی نەیاری دەرەكی یەكبگرن و ئێستا ئەو یەكگرتنە، زیاتر ئیستیسنایە وەك لەوەی نەریتی چەسپاو بێت. لەوەش زیاتر ئەم یەكگرتن و هاوپەیمانێتیانە هەرگیز ئەوەندە بەردەوام نەبوون تا بتووانن مەبەستی خۆیانی پێ بەدیبێنن دژ بە دەسەڵاتی زاڵ و ناحەزی ستەمكاریان.

وەك بینیمان شێخ مەحموود داوای لە كوردەكانی باشوور كرد كەوا شەڕی بەریتانیا بكەن بە ناوی ناشنالیزمی كورد و ئیسلامەوە، واتە ئەمە خەباتی نەتەوەیی و جیهاد بوو. بەهەرحاڵ بۆ زۆرینەی كورد نەتەوەپەروەریی "ناشنالیزم" چەمكێكی تازە بوو و پێی ئاشنا نەبووبوون، هەر لەبەر ئەم هۆیەش بوو شكستی هێناو ئەنجامی خواستراوی بەدەستەوە نەدا، بە پێچەوانەوە ، تا ئەو ەەمە جیهاد زۆر ئاشنا بوو بەخەڵكەكە وەك هۆكارێكی بێهیوایی. كوردەكان پێشتر ئەزموونی لەم جۆرەیان لە لایەن كەسێكەوە هەبوو كە زۆر گەورەتر و بەتواناتر بوو لە شێخ مەحموود، بەڵام شكستی هێناوە. بانگەشەكردن بۆ جیهاد لەلایەن سوڵتان یان خەلیفەوە پاشخانی دەستبدانە چەكی هەبوو و بەزۆریی ئامرازی دەستی ئیمپراتۆرێتی عوسمانیو هاوپەیمانەكانی بوون بەڵام لە دژی هەمان دوژمن كە ئینگلیز بوو نوشوستی هێنا لە پاش چوار ساڵی جەنگ.

شێخ دەیزانی کە ناتوانێ کوردستانی باشوور بخاتەوە جووڵە ئەگەر گیانێکی نوێ نەکاتەوە بەر هاوڕەگەزەکانیدا. بەئاشکرا ئەمەشی پێنەدەکراو شکستی هێنا لەچارەسەرکردنی ناکۆکییان و بۆڕدانی ئەو ڕکابەرانەی بەرهەڵستیان دەکرد. جاف و پشدەر دوان لە بەهێزترین هاوپەیمانی خێڵەکی بوون لە باشووری کوردستانداو بە ناحەزی مانەوە و چالاکانە پاڵپشتی ڕکابەرە ئینگلیزەکانی ئەمیان دەکرد[١٣٥].

بێڵ،ساڵی ١٩٢٠ دەنووسێت کەوا "لاوازی و نەکارایی شۆڕشەکەی شێخ مەحموود لەوەدا بوو کەوا لەو هەزاران کەسەی بەناو لەپشتی بوون، پاڵپشت و دڵسۆزە چالاکەکانی لە سێسەد کەس تێپەڕیان نەدەکرد"[١٣٦]. هەرچەندە ئەم مەزەندە کەمەی بێڵ ڕەنگە هەوڵدانێك بێت بۆ کەمکردنەوەی بەئەنقەستی بایەخی شێخ مەحموود، بەڵام گومانیش لەوەدا نیە ژمارەی پیاوەکانی زۆر لەوە کەمتربوون کە باسی لێوە دەکرا. چونکە لە موریدەکانی بترازێت "کە ئەمانە لەڕووی ئایین و تەریقەتەوە دڵسۆزی بوون"، لەگەڵ ئەوانەی پەیوەندیی خزمایەتیی یان بەرژەوەندییان لەگەڵیدا هەبوو، دەنا ژمارەی ئەوانەی دڵگەرم و دڵسۆزی مەسەلەکەی شێخ بوون زۆر کاریگەر نەبوون.

سەرچاوە: The Kurdish National Movement
(Its origins and Development)
ناونووسەکەی: Wadie Jwadeh
چاپی یەکەم: ساڵی ٢٠٠٦
بەشی: ١٠ ل(١٦٠-١٨٤)، پەراوێزەکانی ل(٣٤٥-٣٥٢).

---

[١٣٥] E.J.R، ل١٦، دەبێ لێرەدا ئاماژە بۆ ئەوە بکەین کەوا هەموو جاف و هەموو پشدەر لەپشتی ئینگلیز نەبوون لە دژی شێخ مەحموود. هەرچەند عادیلە خانم و زۆربەی بەگزادە لە هەڵەبجە سەر بە ئینگلیز بوون، بەڵام حامید بەگی زڕکوڕی عادیلە خانم سەر بە شێخ بوو. ل، "دووساڵ لە کوردستانی باشووردا" و شوێنی تری کتێبەکە. بە هەمان دەستووریش ئەگەرچی بابەکری سەلیم ئاغای سەرگەورەی پشدەر سەر بە ئینگلیز بوو، بەڵام عەباسی مەحموود ئاغای خزمی دژیان بوو. ئیدمۆندز: کورد و تورك و عەرەب، ل٢٢٩.

[١٣٦] بێڵ: پێداچوونەوەی ئیدارەی مەدەنی، ل٦٥.

شرۆڤەیەك لەسەر تێكۆشانی
شێخ مەحمودی بەرزنجی

- ❖ ئایەت محەممەدی (كەلهوور)
- ❖ وەرگێڕانی لە فارسییەوە: كارزان محەمەد

لای کەس شاراوە نییە کە مێژووی بزووتنەوە ئازادییەکان، هەورازو نشێوی تایبەت بە خۆیان هەبووە. نەتەوەو میللەتە کۆلۆنیکراوەکان و وڵاتە ژێردەسەڵاتەکان لەگەڵ ئەو گۆڕانکارییانەی بەرەو بەرفرەبوونی ئازادیخوازیی رۆیشتوون، لەماوەی ئەم دوو سەدەیەی دواییدا گەیشتنە ئەو باوەڕەی کە بگەنە ئاستی میللەتە ڕزگاربووەکانیتر کە ئازادییەکی ڕێژەییان دەستەبەر کردبوو. لەم ڕێگایەدا بزووتنەوە ئازادیخوازەکان لە وڵاتانی جیهانی سێیەمداو یاخود باشتر بڵێین وڵاتانی باشور، زۆرترین پشکیان لەم جوڵانەوانەدا هەبووە.

بە شایەتحاڵی تەواوی دیکۆمێنتە مێژووییەکان، زۆرینەی بزووتنەوەکان، شۆڕشەکان و ڕەوتە ئازادیخوازەکان لەتێکۆشاندا بوون دژ بە زلهێزو کۆلۆنیستەکان و لە ماوەی ئەم دوو سەدەیەی دواییدا لەو نیشتیمان و یاخود لەو وڵاتانەدا بوون کە وڵاتەکانیان لە ڕوانگەی سەرچاوە سەرزەوی و ژێرزەوییەکانەوە (کانزاکان، نەوت، گاز...) دەوڵەمەند بوون. بوونی وڵاتە دەسەڵاتدارەکان و کۆلۆنیزەکردنی میللەتانی ئەم وڵاتانە تەنها بۆ تاڵان و چەپاوڵکردنی سەرچاوەکانیان بووەو بۆ گەیشتن بەم ئامانجە جێبەجێبەستانەیان دەستیان بۆ هەموو کارێك بردووە.

ناوچەی خۆرهەڵاتی ناوەڕاست لەڕیزی ئەو ناوچانەدا بووە کە لەکۆنەوە جێی بایەخی وڵاتە گەورەو دەسەڵاتدارەکان بووە. بوونی ئەنبارەکانی نەوت و گازو هەروەها پێگەی جیۆپۆلۆتیکی ناوچەی رۆژهەڵاتی ناوەڕاست وەك پردێك لەنێوان ئەوروپا، ئەفریقا و ئاسیای ناوەڕاستدا بووە کە ئەم سێ قارەیەی بەیەکەوە بەستۆتەوە. نەوت، ئەم ئاڵتونە ڕەشەی کە ڕۆڵ و گرنگییەکی زۆری لە بەرەوپێشەوەبردنی پیشەسازی و ئابوری جیهاندا هەبووە، بۆتەمایەی بوونێکی دەسەڵاتدارانەی وڵاتە کۆلۆنیالیستەکان لە

ناوچەکەدا. زاڵبوونی دەسەڵاتدارانەی کۆلۆنیالیزم بەسەر دەسەڵاتی میللی و ناوچەییانەی وڵاتانی ناوچەکەدا، ببووەمایەی ئەوەی کە ڕێگە بە هیچ جۆرە خۆدەرخستنێکی هێزە ئازادیخوازو نیشتیمانپەرستە شۆڕشگێڕەکان نەدرێت.

لەناو وڵاتانی مەزن و دەسەڵاتداردا، ئەمە دەوڵەتی شاهانشاهی بەریتانیا بوو کە بەهۆی لێزانین و بیرکردنەوەی داڕێژەرانی سیاسەتی بریتانیاوە کە بەرهەمی پتر لە (٣٠٠) سێسەد ساڵ توێژینەوەو لێکۆڵینەوە بوو بۆ ناسینی ناوچەی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست لەمەیدان و بوارە جۆراوجۆرەکانی کلتوریی، ئابوری، کۆمەڵایەتی میللەتانی ناوچەکە، توانیان بەبەراورد لەگەڵ وڵاتە دەسەڵاتدارە هاوچەرخەکانیتری خۆیان وەك پورتوگال، هۆڵەندا، ڕووسیا، فەرەنسادا ئامادەگییەکی چالاکترو بەهێزتریان لەناوچەی خۆرهەڵاتی ناوەڕاستدا هەبێت. بەجۆرێك کە دواتر هاتەبەرچاوان و بەتایبەتی لەم سەدەیەی دواییدا، نەك تەنها خۆی دەسەڵاتدارەکانی دەستنیشان دەکرد، بەڵکو هێندە لەناو خەڵکی وڵاتانی ناوچەکەدا خۆی جێگیر کردبوو کە هەرجۆرە چالاکییەکی لەناوچەکەدا خستبووە ژێر کۆنترۆڵی خۆیەوەو بەسودوەرگرتن لە سیاسەتە تاکرەو و کۆلۆنییە کۆنەکانی خۆی وەك: پەرت بکەو زاڵ بە، سیاسەتی گوێزەرو کوتەك ڕۆڵی خۆی لەناوچەکەدا زیاد دەکرد.

بەم پێشەکییە کورتە دەگەڕێمەوە باسکردنی مەسەلەی بزووتنەوە ئازادیخوازییەکان لەناوچەی خۆرهەڵاتی ناوەڕاست، بەتایبەت ئەو بزووتنەوەو ڕاپەڕینانەی کە لەلایەن سەرکردە ناوچەیی و ئاینییەکانی کوردەکانەوە دژ بە حکومەتە فاشیستەکانی کوردەکان و عەرەبەکان ئەنجام دران.

بە باشی دەزانم کە ئینگلیزەکان بەو پێشینە دێرینەیەی خۆیانەوە لە ناوچەکەداو بەو زانیاریانەی کە دەربارەی ڕۆحی خەڵکانی ئەم ناوچەیە بەدەستیان هێناوە، بە ئاسانی بناغەی سیاسەتە کۆلۆنیالیستییەکانی خۆیان دارشتووەو بە چەند بیانوویەکی بێ بنەما درێژە بە ئامادەگی خۆیان دەدەن. بۆ ئەوەی بە گشت ئەو بزووتنەوە ئازادیخوازییانە ئاشنا ببین کە لە هەناوی خەڵکەوە دژ بە دەسەڵاتی عوسمانییەکان و دواتر عەرەبە فەرمانڕەواکانی

نێوان دووڕووبار هاتبوونەئارا، دەبێ ئاماژە بۆ ڕۆڵی توخمی ئایین بکرێت کە بووەمایەی جیابوونەوەی بەشێکی بەرفراوانی ئێرانییەکان لە زێدی دایکی خۆیان. دوای فۆرمەڵەبوونی دەوڵەتی عوسمانی سوننە لەهەمبەر دەوڵەتی سەفەویی شیعەدا، بەشێکی بەرفراوانی کوردەکان بەهۆی دەمارگیریی ئایینیو مەزهەبی خۆیان لە قبوڵکردنی فەرمانڕەوایی شیعەی سەفەوی دەرباز کردو فەرمانڕەوایی ئەو کەسانەیان قبوڵ کرد کە هیچ جۆرە ناکۆکییەکیان لەڕووی کلتوریی، نەژادی، زمانو... لەگەڵ یەکتردا نەبوو و تەنها بەهۆی دەمارگیریی بیروباوەڕو ئایدۆلۆژییەوە ئەم دیواری بێ متمانەییو جیابوونەوەیان لەنێوان خۆیانو برا هاونەژادو هاوخوێنو هاوزمانەکانیان هێنایە ئارا کە دواتر بووەمایەی ڕەنجو ئازار بۆ میلیۆنەها مرۆڤی نەجیبو ڕەسەنی نەوەکانی دوای خۆیان.

توخمی ئایین بە یەکێك لە توخمە سەرەکییەکانی دروستبوونی ناکۆکیو دروستبوونی جودایی لەنێوان کوردەکانو زێدی دایکیاندا هەژمار دەکرێت کە وەك گرنگترین دەستکەوتو بیانوو بۆ دەسەڵاتە گەورەکان بەتایبەتی بۆ عوسمانییەکان هەژمار دەکرێت تا بەم چەکە، توانی بەشێکی بەرفراوان بخاتە ژێر دەسەڵاتی خۆیەوە. ئەمە لەکاتێکدا بوو کە دەوڵەتمەدارانی عوسمانی، خۆیان هێندە بڕوایان بە مەسەلە دینیو مەزهەبییەکان نەبوو و تەنانەت پابەندی پرەنسیپو هێڵە سەرەکییەکانیشی نەبوون.

جگە لە فاکتەری دینو مەزهەب، فرەنەژادیو نەتەوەیی لە ناوچەکەدا یەکێکیتر بوو لەو توخمانەی کە ئینگلیزەکان بەپێی ئەو ناسنە دێرینەکانی خۆیان بۆ خەڵکی ناوچەکە هەیانبوو بە باشی بەکاریانهێنا. بەشێوەیەکی ڕەها دەبێ بڵێین کە ئینگلیزەکان ئەم فاکتەرە فرەنەژادییەی (تورك، عەرەب، کورد، ئاشوری...) بە شێوەیەکی باشتر لە فاکتەرەکانیتری وەك دینو مەزهەب بەکاریانهێنا. بە بیانوە جۆراوجۆرەکانو بزواندنە جۆراوجۆرەکانیانەوە کە ئێوەی کوردو عەرەب نابێ فەرمانڕەوایی تورکەکان

قبوڵ بکەن، بوونەمایەی پەرت پەرت کردن و هاتنەئارای چەند وڵاتێکی عەرەبیان فەراهەم کرد.

لەلایەکەوە ئەو کوردانەی دەبزواندو پشتیوانی لێدەکردن کە لە ژێردەسەڵاتی عوسمانی جیاببوونەوە، لەلایەکیتریشەوە پشتیوانی وڵاتانی تورکیاو عیراقی عەرەبی تازە دامەزراویان دەکرد بۆ سەرکوتکردنی کوردەکان و هەمیشە ماسیان لە ئاوی لێڵدا ڕاودەکردو بەرژەوەندییەکانی خۆیان لە نائارامی ناوچەکەدا دەدۆزییەوەو بەم بیانووانە پەیڕەوییان لە سیاسەتەکانی خۆیان دەکرد لەپێناو گەیشتن بە بەرژەوەندییەکانی خۆیان کە بریتی بوو لە بەدەستهێنانی نەوت، گازو بەرژەوەندییەکانیتریان لە ناوچەکەدا.

توێژینەوەو شرۆڤەکردنی کورت لەسەربنەمای سەدان دیکۆمێنتی بەردەست کە لێرەدا بەشێوەیەکی پوخت ئاماژە بە چەند دیکۆمێنتێك کراوە دەربارەی ڕاپەرینی شێخ مەحمودی بەرزنجی دژ بە ئینگلیزەکان و دەوڵەتی ساوای عیراق و سیاسەتە ئاڵۆزو فرەجەمسەرەکانی ئینگلیزەکان. بەپێی یەکێك لەو دیکۆمێنتانەی لەبەردەستدایە دەربارەی سیاسەتە فرەجەمسەرەکانی ئینگلیزەکان بۆ بەگژداچوونەوەی کوردەکان، عەرەبەکان و... ئەوەیە کە سەرکۆنسوڵگەری ئیران لە بەغداد لە ڕاپۆرتێکدا دەیخاتەڕوو لەسەربنەمای ئەوەی کە :"واتەواتی ئەوە لەئارادایە ئینگلیزەکان دەیانەوێت کوردستان ڕاستەوخۆ پەیوەندی بە ئەوانەوە هەبێت و کوردەکانیش لەگەڵ ئەمەدان و گوایە فەیسەڵ نارەزایی دژ بە ئینگلیزەکان دەربڕیوە کە تۆ کوردستانت بەهۆی ڕێککەوتنامەیەکەوە بە تەواوکەری بەشەکانی عیراقت داناوەو پشتڕاستت کردۆتەوەو ئێستا چۆن دەتەوێ سەربەخۆییان بدەیتێ، کۆمیسیاری باڵا لە وەڵامی فەیسەڵدا وتویەتی کوردستان لە کۆمەڵەی نەتەوەکاندا بە میللەتێکی سەربەخۆ ناسراوەو سەربەخۆیی کوردەکان دژ بە ماددەکانی ڕێککەوتنامەی بەریتانیاو عیراق نییەو بەهەرحاڵ لە ژێر فەرمانی حکومەتی عیراقدا دەمێنێتەوە".

ئــەم سیاســەتە فرەجەمــسەرو ئــاڵۆزەی ئینگلیزەکــان لەهەمبــەر بزووتنەوە ئازادیخوازییەکاندا نەك تەنها کوردەکان بەڵکو میللەتانیترو نەتەوە ستەمدیدەکان چەندین و چەندینجار بەخۆیانەوە بینیوە، بەجۆرێك کە لە دیکۆمێنتێکیتری بەردەستدا بەکردەوە بیری دەوڵەتمەدارانی ئیرانی هێناوەتەوەو دەڵێت:" سەرەنجام واپێویستە هانی بیروباوەڕی پێکهێنانی کورستانێکی سەربەخۆ نەدرێت".

لەلایەکیترەوە، هانی هەندێ لە سەرکردە دینییەکانی کوردی دژ بە حکومەتەکانی ناوچەکە داوەو بەڵێنی پێکهێنانی حکومەتێکی سەربەخۆی کوردستانی پێداون. شێخ مەحمودی بەرزنجی (مەلیك مەحمودی نەمر) لەڕیزی ئەو سەرکردە دینیانەدا بوو کە وەك گەورە ئاینییەکانیتری کورد چووە مەیدانی سیاسەتەوەو زۆر زوو پێگە مەزهەبییەکەی کەوتە ژێر کاریگەریی رەفتارە سیاسییەکەیەوە. تێکۆشەرێکی ماندوونەناس کە هیچ کات لەبەرامبەر کۆلۆنیالیستەکاندا کەمتەرخەمی نەکردو مەردانە لەڕێگەی بەدەستهێنانی دروشمە ڕەواکانی گەلی کورد پاشەکشەی نەکردو لە ترسی مردن کونجی خەڵوەتی هەڵنەبژارد.

توێژینەوەو شرۆڤەکردنی لایەنە جۆراوجۆرەکانی تێکۆشانەکانی شێخ مەحمود پێویستی بە کاتو وردەکارییەکی پێویستە تا بتوانرێ لایەنەکانی ئەم سەردەمە شرۆڤە بکرێت تا واقیعە شاراوەکانی ئاشکرا بێت تا نەوەکانی ئایندە باشترو بە تێگەیشتن و تێڕوانینێکی کراوەترەوە بنۆڕنە ئەم مەسەلەو بابەتانە. دەبێ بە وردەکارانە توێژینەوەی لەبارەیەوە بکرێت تا هۆو هۆکارەکانی بەردەوامبوونی ئەم شۆڕشانەو بە ئاکام نەگەیشتنیان ڕوون بکرێتەوە، هەروەها چ کەسانێك سودی زیاتریان لە بەردەوامبوونی ئەم شۆڕشانە وەرگرتووەو چ کەسانێکیش زیانیان پێگەیشتووە.

بەڕاستی نەوەی ئەمڕۆ بەشێوەیەکی گشتی نەوەکانی دوای شێخ مەحمودو سەرکردەکانیتر لەدووتوێی لاپەڕەکانی مێژوودا بەدوای چیدا دەگەڕێن؟ خواستو ئامانجەکانیان چییە؟ پێویستە بە باشی پەی بەم

مەسەلەیە ببردرێت کە چاوپۆشین لە واقیعییەتەکان و قبوڵنەکردنی ڕەخنە لەڕیزی هۆکارەکانی بەئەنجام نەگەیشتن و شکستی مرۆڤەکان و بەشێوەیەکی گشتی هی کۆمەڵگاشە. دەبێ ئەمە قبوڵ بکەین کە یەکێك لە هۆکارەکانی بەئەنجام نەگەیشتنی سەرکردەکانیش، قبوڵ نەکردنی واقیعییەتی سەردەمەکەی خۆیشی بووە. هەڵبەتە سەرسەختی و ئومێد بە ئایندە هەمیشە وا لە مرۆڤەکان دەکات تێبکۆشن و هەوڵ بدەن لەپێناو گەیشتن بە ئامانجەکانی خۆیان و تا ئەو دواساتەی لە توانادایە درێژە بە تێکۆشان دەدەن. ئەم ئومێدە بە ئایندەیەکی باشترو ڕزگاربوون و دەستەبەرکردنی سبەینێیەکی باشتر، لە ژیان و تێکۆشانی سیاسیانەی پیاوە مەزنەکاندا باشتر دەبینرێت و شێخ مەحمود ئەو تێکۆشەرە ماندوونەناسەی لەڕیزی ئەو پیاوە ناودارانەدا بوو کە بەئومێدو وێناکێشانی کلاوڕۆژنەیەکی درەخشانەوە هەنگاوی لە مەیدانی تێکۆشاندا هەڵێنا بوو دژ بە کۆلۆنیالیستی پیرەزەمانەو فرت وفێڵی بەکرێگیراوانی تورکەکان و ئەو عەرەبانەی تازە گەیشتبوونە دەسەلات.

بەلام ڕۆڵ و زانیارییەکانی ئینگلیزەکان بۆ بەکارهێنانی خەڵکانی ژێر دەسەلاتی خۆی و ولاتانیتر، بووەمایەی ئەوەی کە ئەم تێکۆشانانە لەسەردەمی خۆیدا نەگەنە هیچ کوێیەك، ئەو نەمامە نێژراوە پێویستی بە کات هەبوو تا گەشە بکات تا بتوانێ لەهەمبەر گەردەلوول و ڕووداوەکاندا بەرگری بکات. شێخ مەحمودو سەرکردە تێکۆشەرەکانیتر، تۆوی ئومێدو ئایندەیەکی درەخشانیان بۆ نیشتیمانێك چاند کە پێویستی بەوە هەبوو تا خەڵکەکەی و نەوەکانی ئایندەی بە هەناسەو هزرێکی پێشکەوتووترەوە بنۆڕنە مەسەلەکان و هیچکاتێ چاوەڕوانی سەردەمەکە نەبن کە تێپەڕبوونی کات مەسەلەکانیان بۆ چارەسەر بکات، بەڵکو دەبێ خۆیان بجوڵێن. لەگەڵ ئەم باسکردنەداو لەسەربنەمای چەند دیکۆمێنتێکی باوەڕپێکراوی سەردەمی تێکۆشانی شێخی نەمردا، بە تێڕوانینێکی گشتیانەو خێراوە ئەو بزووتنەوە ئازادیخوازییە تا ئەندازەیەك شرۆڤە دەکەین.

زۆرینەی ئێرانییەکان کە وەفاداربوون بۆ نیشتیمان و هاونەژادەکانی خۆیان، هەوڵێکی زۆریان دا تا سود لە ئاڵوگۆڕەکانی سەردەمی سەرهەڵدان و

ڕاپەڕینی شێخ بکەن و هەنگاوێك بۆ سڕینەوەی ئەو سنورە سیاسیانە هەڵبێنن کە لەلایەن کۆلۆنیالیستەکانەوە کێشرا بوون. سەرەتا ئاماژە بۆ دیکۆمێنتێك لەمبارەیەوە دەکەین و پاشان باس لە نمونەیەك لە سودوەرگرتنی نیگەتیڤانە لە ڕاپەڕینی شێخ مەحمودو شەڕەکانی ناوبراو لە جەنگ دژ بە ئینگلیزەکان و عەرەبەکاندا دەکەین.

سەرکۆنسوڵی ئێران لە بەسرە زۆر هەوڵی دا تا شێخ مەحمود بکاتە لایەنگری دەوڵەتی مەزکەزی ئێران بەم ئومێدەی کە لە ئایندەدا بتوانێ بەراییەکانی گێڕانەوەی ئەو کوردانە بۆ باوەشی نیشتیمانی دایکی خۆیان فەراهەم بکات کە لە نیشتیمانەکەیان جیاببوونەوە. بەجۆرێك کە لە (٦ی ئابانی ١٣٠٣ی هەتاوی) بەپێی دیکۆمێنتێکی لەبەردەستانی وەزارەتی کاروباری دەرەوە تیایدا نوسراوە: شێخ مەحمودی سەرۆکی کوردەکان بەهۆی فشاری سەربازەکانی ئینگلیز بە دووسەد کەس و خزم و هاوکارەکانی و (٣٠٠) سێسەد هەزار لیرەوە بەرەو سنوری ئێران هەڵاتووە، ناوبراو لەڕوانگەی کوردەکانەوە زۆر بەڕێزەو عەشیرەتەکانی کوردستان ناوبراو بە مورشیدو شێخی تەریقەتی خۆیانی دەزانن، ئەگەر پەنا بباتە بەر خاکی ئێران، بۆ خۆخۆشەویستکردن و لەبەرخاتری کوردەکان زۆر گونجاوە. لەلایەن دەوڵەتەوە میهرەبانی لەبەرامبەر ئەودا دەرببڕدرێت و تەنانەت یاریدەی بدرێت و بەهێزتر بکرێت چونکە ڕاکێشکردنی دۆستایەتی ئەم کەسایەتییە بۆ سیاسەتی ئێران لەو بازنەیەدا زۆر سودمەندە.

لەنامەیەکیتردا دەنوسێت: "گوایا شێخ مەحمود لە خاکی ئێراندا موڵك ومالی کڕیوەو بۆ لەبەرچاوگرتنی خاتری کوردان واباشە دەسەڵاتدارانی دەوڵەت سەبارەت بە شێخ مەحمود میهرەبانی بنوێنن و یاریدەی بدرێت و بەرەولای ئێران ڕاکێش بکرێت."

بەڵام بۆچی لەلایەن دەوڵەتی مەرکەزی ئێرانەوە پشتیوانی لێنەکراو تەنانەت بە بەپێی ڕاسپاردە ئینگلیزییەکان لەبەرنامەیاندا بووە شێخ مەحمود دەرپەڕێنن و لە چەك دایبماڵن و بۆ یەکێك لە ناوچە دوورەدەستەکانی ئێران

دووری بخەنەوە. گۆڕانی ڕژێمی دەوڵەتی مەرکەزی ئێران هاوکات بوو لەگەڵ ئەم ڕووداوانەدا کە بە هاوکاریو دەستوەردانی ڕاستەوخۆی ئینگلیزەکان، ڕەزاشای پەهلەوی جێگەی دەوڵەتی شومی قاجارییەکانی گرتەوە. لەلایەکیترەوە ئەم سەردەمەی شێخ مەحمودی بەرزنجیو ترۆپکی تێکۆشانەکەی ناوبراو هاوکات بوو لەگەڵ ئەو بێسەروبەرەییە بەرفراوانەی کە لەلایەن دەسەڵاتدارانی پارێزگا جۆراوجۆرەکانی ئێرانەوە لەئارادا بوو. هەرکامیان بەجۆرێك دەوڵەتی مەرکەزیان هەڵدەسوڕاندو بانگەشەی بەدەستهێنانی دەسەڵاتیان لە ئێراندا دەکرد. بێئاگا لەوەی کە یەکێك لە ئەرکەکانی ڕەزاشا، پێچانەوەی ئەم حکومەتانەو دەسەڵاتە ناوچەییو لۆکاڵییەکان بوو. سودوەرگرتن لە ڕاپەرینو جوڵانەوەی شۆڕشگێڕانەی شێخ مەحمودو هەوڵە بەردەوامەکانی بۆ گەیشتن بە ئامانجەکانی خۆی، یەکێکیتر بوو لەو فاکتەرانەی کە دەوڵەتە مەرکەزییەکانی تورکیاو ئێرانی سەرقاڵ کردبوو و سودیان لێدەبینی. بەجۆرێك کە تورکیا بۆ دامرکاندنەوەی ڕاپەرینی کوردەکانی ژێر دەسەڵاتی خۆی، پەیمانی دۆستایەتی لەگەڵ شێخ مەحمود بەستو بەڵێنێکی زۆری بە ناوبراو دا بۆ پشتیوانیلێکردنی تا ئەو بخاتە ژێر چەتری پشتیوانی خۆیەوە، تورکەکان تەنانەت (شەوکەت بەگ)یان وەك نوێنەری دەوڵەتی کۆماری تورکیا بۆ ناوچە کوردنشینەکانی ئێران نارد تا ببێتەمایەی هاوکارییو ڕەخساندنی هەلومەرجێك بۆ ڕاکێشکردنی کوردەکان بەرەو لای تورکیا.

دەوڵەتی ساوای مەرکەزی ئێران کە لەبەردەم گۆڕانو ئاڵوگۆڕی پەیوەندیدار بە ئاژاوەی پارێزگاکانو خۆزستاندا بوو، ئەم ئاژاوەیە کە شێخ خەزئەل سەرکردایەتی دەکردو لەلایەن دەوڵەتی ئینگلیزو دەوڵەتی ساوای عیراقییەوە پشتیوانییەکی توندی لێدەکرا، بۆ سەرکوتکردنی ئەم ئاژاوەو شۆڕشانە بڕیاری دا بۆ سەرگەرمکردنی دەوڵەتی عیراقو ئینگلیز بە ڕاپەرینی شێخ مەحمودی نەمرەوە، بە خەیاڵێکی ئاسودەترەوە شێخ خەزئەل سەرکوت بکات. لەمبارەیەوە بەپێی یەکێك لە دیکۆمێنتە بەردەستەکان کە لەلایەن

کونسوڵگەریی ئیران لە شاری بەسرەوە هاتووە جەخت لەسەر ئەم خاڵە دەکاتەوە کە:" پێویستە سەرکردەکانی دەوڵەت لەڕێگەی نهێنییەوە ئاگری فیتنەی کوردستان (مەبەستی لە ڕاپەڕینی شێخ مەحمودە دژ بە بەریتانیاو دەوڵەتی عیراق) پەرەی پێبدرێت‌و حکومەتی عیراقی بەخۆیەوە سەرقاڵ بکات تا مەسەلەی خۆزستان لەناوببردرێت‌و گوێی لادەران رابکێشرێت".

لەمڕووەوە دەوڵەتی مەرکەزی ئیران ڕازی نەبوو بەمزوانە ئاگری ڕاپەڕینی شێخ مەحمود بکوژێتەوە. لەبەرئەوەی دەسەڵاتی دەوڵەتی مەرکەزی عیراق بەسەر ناوچە کوردنشینەکاندا دەبووەمایەی ئەوەی کە بە خەیاڵی دەوڵەتمەدارانی دەوڵەتی ساوای عیراق، ئاسوودەتر لەسەر بانگەشەی درۆزنانەی خۆیان بۆ لکاندنی خۆزستان بە عیراقەوەو بزواندنی لایەنە خۆفرۆشەکان‌و ڕۆڵی خۆیان، ببنەمایەی بەهێزکردنی خەیاڵی شێخ خەزئەل‌و نائارامییەکی زیاتر لە خۆزستاندا.

لەلایەکیترەوە ئیرانییە نەتەوەپەرستەکان کە دەسەڵاتیان بەدەستەوە بوو، هەوڵیان دا تا ڕوانگەی دەوڵەتی ساوای پەهلەوی ڕاکێش بکەن لەپێناو پشتیوانیکردن لە کوردەکانی ژێر فەرمانڕەوایی وڵاتی تازەدامەزراوی عیراق‌و لەم ئاقارەوە بە ناردنی چەند نامەیەك بۆ وەزارەتی دەرەوە داوایان کرد کە لە کۆمەڵگای نێودەوڵەتیدا پشتیوانی لە مافەکانی کورد بکرێت. ئەوان ئەم ئومێدەیان هەبوو تا هەرلەسەرەتای پێکهێنانی وڵاتی عیراق لەلایەن ئینگلیزەوەو بەهۆی ئەو ئاژاوەو ناسەقامگیرییە سیاسییەی لە ناوچەکەدا هەبوو لەمەیدانی نێودەوڵەتیدا بتوانن بەلایەنی کەمەوە ناوچە کوردنشینەکانی ئەم وڵاتە دووبارە بۆ ئیران بگێڕنەوە. لەم پێناوەداو لەهەمان سەردەمی ڕاپەڕینی شێخ مەحمود، نوێنەرەکانیان لە بەغداد دیداریان لەگەڵ کوردەکاندا کردو ڕێککەتن کە پشتیوانی لە گێڕانەوەی کوردەکان بۆ زێدی دایکی خۆیان لێبکرێت. ئەم دیدارو ڕێکەوتنامانە بەبێ ئەوەی ئینگلیزەکان‌و تورکەکان ئاگاداری بن، ئەنجام دران‌و ڕێککەوتنامەو پەیماننامەی نێوان سەرکردەکان‌و نوێنەرە کوردەکان‌و نوێنەرە ئیرانییەکان لە بەغداد ئیمزا کراو

تەنها چاوەڕوانی پشتیوانییەکی جددیانەو پراکتیکیانەی دەوڵەتی مەرکەزی ئێران بوون و دواتر بینرا کە ئەم کارە نەهاتەدی. ئەم پشتیوانی لێنەکردنەش دەگەڕایەوە بۆ گۆڕانی حکومەت لە ئێراندا کە لەڕێگەی بەکرێگیراوی ئینگلیز واتا ڕەزاشا کە بەدەستەپاچە مابۆوە. ئەم کارەش لە فشاری سیاسی دەوڵەتی ئینگلیز بۆسەر دەوڵەتی ساوای ئێرانەوە سەرچاوەی گرتبوو کە بەدەرکردنی بەیاننامەیەك دووبارە وەبیر دەوڵەتی ئێرانی هێنایەوەو داوای لە ئێران کرد کە پشتیوانی لە شێخ مەحمود نەکات و لەکاتی چوونی شێخ مەحمود بۆ خاکی ئێران، لە ئێران دەریپەڕێنێت و یاخود نەهێڵێت بچێتە خاکی ئێرانەوە.

لە دیکۆمێنتێکی‌تردا هاتووە کە ئینگلیزەکان خەیاڵی ئەوەیان هەبووە کە سەرپەرشتیارێتی کەرکوك، سلێمانی، ڕەواندز، کۆیەو هەندێ ناوچەیتری کوردنشین کە بەشێکن لە ویلایەتی موسڵ، بسپێرێت بە تورکەکان. ئەم پیلانەو ئامانجێکیتری ئینگلیزەکان تەنهاو تەنها بۆ ڕزگاربوون بووە لە توندبوون و بەردەوامبوونی ڕاپەرینی شێخ مەحمودو سەرکردەکانیتری کورد کە خۆیان لەبەرامبەریاندا بێهێز بوون، ئەم ڕادەبرینەش بەهۆی ئەوەوە بوو تا تورکەکان بە هەنگاوە دڕندەو بێبەزەییەکانی خۆیان باشتر بتوانن ئەم ڕاپەرینە سەرکوت بکەن، لەبەرئەوەی تورکەکان لە کوشتاری خەڵکانی نەتەوە ژێردەستەکانی خۆیان دریغیان نەدەکردو لەهیچ تاوانێکیش نەدەپرینگانەوە.

بەم نۆڕینەو ئەم توێژینەوە کورتە لەبارەی بارودۆخ و هەلومەرجی شێخ مەحمودو دەوروبەرەکەیەوە لەسەر بنەما و خستنەڕووی چەند دیکۆمێنتێك، ئاماژە بۆ چەند خاڵێکی گرنگ دەکەین وەك هۆو هۆکارەکانی بەئاکام نەگەیشتنی ڕاپەرین و جوڵانەوەی شێخ مەحمود:

-لەبارنەبوونی هەلومەرجی نێودەوڵەتی بۆ قبوڵ کردنی خواستەکانی کوردەکان و فۆرمەڵەبوونی چەند وڵاتێکی نوێ لە ناوچەکەدا، ئەم بزووتنەوانەش بەپێچەوانەی خواست و بەرنامەی وڵاتە دەسەڵاتدارەکانی ئینگلیزو وڵاتە مەزنە هاوپەیمانەکانییەوە بوو.

-پشتیوانی نەکردنی جددیانە لەلایەن دەسەڵاتە دەرەکییەکانەوە یان لەلایەن یەکێك لە وڵاتانی ناوچەکەوە بەتایبەتی ئیران. ئەم کارەش بەهۆی هاتنە ئارای گۆڕان و ئاڵوگۆڕەکانی ناوچەی خۆرهەڵاتی ناوەڕاست و گۆڕانی فەرمانڕەوایی و جۆری رژێمی دەسەڵاتدار لە ئیرانەوە بوو کە لەلایەن ئینگلیزەکانەوە لەگەڵ ئەم ڕووداوانەدا هێنرانەئارا.

-زیانگەیاندن لە ناوەوە، یەکێك لە خاڵە گرنگەکان کە دەبێ ئاماژەی بۆ بکرێت نەبوونی هەماهەنگی و هاوئاراستەنەبوونی کوردەکان و بەتایبەتی سەرکردە ناوچەییەکان لەگەڵ جوڵانەوەو ئامانجەکانی شێخ مەحمود. بەجۆرێك کە شێخ مەحمود هەرلەسەرەتاوە و تا ماوەیەك دوای ڕاپەڕینەکەی خۆی، تەنها لەلایەن موریدانی مەزهەبەکەیەوە پشتیوانی لێدەکرا. لەلایەکەوە هۆزو عەشیرەتەکانی ناوچە کوردنشینەکانی ژێر فەرمانڕەوایی عیراق و هۆزە عەرەبەکان لەگەڵ یەکتردا یەکیانگرت و لەگەڵ ئینگلیزەکاندا دژ بە شێخ مەحمود چوونە جەنگەوەو ڕۆڵێکی زۆریان لە شکستی شێخ مەحموددا گێڕا.

- هەژاری و نەخوێندەواری خەڵك.

-ناهۆشیاری و خۆبەزلزانینی خەڵك لەمپەری بەردەم ئەوەبوو تا یەکبگرن و دژ بە کۆلۆنیالیست و دووژمنان ڕابوەستنەوە. (ئەو فاکتەرانەی کە بۆ شێخ دەردناك و ئازاردەر بوو، ناهۆشیاری و خۆبەزلزانینی خەڵك بوو کە بووە لەمپەر لەبەردەم ئەوەدا کە بەیەککگرتنی خۆیان لەهەمبەر کۆلۆنیالیست و دووژمناندا ڕابوەستنەوە.)

١٤ی میهری ١٣٨٥

سەرچاوە:

١. ئەبریشمی، عەبدوڵلا. مسئله کُرد در خاورمیانەو اوجالان، انتشارات توکلی، تهران، ١٣٧٨.

٢. کۆمەڵی بەڵگەنامەی سازمانی میللی ئێران.

٣. کەلهور، محەمەدی، سیری در تاریخ سیاسی کُرد و کُردهای قم، انتشارات پرسمان، تهران،١٣٨٢

٤. مەلا عومەر عیسی، صالح، بحران افرینی ابرقدرتها در کُردستان عراق، انتشارات توکلی، تهران، ١٣٨٠.

٥. بارزانی، مسعود، مبارزات ازادیبخش مرد کُرد و قیام مصطفی بارزانی، ترجمه: احمد محمدی، ناشر: مؤلف، ١٣٨١.

٦. خواجه، احمد، چیم دی، قیام شیخ محمود برزنجی و ملت کُرد علیه استعمار بریتانیا، ترجمه: احمد محمدی، تهران، بی‌تا.

دوو بابەت

❖ شێخ حەسیب قازی

(١)

شێخی ئەمر و سەردانەکەی مەلیک فەیسەڵی دوهەم بۆ سلێمانی

لە ساڵی ١٩٥٥ دا من کوریژگە بوم و قامم هەبوو شێخی ئەمریش زۆری خۆش دەویستم بەهۆی باوکی رەحمەتیموباپیرەمەوە ئەوکات شێخ لە بەغداوە هاتبۆوە کوردستان و داریکەلی کردبووە شوێنی مەقامی خۆی . رۆژێکیان بابا علی کورە ناوەنجی شێخی قارمان هاتە داری کەلی (ئەوکات بابا علی وەزیری زراعە بولە بەغداد) عرچی شێخی کرد و وتی باوکە گیان من لەبەغداوە هاتووم ئاگارت بکەم کە جەلالەتی مەلیك فەیسەڵ نیازی هەیە لەم دووسێ رۆژەدا بێتە شاری سلێمانی لام باشە تۆش تشریف بەریت بۆ شار .

شێخ فەرمووی من نایەم بۆ سلێمانی ، شێخ بابا علی وتی : بۆ مقامی جەنابتان وا دروستە هەرچۆن بێت وا بکەیت پێشوازی بکرێت و قەرەباڵغیەك لە سنوری بازیاندا کۆبکەیتەوە هەروەها وا چاکە لەگەورەیی خۆتەوە پێشوازی بکەیت و بیدینی چونکە بە سنووری مقامی جەنابتاندا گوزەر دەکات شێخ فەرمووی : ئەمەیان شیاوە . شێخی ئەمر و باباعلی وایان بەرنامەکە دارشت کە خێمەکانی شێخ لە (کانی شایەی) تەختای بازیان لە نزێك جادە کە هەڵبدرێت و شێخ لەوێ جێگیر بێت و ئەمر بکات عەشائیری ناوچەکە و هەندێ لە خزمان بەسواری و پیادە چەکدارو بێ چەك هەر لە مەخفەرەکەی سەری تاسڵوجەوە تا ئەولا (کانی شایە) ئەم بەرو ئەوبەری جادەی گشتی بگرن و بە شێوەیەکی وارابوەستن کە شایستەی پێشوازی بێت لەمەلیك فەیسەڵ .

ئیدی پاش رادەربڕینو مشاوەرە شێخ باباعلی بەرەو بەغدا گەڕایەوە، بەیانی شێخ ئەمری کرد خیمەکانیان بردە (کانی شایە) و جێگایان بۆ تەخت کردوو کورسی و مێزیان لە ژێردانا و شێخیش بۆ ڕۆژی دواتر کە ئەو ڕۆژە بو مەلیك تەشریفی دەهێنا لە داری کەلیەوە بەرەو تەختایی بازیان هات و چووە ژێر خێمەکان و چاوەڕێی هاتنی مەلیك فەیسەڵ بو ئەمریشی کرد عەشائیر و خزمان لەسەری تاسلوجەوە هەتاکو ئەولا کانی شایەوە بە ڕیزو بە شێوەیەکی جوان لەهەر دوبەری جادە ڕابوەستن هەر ئەو ڕۆژە بەرلەنیوەڕۆ سەیارەیەك لە کەرکوکەوە هاتە ئەم دیو دەربەندو لە نێوان بازیان و تاسلوجەدا هاتۆچۆ و ئەمسەرە و سەری ناوچەکەی دەکردو بە موکەبەرە بانگی دەدا و ئاگاداری خەڵکی دەکرد کە وا خاوەن شکۆ بەرەو سلێمانی دێت و پێشوازی بکەن دیاربو ئەو سەیارەیە لاسلکی تیا بو بۆیە هەنگاو بەهەنگاو بەیانی دەرکرد کە گەیشتە کوێ و کەی دەگاتە بازیان ، خەڵکیش هەمووی چاوەڕوانی بون ئیدی لەدوای نوێژی نیوەڕۆ گەیشتە بازیان سەیارەکەی باباعلی لە پێشەوە بەرەو خێمەکانی شێخ ڕۆیشت ، مەوکیبی مەلیك فەیسەڵ و عبدول الاهی خاڵی مەلیکیش بەدوای دا هاتن و ڕویان کردە خەیمەکان ئیدی شێخ بابا علی لە پێشەوە دابەزی و عەرضي باوکی کرد کە ئەوە جەنابی مەلیك فەیسەڵە لەگەڵ وەصی کە دەکا عبدول الاه ، ئیدی بەپەلە مەلیك فەیسەڵ لەسەیارەکە دابەزیو سەلامی لە شێخ کردو دوجار دەستی ماچ کردو زۆر بە إکرامەوە بە عەرەبی وتی : عمو کیف الحال والصحە . شێخیش بەعەرەبی وەڵامی دایەوەو یەکسەر ناوچەوانی مەلیك فەیسەڵی ماچ کرد .

ئنجا عەبدول الاە دەستی کردە ملی شێخ و ئەم لاو لای شێخی ماچ کردو پاش چاك و چۆنیەکی گەرم بۆ ماوەی نیو کات ژمێر لە ژێر خێمەکاندا مانەوەو خزمان و پیاوماقولان و سەرۆك هۆزەکانیش بە پێوە لەخزمەتیانا ڕاوەستابوون . مەلیك فەیسەڵ عرضی شێخی کردو وتی : عمو چی ئەمر دەکەیت ، بۆت بکەین . فەرمووی هیچ تکلیفی خۆم نیە بەلام ضابتێکی کوردتان گرتووەو حوکمتان داوە، ئەمر بکەن بەرەڵای بکەن .

گەر لە یادبم ئەو ضابتە (جلال امین بەگ) بوو ، مەلیك فەیسەلّیش هەر یەكسەر فەرمانی دەركرد بە ئیرادەی مەلەكی بەر بدرێت . ئیتر بۆ بەیانی بەربو.

لە ژێر خێمەكە گوێم لیّ بو دووجار مەلیك فەیسەلّ تكلیفی لە شێخ كرد لەگەڵیان بچێت بۆ سلێمانی جاری یەكەم بڕیاری نەدا لەگەڵیان بچێت ، بەڵام دیار بو دوبارە تكلیفەكەیان كردەوە ناچار جاری دوهەم قبوڵی كرد لەگەڵیان بچێت ئنجا مەلیك فەیسەڵ فەرموی شێخی كرد كە لەگەڵ مەوكیب و سەیارەكەی ئەو بەیەكەوە بڕۆن بەڵام شێخ فەرمووی پشتم دێشیّ لای بابا علی سەردەكەوم بۆمن ئیسراحەتترە .

ئیدی مەوكیبی مەلیك فەیسەڵ بەرێكەوتوو شێخیش لەگەڵ بابا علی و یەكێكی كە لە خزمان ، هەرسێكیان بەسەیارەكەی بابا علی رۆیشتن ئەو كات باباعلی خۆی سەیارەكەی لیّ دەخوڕی ئەو خەڵكەش ئەم لاو لای جادەكەیان گرتبو بەدەستورێكی جوان پێشوازیان لەهەردوو مەلیك كرد پاشان گەیشتنە سلێمانی خەڵكی شار لای بەنزینخانەی كۆن كە دەكا لای صناعە بە خۆشییەوە پەلاماری سەیارەكەی شێخی ئەمریان دا و بە لاشان هەڵیان گرتو پێشوازییەكی گەرمیان لیّ كرد ، ئەوكاتە جەمهورەكە مەلیك فەیسەڵیان لە فكرچۆوە هەمو خەڵك بەدەوری سەیارەكەی شێخەوە بون هەتا گەیشتنە ناوەراستی شار لەوەدا ئاگادار نەمام ئایا مەلیك فەیسەڵ لەگەڵ شێخ چوو بۆ مزگەوتی گەورە یاخود بەرەو سەرا چو، بەڵام شێخی ئەمر روی لە مزگەوتی گەورەكردو چووە ناو مزگەوتەكەوە ، دیار بوونەیان دەهێشت خەڵك زۆر بچێتە ژوریّ و قەرەباڵغی دروست بێت جەنابی شێخ لطیف لەبەر دەرگای مزگەوت بو لەگەڵ چەند كەسێكدا وابو رێی هەمو كەسیان نەدەدا بچێتە ناوەوە لەوكاتەدا عەریفێكی عەرەبی رەش ویستی بچێتە ژووری بۆ زیارەتی شێخ محمود بەڵام شێخ لطیف ماوەی نەداو پاڵێكی بە سنگی عەریفەكەوە نا عەریفەكەش پاڵێكی بە سنگی (شێخ لطیف)ەوە نایەوە و بەعەرەبی وتی من بۆ دەست ماچ كردن و زیارەتی مەلیكی گەورەی كورد و عەرەب دەچم تۆ مەنعم دەكەیت ، هەر قسەكەی كردو یەك زلەی لە شێخ لطیف دا و جامانە و كلاّوكەی

لەسەر پەڕی لەوەدا کەرەمێکی سەیرم لە شێخ لطیف دیت هیچ ڕقی هەڵنەستاو جامانە و کلاوەکەی خستە وە سەرسەری و دەستی عەرەبەکەی گرت و بە حورمەتەوە بردییە ژوورەوە بۆ لای شێخ بەلام مەسەلەو بەسەرهاتەکەی بۆ شێخ محمود گێرایەو شێخ فەرمووی (بارك الله بك) بە (شێخ لطیف)یشی گوت دەستی خۆش بێت لێی داوی مادام ئەو هێندە مشتاق بێت بەدیداری من تۆ چۆن مەنعی دەکەیت ، ئیدی عەریفەکە دا هاتەوە قاچی ماچ بکات شێخ راستی کردووە و ماوەی نەدا ئنجا دەستی شێخی ماچ کردو شێخیش ڕێزی چاکی لیٚ گرت و لای خۆیەوە داینا .

(ئەو کاتە مەلیك فەیسەڵ تەمەنی بە پێی دەستوری مەلەکیو یاسا وانەبو بچێتە سەر عەرشی مەلەکی وابزانم چەند ساڵێکی مابو بەلام بۆ پڕکردنەوەی ئەو بۆشاییە بە مۆقت خاڵەکەی کرابو بە وصی وصایەی عێراق و مەلەکیەتی بەدەستبو ، خاڵەکەی هەر لە عائیلەی هاشمی بو ناوی عبدول الاه بو بەلام هەر لەدوای مەلیك فەیسەڵەوە دەرۆیشت هەرچەندە بە تەمەن تریش بو !)

لە ٢٠٠٦/١١/٢٦دا شێخ صاڵحی داراغا ئەم باسەی بۆ گێڕامەوە.

(٢)
علم القيافه

دیاره مرۆڤ بەدەر لە ڕووە دیارەکەی لە ناخ و دەورنیشیدا واتە لەڕووە شاراوەکەشیدا توانای زۆر شتی کەشی هەیە کە فێر بێت ، چی بە خشندە ئەو بەهرەیەی بێ ببەخشێت و لە خۆرا بزانێت یاد بە هەوڵدان ئەوزانستیە پەیدا بکات و بگاتە ئەو پلە و پایەیە . وەکو عیلمی فیراسەت و عیلمی قیافە و یۆگـاو بەسـیرەت و ئیحساو ئیلـهام و مەوهوبییـەت و بەلاغـەت و زۆر هێـزی شاراوەی دی وەکو زانینی اسمی اعظم و هتد .

شێخی نـەمریش هـەر لەخوابیـەوە بـێ بەش نەبووە لە بەشێك لـەو بەهراتـەو توانایەکی لەرادە بەدەری هەبووە و دەرکی بە زۆر نهێنی و شتی نادیارکردووە .

جارێکیان لە ساڵی ١٩٩٢ دا لە خزمەت شێخ (لطیفـي شێخ صـادق)ی قەتەریدا دانیشتووم مەجلیسەکە زۆر پیاوماقوڵی لێ بو کاك لطیف زۆرشتی لەبارەی شێخی نـەمرەوە گیرایـەوە یـەك لەوانـە وتـی جارێکیـان کابرایـەك هاتـە خزمـەتی شـێخ ، شێخیش فەرمووی تۆ باوکت جۆلا بووە دایکیشت خەراتی کردووە ! .

کابرا وتی : یا شێخ چۆن دەزانیت بەراستی چونت فەرمو وایە، شێخ فەرمووی : کە هاتی تیّ بینی ڕۆیشتنەکەتم کرد بە جوڵەی شان و مل و ڕاوەشاندنی دەستت و شێوەی هەنگاو نان و قاچەکانتەوە ئەوەم بۆ دەرکەوت.

ئەو عیلمی قیافەیە کە جەنابی شێخ هەیبووە کەم کەس توانای فێربوونی ئەو عیلمەی هەبووە چونکە لە ڕووی سایکۆلۆژیەوە فێربوونی زۆرگرانە.

شێخی نەمر و عیزەتی نەفسی

شێخی نـەمر کەسایەتیەکی زۆر تایبـەت مەنـد بـووە ، عیزەتـی نەفسیـشی هەنـدە گـەورەبووە بـە هـیچ پێوەرێـك پێـوەر نـەکراوە و بەئەنـدازەی تاڵـە

موویەکیش ماوەی نەداوە هیچ هێزێك هەتا لەدارو بەردیش لەو توانا دەرونیەی کەم بکاتەوە ، کابرایەکی دێلیژەیی بۆ زۆر کەسی گێراوەتەوەوتوویەتی خۆم لە خزمەت شێخدا بووم فەرمووی حەزناکەم لە بن داری شۆڕەبی دابنیشم چونکە سەری شۆڕە !!

نمونەیەك لە توانا شاراوەکانی شێخی نەمر

بەهەق شێخ زۆر بەهەست بو دەرکی بەهەموو شت دەکرد جاری وا هەبو لەنادیارەوە شتی دەزانی و فکر و سەرنجی لەرادەبەدەربو بۆیە زۆر ڕووداوی لێ دەگێڕنەوە ، من خۆم شتێکی زۆر سەیرم لێ دیت، سالێکیان وەرزی بەهار بو باران دەباری کابرایەك هات فەرەنجبەیەکی لەبەردابو بەلام هەموو لەشی تەڕبووبو عرضی شێخیان کرد کە ئەو ڕێبوارە دەیەوێت چاوی بە جەنابت بکەوێت ئەویش فەرمووی با بێت هەر کە هاتە ژورەوەو سەلامی کردو دانیشت شێخ فەرمووی تۆچی حەمە سوری شارەزووری کابرا هەر واقی وڕما کە چۆن شێخ ئەم فیراسەتەی هەیە و ئەوەی زانی ! ئەویش لەوەلامدا وتی وم وەسیاقە و خالمە ، شێخ فەرمووی باشە بە خێربێی کارێکت هەیە کابرا وتی قوربان کوڕەکەم عەسکەرە و ئەبێ پارە بەدەلی بۆبدەم و لە عەسکەری دەری بهێنم وبیهێنمەوە چونکە هەر ئەو کوڕەم هەس هیچ پارەشم نیەو کەساسم شێخ فەرمووی هەرهیچ پارەت پێ نیە ؟

کابرا وتی : هەر هیچ . شێخ فەرمووی باشە خۆکە لە سلێمانی هاتی (١٩) نۆزدەت پێبو جانازانم مەبەستی شێخ نۆزدە دیناربویان لیرە بویا چی بو ، کابرا وتی بەلی گەورەم بم وەقوربانت والله راستە نۆزدەم لە گیرفاندایە . جا شێخ فەرمووی نەکا بەشت نەکا ئادەی محی الدین (١٠) دیناری بدە یە(محەی

سالەسورمەشهور بو پیاو ماقوڵی شار بو بەردەوام لەخزمەتی شێخ دابو)
هەندێ خزمیش لەوێ دانیشتبوون شێخ فەرمووی ئێوەش چیتان لە تواناداییە دەستەوەگیری بکەن ئیدی ئەوانیش (٥٠) دینار یان بۆ کۆکردەوە و کابرا دەستی شێخی ماچ کرد و لێیدا رۆیشت .

ئەم بەسەرهاتەم لە ٢٠٠٦/١١/٢٦ دا لە بەرێز شێخ صالحی داراغا وەرگرت .

نمونەیەك لەرەوشتە بەرز و میهرەبانیەکانی شێخ و پاکی ئەوزاتە گەورەیە

دیارە رەوشتی پاشا و سوڵتان و حوکمەران و ئەمیر و سەردارانی جیهان وایە کە دەبێ بەدەر لە حەرەمی خۆیان هەمو ئافرەتانی وڵاتەکەیان بە چاوی باوك و ئەولادایەتی سەیر بکەن ، ئنجا دەبنە شکومەندو سەرۆکی راستەقینەی وڵات ، زۆریشیان لایان حەرامە ژن لە وڵاتی خۆیان بهێنن شێخی ئەمریش لەهەوای نەفس بەدوور بووەو زۆر پاك و رەوشت بەرز بووە هەمیشە لە خوای گەورە ترساوە و بە ئاگابووە.

جارێکیان بۆی گێرامە وتی : صالح بەقەبری حاجی شێخ سعیدی باوکم وکاکە ئەحمەدی شێخ و مامە شێخ حسن ی گڵە زەردە ئەم محمودی شێخ سیعدە لە حەیاتی گەنجیمدا تەنها یەك جار تارم بەسەر دا هاتووە ، ئەویش وا بو بەیانیەك زو هەستام و بەرێکەوت چوومە چێشت خانەکەمان بەو نیازەی بزانم شۆربا پێ گەیشتووە یان نا سەرقاپی مەنجەڵەکەم هەڵدایەوەو دام نایەوە ئیدی ویستم بەرەو دوا بگەرێمەوە ئەو کارەکەرەی کەخواردنی بۆ دروست دەکردین هەردو دەستی بەم لاو لای لاشیپانەی دەرگاکەوە ناو وتی وڵاهی ماچم نەکەیت هاوار دەکەم و دەڵێم پەلاماری داوم ، منیش ناچار چاوم نوقاندوو روم تێ کرد و بەشەرمەوە سەرم بۆ لای سەری بردو لوتم بەر

رووممەتی کەوت و بەگورجی بەرەو دوا گەڕا مەوە ، ئەمە هەموو گوناهە گەورەکەم بو لەو بوارەدا .
جا ئامۆژگاری دەکردمودەیفەرمو صالح زۆر بە ئاگا بەو لەخوا بترسە و قەت بەلای حەرامدا مەچۆ .

لە رۆژی ٢٠٠٦/١١/٢٦ دا بە خزمەت شێخ صالح ی داراغا گەیشتم و ئەو بەسەر هاتەی شێخی ئەمری بۆ گێرامەوە .

باوەڕی شێخ ی ئەمر

سالێکیان جۆگەی ئاوی باسەرەیان هەڵدەگرت بۆ ژاڵەی بەر دەربەند بەلام لە ژێر چاودێری ئەندازیاردا و شێخ احمدی سەرزەلیش سەرەوکاری دەکرد ، شێخ باباعلی نامەیەکی لەبەغداوە نوسیبو بۆ جەنابی شێخ محمود تیایدا بەیانی کرد بو کە قنصل ی بەریتانی لەگەڵ هاورێ یەکی قنصل کە جەنەڕاڵێکی کۆن بو دێن بۆ زیارەتی شێخ بۆسەر پرۆژەکە ئیدی پاش دوو سێ رۆژ هاتن کە هاتن بۆ نیوەرۆ مانەوە و نانیان لای شێخ خوارد پاشان کەوتنە قسەکردنی کۆن و تازە لەناو قسەکاندا وتیان جەنابی شێخ ئەمر بکە چیت بۆ بکەین لەوەلامدا شێخ فەرمووی هیچ باوەرم بە قسەی ئێوە و حکومەتی بەریتانیا نیە چونکە درۆتان لەگەڵ خۆم و قەومەکەم کردوە .
ئەوانیش بەپێکەنینەوە وتیان یا شێخ ئەوسا زەمانێکی کە بو ئێستا زەمانێکی کەیە ، شێخ فەرمووی نە ! هەر یەك زەمانە و هەر بەوچاوە تەماشاتان ئەکەم !
قنصل وتی ئەم قسەی جەنابت دەقاو دەق بەسەرۆکی حکومەتی بەریتانیای عظمی ڕادەگەیەنم .

ئەم باسەم لە ٢٠٠٦/١١/٢٨ دا لە شێخ صالحی داراغا وەرگرت .

شێخ صاڵحی شێخ مستەفای شێخ فەرەجی داراغا

لە ساڵی ١٩٢٤ دا لە دایك بووەو کەسایەتیەکی ناسراوە بە دڵسۆزی و کوردایەتی و لە شۆرشی ئەیلول دا دەوری چاکی هەبووە و لەدوای راپەرینەشەوە جیاوازی لە نێوان پارتە سیاسیەکاندا نەکردووە و وەکو کوردێکی بێ لایەن مامەڵەی لەگەل کردوون .

شێخ صالح خەڵکی گوندی داراغایە و بنەماڵەیەکەیان کەسایەتیەکی ئاینی و خاوەن مقام بوون ، ئێستا لە سلێمانی دەژی و لە تەمەنی ٧٢ ساڵیدایە و توانایەکی باشی هەیە و لای دانیشتوانی شاری سلێمانی و لای حکومەتی هەرێم رێزی تایبەتی هەیە .

لە دەفتەری بیرەوەریەکانی
محێدین چنارەیی باوکمەوە

❖ سامال محێدین

بـە بۆنـەی سـاڵیادی پـەنجا سـاڵەی کۆچـی دوایـی مـەلیك و ڕابـەری مـەزنی کـورد شـێخ مـەحموودی نـەمر، لـە دەفتـەری بیرەوەرییـەکانی بـاوکم ئـەم چەند بیرەوەریەم هەڵبژارد، بەو ئومێدەی کە گوزارشت بێت لـە ئەمـەك و ڕێـزو خۆشەویستی بۆ ئەو ڕابەرە مەزنە لەلایەك و چەند بەڵگەیەکی تر بن لـە سـەدان بەڵگـەی ئازایـەتی و جـوامێری و وردبینـی و بەئـەزموونی و خۆشەویـستی گەلەکەمان بۆ شێخ مەحمودی نەمر لەلایەکی تر.

بیرەوەری یەکەم: باوکم محێدین چنارەیی فەرمووی:

سێ ڕۆژی کۆتایی مانگی ڕەمەزانی ساڵی ۹۲۳ یان ساڵی ۹۲٤ بوو، شـێخ مـەحموودی نـەمر میـوانی بـاوکم (خـدری حـاجی محەممـەد) بـوو لـە (چـنارە)ی نزیکـی (چـوارتا). دوای بـەربانگی ڕۆژی کۆتـایی ڕەمـەزان شـێخ فەرمووی:- بـەیانی جەژنـە، ئەمشەو من ئێرە بەجێ ئـەهێڵم و ئـەڕۆم ئێـوەش بەیانی زوو تاریك و ڕوونی بچنە دەرەوەی گوندەکە. باوکم بە شێخی وت: یا شێخ بەیانی جەژنە، حەز ئەکەین جەژنمان لەگەڵدا بکـەن و نـەڕۆن. لە وەڵامدا شێخ فەرمووی: دڵنیام بەیانی بە هۆی ئەوەوە کە سێ ڕۆژە من لێرەم، ئێرە بە فڕۆکـەی ئینگلیـز بۆردومـان ئـەکرێت، لەبـەر ئـەوە مـن ئـەڕۆم و هـەم ئێـوەش بەیانی شەوەکی گوندەکە بەجێ ئەهێڵن.

لەسەر ئەو پێشنیارەی شێخ بەیانی زوو چوینە دەرەوەی گوندەکە، بێجگە لە دوو ژن و دوو پیاو کە فریانەکەوتبوون بڕۆنە دەرەوە.

پێشبینییەکەی شـێخ ڕاسـت دەرچـوو، بـەیانی زوو بـە فڕۆکـە بۆردومـانی گوندەکـەمان کـرا، ژنێـك شـەهید بـوو و پیاوەکـانیش برینـدار بـوون. لـەدوای

ئەوەی بۆ ماوەی چەند ڕۆژێك دانیشتوانی چنارە نەچووینەوە شاخەکانی پشتی چنارە، لەبەر ئەوەی ڕۆژانە جارێك و دوو جار بۆردومانی گوندەکەمان ئەکرا بە هۆی فڕۆکەوە. هەر لەو ماوەیەدا بوو ئێوارەیەك دوای نان خواردن، دۆستی نزیك و دڵسۆزی بنەماڵەکەمان وسوو ئاغا لەگەڵ سوارێکی تردا هاتن بۆ چنارە وسوو ئاغا وتی: شێخ مەحموود ناردوومی بۆ لات، ئەیفەرموو بە خاڵە خدر بڵێ: لە چنارە و ناوچەی شارباژێڕ دوور بکەوێتەوە، چونکە هێزێکی گەورەی ئینگلیز و عەرەب بەرەو شارباژێڕ دێن، داگیری ئەکەن و ئەویش تووشی گرتن و ئازاری زۆر نەبێت.

هەر ئەو شەوە بە ماڵ و منداڵەوە کۆچمان کرد بۆ کوردستانی ئەو دیو (مەبەست ڕۆژهەڵاتی کوردستانە). دوای ٢-٣ ڕۆژ گەیشتینە گوندی (نەمەشیر) لە نێوان بانە و سەردەشتدا. خوا لێخۆشبوو حەسەن خانی نەمەشیر کە خاوەنی گوندەکە بوو، هاوکاری زۆری کردین و خانووی بۆ داین کردین.

هەر بە هۆی حەسەن خانەوە کە خزمی (ئەمین بەگ)ی قائیمقامی چوارتا بوو، پاش ٦-٧ مانگ لێبووردنمان بۆ وەرگیراو گەڕاینەوە بۆ چنارە. بۆچوونەکەی شێخ ڕاست و دروست دەرچوو، دوای کۆچکردنی ئێمە بەرەو نەمەشیر بە چەند ڕۆژێك، هێزی ئینگلیزو عەرەب (چوارتا)ی مەڵبەندی ناوچەی شارباژێڕیان داگیر کرد.

بیرەوەری دووەم: باوکم فەرمووی:

لە مانگی مایسی ٩٤١ دا شێخ مەحموودی نەمر کە دوور خرابۆوە بۆ بەغا، خۆی دەرباز کردو گەڕایەوە بۆ کوردستان. هەر لەو ڕۆژانەدا کە شێخ مەحموود لە سیتەك دائەنیشێت، ئێمەش چەند کەسێك بووین لای شێخ دانیشتبووین، ئەوانەی لەبیرم ماون: شێخ لەتیف و مەلا ئەسعەدی مەحوی و کەریم زەند و محەممەد خدری تاپۆ و ئیبراهیم گوردی و ئیسماعیلی حاجی حەسەن و چەند کەسێکی تر بوون کە بە داخەوە ناوەکانیانم بیر نەماوە. شێخ قسەی بۆ ئەکردین، ئەیفەرموو: هەر سەربەستییەك داگیرکەری ئینگلیز بە هەر

نەتەوەیەکی بدات، ئەوە سەربەستی نییە، بەڵکوو دیلێتییە. هەروەها شێخ فەرمووی: بەهاران قاچم ئازارێکی لێ پەیدا ئەبێت، ئەویش لەبەر ئەوەی لە دەربەندی بازیان کە بریندار کرام گوللەیەك لە سمتمدا ماوەتەوە.

پێمان وت: یا شێخ جەنابت ئەم ماوە دوورودرێژە لە بەغا بوویت، بۆچی نەشتەرگەریت نەکردووە دەری بهێنیت ؟ لە وەڵامدا فەرمووی: ئەوە گوللەی ئینگلیزە، وەك ئینگلیزەکان خۆیان وایە، لەبەر ئەوەی ئینگلیز چووە هەر وڵاتێك بە زۆر نەبێت دەرناچن و ئەو وڵاتە بەجێ ناهێڵن. ئەم گوللەیەش بە ئاسانی دەرنایەت.

لە درێژەی وتەکانیدا شێخ مەحموود فەرمووی: بە هۆی "لەتیف"ەوە (مەبەستی شێخ لەتیفی کوڕی بوو) ئەزانم کە ئێوە سیاسەت ئەکەن لە کۆمەڵەی (برایەتی)دا، مەبەستتان بەدەستهێنانی مافەکانی گەلی کوردە. ئومێدم وایە سەرکەوتوو بن. بەڵام ئامۆژگارییەکتان ئەکەم لەگوێی بگرن، ئەویش ئەوەیە کە لە کاتی سەرکەوتندا لە خۆتان بایی مەبن، لەکاتی شکستدا ورە بەرمەدەن و مەڕووخێن.

بیرەوەری سێیەم: باوکم فەرمووی:

مەلیك فەیسەڵ ساڵی ٩٥٤ یان ٩٥٥* بوو هات بۆ سلێمانی، لەو ساڵانەدا عومەر عەلی کە کەسێکی عەسکەری و زۆر دڵسۆزی ڕژێمی پاشایەتی بوو لە عیراقدا، موتەسەڕیفی سلێمانی بوو، ویستی لە ڕێو ڕەسمێکدا پێشوازییەکی زۆر گەورە لە مەلیك فەیسەڵی دووەم بکرێت. بۆ ئەم مەبەستە ئاگادری شێخ مەحموود و کەسایەتیە ناودارو ناسراوەکانی سلێمانی و دەوروبەری کرا. منیش (واتە محێدین چنارەیی) بەپێی ئەوەی کە ئەندامی ئەنجومەنی لیوا بووم لەسەر ناوچەی شارباژێڕ، یەکێك بووم لەو ئامادەبوانەی کە ئاگادار کرابوومەوە ئامادەی ئەو ڕێوڕەسمە بم، کە لە

* مامۆستا مستەفا صالح کەریم، هەروەها مامۆستا ئەنوەر حاجی عەلی ماستاو جەختیان کردەوە لەسەر ساڵی ١٩٥٥.

دەربەندی بازیان بەڕێوە ئەچوو. کە گەیشتینە ئەوێ، واتە دەربەندی بازیان، بینیمان شێخ مەحموود لەگەڵ چەند کەسێکدا کەمێك لە دووری ئەو خێمەیەی ئامادە کرابوو بۆ پشوودانێکی کەمی مەلیك فەیسەڵ و بە مەبەستی بەخێرهێنانی ڕاوەستابوو. ئێمەش بۆ سڵاوکردن و هەواڵ پرسین یەکسەر چووین بۆ لای شێخ. پاش کەمێك بەڕێوەبەری پۆلیسی سلێمانی هات بۆ لای شێخ و پێی وت: جەنابی شێخ موتەسەڕیف ئەڵێت با شێخ مەحموود ئەو خەنجەرە لە قەدی بکاتەوە و لای بەرێت، لەبەر ئەوەی نابێت بەو خەنجەرەوە بچێت بۆ بەخێرهاتنی مەلیك!

شێخ مەحموود لە وەڵامدا زۆر تووڕە بوو، بە دەنگێکی بەرز وتی بڕۆ بە عومەر عەلی بڵێ: تۆو عومەر عەلی و مەلیکەکەتان ئاماقوڵیتان کردو سەرتان دای لە بەرد، من خەنجەر دانانێم. شێخ ئەم قسانەی ئەوەندە بە دەنگی بەرز و تووڕەییەوە وت عومەر عەلی کە لەبەردەم خێمەکەدا وەستابوو، گوێی لێ بوو.

پاش کەمێك بەڕێوەبەری پۆلیس گەڕایەوە لای شێخ و پێی وت: یا شێخ موتەسەڕیف داوای لێبووردنتان لێ ئەکات.

ڕێو ڕەسمی بەخێر هێنانی مەلیك دەستی پێکرد. ئەو کەسانەی کە بۆ ئەو مەبەستە هاتبوون، یەکەیەکە ئەچوونە ناو خێمەکەوە کە مەلیك فەیسەڵی تیا دانیشتبوو، تەوقەیا لەگەڵ ئەکردو لەلایەکەی ترەوە ئەچوونە دەرەوە. بەڵام مەلیك فەیسەڵی دووەم لەسەر کورسییەك شێخ مەحموودی لای خۆی دانا. لە گەڕانەوەدا بۆ سلێمانی، لە قەراغی شار نزیك بە ئامادەیی پیشەسازی ئێستا، جەماوەری خەڵکی سلێمانی کۆبوونەوە، بەجۆرێکی ئەوەندە شایستە پێشوازییان لە شێخ کرد کە هەر لەو جەماوەرە کوردپەروەرە ئەوەشایەوە. تەنانەت ئۆتۆمبێلەکەی شێخ مەحموودی ئەمریان بەرز کردەوە و بە شان هەڵیان گرت. مەلیك فەیسەڵی دووەم پشت گوێ خرا.

بیرەوەی چوارەم: باوکم فەرمووی:

لە چنارە بووم، بەڵێننامەم لێ وەرگیرابوو کە سنووری گوندی چنارە نەبەزێنم. شەو بە هۆی ڕادیۆوە بیستم کە شێخ کۆچی دوایی کردووە. بڕیارم

دا بەیانی زوو بەرەو سلێمانی بکەومە ڕێ. بەڵام پێش ئەوەی ڕۆژ بێتەوە، هێشتا شەو مابوو، مەفرەزەیەکی پۆلیس کە لە (چوارتا)وە هاتبوون، گەیشتنە چنارە و بە گیراوی بردیانم بۆ چوارتا. پاش چەند ڕۆژێك بەندکردنم، دەست بەسەر کرام لە چوارتا بۆ ماوەی چەند مانگێك.
مژدەت لێ بێت ئەی شێخی گەورە، خۆت وتەنی، ئەو گەلە نەجیبەی کە هەموو ژیانت تەرخان کرد بۆ بەدەست هێنانی سەربەستی بۆی، وا ئێستا بەرەو سەربەستی و سەربەخۆیی هەنگاو بەرەو پێش ئەڕوات.

٢٠٠٦/١٠/٢٥

قصيدة في رثـاء
الشيخ محمود الحفيد

❖ أ . د عبدالفتاح على بوتانى

لقد شاركت في تشييع الشيخ محمود وحضور الفاتحة على روحه ، وفي ذلك الظرف العصيب ، وفود من اربيل وكويسنجق ومدن كوردية اخرى ونظم العديد من الشعراء وعلماء الدين القصائد في رثاء الشيخ والأشادة بمآثره الوطنية، ومن القصائد الرثائية التي كتبت ولم تنشر الى الآن قصيدة جدي العالم الديني الحاج الملا يحيى علي (١٨٨٠-١٩٦٠) الذي رثاه بثلاث لغات هي: الكوردية والعربية والفارسية ، وفي القصيدة المنشورة ادناه اخطاء في الوزن والنحو واخطاء عروضيه ، ربما لم تكن موجودة في الاصل ، لأن والدي كان قد دون هذه الابيات اعتماداً على ذاكرته في سنة ١٩٨٤ ، اي بعد مرور(٢٨) سنة على سماعه لها او رؤيته لها مكتوبة في اوراق والده ، التي فقدت بسبب ظروف قاهرة ، وقد اشار مشكوراً الى تلك الاخطاء الزميل الدكتور محمد بكر استاذ الادب الكوردي المساعد في كلية الآداب ، جامعة دهوك.

شاركنى الشمس صاحى ق البكا و والجزع

قمر الافلاك بيا ويلاه معى

على الچرغام الجسور الـ (محمود الفقيد)

ان تاريخ وفاته يا اخانا خژ دع

* * *

شيخ محمود چراغ جهان بود

شاهين تيز چنگ يا شير ژيان بود

مرغ جانش پریدو فردوس ىَشيان بود

ربيع اول تاريخی وفاتش مه غفران بود

* * *

گەر موسلمان باخلاص رو لاولاد بتول كه

له فراق شيخ دلت محزون و مەلول كه

به بەهشت تەشريفی كرد شرق وشمال بون يه تيم

وەره تاريخی وەفاتی ئەو بەتاريخ قبول كه

ترجمة القطعة الفارسية والقطعة الكوردية :

كان الشيخ محمود نبراس العالم

كان، صقراً بمخالب حادة واسداً مقاتلاً

انطلق طير روحه واستقر في الجنة

وكان تاريخ وفاته في ربيع الاول غفراناً لنا .

اذا كنت مسلماً فتوجه باخلاص لاولاد البتول

واجعل قلبك حزيناً على فراق الشيخ

دخل الجنة فيتم الشرق والشمال

تعال واقبل تاريخ وفاته تاريخاً .

١- القطعة العربية من بحر البسيط (مستفعلن فاعلن مستفعلن فع لن) وفيها اخطاء في الوزن والنحو .

٢- القطعة الفارسية من بحر الخفيف (فاعلاتن مفاعلين فع لن) وفيها ، اخطاء في الوزن والصياغة .

٣- القطعة الكوردية من بحر الرمل (فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلن) وفيها اخطاء عروضية فقط .

الكشاف الوطني

جريدة علمية، ادبية، انتقادية، فكاهية، مصورة، حرة

صاحبها ومديرها المسؤول فؤاد زيدان

تلغرافياً: الكشاف الوطني

صندوق البوسطة نمــــرو

بغداد ٢٦ كانون الاول ١٩٢٦

منح الاله زعيمنا أبهى الظفــــر فتطايرت أخباره بين البَشــــــر

والكل فرح (والسيد احمد) لأجله نادى التهاني قائلاً نِلت البُشـــــرَ

يا فارس كُردستان بل باركُنهـــا يامحي مجد الكُرد من بعد الخطـــر

لازلت للاعداء دوماً قاهــــــراً تروى حسامك من دم القوم الاشـــرِ

لازلت يا ابن الاكرمين مؤيـــداً بالنصر والتأييد مالاح القمــــــرُ

يا أمة الاكراد نادوا واهتفــــوا يحي زعيمنا (محمود) السامي الاغرُ

أهدي قصيدتي العصماء الى الزعيم الكبير لكُردستان الشيخ محمود المعظم أيده الله بالنصر والتوفيق مع أعدائه.

الفقير لله تعالى

صاحب جريدة الكشاف الوطني

فؤاد زيدان

بەڕێز مومتاز حەیدەری ناردوویە.